

IX. REND.

RAGADOZÓK.

RAPTATORES.

Az idetartozó madarakat izmos termet, horgas hegyű erős csőr, éles, hegyes karmokkal fegyverzett lábak, kitünő szem, a repülésre való kiváló ügyesség jellemzik. Egész szervezetök, természetök arra való, hogy mint nevük mutatja: ragadozhassanak. Kissé részletesebben szólva, a rend jegyei im ezek: *Csőrük* horgas, kampós, néha a felső káva élén, a kampó előtt, bizonyos fogszerű kivágás is van, a káva tövét pedig sajátságos puha bőrhártya a *«viaszhártya»*, borítja; az alsó káva csatornás s épp úgy mint a felső, éles. A *lábat* különösen az erősen kifejlett belső lábujj és az aránytalan hosszú hajlott, hegyes karmok jellemzik, a belső lábujj karmostul rendesen csak kissé rövidebb mint a középső, és hosszabb mint a külső; a belső ujj karma hosszabb, erősebb, mint a középsőé és külsőé; a hátulsó ujj karma pedig vagy olyan mint a belsőé vagy általában a leghatalmasabb; a lábujjak alján — vagyis markukon — reczés, ráspolys felületű dudorodások vannak, hogy prédájukat annál jobban megfoghassák. *Tollazatuk* kemény, főleg evezőik erősek és igen kifejlődöttek, úgy a fark is. *Színezetökben* a barna, rozsdás, szürke, fehér és fekete uralkodik; a hím a tojótól némileg eltérő színű, *de termetre kisebb mint az*; tekintetök merész átható; hangjuk rikácsoló, tompa, huholó, sivítő; a földön ügyetlenül járnak, de reptük minden tekintetben mesteri, szép és változatos*; majd minden területen tartózkodnak s szabadon, odvakban, sziklarepedésekben, sőt a földön is fészkelnek; tojásaik alakja gömbölyded, fiókáik teljes kifejlődésig a fészkekben maradnak; kizárólag állati táplálékot prédáznak s az emberi gazdaságnak is ártanak, többen azonban használnak is; a megemészthetetlen élelemrészeket gombócok alakjában kiökrendik; egy részök éjjeli, mások nappali életet élnek.

* A legujabb időkig általánosan az volt a vélemény, hogy a ragadozómadarak repülés közben lábaikat maguk alá húzva, *előre kapják*. A múlt években tett számos megfigyelés azonban bebizonyította, hogy ez tévedés, mert rendesen ők is lábaikat *hátrafelé kinyújtva* repülnek. Tüzetes megfigyeléseim nyomán igazolhatom másoknak idevágó tapasztalatait.

XXIV. CSALÁD.

KESELYÜFÉLÉK.

VULTURIDAE.

Csupasz arcz, legtöbbnél pelyhes vagy szőrszerű apró tollazattal fedett, meztelennek látszó fej és nyak, a keselyük főjegyei. Csőrük nem oly merészen ívelt, mint a többi ragadozóké, azonkívül hosszabb, nyulánkabb; lábaik tyúkszerűek, karmaik nem igen nagyok s aránylag gyengék, a hátulsó ujj legrövidebb, a középső jóval hosszabb mint a külső és belső ujj. Termetre legnagyobb madaraink közé tartoznak, hatalmas szárnyukban a 3—4-ik evező a leghosszabb. Egész szervezetök arra való, hogy dögöt egyenek s így ők a madárvilág «sirásói»; élő állatokat alig bántanak. Prédájukat éles szemökkel s nem szaglász nyomán fődözik föl.

68. NEM:

KESELYÜ.

VULTUR L. 1758.

Legnagyobb ragadozó madaraink; fejök széles, vastag; csőrük aránylag erősebb, magasabb mint a következő nemé; a középujj és a csüd egyforma hosszú, utóbbinak felső része tollas; nyakukat tollkoszorú övedzi.

A BARÁTKESELYÜ.

Vultur monachus L. 1766.

[*V. cinereus* Gm. — *V. arrianus*, *niger* DAUD. — *Gyps cinereus* Bp.]

Népies nevei: barna-, csuklyás-, kéknyakú keselyü. Részben: galléros sas (Tisza m.), mely nevet közelebbi rokonaival közösen viseli.

Jegyei: főszíne sötétbarna; feje és nyaka részben csupasz, részben sötétbarna pelyhekkal borított; nyakának foszlott tollkoszorúja oldalvást is hosszú; a vállain is foszlott tollpamat van; a középső farktollak és az evezők barnásfeketék; viaszbőre és lábai hússzínűek; csőre feketés-szürke; szeme barna (öregeknél vöröses, fiataloknál sárgás).

Mértéke: ♂ *H.* 103·6—107; *Sz.* 75—78; *F.* 37·5—40·5; *L.* 12·2—13

cm. (3 péld.); ♀ *H.* 109—111; *Sz.* 76·5—82; *F.* 33—40; *L.* 13. (2 péld.); *Cs.* 8·5—9·5 cm.

Dél-Európában, főleg Romániában, Szerbiában, Boszniában, Hercegovinában, Bulgáriában honos, úgy Kis-Azsiában. Észak-Afrikában ritka. Nálunk Erdélyben és a Fruska-Gora hegységben fészkel, de hazánk déli részeiben általában többfelé mutatkozik, ott a hol elhullott állatmaradványokat bőven talál, sőt egyesek Észak-Magyarországig is felkalandoznak. Télen java részök délebbre huzódik. Találkoztam vele a Retyezát vidékén és a deliblati homoksivatagon (Temesm.). Itt az elhullott birkákra, lovakra jártak. Fészket erdőkben fákra rakja, főleg csonkahegyű vén tölgyre, bükkre. Az ágakból készült s szélén földdel kirakott nagy alkotmány majd 1½ méter átmérőjű. Február végén vagy márczius elején a tojó 1—2 tojást tojik. Egyszínű mészfehér tojásoktól találhatunk egész sor átmenetet kevésbé és erősebben barnásan foltos példányokig.

Tojásmérték: *H.* 95—101; *Sz.* 55—60 mm.

A keselyű fióka körülbelül három hónap múlva fejlődik annyira, hogy maga lábán élhet. Nálunk teljesen közömbös madár, de annyiból még hasznos is, hogy az eltemetetlen dögöket elemésztí. BREHM és HOMEYER J. N. boldogult REZSŐ trónörökössel megtett aldunai útjok alkalmával az elejtettek begyében gyíkokat és ürgéket is találtak. Állítják, hogy élő nagyobb emlősöket is megtámad; nálunk ezt sem vadászaink, sem a pásztorok, sem ornithologusaink nem tapasztalták. Hullatakarításuk műveletlenebb országokban, s általán Keleten, nagy jelentőségű s ott valóban bizonyos közegészségügyi szerepet a keselyűktől nem vitathatunk el.

69. NEM:

FAKÓKESELYŰ.

GYPS *Sav.* 1809.

Csőrük erősebb, nyakuk vékonyabb és hosszabb, fejök keskenyebb és kisebb mint előbbi nemé s gypjas pelyhekkal borított; a csüd rövidebb a középujjnál, és félig tollas.

A FAKÓKESELYŰ.

Gyps fulvus (Gm.) 1788.

[*Vultur fulvus* Gm. — *V. vulgaris* Sav. — *V. persicus* Pall. — *V. albicollis* LINDERM.]

Népies nevei: szőke-, fehérfejű-, meztelennyakú-, kopaszfejű-, fehérnyakú-, pelyhesnyakú-, gyapjasnyakú keselyű; grifmadár.

Jegyei: valamivel kisebb, mint a barátkeselyű; fejét és nyakát fehér gyapjas pehely borítja; a nyak tövéből foszlott, keskeny fehéres és rozsdás tollpamat omlik a hátra; egyébként főszíne világos rozsdabarna, helyenként rozsdásszürke, világosabb szárfoltokkal; az evezők és fark fekete; a csőr sárgásszürke, kampója felé sötétedő, viaszhártyája sárga; lábai ólomszürkék; szeme ezüstszürke. A *fiatalok* általában sötétebb rozsdaszínűek, nyakuk tollesomója — mely az öregeknél idővel túlnyomóan gyapjas, fehér — rozsdásabb. (Csontváza I. köt. VI. tábla.)

Mértéke: *H.* 102—108; *Sz.* 72—75; *F.* 30—32; *L.* 10—11·7; *Cs.* 8·4—9·5 cm.

Európa déli tartományaiban, így Spanyolországban,* a Balkán félszigeten, Kis-Ázsiában, Északkeleti-Afrikában honos, de egyesek vagy kisebb társaságok néha fellátogatnak északibb vidékekre is, sőt mint vendéget Angolországban is észlelték már. Hazánkban csak a délibb részeken költ. Erdélyben ritkább mint az előbbi faj, úgy Szlavóniában is; de a Vaskapu táján, Mehádiánál gyakoribb. Tartózkodási helyekül sziklás vidéket választ nem a tiszta erdőt, mint a barátkeselyű. Csatan-golóbb természetű is annál. Kitartó reptű s ezért nem sok fáradságába kerül messzebb helyekre látogatni. Mint a keselyűk általában, oda huzódik, hol valami vész vagy csapás tizedeli a barmokat s gyakran talál dögre. Így a deliblati nagy homoksivatagon* (Temesm.), hol rengeteg számú birka, ló és egyéb jószág élőködik, de a hol a kolumbácsi legyek naponként több darabot holtta gyötörnek, rendes vendég. Erdélyben, Petrozsény táján, ismerkedtem ugyan meg e hatalmas madárral, de szorosabb viszonyba mégis csak a «magyar Szaharán» kerültem vele. ALMÁSY GYÖRGY barátommal megtett aldunai kirándulásunkon ugyanis a sivatag homokjában döggunyhót készítettünk s lestük a nap-nap után itt lakmározó dögészeket. Igaz, hogy nem túlságos szerencséivel, a mi

* Némelyek az itt előforduló s Görögországban is található, világoshátú példányokat külön fajtának: *Gyps fulvus occidentalis* SCHLEG. veszik.

azonban nem a mi kitartásunk lanyhaságán mult. Mert álló egy hétig hajnali 5 órától délután 4-ig ültünk az alig három négyzetes méter nagyságú földi vaczok fülledt levegőjében, izzadtunk a hőségben homokba hűtött savanyúvizes bor és szardinák mellett, de áztunk is egy egész napon át, majd meg küzködtünk a «homokfuvással», mely csak olyan, mint mikor a szél a havat hordja s mindent betemet. Egy izben a szónak valóságos értelmében úgy ástuk ki magunkat a homok alól. S mindehhez örökös harcban voltunk a kolumbácsi legyek ezreivel, melyekhez a réczeleszek szunyogcsapása kellemes szórakozás, mert e parányi légy nemcsak a meztelen testrészekre száll rajzserűen, hanem a legkisebb nyílásokon át bemászik a ruhák alá s észrevétlenül támad elevenségünkre. Csipése is fájdalmas daganatokat okoz s égetőbb mint a szunyog törsturása. Azt meg nem is említem, hogy az egész hét alatt orrunkba fujta a szellő a kunyhó előtt 25 lépésnyire heverő, rothadó döglő, meg egy dögműtű bűzét. Ily kellemes körülmények közt megérdemeltünk volna több látványosságot, de a sors ellenünk fordult. Három lovunkat, meg a kutyát felfalták a keselyűk s mindig éppen akkor tartották a lakomát, mikor 2—3 napi egyhuzamban való lesés után 1 napi pihenést szántunk idegeinknek! A legkevesebb 23, a legtöbb 40 darab keselyű volt, mely kitett dögműtűt meglátogatta. Emberünk, ki felváltott a lesben, alig pár lépésnyire gyönyörködhetett bennök. Nem is igen félték tőle, mert telezabáltan, ellustulva emésztettek terített asztaluk körül s nehezen kaptak szárnyra. Ő beszélte, hogy a frissen kifektetett lovat egy óra alatt annyira elköltötték, hogy a puszta esontvázon kívül semmi sem maradt belőle. Egy izben leshelyünkre indulva, szembe jöttek a keselyűk — barát- és fakókeselyű vegyest — már a dögműtől. Valami gyönyörű őket a magas levegőégben látni! Sokkal fenségesebb, méltóságteljesebb az ő szárnyalásuk mint a sasoké; csak közelben és ülve nemtelenebbek, a lég igazi daliáinál. Szárnyukat vitorlaként eleresztve, mozgás nélkül csak úsznak, lebegnek, miközben alakjuk hosszú négyszöget mutat, de az evezőtollak egyenként, mint a szétterpesztett ujjak, annak oldalából kiállnak. Egy-egy hullámvás, fordulat s kiérnek a látás határából, épp úgy, mint a tiszta légben egyszerre csak hirtelen megjelennek, akár valami fekete pontocska a mérhetetlen magasságban s a következő percben lecsavarodnak annyira, hogy golyólövessel majdnem elérhetnének. Megpróbáltatásunk utolsó napjaiban végre sikerült egy darabot elejtenem s néhány más darabot is megfigyelni. Egyik a dögműtől valami 200 lépésnyire álló csonka fatörzsre szállott, fejét behúzta s olyféle pihenőt tartott, mint mikor valami jó ebéd után zsölyébe süllyedve élvezzük pipán-

kat. Két óránál tovább úgyszólván teljesen mozdulatlanul ült; semmibe se vette, hogy két varju, később meg egy szarka rossz szemmel nézi s szentelenül ingerli, sőt csipkedi. Láttam azután kocs útunk mellett is — déltájban — a legelő-jószág közt fekvő dögön megszállva, mely nagy távolból tett lövéseinkre kereket oldott ugyan, de pár száz lépésnyire bizalmasan ismét leereszkedett a nyáj közé.

A fakókeselyű fára igen ritkán fészkel, inkább sziklafalak magasan fekvő, nehezen elérhető oduiban, repedéseiben üti fel tanyáját, s február végén, márczius elején költ. Ágakból készült fészket szőrökkel, mohával kibéleli. Egy, igen ritkán két piszkos mészfehér, rendes alakú tojást tojik, melyet a tojó 5—6 hétig ül.

Tojásmérték: *H.* 85—98; *Sz.* 67—72 mm.

Mint társaságot kedvelő madár, többnyire nem magában végzi a szaporítás munkáját, hanem az alkalmas sziklafalazatokon több pár szokott megtelepedni. Hajdanta bizonyára sokkal több keselyű tartózkodott nálunk s ismeretesebb volt, a mit sok helynév, lónév stb. bizonyít, mint ma. Hirből azonban most is közismert s tulajdonságait, dögtakarítását általán tudják. Ezért költőink is szerepeltetik. Jól illik ő a csatákhoz, hol a pusztulás, halál nyomában jár s a hullákra veti magát. Így ARANY JÁNOS a «Keveháza» költeményében az ő megjelenésükből sejteti a véres ütközetet:

«Azért vijjog a *keselyű*
Azért szállong turul s ölyű,
Mert holnap ilyenkor halott
Százezrivel fog veszni ott.»

De TÓTH KÁLMÁN egy népdalát is a keselyűvel kezdi s találóan czéloz szokására:

«Fehér sziklán búsulgat a *keselyű*
Ez a válás oh! be nagyon keserű».

Csak úgy, mint SZÁSZ KÁROLY is:

«*Keselyűként szárnya meg se lebben,*
Észrevétlen száll a gyors idő.»

A fakó keselyűnek gazdasági szerepe csak az, mint előbbi fajtáé; kárt éppenséggel nem tesz, csupán bizonyos tekintetben hasznos.

70. NEM:

DÖGKESELYÜ.NEOPHRON *Sav.* 1809.

Termetre a legkisebb keselyűk; tartásuk nem egyenes; csőrük vékony, karsu; csüdjök csupasz; csak az arcz és torok meztelen, a fej hátsó része és a nyak tollas.

A DÖGKESELYÜ.*Neophron percnopterus* (L.) 1758.

[*Vultur percnopterus* L. — *V. leucocephalus* GM. — *V. stercorarius* LAPEYR. — *V. albus* DAUD. — *V. meleagris* PALL. — *Cathartes percnopterus* TEMM.]

Jegyei: hollónagyságú, de nagyobb szárnyú s természetesebbnek látszó; az *öreg*ek tarkóján leomló bóbíta, főszínük szennyes fehér, evezőik feketék; a *fiatalok* kávébarnásak; csupasz arczuk sárgás, lábaik azonképpen vagy hússzínű szürkések. (Fejének képe: I. köt. VIII. tábla.)

Mértéke: *H.* 62—65; *Sz.* 48—50; *F.* 95—26·5; *L.* 8—9; *Cs.* 6·7—7·4 cm.

Európa legdélibb részeiben, Kis-Ázsiában Közép-Ázsiáig és főleg Északkelet-Afrikában honos. Indiában a *Neophron percnopterus ginginianus* LATH. fajta helyettesíti. Hazánkban a legritkább keselyű s nem sokszor észlelték. Látták a Negojon 2536 méter magasban (BERGER kapitány 1889-ben) s a fogarasi havasokban (egy párt CZYRK EDE), úgy szintén Krassó-Szörényben a Pojana-Mörulon. Szlavóniában a verhovcei váromnál a nyolczvanas évek végén KLOBUSICZKY KÁLMÁN lőtt egyet. 1884-ben pedig MOJSISOVICS a Szerémségben, a Potorányvölgyben 1 példányt észlelt. 1866-ban Biharból került egy élő példány a budapesti állatkertbe. Állítólag a Retyezát táján szintén előfordul. BUDA Á. 1860-ban a Sztrigynél látta. Mehádiánál költ.*

Hazánkban csak négy kitömött példányról tudok; kettő Krassó-Szörény megyéből (Herkulesfürdő, Uj-Moldova 1888) került a nemzeti muzeumba, a harmadikat 1895. év május 20-án ROSONOWSKY FR. budapesti udvari

* RIESENTHAL a «*Waidwerk*» című művében 473. lapon azt írja, hogy a Tátrában is fészkel, a mi nagy tévedés.

præparator kapta Fehértéplomból, mely harmadmagával szállt a dögre. (Ornith. Jahrb. 1895. 245. l.) A negyediket végre közös aldunai kirándulásunkon, a deliblati homoksivatagon, ALMÁSY Gy. barátom lötte ugyanez év június 6-án. Az előbbi fajnál említett dögkunyhónknál találkoztunk honi faunánk ez érdekes ritkaságával. Június 5-én láttuk az elsőt. Fél 4 órakor reggel éppen leshelyünkhöz értünk, mikor a távolban egy nagy fehér madarat vettem észre. Hamar beugrottunk a gödörbe s kis vártatva elénk szállt a dögkeselyű, nem kis álmélkodásunkra. Három-negyed óráig néztük 25 lépésnyiről pulykaszerű mozdulatait. Egy-egy falatot kiszakított a lóból, avval aztán félre vonult s elköltötte. ALMÁSY barátomon volt a lövés sora, de épp akkor talált löni, mikor a madár keresztben állott; hallottuk ugyan a sörétek csattanását, tolla is maradt, mégis elmenekült, mert a lecsapódó füsttől nem lehetett idejében még egyszer löni. Összezsukott szárnya vastagságára következtethetünk e kellemetlen tapasztalatunkból. Másnap, mikor a döghöz mentünk, nagy örömünkre már hajnali fél 4 órakor két dögkeselyűt találtunk a lovon. Megcserkértük hát a homokhegyek közt s ALMÁSY-nak sikerült az egyiket elejtenie. Ez a magy. orn. központban áll. A másik egyideig keringelt fölöttünk s reptében valami nagy sirályhoz leginkább hasonlított (nem gólyához, mint többen írják), de lomhább szárnyecsapásokkal szelte a levegőt. Néhány sikertelen lövés után — melyek nem is igen árthattak volna neki — távozott.

Fészkét sziklafalak repedéseibe rakja; két, ritkábban egy, szennyes-fehér vagy sárgásfehér alapszínű, vörösbarnán sűrűen foltozott tojást tojik.

Tojásmérték: H. 52—74; Sz. 43—44 mm.

A tojó négy hétig üli fészkét. A fiókák pelyheskorukban fehérek, majd barnák s csak harmadik évökben szineződnek ki.

Dögön kívül mindenféle hulladékot, piszkot elfogyaszt s ezért Keleten tisztelt madár.

XXV. CSALÁD.

SASKESELYÜFÉLÉK.

GYPAËTIDAE.

Fej és nyak tollas; a láb keselyű jellegű, avval a különbséggel, hogy a hátulsó és belső ujj karma erősebb, mint a többi; a külső és középső lábujj tövét hártya köti össze; a csüd nagyjából csupasz; a csőr

karcsu, hosszú; a viaszhártyát serteszerű szőrözet elfödi; szárnyuk hosszú, hegyes; 2—4 evező leghosszabb; fark hosszú, lépesőzetes.

71. NEM:

SASKESELYÜ.

GYPAËTUS Storr. 1784.

A nemnek jegyei összevágna a család jegyeivel. Mindössze két faj ismeretes, melyek a keselyük és sólymok közt valóságos átmenetet alkotnak.

A SZAKÁLLAS SASKESELYÜ.*Gypaëtus barbatus* (L.) 1758.

[*Vultur barbatus* L. — *Falco magnus* GM. — *Gypaëtus grandis* STORR. — *Vultur barbarus*, *Falco barbatus* GM. — *Vultur leucocephalus*, *melanocephalus* M. & W. — *Gyp. altaicus* GEBL.]

Jegyei: karcsubb termetű, mint a keselyük; feje kecskeszerű; állán fekete, valóságos szőrszakáll; a szárny- és farktollak szárai felülről fehérek.

Leirása. *Öreg hím:* feje túlnyomóan fehér vagy sárgásfehér, a csőr tövétől a szemeken át szőrszerű fekete sáv vonul s a fejtetőn fekete foltban egyesül; az alsó test fehéressárga vagy rozsdás narancssárga; a begy táján szakadozott feketés örv; a hát, szárny és fark feketeszürke, fehér tollszárakkal; szeme sárga, szélén vérvörös; csőre fekete; lábai kékes-szürkék. A *tojó* hasonlít a hímhez, de halaványabb és nagyobb. A *fiatalok* feje és torka feketebarna, alsó teste világos rozsdabarna, itt-ott fehéresbarna foltozással; a hátsó nyak, úgy a váll és szárnyfedők is kékes-szürke foltokkal és szegésekkel; az evezők és fark barnásfeketék; szemök sárgásbarna, szélén vörös; láb- és viaszhártya szürkés-kék; csőr feketés-szürke.

Mértéke: *H.* 102—108; *Sz.* 72—76; *F.* 45—50; *L.* 9·5—10·9; *Cs.* 9—10 cm.

Nemcsak legszebb ragadozó madarunk, egyébként is érdekes állat a saskeselyű, mert benne a mult idők örökségét birjuk; igaz, hogy alighanem már csak ideig-óráig. Svájczból jóformán kipusztult, épp úgy

Bajorországból is De előfordul még a Pyrenäusokban,* Boszniában, a Balkán-hegységben, Kaukaszban, Transkaspiában, Himalájában s nálunk Erdélyben. Itt különösen a Retyezáton, Negojon, Bucsesen, a fogarasi havasokban kerül; de észlelték a Pojana-Mörulon (Krassó-Szörénym.), valamint Rodnán, Ciblesen, Brassó körül, Nagy-Hagymáson is. Sajnos! évről-évre ritkul. Ugyan e helyeken költött s egyes párok bizonyára ma is költenek még. A havasok királyi madara ő s nem száll le azok fenséges levegőjéből máskor, csak télen, élelem-szükében. Fészkrét vad sziklák, hegyek szakadékaiba ágakból, galyakból rakja s tollal, gyapjúval, fűvel béleli ki. Januárban, februárban már tojik, de csak egyetlen egy piszkos fehér, szürkés, szürkésvörös és vörösbarna vagy sárgásan pettyezett és foltozott tojást.

Tojásmérték: H. 78·5—90; Sz. 60—70 mm. (Külf. péld.)

CZYNK EDE, kinek adatait** itt felhasználom, írja, hogy a fogarasi havasokon a Bráza-hegység egyik szakadékában lévő fészekben, január végén, kissé kotlott tojást szedtek s egy ízben június elején a Negojból került fiatal tokos saskeselyűt látott, mely ekkor ölyvnagyságú volt. HODEK a Retyezáton is találta fészkrét. A szakállas saskeselyű rovására sok mende-monda terjedt el, mely nemcsak bizonyíttatta, hogy embereket megtámad, hanem egyenesen gyermekrablásokkal is vádolta. Mindebből a borzasztóságból nálunk mit sem tudnak s azok, a kik életét megfigyelhették, egyértelműen hangoztatják — a mit különben aránylag gyöngye lábai és karmai nyomán is feltehetünk — hogy főleg elhullott állatokból, dögből él, habár megsebzett vagy még erőtlen, gyengébb állatokat is megtámad, de inkább szűkségből, mikor más-hoz nem jut. Svájczban azonban csakugyan hiteles adatok bizonyítják, hogy kis gyermekre vágott a saskeselyű. CZYNK szerint — főleg nyáron át — zergegidákból, sebzett vagy elvénhedt zergékből táplálkozik; ha szerit teheti s bír velök, juhokat s más kisebb emlősöket is kerit magának. A feloszlásnak indult hullákat nem bántja, csak friss dögöt eszik. Támadásánál leginkább erős szárnyait használja s martalékját nem karmaival és csőrével igyekszik megölni, hanem a mélységbe dönti, vagy elcsigázza. A vizet szereti, mert sokszor fürdik. Sokan vastartalmú fürdők-

* Szardiniában és a Pyreneusokban előfordulók valamivel kisebb termetűek (*Gyp. barb. occidentalis* SCH.), az afrikaiak csüdje pedig csak félig tollas (*Gyp. barb. nudipes v. meridionalis*).

** Kimerítő adatokat l. «Aquila» 1894. 136—151. l. — Egyéb érdekes honi megfigyeléseket közölték e madárról CSATÓ J. (Zeitsch. f. ges. Orn. 1885. 400. l.; Term. rajz. füz. 1877. 10. l.; Mitth. d. orn. Ver. in Wien, 1880. évf.) HODEK E. (Mitth. d. orn. Ver. Wien. 1879. 16. 30.), HERMAN O. (Term. tud. Közl. 1877. 177—183. l.).

ből magyarázták alsó testének rozsdás színét. Erdélyben az ő tartózkodási helyein ilyenek nincsenek s vén korában ezt a rozsdaságot el is veszti, sárgásfehér lesz. Sok vitatkozás folyt már ezt illetőleg s legvalószínűbb, hogy a festőanyag bizonyos korban, természetes úton, magában a tollban keletkezik s később ismét elenyész, de bizonyos külső okok szintén hatnak e rozsdásodás kedvezőbb kifejlődésére. Sovány szaporodása, farkasoknak és medvéknek kirakott mérgezett dögök, melyek gyakran az ő vesztét is okozzák, az ember térfoglalása, a hegyek magányának vadászok, turisták stb. által való sűrűbb látogatottsága, mind oly körülmények, melyek fogyatkozását elősegítik. Nem sokáig fog már szárnyalni az égnek törő havasok élei fölött, büszke önérzettel sokszor az ember elől sem térve ki; nem sokáig dobálja le a magasból a csontokat,* hogy a sziklán összezuzódjanak s így azokat is elkölthesse, mert létének harcza a művelődő emberrel szemben egyenetlen küzdelem, melyben kell, hogy a rövidebbet húzza. Kiveszésének előestéjén, gazdaságilag már nem jöhet tekintetbe. Megmenteni pedig nem lehet, mert a vadállomány-nak, nyájnak részben ellensége.

XXVI. CSALÁD.

SÓLYOMFÉLÉK.

FALCONIDAE.

Csőrük rövid, magasabb mint hosszának fele; a hátulsó és belső ujj feltűnő erős, utóbbi többnyire hosszabb, mint a külső, a középujj nem sokkal hosszabb a belsőnél (kivétel a karvaly); a karmok igen hajlottak és hegyesek, a belső ujj karma legkifejlettebb, a külső leggyengébb; a középső és külső ujjat töben rendesen kis hártya köti össze, egyik nemnél azonban a lábujjak egészen szabadok (réti héják), egy másiknál vetélő ujj is akad (ráró); fejök egészen tollas, egyeseknél azonban a pofák és a csörtő tájékán némi csupaszság is előfordul; a csőr töve és a szem között a tollazatot apró, ritkás serteszzerű szőr helyettesíti, csak egy nemnél (darázsólyv) van itt rendes tollazat. Élő állatokat ragadoznak, döghöz csak kivételesen vagy éppen nem is nyulnak.

* Erre vonatkozólag érdekes megfigyeléseket tett REISER O., I. «Ornis Balcanica» II. (Bulgarien) 131. l.

A. ALCSALÁD.

HÉJÁK.

ACCIPITRINAE.

A nálunk élő fajok csüdje csupasz, rendszeren jóval hosszabb, sőt kétszer oly hosszú, mint a középujj; a fark is hosszú, többnyire felével túlterjed az összecsukott szárnyak hegyén; a szárny nem igen hegyes, inkább kerek, a 3—4 vagy 3—5-ik evező leghosszabb. Életmódjuk általában egyszabású, csak a réti héjáké sajátságos. Kizárólag élő állatokat fognak s a leggyorsabb, legügyesebb ragadozók. Prédájukat fortélyoskodva, hirtelen megrohanva kerítik, de inkább megragadják s nem «vágják» le úgy, mint a sólymok. Leggyakrabban czirkálva vagy ágonlesve vadásznak s «lecsapnak» a zsákmányra. Erdők mélyében vagy más rejtett helyeken fészkelnek s fehérés vagy fehérés alapon vörösbarnán foltozott tojásokat tojnak.

72. NEM:

RÉTIHÉJA.

CIRCUS Lacep. 1801.

Rendkívül jellemzi őket a magas, vékony csüd, igen nyulánk testalkat, gömbölyded bagolyszerű fej, mely legtöbbször olyféle fátyolozású, mint a baglyok arcza; a csőr aránylag rövid; a hímeket — bizonyos kivétellel — halványszürke és fehér színezet jellemzi. Repülő madarakat nem fognak, hanem czirkálás közben a meglapuló, pihenő vagy a földön járó állatokat ragadják meg. Földön vetésekben, nádban, réteken fészkelnek, erdőben alig fordulnak elő.

A HAMVAS RÉTIHÉJA.*Circus pygargus* (L.) 1758.

[*Falco pygargus* L. — *Falco cinerarius* MONTAG. — *Circ. cinerascens* STEPH. — *Circ. cineraceus* CUV. — *Circ. pratorum* BRHM. — *Strigiceps cineraceus* BR.*]

* Utóbbi időkben e fajra a *Circus cineraceus* MONTAG. név volt leginkább használatos s a *Circ. pygargus* a *Circ. cyaneus*ra járta. Ezért a figyelmet további zavarok elkerülése végett különösen felhívom e két faj synonymáira.

Népies nevei: a Circusoknak általában: bagószemű-, bagolyfejű kánya, rétikánya, bagolyhéja.

Jegyei: az első evező belső kivágásának kezdete jóval (2—4 centiméternyire) kinyulik a szárnyfedők végein, az ötödik evező nem szűkített, fátyolkoszorúja a torok táján megszakad. Az öreg hím hamvasszürke, szárnyán fekete csik, hasa fehér alapon rozsdás hosszanti foltokkal tarkított; a nagy evezők részben feketék. Fiatalabb hím felül barna, helyenként világosabb rozsdás szegélyekkel tarkított, alul sárgás rozsdaszínű, sötétebb rozsdabarnás hosszanti foltozással, a nagy evezők néhány feketés haránt-sávval. A tojó utóbbihoz hasonlít, de szárnya nem sávós. Fiatalokat a tojótól kisebb termet és sötétbarna szem különbözteti meg, mely az öregeknél sárga. Viaszhártya és lábak szintén sárgák; csőr fekete.

Mértéke: H. 46—48; Sz. 33—38; F. 19—23; L. 4·5—5·7; Cs. 2·9—3·1 cm.

Inkább Közép-Európa lakója, de áttérjed délnyugati Szibériába. Északfelé körülbelül Finnlandig honos. Nálunk mocsarak s főleg nagy, vizenyős rétségek táján fordul elő. Költözködő madár, mely az országos középnap szerint: márczius 30-án köszönt be hozzánk; októberben ismét elvonul, ritkán maradnak itt egyesek telelésre. Fészket gabnaföldekbe, rétekre rakja s április végén, májusban 4—6 kékesfehér tojást tojik, melyeken néha szórványos halvány-vörnyeges pettyezés látható. Életmódja, tulajdonságai egészben megegyeznek a következő két fajjal, azért bővebben a kékes rétihéja ismertetésénél fogom tárgyalni.

A FAKÓ RÉTIHÉJA.

Circus macrurus (GM.) 1771.

[*Accipiter macrourus*, *Falco macrurus* GM. — *Circus pallidus* SYKES. — *Circ. dalminus* RÜPP. — *Strigiceps pallidus* BP. — *Circ. Swainsonii* SMITH. — *Glaucopteryx pallidus* KAUP. — *Strigic. desertorum* BRHM. — *Falco pallidus* SCHL u. SUSEM.]

Jegyei: az első evező belső kivágásának kezdete alig vagy nem is nyulik ki a szárnyfedők végein, az ötödik evező nem szűkített (Kép.); fátyolkoszorúja jól kivehető. Öreg hím feje és felső részei halavány kékes-szürkék, altest fehér. Fiatalabb hímek felül barnák, némi rozsdás szegélyekkel, főleg a szárnyfedőkön; alul halvány rozsdaszínűek némi vörösbarnás szárfoltozással, főleg a has táján. Ezekhez hasonlítanak a tojók, de nagyobb termetűek, úgy a fiatalok is, csakhogy alul egyszínűek

minden foltozás nélkül. Lábak és viaszhártya sárgák; az öregek szeme azonképpen, a fiataloké barna; csőr fekete vagy feketés kékesszürke.

Mértéke: *H.* 43—42·5; *Sz.* 33·2—36·8; *F.* 21·2—25; *L.* 6·4—7·2; *Cs.* 2·3—3 cm.

Dél- és Közép-Európa lapályos, pusztá helyein fordul elő, különösen a Duna és Tisza mellékén, a Dobrudsában, Balkán félszigeten, Dél-Oroszországban; Ázsiában úgy Afrikában is kerül. Nálunk meglehetősen közönséges, mindenesetre nem oly ritka mint eddig gondoltuk. Kezeim



közt legalább is annyi vagy több fordult meg, mint az előbbi fajból, kivált költőzködés szakában. Márczius utolsó napjaiban érkezik. Szokásairól és gazdasági jelentőségéről a következő fajnál mondok el egyet-mást. Fészkelni a földön szokott s vetésekben, réteken tanyázik, az erdőt kerüli. 4—5 tojása kissé zöldesen áttetsző fehér és sárgás vagy vöröses-barna pettyekkel, egyes violaszürkés foltokkal tarkított, de néha egyszínű.

A KÉKES RÉTHÉJA.

Circus cyaneus (L.) 1766.

VIII. tábla. ♂ és ♀.

[*Falco cyaneus* L. — *F. griseus* GM. — *Circ. gallinarius* SAV. — *Accipiter variabilis* PALL. — *Pygargus dispar* KOCH. — *F. strigiceps* NILS. — *F. pygargus* NAUM. — *Circ. cyaneus* BOIE. — *Circ. pygargus* STEPH. — *Circ. cinereus* BRHM. — *Strigiceps cyaneus*, *pygargus* BP. — *Strig. nigripennis*, *pallens* BRHM.]

Népies nevei: fehér kánya, fehér héja.

Jegyei: az első evező belső kivágásának kezdete nem nyulik ki a

szárnyfedők végein, az ötödik evező külső felén szűkített (Kép.); fátyolkoszoruja jól kivehető. Öreg hím: főszíne világos kékes hamvasszürke (mint a sirályok háta), melle és hasa fehér, a nagy evezők feketék. A tojó és fiatalabb hímek (előbbi sokkal nagyobb utóbbiaknál) felül szürkésbarnák, a nyakon és szárnyfedőkön rozsdássárga és fehéres hosszanti foltokkal, alul fehéresek barna hosszantifoltokkal. *Fiatalok* felül barnák rozsdás foltokkal, szegésekkel, több helyt tarkítva, alul rozsdasárga fehéresen áttetsző alapszínen, erős barna szárfoltokkal. Lábak és viaszhártya sárgák úgy az öregek szemei is; a fiatalok szemei barnák; csőr szürkésfekete.



Mértéke: *H.* 53—56; *Sz.* 37—39; *F.* 22—28; *L.* 7.4—8.1; *Cs.* 3.3—4.1 cm.

A rétihéják eddig említett három fajának teljes leírását nem adhatom, mert mellett, hogy nagyon hosszúra terjedne, vele a tájékozódást s a fajok megkülönböztetését is még inkább megnehezíteném. Nemcsak tollazatuk ivar és kor szerint való sokfélesége, nagyságuk változékony-sága, hanem egymás között való nagy hasonlóságuk is megnehezíti meghatározásukat. Jegyeik alapján azonban, főleg szárnyuk s evezőik sajátságos alakjára figyelve, könnyebben felismerhetők az egyes fajok.

Közép-Európában Skandinávia északi részéig előfordul s Lapponiában még a 68° é. szél. alatt fészkel. Oroszország északi részében úgy Szibériában egész Japánig tanyázik. Télen délre vonul s Afrikában, Indiában, Khinában tölti a zordonabb évszakot. Nálunk alföldi vidékeken, nagyobb mocsárterületek és kiterjedt vetések, rétek táján elég



♀

$\frac{1}{6}$

♂

KÉKES RÉTIHÉJA
CIRCUS CYANEUS (L.)



gyakori. Javarészők tavasszal márczius közepe táján érkezik, de nem ritkán találkozunk vele télszakán is. Költőzködéskor erdők szélén levő alacsonyabb vágásokban, úgy kisebb fiatalos, bokros erdőrészletekben is többször találtam, valamint előhegységek, szőlőkkel beültetett lankásai fölött. Rendesen azonban a nyílt lapályokon, nádasok, vetések, rétek fölött látjuk alacsonyan, a föld színéhez közel, röpködni, bizonyos megtartott vonalakat bevadászva. Repte könnyű, imbolygó, sirályszerű s a vén hímeket bizonyos távolból — mikor egészben fehéreknek látszanak s csak szárnyuk hegye feketedik — könnyen sirályoknak tarthatjuk. Ez is az alakoskodásnak egy különös neme! A párosodás idejét és a költőzködés szakát kivéve, mikor kisebb területen néha több darabot találunk, a rétihéjak mindig magukban czirkálgatnak s addig vadásztatnak, míg zsákmányra akadnak. Valóságos földi ragadozók, mert repülő, fán ülő állatot nem bántanak, mint általában erdőben nem tartózkodnak, fára nem vagy csak kivételesen szállnak. A földön tartózkodó kisebb emlősöket, madarakat, madár tojásokat azonban irgalmatlanul pusztítják. Április havában párosodnak s gyönyörű repülési mutatványokkal udvarolgatnak. Fészköket a földre réteken, vetés közt, nádszélekben, néha valami bokor vagy kupacz tövébe rakják. Belseje finomabb szálakkal, szőrökkel, mohával, egyes tollakkal van bélelve, különben kóróból, gazból, vastagabb szálakból, levelekből laposan van készítve. Ritkán 3, rendesen 4, néha azonban 5—6 tojást tojik, melyek rendesen egyszínű kékesen áttetsző fehérek, olykor azonban sárgásbarnán és kormosan foltosak.

Tojásmérték: H. 40—46; Sz. 32—36 mm.

A réti héjak kikelt fiókáit szürkésfehér pelyhezet borítja. Teljes kitolladásig ülik a fészket, de kirepülés után csakhamar elválnak egymástól s vadásztatnak kora hajnaltól, majdnem délig, délután késő estig. Táplálékuk nyáron: főleg az apróbb mezőkön költő madarak tojásai, repülni nem tudó fiókái, nemkülönben békák, egerek, ürgék, hörcsögök, nagyobb rovarok, szöcskék, tücskök. Békát, rovarokat inkább csak akkor kapkodnak föl, mikor mást nem foghatnak, mert a madártojást, madár-fiókákat pusztítják leginkább. Ősszel és télen azonban sok egeret falnak föl s ez évszakban felbonczoltakban rendesen mást nem is találtam. A mezőgazdaságnak némi hasznót hajtanak ugyan, a mi azonban fel nem éri károosságukat, mert temérdek hasznos madár fészket fosztják ki, azok fiait, az ülős anyamadarakat, az apróbb szárnyas vadat — fáczán-, fogoly-, fűrjesírkéket — kegyetlenül tizedelik. 1897 szeptemberben számos réti-héja mutatkozott Eszterháza vidékén (Sopronm.) s a roppantul elszaporodott egér arra a feltevésre engedett, hogy ezeket pusztítják. Két lelő-

vött gyomrában azonban fogolymaradványok voltak, a mi bizonyítja, hogy a terített asztalon sem csupán az egerek csiklandozták étvágyukat. Ezért határozottan kártékonyak s első sorban legnagyobb ellenségei a mezei vadászatnak; tehát általában pusztítani kell. Ott azonban, hol egércsapás sujtja a gazdaságot s a vadászat nem fontos vagy vad elég van, békében hagyhatók, mert ilyenkor — kivált ősszel — mikor nagyobb számban járják az egerektől hemzsegő területeket, hasznuk jóval felülmulja azt a kárt, mit egy-két fogoly elemesztésével tesznek. Sőt rossz néven se vehetjük ezt nekik, mert a folytonos egérevést meg-
unják néha s egy kis változatosságot hoznak ételrendjükbe.

A BARNA RÉTIHÉJA.

Circus aeruginosus (L.) 1758.

[*Falco aeruginosus* L. — *Falco rufus* GM. — *Falco arundinaceus* BECHST. — *Accipiter circus* PALL. — *Pygargus rufus* KOCH. — *Buteo aeruginosus* FLEMM. — *Pygargus aeruginosus* LAKAT.]

Népies nevei: nádi-, tavi-, mocsári kánya vagy sas; vízi ölyv; örv (Fertő).

Jegyei: legnagyobb a réti héják közt; az első evező belső kivágása csak kissé vagy nem is nyulik ki a szárnyfedők végein, az ötödik evező külső felén szűkített (szárnyalakja ugyan hasonlít a *Circ. cyaneus* szárnyához, főleg nem tipikus példányé, melynél esetleg az első evező kivágása egy vonalban fekszik a szárnyfedők végeivel); a csüd 8 cm.-nél hosszabb.

Leírása. Öreg hím: fejteteje sötétbarna, világos rozsdás és fehéres hosszanti foltokkal; torka rozsdásfehér, sötét keskeny szárfoltokkal; háta és kis szárnyfedői sötétbarnák, a legkisebbek rozsdássárgás szegésekkel; a szárnyhajlása fehéres; a nagy szárnyfedők és az evezők egy része világos hamvasszürkék úgy a fark is, mely egyszínű s nem csíkos; az evezők töfele belül fehér, hegye feketésbarna; nyaka alulról nézve és begye rozsdássárgás barnán erősen hosszantfoltos; mell és has vörösbarnák sötétebb hosszanti foltozással; a czomb vörösbarna. A tojó egyszínű csokoládé barna, fejteteje rozsdássárgán hosszantfoltos, torka sárgásfehér keskeny barna szárfoltokkal, a kis szárnyfedők egy helyen rozsdás foltozással s a begy táján szintén néhány, kevés ily színű hosszanti folt. A fiatalok egyszínű kávébarnák, fejtetejük és torkuk sárgásfehér vagy rozsdasárga. E leírt tollazatokon kívül számos más is található, a szerint, a mint az

illető példányok öregebbek vagy fiatalabbak. de mindig jellemzi *őket* *tulnyomó sötét, barnás főszínűk* s a kifejlett öreg hímeket kivéve, a *fehéressárga vagy rozsdássárga fejtető és torok*. Szárnyalkatuk, mértékük nagysága, *összevetve a színezettel*, mely alul sohasem egyszínű világos rozsdaszínű vagy fehéres, hanem sárgás rozsdaszínű és foltos, s fölül nem halványszürke, azonkívül a farknak csíkozás nélkül való egyszínűsége, biztosan megkülönbözteti a réti héják többi fajától.

Mértéke: *H.* 53—58; *Sz.* 39—43·5; *F.* 23—26; *L.* 8·3—9; *Cs.* 3·5—4·7 cm.

Majdnem egész Európában közönséges, de Skandináviában csak a délibb Svédországban találták. Közép-Ázsiáig terjed ugyan, de keletfelé a *Circus aeriginosus spilonotus* KAUP. helyettesíti, melynek fiataljai szakasztott olyanok, mint a mi nádi héjánk fiataljai, a kinöttek azonban kissé eltérők. Megemlíthetem itt a RADDE leírta (*Ornis Caucasica* 106. l. III. tábla) *Circus aeriginosus unicolor*-t, melynek fiataljainak feje és torka nem fehéres-sárga vagy rozsdássárga, hanem egyszínű sötétbarna. Úgy látszik ez nem egyéni elváltozás, mert FLOERICKE Transkaspiában tulnyomóan ilyeneket látott. Nálunk szintén több ily példányt láttam már s ALMÁSY Gy. barátom gyűjteményében van is belőlük. Egy a Velencei tavon 1892-ben lövött s a Nemzeti Múzeumban, levő példány annyiból érdekes, hogy a rozsdás szín a fej hátulsó részén a nyakszirt táján s némileg a homlokokon mutatkozik csupán, különben az egész madár sötét kávészínű. Hazánkban ez a rétihéja mocsaras vidékeink legközönségesebb ragadozó madara. Nemcsak minden tótság körül látható, hanem minden alkalmas helyen — hacsak nem pusztítják — igen számos is. Már kora tavasszal megjön, az országos középnap szerint *márczius 22—23-án*, de általában korábban, csak szigorú, hosszan tartó teleken később. Szinte egész nap a nádasok fölött kovályog, hol alacsonyan, hol magasabban, folyton prédára leselkedve. Gyakran lecsap a nádba, valami varsababára, nádkupacra száll, hogy rövid pihenő után ismét felkapjon vagy ha zsákmányt fogott, azt a magas növényzet oltalmában nyugodtan elköltse. A tavakról azonban kilátogat a vetések fölé is s bevadássza a területet, főleg az apró vad és madarak költési idejében. Erdő nem az ő birodalma, mert igazában a mocsárnak, nádasnak, tavaknak zshiványkapitánya. Párosodáskor gyakran a nádasok fölött mindenütt keringelnek sokszor 3—4 darab együtt, s repülés közben, magasba csavarodva, lassan lebegve udvarolgatnak. Április első hetében, főleg 10-ke táján egyesek már nádszálakat hordanak s különös látvány a hosszú náddal repülő ragadozó madár. Fészköket is a nád mélyében, torzsokra vagy buczkás,

zsombékos helyekre rakják s csak mélyedését bélelik ki nádlevelekkel, finomabb anyaggal, alját azonban nádszárakból építik. Általában hasonlít a szárcsafészkekhez, de kissé szélesebb, laposabb; sokszor régi szárcsafészkeket is elfoglal, de kissé kitatarozza izlésének megfelelőleg. 3—6 tojása kékes, zöldesfehér, meszes; néha ritkásan világosbarnásan foltos.

Tojásmérték: H. 47—52; Sz. 35—38 mm.

Három heti kotlás után kikelnek a tojások. Míg a tojó ül, addig a hím a fészkek környékén kering s mintegy folytatja repülési mutatványait, melyek révén párhoz jutott. Hangját, mely nyávogó *kej kej*-re emlékeztet ritkán hallani, meglövétek azonban olyformán czinczognak, mint az egerek vagy még inkább szárnyas egerek.

Ez a rétihéja leggonoszabb pusztítója a vízi vadnak. Különösen a szárcsáknak, sirályoknak veszedelmes ellensége. A kinötteket ugyan ritkán csipheti el, de a fiatalokkal, tojásokkal annál hamarabb végez. A meglövétt, szárnyazott vadat is rendesen összeszedi a tóságokon. A költés idejében majdnem kizárólag tojásokból, azután apró madárfiókákból él s ha a mezőre látogat, ott is csak a földön fészkelő madarak fészkeit pusztítja. Egy Csallóközben lövöttek (május 20-án) begyében és gyomrában kis süldő nyul maradványai is voltak. Ősszel azonban egereket, ürgét is vadászik, de hajszolja a meglapuló fürjet, foglyot stb. Nagy szükségben békát, halat is elkölt. Bőrére jól vigyáz ugyan, de gyakran nádból keltében lőhető vagy lesből is. A czuppogva czinczogó egérhangot utánozva sokszor odacsallhatjuk. A bagolykunyhóra nem valami mérgesen s leginkább alkonyat felé jön meg, de nem sokat időzik. Azt tapasztaltam, hogy egyszer vág a bagoly felé s csakhamar elszelel. Mint minden tekintetben vérengző, nagyon kártékony szárnyas, különösen nálunk, hol annyira gyakori, rendszeresen irtandó. Tapasztalataim nyomán, melyeket éveken át a Velencei tónál ez irányban tehettem, különösen a csapó vasakat ajánlom, melyre csali gyanánt fából esztergályozott s fehérre festett tojást teszünk. A vasakat kedvencz helyei táján, több ponton, zsombékra, nádtorzsra rakott, utánzott fészkekben rejtjük el, lazán annyira eltakarva azt, hogy csak a tojás lássék. Ilyen módon alaposan megritkíthatók. A Velencei tavon volt eset, hogy tavasszal 11 nap alatt 12 darabot fogtak a vasak.

73. NEM:

HÉJA.

ASTUR Lac. 1801.

Erősebb termetűek mint az előbbi nemhez tartozók; arcukon nincs fátyolos tollkoszorú, de fejök keskenyebb, mint a sólymoké; csőrük rövid, töben széles, a felső káva egészben íves éle, a kampó előtt hullámosan kivágott; lábaik is erősebbek, ujjai és karmaik hosszabban, utóbbiak sokkal fejlettebbek, a *csüd elöl, a lábujjak fölül vértézettek, ellenben az ujjak töve, valamint a csüd hátul és a marok hálózatosak*; csüd és középujj hossza közt nincs sok különbség, utóbbi valamivel rövidebb mint előbbi; *az összecsukott szárnyak hegye a fark közepéig ér*; első evező kicsiny a negyedik leghosszabb. Rendkívül ügyes reptű, vakmerő ragadozók s bár a repülő madarat a sólymok biztosabban levágják, a préda üldözésében a héjakat fel nem érik, mert nyilalva csapnak, kanyarognak bokrok, fák közt, villámgyorsan surranak át a sűrűségeken oly mesterien, mint egyetlen más ragadozó madár sem.

A HÉJA.*Astur palumbarius* (L.) 1758.

[*Falco palumbarius* L. — *F. gallinarius* Gm. — *F. marginatus* LATH. — *Falco incertus* LATH. — *Accipiter astur* PALL. — *Astur gallinarum* BRHM. — *Accipiter palumbarius* MACG.]

Népies nevei: hejjő vagy kerra (Zemplénm.); kurhéja (Alföld); tyúkhordó kánya (Sopronm.); tikölő kánya (Vasm.); kara vagy gara; héjjamadár; galambász.

Jegyei: a fiatalabbak örvösgalambnagyságúak, az öregek, főleg a tojó hollónagyságú, de hosszú szárnyaiknál és farkuknál fogva sokkal termetesebbeknek, nyulánkabaknak látszók; szemök, viaszhártyájuk, lábaik sárgák; az *öregek* felül majdnem egyszínű hamvasszürkék vagy barnászürkék, alul fehérszürkés alapon egészben szürkésfekete vagy szürkésbarna, keskeny, keresztbefutó csíkozással tarkítottak; a *fiatalok* felül barnák, a fejen és főleg a nyakon és szárnyfedőkön rozsdásfehér és fehér hosszanti foltozással; a háton egyes keskeny világosabb tollszegések; alul rozsdásba hajló fehérek, hosszukás, könnyeseppalakú feketésbarna

foltokkal, a czomb főszíne inkább rozsdás mint fehér s a szárfoltok inkább vonalasak. A fark mindig csíkos.

Mértéke: *H.* ♂ 49—51, ♀ 59—62; *Sz.* 31—37; *F.* 24—30; *L.* 7—9·6; *Cs.* 2·8—4 cm.

Általában egész Európában, majd csaknem a Sarkkörig közönséges. de észlelték már a 68° é. szél. alatt is. Ázsiában Japánig fordul elő, sőt ott is gyakori. A fiatalok inkább kószálóbb, sőt költözködő természetűek mint az öregek s télen Afrikába is elkalandoznak; ellenben a kifejlettek helyet változtatók s ritkán bolyongnak annyira délre. Nálunk helyenként elég gyakori s ligetes, mezők határolta erdőinkben, fáczánosok közelében, hegyen és síkon egyaránt tanyázik; máshol csak ősszel vagy télen mutatkozik. Áprilisban, meglehetősen magasan, ágakból, zöldleveles galyakból rakja meg majd 1 méter átmérőjű fészket s ha nem háborgatják, évente megtartja azt, legfőljebb kijavítja. Az Aldunánál lakatlan réti sas fészkében is találtam költve. 3—4, ritkán 5 tojást tojik, melyek rendesen egyszínű halvány zöldeskék vagy sárgás alapszínűek, néha ritkásan foltosak.

Tojásmérték: *H.* 56—59; *Sz.* 43—47 mm.

Három hétig kotlik. Az öregek nagyon féltik fiókáikat s ha kell, bátran megvédelmezik.

A héja vadászgatás közben alacsonyan, minden feltűnést kerülve, egyenletes szárnycsapásokkal repül, de ha prédát lát, elszántan, féktelelenül vág s meglepő gyors támadásával keríti azt meg. Különösen ha éhes, egészen elfelejti saját bőrét oltalmazni s az ember közellétét sem veszi sokba. Több esetet tudok, mikor erdei hajtásokban az elhibázott nyulat, a vadászok előtt megtámadta. Vakmerő, vérengző természeténél és erejénél fogva egyike legveszedelmesebb ragadozó madarainknak. Az apró madaraktól kezdve fel a fáczánig, baromfiakig, az egértől a nyulig, minden szárnyas és emlős állatot megtámad s irgalmatlanul felkonczol, sőt tudok esetet, hogy vércsét is «levágott». Öreg fáczánnal, kacsával, sőt nyullal is elbánik, csakúgy mint a varjakkal. Vadászati és gazdászati szempontból egyaránt kiméretlenül irtandó. Pusztítását illetőleg e könyv első kötetére utalok. (L. 158. l.)

74. NEM:

KARVALY.

ACCIPITER Briss. 1760.

A karvalyok egészben héják, kisebb kiadásban. Csőrük aránylag kicsiny, középső ujjuk ellenben hosszú, a csüd elül-hátul vértezett nem hálózatos; ez köztük a főkülönbség.

A KARVALY.*Accipiter nisus* (L.) 1758.

IX. tábla.

[*Falco nisus* L. — *Dædalion fringillarius* SAV. — *Ierax fringillarius* LEACH. — *Nisus communis* LESS. — *Nisus elegans* BRHM. — *Astur nisus* KEYS. & BLAS. — *Nisus fringillarius* KAUP.]

Népies nevei: karvalymadár, karoly, karul; verebésző héja (néhol Dunántul); verebésző (Alföld); csikós (néhol Fehérmegyében «mert tereli a madarakat»).

Jegyei: gerlenagyságú, de hosszabb farkú (a hím és fiatalok sokszor valamivel kisebb testűek is, míg a tojó majdnem galambnyi); karmai tűhegyesek, nem vastagok; viaszhártya zöldessárga, lábak és szemek sárgák, csőr kékes szarűszínű; a farkon öt sötét harántsáv; a tarkón fehéres foltozás, mely néha csak a tollak tőfelén látható.

Leiársa. *Öreg hím:* felül sötét kékesszürke; alul fehér, helyenként — főleg a pofákon és a mell oldalain — rozsdaszínű (néhány példányoknál erősebben, másoknál alig); az alsó test alapszínén igen keskeny; barnás szárfojtok s erős, rozsdabarnás vagy barnásfekete hullámos harántcsikozás; alsó farkfedői egyszínű fehérek; a torok is inkább egyszínű fehér alig hosszant foltos; a szem fölött fehéres, rozsdásba játszó sáv. Az *őreg tojó:* felül barnás kékesszürke, alul mint a hím. A *fiatalok:* fejtető barna rozsdás tollszegésekkel, a tarkón elmosódott fehér folt, a szem fölött fehéres, kissé foltos sáv; felső testök szürkésbarna, rozsdás tollszegélyekkel; a nagy evezők sötét szürkébarnák, belső felükön fehérek, rozsdás árnyalattal és sötéten csikozva; a fark olyan mint a hát, de öt, a szélső tollakon hat, sötét harántsávval; a torok fehér, sötét, keskeny szárfojtokkal; az alsó test szürkésfehér, feketebarnás és rozsdásodó haránt tar-

kázatokkal, melyek a mellen szívalakúak; a has felé párhuzamosan futó harántvonalak, melyek alsó részén kis háromszögletű csücskök nyulnak ki.

Mértéke: *H.* ♂ 28—33; ♀ 36·5—38; *Sz.* 21—24·6; *F.* 14·5—20·5; *L.* 5·5—6·7; *Cs.* 1·4—2·4 cm.

A karvaly termete igen változékony; feltűnő kiesi hímek mellett sokszor még egyszer akkora tojókat találunk. Hasonlóképpen színezete sem állandó s gyakran akadunk tulnyomóan rozsdás alsó testű példányokra. Ez a rozsdaszín főleg melegebb égővi karvalyoknál uralkodó.* Egész Európában s Ázsia nagy részében honos, úgyszintén — főleg télen — északkeleti Afrikában. Földrészünkön felterjed a 69° é. szél.-ig. Hazánkban mindenütt előfordul s legközönségesebb ragadozó madarunk. A hol apró madár bőven tartózkodik s erdők, fás részletek vannak a közelben, bizton reá akadhatunk. Síkság és hegyvidék közt nem válogat, de leginkább szereti a fenyveseket, legalább a költési időben. Kertekben, épületek közelében szintén tanyázik, különösen ősszel és télen, mikor javarészők kósza életet folytat, sőt sokan délibb tájakra is vonulnak.

Népünk jól ismeri s ragadozásait tapasztalatból tudja: «Örül a karvaly ha csirkét lát» mondja a közmondás. TOMPA az «Oltárkö» népregéjében a rablólovagokat «karvalyokhoz» hasonlítja. Jól futó, tüzes szemű lónak, főleg ha bizonyos hullámos tarkázatú, gyakran adják a «karvaly» nevet. Hajdanta, csak úgy mint a héját, vadászatra betanítva használták őseink; sőt a magyarság régi «*turulját*», mely a monda szerint «fennen röpködven», eleinket kivezette ázsiai hazájukból s mely Attila pajzsán, a hadi lobogókon — Kézai Simon mester krónikája szerint — Gejza idejéig nemzeti címér volt, a karvalylyal azonosítják.**

A karvaly április végén fészkel s legszivesebben sűrű fenyvesekben, fenyőfákon, 5—7 méter magasan. Ágakból épült, közepén puhábban

* Figyelmeztetni akarok itt az *Accipiter brevipes* SEV. 1850 fajra, mely a Balkán félszigeten, Dobrudsában előfordul s esetleg talán nálunk is előfordulhatna. Ez karvalynagyságú, s tőle lábalkatában különbözik leginkább: a belsőujj, karom nélkül, a középujj második ízéig ér, a külső pedig — karom nélkül — eléri vagy túléri azt, épp így a hátulsó ujj is.

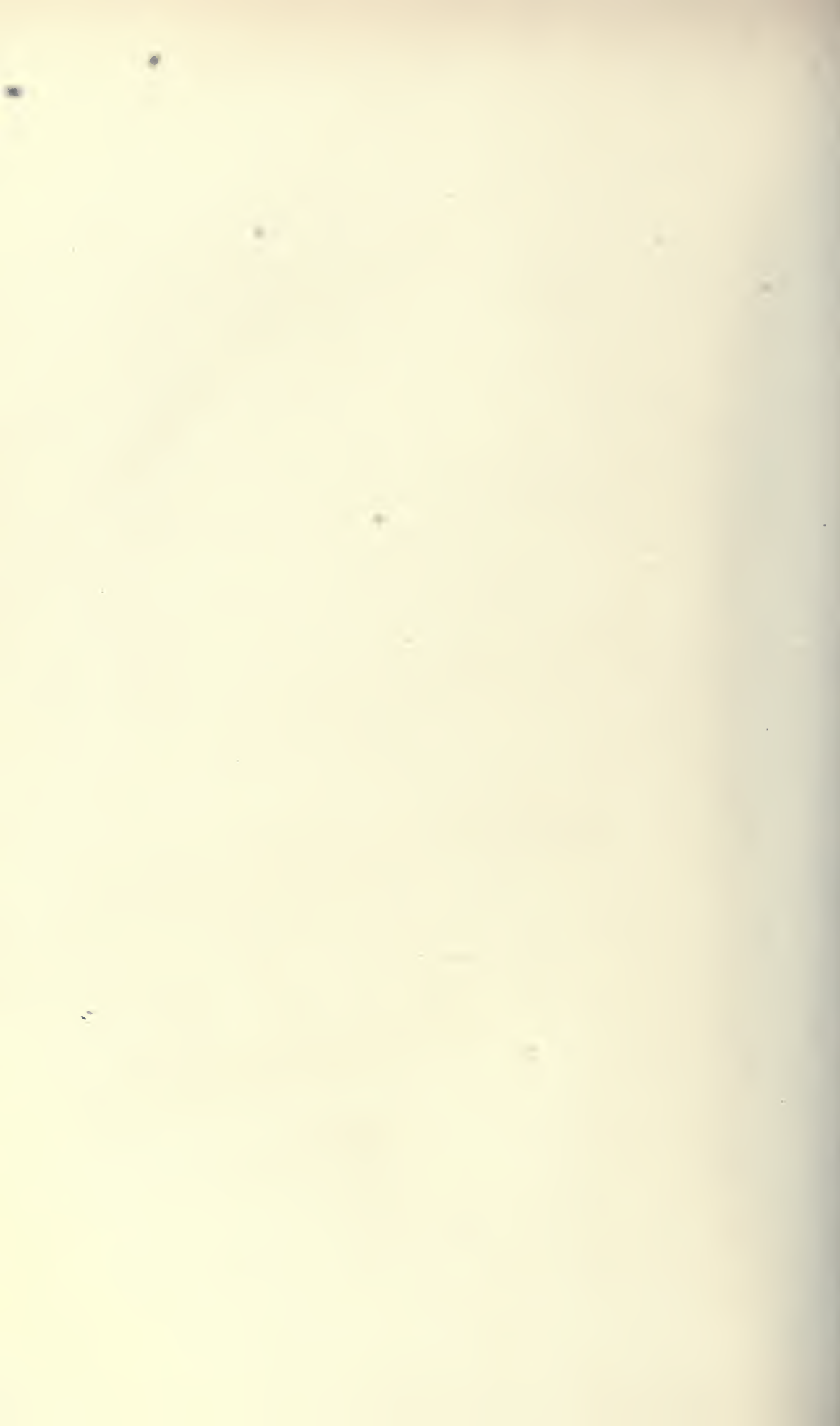
** SZABÓ KÁROLY szerint (A magy. vezérek kora 28. l.) a *turul* név krónikáinkban hibásan áll, mert eredetileg *curul* volt. A sok másolás ferdítette el, mert a régi középkori oklevelekben és kódexeinkben a *c* és *t* közti különbség fel nem ismerhető. A *curul* pedig nem más, mint a mai *karul*, *karoly*, *karvaly*. Ebben SZABÓ KÁROLYnak tökéletesen igaza van, de azért a rejtélyes «koronás turulmadarat» természetrajzilag meghatározni ma már bajos. Mert a *karvaly* név sok tekintetben gyűjtőnév s a nép felfogása szerint öldöklő ragadozó madarat jelentett, csak utóbbi időben vonatkoztatták e nevet határozottan és következetesen az *Accipiter nisus* fajra. A *turul* tehát lehetett sas, héja, sólyom, karvaly, keselyű is. Valószínűleg nem is volt az bizonyos meghatározható faj, hanem a ragadozó madár típusát eszményítő madáralak. A ránk maradt rajzok nyomán valamely képzelt sas.



$\frac{1}{6}$

VÖRÖS KÁNYA
MILVUS MILVUS (L)

KARVALY
ACCIPITER NISUS (L)



kirakott fészket többnyire a törzshöz közel, elágazásokba rakja. Sokan kétségbe vonták, hogy épületeken is megtelepszik fészkelés czéljából. Ennek ellenkezőjét tapasztaltam; mert vagy 15 év óta szomszédságomban, a kőszegi várban, ismerek költ karvalyokat. Daczára, hogy minden évben egy-kettőt ellövök belőlük, fészkelésre a pár beállít s egész éven itt tanyázik. Néha varjófészket is elfoglal vagy üresen maradtakat birtokol. Fészket évenként megtartja, esetleg a tulajdonosok elpusztulásával más pár öröklí. 4—5, ritkán 6—7 tojást tojik, melyek vastag héjuak, inkább gömbölyded alakúak s meszesfehér vagy zöldesfehér alapszínükön ibolyásszürkén, halvány sárgásbarnán vagy barnán foltozottak, pettyezettek.

Tojásmérték: *H.* 37—39; *Sz.* 30—32 mm.

A tojó maga költi ki tojásait, de az etetést a hímekkel közösen végzi. A kirepült fiókákat előbb betanítják a ragadozásra s azután eresztik szabadjukra. A kisebb madaraknak, fel a fogolyig, valóságos réme és legesküdtebb ellensége a karvaly. Bátorsága, vakmerősége valósággal meglepő. Számtalan esetet hozhatnék föl szemtelen, önfeledtségig elszánt rablásairól, támadásairól. Sokszor megesett, hogy lelőtt madarat, fürjet kapott el előlem s egy ízben Pozsonyban, a város közepén, egy kis népes utca mellett fekvő fás udvaron, a tiszafák közé huzódott verebek közé csapott, de oly közel hozzám, hogy szinte lábaimat érintette; ha bot van nálam, kényelmesen agyonüthettem volna. Ragadozási módja hasonlít a héjáéhoz. Nesztelenül suhan át a kertek fölött, fák közt, tisztás erdőrészleteken, erdőszéleken, sokszor egészen a földszínén s a felröppenő madárseregbe vagy egyes madarakra felülről csap le, de oly erővel, hogy valósággal «lerugja» áldozatát. Évek óta figyeltem a szomszédságunkban költő karvalyok életét s azt tapasztaltam, hogy naponként kétszer szoktak kijárni vadászatra, délelőtt s délután egyszer. A fogott prédát többnyire mindig ugyanarra a fára, sőt ágra (fenyőfák alsó ágait s általában eldugott helyeket keres) viszi. Valóságos mészárszéke ez! Hangját főleg tavaszkor, párosodáskor hallatja, mikor a magasban holmi repülési mutatványokat is tesz párjának. Gyorsan, egymásután ejtett *ki-ki-ki-ki kű-kű-kű-kű* szótagokhoz hasonlít az s igen emlékeztet a nyaktekeres (*Jynx torquilla*) szavára. Felbonczoltakban találtam ugyan egereket is, de legtöbbször czinegét, rigót, harkályt, s más kisebb madarakat. A baromfiakat, míg gyengébbek, szintén elcsezeni, sőt a hol egy-kétszer jó vásárra akadt, oda rendesen ellátogat. *Azért, mert főképpen leghasznosabb madarainkat* pusztítja, s az apró vadat, baromfit is tizedeli, legkártykonyabb madaraink közé tartozik s irtását nem tudom eléggé ajánlani.

B. ALCSALÁD.

KÁNYÁK.

MILVINAЕ.

Meglehetős vagy általában nagy madarak, fejök azonban aránylag kicsiny. Lábujaik szabadok, legfőljebb a külső és középső ujj tövét köti össze némi kis hártya; csüdjük és lábujaik inkább kicsinyek; farkuk ritkábban kerek, többnyire kimetszett vagy villás.

75. NEM:

KÁNYA.

MILVUS Cuv. 1800.

Kivágott vagy villás farkuk minden más ragadozó madarunktól megkülönbözteti őket s még röptükben is könnyen felismerhetők.

A VÖRÖS KÁNYA.

Milvus milvus (L.) 1758.

IX. tábla.

[*Falco milvus* L. — *Milvus regalis* Roux. — *M. vulgaris* SELB. — *Milvus ictinus* SAV. — *Accipiter milvus* PALL. — *Milvus ruber* BRHM.]

Népies nevei: villás-, fecskefarkú-, villásfarkú kánya; csibehordó kánya (Tolnam.)

Jegyei: nagyobb, hosszabb szárnyú és farkú, mint a holló; főszíne élénk rozsdavörös; farka erősen villás, az összecsukott szárnyak hegye a kivágás legmélyebb pontjáig ér.

Leírása. *Öreg hím:* feje fehér; alsó teste rozsdavörös; előbbi keskenyebb, utóbbi nagyobb sötét szárfoltokkal; felső teste barnás rozsdavörös és fehéres, szürkés tollszegélyekkel; fark rozsdavörös, a tollak közepe barnás; szeme és csőre kékesszürke; lábai és viaszhártyája sárgák. A *tojó* feje nem oly fehér, hanem rozsdásba hajló, háta barnább, egyszínűbb. A *fiatalok* világosabbak, a tarkó és a nyak felülről nézve sárgásfehér, rozsdás foltozással, a csőr fekete.

Mértéke: *H.* 61—66; *Sz.* 48—53; *F.* 37—39; *L.* 6·2—6·9; *Cs.* 4·2 cm.

Egész Európában fel a 61° é. szél-ig, úgy Ázsia szomszédos részeiben, Palesztinában és Észak-Afrikában honos. Nálunk számos helyen, de nem annyira hegyes erdőkben, mint főleg mocsaras erdőkkel is bővelkedő alföldi vidékeinken tartózkodik. Leggyakrabban márczius közepe után, az országos középnap szerint *ápr. 6—7-ikén* (a mi késő és a megfigyelések hiányosságára vall) érkezik hozzánk, mert a telet délibb tájon tölti. Párosodáskor mozdulatlan szárnyával keringelnek a levegőégben, többnyire 2—3 együtt s egymással szembe fordulva csavarodnak fel oly magasságokba, hogy alig látszanak fekete pontocskáknál nagyobbaknak. Sárlósan tartott szárnyuk és villás farkuk révén azonban már messziről felismerhetők. Áprilisban rakja fészket, még pedig vén fák sudarába, jó magasan a földtől. Nagy, lapos ágakból készült alkotmány ez, belseje rongyokkal, szőresomókkal van bélelve. 2—4 tojása zöldesfehér, sárgás vagy mézsfehér alapon, nagy barna és rozsdásbarna foltokkal, néha szabálytalan vonalas rajzolatokkal tarkított.

Tojásmérték: *H.* 56—59; *Sz.* 43—46 mm.

Hasonlítanak az ölyvtojásokhoz is, de többnyire valamivel érdeesebb héjúak. Április második felétől május közepéig a legtöbben letojtak s 20—22 napig ülik a fészket. Otthona táján nem igen vad s volt eset, hogy a fészke közelében ülő fel sem szállott előttem, hanem kíváncsian, mint valami papagály, nézegetett le reám. A nap legnagyobb részét a mezők, mocsarak, legelők fölött vadászgatva tölti. Keringelve, szárnycsapás nélkül úszik a levegőben s ha prédát lát, lecsavarodik s csak utolsó perczen kap hozzá. Élelme meglehetősen változatos, mert a mivel megbirkózhatik és a mit hatalmába ejthet, azt válogatás nélkül felfalja. Kisebb emlősöket, madarakat, apró szárnyasvadat, hüllőket, kigyókat, halakat, gilisztákat, rovarokat, sőt dögöt is szívesen eszik. A baromfiakat sem kiméli; de az öregebbjével nem mindig bír s nem sok bátorsággal dicsekedhetvén, gyakran elijed a mérgesebb tyúk kotykodácsolásától. Nagy egérszaporodás idején, szeptemberre és októberre eső elköltözésekor, az egeres helyeken néha nagy számban összeverődik s más ragadozókkal (ölyvek, kisebb sasok) hatalmasan pusztítja ez ártalmas állatkákat; ilyenkor természetesen békét hagyhatunk nekik. Ott azonban a hol költ — s vannak helyek, pl. Debreczen környékén, melyeken aránylag közel egymáshoz, 20—25 pár is fészkel — s egyébként is, az említett kivételes esettől eltekintve, bizvást irtani kell.

A BARNA KÁNYA.

Milvus migrans (BODD.) 1783.

[*Falco migrans* BODD. — *Accipiter korschun* GM. — *Milvus korschun* SHARP. — *M. aetolus*. SCHLEG. — *Falco ater* GM. — *Milvus ater* DAUD. — *Falco fusco-ater* M. & W. — *Accipiter regalis* PALL.]

Népies neve: berki kánya.

Jegyei: valamivel nagyobb a varjunál, de szárnya és farka hosszabb; az összecusukott szárnyak hegye a fark végéig, sőt azon túl ér, mely csak kimetszett s nem igen villás; főszíne rozsdabarna; reptében szárnyait nem tartja sarlósan.

Leírása: Ivar és kor szerint alig változó színezetű. Feje szürkés-fehér, fekete szárfoltokkal; alsó teste rozsdabarnás, sötétebb hosszanti foltokkal; háta sötétbarna, egyes földszínű világosabb tollszegésekkel; farka barna, nem igen éles harántsávolyokkal; evezői feketebarnák; szeme barnásszürke; csőre fekete, töve világosabb; viaszhártyája és lábai sárgák.

Mértéke: *H.* 52—56; *Sz.* 45—47·5; *F.* 25·8—27·3; *L.* 5·5—6; *Cs.* 3·8—4·2 cm.

Közép-Európában, de főleg földrészünk déli és délkeleti részeiben tanyázik. Skandináviában nem költ, Oroszországban azonban még Archangel magasságában találták. Ázsia határos vidékein is előfordul, úgy Perzsiában, Turkesztánban. Költözködéskor Afrikába is lenyomul, de a legtöbb Európa déli tartományaiiban telel. Hazánkban sokkal közönségesebb az előbbi fajnál s mocsaraink, tóságaink környékének — ha erdők is vannak közelben — a barna réti héjával egyetemben leggyakoribb ragadozója. Hegyvidéken nem fordul elő, legfőljebb ha közvetlen mocsaras síksággal határos. Költözködéskor azonban nemcsak vízgazdag területeken, hanem általában síkságainkon, mezőinken találkozhatunk vele. Tavaszi érkezésének országos középnapja: *ápr. 14—15*, de márczius végén többnyire látható már. Leginkább ligetes, mocsaras erdőkben fészkel. A vörös kánya fészkenél valamivel kisebb fészket, épp úgy mint az, fákra s hasonló anyagokból rakja; bélelését szintén a rongydarabok, kőcz- és szőr-csomók jellemzik. 3—4 tojásból álló fészkealja is nehezen különböztethető meg előbbi faj tojásaitól.

Tojásmérték: *H.* 52—58; *Sz.* 42—45 mm.

Április végén s különösen májusban kotlik. A tojó erősen üli fészket s egy esetben az ülő madarat sem a fészkes fának kopogtatásával, feldobott ágakkal, sem lármával nem riaszthattam ki, csak mikor bele-

lőttem a fészekbe röptült el. Életmódja és szokásai majdnem szakasztott olyanok, mint vörös atyafiáé, csupán táplálkozása más, mert főeledele a hal. Dögre is szívesen jár s a félredobott halakat, csakúgy mint a békákat, igen szereti. Költés idejében azonban veszett pusztítója az apróvadnak, a madaraknak, ellenben ősszel inkább egerekkel, ürgékkel él. A baromfiakat sem veti meg s elfogja a süldő nyulat is, azért a vadász, halász, gazdaasszony egyformán kárhoztathatja. Bátrabb és ügyesebb ragadozó, mint előbbi s mivel gyakoribb is, kártékonyága szembetűnő. Ismeri is a mi népünk rablásait, vérengzéseit s egész sor közmondással bizonyítja ezt. Csak néhányat sorolok föl:

«Hordja el a kánya», «Mégvág mint a kánya», «Még a tyúkfi is meglapul, ha kányát lát», «Kánya egy nap el nem szállja földjét» (= gazdag), «Mely galambot megtépett a kánya, az ennek tollától is fél», «Olyan mint a kánya kopasztotta tyúk», «Hol vigyázatlan a leány, csirkét ellik a kánya» stb. Hogy ezek közt találkozik olyan is, mely gúnyos czélzású s bizonyos humorral csillogó: az csak önként folyik a magyar kedély elevenségéből.

Őszi szereplésétől eltekintve, mikor egérbő években a vonulásban helyenkint össze csoportosuló kányák heteken át pusztítják a gazda apró ellenségét s e mellett tücsköt, szöcskét, nagyobb bogarakat is elemésztnek* bizonyosan megérdemelnek egy kis kiméletet — mely azonban, hangsúlyozom, mindig a viszonyoktól függ — különben pedig nem érdekes arra, hogy tűrjük. Döggkunyhóból sikeresen pusztíthatjuk, úgy csapóvasakkal, mérgezéssel.

76. NEM:

DARÁZSÖLYV.

PERNIS Cuv. 1817.

Termetre a kányákhoz hasonlítanak. *A csőr tövén nem szőrszerű, hanem pikkelyes, apró tollazatuk, úgy a hosszú kerülékalakra nyújtott orrlapjukak* jellemzik őket.

* Somorján 1896 május 26-án lővött begye tele volt cserebogarakkal.

A DARÁZSÖLYV.

Pernis apivorus (L.) 1758.

[*Falco apivorus* L. — *F. poliorhynchus* BECHST. — *Accipiter lacertarius* PALL. — *Aquila variabilis* KOCH. — *Pernis communis* LESS. — *Pern. apium, vesparum* BRHM.]

Jegyei: ölyvnagyságú, de kisebb fejű; farkán alig kivehető sávolyok mellett öt erősen feltűnő harántsáv, a tőhöz eső első és a második között levő távolság az utolsó és az utolsóelőtt való távolságának fele.

Leírása. *Öreg hím:* általában igen eltérő színezetűek, azért nemi és faji jegyeikre különösen figyeljünk. Legtöbbnyire: fejük világos hamvaszürke; hátuk sötétbarna, világosabb tollszegésekkel; alsó testük fehér alapon széles barna vagy rozsdásbarna harántsávokkal, hosszanti foltokkal és pettyekkel tarkázott; a tollak szára mindig sötét. A *tojó* feje barna, alul mint a hím; fiatalabb tojók egyszínű sötétbarnák. *Fiatalok* feje világosbarna, apró hegyes szárfoltokkal, alul fehéresen, rozsdássárgán habozottak, sötét szárfoltokkal, de ezen kívül oly sokfélék, hogy legbiztosabban sötét viaszhártájuk különbözteti meg az öregektől, mely azoknál sárga. Lábai sárgák; szem szürkésbarna, sárga, vörösesbarna, söt fehéres; esőr fekete.

Mértéke: *H.* 57—64; *Sz.* 36·1—41·5; *F.* 22·5—27·5; *L.* 4·5—5·5. *Cs.* 3—3·5 cm.

Szórványosan egész Európában, majd csaknem a Sarkkörig előfordul. Ázsiában, úgy látszik, más fajta a *Pernis apivorus ptilonorhynchus* helyettesíti, mely főleg keletfelé mindinkább eltér a tipikustól. Nálunk költőzködéskor többször és sokfelé kerül, mint költő azonban éppen nem valami közönséges, bár szórványosan, úgy hegyi erdőkben, mint a síkságokban is tanyát üt. A lombos fákhöz inkább vonzódik, mint a tűlevelekhez. Tavaszi érkezése későre esik; április előtt ritkán szokott mutatkozni, inkább e hó második felében, sőt május elején. Májusban, június elején kotlik. Fészket, hol alacsonyabb, vastag, sűrűbb fákra, hol nagyodvú fűzekbe (LAKATOS K. szerint) építi, de szívesen bitorolja más ragadozó madarak, varjak fészkeit is; az utóbbiakat ágakkal, lombokkal nagyítja meg s teszi megfelelőkké. Fészekalja 2, ritkán 3 tojás, melyek nagyságra és színezetre sokszor különböznek; legközönségesebbek a kissé fényes héjú vörösbarnás, sárgásfehér, fehéressárga alapszínűek és sötétbarnán, rozsdásan nem annyira foltozottak, mint inkább egy részükön felhősek; a tojás egyéb része egyszínű. A kotlás ideje három hét.

Tojásmérték: *H.* 55—57; *Sz.* 44—47·2 mm.

Tápláléka: főképpen különféle darazsak s ezek közt leginkább a földi darazsak, tücskök, szöcskék, méhek, hernyók, különféle rovarok, kigyók, békák. Madárfiókákat, kisebb madarakat is alkalomilag pusztít s erősödő fiókáit szívesen táplálja velök. Ősszel egereket is fog. Az által. hogy nem annyira káros, mint inkább közömbös rovarokat fogdos s javarészt békákból és földi darazsakból — tehát hasznos állatokból — él s e mellett apró madarainkat is megdézsmálja: általában nem tanácsos túlságosan kimélni. Egérbő években azonban tűrhetjük, valamint oly időszakban s ott, a mikor s a hol kárt nem tesz. Feltétlenül nem lehet őt védelemre ajánlani, mert reptében úgylis legtöbbször nem ismerik föl s helyette sokszor a *héja* szabadulna meg.

77. NEM:

HALÁSZSAS.

PANDION *Sav.* 1809.

Csőrük kampója igen hosszú (a felső kávának majd egy harmada nyulik át az alsón), a csüd inkább rövid vastag, a külső ujj vetelő (előre és hátra nyújtható), a karmok igen erősek, hegyesek, hosszúak és görbültek, belső felők nem esatornás; a marok szemcsés, igen érdes, hogy a prédát, mely kizárólag hal, jól megragadhassák.

A RÁRÓ.

Pandion haliaëtus (L.) 1758.

[*Falco haliaëtus* L. — *F. arundinaceus* Sam. Gm. — *Aquila piscatrix* Vieill. — *Pandion fluviatilis* Sav. — *Accipiter haliaëtus* Pall. — *Triorches fluvialis* Leach. — *Balbusardus haliaëtus* FLEMM. — *Pandion ichtyaëtus* Kaup. — *Pandion alticeps*, *planiceps* BRHM.]

Népies nevei: halvágó sas, kéklábú halászsas.

Jegyei: ölyvnagyságú, de karcsubb; a tarkótollak üstökösen kissé meghosszabbodottak; az összezsukott szárny hegye túl ér a farkon s másodrendű evezői igen hosszúak, úgy, hogy a hát palástszerű: a szem mögül kiindulva, a nyakoldalakon széles barnásfekete sáv huzódik le; viaszhártya és lábak világos szürkéskékek; csőr fekete: szem sárga.

Leírása. *Öregek*: a fejtető fehér; a hátsó nyak — a tarkótól kezdve — rozsdasárgás alapszínen hegyes, barnásfekete szárfoltokkal sűrűen tarkázott; felső test és szárnyfedők sötét feketésbarnák, minden toll szélesebb (a szárnyon), vagy finom (a háton) fehérés szegéssel; a nagy evezők töfele belül fehér, különben — kivéve a tollak hegyén látható apró fehér-foltot — barnásfekete vagy fekete; az alsó test fehér, a begytollak rozsdásárgák, keskeny sötétbarna szárfoltokkal; a fark alul fehér, úgy a tollhegyek szegései is, felül sötétbarna, alul erősen, felül elmosódottan, sötétebb harántsávokkal. A *tojó* begyfoltozása különösen erős, tarkó üstöke kisebb. A *fiatalok* alul egyszínű fehérek, felül csokoládébarnák, fejtetejük erősen foltozott.

Mértéke: *H.* ♂ 57—58, ♀ 59—62; *Sz.* 49—52; *F.* 22—24·5; *L.* 5·5—6·3; *Cs.* 4·5—5·1 cm.

Ez a madár majdesaknem az egész világon előfordul, de az amerikaiak (*Pand. haliaët. carolinensis*), úgy az ausztráliaiak (*Pand. haliaët. leucocephalus*) némileg eltérők, nevezetesen utóbbiak kisebbek. A hol halgazdag vizek vannak s a közelben erdők, ott tanyázik legszívesebben. Hazánk nagyobb tóságainál, folyamainál, különösen az al-dunai liget-erdőkben leggyakoribb. Április utolsó harmadában költ. Fészket mindig magasra, az erdőből leginkább kinyuló, meglehetősen száraz sudarú fákra rakja s évenként, újból és újból kitatarozva, ugyanazt használja. Erős, korhadó faágakból van készítve s belül sáslevelekkel, sisákkal kirakva. Rendesen két tojásnál többet nem tojik. Ezek igen változó színűek; többnyire sárgásfehér alapon kirívó májszínű nagy foltokkal, ibolyaszürkés rajzokkal tarkítottak.

Tojásmérték: *H.* 62—68; *Sz.* 44—52 mm.

24—26 napig kotlik.

Minthogy élete a vizekhez köti s tisztán azoktól, illetőleg a halaktól függ jó vagy balsorsa: tél szakán, a tóságok befagyásával, ő is elköltözik melegebb vidékre, szabad vizekhez s csak a jég eltakarodtával tér vissza. Táplálékáért gyakorta messze elbarangol s puskalövésnyi magasságban vagy magasabban jár a vizek fölött, áthatóan kémlelve a felszínre kerülő halak után. Reptében hosszú, könyökben hátrahajló szárnytartása, sötét háta és fehér alsó teste annyira jellemzi, hogy könnyen felismerhető. Bizonyos távoból, főleg mikor nyugodt, egyenletes szárnycsapással halad, igen hasonlít az ősszel hozzánk látogató fiatal heringsirályokhoz (*Larus fuscus*). Tapasztalásból ismert halas helyeket vagy a folyók, tavak bizonyos pontjait naponként majdnem ugyanazon órában meglátogatja. A mint prédát lát, egyideig szárnycsapkodva «lebeg», «függ» a légben, azután

összekapja magát s nagy erővel, zuhanva csap le s részben a víz alá is merül, úgy markolja ki áldozatát. Láttam rárót, mely majd csaknem akkora pontyot vitt, mint testhossza. Azért nincs mit csudálkoznunk — mint több példa bizonyítja — hogy erős pontyok magukkal huzták a rárót a víz alá, mely nem szabadíthatván ki karmait a hal testéből, el is pusztult. Zsákmányát többnyire valami csonka fatörzsre viszi s ott falja föl. Merőben halakból élven, vadászatilag és gazdaságilag nincs jelentősége. A haltenyésztésre azonban nagy csapás s azért halastavak körül fészket túrni nem lehet s felhalazott csapóvassal kell ellene védekeznünk. Ott, a hol okszerű halgazdaság nincsen s olyan ősi területeken, mint pl. al-dunai vidékeink — különben is nem nagyon számos voltánál fogva — valami túlságos sok kárt nem tehet s inkább a többi halpusztítóval egyetemleg bírálendő el. Kimélni azonban természetesen itt sem tanácsos.

Hajdanta a ráró ismeretesebb volt, mint manapság; igaz, hogy a gőzhajók nem jártak még akkor folyamainkon s féktelenségüket sem szorította sánczba a szabályozás, a mik halbőségünknek is vesztét okozták. A ráró szárny- és sugár evezőtolla szerepelt őseink kalpagjain, így bizonyítja Gyöngyösi István is:

«Kalpagját tollazta *ráró* sugarakkal»

s még mások. BENICZKY PÉTER is említi őt 1620-ból való «Az embernek magaaajánlásárul és biztatásárul» című költeményében:

«Szelek szárnyán járó
Kedves sólyom s *ráró*»

mely későbbi változatban, mikor a «ráró» lónév gyanánt is szerepel, így hangzik:

«Szelek szárnyán járó
Édes lovam *ráró*».

Más régi költők, a kuruczköltészet is, megemlékszik róla s főleg vad tekintetére találunk sok czélzást.

78. NEM:

RÉTISAS.

HALIAËTUS Sav. 1809.

A keselyükön kívül legnagyobb ragadozó madaraink. Egészben sas-termetűek, de az igazi sasoktól abban különböznek, hogy *lábujjaik sza-*

badok, rövid, erős csüdjük pedig csak félig tollas s nem a lábujjak tövéig; a fark rövidebb, mint a szárnyhosszúság fele s kerekített alakú.

A RÉTISAS.

Haliaetus albicillus (L.) 1758.

[Falco, Vultur albicilla L. — Falco albicaudus GM. — Haliaetus borealis BRHM. — Hal. albicillus L. (SHARP.)]

Népies nevei: halászsas; tavi sas; bese (régi név).

Jegyei: legnagyobb honi sasunk; csőre nagy, magas, a fiataloké fekete, öregeké sárga, mint a viaszhártya; a láb sárga s hangsúlyozom újból: csak félig gatyás, a mi biztosan megkülönbözteti a többi nagy sasfajainktól. Az öreg hím jóval kisebb a tojónál, földszínű barna, feje fakó, farka hófehér, evezői feketésbarnák. A tojókat nagy termetök különbözteti meg a hímtől. A fiatalok sötétebb barnák, fehéres, rozsdás és feketésbarna foltozással, farkuk sem fehér, hanem barna. Az öregek szeme sárga, fiataloké barna.

Mértéke: H. ♂ 83—85, ♀ 95—98; Sz. 67—72·3, 100—109; F. 3·2—3·5, 37—38·5; L. 9—9·8, 10—11; Cs. 7·9—8·7 cm.

Leggyakoribb északibb és délkeleti Európában, úgy Ázsiában Kamcsatkáig. A Nordkap táján fekvő Sværholt madárhegyen, közel a 71° é. szél. alatt is láttam. Hazánkban leggyakoribb a Mohácstól délnek eső aldunai nagy ligeterdőkben, különösen a Drávafokon, hol oltalomban is részesül. Talán legészakibb honi fészkelő helye a Fertő mellékén elterülő Hanyság éger-erdőiben van, vagy legalább is hat év előtt volt. Meddön maradt párok s fiatal, még nem ivarérett példányok azonban sokfelé kószálnak a Duna és Tisza északibb részein is. Pozsonynál minden télen több darabot észleltem s ősszel, tavasszal a Velencei tónál is többször találkoztam vele. Titeltől Orsováig szintén gyakori s az itt fekvő, szinte tropikusan buja, őserdőszerű szigetek ligeterdeiben számos fészket látogattam meg. Új fészket ritkán rak, hanem régi, emberemlékezet óta létezőkben végzi a költést, minden tavasszal felrakva, kijavítva a karvastag ágakból, vén tölgyek, fekete nyárfák stb. sudarába, a törzsnek legelágazottabb helyére épült, amúgy is hatalmas alkotmányt. Minél régibb a fészek, annál nagyobb, magasabb; vannak két méternél is vastagabbak s ugyanannyi átmérőjűek. LAKATOS K. szerint* fiatalabb

* LAKATOS KÁROLY: Magyarország nappali orvmadarai. 63 l.

párok a Tisza mentén (Szegednél, Torontálmegyében), a tápéi réten, fűben s máshol a buzavetésben, a földön költenének. Minthogy az egész irodalomban ilyféle fészkelése tudtommal ismeretlen s csak északon, a fatenyészet határán túl költ sziklákon, megemlítendőnek tartottam.

Márczius második felében letojik. 2—3 tojása szennyes fehér, egy-színű vagy néha ritkásan sárgásrozsdaszínűen foltozott.

Tojásmérték: H. 68—72; Sz. 53—56 mm.

Egy hónapig, sőt azontúl tart a kotlás ideje. A fiatalok lassan növekednek s két hónapnál tovább a fészekben maradnak. A harmadik hónapban azután lassacskán annyira erősödnek, hogy szárnyra kaphatnak. Az öregek féltékenyén őrzik családjuk biztonságát s odaadóan gondozzák magzataikat, mindenféle ételt bőven hordva nekik. Avval azonban cseppet sem törődnek, hogy fészkek alsó rétegeiben számos erdei veréb (*Passer montanus*) is családot alapít s méltóságukon alulinak tartanak albérloiket bántani.

Többnyire a fészkesfa közelében választják ki alvóhelyöket s ide naponként — ugyanarra a fára — beállítanak. Napközben néha több darabot együtt látunk a fészkelő helyek fölött szétterpesztett farkkal, szétmeredt, egyenkint álló evezőkkel a magasban, szárnymozdítás nélkül nyugodtan keringelni. Reptökben fejüket meglehetősen behúzzák s rövidnyakúaknak látszanak. Néha leszállnak valami nagy fa kiálló ágára s ha igen nagy a forróság, szárnyaikat lecsüggesztve, szájtátva sűtkéreznek, Hangjuk, nagyságukhoz képest, vékony és gyorsan ejtett *kli-klik-klik-klik-klik-kli-klik* szótagokkal fejezhető ki. Más nagyobb sasokkal — nálunk főleg a parlagi sassal (*Aquila imperialis*), mert fészkelő helyeik sokszor határosak — költés idején gyakorta háboruszkodásba kerül; utóbbi bátrabb lévén, nem ritkán megtámadja s elveri otthona tájáról. Halakat, vizi vadat, kisebb emlősöket, nyulat — sőt özgidát is — nemkülönben nagyobb baromfiakat ragadoz, de a dögöt is nagyon szereti. Minthogy azonban nálunk ma már aránylag kis területre szorult, általában valami roppant károosságáról már csak azért sem beszélhetünk, mert tartózkodási helyei nem éppen a legkultiváltabb vidékekre esnek. Kiméletéről azonban természetesen szó sem lehet, mert a hol megjelenik, ott csak kárt tesz a halásznak, vadásznak; a mezőgazdának azonban nem sokat árt.

Prédáját suhogó lecsapással keríti hatalmába; a vizi madarakat addig hajszolja, míg elfáradnak s a vízszinéről kapja föl. Repülő madarakat azonban nem igen foghat, mert rendszerint ügyesebbek s gyorsabban tudnak kitérni támadása elől. Legbiztosabban dögkunyhóból vagy

fészkénél, háló tanyáján lőhető; döggel felcsalizott csapóvassal pedig fogható. Méreggel is pusztíthatjuk.

C. ALCSALÁD.

ÖLYVEK.

BUTEONINAE.

Inkább tömzsi, gömbölyű fejű, lomhább természetű, közép nagyságú madarak, melyek külső és belső lábujjait töben némi hártya köti össze.

79. NEM:

KIGYÁSZÖLYV.

CIRCAËTUS Vieill. 1816.

Nagy fej, a középújjnál jóval hosszabb csüd, tojásalakú, harántálló orrlukák jellemzik.

A KIGYÁSZÖLYV.

Circaëtus gallicus (Gm.) 1788.

[*Falco gallicus* Gm. — *Aquila leucamphomma* BEKK. — *Falco leucopsis* BECHST. — *Aquila brachydactyla* M. & W. — *Accipiter hypoleucus* PALL. — *Circaëtus brachydactylus* VIG. — *Circ. leucopsis*, *anguium*, *meridionalis* BRHM.]

Jegyei: jóval nagyobb, mint az ölyv s nagy szárnyaival és farkával csak még inkább természetesebbnek, egészben sasszerűnek látszik; nagy bagolyszemei sárgák, viaszhártyája és lábai világoskékesekek (fiataloknál fehéres-kékesszürkék); a szem környékén némi fehér, pelyhes folt; a farkon négy sötét sávoly; a tarkótollak hegyezettek.

Leírása. *Öreg hím:* homlok fehér, a tollak hegyén keskeny barna foltokkal; fejtető, tarkó, a nyak (felülről és oldalvást) és a begy tollai töfelükön fehérek, hegyük sötétbarna; a torok fehér, finom szőrszálsszerű barnás hosszanti foltokkal; felső test csokoládébarna (sötétebb szárfoltokkal, néha fakóbb részletekkel); evezők feketebarnák, a legnagyobbak töfele belül fehér; alsó test fehér alapon világosbarna harántsávolyokkal; a fark mint a hát, de hegye világosabb, négy sötét sávolylyal. A *tojó* nagyobb s alul

foltosabb. A *fiatalok* felül fakóbarnák, sötétbarna szárfoltokkal; alul sárgásbarnák, a tollak töfele azonban fehér.

Mértéke: *H.* ♂ 65—67, ♀ 77—80; *Sz.* 48—50, 59—54; *F.* 28—30, *L.* 9·8—10·4; *Cs.* 4·6—5·5 cm.

Habár a Rajna mentén és Hollandiában is előfordul, mégis inkább Európa déli részeiben honos, úgy Ázsia egy részében s északnyugati Afrikában. Általában nem sokszor, leginkább még költőzködési időben, találkozhatni vele. Nálunk sem tartozik a közönségesebb költők közé, de szórványosan itt-ott, majd az egész országban fészkel, különösen Felső-Magyarországban, szintúgy a Duna- és Tiszamenti erdőkben. Rendszerint a vízgazdag területek közelében fekvő nagyobb erdőségeket lakja, de vonuláson a mezőkön is látható. Április elején jön meg, sokszor még később, s májusban fészkel. Lapos, faágakból és galyakból épült fészket zöld növényrészekkel rakja ki. Erős bükk-, tölgy- vagy fenyőfákon, ritkán sziklában üti fel tanyáját. Egy-két, ritkán három tojása aránylag nagy, egyszínű szürkésbékes vagy zöldesfehér; elvéve azonban akad olyan is, melyen alig észrevehető halvány foltozás van. A párok felváltva ülik a fészket s egy hónap alatt költik ki fiókáikat.

Tojásmérték: *H.* 72—74·5; *Sz.* 58—59 mm.

Októberben s november elején távozik tőlünk. 1892. év november 9-én a szent-ágotai pusztán (Fehérm.) 8—10 darabot figyeltem meg, melyek a Sárréten vadászgattak s a nagy kazalokon pihentek. Úgy látszik, itt is éjjeleztek, mert hajnalban — még alig pitymallott — innét lőttem le egyet. Télszakára levonul Egyiptomig s igen érdekes, hogy 1825-ben Pótharasztón (Pestm.) lőttek egy példányt, melynek czombjába valami vadember nyila volt benőve. Ez a czomb ma is látható a nemzeti múzeumban.

Élelme leginkább kigyókból, békákból, nagyobb rovarokból,* egerekből áll, de vakandokat, ürgét is pusztít, sőt állítólag süldőnyulat is fog. Igaz, hogy nálunk lövőtben a mérges keresztes kigyó (*Pelias berus*) maradványait is találták s hogy a vadásznak nem sok kárt tehet; ha azonban tudjuk, hogy főtápláléka kigyó és béka — tehát hasznos állatok — általában nem ajánlhatjuk védelemre. Mérges kigyó nálunk kevés van s azok kártétele latba nem esik. Egérszaporodáskor azonban, főleg ősszel, mikor gyakoribb is, a sujtott területeken békében hagyhatjuk.

* Olgyán, 1896 augusztus 2-án, lövött begyében és gyomrában: béka, gyík, sokféle rovar (katicabogár, csibor és merűly) volt.

80. NEM:

ÖLYV.*Buteo Cuv.* 1800.

Csüd hosszabb a középujjnál; az orrlukak többnyire tojás- ritkán köralakúak, s vízszintesen fekszenek; a szárny rendesen még egyszer oly hosszú, mint a fark. Lomha természetöknél fogva igazi lesi vadászok; óráig elgunnyasztanak valami czölöpön, vakandtúráson, határkövön, facsúcon s *főleg* egereket, hüllőket, kigyókat, sebzett, elgyöngült, beteg madarakat, apró vadakat esznek.

AZ EGERÉSZÖLYV.*Buteo buteo* L. 1758.

X. Tábla.

[*Falco buteo* L. — *Buteo vulgaris* LEACH. — *Falco glaucopsis* GM. — *F. albus* DAUD. — *F. pojana* SAV. — *Accipiter buteo* PALL. — *Buteo mutans* VIEILL. — *B. communis* LESS. — *B. medius* BRHM. — *B. albidus* SELYS. — *B. fuscus* MACG.]

Népies nevei: parlagi- vagy tarló-kánya (Alföld); nyávogó-, sikoltó-, sió-, sivó-kánya (Zalam., Somogym.); ölv, örv, ölü, ülü, ölyü, ülyü; huszársas * (Fehérm.)

Jegyei: teste házikakas nagyságú, de hosszabb szárnyú és farkú; a becsukott szárnyak hegye a fark végéig ér; csüdje hátul egészen csupasz, elül a tollazat kissé (vagy a csüd *feléig*) lenyulik; az evezők és farktollak belső töfele fehér, némi barna foltokkal; a farkon 8—12 haránt-sávoly; szeme barna vagy szürkés, fehéres és barnássárga; lábai és viaszhártyája sárgák; csőre szürkés kékesfekete. Az *öreg*ek főszíne sötétbarna, a mell világosan — sárgásfehéresen — harántfoltos. A *fiatalok* alapszíne valamivel világosabb, a tollak még világosabban szegettek, alsó testükön fehéren és barnán hosszant foltosak, a czombok azonban sötétebbek, többnyire barnák, még sötétebben haránt sávolyozva. A *tojó* valamivel nagyobb a hímnél.

Általában színezete annyira változó, hogy alig van két egyforma pél-

* Nyilván «Bussard» német névből.



EGERÉSZ ÖLYV
BUTEO BUTEO (L)

SZIRTISAS
AQUILA CHRYSÆTUS L.



dány. Három főtypus azonban mégis szembe ötlő, tudniillik a fekete-barna, barna és a fehéres.

Mértéke: *H.* 54—58; *Sz.* 38—42; *F.* 23—27; *L.* 7·5—8·4; *Cs.* 3—4 cm.

Állandóan eltérők s így fajta számba foghatók, a keletporoszországi és északoroszországi rozsdás ölyvek, melyeket *Buteo buteo zimmermannae* néven EHMCKE 1893-ban leirt.* (Ezt legtöbbször a *desertorum*mal összekeverik.) A közönséges egerészölyvtől következőkben különbözik: kisebb, rozsdásabb; alul fehér, rozsdás rajzolattal; alsó farkfedői fehérek, finom rozsdaszínű, hullámos csíkozással; csőrén derékszögüleg hajlott hegyes kampó; szeme borostyánkő-sárga. A ♂ egész hossza 48·5, a ♀ 51 cm. Az igazi *Buteo buteo desertorum* DAUD. 1799. (parlagi vagy déli egerészölyv) szintén kisebb (5—19 cm.-rel) a közönségesnél, alul majdnem egyszínű rozsdavörös, elmosódott rajzolatú, *farka egyszínű, ritkán* harántesikós (akkor is inkább csak a csíkozás nyomai vannak meg), a fiatalabb madarak hasonlítanak a közönséges ölyvhöz, valamivel fakóbbak, vannak azonban az öregek közt is ilyen fakó, földszínű példányok. A parlagi egerészölyv Dél-Oroszországban, Dobrudsában, Észak-Afrikában fordul elő. HODEK 1871-ben egy a Kazánszorosnál, Valje mare mellett, lövött példányt kapott, melyet a plawischewitzai vasuti állomásház udvarán HOFFMAN O. ejtett el, mikor a galambokra vágott.

Az ölyvek fajtái tekintetében még korántsem tisztázódtak a nézetek, azért honi ölyveink beható vizsgálata is nagyon kívánatos. Valószínű, hogy a *B. cirtensis* LEVAILL., *B. tachardus* DAUD. és *B. vulpinus* LICHST. mind más és más fajták s nem tévesztendők össze a *desertorum*mal. Sőt lehet, hogy a mit mi hazánkban *B. zimmermannae*nek vagy *desertorum*-nak tartunk, egy még le nem irt fajta.

A mi egerészölyvünk Nyugat-Európában s északon a 60° é. sz.-ig költ. Oroszországba azonban nem terjed be mélyebbre, mert itt a typikustól eltérő fajták élnek. Hazánkban gyakori költő. Költőzködéskor különösen számos s a mezőkön, erdők szélén szinte megszokott jelenség. Habár telente is akadnak egyesek, java részök márczius elején, az országos középnapi szerint: *márczius 12—13-án* tér vissza. Fészkelésre mélyebben az erdőkbe vonul s nemcsak lapályon, hanem hegyek közt is megveti otthonát. Leggyakrabban bükkfákon, tölgyeken, ritkábban fenyőkön találunk fészket, mely lapos alakú, ágakból épült és belül szőrrel, mohával

* Sitz. Ber. d. deutsch. allg. Orn. Ges. 1893. Nr. 2 és 3. — Jour. f. Ornith. 1898. 142—146. 1. Továbbá: Ornith. Monatsschrift (Gera) 1898. 214—217, a hol színes képe is látható.

kirakott tákolmány. Nem a fasudarában szokott az lenni, hanem a fának kétharmad magassága táján vagy a törzshöz közel elágazások között, vagy valami erős oldalágon. Áprilisban párosodnak s e hó végén vagy május elején a tojó három, ritkán négy, zöldes- vagy mézsfehér alapon vörös-barnás pettyezett és foltozott, néha azonban egyszínű tojást rak, melyek a kánya (Milvus) tojásaihoz igen hasonlók.

Tojásmérték: H. 54—57. Sz. 44—47 mm.

Míg a tojó ül — körülbelül négy hétig — a hím a fészek környéke fölött szokott keringelni s nyávogó *hijű-ű, híj-jé* hangon szólni. Ilyenkor repte: nyugodt, szép csavarodva-úszás a légben. Maga az ölyv is legszebb kerengve; mert egyébként lomha, látszólag nehézkes, elüldögélő, unalmas állat. Prédáját kilesi bizonyos magasabb pontokra telepedve, vagy ha repülés közben veszi észre, egy ideig sátoroz, függ, lebeg fölötte mint a vércsék, de csakhamar lecsap. Ősszel október és november hónapokban költözködik; a mieinkhez északiak szegődnek, egy darabig együtt, mintegy laza társaságban (2—3 vagy 6—7, sőt több is együtt), bekalandozzák a mezőket, réteket, míg csak a hólepel odább nem űzi őket.

Az ölyvek — idevonva a következő fajt is — hasznos vagy káros voltáról, sok, szinte elkeseredett vitatkozások folytak, különösen a vadászok és gazdák között. Az előbbieket tábori károosságuk mellett tört lándzsát és pusztítani akarja, ellenben utóbbiak, hivatkozva kiadó egérfogyasztásukra, oltalmukba fogadják őket. A két ellentétes nézet tehát igen kihelyesedik s a dolog, érdeme szerint nem is dönthető el hamarosan; felületesen semmiesetre sem, sem úgy, hogy feltétlenül pusztítandók vagy védendőek volnának. Részemről igazat adok a vadászoknak, a maguk szempontjából, csak úgy, mint a gazdáknak is; mert vizsgálva életmódját, táplálkozását, való igaz, hogy mind két érdekkörnek jogos a felfogása. Tapasztalataim és vizsgálataim nyomán *főleg egereket* eszik, különösen aratás után s ha bőven kaphat, más táplálék után nem is kívánczik. Ha kevés az egér, vakandot, békákat, gyíkokat, nagyobb rovarokat, gilisztákat, kisebb és középnagy szárnyasokat, ürgeket, hörcsögöt, mókust fog. A tücsköket is igen szereti s nagyban pusztítja. Felbonczoltakban túlnyomóan egereket találtam, de fáczán, fogoly és nyul maradványokat is, kisebb madarakat, sőt tojást. Baromfit is elcsíp, ha ki van éhezve és bír vele. Nemcsak sebzett, elgyengült süldőket és nagyobb szárnyasokat fog, hanem — másnak szükiben — ép egészségeseket is; ilyenkor gyakran egy óráig is elüldözi, nyomorgatja áldozatát, mert általában nem gyors és távolról sem oly ügyes ragadozó, mint például a héja, sólymok. Míg ősszel az egér és ürgeemésztés foglalkoztatja, addig télen már

inkább jár az apró vad után is, mert a kemény időben éhezőket, kevésbbé ellenállókat és menekedőket hamarabb elcsipheti, egérhez, rovarhoz, hüllőhöz s más efféléhez pedig a nagy hóban nem igen jut. Javarészők ilyenkor el is vonul tőlünk. Költés idejében melleleg egerészik, mert főleg apró madarakból, de nagyobbakból is, nemkülönben kisebb emlősökből, rovarokból, hüllőkből, kigyókból él, vagyis a környék állataiból. S mivel erdőkben fészkel, gyakran távolabb a mezőktől, azt kaparítja körmei közé, a mit *ott* elérhet. Fészkeinél többnyire kigyókat, madármaradványokat, vakondokat, ürge-, mókus-, eziczkány- és egérrészeket találtam. Egy erdész megfigyelte, hogy egy ölyvpár fiókáinak (Felső-Magyarországban) négy nap alatt három nyirfajdtyúkot, két félányányi süldőnyulat, egy szajkót, két vadgalambot és két mókust hozott. ZAY MIKLÓS gróf azt tapasztalta, hogy a Száva mentén lőtt ölyvek begye leginkább békákkal volt tele. ellenben Felső-Magyarországban igen gyakran fogoly-, fáczán- és nyulmaradványokat talált az ölyvek begyében és gyomrában.

Mindezeket tekintetbe véve, vadászatilag határozottan káros madár s gazdasági szempontból is van mit szemére vetnünk. Mert a kigyók, békák és hasznos madarak elemésztésével egyenesen a mező-, kert- és erdőgazdáknak is árt; csupán egér, ürge, rovar s egyéb káros állatok tizedelésével használ az utóbbiaknak. De az is igaz, hogy *néha oly hatásosan s általában is oly mértékben, mint kevés más madár*. Rengeteg egérmennyiséget fogdosnak össze a letarolt mezőkön és réteken s ha egeres év van, szinte nagyobb számban jelennek meg a sujtott területeken, hogy a csapást, mely nekik terített asztalt jelent, kihasználják. Azért ősszel, kivált oly helyeken, hol a vadászat, vadtenyésztés nem esik kérdésbe, feltétlenül kimélendő. A hol azonban a vadtenyésztés intenzív, mint például nagyobb uradalmakon, ott persze nem igen tűrhető, különösen fészkelve nem.

Végeredményképpen azt tartanám helyesnek, *hogy az ölyv általán kimélendő s pusztítása csak helyenként hatósági engedélylyel volna szabad*. Ezt a vadászok alapos indokok alapján megszerezhetnék. Utóvégre is a gazdasági érdek előbbre való, mint a vadászati, de így az utóbbinak is meg volna igaza.

A FEHÉRFARKÚ ÖLYV.

Buteo ferox (GM.) 1770.

[*Falco ferox* S. G. GM. — *Accipiter ferox* GM. — *Buteo pectoralis* STRICKL. — *Falco rufinus* CRETZSCHM. — *Circaetus hypoleucus* KEYS & BLAS. — *B. eximius* BRHM. — *Butaetus*, *Buteo leucurus* NAUM.]

Jegyei: valamivel nagyobb, karcsubb, erősebb és hosszabb csőrű, kiváltképpen pedig *magasabb csüdű* mint előbbi; *farka egyszínű fehér, rozsdás árnyalattal* (a fiatalabbaké azonban alul fehéres, felül rozsdásbarna, némi sávolyozással); *feje és nyaka rozsdásfehér alapon sötétebb rozsdás foltokkal*; általában a rozsdásbarna szín és fehéres tarkázás uralkodik színezetében. Lába és viaszhártyája sárga; szeme sárgásbarna vagy ockersárga; csőre hamvaskék, feketés kampóval. Egészben inkább sas mint ölyvszerű, színezetében a villás kányára is emlékeztet (főleg a fiatalok).

Mértéke: *H.* 62; *Sz.* 48; *F.* 26; *L.* 9·2; *Cs.* 4·5 cm. (♀ Zimony.) *Sz.* 48; *F.* 24·5; *L.* 9·1; *Cs.* 4 cm. (♀ Magyar-Nádas.)

Hazája Szibéria, Ázsia középső részei, Kis-Ázsia, Dél-Oroszország. Nálunk mint ritka vendéget csak néhányszor észlelték és lőtték. 1856 április 12-én Mosonmegyében Bánfalunál ejtettek el egyet, mely a bécsi udvari muzeumban van.¹ Évek mulva ugyancsak a Fertő mellékén került egy másik, mely HUSZTHY Ö. gyűjteményében áll Lékán. A 70-es években Nagy-Bossán (Nyitram.) szintén lövetett.² A késmárki lyceum gyűjteményében is van egy fiatal példány, mely a Szepességből való.³ 1893 szeptember havában SZIKLA G. Székesfehérvár vidékén két darabot többször látott s az egyiket (♀) e hó 16-án a buhukunyhóból meg is lőtte, mely a nemzeti muzeumba jutott.⁴ SZIKLA szerint reptükben a villás kányához hasonlítottak, csak egyenes farkuk különböztette meg attól. Hangjuk emlékeztetett a gatyásölyv hangjára, de rikácsolóbb, rekedtebb volt. 1898 márczius 13-án Zimonyban (♀)⁵, augusztus 20-án (♀) és október 26-án (♂), pedig Magyar-Nádason (Kolozsmegye) lőttek egy-egy példányt; utóbbiak ROZONOVSKY FR. budapesti præparatorhoz jutottak s az egyik tőle a magy. Ornith. Központ gyűjteményébe került.

¹ Verh. d. Ver. f. Naturk. Pressburg. II. 1857. Sitz. Ber. 4. l. — Verh. d. zool.-bot. Ges., Wien, VII. 1857. Sitz.-Ber. 57. l.

² Mitth. d. orn. Ver. Wien. V. 1881. 100. l.

³ Orn. Jahrb. I. 1889. 199—200. l.

⁴ U. o. V. 1894. 77. l.

⁵ Ornith. Jahrb. 1899. 69—72. l.

81. NEM:

GATYÁS ÖLYV.

ARCHIBUTEO *Brhm.* 1828.

Előbbi nemtől abban különböznek, hogy csüdjük a lábujjak tövéig tollas, a miben az igazi sasokhoz közelednek; de utóbbiaktól mégis eltérnek abban, hogy a tollazat a csüdöt nem fogja egészen körül, hanem hátuljának egész hosszában, keskeny, csupasz pásztát hagy; nemkülönben hogy orrlukaik tojásalakúak és vízszintesen fekvők, csőrük pedig aránylag kicsiny, gyenge.

A GATYÁS ÖLYV.

Archibuteo lagopus (BRÜNN.) 1764.

[*Falco lagopus* BRÜNN. — *F. slavonicus* LATI. — *Aquila lagopus* SEEB. — *B. lagopus* LEACH. — *Archibuteo planiceps*, *alticeps* BRHM. — *Butaetes lagopus* BP.]

Népies nevei: öszkánya (Szeged, Hódmezővásárhely); fehér kánya; téli kánya.

Jegyei: akkora mint az ölyv, melyhez színezetre is sokban hasonló s épp oly változásokra hajló, úgy hogy sokszor majd egész fehéreket is találunk; mindenkor különbözik azonban tőle abban, hogy *lába gatyás*, *a fark töfele fehér*, csak végén van széles, fekete harántsávoly s néha előtte egy-két keskenyebb is; *feje fehér alapszínen* sötétbarna szárfoltokkal tarkázott; *melle fehéres, némi rozsdás szegélyű* barna foltozással; gatyái fehér vagy rozsdásfehér és sötétbarna harántsávokkal; *alsóteste közepén széles, egyszínű sötétbarna pajzs* (ez ritkán fehér foltozású s ha igen, akkor is túlnyomó a barna szín), melynek révén reptében is felismerhető. A viaszhártya és lábak sárgák; a csőr hamvaskék, kampója fekete; a szem barna. (Izomzata I. köt. VII. tábla.)

Mértéke: *H.* 56—65; *Sz.* 43—48; *F.* 24—25; *L.* 7.5—8.1; *Cs.* 3.5—3.7 cm.

Ez az ölyv nálunk csak télen mutatkozik, illetőleg késő ősszel jön s tavasszal ismét távozik északi hazájába. Neki a mi éghajlatunk az, a mi a fecskének Afrika. Mint fészkelő Skandináviától Szibéria közepéig fordul elő s alig terjed le az 56° é. szél.-nél délebbre fekvő területekre. Egyes párok azonban mégis visszamaradoznak s mint biztos adatok mutatják,

Csehországban, Morvaországban, Alsó-Ausztriában is családot alapítanak. Nálunk is észleltek egyeseket nyár szakán, s úgy látszik, a Drávafokon a «Keskendi erdőben» költött is.* LAKATOS K. szintén említi hazánkban való fészkelését** s GOZSDU ELEKRE hivatkozik, ki neki, *Temesvár* vidékén lövött kotló madarakat küldött. Életmódjában különben az egerészölyvtől alig különbözik; ő is inkább lomha, nyugalmas állat, órákig el-elüldögél valami vakondtúráson, facsúcon, határkövön, czölöpön s csak úgy mint rokona, főleg egerekből él, de bizonyos esetekben nem veti meg a fáczán, fogoly vagy süldőnyul pecsenyét sem. Több felbonczoltnak begyében és gyomrában találtam ezek maradványait. Fogarason CZYRK E. észlelte, hogy a felkelő erdei szalonkára is vágott, és puskavégre kerülván, begyében szalonkacsőr mellett egy hurossz rigó maradványai s két rigófej bizonyította rablásait. A vadász tehát nem nézheti jó szemmel, a gazdának azonban nincs oka reája neheztelni, mert egérpusztításaival nagy hasznot tesz, és — eltekintve a fent említett adattól — nem fészkelván nálunk, a hasznos apró madarak szaporodását sem korlátozza.

82. NEM:

SAS.AQUILA *Briss.* 1760.

A csüd a lábujjak tövéig egészen tollas; többnyire természetes, erős, kifejlett karmú, hatalmas kampós esőrű madarak; orrlyukaik kerekék vagy tojásalakúak s rézsut vagy keresztbe állók.

A SZIRTI SAS.*Aquila chrysaëtus* (L.) 1758.

X. Tábla.

[*Falco chrysaëtus* L. — *F. aquila* DAUD. — *Aquila daphanea* HODGS. — *A. nobilis* PALL. — *A. regalis* TEMM. — *A. regia* LESS.]

Népies nevei: parlagi sas (Borsodm.); bércei sas (ARANY J.); sárga sas (GROSSINGER); kőszáli sas.

* Ide vonatkozó bővebb adatokat lásd: MOJSISOVICS cikkében: Zeitschr. f. d. ges. Ornith. (Szerk. Dr. MADARÁSZ GY.) 1884. évf. 236—242. l.

** Természet 1898. XVII. sz. 13. l.

Jegyei: lúdnagyságú, nagyobb szárnyú és farkú s így természetesebbnek látszó; főszíne sötétbarna; a fej és tarkó rozsdás; a fark töfele fehères, vége fekete; gatyái világosabbak mint főszíne (öregéknél szennyes fehérek); a szájjuga a szemig ér; az összeesukott szárnyak hegye nem egészen ér a fark végéig; az első hat evező külső fele szűkített; a lábujjak végső ízén 3—4 vétezés. (L. I. köt. V. tábla, 23 és 33. kép.)

Sokat vitatkoztak az ornithologusok azon, hogy az *Aquila chrysaëtus* és *fulva* fajilag különválasztandó-e? avagy csak fajták-e? vagy csupán a korkülönbségből eredő eltérések? Az angol ornithologusok — s élükön a híres SHARPE — azt hiszik, hogy az *Aquila fulva* nem egyéb, mint fiatal *A. chrysaëtus*; ellenben boldogult Rezső trónörökös, ki mint a sasok kiváló ismerője e kérdést különösen tanulmányozta s véleménymondásra HOMEYER és BREHM ornithologusokat is meghívta, nem hiszi a korkülönbségre alapított eltérőséget, hanem határozottan oda nyilatkozik, hogy a szirti sasnak három fajtája van, még pedig földrajzilag különböző elterjedéssel; ezek közül minket érdekel az:

Aquila chrysaëtus typicus. Európa északi és északkeleti részeiben. Fej és tarkó rozsdássárga; hát sötétbarna némi vöröses fénynyel; alsó test rozsdabarna, a mell legsötétebb; a fark hamuszürke, feketés sávolyokkal; a vállon háromszögletű fehér folt. A fiatalok egészben világosabbak, a fark töfele fehéresszürke, másik fele fekete. Az öreg szeme narancssárgás, a fiatalé sárgásbarna.

Aquila chrysaëtus fulva (L.) [*Aquila fulva* SAV., HOM.]

Közép-Európában, úgy Európa délnyugati és északnyugati részeiben. Farkának több mint töfele fehér, végén fekete sávoly, feje és tarkója nem oly élénk rozsdasárga s főszíne sötétebb barna.

Mértéke: H. 81—90; Sz. 60—69; F. 32—33; L. 9·5—10·2; Cs. 6·4—7 cm.

Rezső trónörökös még egy harmadik csoportra is figyelmeztetett, mely Európa délkeleti részeiben honos. Természetesen a kor szerint is változó színezet, úgy a fajták közt létező átmenetek igen megnehezítik e sasnak leírását. Itt nem is foglalkozhatunk e tárgygyal bővebben, elég ha megemlítjük, hogy a nálunk honos szirti sasok az *Aquila chrysaëtus fulva* L. fajtához tartoznak s a tipikus *chrysaëtus* csak elvétve, nagy ritkán kerül.

Mint fészkelőt észlelték a szirti sast Ázsia középső és keleti részeiben — Japánt, Kamsatkát is odaértve, — úgy elvétve Észak-Afrikában.

Hazánkban az Északi-Kárpátokban és Erdélyben is rendszeren fészkel, de korántsem gyakori. Meddő és még nem ivarérett (negyedik évében lesz csak szaporodásképes) példányok azonban az egész országban akad-

nak. Mert ezek, úgy költés után a fészkelők is, roppant területeket beköszálnak, nem válogatva síkság és hegyvidék közt, hanem vadászgatnak ott, a hol táplálék akad. Különösen ősszel és télen találkozhatni vele oly helyeken is, a hol éppen nem is gondolnánk előfordulására. A hol mindig terített asztalt találnak, oda évenként is rendesen ellátogatnak s huzamosabban elidőznek ott. Így tapasztalta Rezső trónörökös, hogy Gödöllő vidékén ősszel mindig több darab tartózkodott s java télig ott maradt. Fészkelésre azonban hegyes, sziklás, magányos tájakra húzódik, hol békében, zaklatásoktól menten, alig megközelíthető sziklafalazatok repedéseibe, ritkábban fákra, rakja meg tanyáját. Márczius közepén vagy végén kezd költeni s két, ritkán három tojást rak, melyek fehér vagy zöldesfehér alapon, kisebb-nagyobb szürkés és barnás, szabálytalan petytyekkel, foltokkal tarkítottak.

Tojásmérték: H. 70—80. Sz. 55—60 mm.

A tojások közül egyik többnyire záp marad. A fiókák körülbelül öt hét múlva kelnek ki, de oly lassan növekednek, hogy csak hónapok múltán röpülnek ki a fészekből. A szirti sas — mint a honi sasok legjellemzőbbje — külsejében és természetében, egyesíti mindazokat a tulajdonságokat, melyek többi rokonait is részben kitüntetik s a miket a «sas» fogalmában képzelünk vagy ismerünk. Merészség, bátorság, előkelőség, harciasság, átható tekintet, erő és hatalmasság ezek a lényét bélyegző vonások. Ülve vagy repülve lássuk bár, mindig «királyi madár», ura a légnek, erdőnek, vagy mint MISKOLCZY GÁSPÁR mondja: a többi madarak «*királyné asszonya*»! Leggyengébben fest — s ekkor enged is az előkelőségből — mikor a földön ügyetlenül, inkább dűledézve ugrál mint lépked vagy prédája felé igyekszik. Ettől azonban eltekintve, a közfelfogást, mely madarunkban az imént említett sajátságokat elleste, a valóságnak megfelelőeknek mondhatjuk. Róla és rokonairól vettük a hasonlatot: «sasorr», «sasszem» és másokat, s ha egyéb vonatkozásokban is sűrűn példázgatunk természetével, magatartásával, hát csak azért teszszük, mert lényében eredeti nemzeti főjegyeink hű képére találunk: a vitézségre, merészségre, büszke önérzetességre, erőteljességre, mik a magyart ősidőktől megkülönböztették. Ezért viselték már eleink is kalpagjaikon a sastollat, mely mai napig is a díszmagyar öltözet kedvelt éke; ezért látjuk, hogy meséinkben, közmondásainkban, költészetünkben is lépten-nyomon szerepel. PETŐFI «A három madár» című költeményében őt választja harmadiknak s kedvesének lelkét sahoz hasonlítja, tömören és híven jellemezi:

«A harmadik madár egy ifju *sas*
 Szárnyának röpte merész és magas,
 A villámokkal egy tanyán lakik
 S tekintetét fölküldi a napig;
 Nyugodt időben alszik, elvonul,
 De ha vihar jön és üvölt vadul,
 Fölbred a *sas* szendergésiből
 És a viharnek karjaiba dől,
 És vinni hagyja magát általa,
 Mint viszi a lovast a paripa,
 Rémitő bátran, szörnyű sebesen —
 Ez a *sas* a te lelked kedvesem!»

Ugyancsak nem felejtette el ő azt a képet sem, mely Alföldünkön annyira jellemző, oly sokszor látható, bár nem éppen a szirti sasra, hanem talán inkább a parlagi sasra vagy általánosan sasra tartozik:

«*Legmagasabb* hely a pusztán e gém vége
Azért ült föl a sas ennek tetejébe,
 Fönnül és merően maga elé bámul
 Mintha gondolkoznék a mulandóságról.»

Erre a magányos, búslakodó üldögélésre czéloz VÖRÖSMARTY is:

«Búsan elfelejtve
Sasként egyedül,
 Pusztá sátorában
 A vén Toldi ül.»

Legtöbbször azonban mégis mint a bátorság, elszánt erőnek, kitar-
 tásnak, gyorsaságnak példáját említik; így CZUCZOR is reptére czélozván:

«Mért nincs szárnyam? de ha volna is bár
 Sas röptével sem érném el őt már.»

BENICZKY PÉTER uram 1620-ból való versét a bátorságról, sas juttatja
 eszébe:

«Hogy útra indulék
 Szárnyán egy *sast* láték,
 Okot vék versemre.»

És ki ne ismerné BERZSENYI híres mondását:

«Csak *sast* nemzenek a sasok».

Van azonban gunyos értelmű népdal is, mely a sas szokásainak helyes ismeretét szintén megvilágíthatja:

«A toronyra szállott a sas
Engem babám ne csalogass».

Finom czélzás, hogy hiába a csalogatás, mert csak olyan eredménnyel lesz, mint a hogy a sas szokott toronyra szállni — a mit ugyanis nem szokott tenni.

Messze mehetnénk még e csapásban, de hát eltérnénk a jobban idevágó anyagtól, pedig azt is dióhéjba kell szorítanom.

A szirti sas hajnalban kezdi vadászgatását s körökben csavarodva, apróra átvizsgálja a területet. Prédáját elszánt támadással, gyors lecsapással keríti meg s az élő állattal hamar végez. Délfelé pihen, majd vízhez repül inni és fürödni. Alkonyat előtt még egyszer élelem után néz, estére pedig bizonyos megtartott nagy fára száll alvásra. Repülése szép, nyugodt, ritkán mozgatja szárnyait, hanem a légből uszva, többnyire keringelve halad. Különösen párosodáskor gyönyörű repülési mutatványokkal tetszelegnek a párok egymásnak. Hangja éles, ölyvszerű, de erősebb: *hijá* vagy *giá*.

Mint hatalmas rabló, különösen vadtenyésztésünknek nagy károkat okozhat, főleg a hol fészkel. Emlőszállatokat, az egértől a gyenge szarvasborjuig, madarakat a pacsirtától a tuzokig egyaránt megkeríthet, megölhet. KOCYAN A. a Tátra-hegységben főleg siket-, nyírfajd, zergegödölye és marmota pusztítással vádolja. Őzgidákat, nyulakat s középnagy madarakat általában legjobban szeret s legtöbbet is ragadoz, mert leginkább kaphat. Épp így a majorságra is jár. Öldöklései azonban nem mindig és kizárólag ártalmasak, mert ürge és egérszaporodáskor, néha más ragadozó madarakkal együtt, az ürgés területeken nagyobb számban megjelennek s addig élnek ott világukat, míg a bőség tart. A Bükk-hegység aljában, Mező-Kövesd és Zsércz között, ennek a gazdaságilag hasznos munkájoknak szemtanúja voltam. Egyébb kisebb ragadozó madáron kívül, egy nagy tarlón s a szomszéd legelőn, *11 darab szirti sas* duskált a temérdek ürge közt. 50—60 lépésnyire egymástól üldögéltek, kissé felrepentek s lecsapva mindig felmarkoltak egy-egy ürgét. Olyan látvány volt ez, a minőt az ember nem felejt el egyhamar! Hosszú ideig néztem távcsővel, vagy 300 lépésnyiről, a fehértövű, végén szalagos farkukról biztos megkülönböztethető sasokat, tudván, hogy nem egy hamar leszek ilyen látványnak szemtanúja.

A dögre szívesen jár, különösen friss hullára, de éhségében a már

feloszlásnak indúltat sem veti meg. Ezért dögkunyhóból úgy buhuval — melyre dühösen vág — legbiztosabban lőhető, szintűgy alvó helyén. melyet kilesve, bizton megvárhatjuk. Gondozott vadászterületeken méreggel is ártalmatlanná tehetjük. Vadászati tekintetből ugyan örülhetünk megfogytatkozásán, de gazdaságilag némileg hasznos voltát sem tagadhatjuk el, mert gazdaságilag hasznos madarakat és emlősöket nem igen bánt, a kártékonyakat pedig időnként alaposan tizedeli. De hát a «fejedelmi sasért» a gazda-vadász maga kárát nem veszi sokba s áldozat árán is inkább a hatalmas madarat, mint a veteményeit pusztító rágesálók ellenségét választja. S ez, ott hol vadat, majorságot, vagy havasi gazdaságban, hol egy-egy báránykát, kecskegidát rabol, csak természetes is.

A PARLAGI SAS.

Aquila melanaëtus (L.) 1758.

[*Falco melanaëtus* L. — *Aquila heliaca* SAV. — *Falco imperialis* BECHST. — *Aquila imperialis* CUV. — *A. mogilnik* STRICKL.; HEUGL.; DESS.; SCHLEG.]

Népies nevei: pusztai sas; határ sas; parlagi vagy pallagi sas (Alföld).

Jegyei: majd akkora, mint előbbi; összecsucott szárnyainak hegye a fark végét eléri, úgy hogy ülve, farka alig látszik; a szájjug a szem alatt és mögött van; a fark egyenes, nem oly elkerekített mint előbbié, töve fehéres, különben világos *szürkés színű*, számos keskeny, hegyén sötétebb, szélesebb harántsávolylyal; vállain nagy fehér foltok; fejteteje és tarkója *világos sárgás*, egyébként főszíne sötétbarna; *gatyái szintén*. A fiatalok főszíne rozsdasárga sötétebb szárfoltokkal, *farkuk töve fehéres*, különben egyszínű barnás, sávolyok nélkül. *Csőre sokkal magasabb, mint előbbié. a középujj végső ízén 5 vért*. Lábai és viaszhártyái sárgák; szeme barna vagy sárgásszürke (öregek); csőre hamvasszürke, kampója fekete.

Mértéke: H. 75—87; Sz. 57—65; F. 29—33; L. 9·2—10; Cs. 6·7—7·4 cm.

Európa déli és főleg délkeleti vidékein található. Spanyolországban s Észak-Afrikában élők a tipikustól némileg eltérnek, a mennyiben az öregek főszíne valamivel sötétebb, fehér vállfoltjaik nagyobbak, ellenben a fiatalok alsó teste kevésbé foltos; ez a fajta az *Aquila melanaëtus adalberti* dr. R. BRHM. 1860.

Hazánkban a parlagi sas leginkább a Fruska-Gorá-ban, úgy a Titeltől délnek terjedő Duna rész ligeteiben és szigetein, valamint a delibláti

homoksivatagon, ritkábban a Bakony- és Vértes-hegységben és Erdélyben is fészkel. Fehérmegyében többször láttam — egy ízben négy darabot együtt — a Velencei tó környékén, Lovasberénynél, Csalánál; s egy K.-Nyék mellett megsebzett fiatal évekig unokabátyám M. P. fogságában volt. Erdélyben Hátszeg és Petrozsény közt találkoztam vele. Az Aldunánál — főleg Pancsovától délre a — rétisas mellett ez a leggyakoribb sas-faj. A meglátogatott 22 sasfészek között is számot tevő arányban volt e faj képviselve.

Mindazok a parlagi sasfészek, melyeket láttam, hasonlítottak a rétisas fészekhez, csak hogy általában kisebbek voltak s lazábban épültek. Rendszerint vén, magas, fekete nyárfákon voltak, egyesek különálló fán s már messziről feltűntek. A delibláti homoksivatagon is ilyen egyes, aránylag fiatal, fekete nyárfán láttam s nem is valami magasan. Rezső trónörökös a Szerémségben és Szlavóniában, főleg nem igen vén tölgyeken találta fészkeit. FRITSCH* említi, hogy a bánáti vadászok szerint a delibláti homoksivatagon bokrok közt a földön is fészkelne; tudakozódásaim e tekintetben meddők maradtak. Fészkeiket már kora tavasszal elfoglalják s féltékenyen őrzik. Idegen udvarlót vagy más sast bátran megtámadva vernek el házuk tájáról. Az Aldunánál, hol közvetlen szomszédságában más párok és rétisasok is fészkelnek, főleg utóbbiakkal, folytonos határvillongásban vannak s veszekesznek azokkal s a sokkal nagyobb termetű rétisasok rendszerint a rövidebbet húzzák, sőt félnek a kisebb, de elszántabb parlagi sasoktól.

Márczius végével, leginkább azonban április elején, a tojó két, ritkán három, fehér alapszínű zöldesszürke, ibolyásszürke és szürkés-kék pettyezéssel, foltocskákkal tarkított nagy tojást rak. A tojások színe változó, sőt akadnak egyszínűek is.

Tojásmérték: H. 67—74, Sz. 53—59 mm.

Körülbelül egy hónap múlva kelnek ki a fiókák. Míg a tojó ül, a hím gyakorta a fészek fölött kóvályog s néha szavát is hallatja, mely igen jellemző, mély hangú: *káu, káu, krá, kráu*. BREHM felemlíti a parlagi sas szívós életét s felhossa, hogy egy fején keresztül lőtt, látszólag dög példány, melyet szekrény alá dobtak, két nap múlva feléledt. Tapasztalásból megerősíthetem ezt a szívósságát. Az Aldunánál ALMÁSY Gy. barátom, igen öreg söréttel, egy parlagi sas mellét keresztül lőtte, de minthogy a madár még élt, oda szólt emberének, ütné agyon. Ez egy karvastag husánggal fejbe vágta, azután oda hozta ebédlő he-

* Vögel Europa's 11. 1.

lyünkhöz, hol elterülve feküdt. Alig végeztünk azonban a falatozással, látjuk ám, hogy a sebesült sas fejét kezdi emelgetni, mire vizet adtunk neki. Haza érvén ketreczbe tettük s nem telt bele egy óra, már vigan felállt, élelmet is elfogadott s vagy $1\frac{1}{2}$ évig élt fogságban. Habár vizivadat, úgy a foglyot, fáczánt sem kiméli s magam láttam, a mint négy fiatal példány egy nyulat ölt meg, mégis legfőbb élelme az ürge s azért valami nagy károosságáról nem beszélhetünk. Hiszen fészkelő helyei nagyrészt nem a gondozott vadászterületeken vannak s az ide-oda csatangolók is legalább tesznek annyi hasznot — ürge pusztításukkal — mint kárt, sőt többet.

A BÉKÁSZÓ SAS.

Aquila maculata (Gm.) 1788.

A most felsorolandó sasokat sok ornithologus külön fajoknak tartja, mások ellenben nem választják azokat ennyire szét, hanem csak fajták gyanánt különböztetik meg. Megfigyeléseim és tanulmányaim nyomán — melyek azonban sajnos még nem elégségesek e kérdés végleges megoldására — én is az utóbbiak nézetéhez csatlakozom, mert következetesebbnek látszik, ha oly állandó eltéréseket és változatokat, melyek földrajzilag is, tehát bizonyos területekről, mutathatók ki s melyek szélsőségeikben jól megkülönböztethető típusokat ölelnek föl, azok között pedig átmeneti, nehezen meghatározható alakok vannak, három névvel nevezzük.

A békászó sas (*Aqu. maculata*) tehát több eltérő alaksorozatot egyesít magában s ezekre nézve gyűjtő név. A régi ornithologusok is érezték már ezt, a mit híven visszatükröztet e faj synonymikájának ropant zavaros volta. A mennyire a különböző szerzők sok — többnyire leírás nélkül szükölködő — idevágó elnevezései tisztázhatók, több mint bizonyos, hogy az *Aquila naevia* Gm. név, melyet még a közelmúltban e fajra alkalmaztak, az ölyvre (*Buteo*) vonatkozik s azért az ide tartozó sasok csoportjára a *maculata* (Gm.) kerül, mint legrégibb név. Az egyes fajták legrégibb elnevezése azután: *orientalis*,* *clanga* és *pomarina*.

* A *clanga* és *pomarina* sokkalta közelebb áll egymáshoz, mint az *orientalis*-hoz. Itt főleg gyakorlati szempontból említem az utóbbit a «békászó sasok» csoportjában. Menzbier és Severtzow ellenben a «pusztai sasok» (*Aquila nipalensis* Hodgs.) csoportjában szerepelteti, melynek fajtái szelintők: 1. a kisebb *orientalis* Cab. — Dél-Europától Semipalatinszig és az Irtisig; 2. a nagyobb *nipalensis* (Typicus) — Kelet-Európa és Nyugat-Ázsia. Az angol ornithologusok szerint *A. amurensis* Swinh. is e csoportba való.

Lássuk hát ezeket egyenként.

a) *Keleti sas*. — *Aquila maculata orientalis* CAB. 1850.

[*A. nipalensis* HODG. — *A. pallasii* BRHM. — *A. bifasciata* GRAY.]

A békászó sasok közt *termetre legnagyobb* (majd csaknem akkora mint a parlagi sas); csőre erős, nagy; *orrlyukai hosszúkás, kerülékalakúak s harántosan fekvők; farkának két középső tolla meglehetősen sávolt.* A *síkság* lakója s délkeleti Európában, kivált a dél-orosz pusztákon és a szomszédos Ázsiában honos. Nálunk igen ritka. A Nemzeti Múzeumban van egy ♂ a 40-es évekből, egy másik Csató J. gyűjteményében Karna községből (A.-Fehérm.), mely 1894 július 30-án lövetett.¹ WILDBURG A. báró 1889-ben Bihar-Illyén fészkelve találta.² Elhagyott fekete gólya fészeken ütötték fel tanyájukat (májusban) s körülbelül négy hétig kotoltak. A fiókát WILDBURG báró kiszedte és felnevelte; fejének színes rajzát alkalmam volt látni. Egy irodalmi adatunk szerint³ Vasmegyében, a tilalmasi erdőben, is lövetett volna egy darab, utólag azonban erről kisült, hogy nem keleti sas, hanem darázsölyv (*Pernis apirorus*) volt.⁴

b) *Nagy békászó sas*. — *Aquila maculata clanga* PALL. 1811.

[*A. fusca* BRHM. — *A. unicolor* BRMH. — *Falco clanga* NAUM. — *Pseudaëtus clanga* MEV.]

Kisebb mint előbbi; csőre gyengébb; orrlyukai *köralakúak*, felső szélők kissé dudorodott; színezete egészben sötétebb, mint az előbbi és a következő fajtáé, főleg a fej és nyak sohasem oly fakó; farka egyszínű vagy némi sávolyozás nyomaival; a szájjúg a szem közepe alatt van. Délkeleti Európában, a Kaspi tó északi részén, Dél-Szibériában az Amur tartományig s fel az 56° é.-szél.-ig fordul elő. Egyesek azonban Nyugat-Európában is mutatkoztak. A legnagyobb és legtipikusabb példányok az Uralban az Oxal folyóig, Voronesch és Kharkow kormányzóságokban találhatók.

Nálunk nem éppen ritka s nagyobb erdőségekben, mocsaras vidéken ligetekben fészkel.

Mértéke: *H.* ♂ 62—67, ♀ 65—73; *Sz.* 52—54; *F.* 25·5—26·5; *L.* 10—11·8; *Cs.* 5·3—5·9 cm.

¹ *Aquila* 1894. 168. l.

² *Vadászlap* 1889. 383. l.

³ *U. o.* 1892. 411. l.

⁴ *U. o.* 1892. 474. l. (Szerk. üzenet).

c) *Kis békászó sas*. — *Aquila maculata pomarina* BRHM. 1831.

[*A. naevia* auct. — *Pseudaëtus naevius* MEV.]

A békászó-sások csoportjában ez a legkisebb, rendesen valamivel erősebb, nagyobb mint az egerész ölyv (de vannak ölyv nagyságuak is), szárnya azonban, úgy nyaka és csüdje hosszabb; *orrlyukai tojásalakúak*; farkán elmosódó haránt csíkozás. A *öreg*ek kopottas földszínű barnák, legsötétebbek evezőik, hátuk és farkuk, legvilágosabb szárnyhajlásuk. Nem nagyon öreg példányok tarkóján rozsdás folt látszik. A fiatalok egészben sötétebb barnák, némileg zománczosak s világosabban foltozottak. (Ez a foltozás az *orientalis* szárnyán majdnem sávolyba olvad, a *clangánál* meg különösen feltűnő, csepp alakú). Előfordul Észak-Németországban, Lengyelországban, Nyugat-Oroszországban, Balkán-félszigeten. Nyugat-Európában ritka s nem rendes jelenség. Pomerániában és Poroszországban élnek a legtipikusabb példányok, nálunk már sok határozatlan alak fordul elő, így Galicziában is. Csató szerint a Királyhágón túl általában egyszínűbbek s foltozott példányok ritkábban akadnak.

Mértéke: *H.* 54—59; *Sz.* 45—47·5; *F.* 22·3—23·5; *L.* 9—9·4; *Cs.* 4—4·2 cm.

Mind a három békászó sasnak lába és viaszhártyája sárga; szemeik fiatal korukban barnák s mindinkább világosodnak, míg sárgákká válnak; csőrük hamvasszürke, kampójuk fekete.

A kis békászó sas, mely nálunk legközönségesebb, leginkább vizekhez közel eső erdőségekben szeret tartózkodni. Kivált a mocsaras, ligetes vidéket kedveli s választja fészkelő helyül; de előhegységekben is — főleg ha a közelben tó vagy folyóvíz, mocsár, vizenyős rét van, felüti tanyáját. Fészket majdnem mindig lombos fára, különösen bükkre, tölgyre, topolyra, égerfára, 8—15. m. magasra rakja.* Azok a fészkek, melyeket látni alkalmam volt, nem voltak túlságosan nagyok; valamivel szélesebbek, vastagabban felrakottak az ölyv fészkenél. A fészkek alja középvastag ágakból épül s belseje finomabban, levelekkel, sással, a nád-buzogány pelyhével szokott kibélelve lenni. Áprilisban rendesen két tojást találhatunk a fészkekben, melyek piszkos mészfehér (néha zöldesbe játszó) alapszínen ibolyaszürkés, sötét és világos rozsdaszínű foltokkal, petytyekkel tarkáztak.

* A Hanyásiban (Fertő mellett) a boldogasszonyi ú. n. «Öreg égererdőben» 1889 május 26-án dr. MADARÁSZ GYULÁVAL találtunk egy fészket, mely alig egy méternyire a föld színétől, szétágzó törzsű égerfára volt rakva. Egyetlen tojás volt benne, fehér alapszínen dohánylé barna foltozással. *H.* 65. *Sz.* 55 mm. A fészkeről elszálló sas *clangá*-ra vallott.

Tojásmérték: *H.* 57—68; *Sz.* 47—54. mm.

A nagy békászó sas (clanga) fészke, megfelelően nagyobb, szintúgy tojásai is, melyek igen változó színűek, de leginkább még a szirti sas tojásaira emlékeztetnek, csak hogy kisebbek.

Néha a békászó sasok más ragadozó madarak elhagyott, üresen álló fészkeit foglalják el.

A békászó sas 22—24 napig üli fészket. A fiókák szárnyraszabadulásuk után az öregek példáját követve, főleg mezőkre, rétekre járnak s az erdőbe inkább csak alvásra látogatnak vissza. Viselkedésében, életmódjában hasonlít az ölyvhöz, csak hogy mégis ügyesebb mozgású. Hangja *huji, huí* vagy *hieí, hieh*. A nagy békászó sas hangja inkább *jef, jef, jef*. A telet nem töltik nálunk, legfőljebb egyesek, s már szeptemberben, októberben elköltöznek s márczius vége felé térnek vissza — néha előbb is — az országos középnap szerint: *márczius 30—április 2.* közt.

Élelme: tavasszal főleg roppant sok békát (*Rana temporaria*) emészt el s egyébként is mindig kedvencz csemegéje az, de gyíkokat, apróbb madarakat, vizivadat is sokat pusztít, úgy egeret, ürgét, hörsögöt, süldő nyulat. A baromfira is reájár s lúdlegelőkről a kis libákat elcsenegeti. Csató J. egy ízben kinőtt gyöngytyúk hátáról riasztott el egyet. Nagyobb rovarokat, tücsköt, sáskát, sőt gilisztákat és hernyókat is eszik, szükségben dögre is száll. Egérszaporodáskor, mikor nyilvánvaló, hogy az ártalmas állatkákat fogyasztja, helyileg és abban az időben hasznos de különben se tesz valami számbavehető nagy kárt.

A TÖRPE SAS.

Aquila pennata (GM.) 1788.

[*Falco pennatus* GM. — *Aquila minuta* BRHM. — *Butaëtus pennatus* BLYTH. — *Nisaëtus pennatus* HODGS. — *Spizaëtus milvodes* JERD. — *Hiraëtus pennatus* KAUP. — *Aquila longicaudata* HEUGL.]

Jegyei: ölyvnagyságú vagy kisebb; hosszú csüdje és *gatyája igen feltűnő*; a hat első evező külső széle szűkített; az öregek vállán *fehér folt*; a fark nem sávós, majdnem egyenesen elvágott hegyű.

Leirása. Általában kétféle színbeli eltérésben fordul elő s azért még nem régen két fajt különböztettek meg: az *Aquila pennata* GM.-t, melynek homloka, kantárja, alsó teste sárgásfehér, barna szárffoltokkal, a tarkója rozsdás, háta barna, világosabb szegésekkel és némi fénynyel, a szárnyon két elmosódott csík, a fark sötétbarna, alul szür-

kés, hegye világosbarna szegéssel. Azután az *Aquila minuta* BRHM.-t, melynek feje és tarkója sötétbarna, rozsdavörösbe hajló sötét szárfoltokkal, alsó teste sötétbarna vagy kávészínű, alig kivehető foltozással, háta szintén sötétbarna. A *fiatalok* e két színváltozat szerint alul vagy világos rozsdabarnák vagy sötétebb barnák, de fehér vállfoltjuk nincs vagy alig látszik. A farkon többnyire 3—4 harántsávoly. A csőr hamvasszürke, kampója fekete, a szem sárgásbarna, a viaszhártya és lábujjak sárgák.

Mértéke: *H.* 45·3—49·2; *Sz.* 35·4—36·7; *F.* 20—20·9; *L.* 6·3—9·5; *Cs.* 3·2—3·4 cm.

Közép-Európa melegebb vidékein, úgy délfelé, Nyugat-Ázsiában Indiáig honos. Költözködéskor Észak-Afrikában is megfordul. Leggyakoribb a Balkán-félszigeten, Dél-Oroszországban. Hazánkban nem ritka, de azért sűrűbben még sem találkozunk vele, mert nem valami feltűnő madár s gyakran ölyvvel vagy más ragadozóval tévesztik össze. Különösen a lapályban elterülő erdőségeket lakja; a középhegységben szintén előfordul, főleg a rónával, vizes helyekkel határos részekben. A Fruska-gora hegységben közönséges. A ligetes, rétekkel váltakozó szálásokat leginkább látszik kedvelni. Hazánkban legelőször LÁZÁR K. gróf 1861-ben a szászvárosi erdőségeken találta 3—4 párban fészkelve. Más ragadozó madarak elhagyott fészket szereti elfoglalni s csak ha nem akad, épít maga erejéből, még pedig aránylag nagy fészket, melyet friss lombokkal szokott — úgy, mint sok más ragadozó s főleg a sasok — kirakni.* Április végén és május elején kotlik, rendszeren két tojást tojván, melyek inkább szabályos, rövid tojásalakúak, mint gömbölyűek, fénytelen zöldesfehér alapszínűek, vörösesbarna vagy vörössesszürke foltozással, rajzolatokkal. Néha egyszínűek is akadnak.

Tojásmérték: *H.* 53—60. *Sz.* 42—46 mm.

Hím és tojó fölváltva, három hétnél valamivel tovább, ülik a tojásokat, fiókáikat igen féltik s bátran védelmezik. Fészkek tájára tévedő nagyobb ragadozó madarakat, sasokat is megtámadnak. Hangja, mint különösen Rezső trónörökös kiemeli, igen szép hangzású s inkább valami éneklő madárra emlékeztet, mint sasra, füttyülő *tü-tü-tütütü* vagy éles *kei-kei*. Daczára, hogy a legkisebb sasunk, mégis vérengző és vakmerő ragadozó. Leginkább apró madarakkal, gyíkokkal, kisebb emlősökkel táplálkozik. A kisebb szárnyas vadnak veszedelmes ellensége, mert nemcsak ültében,

* Ezt talán azért teszik, hogy a régi korhadó, ronda fészkek tetejét elfödjék s a piszkot betakarják. ALMÁSY barátom úgy vélekedik, hogy a fészkekben kifejlődő sok élősködő ellen védekeznek így.

hanem reptében is ügyesen elfogja martalékját, még a galambot is. Nem irtalmazhatunk hát neki s legbiztosabban fészkenél keríthetjük meg; de buhu-kunyhóból is sikeresen lőhető. Azt tapasztaltam, hogy nem oly vad, mint a nagyobb sasok; így Temesmegyében, egy fasorban, kocsin alig 30 lépésnyire bevárt.

D. ALCSALÁD.

SÓLYMOK.

FALCONINAE.

Leginkább csőrük jellemző, mert a felső káva élei, a kampó előtt, *fogszerűen* kinyulnak s ennek megfelelően az alsó káva élein kivágás van; szárnyuk hosszú, hegyes, a második, vagy a második és harmadik evező leghosszabb; a csüd középhosszú. Kiváló repülők, bátran, nyílszerűen lecsapva, mintegy «leütik», «lerugják» áldozatukat. Egész megjelenésök nemes, ragadozási módjuk pedig oly ügyes, hogy e tekintetben a többi ragadozómadarak alig versenyezhetnek velük, még a héják és karvaly sem. Kizárólag önerejükkel szerzik prédájukat. Fákon, de épületeken is fészkelnek s tojásaikat sötét, erős foltozás, mely a héj egész felületére terjed, különösen jellemzi.

83. NEM;

VÉRCSE.

CERCHNEIS Boie 1826.

A vércsék természetök szerint a sólymok parasztjai. Termetükre kisebbek, tollazatuk puhább; farkuk elkerekített; csüdjük valamivel hosszabb a középső ujjnál. Ragadozási módjuk sem oly vakmerő, mint a következő nem fajaié s különösen jellemzi őket, hogy prédájukat kémelve, a levegőben egy helyen «függnek», «sátoroznak», «lebegnek» s azután csapnak le. Főleg rovarevők és az egerek pusztítói.



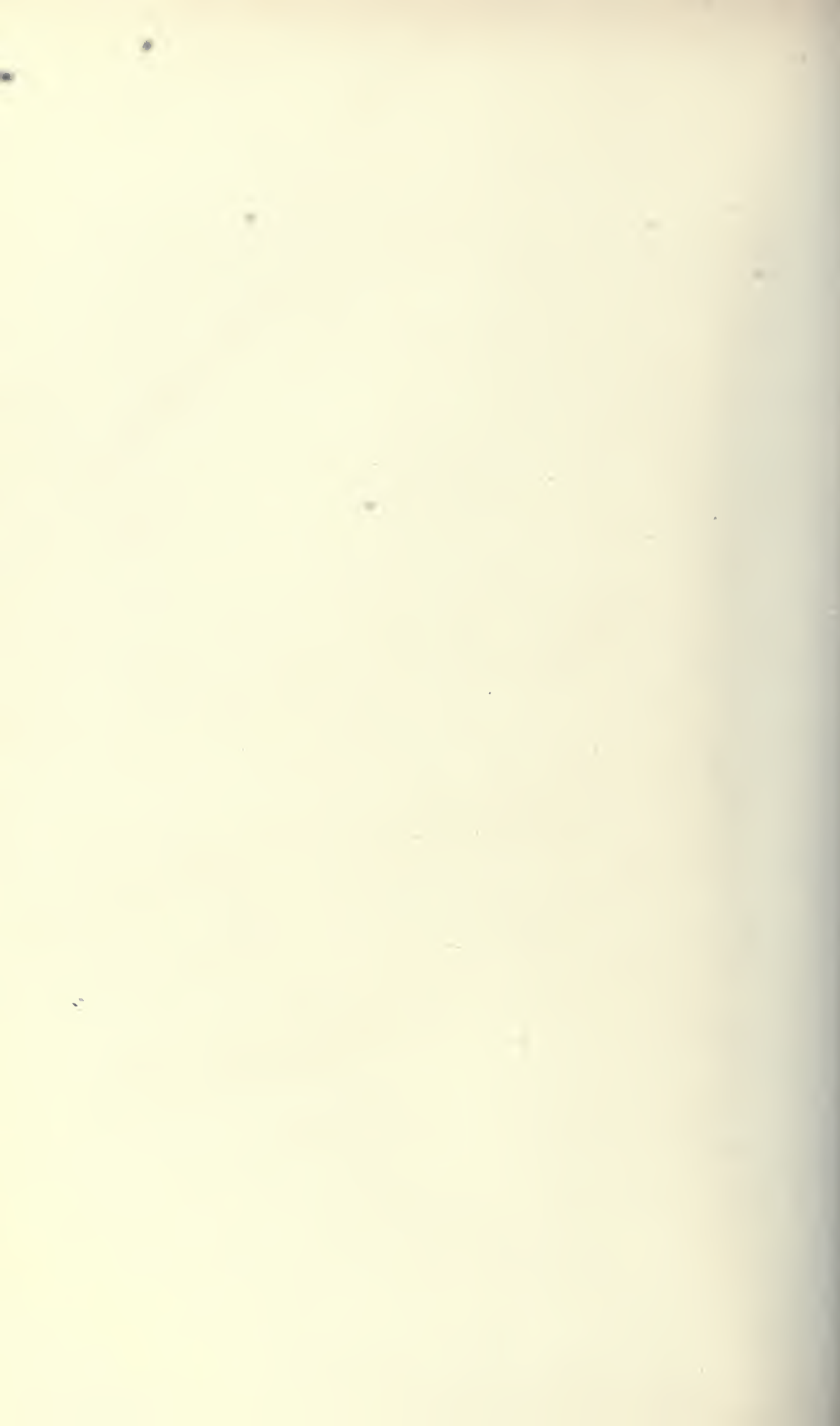
KÉK VÉRCSE

CERCHNEIS VESPERTINUS (L)



VÖRÖS VÉRCSE
CERCHNEIS TINNUNCULUS (L)

$\frac{1}{3}$



A VÖRÖS VÉRCSE.

Cerchneis tinnunculus (L.) 1758.

XI. Tábla.

[*Falco tinnunculus* L. — *Falco alaudarius* Gm. — *Tinnunculus alaudarius* GRAY. — *Tinnunculus tinnunculus* HEUGL.

Népies nevei: vércse (Vasm.); széjjel- v. szélleljátszó (Erdély); szélb . . . ó (u. o.)

Jegyei: galambnagyságú, de sokkal nyulánkabb; háta halavány rozsdabarna, az öregeknél ritkás háromszögletű sötét foltozással, a tojó-nál és a fiatalabbaknál inkább harántsávolyokkal; alsótest rozsdásfehér, sötét hosszanti foltokkal; viaszhártya és láb sárga, *karma fekete*, csőre töben sárgás, majd ólomszürke, kampója feketés, szemei sötétbarnák.

Leírása. *Öreg hím:* fejteteje hamvasszürke, finom fekete szárffoltozással; háta és szárnyfödői halvány rozsdabarna alapszínen fekete, háromszögletű, kisebb-nagyobb foltokkal; torka fehéres; a bajusz sötét-szürke; az alsó test rozsdasárga, a begyen hosszukás, a mellen és olda-lakon cseppalakú, sötétbarna foltokkal; farkalja és czombjai egyszínűek; szárnyalja fehér, fekete foltokkal; az evezők sötétbarnák, keskeny, világosabb szegélylyel, belső szélők fehér, nagy, fűrészfogazás alakú rajzotattal; farkesíkja és farka hamuszínű, a tollak szárai, valamint a fark végén levő széles sáv fekete, a fark hegye azonban fehéres. A *tojó* alul, mint a hím, csakhogy valamivel világosabb alapszínű; felül, úgy farka is halvány rozsdabarna, a fejen és nyakon sötét hosszanti sávokkal, különben haránt-sávolyokkal, a farkon is, melynek végén szélesebb a fekete sávoly. A *fiatalok* a tojóhoz hasonlóak.

Mértéke: *H.* 32—35; *Sz.* 23·3—25·8; *F.* 15·5—17·1; *L.* 4·1—4·6; *Cs.* 1·7—1·9 cm.

A vörös vércse egész Európában fel a Sarkkörig, sőt azontúl s ugyanez övben Ázsiában Japánig, valamint Észak-Afrikában is előfordul. Japánban valamivel sötétebb fajtája a *Cerchneis tinnunculus japonicus* helyettesíti. Magyarországon igen gyakori s legismertebb ragadozó ma-daraink közé tartozik. Városok nagyobb épületein, tornyokon, várromo-kon, sziklafalak körül, mezőkkel határos, vén, száradt sudarú facsoportok-ban, az alföldi ákáczosokban, kisebb erdőrészletek szélein, előhegyekben,*

* Erdélyben a sziklás hegyekben felterjed a havasokig.

fasorokban szeret kiváltképpen tartózkodni és fészkelni; az erdő mélyét mindig kerüli. Innét azután táplálékát keresni kijárogat a rétekre, mezőkre. Tartózkodási helyeinek különfélesége szerint fészket is többféleképpen rakja meg, sőt sok esetben nem is épít, hanem elhagyott szarka- vagy varjufészkekbe telepszik. Faodvakban, sziklarepedésekben, az épületek diszítéseiben vagy fülkéiben szintén gyakran fészkel. Alkalmas helyeken, főleg vén fájú, legeltetett erdőkben, a hol csókák, vadgalambok, harkályok, seregélyek stb. költenek, aránylag kis helyen 10—15 vércsefészket találhatunk. Háztáját hamar elárulja, mert a párok folyton ott repkednek s visító, hangos *kli-kli-klü, klü, kli, kli* szavukat hallatják.

Népünk jól ismeri s költését PETŐFI annyira jellemzőnek tartotta, hogy nem nélkülözhetette «Az Alföld» költeményében sem:

«A csárdánál törpe nyárfaerdő
Sárgul a királydinnyés homokban,
Oda fészkel a visító *vércse*
Gyermekektől nem háborgatottan.»

Legnagyobb részök a telet melegebb égővekben tölti s csak egyesek maradnak vissza nálunk télen is, különösen ha az időjárás enyhébb. Tavasszal azonban már korán beállítanak s megjelenésük országos középnapja: *márczius 14-ére* esik. Költésük főideje április második fele, mikor is a tojó 5—6 gömbölyded alakú tojást tojik, melyek sárgásfehér alapszínen annyira vörösbarnán foltosak, hogy e színezés majdnem az egész héjat belepi. Néha egyszínű halványsárga tojások is találhatók, néha meg a vörösbarna foltozásban sötétbarna rajzolatok is mutatkoznak.

Tojásmérték: H. 37—43·3; Sz. 30—32·5 mm.

Alig három heti kotlás mulva kikelnek a fiókák, melyekhez az öregek nagyon ragaszkodnak s fészkek háborítóját jajgató visítással fogadják. Apróságuk kireptetése után mezőkön, réteken, különösen ott, a hol egyes fák is vannak, mindenütt nagy számban találkozhatunk velök. Itt is, ott is alig puskalövésnyi magasságban «függnek» «szítálnak» a levegőben, szárnyaikat gyorsan csapkodva, farkukat kiterpesztve, fejüket kissé lehorgasztva, zsákmány után leskelődve. Majd rövid távolságra elrepülnek s megint sátoroznak addig, míg valami eleségök akad. Ekkor hirtelen lecsapnak s a földön ragadják meg az áldozatukat. Repülő madarat nem igen tudnak elfogni. Ez a sátorozásuk, lebegésük termette az erdélyiek ajkán azt a találó elnevezésüket: «*szélleljátszó*». Csakugyan játszanak a szélllel, levegővel! Pihenésre szeretnek fahegyre, táviródrótra, kazalokra, keresztbe rakott gabnára s más kiemelkedő pontokra szállni.

Gazdasági értékét, sajnos, még manapság sem ismerték el s különösen a kerülők, vadőrök igazán irgalmatlanul pusztítják, persze sokszor a lőpénz kedvéért. Ezért különösen felhivom reája a vadászattulajdonosok figyelmét is, hagyjanak fel végre régi előítéletes felfogásukkal, mely a tudatlanság s egyenesen a műveletlenség szomorú jele csak, és fogadják védelmökbe ezt az ártatlan madarat, úgy rokonait is. Igazán megszegyenítő, mikor az ember végiglapozza a «Vadászlap» évfolyamaiban évenként megjelenő löjegyzékeket s abban százszám találja a véreséket más hasznos ragadozó madár mellett s csak elenyésző csekély mennyiségben az igazán kártékonyakat! Megfigyeléseim határozottan arra tanítanak — s ezt mindazok is, a kik hosszabb ideig észlelték madarunk életmódját tapasztalhatták, — hogy a vörös vérese *főképpen különböző rovarokkal, szöcskéekkel, tücskökkel, egerekkel táplálkozik*. Számos felbonczoltnak gyomrában húsnál több tücsköt, szöcskét, sáskát és futóbogarakat találtam. Ritkábban akadtam gyomrában gyikocskára vagy apró madármaradványokra. Májusban gyakran cserebogarakkal volt begyök megtömve s nem egyszer lestem meg, mikor a fasorokban a lombok körül röpködő cserebogarakat kapkodták el. Télen az a néhány itt maradozó — mást nem kapván — kisebb nagyságú madarakat is fog s költés alatt, főleg a fiókák etetésénél, szintén reávetemednek holmi apró madarakra, fűrj- és fogolycsírkékre. Hogy ezáltal azonban valami érezhető kárt okoznának — egyenesen tagadom. Az csak olyanformán bírálható meg, mint a legjobb szándékú ember kivételes tévedése; ezért derékségét nem lehet elítélni. S különösen figyelmeztetek arra — legalább a megfigyelés és bonczkés azt mutatta — hogy a madarak közül leginkább magevőket s gazdaságilag közömbös fajokat ragadoz (verebet, sármányt leggyakrabban). Avval a pár fogoly- és fűrjesírkével a vadásznak nem szabad törődnie; adja szívesen, fizetésekképpen azért a gazdaságilag kiválóan hasznos működésért, a mit a véresék a mezőn, réten végeznek. Ők legalább tiszszereken visszafizetik.

A FEHÉRKÖRMŰ VÉRCSE.

Cerchneis naumanni (FLEISCH.) 1817.

[*Falco naumanni* FLEISCH. — *Falco cenchrus* NAUM. — *Cerchneis cenchrus* BREHM. — *F. tinnuncoloides* Natt. TEMM. — *Tinnunculus cenchrus* KAUP.]

Jegyei: kisebb, mint előbbi; az öreg him háta valamivel sötétebb és egyszínű; a csőr foga nagyobb, mint előbbié; különben igen hasonló ahhoz, de *fehér karmai* tőle mindenkor biztosan megkülönböztetik.

Mértéke: *H.* 26—28; *Sz.* 23—24; *F.* 14·4—15·2; *L.* 2·9—3·4; *Cs.* 1·5—1·8 cm.

Dél-Európa, Kis-Ázsia, Perzsia, Turkesztán, Észak-Afrika faunájához tartozik, de egyes helyeken Közép-Európában is előfordul. Hazánkban itt-ott szintén költ; de általában sokkal ritkább, mint előbbi. Vas megyében *Tömördnél*, legelőkre és mezőkre dülő vén tölgyes erdőben, mely a csókáknak, seregélyeknek, harkályoknak, vadgalamboknak, gébicseknek is tanyája, körülbelül 8—10 párban rendszeren fészkel, még pedig magasan fekvő nagy faodvakban. A telet sohasem töltik itt, hanem csak április közepe és vége táján érkeznek meg, szeptemberben azután ismét elvonulnak, még pedig többnyire társaságban. Erdélyben ezt BUDA ÁDÁM és CSATÓ JÁNOS 1890-ben észlelték, mikor Hátszeg körül vagy 150 darabot találtak.

Fészkelő helyeiket hamar elárulják, mindig a fák fölött keringelve s gyakorta szólnak véreseszerű, de sokkal finomabb *gi gi gli glyi gli gi gi* hangon. Költési ideje májusra esik, 5—6 tojást tojik, melyek kisebb kiadásban olyanok, mint a vörös vérese vagy a következő faj tojásai.

Tojásmérték: *H.* 31·8—35; *Sz.* 27—29 mm.

Életmódjában és szokásaiban is részben előbbi, részben következő fajra emlékeztet. A Tömördön fészkelők rendszeren kijárnak a mezőkre élelmők után s nagyon szeretnek az ottani tó (kb. 30 hold nagyságu) fölött és szélein vadászgatni. Ez a kis vérese még inkább, mint az előbbi, rovarokkal, tücskökkel, szöcskékkal táplálkozik. Alig tapasztaltam, hogy más állatokat is fogott volna, legföljebb egeret. Begy- és gyomortartalma is mindig rovarokból, tücskökből, szöcskékből állott. Lehet, hogy néha egy-egy apró madárkát is elesen; de az bizonyos, hogy kiválóan hasznos és megvédendő madár, mely különösen szöcske- és sáskaszaporodás idejében ott, a hol megjelenik, valóságos áldás.

A KÉK VÉRCSE.

Cerchneis vespertinus (L.) 1766.

XI. Tábla.

[*Falco vespertinus* L. — *F. rufus* SCOP. — *Falco rufipes* BESECKE. — *Erythropus vespertinus* BRHM. — *Tinnunculus vespertinus* GRAY. — *Erythropus rufipes* RIES.]

Népies nevei: hamvas vagy szürke vércse (Alföld); palavércse; vöröslábú vércse; papagályvércse (Velencez).

Jegyei: körülbelül akkora, mint előbbi; lábai, szemköre és viasz-

hártyája élénk sárgászörösek (öregeknél majdnem vörösek), karmai fehéres tövűek, hegyük szarubarnás; szárnya hegyes, hosszú, az első evező hegye belül 3—4 cm.-nyi hosszúságban szűkített. (L. I. köt. 2. kép.)

Leírása. *Öreg-hím*: egészben palaszürke; legsötétebb a fej, szárnyfedők és fark; az evezők szárai feketék, különben fehéres hamvúak (mint a friss szilván); a czombok és farkalja élénk gesztenyevörös. A *tojó* egészen más; pofafoltja feketés; homloka sárgásfehér; torka, nyaka, nyakoldalai ugyanily színűek; fejteteje és tarkója, úgy a nyak hátulja sárgás rozsdavörös; a tarkó táján finom feketés szárfoltok; a hát és szárnyfedők és a fark hamuszínű alapon, mely a hát elején rozsdás, számos harántsíkkal sávolyozott, a tollak szára fekete, legszélesebb a fark végén álló sáv; az evezők hamuszürkék, belső felők fehér, kerülékalakú foltokkal; az alsó test alapszíne sárgás rozsdavörös (néha rozsdás árnyalatú fehéressárga s ekkor a fejtető is ilyen) feketebarna hosszanti foltokkal. A *fiatalok* is különböznek az öregektől s hasonlítanak a törpe sólyom (*Falco merillus*) tojóihoz és fiataljaihoz; felül barnák, rozsdás tollszegésekkel, alul sárgásfehér alapon erős sötét hosszanti foltokkal.

A csőr töve sárga vagy narancssárga, kampója kékesszürke és feketés hegyű; szemei barnák.

Mértéke: *H.* 26—30; *Sz.* 22·5—24·2; *F.* 11·7—13·8; *L.* 2·8—3; *Cs.* 1·7—1·8 cm.

Ezt a vércsét, mint ritkaságot, Angolországban, Németországban, sőt Finnlandban is találták már ugyan, igazi hazája mégis Délkelet-Európa és Nyugat-Szibéria. Különösen Oroszország déli részeiben igen számos. Újabban, úgy látszik, északabbra is terjed, mint számos megfigyelés tanúsítja. Kelet-Szibériában a *Cerchneis vespertinus amurensis* RADDE helyettesíti, melynek szárnyalja fehér. Nálunk az alföldi vidékeken, különösen vízgazdag területek «homokerdeiben», nagyobb fasoraiban, angol kertjeiben igen gyakori. Ott, hol varjuk, szarkák szívesen fészkelnek — mint ákáczosokban is — legörömostebben tanyázik. Mint költöző későn érkezik hozzánk, ápril végén, május elején, az országos középnap szerint: *április 26-án*.^{*} Költőzködéskor, valamint nálunk tartózkodása alatt is, ritkán látni egyedül, mert kiválóan társaságszerető, kisebb-nagyobb csapatokban járó madár. E mellett jámbor, bizalmas. Szép látvány, a mikor csapatban, rügyedző, még nem leveles akácfára telepszének s úgy üldögelnek ott a tarka tojók, meg az egyszínű hímek, hogy az ava-

^{*} Van egy adalunk: 1890 márczius 31. Hegykő (Fertő) dr. MADARÁSZ GYULÁTÓL, a mi biztosan megfigyelési hiba s ezért nem vehető tekintetbe.

tatlan külföldi madaraknak tarthatná őket. Tényleg hasonlítanak holmi papagályokra, a mit a fehérmegyei nép észre is vett s mint a népies elnevezések közt láttuk, ki is fejezett. A mezők, rétek fölött repkedve — miközben véresemódra többször «lebenek» is — inkább elárlják kilétüket. Élelemkeresés közben azonban gyakorta alacsonyán és csapatban járva, közbe-közbe a földről szedegetve prédájukat, — különösen a hamvas hímek — emlékeztetnek a szerkökre is. A hasonlatosság evezőik színén is bizonyos fokig meg van, úgy szárnyalkatukon. Pihenni nemcsak fákon, kepeken, kazalokon, hanem a táviró drótjain is szoktak. Vadásztatásuknak csak a késő esti órák szabnak határt, mikor elvonulnak fészkelő helyök közélébe. Május közepén és második felében költ. Fészket nem épít, hanem elhagyott szarka- és varjufészkekbe rakja 4—5 tojását, melyek a vörös vérese tojásaihoz igen hasonlók, de valamivel kisebbek. (XXXIX. tábla.)

Tojásmérték: H. 36·7—38·7; Sz. 26·3—31·7 mm.

Fészket és tojásait PETÉNYI S. J. fődözte föl 1826-ban s ő adta madarunk eddig létező legkimerítőbb leírását és ismertetését is, mely azonban csak halála után majdnem 35 évvel később jelenhetett meg.*

18 napi költés után kikelnek a fiókák, melyeket a szülők odaadó gondossággal nevelnek föl. Minthogy fészkelő helyeik telepesek, élénk élet bontakozik ki azok környékén. Gyönyörűen röpködve, keringelve, úszva, felcsavarodva, majd hirtelen oldalra csapódva, akár valami fecske, játszadoznak itt a levegőben, gyakorta hallatván *gijgij-gij-gij-gij* vagy *glyi-glyi-glyi-glyi* forma csengő szólásukat.

A fiókák gyakoriságával, megerősödött csapatokban járnak még egy ideig a mezőt, rétet, nádasokat, szántást, legelőt, de augusztus végével és szeptember elejével elköltözködnek melegebb hazába, Afrikába, melynek még délibb részeit is meglátogatják.

A kék vérese gazdaságilag *egyike a leghasznosabb madarainknak*. Nem tudok esetet s kitűnő megfigyelője PETÉNYI sem tudott, hogy csak egy ízben is megölt volna madarat. Ellenkezőleg, tápláléka főleg különböző rovarokból, álczákból s ezek között számos igen kártékony fajból kerül ki. Különösen a tücsköknek, szöcskéknak, sáskáknak kiméretlen pusztítója; a hernyókat, bábokat, kukaczókat, szitakötőket, futóbogarakat sbt. épp oly szívesen prédázza. Csak mikor bogárság nem akad, vetemedik békára, gyakra (leginkább megérkezésekor, mert abban az időben még nem fejlődött ki teljesen a rovarélet, vagy mikor hidegebb idő

* HERMAN OTTÓ: «PETÉNYI S. J., a magyar tud. ornithologia megalapítója» cz. diszműben, az 1891-ben Budapesten tartott II. nemzetk. congressus alkalmából kiadva.

jár s a rovarok elbujnak). Kiváló hasznossága pedig leginkább szembe-tűnik akkor, ha tekintetbe vesszük, hogy éppen azokon a helyeken és pedig tömegesen él, a hol a természetényeinket, legelőinket rongáló szöcskék, sáskák, tücskök elhatalmaskodnak s érzékeny csapásként jelentkezhetnek. Madarunk valóságosan belemarkol e túlszaporodás korlátozásába s ha maga nem is, egyéb szárnyasok segítségével mindenesetre lényegesen — mondhatnám első sorban — nyújt nekünk segédkezet. Nem pusztítani kell ezt a mi barátunkat, mint tudatlan puskások teszik, hanem óvni és odabilincselni területünkhöz, a mi különösen úgy fog sikerülni, ha fészkelésében nem háborgatjuk s a szarkák ellövésével — miután azok fészkeiket megrakták — költésüknek több alkalmatosságot szerzünk.

84. NEM:

SÓLYOM.

FALCO L. 1758.

Az idetartozó madarak közt néhány alig nagyobb a véreséknél, leg-többje azonban az ölyv természetét is eléri, sőt annál is erősebb. Tollazatuk simább, merevebb, mint emezeké, a fark vége nem oly elkerekített, inkább egyenes és — valamint csüdjük is — rövidebb. Utóbbi a középujjnál nem hosszabb, lábujjaik nyulánkabbak, vékonyabbak, karmuk erős. Raga-dozási módjuk is különbözik előbbiektől, úgy élelmök is. Ritkán, sőt nem is szoktak «függni» a légben, hanem czirkálva repkednek s prédájukat nem csupán a földön, hanem leginkább a levegőben támadják meg, gyors nekivágással, mert főélelmük madarakból áll. Ők az igazi «nemes» sólymok.

A KERECSEN SÓLYOM.

Falco lanarius L. PALL. 1811.

[*Falco sacer* GM. — *F. lanarius* GLOG. — *F. cyanopus* TIEN. — *Gennaja sacer* BP. *Phigohierax lanarius* CAB. — *Hierofalco sacer* MEV.]

Népies neve: keleseny.

Jegyei: ölyvnagyságú, hanem karcsubb; a fiatalok viaszhártája és lábai világoskékeseek, később sárgásba színeződnek; a középső lábujj (karom nélkül) rövidebb a csüdnel; felül barna, némi hamvas árnyalat-tal s minden toll rozsdásan szegélyezett; a szem fölött rozsdásfehér, fekete

foltos sáv; a fejtető rozsdás, erősen barnán foltozott; a tarkó rozsdás-fehér alapon sötétbarnán foltos, a hátsó nyak közepén egy nagyobb sötétbarna folt; bajusza fekete, nem hátaozott; a torok fehér vagy sárgásfehér; az alsótest is ily színű alapon, sötétbarnán hosszant foltos, fiataloknál oly erősen, hogy az alapszint e rajzolat elnyomja, később az tisztábban látszik s a foltozás kirivóbb, mert gyérebb lesz; a fark középső tolla egyszínű, a többi sem sávolyos, hanem széles, kerülékalakú, világos rozdszínű foltokkal tarkázott, melyek a tollak *mindkét szélén külön állnak s egymásba nem folynak*, a fark hegye rozsdásfehéres; a csőr kékesszürke, hegye felé mindjobban feketésbe hajló; a szem sötétbarna.

Mértéke: H. 49—54; Sz. 39·5—40·4; F. 19—22; L. 5·8—6·4; Cs. 2·8—3·2 cm.

Leggyakoribb keleti és délkeleti Európában, Közép-Ázsiában és télen Arabiában, Perzsiában. Hazánkban több helyen fészkel, de közönségesnek nem mondható. Úgy látszik, régebben gyakoribb s mindenesetre sokkal ismertebb madár volt, kivált a sólymászok korában, mert őseinknek kedvelt vadászó sólyma, híres «kelecsenyje» ő. Szárnyát, evező tollait kalpagdíszül szintén előszeretettel viselték; számos történelmi adatunk van erre. Tartózkodási helyeit legszívesebben nagyobb vizek közelében, erdőkben, sziklákon választja. A Duna és Tisza mellékén, a Hanyságban, mocsaras ligetes erdőkben reáakadhatni. Az alföldi erdőkben szintén előkerül; LAKATOS K. Halason és Kalocsánál találta fészket. Én ismerem Fehér-, Pozsony-, Temesmegyéből s fogságban tartok egy nógrádmegyei példányt. Az adonyi szigeten, Ercsiben, Pestmegye több helyén, Titelen, Drávafokon és a Fertő körül szintén többször lőtték.* A Hanyságban, a Duna és Tisza mellékén, legtöbbnyire ligeterdőkben, fákon fészkel. A Duna és Morva egybeömlésénél azonban, Dévény várfokán (Pozsonym.), 1885-ben körülbelül 100 méter magasán, a várhegy sziklafalában, üregben találtam fészket, melyből 1886 június 8-án négy meglehetősen anyányi fióka közül egyet megszereztem. Ez majdnem 11 évig volt nálam fogságban; megszeliült, nevét értette s hívásra is jött. Nem egyhamar felejttem el azt a napot, mely birtokomba adta! A vár fokáról egy ablakon át ALMÁSY barátommal 30 méter hosszú kötélén bocsájtottuk alá sógoromat a fészekhez, ki félig a levegőben lógva, csak lábaival támaszkodva, önként vállalkozott e veszélyes kísérletre. Mégis eredménytelenül, mert a kötél rövid

* FRIVALDSZKY J.: «Aves Hungariæ» című művében a 17. lapon *Falco Feldegg* SCHL. alatt felsorolt példányok is e fajhoz tartoznak, valamint dr. MADARÁSZ: «Magyarázó a II. nemzetk. orn. congressus alkalmára rendezett magyarországi madarak kiállításához» című mű 62. lapján ugyancsak F. Feldegg néven említettek is.

volt. A fészekben ülő fiókákat ezután a Morva partjáról golyóspuskával löttük agyon, egy kiesett sértetlent pedig magunkkal vittünk. Ez volt az előbb említett. Igen érdekes, mert e fészek ősi lakottságára enged következtetést, SCHLEGEL jeles hollandi ornithologus 1853 október 1-én kelt és PETÉNYIHEZ intézett idevonatkozó levele,* mely szerint a holland sólymászok régen ismerték e fészket és eljöttek Magyarországra, hogy fiókákat szedjenek belőle. Kotlási ideje ápril közepe tájára esik s négy tojásnál ritkán rak többet. Ezek barnássárga alapszínen sötétebben, vörösbarnán és barnán foltozottak, pettyezettek.

Tojásmérték: H. 50—57; Sz. 40—43·5 mm.

A kerecsen sólyom télen délebbre vándorol, ritkán marad itt. Úgy látszik októberben, novemberben távozik és márcziusban tér vissza. Idevágó pontos megfigyeléseink azonban nincsenek. Erőteltjes, vérszomjas léteire igen veszedelmes ellensége a vadállománynak, baromfiaknak. Különösen a vizivadban sok kárt tesz, úgy a galambokat is előszeretettel öldöklí. A dévényi fészkek alatt danka sirály maradványait és egy majdnem teljesen ép ürgét találtam. Kiméletünkre nem számíthat.

A FELDEGG SÓLYMA.

Falco feldeggi SCHLEG. 1841.

[Az 1841 előttről való nevek *F. biarmicus*, *tanypterus*, *alphanet*, *rubens*, *stellaris* csak zavarók s biztosan nem értelmezhetők. — *Hierofalco Feldeggi* SCHL.]

Jegyei: valamivel kisebb, mint előbbi s rövidebb lábujjú, de hosszabb szárnyú; fejteteje rozsdavörös, finom sötét szárfoltokkal; bajusza meglehetősen erős; háta hamvasszürke s nem igen barna; alsó teste sárgásfehér, a begyen rozsdás árnyalattal, cseppalakú feketés hosszanti foltokkal, melyek sokkal ritkábban állanak mint előbbinél; farka sávolyos: viaszhárttyája, és lábai sárgák. Különben — főleg a még ki nem színezettek, fiatalok — hasonlítanak a kerecsenhez. Sokan azt tartják, hogy nem is külön faj, hanem utóbbinak délibb fajtája.**

Mértéke: H. 44—49; Sz. 36·2—38; F. 18—21; L. 4·6—5·6; Cs. 2·7—3·2 cm.

Dalmáziában, itt-ott a Balkán félszigelen s különösen Egyiptomban, Észak-Afrikában honos. Nálunk ritkaság s mindössze HUSZTHY ÖDÖN lékai

* HERMAN O.: PETÉNYI S. J. a magy. tud. ornith. megalapítója, 115. l.

** V. Ö. CSÖRGEY TITUSZ: «Aquila» 1897. 105—139. l. és «Naumann Nat. Gesch. d. Vögel Deutschlands etc.» második kiadás — 1899. — V. kötet 93. l.

gyűjteményében — Báziásról származó — s ALMÁSY Gy. barátom birtokában tudok egy-egy példányt. Azok, melyek a Nemzeti Múzeumban e néven szerepelnek, mint már az előbbi fajnál említettem, kerecsen sólymok, noha nem éppen tipikusak.

A VÁNDORSÓLYOM.

Falco peregrinus TUNST. 1771.

(Kép.)

[*F. communis* GM. — *F. abietinus* BECHST. — *Hierofalco peregrinus* BOIE. — *F. cornicum* BRHM. — *F. anatum* BP.]

Népies nevei: hegyes szárnyú kánya (Szeged); galambfogó héja.

Jegyei: majd akkora mint a kerecsen; az összezsukott szárnyak hegye eléri a fark végét, a pofasáv széles és felül a szem alatt hátra terjed s a fejtető színével összefolyik; a czomb tollazata foltos vagy szalagos; a tarkó világos foltozású; viaszhártyája és lábai zöldessárgák, öregeknél sárgák; szeme sötétbarna; csőre kékesszürke (néha az alsó káva töve sárgás) kampója felé feketedő.

Leírása. *Öreg hím:* fejtető feketés vagy sötét palaszürke; a hát felső része feketésszürke, egyébként felső részei kékes palaszürkék, sötét keskeny szárdfoltokkal és haránt sávolyokkal; a felső farkfedők és a fark világosszürkék 11—12 sötét sávolylyal; az evezők szürkésfeketék, belső felük világos haránt foltokkal; alsó testük fehér, a mell táján némi rozsdás árnyalattal és fekete finom hosszanti foltokkal, alább fekete harántsávokkal és foltokkal. A *tojó* hasonlít a hímhez, csak hogy nagyobb s melle rozsdásabb árnyalatú. A *fiatalok* a kerecsenhez hasonlítanak inkább, csak hogy szárnyuk a fark végét éri; bajuszuk erősebb, szélesebb; farkuk alig foltos (kis köralakú rozsdás foltok), sötét rozsdafehéres hegyét leszámítva, inkább egyszínű; fejök teteje barna, világosabb szegélyekkel s nem rozsdás; alsó testük sárgásfehér, sötétbarnán hosszanti foltos, mindig ritkábban, mint a kerecsennél.

E sólyom színezetében különben sok eltérés van s nagyságuk is ingadozó, azért faji jegyeire külön figyelmeztetek.

Mértéke: *H.* 38—43·6; *Sz.* 33—37·5; *F.* 18—20; *L.* 5·5—6·3; *Cs.* 3—3·2 cm.

Európa és Ázsia északi és mérsékelt övében tanyázik, sőt ha az észak-amerikaiakat nem tekintjük fajtának, ott is. Télre azonban délre

költözködik s Afrikában kalandoz. Nagy földrajzi elterjedése megokolja természetének, színezetének eltéréseit. A délibb Európában előkerülők fekete fejűek, kisebbek (*F. peregrinus punicus*) s Ázsia déli részeiben, Ausztráliában is a tipikustól különböző fajtákat találtak. Hazánkban meglehetősen közönséges, szerencsére azonban még sem nagy számban fészkelő. Hegyes,



Vándor sólyom (*Falco peregrinus* Tunst.) és prédája (Tőkés réce. — *Anas boscas* L.)

sziklás vidékek erdőiben leginkább szeret tartózkodni, de költözködés közben lapályos erdőkben is csakúgy előfordul. Egyesek néha télen is mutatkoznak nálunk, valószínűleg az északról lenyomultak. Márcziusban foglalja el fészkelő helyeit, s többnyire sziklafalak repedéseiben, oduiban áprilisban alapítja meg otthonát. Ritkábban fákön is költ, ez esetben majdnem mindig más ragadozó madarak, varjak elhagyott fészkeiben. Fészkekalja 2—4 (a rendes 3) tojásból áll, melyek alapszíne barnássárga, szürkés

vagy barnás, de leggyakrabban rozsdavörös, erős, az egész héjat sűrűn borító foltozással. A tojó három hétig — még pedig egymaga — ül.

Tojásmérték: H. 47—56. Sz. 37—43 mm.

Ebben a sólyomban egyesül nemének minden jellemző vonása. Bátor, vakmerő, öldöklő, kitünő reptű rabló, mely szárnyas világunk legvérengzőbb ellenségei közé tartozik. Az apró madárságtól kezdve föl a nagyobbakig, minden fajú madarat «levág»; a varjúknak sem irgalmaz, sőt a ludakkal is megbirkózik. Mikor zsákmányát üldözi, mindig föléje kerekedik s oly sebes nyilalással veti magát áldozatára, hogy alakját alig vehetjük ki, csak egy sötét vonalat. Földön ülő állatot — éppen mivel iszonyú erővel vág — nem tud fogni, azért csakis repülő, legföljebb fán ülő madarakat üldöz. Oly biztosan csap a kinézett madárra, hogy alig téveszti el célját. Láttam, a mint tőkésréce-csapatba vágott; hiába igyekeztek a megrémült réczék minden ügyességöket összeszedni, a zsivány kimarkolta áldozatát s leszállt vele a nádtorzsra, hol elköltötte. A galambokat is hamarosan elfogja, sőt előszeretettel jár nyomukban. Foglyot, fürjet, fáczánt szintén sokat elemészt, valamint faldokat is. Félnék is tőle a tollasnépek rémítően! De maga is tudatában van bűnösségének, mert kerüli az embert; vad és óvatos, vigyáz a bőrére, melynek az ember méltán ellensége. Hangját ritkán hallhatjuk, legtöbbször még fészke táján s *giak, gjak, gajak*-szerűen hangzik. NAUMANN szerint károosságát még az is fokozza, hogy fogott prédáját kányák s más ragadozók gyakran kizavarják karmai közül; vagyis addig kergetik, üldözik, míg azt elbocsájtja. BREHM megfigyelte, hogy egy vándorsólyom egymásután három kacsát fogott s mindegyiket kierőszakolták tőle a kányák, csak a negyedikkel szállhatott odább. Ez a tulajdonsága tehát valóságos bérenczmunka; ügyetlenebb ragadozók az ő ügyessége árán jutnak falathoz.

Mindenképpen megérdemli a halálos ítéletet, mert a szó szoros értelmében zshivány, mely az embernek hasznot semmit sem tesz, de annál több kárt. A buhú-kunyhóból, úgy fészke táján legsikeresebben pusztítható.

A KIS SÓLYOM.

Falco merillus GERINI 1767.

[*Falco aesalon* TUNST. — *F. regulus* PALL. — *F. lithofalco* GM. — *Hypotriorchis aesalon* GRAY. — *Lithofalco aesalon* HUME. — *F. caesius* M. & W. — *Aesalon aesalon* KAUP.]

Népies nevei: törpe sólyom, téli sólyom.

Jegyei: kisebb — főleg a hím — mint a vércse és rövidebb farkú;

az összezsukott szárny a fark kétharmad részét befödi; az első és második evező hegye belső felén kivágott; bajusza gyenge; a viaszhártya és lábak sárgák (fiataloknál zöldesbe hajlók); szeme sötétbarna.

Leírása: A *fiatalok* és a *tojók* kis kiadásban a vándorsólyom fiataljaihoz és a kerecsenre emlékeztetnek, de a karvalyra is; utóbbitól alsó testök különbözik, mely fehéres alapszínen, erősen barnán hosszant-foltos, a czombok foltjai keskenyek, a torok és nyak (alul) fehér, az alsótest tollszárai hegyük felé feketések; a szem fölött fehéres sáv; fej-tetejük rozsdabarnás, fekete szárfoltokkal; nyakuk fehéres, barnán foltozott; felső részük szürkésbarna, halvány, rozsdás haránt foltokkal, főleg a tollak tőfelén; az evezőkön halvány rozsdás kerek foltok; a fark rozsdásfehéres és szürkésbarna haránt sávolyokkal tarkított. A nálunk megfordulók legtöbbször ilyenek; ritkábban akadunk kiszínezett *őreg hímre*, melyhez különben az öreg, háromszor vedlett, *tojó* is hasonló. Ennek fejteteje és felső részei — kivéve a nyak (felülről nézve) rozsdás, feketén foltozott örvszerű rajzolatát — szürkéskékek, vonalas fekete szárfoltokkal; a fark középső tollai egyszínűek, végükön fekete, széles sávoly, hegyükön világosabb szegés, a többi tollak belső felükön elmosódott, feketés haránt foltozásuak, egyébként a fark olyan, mint a hát, szárai feketék; az első evező külső széle fehéres, a többi palaszürke, belső felük fehéres haránt foltokkal; alul a nyak, torok fehér, egyébként halvány rozsdavörös, főleg az oldalakon átszillamló fehérséggel és feketebarna szárfoltokkal, melyek a mell és has táján legerősebbek; a czombok sárgászöld színűek, finom fekete szárfoltokkal. Lábai és a viaszhártya sárgák, szemei barnák, csőre szaruszürke.

Mértéke: *H.* 25·5—29·6; *Sz.* 20—22·4; *F.* 11·5—14; *L.* 3·5—4; *Cs.* 1·6—1·9 cm.

Az 57° é. szélességtől fel a magas északig Európában, úgy Ázsiában költ. Egyes költő párokat Közép-Európában is észleltek ugyan, de csak mint ritkaságokat, mert igazi otthonuk a hegyes tundra. Tromsönél a 69° é. sz. közelében a Flöifjeld-hegyen találkoztam vele. Nálunk ősszel különösen októberben, novemberben jelenik meg s télen át nem ritka. Költözködései leterjednek Afrikáig. Téli madarainkat leginkább ez a kis, elvetemedett szárnyas rabló tizedeli. Vakmerősége annyira megy, hogy nagyobb madarakat is megtámad s szárnyuk aljába vág, szinte testökbe furakodik, míg csak elbágyadva le nem hullanak. Hiteles megfigyelések bizonyítják, hogy vadludakkal többször próbált így szerencsét s a lelőtt lúd szárnyalójából repült ki, a vadász nem kis ámulatára. Igazi tollas menyét!

Minthogy leginkább az annyira hasznos czinegékét, harkályokat, foglyokat pusztítja, legkiméletlenebbül üldözendő.

A KABA SÓLYOM.

Falco subbuteo L. 1758.

[*Hypotriorchis subbuteo* BOIE. — *F. barletta* DAUD. — *Dendrofalco subbuteo* GRAY.]

Népies nevei: herjóka (Békésm.); fekete vércse (N.-Kanizsa); kaba (Nógrádm.)*; szakállas vércse (M. Szecsöd, Vasm.).

Jegyei: körülbelül akkora mint előbbi; az összecsucott szárnyak hegye a fark végeig vagy azon túl ér; első evezőjének hegye belső felén kivágott; középs lábujja igen hosszú; bajusza erős, kirívó s mint a vándorsólyomnál, a szem alatt összefügg a tarkó színezetével; viaszhártyája, lábai szürkéssárgák vagy sárgák; szemei sötétbarnák; csőre töben sárgás, azután kékesszürke, kampója fekete.

Leírása. *Öregek:* fejtető barnásfekete; a tarkó alatt rozsdásfehér tarkázat, egyébként felső részei barnás palaszínűek, kékes hamvazattal; az evezők belső felén rozsdásfehér haránt foltok, épp így a farktollak belső felén rozsdás haránt sávok, melyek a tollak külső felére nem terjednek; a középső farktollak olyanok, mint a hát s egyszínűek; a torok, nyak, az oldalakra is terjedve, tiszta, egyszínű fehér vagy sárgásfehér; az alsótest ilyen alapszínen erősen, kirívón feketén hosszantoltos; a farkalja és czombtollazat rozsdavörös. A *fiatalok* felül sötétbarnák, sárgás tollszegésekkel tarkítva, alul halvány rozsdasárgás alapszínen, erősen barnán hosszantoltosak; a farkalja és czombtollazat rozsdássárga.

Mértéke: *H.* 29—34; *Sz.* 24·5—27; *F.* 13—15·2; *L.* 3·3—4; *Cs.* 1·7—1·9 cm.

Közép- és Észak-Európában, Szibériában honos s felterjed majdnem a Sarkkörig. Délen ritkábban költ. Mint költőzködő hozzánk márczius közepén és második felében, az országos középnap szerint: *márczius* 28—29-én érkezik. Legszívesebben mezőkkel határos erdőszéleekben, irtások, vágások kiemelkedő magfáin, kisebb, szabadabb fás részletekben üti föl tanyáját: a síkságon csak úgy mint előhegyekben. Fészket is ilyen helyeken találhatjuk, bár maga nem is igen épít, hanem elhagyott varjúfészkekbe telepszik, sőt lakott fészkeket is elfoglal. Április vége felé és májusban költ, 3—5 darab, sárgás alapszínű, rozsdavörösen, sárgászörösen

* Boszniában a vándorsólyom: *koba*.

fröcscentett és foltozott, ritkábban barnásan is rajzolt tojását körülbelül három hétig kotolja.

Tojásmérték: *H.* 36—42; *Sz.* 29·5—33 mm.

Lényében a vándor sólyom kisebb kiadása; kitünő «vágó» és merész, öldöklő, ügyes ragadozó. Az erdők széleiből kilátogat a mezőkre, rétekre vadászgatni, alkonyatkor azonban ismét vissza tér otthonához. Hangja *kek, geg, kek, geg* szótagokra emlékeztet. Leginkább kisebb madarakat fecskéket, pacsirtákat, rigókat, de fürjeket és foglyokat is ragadoz s nagy pusztítást visz köztük véghez; alig enyhítheti e káros tulajdonságát az, hogy szöcskéket, sáskákat, szitakötőket, nagyobb rovarokat is bőven fogdoz.* Dr. Assmúss 12 példány gyomrában talált méheket, némelyikben 18 darabot s így mint a méhészet ellensége is szóba jön. Szeptemberben és októberben távozik tőlünk s ez időben leggyakrabban látható.

XXVII. CSALÁD.

BAGOLYFÉLÉK.

STRIGIDAE.

A baglyok életmódja és külseje annyira jellemző, hogy más madarakkal alig téveszthetők össze. Alakjuk tömzsi, mert rövid nyakuk, gömbölyű macskaszerű fejök van, szemeik nem a fej oldalán vannak, hanem előre tekintenek, a mi valóságos «arcot» kölcsönöz nekik, melyet körszerűen tollkoszorú határol és sűrű, kemény tollazat borít. A tollkoszorú csak kevés fajnál hiányzik. Testöket lágy, dús tollazat fűdi s még az evezők és fark is puha, a tollsugarak inkább rojtosak, nem keményen összeállók, úgy hogy reptük teljesen nesztelen. Csőrük tövét kemény, szörszerű tollazat fogja körül, melyből éppen csak kampójuk, a kávák hegye látszik ki. Lábuk is igen jellemző, mert a hátulsó ujj vetélő, azaz előre vagy oldalra fordítható oly formán mint a harkályoknál. Csüdjük és lábujjaik többnyire apró, finom tollazattal vannak borítva. Legtöbb bagoly éjjeli madár s a nap szakát nyugalmas pihennéssel tölti valami faoduban, üregben, fülkében. Éjjel azonban zsákmány után látnak s madarakat, kisebb emlősoket, rovarokat stb. ragadoznak. A sötétben nagy szemöknek kitünő hasznát veszik, de nem áll, hogy nappal nem látnak. Fészköket leginkább fa- és sziklaodvakba, üregekbe, sőt a földre rakják, vagy elhagyott varju-

* Többször találtam gyomrában néhány *Dyticus* vizi bogár maradványait, cserebogarakat.

és ragadozómadár-fészkeket foglalnak le. Tojásaik rendesen gömbölyűek, tiszta fehérek. Más madarak a nappal mutatkozó, gúnyasztó baglyokra igen haragusznak s mérgesen reájuk támadnak, össze csoportosulnak körüle.

A) ALCSALÁD.

FÜLESBAGLYOK.

BUBONINAE.

Fejtetejük oldalain egy-egy fülszerű tollpamat. Arczuk tollkoszorúja, «fátyola» nem feltűnő. Szemeik sárgás és vörösbarna színűek. Ide tartoznak a legnagyobbakon kívül, közép- és kicsi termetű fajok is.

85. NEM:

BUHÚ.

BUBÓ. *Dum.* 1806.

A csőr valamivel hosszabb mint magas; a csüd valamivel hosszabb a közép ujjnál; a lábat fedő tollazat a karmokig terjed; az 1-ső és 6-ik evező körülbelül egyforma hosszú, a 2—4-ik a leghosszabb; a fark hosszabb mint a szárnyhosszúság fele.

A BUHÚ.

Bubo bubo (L.) 1758.

[*Strix bubo* L. — *Bubo ignavus* FORST. — *Bubo maximus* FLEMM. — *Bubo atheniensis* BP. — *Bubo germanicus* BRHM. — *Bubo microcephalus* LEACH. — *Bubo europæus* LESS.]

Népies nevei: nagy bagó, nagy füles bagó vagy bagoly.

Jegyei: teste ludnagyságú, erős termetű s azért más fülesbaglyunkkal nem téveszthető össze; felül rozsdasárga, barnásba hajló, fekete, széles hosszanti foltokkal, fülei feketék; torka fehéres, egyébként egész alsó teste rozsdasárga, a mellen erős sötét szárfoltokkal, melyeket a has táján finom vonalas sávolyok helyettesítenek, a lábakat fedő tollazat rozsdasárga, szintén sötéten, finoman sávolyozott. A *tojó* nagyobb, fülei rövidebbek, alapszíne sötétebb. Csőre fekete, szemei vörössárgák.

Mértéke: *H.* 57—64½; *Sz.* 46—48; *F.* 24—28; *L.* 7—8½; *Cs.* 4.1—4.7 cm.

Majdnem egész Európában fel a magas északig, úgy Észak-Afrikában (főleg az Atlasz-hegységben) és Ázsiában Khináig terjed. Az északi buhúk általán világosabb, fehéres és szürkés alapszínűek, a déliek sötétebbek. Közép-Ázsiában, de már délkeleti Oroszországban is világosabb, és nagyobb fajtában él (*Bubo bubo turkomanus* EVERS. 1835.). Magyarországon részben sziklás, szakadékos hegyi erdőkben, részben a Duna-szigeteken és ösligeteken tartózkodik. Leggyakoribb Felső-Magyarországban a Kárpátokban, úgy Erdélyben és az Al-Duna mellékén. Nálunk állandó madár, legfőljebb a meddők és még nem ivarérett példányok kószálnak el. Az erdőből néha a mezőkre is kilátogat. A Velencei tó partján egy ízben — éppen vadászni indultunk — a halászok fogtak egyet, *Csalán* (Fehér m.) a lovasberényi erdők közelében, 1898 októberben is látták. Faodukban, sziklarepedésekben, magas földpartok üregeiben s elhagyott nagyobb ragadozómadár-fészkekben, néha azonban, mint LINDAUER Baziás táján, a «Papina doliná»-ban, észlelte, sűrű aljban a földön vagy levágott törzs hajtásai közt a csonkon is költ. Az Al-Dunánál réti sas fészkekben találtam megtelepedve.* Márczius végén, még inkább áprilisban, 2—3 tojást (ritkán négyet) rak, melyek három hét alatt fakadnak meg.

Tojásmérték: *H.* 53—63; *Sz.* 46—51 mm.

A buhu nappal valami vastag ágon, oduban szunyókál s alkonyatkor vadászik. Bátor, elszánt állat, mely otthona tájáról még a nagyobb sasokat is elzavarja s erősebb emlősöket, őzgidákat is ragadoz sok más kisebb mellett, csakúgy mint madarakat, szárnyas vadat, még pedig fáczánt, fajdot, foglyot, fürjet. Ha mást nem kap, megelégszik nagyobb rovarokkal, békákkal, gyikokkal, kigyókkal is; PAUSINGER pisztráng lopáson is érte. Nyulat, ürgét, hörsögöt és egeret különösen sokat púsztit, úgy varjúkat is. FÖLDES J. Palánka vidékén megfigyelte, hogy a vízi patkányokat (*Arvicola amphibius*) különösen pusztítja s így bizonyos helyi hasznót is tesz. LINDAUER Baziás körül a buhúfészkeknél legtöbbször hörsögöket, patkányokat, egereket, ürgét, réczéket és más mocsári- és vízi madarakat, fekete rigókat, csaláncsucsot (*Pratincola*) talált. MOJSISOVICS szerint a Drávafokon egy fészkealjzat (Körös-erdőben) az öregek főleg macskabaglyokkal (*Syrnium aluco*) neveltek föl; ugyan ő megjegyzi, hogy a Fruska-Gora tá-

* ERTL GUSZTÁV erdőmester egy 1866-ban talált buhu fészket az utóbbi években is lakva talált. Lehet, hogy egy és ugyanaz a pár tanyázott benne — 32 év óta!

ján, a Száva-ligetekben élő buhuk *igen sok ürgét* pusztítanak. ERTL G. tapasztalta egy buhú fészeknél, hogy az odahordott zsákmány maradványai javarészből nyulból, fogolyból és — a mi legérdekesebb — *pisztrángokból* állottak.* Találkozott ezek közt egész pisztráng is. Pisztrángabláson ERTL még máskor is érte a buhút. Így hát a halászatnak is ellensége.

Hangja mély huhogás, nevéhez hasonló, mely estenként és hajnalban félelmesen hangzik; fészeknél éles *kväk, kväk*, formán is szól. Napközben hollétét többnyire a varjak és ragadozó madarak árulják el, mert ezek esküdt ellenségei. Hacsak ügyesen nem cserkéljük meg, fényes nappal sem férközhetünk közelébe, mert rendesen lőtávolon kívül menekül, bárha nem is valami messze. A fán ülve — leginkább magasan, vén fákon szeret — gyakran nem tudjuk megkülönböztetni valami vastagabb ágtól. Egy alkalomkor egy buhút üldöztem, mely vastag ágú feketenyár sudarába szállt. Oda lopózkodva, távcsöveimmel kinéztem magamnak a sűrűben leginkább buhút mutató sötétebb részt, de oda löve, a korona másik oldaláról szállt el a hatalmas madár s lövésem egy darab csonka ágat ért. A fák közt ügyesen repül s gyorsan átvág az ág összevisszaságon.

Gazdaságilag nem tesz kárt, vadászatilag azonban igen nyomós a bűnlajstroma. Másrészt azonban a vadásznak is hasznára van, a meny nyíben vele legsikeresebben keritheti meg — buhú kunyhóból — az ártalmas ragadozó madarakat.

86. NEM:

FÜLESBAGOLY.

ASIO Briss. 1760.

Kisebb termetűek, sőt igen kicsinyek. Előbbieknek szárnyahegye összecukottan a farkon túl ér s a szárnyalakja is hegyesebb mint utóbbiaké, melyeknél rövidebb, kerekesebb szárny a jellemző.

* «Aquila» V. (1898.) pg. 299.

AZ ERDEI FÜLESBAGOLY.

Asio otus (L.) 1758.

XII. tábla.

[*Strix otus* L. — *Bubo otus* SAV. — *Otus asio* LEACH. — *Otus vulgaris* FLEMM. — *O. europæus* STEPH. — *O. sylvestris* BRHM. — *Aegolius otus* K. & BL. — *O. verus* FINSCH.]

Népies nevei: fülesbagol, fülesbagó, fülesbagoj.

Jegyei: majdnem varju nagyságúnak látszik, mert laza tollazata hosszú és dús; főszíne rozsdássárga, feketebarna hosszanti foltokkal, fehéres, szürkés, barna és feketés apró tarkázatokkal; a szárny és fark haránt-sávolyos; *fülei feltűnők*, hosszúak; alsó teste rozsdasárgás, fehér és sötétbarna foltokkal, utóbbiak gyakran kettős kereszt alakúak; a lábakat a karmokig fehéres rozsdasárga tollazat borítja; első evezője rövidebb, mint a negyedik. Csőr fekete, szemei narancssárgák. (L. I. köt. 17. kép.)

Mértéke: *H.* 33—36; *Sz.* 29—30; *F.* 15—16·4; *L.* 3·9—4·2; *Cs.* 2·3—2·5 cm.

Leggyakoribb Közép-Európában, észak felé a 63° é. sz.-ig; délen valamivel ritkább. Ázsiában — főleg Szibéria délibb részein — egész Japánig honos, de e világrészben nem terjed annyira északra. Észak-Afrikában szintén találták. Hazánkban nagyon közönséges, hegyi, de rónásági erdőkben is. Tapasztalásom szerint az előhegyek ritkásabb nagy fái, melyek alatt nyír és fenyő fiatalos van, azután sűrű fenyvesekben, füves vágásokból kiemelkedő nagyobb fákon legszívesebben tartózkodik. Az erdőt nem hagyja el, csak alkonyatkor, mikor a tisztásokra, nyiladékokra, a közeli mezőkre, rétekre huz s ide-oda röpködve vadászgat. Napközben valami sűrű lombú, árnyékos vén fa ágai közt, közel a törzshöz üldögél, egyenes testtartással, félig csukott szemekkel. Bizonyos fákat mintegy kiválaszt magának s ezen sokszor több példányt találhatunk. Nem könnyű azonban észrevenni, mert színezetével csak úgy mint alakjával, roppantul hasonlít valami csonka ághoz s ügyesen alakoskodik. Nem valami vad, mert az ember a fa alatt állhat, mégsem repül el, mintha csak érezné, hogy biztonságban van. Néha azonban — valami nagyobb zajra — mégis szárnyra kap s ekkor vesszük csak észre. Nem repül messze, hanem a szomszéd fák egyikére telepszik s ha utána megyünk gyakran tapasztalhatjuk, hogy furesa fejmozdulatokkal, pislogásokkal méreget a magasból, de nem igen gondol menekvésre. Ha az időjárás nem tulságos zord és táplálékhoz juthat, egyesek mindig nálunk telelnek, javarészők azonban

októberben, novemberben elköltözik s csak márcziusban tér vissza. Ugy látszik azonban, hogy kemény madár, mert az utóbbi évek szigorú, hó-gazdag telein is egy-kettőt mindig láttam. Költözködéskor nagyobb társaságokban jár, de nem olyféle csapatban mint a fogoly, vagy a házigalambok, hanem laza kötelékben, mintha csak véletlenül kerültek volna össze s egyik a másikról alig vesz tudomást. Szalonka hajtásokban egy-egy sűrű füves vágásban gyakran láthatunk ilyen uti társaságot: 10—20 darab suhan át egyenként rövid közökben a nyiladékon. Szalonka-lesen is észlelhetjük többször, hogy a besötétedéssel egyszerre csak 4—5, sőt 10—15 darab is lassú szárnyalással megjelenik a vágás fölött, egyet-kettőt csavarognak, azután eloszlanak, a tisztásokon, úton, erdőszeleken röpködve, élelmet keresve.

Párosodásuk ideje márczius végére esik, mikor is szorgalmasan szólnak *hui, hui, hui*, hangon vagy pedig *huúg, huhug* formán «huhognak», valami vágás fölött repkednek s szárnycsattogtatva igyekeznek választottjuk figyelmét magukra vonni. Fészket nem építenek, hanem elhagyott varju-, örvösgalamb- vagy mókusfészkekbe rakják le 4—6, ritkán 7 fehér tojásukat s három hétig kotolják. (XXXIX. tábla.)

Tojásmérték: II. 38—42; Sz. 31—34 mm.

Élelmük főképpen különféle egérfajokból áll, de nagyobb rovarokat, békát, vakondot is megesznek, sőt *megszorulva* egy-egy madarat is elkapnak. Télen szeretnek a szérüskertek közelében telepedni — különösen ha ott sűrű ágú fákat vagy még inkább fenyőket találnak — hogy a kazalok körül tartózkodó egereket falatozhassák. Tapasztalásból tudom, hogy az inséget szenvedő s szintén a kazalok közelébe huzódott kiéhezett fogolyra is reá vetette magát a fülesbagoly; de ezt a vétkét elnézhetjük, mert csakugyan olyan elbirálás alá esik, mintha koplaló ember elé, ki a sárgarépat nem szereti, ezt az ételt tálalnánk. Velenczén, 1894/5 telén, egyik fenyőcsoportban, tavaszig tartózkodott néhány fülesbagoly s élelmők megemészthetetlen részei, melyeket hosszukás gombócok alakjában szoknak kiökrendeni, oly mennyiségekben feküdtek a fák alatt, hogy vékaszám lehetett belőlük gyűjteni. Volt néhány ezer ilyen gumó. Ezeket, valamint a különböző vidékekről, különböző időben lőtt és felbonczolt példányok gyomortartalmát átvizsgálva, azt találtam, hogy *egereken kívül* más alig akadt bennök. *Kimélendő tehát, mert gazdaságilag egyik leghasznosabb madarunk.* Ha a vadászok holmi kihágásokat szemére hánynak, hát igazuk van s érdemes is ennek említése, mint ritka kivételes dolognak, de hogy ilyen szórványos, esetleges «bocsánandó bűnük» miatt csak valamit is elvonjunk a gazdaságra kiválóan hasznos érdemeiből, azt egy-



$\frac{1}{4}$

ERDEI FÜLESBAGOLY

ASIO OTUS (L.)

KUVIK

GLAUCIDIUM NOCTUUM (RETZ.)



szerűen nevetségesnek mondhatjuk. Azért ezt a mi munkás, segítő — habár félszeg alakú — barátunkat úgy pusztítani, mint azt löveggyékeink tanúsítják, legalább is szégyenfoltot vet vadászainkra.

A RÉTI FÜLESBAGOLY.

Asio accipitrinus (PALL.) 1771.

[*Strix accipitrina* PALL. — *Str. brachyotus* FORST., GM. — *Str. palustris* BECHST. — *Otus brachyotus* STEPH. — *Asio brachyotus* MACG. — *Brachyotus palustris* BP. — *Aegolius brachiotus* KEY. & BLAS. — *Brachyotus accipitrinus* MEV.]

Népies nevei: nádi-, mezei bagoly.

Jegyei: akkora vagy valamivel nagyobb mint előbbi, színezete is hasonló, csak hogy alul a hosszanti foltok nem szélesednek ki keresztalakúan s finom rajzolatjai sincsenek, inkább rozsdasárgás és erősen, feketés-barnán foltos, a hasa tája felé a foltok keskenyek, sokszor vonalfinomak, majd teljesen elenyésznek s az alapszín tiszta; álla fehér; lába a karmokig tollas; az első evező hosszabb mint a negyedik; fülei aprók, nem feltűnők, sokszor alig látszók; a fark középső két tollán szemalakú foltok (a világos harántsávolyban a tollszár mindkét felén egy-egy kisebb sötétebb folt). Csőre fekete, szeme világossárga, lábainak gyapjas tollazata halvány rozsdasárga. (L. I. köt. V. és VIII. tábla.) Akadnak példányok — az Al-Duna vidékéről (Temesmegye) kaptam néhányat s láttam még többet is, — melyeknél a rozsdasárgás alapszínt *fehér* helyettesítette. (Talán az *A. accip. aegolius* PALL. fajta ez).

Mértéke: *H.* 35·5—39·5; *Sz.* 30·5—31·8; *F.* 3·9—4·6; *L.* 15—16·5; *Cs.* 2·6—2·8 cm.

Inkább északi madár, mely azonban egyes helyeken, ritkábban Közép-Európában, de gyakrabban Dél-Oroszországban, Kaukasusban is költ. Ázsiában szintén előfordul. Világrészünk mérsékelt övében költözködéskor gyakori, így hazánkban is igen közönséges ez időszakban, de fészkelése is bebizonyult nálunk. CZYRK EDE 1894 július 7-én Fogaras mellett, a mundrai mocsárban, lőtt egy tojót, (ez a példány gyűjteményemben van) melynek kotlófoltja (meg az elejlés időpontja) valószínűvé tették itt költését, a mit régebben már LÁZÁR K. gróf is gyanított. 1896-ban végre CERVA FR. május elején, Szunyog és Ürbő puszták környékén (Pest m.), csakugyan több párban találta fészkelve. A tojások a pusztta földön voltak, füves kutyatej növényzet (*Euphorbia Cyparissias*) sűrű aljában. Ugyan itt ő július 23-án egy fészkaljban három fiókat és két záptojást fődözött

föl, majd egy másikat hat fiókával. A fészek mellett, illetőleg annak helyénél — mert valóságos fészekről alig lehet szó — gazdag ételmaradék árulta el az öregek gondosságát; ezek közt cziczikányok (*Sorex* és *Sminthus*) leginkább. 1897-ben LENDL A. dr. præparatoriumába küldtek egy tojót Magyar-Óvárról, melyben már *márczius 9-én* egy teljesen érett és három félig kifejlődött tojás volt. Utóbbi évben Vasmegyében is költöttek egyes párok; így Molna-Szeceődön MOLNÁR LAJOS találta fészket s egy fiókat elevenen hozzám küldött. Magam pedig augusztus elején Sennyénél, majd szeptember közepén a Fertónél láttam egyeseket, a mikor még a vonulás nem indult meg. Tojásai hasonlítanak előbbi faj tojásaihoz.

Tojásmérték: H. 38—42; Sz. 30—32 mm.

Vándorutjában legszámosabb októberben, novemberben mikor nádasokban, kukoriczában, gázos tarlókon, alacsony füves vágásokban bukanhatunk reá.

Csak oly hasznos és kimélendő madár, mint az előbbi; mert eltekintve az esetleg itt költő néhány pártól, különösen a vonulók — elég hosszú ideig időzve itt — sok egeret elpusztítanak. Erről füves fenyvesekben a hol nappalonta tartózkodnak, meggyőződhetünk s kihányt ételgumóikat meglelhetjük. Ezernél többet vizsgáltam át, de csak egérmaradványokat tartalmaztak. Kiválóan emeli működésök fontosságát, hogy a költőzködők ősszel egéresapásban sinylő vidékeken nagy számban összegyülekeznek, sőt át is telelnek s kiadóan vetik magukat az elszaporodott kis rágesálókra. Ezt a megfigyelést többször tettem, így éppen 1897-ben is, mikor Vas-, Sopron- és Mosonmegyékben az egerek annyira elszaporodtak, hogy utóbbi megyében helyenként nem is arattak. Ősszel azután annyi réti bagoly volt e megyékben, hogy egyes vágásokból egyszerre 30 és több darabot kiröppenthetett az ember. Alkonyattájt kiszálltak a mezőkre s mindenütt kalandoztak, vadásztak az egerekre, poczkokra.

87. NEM:

FÜLESKUVIK.

PISORHINA Kaup. 1848.

A fülesbaglyok törpéi. Csak a csüd tollas, a lábujjak kopaszok.

A FÜLESKUVIK.

Fisohrina scops (L.) 1758.

[*Strix scops* L. — *Str. giu* Scop. — *Str. carniolica* Gm. (ex Scop.) — *Str. pulchella* Gm. — *Str. zorca* Cetti. — *Scops ephialtes* Sav. — *Scops Aldrovandi* Flemm. — *Scops europæus* Less., Ranz. — *Bubo scops* Boie. — *Ephialtes scops* Keys. & Blas. — *Asio scops* Reihw. — *Scops giu* New.]

Jegyei: testnagysága akkora mint egy rigóé, de egészben tömzsibbnek, vastagabbnak látszik s — rövid farka miatt — rövidebbnek is: fülecskéit lesimítva, azokat nem vehetjük észre; a csüd a lábujjak tövéig apró, tömött tollazatú; egész színezete (mely emlékeztet a nyaktekereshez és kecskefejőhöz) barnásszürke, helyenként fehéres, rozsdás; apró finom czikkázások, pontozások, fekete szárfoltok, melyek hasonlítanak az erdei fülesbagoly keresztes foltjaihoz, sávolyok, tollszegések tarka rajzolatai bőven váltakoznak tollazatán: a válltollak egyrésze fehér, külső széle rozsdás, hegye erős, fekete szegéssel; csőre sötétbarna, szája, szemei sárgák, lábujjai barnák, karmai barnásszürkék, tövük világosabb. Nagysága és színezete bizonyos mértékben változó.*

Mértéke: *H.* 18—20·8; *Sz.* 11·5—12; *F.* 5—6·7; *L.* 2·3—3·1; *Cs.* 1·5—1·8 cm.

Közép- és Dél-Európában, úgy Észak-Afrikában honos. Nálunk több helyen előfordul, de minthogy nappal nem jár s általában igen rejtett életmódot folytat, nem tűnik föl. Nagy-Czenk (Sopron m.) körül öregebb fasorokban a sikságban él; az Őrségben (Vas megye) úgy Erdélyben előhegyekben, gyümölcsfákkal bővelkedő szőlőkben, szálerdőben. Találtam a Kis-Kárpátok szőlős, erdővel határos lankásain. A hegységek magasabb pontjain is előkerül s észleltem 1000 méternél magasabban a tenger színe fölött. Szelid, nem félős természetű, de meglátni nehezen lehet, mert tollazatának színezetével, alakjával oly remeken alakoskodik, hogy alig tudjuk valami kérges, mohos, csonka ágtól, görestől megkülönböztetni. Leginkább még éles, füttyülő *tjü. tyű. tyiű. tyiü. tyű. tyűj. tyűj* hangja árulja el, melyet párosodáskor hajnalban és este folytonosan hallat. Májusban költ, faodvakba, szőlőházikók fülkéibe rakván le 3—5 gömbölyded, fehér tojását.

Tojásmérték: *H.* 29—31; *Sz.* 25·6—28 mm.

* A Kárpátokban élőket dr. PRAZÁK — főleg felül — sötétebbeknek találja s ezeket külön fajtaként (taczanowskii) különbözteti meg.

Egereket, főleg cziezkányokat, különböző rovarokat, tücsköket, szöcskéket eszik. Hasznos, kíméletet érdemlő madár.

B) ALCSALÁD.

MACSKABAGLYOK.

SYRNHINAE.

Fületlen, gömbölyű, nagyfejű, tömzsi termetű baglyok; némely fajok arczfátyola igen kifejlődött, sugaras kemény, majdnem szörszerű tollazatú, másoknál szinte hiányzik; csüdjük tollas (külföldi nemnél csupasz csüd is van); lábujjak csupaszok, némelyeknél gyapjas tollazattal, vagy ritkás szőrözettel borítottak; szemök sárga vagy sötétbarna. Az északi fajok nappali életet is folytatnak.

88. NEM:

MACSKABAGOLY.

SYRNIUM Sav. 1809.

Kiválóan nagy, gömbölyű fej, a karmokig gyapjas tollazatú láb vagy ritkás szőrözetű lábujjak, köralakú arczfátyol, *barna vagy feketés szem* leginkább jellemzik őket.

AZ URALI BAGOLY.

Syrnium uralense (PALL.) 1771.

[*Strix uralensis* PALL. — *Str. liturata* RETZ., NILS. — *Str. macrocephala* MEISN. — *Str. macroura* NATT. — *Scotiaptex uralensis* SWS. — *Ptynx uralense* GRAY. — *Ulula uralensis* KEYS & BLAS.]

Jegyei: majdnem buhúnagyságú; *farka hosszú, hegye ék alakú;* csőre, talpa és a karmok alsó fele sárgás; főszíne fehéresszürke, alul szürkésfehér vagy barnás, sárgásbarna erős, sötét szárfoltokkal; a farkon 7—8 sötét és világos sávoly; az első öt evező széle rojtos; a láb a karmokig pelyhes tollú; arczfátyola igen fejlett és nem párhuzamosan futó fekete körvonalokkal tarkázott; szeme sötétbarna, szembogara szürkés vagy kékesfekete. Színezete változékony; majd a szürke, majd a barna uralkodik rajtuk, söt feketebarna példányok is kerülnek.

Mértéke: *H.* 60—63; *Sz.* 37—38; *F.* 24—27; *L.* 5·2—5·9
Cs. 4—4·2 cm.

Ez a bagoly leggyakoribb az Uralhegységben, s általában Európa északi és keleti részeiben, szintűgy egész Közép-Ázsián keresztül az Ochotzki-tengerig. Nálunk, mint újabban bebizonyult, nem is valami nagy ritkaság s úgy Felső-Magyarországban, mint Erdélyben, Horvát- és Szlavonországban költ. Legjobban hegyes vidékek nagy erdőiben szeret tartózkodni. Faodvakban, sziklahasadékokban költ, anélkül, hogy tulajdonképpen fészket rakna. Néha elhagyott ragadozómadár fészkekben is megtelepszik. Két-három, ritkán négy, fehér, kissé hosszúkas tojást tojik.

Tojásmérték: *H.* 48—50; *Sz.* 42—43 mm.

Erőtéljes s nem egészen ártatlan ragadozó, mert nagyobb madarakat, kisebb emlősöket, vadakat is rabol. Nappal is vadászgat s nem annyira éjjeli madár, mint a többi nálunk élő rokona. Mivel tömérdek egeret elpusztít s mókust, szajkót is — melyek károsak — bizonyára hasznot is tesz. Vajjon vadászatilag ártalmas működését a haszon feléri-e? még nincsen bebizonyítva s jövő megfigyelések révén dül majd el.

A MACSKABAGOLY.

Syrnium aluco (L.) 1758.

[*Strix aluco* L. — *Str. austriaca* SHAW. — *Str. sylvestris* SCOP. — *Syrnium ululans* SAV. — *Aluco aluco* KAUP. — *Ulula aluco* KEYS & BLAS.]

Népies nevei: macskabagoly, fejesbagoly, csikorgóbagoly, erdei bagoly.

Jegyei: nagyobbak, vastagabbnak látszik a varjunál, főleg gömbölyű feje nagy; az összezsukott szárnyak hegye és az elkerekített fark vége között a távolság körülbelül 3 cm.; szeme feketés; csőre sárgás, a viaszhártya zöldes; karmai sárgásszürkés szaruszínűek, hegyük sötétebb; a láb majd csaknem a karmokig pelyhes tollú, a karmok előtt a lábujjak körülbelül egy mm.-nyire csupaszok. Kétféle alapszínezetben fordul elő; vagy szürke — ez a typicus — vagy rozsdás (var. *stridulum* L., *rufa* SCOP.* Felül sötét szárfoltok, hullámos finom rajzolat, a válltollakon, a hát oldalain végig, úgy a szárnyfedőkön elől, fehér babalakú foltok, alsó részein szintén sötét szárfoltok vannak, melyeket keskenyebb, töre-

* Állítólag a «rozsdás» inkább lomberdőben, a «szürke» fenyőerdőben tartózkodik. Ha ez bebizonyul, akkor a kétféle alakot fajtáknak vehetjük, ellenkező esetben csak egyéni változatok.

dezett sávocskák kereszteznek; a középső két farktollon elmosódó finom rajzolatok, a többin többé-kevésbé élénkebb sávolyok.

Mértéke: *H.* 37—41·5; *Sz.* 28—29·6; *F.* 16·7—17·9; *L.* 5·4—5·6; *Cs.* 3·4—4 cm.

Európa legtöbb helyén előfordul s felterjed a 60° é. szél-ig, ritkáu magasabbra. A szomszédos Ázsiában is honos, úgy Észak-Afrikában. Hazánkban egyike legközönségesebb baglyainknak, mely vén, odvas fáknban bővelkedő erdőségekben tanyázik. Kivételesen — főleg télen, ősszel és tavasszal — kertekben, épületek körül is mutatkozik. Napközben nem igen látni, mert rejtekhelyeit csak alkonyat felé szokta elhagyni, hogy éhét csillapítsa. Márczius lanyhább napjaival, az esti csillag megjelenésével, benne is megmozdul a szív; érzelmeit gyakori huhogásával fejezi ki, mely csendes estéken messze elhangzik az erdőből. *Hú-hú-hú huhu-huhuhu-kúh* és *kú-hitt-kü-itt* váltakozik — babonás embernek «rémes» — szólásában, sikoltozásban; a bagolytojó azonban belőle érti meg a szerelem fellobbant indulatait. Enyhe időjáráskor, kora tavaszfakadással már februárban kezdenek pár után nézni s márcziusban költenek. Faodvakban, elhagyott varju fészkekben, ritkábban erdők közelében fekvő épületek padlásán alapítják meg tanyájukt. A tojó egyedül végzi, a két—három, ritkán négy, fehér, gömbölyded tojásból álló fészkealj kiköltését s az első tojást letojva, ülve marad a fészken.

Tojásmérték: *H.* 45·5—49·7 *Sz.* 37—40 mm.

A három heti kotlás idejében a hím táplálja párját, azután közösen hordják kómikus külsejű pelyheseiknek a sok mindenféle egeret s néha más élelmet is.

Furcsa külsejével, arczfintorgatásaival, csendes, magába vonult, homályos zugolyokba húzódó természetével, éjjeli életmódjával, egyenes testtartásával, gondolkozó komoly kifejezésével már a régi korban felkelte maga iránt az emberek figyelmét. S minthogy ezek a tulajdonságok, sajátságok, majdnem minden bagolyra jellemzők, általánosan ismeretesek lettek. Népünknel is sok mindenféle czélzásokban, vonatkozásokban, közmondásokban, hasonlóságokban megtaláljuk e biológiai vonások helyes tudását és azok talpraesett alkalmazását. Minő jellemzők és a valóságból indulók például a következő közmondásaink: Bagoly is bíró barlangjában. Bagoly is megszokja a napfényt. Bagolyt sólyomhoz hasonlítja. Bagoly a képe, sólyom a szeme. Bagoly mondja verébnek: nagyfejú. Bagolynak is szép a maga fia. Éjjel virraszt, mint a bagoly. Nem lesz bagolynak sólyom fia. Pusztá pajtából is repül olykor bagoly. Többet ér a vén sas ifjú bagolynál. Úgy néz, mint a bagoly. A bagoly is kerüli a

napfényt stb. A tudósokat, filozófusokat is gyakran hasonlítjuk a komoly képű, elvonultan elmélkedni látszó baglyokhoz, nemkülönben az éjjeli foglalkozású — jóban mint roszban járó — embereket, mikor is a könyvei mellett virrasztó munkásnak és a tolvajnak egy azon madár a képes példázója. Igen találó a dunántúli aratók első reggelijének megnevezése is, melyet még sötét hajnalban költenek el: «bagoly fölöstököm». Különben a bagolylyal szemben legtöbbször idiosynkráziában vagyunk. Félelmes, gonosz madárnak tartjuk, melynek megjelenése, feltűnése nem jelent jót. Ennek révén azután ellenséges lábon állunk vele, a mit egyes vadászok is — kivételes tapasztalatokat általánosítva — segítenek megerősíteni, híresztelvén, hogy pusztítja az apró vadat. Hát mindez nagy tévedés, melynek levét különösen az erdőbirtokos és mezei gazda iszsza meg. Mert kivéve a buhút, a többi, nálunk közönséges, bagolyfaj rendkívül hasznos állat. Temérdek egeret elpusztítanak s e fontos munkásságukban nem utolsó körülmény, hogy nagy ehetők; továbbá, hogy egeres helyeket külön felkeresnek, ott sokszor nagyobb számban megtelepesznek, költenek s csak ha megsemmisítették a környék alávaló kis rágesálóit, huzódnak más helyekre s költenek ott, a hol bőven találhatnak prédát. Az egér- és cziczkányfajokon kívül rovarokat is elemésztenek, sőt egy megfigyelő a macskabagoly begyében az oly káros *Sphynx pinastri* lepkének 75 darab hernyóját találta. Cse-rebogár szintén gyakran van begyükben. Elvértve azonban szárnyasegeret, apró madármaradványokat, vakondot is találhatunk gyomrában, begyében, kivált mikor fiait neveli. Pár napos nyulacskát, fogoly, fűrj, fączáncsirkét is rabol néha, de csak mikor egerekhez nem jut s a vadpecsenye kínálkozik.* A mi csekély kárt időszakosan és helyileg így rovására számíthatunk, még csak megközelítőleg sem mondhatjuk hasznosságával egyenrangúnak, sőt evvel szemben elenyészik az. Csakis rendszeres fączáncban, addig, míg a fączáncsirkék kicsinyek, tehet a macskabagoly — úgy az erdei fülesbagoly is — némi érezhetőbb kárt, főleg ha az illető területen számos párban költ. Itt természetesen nem igen lehet megtűrni. Más esetben mindenkor védelmünket igényelheti. Ideje, hogy derűreborura ne lődözzék ezt az elsőrangú egerészt és társait, hanem inkább gondozásban részesítsék.

* Ujabban megfigyelték, hogy halakat is evett, de silány fajokat. Pisztrángos víznél azonban esetleg valami kárt tehetne, noha ez gazdasági jelentőségének megítélésében természetesen szóba alig jöhet.

89. NEM:

HÓBAGOLY.*NYCTEA Steph.* 1826.

Túlyomóan fehér tollazat, lábuknak a karmokig terjedő rendkívül dús, gyapjas tollazása, nappali életmód, jellemzik e nemnek magas északon lakó fajait.

A HÓBAGOLY.*Nyctea scandiaca* (L.) 1758.

[*Strix scandiaca*, *nyctea* L. — *Syrnia nyctea* MACG. — *Surnia nyctea* KEYS & BLAS. — *Str. erminea* SHAW. — *Str. candida* LATH. — *Str. arctica* BARTR. — *Strix nivea* THUNB. — *Noctua nyctea* BOIE. — *Nyctea nivea* GRAY. — *Aegolius scandiacus* REHW. — *Leuchybris nyctea* MEV.]

Jegyei: majdnem buhúnagyságú; alapszíne fehér, csak a fejtetön, szárnyfedőkön, háton, alsó testen, evezőkön, farkon vannak feketés, barnás sávok, foltok, melyek félhold alakúak, nyílhegyszerűek; csőre és karmai feketék; szeme sárga. A fiatalok erősebben foltosak, ellenben a vének, majdnem tiszta fehérek.

Mértéke: *H.* 59—66; *Sz.* 42—46; *F.* 24—25; *L.* 5·2—5·4 cm.

Európa, Ázsia és Amerika legmagasabb sarki tájait lakja s még a 82°33' é. szél. alatt is észlelték. Oroszországban vannak legdélibb költőhelyei. Csak ritkán vonul le hozzánk s mindössze néhányszor lőtték Magyarországon területén. 1837-ben Prasiván (Zólyomm.) PETÉNYI szerint két példány lövetett. 1860 márczius 27-én Ungmegyéből egy hím került a Nemzeti Múzeumba s 1892 január első felében egy második, melyet Ujszásznál (Pestm.) ejtettek el. Nálunk tehát gazdaságilag nincs jelentősége.

A KARVALYBAGOLY.*Nyctea ulula* (L.) 1758.

[*Strix ulula* L. — *Str. nisorica* M. & W. — *Str. doliata* PALL. — *Surnia funerea* DUM. — *Surnia ulula* BP. — *Aegolius ulula* REHW. — *Noctua nisorica* CUV.]

Jegyei: hosszabb mint az erdei fülesbagoly, de kisebb testű és karcsubb; farka hosszú, ékalakú; az összecsukott szárnyak hegye a fark köze-

péig ér; a 2—4-ik evező külső fele szűkített; alul fehér, karvalyszerű, hullámos, feketebarnás sávolyokkal; az arczfátyol oldalain sötét félholdalakú szegés; háta és szárnyfedői szürkésbarnák, fehér, cseppalakú foltokkal; a fejtetőn pikkelyszerű sötét foltozás; az evezők és fark fehér és barnás-szürke sávolyokkal; csőr kénsárga; szemei sárgák.

Mértéke: *H.* 36—40; *Sz.* 24—25; *F.* 17·5—19; *L.* 2·5—3; *Cs.* 2·4 cm.

Európa és Ázsia vidékein honos egész Kamsatkáig. Szigorúbb időjárással télen kissé délebbre lehuzódik s Észak-Franciaországban, Lengyelországban, Észak-Németországban, Dániában, Angliában, valamint Közép- és Dél-Oroszországban is észlelték. Hazánkban mindössze egy-kétszer észlelték; egy 1880 november 7-én Oraviczon (Árvam.) lőtt tojó a Nemzeti Múzeumban van, nemkülönben egy Cs. Somorjáról származó 1897-ből való hím is. 1895 szeptember 26-án a Bükk-hegységben (Zsércz fölött), a «Somfarazat» nevű vágás egyik kiemelkedő magfáján, délután 4 órakor láttam egy példányt. Kezdetben nem is gondoltam *a napfényben sülkerező* madárral, de mikor láttam, hogy bagoly, kíváncsibb lettem. Sajnos, csak golyósfegyver volt nálam, nem véhettem hát neki, mert mikor lőtávra értem és távcsővemmel kétségtelenül felismertem a ritka vendéget — jellemző színezetével és hosszú farkával — csakhamar szárnyra kapott s nem bagolyszerűen, hanem mint valami nappali ragadozómadár, eleresztett szárnyakkal, majd néhány gyorsabb szárnycsapással szállott el.

90. NEM:

GATYÁS CSUVIK.

Nyctala Brhm. 1828.

Kis termet, dúsan, gyapjasan tollazott lábak jellemzik, nemkülönben az arczfátyol sugaras tollai, melyek a szem fölött rövidebbek, mint alul; a fülkagyló rendkívül nagy. Különben a kuvikra emlékeztetnek.

A GATYÁS CSUVIK.

Nyctala tengmalmi (Gm.) 1788.

[*Strix Tengmalmi* Gm. — *Str. dasypus* BECHST. — *Aegolius Tengmalmi* KAUP. — *Nyctale Tengmalmi* KEYS. & BLAS.]

Jegyei: akkora mint a kuvik vagy halálmadár, de farka és szárnya valamivel hosszabb s lába a karmokig, sűrű, gyapjas tollazattal borított;

1—3-ik evező szűkített; színezetre is hasonló a kuvikhoz, csak hogy valamivel több rajta a fehér s tollazata dúsabb. A *fiatalok* kávébarnák, néhány fehér folttal evezőiken és farkukon.

Mértéke: *H.* 23·5—26; *Sz.* 17—18·5; *F.* 8—10; *L.* 2·4—2·7; *Cs.* 2·3—2·4 cm.

Leginkább a Sarkkör alatt, a fenyüövben fordul elő úgy Európában, mint Ázsiában s ha a *Nyctala richardsoni* nem külön faj, Amerikában is. Lapponiában még a 68° é. szél. alatt is észlelték. Délőbb tájakon az Alpokban és hazánkban fordul elő, de Bulgáriában is költ. Azonban már nálunk sem közönséges. Fenyvesekben szeret leginkább tartózkodni, melyek közt egyes nagy, odvas, lombos fák is állnak. Láttam Sopron vidékén és Horvát-Zsidánynál (Sopronm.); Erdélyben igen ritka, Felső-Magyarországban, a Kárpátokban, gyakoribb. KOCYAN A.* azt írja róla, hogy a magas hegyek lakója, s legtöbbet az őserdőkben találhatni. Télen azonban mélyebb fekvésű helyekre s házak környékéhez látogat s a padlásokat is felkeresi. Májusban mohos, elszáradt, vén fákban, többnyire harkálykészítette odvakban költ. Három-hét fehér tojásból álló fészek-alját pusztán a korhadt farészekre rakja.

Tojásmérték: *H.* 29—35; *Sz.* 28—35 mm.

Hangja igen éles és messzehallatszó, *kev, kev kunk, kunk vá, vá, vá.*

Néha nappal is mutatkozik s egerekkel, cziezkányokkal, rovarokkal, ritkábban apró madarakkal táplálkozik. Hasznos, kimélendő madár.

91. NEM:

KUVIK.

GLAUCIDIUM Boie. 1826.

E nemnek nálunk élő fajai legkisebb baglyaink. Termetök rövid, tollazatuk nem igen laza, szemök sárga, *csüdjükét tömött, rövid tollazat borítja, ellenben a lábujjakon csak egyes, ritkásan álló szőrök, serték vannak; arczfátyoluk nem igen feltűnő.*

* Orn. Jahrb. II. 1891. 250—251. l.

A KUVIK.

Glaucidium noctuum (RETZ.) 1800.

XII. tábla.

[*Strix noctua* RETZ. — *Str. passerina* BECHST. (nec LINNÉ). — *Str. mortifera* BECHST. — *Carine noctua* KAUP. — *Surnia noctua* KEYS. & BLAS. — *Athene noctua* BP. — *Noctua veterum* SCHL. — *Noctua noctua* SEEB.]

Népies nevei: halálmadár; csuvik; gurgulya bagó (M.-Szecsöd, Vasmegeye).

Jegyei: alig galambnagyságú és jóval rövidebb; rövid szárnyainak hegye majdnem a fark végéig ér; a 2—4-ik evező majdnem egyforma hosszú; felül szürkés kávébarna; a fejtető apró cseppalakú, a szárny fedők nagyobb gömbölyded foltokkal tarkázottak; a tarkó alatt fehéres tarkázat; a háton egyes fehér foltok, úgy az evezőkön is; a farkon 4—5 sávszerű rozsdás fehér foltozás; a pofák alja fehér, úgy az egész alsó test is, helyenként némi halvány rozsdás árnyalattal; a begy és mell, úgy az oldalak, szürkés kávébarnán erősen hosszant foltosak, a has tisztább; a csüd tollazása fehér vagy néha rozsdássárgásba hajló; csőre zöldessárga; szemei sárgák.

Mértéke: H. 22—25; Sz. 16·5—17·5; F. 8·4—8·8; L. 2·9—3·6; Cs. 2·3—2·5 cm.

Termetre és színezetre is bizonyos eltérések fordulnak elő, így a déliek rozsdabarnák s a *Glaucidium noctuum glaux* SAV. (meridionalis RISS.) fajtához tartoznak, mely Egyiptomban és Palesztinában fordul elő.

Egész Európában költ, kivéve Skandináviát és az északibb Oroszországot. Hazánkban igen közönséges, közismert madár, mely vén, odvas fáknak, oly helyekről, hol a csókák, vad galambok, harkályok, seregélyek, vércsék tanyáznak, ritkán hiányzik. Épp így igen szeret régebbi épületek padlásain, várromokban, templomokban, pajtákban megtelepedni. Habár nappal is találkozhatunk vele, mégis inkább az alkonyat és sötétség madara. Napközben holmi kazalon, vastagabb faágon, karóhegyen, falhasadéknak, ablakban üldögél, de nyiltabb helyen nem sokáig maradhat békében, mert az apró madarak, különösen verebek, hangos csirippeléssel körülsegreglik s elboszantják, addig hajszolván őt, míg valami félreesőbb helyen megvonhatja magát. Itt azután órákig mozdulatlanul elgunnyaszt, alszik. Megfigyeltem egy kuvikot, mely szobormereven szárnyalá dugott fejjel, egy kéményen, reggeli 9 órától estig, ugyanazon a helyen ült. Furcsa,

visszatetsző külsejét nemcsak a madarak nem szeretik, népünk sem szíveli. Árnyként elsuhanó esti járása-kelése, a háztetőkről lehangzó visítása, mely az éj csendjében kísértetiesen *puhú, tuhú s kui-vitt, kuvik, kivitt, kivitt* formán hangzik, sok babonaságot fakasztott, a mit még az is erősített, hogy gyakran a kivilágított ablaknak repül, a mi ijedős emberek gondolatait hazajáró lelkek, szellemek látogatására térítette. Így született az a hiedelem, hogy a mely házon a kuvik szól, ott haláleset lesz; miért is egyik neve «halálmadár». A «kuvik» és «csuvik» elnevezés hangjára vonatkozik, melyből a képzelgős fül a *ki-vidd, ki-vidd* mondást is kivéli hallani, melylyel a halálmadár figyelmeztet; a mi, ha esetleg beteg van a háznál, nem jelenthet mást: hogy *kividd a temetőbe.*» Háborut, nyavalyát is jósolnak megjelenéséből, mint ezt BOZZAY PÁL versben is feljegyezte:

«Én kiáltom: kuvik, kuvik
És mindenki fél, elbuvik.

— — — — —
S kiáltom kuvik tuhú
S mondják lesz dögvész, háború.»

Még kétszáz évvel ezelőtt MISKOLCZY GÁSPÁR a baglyokat és szárnyas egereket együtt tárgyalja s az «Egy jeles vadkert» cz. munkájában, melyet a tudós és híres FRANZIUS FARKAS után fordított, felemlíti az apró madárság bagolygyűlöletét és a bagolyhoz csoportulását, imígy indokolván azt: «Az apró madarak a baglyot egyelsőbbben utálják és sült bolondnak állítják; de azután vészik eszébe, hogy náluknál okosabb, és mihelyen meglátják, seregenként tódulnak reája, azt ítélvén, hogy a nagy feje minden tudománynyal teljes.»

Tartózkodási helyeit nem igen hagyja el; legfőljebb télen, mikor szűkebben jut élelemhez, látogat el a szomszédságba, kertekbe, pajták és szérüs kertek közelébe. Áprilisban párzik s május elejére esik java költési ideje. Otthonát falak fülkéiben, padlásokon, faodvakban alapítja meg. Fészket alig épít, legjobb esetben néhány száraz szalmaszálat, szemetet hord össze s erre rakja 4—5 fehér tojását, melyek 15—16 nap alatt kelnek ki.

Tojásmérték: H. 33—35; Sz. 26—29 mm.

Fiókáiknak rengeteg egeret, rovarot hordanak a gondos kuvikszülők, sokkal többet, mint a mennyit azok elfogyasztani képesek. Általában az egereket legkiadóbban pusztítják s a rovarokat is. Felbonczoltak begyében majdnem mindig egérmaradványokat, éjjeli bogarakat s különösen sok cserebogarat találtam. Igen ritkán veréb és sármány volt gyomrában.

Rendkívül hasznos, óvandó madár a kuvik, mert még, ha egy-egy madárkát kerít is, nem hasznos, hanem közömbös szárnyasokra esik választatása. Sőt, mint megfigyeltem, különösen a verebeket fogja el leggyakrabban; a mivel még bizonyos tekintetben használ, mert főleg ősszel és télen teszi, mikor a pajták, magtárak körül hivatlan vendég a veréb s túlszaporodása nem is kívánatos.

A TÖRPE KUVIK.

Glaucidium passerinum (L.) 1758.

[Strix passerina L. — Str. pusilla DAUD. — Str. pygmæa BECHST. — Str. academica TEMM. (nec GM.) — Athene passerina GRAY. — Surnia passerina BP. — Micropteryx passerinum KAUP.]

Népies nevei: törpe bagoly; kis csuvik; kanakúcz.

Jegyei: akkora, mint a búbos pacsirta; színezete az előbbihez hasonló, felül kávébarna, de ritkásan, apróbban fehéren foltos, inkább pettyes; alul fehér alapszinen — a begy és mell táján erősebben, a has felé ritkásan — hosszant foltos; *apró természetén kívül a karmokig pelyhes tollú lábai, valamivel hosszabb, barna alapszínű s keskeny 4—5 fehéres harántsávolyú farka* leginkább megkülönböztetik a kuviktól; csőre sárga, szemei azonképpen. Néha barna színei szürkések, de még inkább vörnyegesek. A *tojó* valamivel nagyobb s háta olajbarnásabb.

Mértéke: H. 15—18; Sz. 11—11.5; F. 5.5—5.8; L. 1.6—1.8; Cs. 1.2—1.4 cm.

A baglyok e törpéje Észak- és Közép-Európa hegyvidékeit, előszeretettel a fenyveseket lakja. A síkságban ritka s inkább magasabb pontokon tartózkodik. Általában nem közönséges s csak egyes területeken fordul elő. Angliában nem találták, az Alpokban, Kaukaszban azonban költ. Hazánkban sem kerül gyakrabban szem elé, de azért rendszeren fészkel a Kárpátokban, Felső-Magyarországban, Erdélyben. Ősszel, télen és tavasszal az előhegyekbe, völgyekbe, kertek közelébe húzódik, azonban mindig rejtett, eldugott életet folytat, a miért is megfigyelése nem könnyű. Lehet, hogy ez okból részesült mindeddig kevesebb figyelemben. Hangja, mint CSATÓ írja, kis kutya ugatásához szakasztottan hasonlít. Nem annyira éjjeli, mint nappali madár. Faodvakban költ, 3—4 fehér tojást rak.

Tojásmérték: H. 30—32; Sz. 25—26 mm.

Élelme ugyanaz, mint a kuviké s így éppen oly hasznos, megoltal-

mazandó madár. Különösen az erdőgazdának káros rovarokat még nagyobb mértékben pusztítja, mint amaz.

C) ALCSALÁD.

GYÖNGYBAGLYOK.

STRIGINAE.

Arcfátyoluk a legtokéletesebb, miáltal ábrázatjuk szívalakúvá válik. Valamivel nyulánkabbak, lágyabb tollúak mint a kuvikok s általában nagyobbak is. Csőrük oldalt igen összenyomott, majdnem még egyszer oly hosszú, mint széles; szemeik sötétbarnák, feketék.

92. NEM:

GYÖNGY-BAGOLY.

STRIX L. 1758.

Szárnyuk hegyes, s összecsuksva hegye a farkon túl ér, 1—2-ik evező leghosszabb; a csüd jóval hosszabb a közép ujjnál. Nálunk csak egy faja él.

A GYÖNGY-BAGOLY.

Strix flammea L. 1766.

[*Str. alba* Scop. — *Str. perlata* Licht. — *Aluco flammeus* FLEMM. — *Str. guttata* BRHM. — *Ulula flammea* JAM.]

Népies nevei: gyöngyös bagoly (Erdély); fátyolos bagó (M.-Sze-csöd, Vasm.).

Jegyei: körülbelül akkora mint az erdei fülesbagoly, de nagyobb fejű; ábrázata vénasszonyias, fehéres vagy — főleg a szem körül — rozsdás; a lábak nem tulságosan — különösen az ujjak gyéren — tollasok; a középső ujj karmának belsőszéle kissé fűrészcs; a tollazat dús, rendkívül lágy, selymes; első evező hosszabb a negyediknél; felül szép halvány hamúszinű, a szárnyon itt-ott rozsdás, vöröses, fehér és fekete gyöngyözéssel; alul halvány rozsdavöröses vagy rozsdasárgás, sárgásfehér alapszínen apró sötét, helyenként fehér gyöngyözéssel és foltokkal, néha

majdnem tiszta, alig foltos; az ábrázatot rozsdás tollkoszorú szívalakúan szegélyezi; csőre sárgásfehér; szeme sötétbarna, szembogara kékesfekete.

Mértéke: *H.* 33—35; *Sz.* 28—30·5; *F.* 12·8—13·2; *L.* 4·7—5·5; *Cs.* 2·8—3 cm.

Színezete sokszor változó, sötétebb, halványabb, főleg alsó teste halvány rozsdavörös és fehér között különféle árnyalatokban fordul elő. Az utóbbi világos példányok nem kizárólag délen találhatók, hanem Angliában is; Közép-Európában gyakran igen sötétek kerülnek. Úgy látszik nem annyira fajták, mint inkább csak színváltozatok ez eltérések. A világos példányok, melyek nálunk is néha-néha akadnak, a *meridionalis* változathoz tartoznak.

A gyöngy-bagoly szinte az egész világon el van terjedve, kivéve a hidegebb égöveket. Európában a Balti-tenger tájainál és Dél-Svédországnál északabbra nem észlelték. Szintúgy alig található Görögországban és Dél-kelet-Európában sem. Erdőkben nem tartózkodik, hanem valóságos «házi állat», mert régi épületek, várromok, tornyok, pajták, padlások lakója. Hazánkban közönséges, habár azt tapasztaltam, hogy az utóbbi években mintha megfogyott volna; legalább kezeim közé alig jutott egy-két példány s alig néhányszor figyelhettem csak meg, noha előbb gyakran láttam és kaptam. Pedig ezen csak sajnálkozhatunk, mert a gazdasági épületek körül, házainkban többet ér egy gyöngy-bagolypár, mint sok macska. Nemcsak mert teljesen ingyen teljesítik egérpusztító hivatásukat s gondozást sem igényelnek, hanem mivel hivebb és odaadóbb munkások ők a macskáknál, melyek igen sok esetben reá kapnak a kószálásra, madarászásra s ha egyszer belekóstoltak ebbe az életbe, az egerészés reájuk nézve mellékes foglalkozássá válik s több kárt tesznek a kertjeinket élénkítő hasznos madarakban, az apró vadban, mint hasznót a házban.

A gyöngy-bagoly állandóan nálunk marad s padlások zugaiban, gerendákon, fülkékben, fali lyukakban, galambduczokban fészkel. Igen jogtalan panasz az, melyet többször hallhatunk róla, hogy galambokat rabol, bebujik a galambházba zsákmányolni stb. Nem vét az galambnak! Csak háztűzhelyet keres és talál is sokszor a galambok közt, s ártatlanságát legnyomatékosabban bizonyítja, hogy azok békében megtürik, legfőljebb kezdetben ijednek meg tőle s röpködnek a mogorva külsejű látogató körül. Fészket nem épít, hanem szemétre, törmelékre rakja 5—7 fehér, kissé hosszúkás tojásait. Márczius elején már rendszeren letojik.

Tojásmérték: *H.* 38—41; *Sz.* 29—30 mm.

Úgy látszik, hogy kétszer is költ, mert május, juniusból sőt juliusból is találtam tojásait. Három heti kotlás mulva kikelnek az apró, nem

valami megnyerő szépségű bagolyfiak, melyek egész lénye olyan mintha majom, macska és valami madár keverékei volnának. Az öregek folyton bőven hordják nekik a sok egeret, nem törődve, hogy az eleség egy része a földre esik; sőt annál szorgalmasabban igyekeznek az éhes fiókákat kielégíteni. A ki ilyen fészek életét megfigyelte, s az alatta fekvő hulladékokat megvizsgálta, tudni fogja, hogy majdnem kizárólag egerekkel táplálkozik ez a bagoly. Rovarokat mellesleg eszik s nagy ritkán egy-egy verebet vagy sarlós fecskét is elcsip, mint a melyek leggyakrabban fordulnak elő tartózkodási helyén; hogy szárnyas egeret is fog, bizonyos, de szintén csak hébe-hóba, korántsem kiváló előszeretettel. Fő prédája, csemegéje mindig az egér.

Napközben félrevonultan, nyugodtan alszik valami sötét szögletben s csak alkonyatkor lesz élénkebb, mozgalmasabb. Alacsonyan repkedve vadászati kirándulásokat tesz a rétekre, mezőkre, pajták, magtárak közelében. Hangjukat is éjszaka hallatják, mely hortyogó, kellemetlen rikácsolás vagy *hruii-iii, hrüü, khrüü* szavakkal kifejezhető szólás. Mint a baglyok általában, ember vagy állat közeledtére, félelmében, csőrével sajátágosan «csattog».

Láttuk, hogy mint a legtöbb bagoly, ő is leghasznosabb madaraink sorában foglal helyet, azért védelmét annyival is inkább hangsúlyozom, mert sajnos még manapság is annyira meggyökeresedett nézet, hogy: «ami nem szép, az nem is lehet hasznos».



X. REND.

KUSZÓK.

SCANSORES.

Az e rendbe sorozott családokat, változatosságuk daczára, mindenkor jellemzi sajátságos lábalkatuk. Náluk is, mint a papagályoknál, *csak két lábujj áll előre*, a másik kettő — sőt mikor a negyedik ujj hiányzik, csak egy — hátrafelé irányul. A csüd elől szélesen vértezett, hátul vagy sima vagy aprón pajzsozott, mely pajzsok a legjellemzőbb alakoknál sorozatosan rendezkednek. Legtöbbször az előre álló külső ujj hosszabb a belsőnél s a hátra álló külső ujj a láb leghosszabb, a belső pedig annak legrövidebb ujjja. Feltűnő még a farktollak csekély száma, mely 8—12 között változik, közönségesen azonban nem több mint 10. Termetök, külsejök, színezetök tekintetében is sok eltérés van; nagyságuk a varju és veréb között ingadozik, ritkán valamivel nagyobb vagy kisebb. Életmódjuk igen sajátságos; rendszeren magukkészítette odvakban költenek, sőt a kakukfélék közül sokan tojásaikat más madarak gondjaira bizzák. Nálunk aránylag kevés családban fordulnak elő.

XXVIII. CSALÁD.

KAUKFÉLÉK.

CUCULIDAE.

Csőrük rigószerű, de ívesebb, hajlottabb; orrlyukaik különös alkotásúak; a csüd vértézése egészen hátra nyulik s hátul kis négyszögletű pajzsok vonalával van csak elválasztva; a fark 10 tollú; az előre álló két lábujj töve némelyeknél összenőtt vagy kis hártáival van összekötve, legtöbbször azonban szabad. Táplálékuk főleg rovarokból, hernyókból áll. Nyugtalan természetűek; részben nem is maguk költenek, hanem más fészkekbe tojnak, részben (külföldi fajok) nyílt fészkeket raknak s nem élösködnek. Legnagyobb számban a forró égöv alatt (körülbelül 200 fajban) élnek.

A) ALCSALÁD.

KAKUKOK.

CUCULINAE.

Orrlyukaiknak kissé felduzzadó pereme van; szárnyaik hosszúak, hegyesek; a czomb tollazata lecsüngő, hosszú, majdnem gatyás, a menyinyiben a csüd felét borítja, mely oly hosszú mint a külső (előre álló) ujj karom nélkül; a hátulsó ujjak töve részben összenőtt; a fark szélső tollai rövidebbek mint az egyenlő hosszú középsők; az alsó farkfedők meglehetősen hosszúak. Életmódjukat páratlanul jellemzi, hogy fészket nem rakva tojásaikat más madarak gondjaira bizzák.

93. NEM:

KAKUK.

CUCULUS L. 1758.

A hat középső farktoll egyforma hosszú, a mellettök állók valamivel s a szélsők jóval rövidebbek. Szürke, feketés, fehéres, nem élénk színezetű madarak.

A KAKUK.*Cuculus canorus* L. 1758.

XIII. tábla.

[*Cuculus cinereus* BRHM. — *C. borealis* PALL.]

Népies nevei: kukuk; kakukmadár; kukóka (Zemplénm.); a fiatal: gyöngykakuk.

Jegyei: gerle nagyságú, valamivel nyulánkabb, hosszabb; a farktollak szárán — egymástól bizonyos távolságban — fehér pettyek, melyek a középső tollakon kicsinyek, a szélsőkön foltokká nagyobbodottak; lábai és karmai sárgák; a csőr barnásfekete, az alsó káva — kivéve hegyét — sárga; szájzúg narancssárga; szemei élénksárgák (öreg ♂), vagy agyagsárgák (öreg ♀), szürkésbarnák (fiatalok).

Leírása. *Öregek:* felül sötét hamuszürkék; az evezők sötét szürkés-



KAKUK
CUCULUS CANORUS (L.)



NYAKTEKERCS
IYNX TORQUILLA L.

S. Nécsey

$\frac{1}{3}$



barnák, belső felükön fehér harántfoltokkal, melyek szöglete kissé rozsdás; a fark szürkésfekete, a tollak hegyén fehér folt; az evezők, úgy a fark is, némileg halvány fényű; a torok és a nyak, le a begyig, hamuszürke, világosabb, mint a hát; alsó test fehér alapon szürkésfekete harántsávolyokkal, hullámos rajzolatú. A *tojó* valamivel kisebb a hímnél s nyak-eleje némi vörnyeges árnyalatú. A *fiatalok* felül sötét szürkésbarnák, minden toll fehérés szegéssel s rozsdás sávval, mely különösen az evezők és nagy szárnyfedők külső szélén élénkebb; a torok és nyak a begyig fehér és feketészürkén erősen harántsávós; az alsó test fehér alapszinen — mely némi sárgás árnyalatú — ugyanígy, ritkábban harántsávolyos.

Sokan megkülönböztetik s régebben külön fajnak is tartották az oly színezetű kakukokot, melyek túlnyomóan rozsdásak s valamint a sűrke példányok a karvalyra, ezek a vörös vércse tojóira és fiataljaira emlékeztetnek. Ezek a *rozsdás kakukok* némelyek véleménye szerint csupán színváltozatok s főleg fiatalok, esztendő s tojók körében fordulnak elő; de az is bizonyos, hogy délen — a mit magam is tapasztaltam hazánkban — gyakrabban találkoznak. Az idevágó vizsgálatok még nem elégségesek, de lehet, hogy ezeket mint fajtákat fogjuk megkülönböztethetni s akkor nevök *Cuculus canorus hepaticus* SPARRM. 1786 lenne.

Mértéke: *H.* 32—35; *Sz.* 22·5—23; *F.* 7·5—8; *L.* 1·6—2; *Cs.* 1·8—2·1 cm.

Égész Európában, a Sarkkörön túl Lapponiában is, úgy Észak-Ázsiában Kamsatkáig előfordul, kivéve a szibériai tundrákat. Nálunk is igen közönséges, népszerű madár, mely szavával a kikeletet hirdeti. Tavaszi érkezésének országos középnapja: *április 12—13.* Lénye és életmódja annyira sajátságosak, feltűnők, hogy e tekintetben hozzá fogható madarunk nincs. «A természetnek csodás különcze» ő, mint PETÉNYINK akadémiai székfoglalójában nevezi. Különösen szaporítása az, a mi már a régiek figyelmét is felkeltette s a mit már ARISTOTELES jól tudott, hogy t. i. fészket nem épít, hanem más madarak fészkeibe rakja tojásait. Ez a tulajdonsága szabja meg rendes tartózkodási helyeit is. Kivéve talán teljesen pusztá, fátalan vidéket, a kakukot ott, a hol apró rovarrevő madarak számosan fészkelnek, mindenütt meglelhetjük. Az erdőkben, kertekben, gyümölcsösökben legszivesebben él, különösen ha azok rétekkel, tisztásokkal, bokrokkal, vizenyős helyekkel váltakoznak, s mint említettem, kisebb madarakkal népesültek. Minél nagyobb ezek száma, minél többen költenek ezek bizonyos területen, annál több kakukot fogunk ott találhatni. S minthogy énekesekben leggazdagabbak a mi folyammenti lige-teink, berkeink, hát a kakukot is legszámosabban itt észlelhetjük.

Mikor az ibolya virágzik, a hurossz rigók teljesen megtelepedve fahegyről köszöntik az ébredő természetet s itt-ott már egy-egy fülemile is megszólal, gyönyörű dallamaival töltve be a bokrost: akkor a hegyoldalon is elkiáltja és ismételteti kakukmadarunk a maga nevét, mely annyira odaváló a kizöldelő erdőkbe, hogy nélküle hiányoznék valami a tavasz összhangjából. A hím kakukok megválasztott s évenként megtartott területrészt foglalnak le s azon belül bizonyos fákról szokták messzehangzó «kakuk» vagy még inkább *u-guh, u-guh, u-guh* szólásukkal a környéket megélnkíteni. Az első *u* hang valamivel magasabb, ellenben a második eső, mélyebb. De hiszen annyira ismeretes az, hogy majd minden gyermek tudja, utánozza, mert a tapasztalás arra tanította, hogy a jól utánzótt hangra, a hívogatásra természetűen felelgetve, a kakukot magához csalhatja. Kiválasztott, meglehetősen nagyságú «urodalmához» a hím kakuk ragaszkodik, de abban uraskodik is, mert idegen betolakodót, esetleg versenytársat megfakadó szerelme időszakában ott meg nem tűr, hanem mérgesen támad rá, megverekszik vele és kiűzi onnét. Természetében bizonyos hóbertosság, rendetlenség a legkirívóbb vonás; szerelme napjaiban azután szenvedély és indulatok annyira uralkodnak rajta, hogy a hóbertosság valószínű elbolondulásba, a rendetlenség féktelen kiszámíthatatlanságba csap át. Néha csendesén, mozdulatlanul ül valami ágon, majd alacsonyán, lomhán, erőltetett szárnymozgatással, farkát mintegy fölösleges, kellemetlen terhet hordozva, száll át a tisztáson, mintha nem jóban járna s kerülné a nyilvánosságot. Ilyenkor az avatatlan könnyen összetéveszti a karvalylyal. Máskor meg magából kikelve, farkát szétterpesztve, szárnyait lecsüngesztve forog, tánczol, mókázik, bókoltat a fasudár egyik száraz ágán, szüntelen kakukol, ha nem is torkaszakadtáig, de majdesaknem elreketülésig. Ritkán száll a földre, mert lábalkatánál fogva itt ügyetlen, alig tud lépkedni, inkább csak ugrál. A lombzatban azonban ügyes s vetélytársát űzve, sólyomszerűen nyilal, ciklázik az ágak között: alig hinnők, hogy ugyanaz a madár, mely az imént oly lustán repült át a vágás fölött. A tojók nem tartják be a «megszabott határ» elvét, ide-oda szálldosnak, felelnek a hímek hívogatására s közelükbe huzódnak. A szerelmes kakuklegények azután megostromolják szívüket. Mindig hevesebb, szenvedélyesebb lesz a kakukolásuk, végre *gu-gu-guh, gu-gu-kuk*-ban tetőzik s a fékteljesztett érzelmnyilvánuláskor sajátos tompa, hortyogó, sebesen ejtett *koavaváu, koakhakáu* formán végződik. A tojó nem erősen hangzó, de gyors, majdnem trillászerű *jikikik, wikikik* szavával viszonzza tetszését — a mi a magából kikelt udvarlónak édes boldogságot jelent.

A kakuk szaporítása módjáról s annak viszonyairól — daczára, hogy e kérdésnek már egész külön irodalma támadt — még ma sem hullott le teljesen a titokzatosság leple. Főbb vonásaiban ismerjük ugyan a valóságot, de egyes körülmények, részletek még jó ideig fogják foglalkoztatni a biologia munkásait. Nem lehet itt czélom — bármily csábító is — ez érdekes, páratlanul álló kérdést kimerítően fejtegetni, hanem be kell érnem avval, hogy az ezt illető vizsgálatok jelen eredményeit összegezzem.*

A kakuk sohasem épít magának fészket** s mindig más madárfajok fészkébe — leggyakrabban vörösbegy, ökörszem, kerti rozsdafark, poszáták, nádi poszáták, barázdabillegető, ritkábban sármány, czinege, pintyfélék, rigó, sőt gébics, harkály, pipis, fülemile fészkébe — rakja tojásait. Eddig 119 féle madárfaj fészkében találtak kakuktojást. Hímkakuk sokkal több lévén, mint tojó, több mint valószínű, hogy egy-egy tojó különböző hímekkel párizik. Legtöbb kakuktojó minden évben ugyanazon területen fészkelő madarak fészkeit keresi föl s majdnem mindig olyan madárfaj fészkeibe rakja tojásait, a minő fajú saját nevelője volt; vagyis ha pl. vörösbegy-fészekben nevelkedett, tojásait a jövőben mindig — legfőljebb szükség esetén nem — vörösbegy-fészekbe rakja le. Egy-egy kakuktojó rendesen egész életén át egyforma vagy alig eltérő tojásokat tojik. A tojásrakás ideje megegyezik azon madárfajok költési idejével — esetleg második költésének szakával — melyek fészkeibe tojásait rakni szokta s többnyire május 3—4-én kezdődik, de körülbelül 40—57 napig tart. Ezen időszakon belül az első 5—7 tojást általában két napi közökben s bizonyos pihenő után a további 4—5 tojást nagyobb közökben szokta tojni; helyileg ez módosulhat is, mert néha egymásután is tojik egy napi közökben s egy tojó tojásainak száma 20—22 darabot is tehet. Nem áll tehát, a mit régebben gondoltak — sőt még BALDAMUS is hitt — hogy a kakuk 6—8 napi időközben rakja tojásait s összesen nem többet, mint 5—7 darabot.

A kakuktojó úgy keresi meg jövőendő fiókái mostoha szüleinek fészket, mint valami ügyes tojás- vagy fészkegyűjtő s gyakran küzdelmébe kerül, míg az idegen fészekbe juttathatja tojásait; az efféle foglalások

* Az érdeklődőket figyelmeztetem, hogy idevágólag behatóbb értesülést szerezhetnek a következő munkákból: Dr. E. BALDAMUS: *Das Leben d. europ. Kuckucke* (Berlin, 1892). — Dr. E. REY: *Altes und neues aus dem Haushalte d. Kuckucks* (Leipzig, 1882). — W. ČAPEK: *Beiträge zur Fortpflanzungsgeschichte d. Kuckucks*. (Orn. Jahrb. 1896. VII. 2. füzet.)

** Néhány év előtt MÜLLER ADOLF német ornithologus kakukfészkek fölfedezésével lepte meg a világot. A dolog természetesen nem bizonyult valónak, mert hibás megfigyelésen alapult.

nehézségei közben gyakran megsemmisülnek a kakuktojások (a mostoha szülők elhagyják a fészket stb.). Odubán költők fészkeibe úgy kerül a tojás, hogy előbb a kakuk a földre letolja s csőrével helyezi el az üregben. Megfigyelték többször, hogy a szűknyílású lyukból a később nagyra fejlődött kakukfi nem tudott kirepülni. Az idegen fészekben lévő tojások közül egyet vagy többet a kakuk ki szokott szórni, de nem eszi meg azokat, mint azelőtt gondolták. Minden kakuktojó egy-egy fészekbe csak egyetlen egy, igen ritkán két tojást rak; előfordul azonban, hogy ugyanabba a fészekbe más kakuktojó is tojik.

A kakuktojások rajza, színezete annyira változó, hogy e tekintetben semmiféle más madárfajéihoz nem foghatók. Legfőbb ismertető jegyek: alakjuk s főleg a tojáshéj kiválóan nagy tömörsége és a tojás nehézsége, mely majdnem még egyszer akkora, mint a mostoha szülő tojásainak súlya. Nagyság szerint a tövisszűrő gébics (*Lanius collurio*) és búbos pacsirta (*Alauda cristata*) tojásai között áll, aránylag tehát kicsiny.

Tojásmérték: H. 20—25·5; Sz. 15—18·4 mm. *Súly:* 161—297 mgr.

Eddig az a felfogás uralkodott, hogy a kakuk olyan tojásokat tojik, melyek a mostoha szülők tojásaitól igen nehezen különböztethetők meg. Ez azonban nem áll. Ellenkezőleg, legtöbb esetben az utóbbi tojások típusával sem egyezik az. Leginkább még a kerti rozsdafark (*Ruticilla phoenicura*) fészekben található kakuktojások egyeznek a mostohának fészekaljával — színezetben, mint rajzban —; típus szerint pedig két poszáta (*Sylvia sylvia* és *simplex*) és egy nádi poszáta (*Acrocephalus streperus*) fészekaljában lelhető kakuktojás és e fajok tojásai között legnagyobb a hasonlatosság. A többi fészekben a kakuktojásnak ilyen «alkalmazkodása» ritka s az ökörszem, szürke begy (*Accentor modularis*), füzikék (*Phylloscopus*) tojásai közé kerülőknél, úgy látszik, soha sem fordul elő.

Mai napig sincs eldöntve, miért nem épít magának fészket a kakuk s miért bízza tojásait más madarak gondjára? Szervezeti különösség bizonyára nem okozhatja ezt, mert a régibb nézetek ellenében ki van derítve, hogy a kakuk petefészke egészen rendes és tojásainak kifejlődése is csak úgy történik, mint más madaraknál. Valószínűleg tehát biológiai okok fogják e kérdést megmagyarázni. REY azt hiszi, hogy a sok tojás (20—22) 40—57 nap alatt való lerakása akadályozná a költés szabályszerűségét, ellenben ALTUM úgy vélekedik, hogy a kakuk sajátos, kalandozó természete, mely táplálkozási viszonyaival szorosan összefügg (t. i. sokszor egy-egy helyen, a hol a hernyók felszaporodnak, összesereglenek a kakukok s ott éleskődnek, míg azokat mind felfalták, azután más ilyen hernyós területre huzódnak), leginkább befolyásolná ezt az élőködő szaporítási

módot, s nem enged madarunknak időt arra, hogy egy ponton állandóan, heteken át, — vagyis oly sokáig, a meddig azt a költés és fiókanevelés követelné — kitarthasson, táplálkozhasson.

A hímkakuk egyáltalán nem törődik jövőendő magzatainak sorsával, a tojó is csak tojásainak biztosítását viseli szíven, a szaporítás nehezebb, fáradságosabb része, a családi otthonalapítás, ülés, magzatfelnevelés terhes kötelmei alól ő is kivonja magát. Nincs benne anyai szeretet, nem ismeri azt az örömet, melyet felcseperedő sarjadékai szereznének neki.

A kakuktojás 13 nap múlva kel ki. A fióka kezdetben kicsiny, vak, alig különbözik mostoha testvéreitől, de csakhamar erősödik, növekszik, kiszorítja, sőt kidobja őket a fészekből s egymaga költi el azokat a bőséges falatokat, miket gondos nevelői — daczára, hogy ily hálátlanul viselkedett — folyton hoznak neki. A harmadik hét végén kirepül a fészekből, de mostohái egy ideig még utána járnak s addig etetik, míg maga nem tudja megkeresni kenyerét.

Nagykorúságot érven, nem sokáig időzik nálunk; egy ideig ő is, mint az öreg kakukok, csendes életet folytat az erdőben, majd rétekre s egyéb helyekre látogat s augusztusban, szeptemberben lassan-lassan elköltözködik.

Népünk sok helyen — főleg német vidékeken — azt tartja, hogy télen karvaly vagy vércse lesz belőle. Ebben a babonában az a finom megkülönböztetés is kiérződik, mely a rozsdásszínű kakukokra tartozik. Nálunk is, mint egyebütt, közkedveltségű, népszerű madár, de rokonszenvünkben sem felejtjük el kirívó jellemvonását s ezért népünk szemében mindig mint parázna, hálátlan, tisztátalan állat szerepel. Ez a magyarság sajátlagos felfogása s ha jósmadárnak is ismeri és megkérdezi tavaszkor az első kakukszó után: «meddig élek még», hát az a rómaiak során szakadt hozzánk, valamint a többi nemzetekhez.* Ezért a tősgyökeres magyar közmondások is így emlékeznek meg róla: «Rút, háladatlan, mint a kakuk.» «Kakuknál is ravasz.» «Nem poszátafészek Buda, hogy az kakuk a benne levő monyokat megigya.» «Más alá tojik, mint a kakuk.» «Olyan jó, mint a kakuk húsa» stb. Igazi népies költőink is pajzánkodásait, erkölcstelenségét emlegetik, PETŐFI meg figyelemre sem méltatja.

Van egy hiedelmünk is, mely szerint az új szalonnaoldalt nem jó addig megkezdeni, míg a kakuk fel nem szólít reá; vagyis, hogy április

* Igen érdekesen és bőven kimutatja a magyarság felfogását a kakukról HERMAN O. a «Madár a magyarság felfogásában» cz. értekezésében. (A m. k. Természettud. Társ. 50 éves jubileumára kiadott «Emlékkönyv» 340—345. l.)

előtt ne kapjunk abba s a kakuk tavaszi megérkezését vegyük határidőül. Jellemző s a kakuk életmódjára, tartózkodási helyeire is némi világot vet ez a nagybecskereki versezet:

«Megszólal a kakukmadár a kenderen,
A szerelem csupa merő veszedelem.
Fölszállott a kis kakuk a kőrisfára,
Ifju! ne bízd szived nyugtát egy lánykára.
Hallik a kis kakuk szava a megyfákon,
Már ma csak a cselszín játszik a lánykákon.
Megszólal olykor a kakuk a fűzfán is,
Szúrós tövisek teremnek a rózsán is.
De ha mégis megszólalna bodzafában,
Házasodj meg jó barátom! aratásban.
Mert télen a kakuk sem szól semmi fákon,
Hagyj fel tehát kis ideig a lánykákon;
Hogyha mégis megszólalna e tavasszal,
Mindegy, világod bekötni egy ravasszal.»

Már most az a kérdés, hogy ennek az erkölcsileg legmélyebbre süllyedt madárnak, mely legtöbbnyire a hasznos, kedves, szépen éneklő madárkák szaporodásában annyi kárt teszen, micsoda gazdasági jelentősége van? Megfigyeléseim, melyek a kakuk táplálkozására, élelem keresésére vonatkoznak, megegyeznek azokkal, miket ALTUM, HOMEYER J. N. és különösen LINK Németországban tapasztalt.* Ezek szerint legfőbb élelme kiválóan kártékony hernyókból, álczából, lárvákból, nemkülönben rovarokból, (kivált cserebogár), legyekből, lepkékből, szöcskékből áll, ritkábban — s főképpen ősz felé és szükség esetén — egyes bogyókat is eszik. A fiatalok gyomrában a növénytáplálék még gyakoribb, mint az öregekében. A lepkék közül (ideértve azok hernyóit, bábjait) különösen következő igen kártékony fajokat dézsmálja: *Pieris crataegi*, *Pieris brassicae*, *Pieris rapae*, *Sphinx pinastri*, *Cossus ligniperda*, *Ocneria monacha*, *Ocneria dispar*, *Porthesia chrysorrhoea* és *auriflua*, *Leucoma salicis*, *Orgyia antiqua*, *Dasychira pudibunda*, *Gastropacha pini* és *lanestris*, *Cnethocampa processiona*, *Gastropacha neustria*, *Diloba caeruleocephala*, *Panolis piniperda* s mások; a bogarak közül *Melolontha vulgaris* és *hyppocastanei*, *Risotrogus solstitialis*, *Bostrichus typographus*, *Lina populi* (ez és a cserebogár leggyakrabban található begyében, gyomrában);

* Különösen kimerítő, 36 évi vizsgálatokon alapuló kutatásokat LINK végzett s apróra kimutatta a kakuk táplálékát, gazdasági jelentőségét. (Orn. Monatsschrift zum Schutze d. Vogelwelt. 1889. 439—453; 476—482; 502—510.

tücsök és kabócza, lótetű (Gryllotalpa), nemkülömben szitakötőket s az *Emphitus grossularia* valamint *Lophyrus pini* kártékony levéldarazsokat is szorgalmasan pusztítja. Ezeken kívül kevés közömbös vagy egy-egy hasznos rovarfajt is elkap ugyan, de a súly mindig a legártalmasabb hernyókra jut, ezek igazi csemegéi s azért mint *hernyópusztítónak madaraink közt nincs párja*.^{*} Hasznos működése tehát úgy erdészetileg, kertészetiileg, gyümölcsészetiileg, mint mezőgazdaságilag is kíváló. S a mi szereplésének még nagyobb értéket kölcsönöz: az rendkívüli falánksága. Kívüle alig van madarunk, mely a szőrös hernyókat elkölti — a kakuk éppen ezeket igen szereti, és alig van más, mely bizonyos területen elszaporodott hernyók rombolását és a rovaresapásokat csírában s végleg elfojthatná. A kakukok, mint számos észlelet bizonyítja, ilyen sujtott erdőrészekeken stb. összecsoportosulnak s addig élösködnek ott, míg teljesen felemésztették a kártékony hernyókat. Mind e tulajdonságait összevéve, *tápláléka révén az erdőnek, gyümölcsösöknek leghasznosabb madara s legéberebb oltalmazója*.

Értékéből azonban valami keveset le kell vonnunk, mert mint tudjuk, azoknak a hasznos madaraknak fészekaljai, melyek közé kakuktojás került, tönkre mennek. Ezt a kárt azonban nem szabad túlbecsülni; mert hiszen igen sok közömbös madárfészekbe is becsempészi tojásait, azon kívül egyetlen fiatal kakuk, felnevelődése közben, legalább is annyit eszik, mint elpusztuló mostoha testvérei. Bátran szemet hunyhatunk természetének ez egyedüli rossz tulajdonságára, mert sokszorosan és lényegesen túlszárnyalja azt gazdaságunk címeres ellenségeinek hatalmas irtásával, annyira, hogy önmagunkat károsítanók, ha e miatt bántanók.

Tökéletesség, hibátlanság nincsen sem állatban, sem emberben; tehát nem is szabad eszményi mértékkel ítélkezni. Nemcsak tűrni kell a kakukot, hanem lehetőleg védeni, megjelenéséből okulni, mert még abban is segítségünkre van, hogy bizonyos pontokon való számosabb előfordulásával biztosan figyelmeztet a hernyószaporodásra és a keletkező csapásra. Idejében észrevehetjük hát a bajt, védekezhetünk ellene a mennyire lehet; s ekkor csak igazában meggyőződhetünk, hogy kicsiny az ember szándékával, eszközeivel, mert nem versenyezhet a kakuk alapos hernyópusztításaival.

Sokan még mindig többé-kevésbbé rossz indulattal vannak eltelve a kakuk iránt: ideje, hogy más felfogás terjedjen el felőle, mely érdem szerint méltatja ezt a mi jó barátunkat.

^{*} V. ö. I. köt. 17—18. l.

XXIX. CSALÁD.

HARKÁLYFÉLÉK.

PICIDAE.

Leginkább jellemzi őket sajátosságos hosszú nyelvök, mely végén kemény, szakás, egyébként hűrszerű s nyálkás-ragadós (L. I. köt. 35. kép); csőrük kemény, egyenes, vésőszerű s többnyire hosszabb a fejnél; az orrlyukakat a homloktollazat többnyire elfödi; testalkatuk izmos, erős mellű, nyakuk vékony; lábaik rövidek, erős, hajlott karmúak; a szárnyfedő tollak rövidek. Kizárólag erdőkben, fákon tartózkodnak, némelyek a földre is leszállnak. Odvakban fészkelnek s fehér tojásokat raknak. Begyük nincs s főleg rovarokból, ritkán magvakból álló táplálékuk egyenesen a gyomorba jut. Szólásuk éles, többször egymásután ejtett azonos hangokból áll. A jellemző nemek fatörzseken kuszva, élelmöket csőrükkel kopogtatják, vágják ki.

A. ALCSALÁD.

NYAKTEKERCEK.

JYNGINAE.

Kis, verébnél valamivel nagyobb termetű, nem kirívó színű, lágyabb tollazatú, nem igen vésős, inkább egyenes, hegyes csőrű madarak. Orrlyukaik a csőrörömhöz közel fekszenek s nem tollal borítottak, nyílásuk sem oldalra, hanem fölfelé irányul; az első evező elkorcsosult. Csendes, elvonult életmódot folytatnak, csak hangjuk árulja el hollétüket.

94. NEM.

NYAKTEKERCS.

JYNX L. 1758.

Csőrük alig fejhosszú; harmadik evezőjük leghosszabb; a szélső farktoll rövidebb vagy oly hosszú, mint az alsó farkfödők; nyelvük végén kis, kemény, lándzsaszerű hegyesedés van, mely rövidebb, mint a harkályok szakás nyelvhegye. Rendes alakú fehér tojásaikat — még pedig

meglehetős nagy fészekaljban — odvakba, üregekbe rakják. Főleg kertekben, gyümölcsösökben, erdőszéleken tartózkodnak, ágakon üldögélnek s tollazatukkal alakoskodnak.

A NYAKTEKERCS.

Jynx torquilla L. 1758.

XIII. tábla.

[*Yunx torquilla* L. — *Picus jynx* PALL. — *Jynx punctata, arborea* BRHM.]

Népies nevei: tekerincs (Dunántúl); nyakforgató; nyaktekergető.

Jegyei: pacsirta nagyságú, szélesebb farktollú; torka agyagsárgás, finom barnásfekete hullámvonalakkal; egyenesen elvágott, 12 tollú farka halvány hamuszürke, egészben fekete fröcscsökkel és hat, csipkés szélű, fekete harántsávolylyal; a tarkótollakat üstökösen fel tudja borzolni. Tollazatának színe némileg a lappantyura emlékeztet, de sűrűkébb.

Leirása. Felül sűrű fekete alapszínen barnás, fehéres, nyílhegyszerű feketés foltokkal, a lehető legtarkább rajzolatokkal s egészben tömördek fröcscesenéssel; *tarkójától háta közepéig, úgy hosszú válltollain is, kirívó, nagy fekete foltok*; szeme mögött szintén sötétebb folt; alsó teste sűrűkékfekete, nyílhegyalakú, feketésbarna foltokkal; az evezők rozsdás foltokkal. A *tojó* és *hím* nem különbözik s a *fiatalok* sem sokat, Csőr barnás-szaruszínű; szemei sárgásbarnák; lábai szennyes barnasárgák.

Mértéke: *H.* 15·9—16·5; *Sz.* 8·3—8·6; *F.* 6·5—6·7; *L.* 1·9—2·1; *Cs.* 1·3 cm.

Közép- és Észak-Európában honos, Skandináviában a 62° é. szél-ig; Ázsiában nem terjed ily magasra, de Szibérián keresztül Japánig, Kamcsatkáig észlelték. Költőzködő madár létére a telet Észak-Afrikában tölti. Nálunk némely helyen, főleg előhegységekre dülő gyümölcsösökben, kertekben, kultivált, de odvas fákban is bővelkedő völgyekben igen gyakori, ellenben nagy erdőségekben, pusztább vidékeken ritka vagy egészen hiányzik. Az országos középnap szerint: *április 14-én* érkezik hozzánk s jelentkezését véreseszerű hangos *kji-kji-kszji-kszji-szji kji-kjü-kszjü-kszjü-szjü* folyton emelkedő szólásával — mely legjobban e szótagoknak, fogainkon át való füttyülésével utánozható — árulja el magát. A madarat nem igen látjuk, de ott, a hol szívesen költ, párosodása szakában mindenfelé hallhatjuk ezt a sajátságos énekét. A hívogatásra rendesen felelget, sőt elénk száll valami vastagabb faágra s ekkor bizonyára csodálkozni fogunk, minő jelentéktelen semmit sem mondó szárnyas, melynek megjelenése, úgy

mondhatnám, aránytalan a hangjához. A mozdulatai is furesák, bolondosak, mert hol fejét forgatja, nyakát majd kicsavarva, hol meg ellapul az ágon s kigyószerűen nézeget. Kifejezése e közben folyton változik; szinte fintorgatja arczát, meregeti szemeit, felborzolja üstökét s olyan mókázást visz véghez, hogy önkénytelenül nevetésre fakaszt. Ez a hóbor-tossága akkor éri tetőfokát, ha párjának tetszeleg s hivatlan udvarló is közeledik választottjához; vagy pedig ha megfogjuk.

Fakéreghez hasonló színezete, vércseszerű szava és magatartásának ez a furesasága — tehát az alakoskodás különfélesége bizonyos visszataszító, ijesztő modorral egyesülve — legerősebb fegyverei a lét küzdelmében. Április végén s főleg májusban költ. A faodvak gyérültével s abban a versenygésben, melyet egyéb oduban fészkelők alkalmas otthonért folytatnak, sokszor annyira rövidséget szenved, hogy csak nehezen talál magának való fészkelő helyet. Szereti ugyanis a nagyobb bejáróval bíró lyukakat, de szűkségben elhagyott harkálytanyákba is beveszi magát, sőt, mint többször tapasztaltam, fali üregekben, nem túlságos szűk repedésekben is családot alapít. Megesik, hogy a tojó már érett tojásait kénytelen lerakni, mielőtt még alkalmas fészkelő helye került volna. Ilyenkor néha az odukban fészkelő kisebb madarakat, melyek már megtelepedtek valahol, kiszorítja fészkükből s bitorolja otthonukat. Sőt egymás közt is küzdenek a lakáskérdés dolgában. Egy ízben április közepén egy nyaktekeres, bizonyos tétovázás után, belebujt szőlőm egyik odvas szilvafájába; ezt látva, hamar befogtam a lyuk nyílását, de ugyancsak ámultam, mikor kezemet elvéve, nem egy, hanem három darab repült ki onnét.

Fészkalja 7—12 fehér tojásból áll, melyet a tojó két hétig kotol.

Tojásmérték: H. 19·6—21; Sz. 15·2—16·5 mm.

Életök javát ágakon töltik, a földre szintén gyakrabban szállanak, repkedni azonban nem igen szeretnek s csak kényszerűségből, kisebb távolokra szálldosnak, kissé surrogó, elég gyors s némileg harkályosan hullámzó repüléssel. Főtápláléka hangyákból, hangyatojásokból és rovarokból kerül ki; előbbieket hosszú nyelvvel szigonyozza, de nem szúrja meg zsákmányát, hanem ragadós nyálkával bevont nyelvvel — mintegy lépvesszővel — szedi fel.


Az a tulajdonsága, hogy szükség esetén más hasznos madárkákat elver fészkeikről, nem esik igen rovására, mert kivételesen teszi. Alkalmas fészkelő ládikákkal ezen segíthetünk is, s meg is érdemli, hogy segítsünk rajta, mert jámbor, ártalmatlan madár, sőt hasznos.

Szeptemberben távozik el telelésre.

B. ALCSALÁD.

HARKÁLYOK.

PICINAE.

E csoportban találjuk a kuszók rendjének legigazibb képviselőit. Vésőszerű erős, egyenes csőr; ruganyos keménytollú, ékalakú hegyes fark, melynek középső tollai legfejlettebbek; erős nagy karmu lábak; sajátos nyelvalkotásuk, általában izmos testalkat, széles mell, de vékony nyak jellemzi őket. Egész szervezetők módosult sajátos életmódjukhoz, s különféle szerszámokat juttat eszünkbe. Élelmöket a fatörzseken felkészve keresik, miközben lábujjaik párosan álló elrendezése (az előre álló külső ujj hosszabb, mint a belső), hegyes, görbült karmaik nagyban elősegítik a fakéregbe való kapaszkodhatóságukat, kemény farkukkal kellőleg meg is támaszkodhatnak, mikor a fából valami rovarbábót, álcát kopácsolnak ki s egyben könnyíti a fölfelé kúszást, mert ruganyos tollként működik. Szárnyaik rendesek, az első evező meglehetősen rövid, a 4—5-ik vagy 4—6-ik evező a leghosszabb. Reptük surrogó s kisebb ívekben hullámzó, rajzban így adható: . Hangjuk éles, egy- vagy kéttagú szótagok ismétlése, melyet reptökben s a fákon való kúszás közben, minden följebb ugrásnál hallatnak. Sajátszerű «dorombolásuk» főleg tavasszal hangzik a fasudarak kiálló száraz ágain. Rendesen saját maguk készítette szabályos köralakú nyílással bíró faodvakban költenek, valóságos fészket nem igen építve, hanem faforgácsra, a podvás fa belére rakván egyik végükön hegyes alakú tojásaikat. Ők az erdő «tollas favágói» s javarészt bábokkal, rovarokkal, hernyókkal, hangyákkal élnek, többen magvakkal is. Egész lényök valami sietséget, bizalmatlanságot, feltűnőséget árul el, a mivel színezetök rikító, ellentétekben, élesen határolt rajzolatokban bővelkedő tarkasága is összhangban van.

95. NEM:

HARKÁLY.

DRYOCOPUS Boie. 1826.

Legnagyobb harkályok; főszínük fekete; a tarkó tollak kissé meghosszabbodottak s hegyesedő üstököt alkotnak.

A FEKETE HARKÁLY.

Dryocopus martius (L.) 1758.

XIV. tábla.

[*Picus martius* L. — *Carbonarius martius* KAUP.]**Népies nevei:** fekete horokály (Erdély); vasharkály (Máramarosm.)**Jegyei:** majdnem varjunagyságú; a hímnek egész fejteteje, a tojónak csak tarkója fényes vörös, különben egészen fekete (némi rozsdás árnyalattal); csőre kékesfehér, szaruszínű; lábai olomszürkék; szemei fehérek (fiatalok) s később sárgásfehérek (öregek).**Mértéke:** *H.* 35—43; *Sz.* 23·6—24·5; *F.* 17—17·7; *L.* 3·5—3·7; *Cs.* 5·5—6 cm.

Hazája majdnem egész Európa, Közép-Ázsia egész Khináig, a hol azonban — úgy Szibéria keleti részeiben is — szintén előfordul még. Északon a fatenyészet határával összeesik elterjedésének határa, s délen ritkább, mint magasabb égövek alatt. A hol összefüggő nagy fenyő- és bükk-erdőket talál, régi ősi részleteket, különösen hegyes vidéken, ott ritkán fog hiányozni. Ilyen helyeken mindenütt találkozhatunk vele hazánkban s hallhatjuk nyávogó, siralmasan ejtett *plüi-jü*, *hlüi-jü*, *klii-jő* szavát, a mit azonban reptében nem igen hangoztat, mert ekkor szaggatott *krikk-krikk-krükk-krükk* formán beszél. Kivételesen leshetjük meg közelből, mert vad, vigyázó madár, melyet a legkisebb gyanu odább űz. Az erdőben nem repül magasan, de tisztások, vágások, völgyek fölött szajkószerűen, nem igen hullámzó szárnyalással, mindig nagy magasan siet át, jellemző *krikk* szólásával vonván magára figyelmünket. Erdejét nem hagyja el, hanem ott tölti egész életét a százados, korhadó sudár törzseken nap-nap után, minden évszakban. Hatalmas csőrével jókora lyukakat vág a fákon s hogy élelméhez jusson, valóságos ácsmunkát végez, melynek nyomát a fa tövében nagy szilánkok, forgácsok árulják el. Fészkelni is ilyen vén, belül podvás törzsekben, ügyesen kivájt lyukakban, ritkán alacsonyan, többnyire nagy magasságban szokott. Áprilisban kotlik s 3—4 fehér tojása, kézzel alig elérhető mélyen, néhány szál forgácson fekszik a faüregben.

Tojásmérték: *H.* 30—33; *Sz.* 21·5—24·5 mm.

A tojások körülbelül 17—18 nap múlva kelnek ki.

Tápláléka főleg nagy erdei hangyákból, különböző álczákból, rovarokból, bábokból, férgekből, hernyókból áll. Különösen szereti a fadarazsak



$\frac{1}{3}$

FEKETE HARKÁLY
DRYOCOPUS MARTIUS (L)



(Urocerida), lódarazsak, kecskedarazsak (*Vespa vulgaris* és *crabro*) lárváit. Egy-egy fekete harkálpár nagy, kiterjedt területen szokott élni s mást ott nem tűr, maga azonban szorgalmasan végig járja birodalmának hangyabolyait, korhadó fáit — kivált a tuskókat — hogy napi eleségét megszerezze. Némely erdészek rovására azt állítják, hogy a fákat rontja s így az erdőben káros is. Erre a kérdésre, valamint általában a harkályok gazdasági értékére a 477. lapon fogok bőven kiterjeszkedni.

96. NEM:

FAKOPÁNC.

DENDROCOPUS Koch. 1816.

Szinezetők főleg fehér és fekete, a nálunk élők hasának alsó része s némelykor feje is, vörös. A fark jóval hosszabb, mint a szárnyhosszúság fele, az összecsucott szárnyak hegye a fark közepéig vagy azon túl ér.

A NAGY FAKOPÁNC.

Dendrocopus major L. 1758.

XV. tábla.

[*Picus major* L. — *Picus pipra* MAGG. (nec PALL.)]

Népies nevei: czifra harkály (Vasm.); tarka fakopogató, favágó, fakopogtató, fakopácsoló, harkány.

Jegyei: rigónagyságú; alsó testén nincsenek hosszanti foltok (csak a fiatalok testoldalain); farkalja a hasnak egy részével élénk vörös.

Leirása. *Őreg hím:* felül főszíne fekete; a homlok fehéres barna, *fejtető fekete, csak a tarkón van vörös folt* (L. I. köt. X. tábla.); a hát mindkét szélét nagy, fehér vállfoltok határolják; az evezőkön fehér foltok, melyek az összecsucott szárnyon fehér haránt csíkokba olvadnak; a nyakoldalon fekete rajzolat, úgy, hogy a fültájon kerülékalakú, alatta egy másik szabálytalanabb alakú fehér folt támad; e rajzolat sarlósan mindkét oldalon a begy felé nyomul; az alsó test fehér, szennyes barnás árnyalattal; a középső farktollak feketék, a szélsők töve szintén fekete, egyébként túlnyomóan fehér-fekete foltokkal (főleg belső felükön), hegyük sárgásbarnába játszik. Csőr kékesszürke, úgy a lábak is; szem vörösbarna. A *tojó* egészen

olyan, mint a hím, csakhogy nincs vörös tarkó foltja s így feje egészen fekete. A fiatalok fejtetején négyyszögletű vörös folt s hasoldalaikon egyes sötét szárfoltok vannak. Hasonlítanak némileg a közép fakopáncshoz (*Dendr. medius*), de fejök kevésbé vörös, alsó testök nem oly foltozott, termetök nagyobb s farkaljuk nem rózsapiros.

A szerint, a mint a lombos fájú erdőségekben vagy fenyvesekben tartózkodnak: alsótestök alapszíne is fehérebb vagy barnásabb. A mi fehérmellű példányaink igen hasonlítanak már a kelet-szibériai *Dendrocopus major cissa* PALL. fajtához, mely ott a rezgő nyárfákon él, noha fehér vállfoltjaik valamivel kisebbek s szélső farktollaik töve feketébb; a barnásak ellenben néha közelednek a Kaukazusban előforduló sokkal sötétebb, majdnem gesztenyebarna alsó testű *Dendrocopus major poelzami* BOGD. fajtához.*

Mértéke: *H.* 23·9—25·2; *Sz.* 13·8—14; *F.* 8·4—9; *L.* 2·3—2·6; *Cs.* 2·6—2·8 cm.

Európában fel a Sarkkörig s Ázsiában délibb Szibérián át Koreáig fordul elő; körülbelül ő a legközönségesebb harkályfaj. Délen valamivel ritkább ugyan, de nem hiányzik Spanyolországból, Olaszországból, Kis-Ázsiából sem. A mi vén, odvas fájú erdőinknek is — kivált ha fenyőkkel keverték — jellemző, gyakori jelensége. A gyümölcsösökben, gesztenyésekben, ligetekben egyaránt szívesen tartózkodik, valamint kertekben, vagy az erdő mélyében; hegyvidék és lapály között sem válogat. A kóborló czinegéből, fakúszokból, csuszkákból álló vegyes rajoknak, ő is, mint fajtársai, rendes kísérője s munkás tagja. Igazi harkálymódra felkúszik a fatörzsekre s — majdnem tövüktől hegyig — kisebb szökkenéseket téve végig kutatja azokat; a kéreg repedései közül, a korhadó helyekből szedegeti élelmét. Ha másként nem juthat hozzá, csőrével kopácsolja ki és hosszú, szakásvégű nyelvvel rántja szájába a fában lappangó prédát. Gyakran nehéz munkájába kerül, míg a mélyen befurakodott álczát, bábót megkerítheti s ilyenkor el-elbámulhatunk azon a kitartáson, erős csőrvágásokon, melyekkel a fának támad. Kemény farkával neki támaszkodik a törzsnek, karmaival belékapaszkodik a kéregbe, nyakizmai pedig működni kezdenek s feje, mint egy vésővel fegyverzett kalapács, gyors egymásutánban mozog, hol jobbról, hol balról dolgozva, üreget vájva azon a ponton, a mely alatt a kíváncsú falat rejtőzik. Közbe, mintha hallgatóznék a szorgalmas «tollas ács», ide-oda tekintget, azután

* Láttam honi példányokat, melyek a szibériai és kaukazusi példányoktól alig voltak megkülönböztethetők.



$\frac{1}{3}$

ZÖLD KÜLLŐ
PICUS VIRIDIS (L)

NAGY FAKOPÁNCS
DENDROCOPUS MAIOR L



újra kezdi kopácsolását. Mindig nagyobb lesz a lyuk, mintha csak ember-kéz, finom vésővel készítette volna, míg végre tölcésrszerű vége behorpad, mert a szunnyadó bábót vagy álczát rejtő csatornát, üreget érte. A munkabért hamar-felejtí, kevesli is, fárad hát tovább. Némelyek szerint a látás, mások szerint meg a hallás, sőt szaglás vezérli őt zsákmányolásában. Én azt hiszem, szag után nem sokszor indul, hanem szemeivel fődözi fel prédáját, illetőleg azokat a helyeket, a hol valamit találhat; a hallás meg bizonyára abban segíti, hogy a kopácsolás kongó vagy keményen eső hangjából megtudja, érdemes-e a fáradság vagy nem? Olyanformán tesz talán, mint a betegjét kopogtató orvos. Hogy azután tévedés is fordul elő, az bizonyos.

Bizalmatlan madár létére munkásságát a közelből nem igen figyelhetjük meg; legföljebb, ha már érzi, hogy a következő pillanat jó falathoz juttatja, férközhetünk közelébe s leshetjük meg. De a mint megpillant bennünket, a fatörzs másik oldalára csúszik, fedi magát; csak néha-néha néz fél szemmel kikukkantva felénk, hogy ismét eltűnjék. Kerülgethetjük a fát, a másik oldalra siethetünk, nem használ, mert az okos állat is azt teszi, s egész bujósdit játszik velünk, hogy abban a perczen, mikor teljesen kijátszani véltük, surrogó repüléssel szálljon a legközelebbi vénebb fára.

Nemcsak vastag fatörzseken, hanem oldalágakon is gyakran mászkál, úgy is, hogy az ág alsó felületén kapaszkodik meg; fejfelé azonban nem keresgél. Néha, a fatetején főleg, keresztben ül s pár perczig csendes, különben mindig mozgásban van s eleven, fürge természetével, éles hangjával, kopogásával, czifra tollazatával nemcsak feltűnik az erdőben, hanem azt sajátyszerűen élénkíti. Kivált tavasszal hamar elárulja magát, mert párosodása szakában az a különös szokása van, hogy a fasudár tetejéből kimeredő száraz ágakra száll s azt gyors csőrütésekkel megrezegteti s így doromboló hangot támaszt. Ritkán hallani ezt a dorombolást az év más szakában, mint tavasszal s bizonyára jól sejtjük, hogy az udvarlás, tetszelgés czéljából történik. A harkálynak legfőbb eszköze a csőr, egész életének kiszökő vonása a kopácsolás mestersége: tehát szerelmi ömlengéseit is lényének megfelelő módon fejezi ki. Az egyhangú *tarrrrrr* vagy *karrrrrr* dorombolást néha messze csengő hangjával is kíséri, melyet azonban sokkal inkább fára való kúszás közben hallat, minden szökkenéssel egy-egy rövid *csükk*, *tcsikk* vagy *tyükk* szótagot mondván. Egymást kergető párok azután rekedtes *kregregregre* forma lármával repkednek. Általában nem oly neszes, ritkábban szóló, mint fajtársai, de annál szorgalmasabb doromboló.

Habár megjelenése szép, s valódi éke ő az erdőnek nyáron és télen egyaránt, mégis lényében valami bárdolatlanság, szögletesség jelentkezik. Nem annyira kedves, mint inkább különös, friss, bizonyos fokig szemtelen, akár egy üde, természetes, ki nem nevelt, jó indulatú, de idegenektől félő gyermek. Látszólag bizonyos félszegség, hirtelenség, szelesség is egyéni bélyege; s jól írja egyik élesszemű megfigyelő: «Nincsen szalonképes finom modora, mert szokásai megegyeznek az erdőben munkálkodó szénégetők és favágók szokásaival.»

Kora tavasszal — márcziusban — a csatangoló étellel kezdenek felhagyni, bizonyos állandóan megválasztott területrezsre telepsznek, sűrűen felhangzó dorombolásukkal jelezve ébredő szerelmi érzelmeiket. Féltékenyen őrzik megállapítandó otthonuk táját, idegen harkályt nem tűrnek annak közelében, s annyira szemfülesek, hogy dorombolásukat utánözva, magunkhoz csálhatjuk, mert vetélytársat sejtenek bennünk is.

Négy-öt fehér tojásukat önmaguk készítette, mértanilag is szabályos köralakú bejáró lyukkal biró faodvakba rakják. Nemcsak puha fákba vájnak ilyen mesterséges üregeket, hanem keményekbe — mint például tölgybe — is. Egészséges fákat azonban nem igen bántanak s inkább azokat választják, melyek korhadt belűek, podvásodók. Rendesen több fán próbálják meg a munkát, de félbe szakítják s a legalkalmasabbon fejezik be. A fészek egészben csak néhány faszilánkból, forgácsból áll s a földszine fölött 2—12 méternyire van. A bejáró lyuk csak akkora, hogy éppen bebújhatnak, de a belső üreg alja 20—30 cm.-nyire fekszik a nyílás alatt.

Tojásmérték: *H.* 23—24·3; *Sz.* 19—20·5 mm.

A szülők ebben a fáradságosan készített lakásban — melyhez hasonló hálótanyákat is szoktak ácsolni — egymást felváltva 14—16 nap alatt költik ki furcsa, nem valami bizalmat keltő fiókáikat. Nekik azonban így is szépek, kedvesek és drágák. Aggodalmasan gondjukat viselik s ropantul féltik őket. Ha fészköket háborítjuk, meggyőződhetünk meleg odaadásukról; siránkozva, jajgatva repkednek a fészkes fa körül, hol ide, hol oda szállnak, besurranak a faüregbe s ott benn is hallatják panaszuikat.

Miután a fiókák teljesen megerősödtek, anyányiak lettek s eltanulták öregeik mesterségét, szétválak a fészkalj, mert természetök nélkülözi a társas hajlamokat. Mindegyik a maga útján keresi boldogulását. Még ősztől tavaszig, a kóbor czinegecsapatokhoz szegődve, sem társulnak ez idegen fajú munkásfeleikhez, hanem csak közéjük elegyednek, a nélkül, hogy velök sokat törődnének.

Tápláléka különböző rovarokból, bábokból, álczákból, hernyókból,

férgekből, kukaczból és magvakból kerül ki. Tapasztalataim szerint az utóbbiakat főleg ősszel, télen és tavasszal eszi, vagyis mikor az állati eleség szűkebben akad. Különösen a fenyők — kivált a szurkos fenyő — magvait szereti. A tobozokból leggyakrabban úgy szedi ki csemegéjét, hogy azokat egészben letöri s valami villás faág közé ékeli. Vannak fák, melyeket következetesen felkeres s mindig a megfelelőnek bizonyult ág-villába hordja a tobozokat, kényelmesen, ügyesen kopácsolva ki tartalmukat. Megfigyeltem, hogy egy nagy fakopáncs egész télen nap-nap után egy ilyen «ebédlő fán» költötte el a szomszéd fenyőkről kerülő tobozok gyümölcsét. Sáfarkodásának maradványai természetesen egész halmazzá növekedtek a fa tövében.

A harkályok gazdasági jelentősége. Lássuk már most gazdasági szempontból, micsoda értéket tulajdoníthatunk a harkályok működésének? S mivel a különböző fajok életmódja, majdnem megegyező, e helyen összefoglalóan akarom megítélni az egész «harkálykérdést», természetesen a mi viszonyaink szemmel tartásával.

Hogy harkálykérdés egyáltalán felmerült, azt nemcsak egyes erdőgazdáknak és erdészeknek, kik főleg a fák megvagdalását, megrontását hozzák fel ellenök, tulajdoníthatjuk, hanem leginkább ALTUM B. dr. eberswaldei erdészeti akadémiai tanár vádiratának, melyet 1878-ban a harkályok erdészeti jelentősége tárgyában megírt* s maig is védelmez. E munka megjelenéséig az ornithologusok szinte egyértelműen mind abban a nézetben voltak, hogy a harkályok kiválóan hasznos madarak s az erdőnek igazi védelmezői, mert temérdek farontó, erdészetileg igen káros rovarokat pusztítanak. Ez általános felfogást ALTUM alapjában megingatta, mert vizsgálatainak és tanulmányainak végeredményét következő tételekben foglalja össze:

«A harkályok működése gazdasági szempontból véve haszontalan; hasznuk alig észrevehető kevés; a legtöbb, erdészetileg legfontosabb káros rovar pusztításait nem akadályozzák meg, egyes idetartozókat megtámadnak ugyan, de többnyire oly későn, mikor már elhatalmaskodtak s így a csapást csírájában nem fojtják el; gazdaságilag sokkal károsabbak, mint hasznosak.»

Kemény sors érhetné ezek után a mi favágó madarainkat; szerencsére azonban akadt védőjük is, még pedig nem is egy, hanem tekintélyes ornithologusok egész sora.** Bizonyos az, hogy a tudós tanár úr

* Dr. B. ALTUM: Unsere Spechte und ihre forstliche Bedeutung (Berlin 1878. 1—90. l.)

** ALTUM munkáját legbehatóbban czáfolta E. F. HOMEYER: Die Spechte und ihr Werth in forstlicher Beziehung. (Frankfurt a/M. 1879. 1—35. l.)

kissé elvetette a súlykot s kutatásaiban egyoldalúan, bár egyoldalúságában szörszálhasogatóan járt el. Még pedig azért, mert tisztára a harkályok látható s mechanikai nyomokat hagyó működéséből ítélte, a többire pedig alig fordított figyelmet, nem is említve, hogy helyi és időszaki momentumokból, kevésbbé fontos tényekből, általános és nyomós következtetéseket vont le. De mintha maga is megijedt volna a szigorú ítélettől, nagy felszereléssel megírott, gyűjtésekkel támogatott értekezésének végén egy lapot a harkályok æsthetikai értékének sietett szentelni, és itt mégis csak arra jut: *hogy habár gazdaságilag jóval károsabbak azok, mint hasznosak, mégis æsthetikai okokból teljes kiméletünkre tarthatnak számot.** Ezt a különös okoskodást nem feszegetem tovább, hanem a magam véleményét akarom inkább elmondani. Mindenekelőtt hangsúlyozom, hogy a mi viszonyaink egészen mások, mint a németországiak, s ha ott is akadtak oly férfiak, mint HOMEYER, BREHM és mások, kik ellenében ALTUMmal, határozottan kimutatták, hogy kisebb ballépésektől eltekintve s közömbös munkásságukat is belátva, a harkályok haszná nemcsak szembeszökő, hanem lényeges és kiváló értékű, akkor nálunk még inkább feltűnő és nyomós az. Vizsgálódásunk kettőt kell, hogy szem előtt tartson, illetőleg e két kérdésre adjon feleletet:

1. *Micsoda értéke van a harkályok táplálékának gazdaságunk szempontjából?*

2. *Használnak-e vagy ártanak-e mechanikai működésükkel? (Fák megsértése stb.)*

Táplálkozás. Életmódjukat tekintve, harkályainkat két csoportra oszthatjuk. Az elsőbe tartoznak azok, melyek a földre ritkán szállnak s fák törzseiben, törzsein és ágakon élő rovarokkal, némelyek magvakkal is, táplálkoznak; a másodikba ellenben azok, melyek igen gyakran a földön is tartózkodnak, mint a zöld és szürke küllő (*Picus viridis* és *canus*).

A fekete harkály a most említett két csoport között mintegy átmenetet, mert a fatörzseken (főleg bükk-, nyír-, nemes- és szurkos fenyőfákon) csak oly gyakran keresgél falat után, mint a földön, hol a kivágott fák korhadó tuskóit és a hangyabolyokat kutatgatja át. A fákból rész-

* ALTUM a német ornith. egyesület egyik ülésén, a madárvédelmi törvényjavaslat tervezetének tárgyalásánál, általában az æsthetikai momentumra is — igen helyesen — figyelmeztetett, de hangsúlyozta, hogy azoknál a fajoknál, melyek károsabbak, mint hasznosak, ezt nem lehet tekintetbe venni; például a *jégmadarat* hozta fel. Hát a harkályok még csak nem is olyan szépek mint ez utóbbi, s szerinte mégis feltétlenül óvandók, noha kimutatta, hogy károsabbak, mint hasznosak! Ez a két következtetése mindenesetre tanulságos.

ben közömbös, részben káros rovarokat, álczákat stb. kopácsol ki s ha azokat a fákat, melyeket e káros rovarok vagy azok álczái, petéi megleptek, már nem is mentheti meg, a kártevők korlátozásában, szaporodásuk megcsappantásában mindenesetre része van. A hangyák megdézsmálását szintén nem írhatjuk rovására, mert igaz ugyan, hogy temérdek erdei és fekete hangyát (*Formica rufa* és *fuliginosa*) költ el, melyek erdőgazdaságilag inkább hasznos fajok, mivel igen sok kártékony hernyót, rovar, szöcskét stb. emésztenek el; de másrészt vannak kártékony, a fák törzseit rágó hangyafajok is, melyeket harkályunk szintén nem kímél, hanem fogyaszt. Tehát kártékonyssággal e tekintetben sem vádolhatjuk.

Míg ő a nagyobb rovarfajokra veti szemét, addig a fakopáncsok (*Dendrocopus*) — arányban természetükkel — a fában és a fakéregben élő kisebbeket szedegetik s főleg a szú, fadarázsok, fahernyók (*Cossus ligniperda*, *Aesculi* stb.), orrmányos bogarak, czinczerek stb. számát apasztják, nemkülönben a fatörzseken, repedésekben rejtőzködő pókokat, százlábúakat, férgeket is. Ez a munkálkodásuk részben értéktelen, a mennyiben erdészetileg közömbös állatokra irányul, részben hasznos, a mennyiben a farontókat is éri. De nem szabad felednünk, hogy a fatörzsek hasadásaiban, megrepedezett kérge alatt temérdek igen kártékony rovar is befészkel magát, itt bábozik, ide rakja petéit, melyek csak a kikelet beköszöntével fejlődnek életre. Az őszzsel, télen és kora tavasszal kóborló fakopáncsok, a kősa czinegetársaságokkal egyetemben, szorgalmasan puhatolgatják ezeket s éppen azokat, emésztik el a melyeket a czinegék, csuszkák, fakúszok észre nem vettek, vagy a melyekhez piczi csőrükkel nem férhettek s a melyeket, mint szervezetüknek nem megfelelőket, békén hagytak. Így azután a harkályok olyan mélyebben a kéreg közt lappangó, veszedelmes lepkepetéket is elpusztítanak, még pedig minden mechanikai munka nélkül, minők az apáczapille, búcsújáró pille stb. petéi. Különösen a kis és középső fakopáncs szolgálatai becsesek ez időszakban. A nagy fakopáncs is részt vesz ugyan e munkában, de e mellett előszeretettel falatozza a keménymagú erdei gyümölcsöket, a makkot, bükkfamagot, mogyorót, diót, fenyőmagvakat stb. Kivételesen húsos gyümölcsök magvát is megkóstolja, de nem valami előszeretettel él velök.

Ez a faj egész évben keresi a növényi táplálékot s azt mondhatjuk, hogy legalább is annyira — sőt valószínűleg inkább — magevő, mint rovarfogyasztó. A többi harkályok magvakat általában alig esznek, legfőljebb szükségben. ALTUM ezt a magfogyasztást sem nézhet jó szemmel s azt mondja, hogy az erdésznek vetőmagtermését — különösen

a szurkos fenyőre czéloz — érzékenyen károsítja. Hát ez lehet igaz bizonyos években, egyes kivételes területeken, de általánosságban és honi viszonyaink közt sehogy sem fogadható el. Németországban, a hol úgy látszik — s ezt ALTUM és más ornithologusok is megjegyzik — a nagy fakopáncs kiválóan a szurkos fenyőerdőkhöz ragaszkodik, működése talán másként bírálendő meg; nálunk azonban fenyőerdőkben csak oly közönséges madár az, mint a vén tölgyesekben, ligetekben,* azonkívül erdőgazdasági viszonyaink is mások még mostanában, mint ott; tehát gazdasági jelentősége is más szempontok alá esik. A mi erdőbirtokosainktól, erdészeinktől — pedig éppen a harkályok felől jól kikérdeztem őket — soha ez iránt panaszt nem hallottam.

ALTUM mintegy 40 rovarfajt határozott meg, melyeket a harkályok kétségtelenül megesznek s e rovarfajok erdészeti jelentőségét megállapítva, vonta le következtetését. Hogy minő hézagosa és hiányosa ismereteink egyes madárfajok táplálkozási viszonyait illetőleg, ebből is kitetszik, noha éppen a harkályok gazdasági értékét látszólag oly behatóan vizsgálták, hogy külön könyvek szólnak róla. Bizton mondhatjuk, hogy ha sikerült a harkályok gyomortartalmából egyetlen kutatónak aránylag kis területen 40 rovarfajt meghatározni, úgy még ennél is sokkalta többféle meg nem határozható hernyókat, kukaczoikat, petéket, férgeket is költenek el, melyek gyorsan megemésztődve többé az elejtett példányok gyomrában fel nem ismerhetők, nemkülönben, hogy a különböző területeken más és más rovarokat is esznek. Vagyis valószínű, ha még egyszer annyi harkály példányt vizsgálnánk meg, mint a mennyit ALTUM vizsgált, madaraink jelentőségét is nem 40, hanem jóval több rovarfaj után ítélnénk meg. Így tehát még a harkályok élelmének speciális kutatója sem ment attól a hibától, hogy részletekből vont le általános következtetést. Ebbe a hibába esett akkor is, mikor a zöld- és szürke küllőt, mint főleg hangyapusztítókat, jó szóra nem érdemesíti, noha ezek inkább a kevésbbé hasznos kis fekete és vörös hangyákat, mint a nagy erdei hangyákat szedegetik s a kártékony hangyafajokat is. Azonkívül a földön más rovarokat is pusztítanak s ezek közt a lőtetű kedves falatjuk. De nem csupán a földön élő rovarfajokat tizedelik, hanem a zöld küllő — kivált télen — a falakra is száll, az eresz alatt kutatgat, a méheseket, ablakkereteket kopogtatja s az itt rejtőzködő, repedésekbe, üregekbe menekült legyeket, bábokat stb. szedegeti ki. Hogy méheket is felfalna, állítják, de biztos tudomást magam erről nem szerezhettem. A szükség talán reá kényszer-

* Madarunk fajtainak megenlítésénél a 474. lapon czéloztam már erre.

rítheti, de inkább hiszem, hogy a méhesek réseiben rejtőzködő bábokat, rovarokat, talán pókokat is rabolja.*

Mindezt összevéve, az én meggyőződésem az, hogy a harkályok tápláléka révén több haszon háramlik az ember gazdaságára, mint kár. Noha abban is megnyugszom, hogy a régi ornithologusok s mindenekelőtt maga GLOGER is, a harkályok értékét több érzellemmel, előítélettel, mint tudással hirdették. ALTUMnak kétségtelenül érdeme, hogy alapos — bár, mint említettük, szintén egyoldalú — vizsgálatai ismereteinket előbbre vitték s habár ő az ellenkező túlzásba esett, azt mégis kimutatta, hogy e madáresoport nem csupán káros rovarokat pusztít s hogy működésük nem oly tiszta, minden árnyéktól ment, mint azelőtt hittük. De hát ez a leghasznosabb madarokról, a czinegekről is állítható, mert általánosságban igaz, hogy abszolút haszon nem létezik, valamint abszolút tökéletesség is csak eszményileg képzelhető. A kérdés mindig csak az: feléri-e a jó tulajdonságok a rosszakat, s minő mértékben, micsoda viszonyok közt?

Mechanikai működés. ALTUM dr.-on kívül alig akadt még más, a ki a harkályokat táplálkozásuk révén sem számította a hasznos madarakhoz; de igen is akadtak sokan, kik elismerik, hogy szárnyas favágóink a farontó rovarság pusztításával hasznosak, de ezt az érdemöket megingatják avval a váddal, hogy táplálékuk megszerzése közben a fákat össze-vissza vagdalják, tehát azok értékét csökkentik, nemkülönben, hogy sok fát végleg meg is ölnek. ALTUM maga is kiváló súlyt helyezett madaraink e mechanikai működésére, midőn gazdasági jelentőségeket oly sötét szemüvegen át nézte.

Ime a vádak részletesebben felsorolva:

1. A harkályok az által, hogy saját maguk ácsolta üregekben költenek, igen sok fát megrontanak, kiváltképpen azért, mivel nemcsak korhadó, tehát beteg, hanem egészséges fákat is választanak fészkelésre s mivel előbb mindig több különböző fát dolgoznak meg, míg végre alkalmasra találnak, a hol ácsmunkájukat be is fejezik.

2. Ugyanily üregeket készítenek maguknak hálótanyául is.

3. Rovarásztatás közben — minthogy élelmők javarészt magában a fában van — szintén össze-vissza vagdalják a törzseket, egész forgácsokat hasogatnak ki s nem csupán a podvás, rovaroktól lepett vén, beteg

* Az irodalomból ismerek adatot, mely a zöld küllő gyomrában talált méhekről szól. Így HÁRS PÉTER (Vadászlap 1891. 254. l.) említi, hogy egy zöld küllő *csikorgó hidegben* bekopogatta a kaptár falát s lelővetve, gyomrában kilencz darab dolgozó méh volt.

fákat bántják, hanem a fiatalokat és egészségeseket is, nyilván tévedésből vagy pusztán kutatgatva. Sőt van egy sajátságuk, melynek okát bizton-sággal még nem tudjuk,* t. i. hogy egészséges, fiatal, síma törzsű fákra előszeretettel szállnak s azt gyűrűsen körülkopogatják, miáltal néha a fatörzsön nagy dudorodások (mintha egy vastag kigyó tekerődött volna reája) vagy kigyóalakú apró lyuksorozatok keletkeznek s ekként a fát elbetegítik, elértéktelenítik.

4. Távíró sodronyok póznáit, deszkaházakat, kerítéseket, padokat, méheseket, ablakfákat stb. is — rovarokat keresgélve — megrontanak, lyukakat vagdalván reájuk.

Ellenvetéseimet a következőkben kívánom összefoglalni:

A hazai viszonyokat szem előtt tartva, megfigyeléseim szerint fészkelő és háló üregeiket majdnem kizárólag csak beteg, belül podvás, korhadó belű fába készítik s azon ritka esetekben, mikor egészséges fában akarnak fészkelni, mindig puha fájú s így értéktelenebb fajokat, pl. nyárfákat, fűzfákat stb. támadnak meg. De munkájukat ezeken nem fejezhetik be, mert a fa belsejében már alakjuknál fogva sem képesek megfelelő mély lyukat, azaz csövet ácsolni. Azon kívül, még ha ilyen kevésbé értékes fában félbe maradt odukat vájtak is s azok későbbben kikorhadnak, csupán csak látszólagos kárt tesznek, mert a közvetlen csekély kártételt többszörösen feléri az a tetemes közvetett haszon, a mit az által szereznek, hogy a fészkelő helyekben szükségét szenvedő, odvakban költő hasznos madaraknak (ilyenek: a csuszka, ezinegék, fakúsz, seregély, légykapók, szalakóta, babuta stb.) megfelelő otthont készítsenek. Élelemkereséskor elkövetett ács munkájuk szintén nem érdemel kemény szót. Azok a rovarok, melyekhez kopácsolás útján jutnak, java-részt betegeskedő, korhadó fában élnek, noha esetleg a fák külseje ezt még nem árulja el. Ez utóbbi esetben a rendes erdőgazdának még úgyis használnak, hogy figyelmét a kivágandó fára felhívják.

De hiszen nemcsak beteg, hanem ép, egészséges fákat is — bár ritkábban — megtámadnak, össze-vissza kopogatnak, akár azért, hogy fanedvet szívjanak, akár merő tévedésből, mondhatják a harkályok vádlói.

No hát igen, nem is tagadjuk; csak hogy bebizonyult, hogy ezt korántsem mindegyik teszi, hanem bizonyos példányok, melyek egyes

* BODEN főerdész (Dankelmann's Zeitschr. IX.) és E. F. HOMEYER (Die Spechte und ihr Werth in forstl. Beziehung 31. l.) azt hiszi, hogy a harkályok a fák friss nedvét szívják, iszszák; ellenben ALTUM csupán rovarok után való meddő kutatgatást lát benne s megjegyzi, hogy — mivel tapasztalat szerint mindig bizonyos feltűnő, egyes vagy kisebb csoportokban álló egészséges fákra szoktak szállni — a fa kérge némileg ingerli őket s kihívja kíváncsiságukat. Ezt hiszi MARSHALL is (Die Spechte 13. l.)

fákat mintegy kiválasztanak s azokat rendszeresen látogatják s szinte lassanként, de czéltudatosan teszik tönkre. Ha az ilyen bűnöst ellőjük, többé nem lesz az illető fának bántódása, jeléül, hogy csakis az az egy követett el megtorlásra érdemes cselekedetet s nem érheti miatta panasz fajtársainak összeségét. Ezek a megvagdalt, gyűrűsen megkopácsolt, fiatal, egészséges fák általában igen ritkák s tapasztalatom szerint ott fordulnak elő leginkább, a hol a harkályok a fejlődött erdőgazdasági viszonyok következtében alkalmas, rovarokkal bővelkedő vén fákat nem igen találnak. Ebből én azt következtetem — s megerősíti vélekedésemet az a körülmény is, hogy újabban több harkálypéldány kezd letérni a régi útról és beteg fák helyett egészségesekre is szállni — hogy e most még csirázó szokásukra a lét harcza kényszeríti őket. A hol t. i. a százados fának már hírmondójuk sem akad s az erdőgazdák gondosan ügyelnek arra, hogy minden elbetegesedő, romlásnak induló fa azonnal kivágassék s csupán a teljesen erőben lévők maradjanak meg, a harkályok szükségét szenvednek s keresnek, kutatnak az egészségesek törzsein is. Ha azután egyet valamelyikök egyszer már megvagdalt — noha kezdetben eredménytelenül —, a sértett kéregben, sebekben bizonyos rovarélet fejlődik, mely kész falat nekik, tehát mindig vissza-visszatérnek ahhoz. Nekem, úgy látszik, hogy a dolognak elfogadhatóbb magyarázata ez, mint az a melyet BODEN és ALTUM (l. 482. lapon a «jegyzet») adott. Mivel ez a szokásuk jelenleg még csak kivételes s bizonyos igen kifejlődött erdőgazdaságokban számít — Magyarországon általában semmit — úgy károsságot jelenleg e réven sem vethetünk a szemökre; lehet, hogy a jövőben. Különben nagyon figyelemre méltó idevonatkozólag LIEBE egyik közleménye (Ornith. Monatsschr. 1892. 209. l.), melyből megtudjuk, hogy azok a külsőleg-belsőleg látszatra teljesen egészséges fák, melyeket a fekete harkály — emberi felfogás szerint, minden ok nélkül, — összekopácsolt beható göröcsövi vizsgálat nyomán *nem bizonyultak egészségeseknek*, mert a szabad szemmel nem látható penészpórák már jelentkeztek, vagyis a később kifejlődő betegség első jelei meg voltak a sejtekben.

Elesik tehát a harmadik pont alatt említett vád jelentősége is, csak úgy mint az utolsóé, mely faépitményeink rombolását írja terhükre. Általában oly szórványosan fordul az elő, hogy szóra alig érdemes. Különben is, a hol megcselekszik azt, bizvást nem csupa kedvtelésből, rontási vágyból teszik, hanem, hogy a fában rejtőzködő rovarokat szedjék ki. Tehát csak abban vétkesek, hogy a faanyag pusztulását gyorsítják, illetőleg. reakényszerítik annak tulajdonosát, hogy hamarabb pótolja azt, a mit valamivel későbbben úgyis pótolnia kellett volna.

ÖSSZEGEZÉS.

Magyarországon jelenleg a harkályok gazdasági jelentőség szerint általában hasznos, kimélendő madarak. Bizonyos kis vétkektől ugyan ők sem mentesek, melyek a kultúra fejlődésével, az erdőgazdaság tökéletesbedésével öregbedni fognak; talán egykor általában, mint a erdőgazdaságokban már a jelenben is hasznuk a kár rovására csökkenni fog, működésük közömbös lesz, sőt talán káros is. A kérdés csak az, vajjon fognak-e alkalmazkodni az új viszonyokhoz? A legtöbb faj valószínűleg nem fog alkalmazkodni, hanem — a miről már itt-ott meggyőződhetünk — azokról a területekről, hol az erdőgazdaság a kertészethez közeledik, nagy arányokban virágágy-rendszer szerint dolgozik — a minek következménye a százados, korhadó és odvas fák eltűnése — onnét a harkályok elköltözködnek, mert létfeltételök szűnt meg.

Ma reászorulunk munkásságukra, később tán fölöslegessé válik. Hogy æsthetikai jelentőségek szintén van, az csak megerősíti adott kedvező ítéletünket.

A FEHÉRHÁTÚ FAKOPÁNC.

Dendrocopus leuconotus (BECHST.) 1805.

[*Picus leuconotus* BECHST. — *Dendromas leuconotus* KAUP.]

Jegyei: akkora, mint előbbi, csakhogy nyulánkabb s így valamivel hosszabb; vállai feketék, hátának alsó része és farcsikja fehér; az öreg hím fejteteje vörös, a tojóé fekete; a has és farkalja rózsapiros, nem oly élénk, mint előbbié, hanem inkább mint a következő fajé s egyes feketés foltokkal tarkított. A fiatalok fejteteje elől feketés, egyes vörös foltokkal. Különben hasonlít a többi fakopáncsokhoz. Csőre ólomkékes, szeme sárgásbarna vagy sárgászöld, lábai sötét ólomszürkék.

Mértéke: *H.* 25—26·7; *Sz.* 14·3—14·5; *F.* 9·5—10; *L.* 2·4—2·5; *Cs.* 3·8—4·2 cm.

Európa északi és északkeleti részein honos, nyugaton és délen ritka. A Balkán-félszigeten élők némileg eltérnek a tipikus színezetűektől, a mennyiben hátuk alsó részének fehérségében egyes fekete sávok látszanak s fejtetejök élénkebb vörös; ez a fajta a *Dendrocopus leuconotus lilfordi* SH. & DR. 1871. A szibéria példányoknál pedig — *Dendrocopus leuconotus cirris* (PALL.) — a másodrendű evezők hegye is fehér s az alsó test fekete szárfoltjai keskenyebbek.

Leginkább a közép és magas hegység erdeit lakja, különösen tiszta, vagy fenyőkkel váltakozó, bükkösöket. Télen a síkságba, ligetekbe, gyümölcsösökbe is lehuzódik. Tölgyesekben ritkán fordul elő; egy ízben Kőszeg mellett Velemnél (Vasm.) gesztenyésekben fészkelte egy pár. Többször találkoztam vele a borsodi «Bükk»-hegységben. Erdélyben CSATÓ J. szerint, ha nem is közönséges, mégis gyakrabban szem elé kerül. Felső-Magyarországban (Zólyom-, Árvam.) gyakoribb. Április második felében költ s fészekalja három, ritkán négy, fehér tojás.

Tojásmérték: *H.* 24—24·8; *Sz.* 19·5—20·8 mm.

Több megfigyelő azt írja, hogy viselkedése nyugodt, nem feltűnő; én ellenkezőleg sokkal élénkebbnek mozgékonyabbnak ismerem, mint az előbbi fajt. Hangját is gyakrabban hallatja.

A KÖZÉP FAKOPÁNC.

Dendrocopus medius (L.) 1758.

[*Picus medius* L. — *P. cyanædus* PALL. — *Pipripicus medius* BP. — *P. roseiventris* BRHM. — *Dendrocoptes medius* CAB. & HEIN.]

Népies nevei: nagyobb höcsök; höcsik (Vasm.).

Jegyei: kisebb, mint az előbbi két faj; csőre vékony, homloka és esőrtőve tája halavány piszkos barnás; nyakoldalán nagyobb háromszögletű fekete folt; melle fehér; a farkalja és hasa rózsásvörös, nem rítkító s a mell alsó része is ilyen, némi sárgásba játszó árnyalatú; az alsó test — főleg oldalai — fekete szárfoltokkal. A fejtető mindkét ivarnál, úgy a fiataloknál is, vörös. A *tojó* csak abban különbözik a hímétől, hogy a vörös fejtető oldalai barnásak s általában kissé kopottasabb. Egyébként ez a faj is hasonlít az előbbiekhöz, mert főszíne fehér, fekete és vörös. Csőre ólomszínű, szemei vörösesbarnák, lábai ólomszürkék.

Mértéke: *H.* 21·8—22·5; *Sz.* 12·4—12·7; *F.* 8·5—8·8; *L.* 2—2·2; *Cs.* 2·1—2·2 cm.

Perzsiában élő fajtája, melynek nyakoldalain két különálló fekete rajzolat van, a *Dendrocopus medius Sancti Johannis* (BLANF.) Anglia kivételével, majdnem egész Európában és Kis-Ázsiában előfordul, de általában szórványosan, sőt északon és délen ritka. Egyes helyeken azonban gyakori s úgy látszik, az előhegyek nagyobb tölgyerdeit, kivált ha gyümölcsösökkel határosak, leginkább kedveli. Hazánkban sem mondhatjuk mindenütt közönségesnek, ámbár némely vidéken majdnem számosabb, mint a nagy fakopáncs. Vas- és Sopronmegye nyugoti részeiben, úgy a

Dunaligetekben, valamint Nógrádmegyében legtöbbet láttam. CSATÓ J. szerint Erdélyben alkalmas területeken rendszeren költ, de ritkább a nagy fakopáncsnál. Fészke többnyire 2—3 méter magasságban van s áprilisban 5—7 tojást tartalmaz, melyek két hét vagy 15 nap alatt kelnek ki.

Tojásmérték: H. 20—21; Sz. 17—18 mm.

Hangját, mely élesen és vékonyan hangzó *kik-kik-kik-kik-kik* gyakran hallatja. Víg, fürge állatok s ott, a hol megtelepedtek, hamar szembe-
tűnnek vagy legalább is szólásukkal adnak életjelt. Csatangolásaik közben néha több példányt is találhatunk együtt. CSATÓ egy ízben Oláh-Bretyénél 12 darabot látott együtt kóborolva.

A KIS FAKOPÁNC.

Dendrocopus minor (L.) 1758.

[*Picus minor* L. — *Piculus pusillus* BRHM. — *Xylocopus minor* CAB. & HEIN.]

Népies nevei: kis harkály; kis höcsik.

Jegyei: verébnagyságú; farkalja nem vörös, egész szárnya és háta közepe fehér és fekete harántesíkokkal; a hím fejteteje vörös, a tollak közepén fehér foltocskák; a tojóé fehér, fültáján barnásfehér folt; az alsó test a begytől lefelé fehér, feketés finom szárfoltokkal, főleg az oldalakon. A *fiatalok* fejteteje vörös, de a tojóknál csakhamar megfeketül. Csőre olomszürke, úgy lábai is, szemei vörösesbarnák.

Mértéke: H. 13·8—14·7; Sz. 8·7—8·9; F. 5·4—5·8; L. 1·3—1·45; Cs. 1·5 cm.

Körülbelül ugyanaz a földrajzi elterjedése van, mint a nagy fakopáncsnak. Délen azonban gyakoribb, noha Skandináviában a 70° é. szél alatt is találták. Afrikában Algériából ismeretes. Nagy földrajzi elterjedése következtében színezetében nem állandó. A szibériai példányok valamivel nagyobbak s alsó testök tisztább fehér alapszínű (*Dendr. minor pipra* PALL.), a kaukázusiak szárnyán pedig csak négy fehér csík van (*Dendr. minor quadrifasciatus* RADDE); a kis-ázsiaiak még jobban eltérnek (*Dendr. minor danfordi*). Életmódja inkább előbbi fajra emlékeztet csak-hogy — mint alakja is törpe — finomabb kiadásban. Hazánkban, különösen a lapályon, ligetekben mindenütt előfordul, de a magas hegységben is, noha még sem oly számos, mint előbb említett nagyobb rokona. Kiválóan puhatörzsű fákon tartózkodik (nyár- és még inkább fűzfán). Élénk, víg természetű madárka, mely a kóbor czinegerajoknak is rendes kísérője. Hangja igen magas, vékonyan, nyújtottan ejtett *gík, gík, gí, gík*.

Fészkelő odújokat 1—20 méter magasan készítenek s apró bejáró lyukat hagyva, mindenkor megismerhetjük lakásaikat. Fészkelje 5—6 tojásból áll, melyeket áprilisban rak s két hétig kotol.

Tojásmérték: *H.* 18—19; *Sz.* 13—14 mm.

97. NEM:

HÓCSIK.

PICOIDES Lac. 1801.

Vékonyabb csőralkatával, különösen pedig csonka lábával, melyen csak három ujj van, különbözik az előbbiektől. Színezete azonban szintén tarka, fekete és fehér.

A HÁROMUJJÚ HARKÁLY.

Picoides tridactylus (L.) 1758.

[*Picus tridactylus* L. — *P. hirsutus* Vieill. — *Apternus trydactylus* Swain. — *Tridactylia tridactylus* Mev.]

Jegyei: körülbelül akkora, mint a nagy fakopáncs, nyaka vékony; a hím fejteteje citromsárga, a tojóé fehér; a hát közepén fehér sáv; a szem fölött, a szemén át s a csőr tövétől lefelé, fekete sávolyok nyomulnak; két előre és egy hátra irányuló lábujja van; alsó teste fehér, a begy táján — főleg oldalain — fekete hosszanti foltokkal; a hason és farkalján szürkésfehér és fekete harántesikozás. Csőre kékesszürke, lábai sötétebbek, szeme fehér. A szerint, a mint alsó teste tisztább fehér vagy erősebben foltos, két fajtáját különböztetjük meg. Előbbi északibb elterjedésű (*Pic. tridactylus septentrionalis* BRHM.), utóbbi inkább déli s az Alpokban, Kárpátokban fordul elő; a nálunk költők többnyire ilyenek (*Pic. tridactylus alpinus* BRHM.). Egy harmadik fajta a Kelet- és Közép-Szibériában honos, kisebb termetű, *Pic. tridactylus crissoleucus* Bp., melynél a fehér rajzolatok is nagyobbak.

Mértéke: *H.* 23·8—24·7; *Sz.* 12·7—13; *F.* 9—9·2; *L.* 2·3—2·45; *Cs.* 2·8—3 cm.

Az Ó-Világ északi részeit lakja, délen csak a nagyobb, magasabb hegységekben fordul elő. Nálunk a Kárpátok terjedelmes fenyveseiben él, különösen Felső-Magyarországban s Erdélyben a Retyezaton. A közep-hegységbe legfőljebb ősszel és télen ereszkedik le, a síkságot pedig álta-

lában kerüli. Életmódjában, szokásaiban a nagy fakopáncshoz legközelebb áll. Hangja is olyan, csak valamivel mélyebb. Fészekalja 4—5 fényes, fehér tojásból szokott állani.

Tojásmérték: *H.* 18—19; *Sz.* 24—26 mm.

Legkedvesebb eledele: a fenyőpille (*Cnethocampa pinivora*) tojásai és lárvái, a levélrontó *Cecidomyia*-k lárvái és kifejlett példányai, egyéb farontó bogárság. Magvakat (fenyő-, borókamagot, sőt bogyókat) szintén eszik.

98. NEM:

KÜLLŐ.

PICUS L. 1758.

Kissé eltérő csőralkat s túlnyomóan zöld színezet különbözteti meg e nemet a többiektől. A külső lábujjak (elöl és hátul) körülbelül egyforma hosszúak s épp oly hosszú a csüd is. A legszélsőbb farktoll oly rövid, hogy alig látszik ki a farkfedőkből.

A SZÜRKE KÜLLŐ.

Picus canus Gm. 1788.

[*Picus norvegicus* LATH. — *P. viridicanus* M. & WOLF. — *P. chloris* PALL. — *P. caniceps* NILS. — *Gecinus canus* BOIE.]

Népies nevei: többnyire csak *zöld küllő* vagy *külü*, zöld harkály, melylyel összetévesztik.

Jegyei: valamivel kisebb, mint a következő; alul szürke, némi zöldes árnyalattal; a torka világosba játszik; a fej és nyak hamuszürke; a *hímnnek* vörös homlokfoltja van, s tarkója felé fekete hosszanti foltozás; a csőrtő és szemei között fekete sáv; a szem alatt hosszúkás fekete folt; a *tojó fején nincs vörös folt*; háta zöld, de nem oly élénk, mint a következő fajé; evezői szürkésbarnák, külső szélük fehéres foltokkal; a fark alulról nézve nem látszik csikozottnak; az *öreg*ek hasa és farkalja inkább egyszínű, a *fiatalok* már a mell alsó részétől lefelé feketés-szürkén foltosak. Csőre kékesszürke, az alsó káva töve sárgás-zöldes; szemei vörösseszürkék, később rózsapirosak, lábai ólomszürkék.

Mértéke: *H.* 29—30; *Sz.* 15—15·3; *F.* 10·6—11·7; *L.* 2·6—2·9; *Cs.* 3·3—3·5 cm.

Európa nyugati felében ritka vagy hiányzik, kelet felé s főleg észak-keletnek gyakoribb. Magyarországon elég közönséges, bár nem annyira, mint a zöld küllő. Völgyekkel váltakozó hegyi erdőkben, halmos, valamint sík vidéken szeret tartózkodni. A tiszta fenyveseket nem igen keresi s inkább lomberdőben vagy kevert, vén fákkal bővelkedő, ritkás széleken találkozhatunk vele. Őszkor el-el kószál s meglátogatja a gyümölcsösöket, kerteket. Életmódjában nagyon hasonlít a következőhöz, hangja azonban lágyabb, vékonyabb s *klih*, *klih*, *kli*, *klü*, *klüh*, *klüh* formán hangzik. Kúszás közben *gükk*, *gükk*, *gükk* hangon szól, minden szökkenésére egy-egy szótag jutván. Fészekoduit lombos fába vájja, 1—15 méter magasságban s 6—8 fényes, finom héjjú tojást rak.

Tojásmérték: H. 20—21; Sz. 25—26 mm.

Élelmét és gazdasági jelentőségét a 480. stb. lapon ismertettem.

A ZÖLD KÜLLŐ.

Picus viridis L. 1758.

XV. tábla.

[*Gecinus viridis* BOIE. — *Brachylophus viridis* JARD. — *Chloropicus viridis* MALH. — *Gecinus pinetorum*, *frondium*, *virescens* BRHM.]

Népies nevei: zöld küllő vagy külű; zsolna v. zsóna (Borsodm.): sárküllő (Alföld); zöld harkály.

Jegyei: majdnem galambnagyságú; főszíne zöld; fejteteje és a tarkója élénk karminpiros, csak a tollak töve szürke; a szem környéke a csőr tövéig, szintúgy erős pofasávja s a szem fölött hátranyomuló sáv, fekete; a hímnél a pofasáv közepe vörös; farka csikozott. (L. I. köt. II., V. tábla és 35. kép.)

Leírása. *Öreg hím:* felül élénk olajzöld, helyenként kevés, homályos, alig észrevehető világosabb pettyekkel; torka világos zöldesszürke, egész alsó teste világos halványszürkés olajzöld, a has táján és farkalján szürke, sötétebb harántcsikozással; farcsikja zöldessárga; a nagy evezők sötét szürkésbarnák és külső szélükön, a hátulsó evezők pedig belső szélükön, fehéres foltokkal; a fark hegye feketés, egyébként zöldesszürke és szürkésbarnán harántcsíkos. A *tojó* hasonlít a hímhez, csak hogy pofasávja fekete. A *fiatalok* homloka és szemöldöksávja finom fehéres foltozású, szintúgy a pofák feketése is; torkuk sárgásfehér, némi fekete foltcskákkal.

Csőre sötét kékesszürke, az alsó káva töve világosabb; lábai szürkék; szeme fehér.

Mértéke: *H.* 32—33; *Sz.* 16·8—17·2; *F.* 10·9—11·3; *L.* 3—3·4; *Cs.* 4—4·3 cm.

Egész Európában föl a 63° é. szél-ig közönséges s áterjed Ázsia szomszédos részeibe is. Egyes vidékeken kisebbszerű eltérések mutatkoznak színezetében; így a Spanyol-félszigeten élő fajtájának (*Picus viridis sharpii*) pofasávja egészen vörös. Hazánkban is a legismertebb harkályok közé tartozik s nem annyira a magas, mint közép hegységben, síkságon tanyázik, kivált mezőkkel, legelőkkel határos vén, odvas, lombosfájú erdőségeken. Az erdő mélyét nem igen kedveli, különösen nem a sűrű, összefüggő erdőterületeket; hanem inkább a tisztásokkal bővelkedő, nyíltabb helyeket. Kertekben, gyümölcsösökben, gesztenyésekben is szeret tartózkodni, kivált ha a terület völgyes, halmos és elő-hegyek erdőségeivel határos. Télen — az időjárás szerint — kisebb vagy nagyobb kalandozásokat tesz, oda huzódik, hol élelmet talál. Belátogat az épületek közé is s gyakran láthatjuk, a mint valami régi falon megkapaszkodva vagy a földön vájkálva, majd meg fára kúszva táplálékát keresi. Néha-néha a méheseket is megnézegeti, sőt bejárót kopogat a kaptáron. A hangyabolyokat azonban legszívesebben látogatja s nyáron folyton dézsmálja. Általában a földön majdnem többször, vagy legalább is annyiszor található, mint a fákon. Az ágakon gyakran látjuk ülni, főleg a fa hegyén, a mit a fakopáncsok kivételesen és ritkábban tesznek, épp úgy, mint a hogy földre alig szállanak. Gyakran találkozhatunk vele fasorokban is, midőn a kocszi elől törzsről-törzsre száll. Repte erősen surrogó s hullámosabb mint a többi harkályé. Kúzás közben nagy szökkenéseket, ugrásokat tesz s mindegyiket éles, messze hallatszó *glü, gjük, jük* szótaggal kíséri. A fák hegyén, párosodáskor, néha hosszabban elidőzik s élénken *klü, glü, klü, külü, klü, külü, glii* szólását hallatja, mely kezdetben legerősebben, de fokanként leszálló ütemben hangzik. Elszálláskor is így szokott szólani. Nyugtalan, ideges, mozgékony természetű, a mellett meglehetősen óvatos és félénk. Gondosan fődözi magát a fatörzseken s ha észreveszi, hogy figyelünk reá, sőt közeledünk feléje, úgy repül el, hogy a fa lehetőleg eltakarja s későbben vegyük észre távozását. Márcziusban párosodik, de nem igen «dorombol». Április vége felé azután kotolni kezd. Fészkelő oduját (L. I. köt. 37 kép.) 2—14 méter magasan készíti s 6—8 fényes fehér tojást tojik, melyek 16—17 nap alatt kelnek ki. (XL. tábla.)

Tojásmérték: *H.* 28—29·7; *Sz.* 21·5—22·5 mm.

A szülők közösen osztják a költés fáradságait s az ülésben felváltogatják egymást. Legkedvesebb eledele: hangyák, hangyatojások. Csőrével megbontja a bolyokat, még télen is lefurakodik a mélyebbre huzódott hangyákhoz s hosszú nyelvével — mely jóval feléri a többi harkályfajok nyelvét — ügyesen keríti meg csemegéjét.

Valamint a többi harkály, úgy ő is kiváló ékesítője az erdőknek, kerteknek s károosságáról általában szó sem lehet, mint azt már előbb bővebben kimutattam. Bizonyos esetekben azonban a méhészeknek alkalmatlanságot okozhat, de védekezhetünk ellene, mert ijedős léteére nem igen nehéz távol tartani a kaptáraktól.



XI. REND.

ÜLDÖGÉLŐK.

INSESSORES.

Termetükhöz képest lábuk aránylag kicsiny és sajátos alkatú, s így leginkább az ágakon való megkapaszkodásra alkalmas. Csüdjük rendszeren rövidebb vagy oly hosszú, mint a középujj, elől vértezett, hátul csupasz vagy kis pajzsokkal borított; lábujjaik gyengék, ritkán egészen szabadok, többnyire tőfelükön részben összenőttek; a hátulsó karom általában a leggyengébb, kivételesen erősebb; a szárnyak különböző alakúak, de az első evező sohasem a leghosszabb; az összeesükkott szárny elsőrendű evezői csak kevéssel hosszabbak, mint a másodrendűek, legnagyobb a különbség a szalakótáknál; a fark többnyire 10 vagy 12 tollú s változó alakú, hosszúságú; csőrük is igen különböző, leggyakrabban aránylag hosszú s kemény. Lábalkatuknál fogva helyválttatásnál főleg szárnyaikhoz folyamodnak, mert ugrálni az ágakon vagy a földön lépkedni csak ügyetlenül bírnak. Hangjuk többnyire rikácsoló, vagy sajátosan hupogó, élesen rikkantó, bugybogó. Leginkább állati táplálékot esznek, egyes fajok kivételesen gyümölcsöt is.

XXX. CSALÁD.

JÉGMADÁRFÉLÉK.

ALCEDINIDAE.

E család képviselői főleg a meleg égöv alatt honosak s életmódjuk szerint alcsaládokba oszlanak. Alakjuk rövid, vastag; csőrük egyenes, aránytalan hosszú, gyilokszerű; szárnyuk szintén rövid; három előre álló lábujjuk töben többé-kevésbé összenőtt; a csüd rövid. Rideg, magányos életet folytatnak, leginkább vizek környékén tartózkodnak. Hangjuk rövid éles rikkantás. Főleg halakat esznek. Nálunk csak egy faj van.



Necsey J.

$\frac{3}{4}$

JÉGMADÁR
ALCEDO ISPIDA (L.)



A. ALCSALÁD.

JÉGMADARAK.

ALCEDININAE.

Csőrük hegye keskenyebb mint magas, oldalt összenyomott; orrlyukaik hasitékalakúak. Főleg halakat esznek, földi lyukakban (hosszú csatornás bejáróval) fészkelnek.

99. NEM:

JÉGMADÁR.

ALCEDO L. 1758.

Igen rövid egyenes farka, mely alig éri fel a szárnyhosszúság felét, a rövid belső ujj, mely a középső ujj második ízéig ér, jellemzi.

A JÉGMADÁR.*Alcedo ispida* L. 1758.

XVI. tábla.

[*Alcedo hispida* LESS. — *Alc. advena* BRHM.]

Népies nevei: halászmadár (Veszprémm.); vízi király (Baja).

Jegyei: pacsirta nagyságú, de rövidebb, nagyobb fejű, zömökebb testalkatú; felül főszíne zöldeskék; a fej haránt foltjai és a szárnyfedők foltjai, úgy háta közepén levő széles, foszlott tollazatból álló sáv, fényes világoskék; farka azurkék; torka fehér, némi sárgás árnyalattal; alsó teste rozsdás narancsszínű; lábai (L. I. köt. V. tábla.) vörösek; szemei sötétbarnák. A *tojó* és *hím* abban különbözik egymástól, hogy utóbbinak egész csőre barnásfekete, csak a szájug élénk vörös, utóbbinál az alsó káva töfele vöröses narancsszínű. A *fiatalok* nem oly élénkek, mint az öregek s nyakelejük, úgy mellük tollszegélyei hamuszürkések.

Mértéke: *H.* 16·8—17·7; *Sz.* 7·3—7·8; *F.* 3·5—4; *L.* 0·9—1·1; *Cs.* 3·5—3·75 cm.

Angliában és Dániában van elterjedésének északi határa, külön-

ben egész Európában honos. Kelet felé kisebb termetű, felül kékebb fajtája (*Alcedo ispida bengalensis*) helyettesíti, mely Perzsiában, Indiában fordul elő legtypikusabban. Habár — úgy alakját, mint ragyogó szép tollazatát véve — annyira feltűnő madár, hogy más madarunkkal össze nem téveszthető, mégis a szabadban nem sokszor láthatjuk, mert kerüli a nyilvánosságot, társaságot s azonkívül sehol sem számos. Patakjaink, halas vizeink mentén azonban sok helyt előkerül, habár csak esetlegesen s néha vesszük őt észre. De ha ritkán jutunk is abba a helyzetbe, hogy megfigyelhessük, ha mégis megleshetjük, önkénytelen az a kérdés támad fel bennünk: «Csakugyan belföldi madár-e? s nem-e valami keleti, forró égövi szökevény?» Pompás színei, exotikus külseje elűtnek a mi általában nem kirívó szárnyasainktól, s valóban áll, hogy ő meg a gyurgyalag, aranymálinkó, szalakóta és pásztormadár, a forró égöv színgazdag madárvilágának mintegy nálunk rekedt, felhatolt előőrségét teszi.

Ott áll mozdulatlanul, alászegezett csőrével a víz fölött, a bokros, fásított part egyik kinyuló száraz ágán, elmélázva kémlel a mormogó habokba s ha prédát lát előre felkapja csőrét s mint egy nyeletlen nyilhegy, rézsut a vízbe vágódik, hogy a következő pillanatban üresen vagy pedig ujjnyi halacszával csőrében viassz szálljon pihenő helyére s elnyelje a kihalászott falatot. Türelmes leskelődése, zsákmány láttára fell villanyozott fürgesége szakasztottan a jó horgászra emlékeztetnek. Félénk természete nem engedi, hogy közelébe férközhessünk, többnyire előbb meglát, mint mi őt, figyelmünket csak éles *tűt, tűt, szít* sikkantásával vonván magára.

Csak egy perczig látjuk a víz folyását követő, sebesen — de nem könnyedén — tova röprenő madárkát, melynek háta a napfényben úgy csillog, mint valami drágakő. Messze nem száll, hanem a folyó fölé hajló egyik faágra csakhamar újra kiül lesbe. A víz környékét ritkán hagyja el s szárazföld fölött sem szeret repülni. Azonban nemcsak folyó vizek mentén, hanem tavak partján, állóvizeknél is halászgat, s ott, a hol bőven van apró hal, szívesen időzik. Egész éven át nálunk van, de nem állandóan egy helyen, hanem ősszel lehuzódik a nyitabb vizekhez, helységek közelébe, de nem annyira kóborló, mint inkább csak helyetváltoztató madár.

Márczius közepén párosodik s áprilisban fészkel. Egy-egy párnak nagy területre van szüksége, a hol nem igen tűr meg mást. Otthonát saját szerűen készíti, tudniillik a folyók, patakok egyik félreesőbb, nyugalmas pontján a magas partba, majd egy méter hosszú csatornát váj, melynek végét katlanszerűen kibővíti. Fészket tulajdonképpen nem is

épít, hanem azokra a megemészthetetlen maradványokra, halszálkákra, melyeket kiökrend, rakja 6—7 fénylő fehér, gömbölyded tojásait.

Tojásmérték: *H.* 21—22·3; *Sz.* 17·7—18·5 mm.

A tojó két hétig üli fészekalját, mialatt a hím gondosan eteti. A fiókákat azután közösen táplálják, még pedig jó sokáig, kireptetés után is vagy 14 napig.

Legfőbb élelme apró halakból áll ugyan, de nem kizárólag abból mert apró rákféléket, szitakötőket, tiszavirágot (*Ephemera*), vízi poloskákat, apró csigákat s rovarokat (*Dyticus* stb.), legyeket, álczákat is eszik. A megfigyelések szerint a hal- és egyéb táplálék között az arány körülbelül úgy áll, mint 4 : 1. Minthogy leginkább silány halat fogdos s nagy számban nálunk nem fordul elő sehol sem, valami érezhető kárt *általában* nem tesz. A rendszeres halasgazdaságban, főleg pisztrángos vizeknél azonban túrni nem lehet, mert itt a többi halellenséggel szövetkezik s ha nem is magában, azokkal együtt sok kárt tehet. Vadvizeknél, halászatilag rendesen nem kezelt folyóknál, tavaknál, természetesen közömbös szerepet játszik. A hol szükséges, különösen csapóhálókkal foghatjuk, melyeket leshelyein állítunk föl.

XXXI. CSALÁD.

GYURGYALAGFÉLÉK.

MEROPIDAE.

Csőrük oldalt lapított, nem egyenes, hanem kissé ívszerűen nyújtott; termetök nyulánk; szárnyaik meglehetősen hegyesek; a csüd jóval rövidebb a középujjnál; a belső lábujj első ize töben összenőtt a középsővel, a külsőé pedig 3 ízig van azzal összeforradva; hosszú farkuk 12 tollu. Pompás tollazatukkal, előbbiekhez hasonlóan, forró égővi madarak, melyek közül nálunk csupán egy faj fordul elő. Többnyire telepesen, földbe vájt lyukakban fészkelnek; rovarokkal, különösen méhekkal, darazsakkal táplálkoznak, melyeket kitűnő reptük közben fogdoznak.

100. NEM:

GYURGYALAG.

MEROPS L. 1758.

Első evezőjük elkorcsosult rövid, lándzsahegy alakú, a második evező (ritkán 2—3-ik) a leghosszabb; a fark középső tollai rendszeren hosszabbak a többinél s hegyes végűek.

A GYURGYALAG.*Merops apiaster* L. 1758.

XVII. tábla.

[*Merops hungariæ* BRHM.]

Népies nevei: földi rigó (Debreczen); török fecske (Csallóköz); gyurgyóka; gyuggyóka (Balaton vidéke); putypuruty (Doborgáz); piripió; méhmadár (M.-Szecsöd, Vasm.).

Jegyei: alig rigónagyságú, de karcsubb; torka sárga, feketén szegve; alsó teste zöldeskék; felül gesztenyebarna, háta sárgás; homloka fehéres-zöldeskék; csőre fekete; szeme karminvörös; lábai barnásszürkék. A *tojók középső farktollai rövidebbek*, mint a híméi, szárnyuk és hátuk elmosódott, zöldes, nem oly élénk. A *fiatalok felül főleg zöldek, úgy szárnyuk is*, középső farktollaik nem hosszúak s nem hegyes végűek, alul fehéresszürkés tengerzöldek. (L. I. köt. II. tábla.)

Mértéke: H. 25·8—27; Sz. 14·5—15·6; F. 11—13·5 (a 2—2·3 cm.-rel kinyuló középső tollak hegyéig); L. 0·9—1·4; Cs. 2·9—3·9 cm.

Európa déli részeiben, főleg a Földközi-, Fekete- és Kaspi-tenger mellékén honos, szintúgy Közép-Ázsiában, Afghanistánban és Kashmirban. Magyarország délibb részein szintén gyakori, de nem mindenütt, hanem leginkább nagyobb folyóink mentén elterülő legelőkkel, rétekkel, fás-részletekkel, váltakozó síkságokon. Költözködő madár s meglehetősen későn érkezik hozzánk, az országos középnap szerint: *május 12—13-án*. Ilyenkor egyes csapatok mindig sokkal északabbra látogatnak, mint fészkelő helyeik feküsznek s nemcsak Észak-Magyarországba, hanem egyesek Dániáig, Angolországig elkalandoznak. Legszívesebben magas partokkal bővelkedő helyeket szeret, melyek nyílt fekvésűek, itt-ott fásítottak s ahol, egyes bokorrészletek mellett, kimagasló fák is vannak. Itt a mező-



$\frac{1}{2}$

GYURGYALAG
MEROPS APIASTER L



kön, réteken álló egyes fák sudarában vagy oldalágain gyakran láthatjuk üldögélni, majd szárnyra kapni, hogy szép lenge csavarodások közben felemelkedjék a magasba vagy ívonalban ereszkedjék le a virágok mézrablóihoz, a méhekhez, melyeket ügyesen kapkod el. Szép időben már kora reggel láthatjuk őket a magas levegőégben fecskemódra repkedni vagy csak hangjukat hallhatjuk, melyet messziről, magasból hoz a szellő füleinkbe. Sajátságos *griigrü, grii, grii, pur purrr, prrr pru, prrr gyurug-gyurug* szakadozottan ejtett s mégis folytonos bugyborékolás az, mely más madárhanggal alig téveszthető össze. Társaságban szoktak járni, de nem oly tömött seregekben, mint például a seregélyek, hanem lazán, megoszolva s bizonyos területen elszóródva. Este felé ismét visszarepülnek vízmosások, meredek szakadások partjaiban lévő fészkelő helyeikhez, hogy vadászati kirándulásuk fáradsalmait kipihenjék. Alig van szebb, ragyóbb, s színpompásabb madarunk nálánál. Még a jégmadár és szalakóta sem éri föl; bár ezeken is a barna és kékes tengerzöld — ugyanoly selymes fényben — uralkodik, mint a gyurgyalagon, de utóbbit különösen megszépíti gyönyörű, feketén szegett, sárga torokfoltja, szárnyának papagályszerű remektarkázata, farkának exotikus alakja. Akárcsak a forró égöv alá képzelhetjük magunkat, mikor ez ügyes reptű madarakat látjuk. Csillognak, szemet kápráztatva járnak a levegőt, sokszor mereven eleresztett szárnynyal, majd meg nyilalva s ismét felkanyarogva a magasba, hol játszva körözgetnek, míg csak apró pontocskáknak látszanak; de öntudatosan fitogtatják szépségöket akkor is, midőn valami kiálló száraz ágon csendesen sütkéreznek a napfényben s üldögélve lesik az arra repenő rovarokat. Május második felében párosodnak s kezdenek fészkelni, többnyire telepesen, mint a parti fecskék vagy csókák, de mégsem oly nagy számban, sőt nem ritkán egyes párokban is — s otthonuk megválasztásában, úgy készítésében is alig különböztet azoktól — utóbbiakkal vegyesen. Temesmegyében megfigyeltem, hogy csókáktól megszállott magas partban költött néhány pár gyurgyalag. Hosszú, egy méternél is jóval hosszabb, csatornákat vájnak e célból, melynek katlanszerűen kitágított végébe rakják 5—7 fehér, gömbölydedalakú tojásaikat, a nélkül, hogy fészket építenének. Eledelök megemészthetetlen részeit azonban gyakran itt szokták kiökrendeni s így a fiókák, melyeket a tojó 16 nap múlva költ ki, mégis némileg puhább alapra ülhetnek s nem kénytelenek a pusztá földön kuczorogni.

Tojásmérték: H. 23—26.5; Sz. 19—20 mm.

Szeptemberben elköltözködnek tőlünk s Afrikába mennek telelni.

Darazsakat, legyeket, szúnyogokat, muszliczákat, szöcskéket s más

ilyenféle kisebb rovarokat esznek, különösen szeretik a méheket. A méheket, úgy mint a fákban élő vadméhek tanyáit, rendszeresen látogatják és kiadóan pusztítják. Ezért — főleg a hol nagyobb számban költenek — a méhész nem szívesen látja s gyönyörűséges külsejöknek daczára sem rokonszenvezhet velök.

XXXII. CSALÁD.

BANKAFÉLÉK.

UPUPIDAE.

A lábujjak töve nincs annyira összeforradva, mint előbbi nemnél; a hátulsó ujj karma erősebb és hosszabb, mint a középsőé; farkuk 10 tollú; csőrük többnyire vékonyabb és ívesebben sarlós s nem is oly kemény, hanem hajlítható.

101. NEM:

BANKA.

UPUPA L. 1758.

Csőrük vékony, sarlós; hosszú fejtollazatukat felbóbitázzhatják s lefektethetik; a belső lábujj szabad, ellenben a külsőnek töve az első ízig. a középsővel összeforrott; csüdjük majdnem oly hosszú, mint a középső ujj; farkuk egyenes, jóval rövidebb, mint a szárny hossza.

A BÚBOS BANKA.*Upupa epops* L. 1758.

XVIII. tábla.

[*Upupa vulgaris* PALL. — *U. bifasciata* BRHM.]

Népies nevei: bűdös banka, babuta, babutka, bubutka, bubueska, babuka; lepeses (= szurtos) dudú (Erdély, ПАКН szerint); bugybóka (Somogym.); sáros banka (Kolozsvár); budoga (Pécs); sz . r . babuk; sz . r . bubueska (Alberti-Irsa); f . st . s banka; bóbás banka (Hevesm.); ganajmadár (Jászberény); dutka.

Jegyei: jó rigónyi; főszíne halavány rozsdabarna; bóbítája inkább



$\frac{1}{2}$

BÚBOS BANKA
UPUPA EPOPS L



világos rozsdavörös, a tollak hegyén fekete, a leghosszabbakon fehér és fekete folt; szárnya fekete, fehér harántesíkokkal (a nagy evezőkön csak egy ilyen harántesík); a fark fekete, félholdalakú, fehér harántfolttal közepén; hasa és farkalja fehér, az oldalakon egyes fekete hosszanti foltokkal; csőre vöröses barnásszürke, hegye felé fekete; lábai ólomszürkék; szemei sötétbarnák. A *tojónak* kisebb bóbítája van. A *fiatalok* olyanok, mint az öregek, kissé szürkésebb, barnásabb árnyalattal.

Mértéke: *H.* 28—29·8; *Sz.* 15—15·6; *F.* 14—15; *L.* 2—2·2; *Cs.* 5—5·7 cm.

Közép- és Dél-Európában leggyakoribb, de egyeseket még a 60° é. szél. alatt is találtak költve, sőt vendégeskedő példányokat nemcsak Skandinávia és Oroszország legészakibb részeiben, de kivételesen még Spitzbergákon is észleltek. Közép-Ázsiában szintén közönséges és Khináig, Japánig fordul elő, de északkeleti Afrikában is költ. Mint költözködő az országos középnap szerint tavasszal: *április 9—10-én* érkezik hozzánk s vén lomberdők szélein, ritkás, odvas fákkal és tisztásokkal bővelkedő erdőkben, különösen legelők körül, egyes galagonya- és kőkénybokokkal bővelkedő gyepeken, mindenütt közönséges. Kertekben, fasorokban, ligeteinkben szintén gyakran található; de a sűrű, összefüggő erdőt nem kedveli. A síkságban inkább szeret, mint a hegységben, noha ott sem hiányzik s itt a fensíkok, hegyi legelők körül szokott mutatkozni. Tarka tollazatával, karesú csőrével, ékes bóbítájával, melyet néha-néha tarajosan felborzaszt, erdőszéleink, legelőink sajátos jellemző ékes madarainak egyike s mint ilyen közismertségű. Népünk azonban tisztátalansággal vádolja és illatát sem dicséri; a miben igaza is van, mert hosszú csőrével leginkább a ganéjt, trágyát turkálja, kukaczkok, pondrók után kutatgatva; fiatal korában pedig — míg fészkében ül — annyira gyenge fogalmai vannak a tisztaságról, hogy nem átalja saját otthonát bemocskítani. Ez a népies felfogás rendes jelzője madarunk nevének s közmondásban is kifejezést talált, például: «Büdös babuk berzenkedik a hattyúval.» Nemsokára jelentkezősük után párosodni kezdenek, a mit órák hosszant hallható *hup-hup-hup* szavukkal, «dudogásukkal» árulnak el, így tolmácsolván szívük melegséges érzelmeit. Hogy párjuk tetszését végleg kinyerhessék, fitogtató önérzettel járvák őt körül s bóbítájukat is gyakran felállogatják. Májusban költenek. Fészket rendszeren nem is építenek, hanem valamely 1½—3 méter magas faoduban a podvás, korhadó farészekre, mely az ülő madár szennyével és néha marhaganéjjal van undokítva, rakják 4—7 szürke, zöldes olajszínű vagy agyagszínű, minden pettyezés és foltozás nélkül szűkölködő tojásaikat. (XL. tábla.)

Tojásmérték: *H.* 24—27·2; *Sz.* 17—18·6 mm.

A fiókák 16 nap múlva kelnek ki; kirepülés után egyideig összetartanak, lassanként meglazul azonban a családi kapocs s mindegyik a maga útján keresi boldogulását. Legtöbbször a földön látjuk öt lépkedve, keresgélve, felriasztva azonban fára is száll, s a vastag ágak és lombok között jól elrejtőzik, mert félénk, óvatos madár. Nem szeret nagy távolságokra repülni, mert nem valami ügyes reptű. A magasba nem emelkedik, inkább alacsonyan, szajkószerűen, hullámos szökkenéseket téve, halk szárnyesapással száll. Augusztus végén készülődik a nagy útra s szeptemberben Afrikába távozik.

Tápláléka különböző rovarokból, férgekből, kukaczból, pondrókból, hernyókból, gilisztákból, hangyákból, bábokból, legyekből áll. Pusztítja a lőtetűket, cserebogárcsimaszokat is. Eledelét rendszerint a földből túrja ki s ezért nedves, laza talajt kedvel s különösen a ganéjban élő kukaczból, pondrókat, nyüveket szedegeti, mert legkönnyebben fér hozzájuk. Repülő rovarkákat, légyféléket is el tud kapni, habár ez a fogdosás nem igazi mestersége. Éppenséggel semmi kárt nem tesz gazdaságunkban, sőt mindig javunkra dolgozik; külsejével díszesíti, szavával megélénkíti az erdőt, legelőt: mindezért feltétlen oltalmunkra tarthat számot.

XXXIII. CSALÁD.

SZALAKÓTAFÉLÉK.

CORACIIDAE.

Csőrük varjuszzerű, hegyén kissé aláhajló; az orrlyukak rendesen hasítékalakúak; hátulsó karmuk többször rövid; szárnyuk fejlődött; csüdjük körülbelül oly hosszú, mint a középső ujj; termetök inkább tömzsi, mint nyulánk, fejök vastag. Igen jó repülők, de nem jó járkálók. Egy részök éjjeli állat s e szerint két alcsaládba sorozták őket.

A. ALCSALÁD.

SZALAKÓTÁK.

CORACIINAE.

Ők a családnak tipikus alakjai. Tarka, kemény tollazatú, 12 farktollú, faodvakban költő, rikácsoló hangú nappali madarak. Nálunk csak egy faj, a többi meleg égővi.

102. NEM:

SZALAKÓTA.

CORACIAS L. 1758.

Egészben csókaszerűek; orrlyukaik a csőr tövén; csüd rövidebb a középujjnál; 2—3 evezőjük leghosszabb; belső lábujjuk szabad, a külső töben kissé a középsőhöz forradt.

A SZALAKÓTA.*Coracias garrula* L. 1758.[*Coracias loquax* LICHT. — *C. planiceps* BRHM.]

Népies nevei: zöldkánya (Vasm.); vaskánya (Pécs); sz.ricsóka (Alföld); zöldesóka (Veszprém; Erdély); kalangyavarjú (Erdély); vasvarnyú (Alberti-Irsa); vasmadár (Jászberény); vasvarju (Kecskemét); tengeri vagy árvaszajkó (Bodrogek); kékmátyás (Erdély); kék varnyú (Pestmegye.)

Jegyei: csókanagyságú; főszíne kékes tengerzöld; háta fahéjszínű, a szárnyhajlás és az evezők alulról nézve lazurkékek; a csőr töve barnás, egyébként feketés; szemei szürkésbarnák; lábai barnássárgák; a szájjug fölött fekete serteszálak.

Leírása. *Öreg hím:* homloka, torka és álla szürkés; szem és csőr között barnás sáv; egész fej, nyak, alsó test ragyogó kékes tengerzöld; a kis szárnyfedők azurkékek, a nagyok oly színűek, mint a fejtető; a középső farktollak sötétszürkések, kékeszöld árnyalattal, mely legélénkebb tövük felé, a szélsők töfele sötétkék, hegyük világos kékeszöld, a legszélsőbbek hegyén sötét folt; farcsikja kékes. Az *öreg tojók* hasonlítanak a hímhez, a fiatalabbak valamivel halványabbak, hátuk barnasága szürkésbe játszó. A *fiatalok* fejteteje barnásszürke, zöldesen áttetsző, nem élénk; hátuk is szürkésbarna; alul is ilyen szürkésbarnaság, a torok és begy keskeny, világos tengerzöldes szárfoltokkal rajzolt; a szélső farktoll hegye nem sötét foltos.

Mértéke: *H.* 29·6—31·7; *Sz.* 19—19·5; *F.* 12·3—13·2; *L.* 2·3—2·5; *Cs.* 2·9—3 cm.

Általában Dél- és Közép-Európában költ, de nem mindenütt fordul elő. Észak felé ritka, habár még a 61° é. sz. alatt is észlelték. Ázsiában az Altáj hegységig, Kashmirig találták. Hazánkban némely helyen igen

közönséges, máshol meg hiányzik, a szerint, a mint megfelelő tartózkodási helyekre tehet szert. Hegységben nem telepszik meg, mert természetének a síkság előnyös, hol a táviró-sodronyokon, kazalokon, gabnakereszteken, föld kupaczokon, egyes fák hegyén üldögélhet s leskelődhetik prédára. Ha valami kíváncsi falatot pillant meg, levágódik a földre, elkölti s visszaszáll helyére. Igen szívesen telepszik meg legelőkkel, rétekkel, mezőkkel határos nyílt, vén odvas fákkal bővelkedő világos erdősélekben, hol harkályok, csókák, seregélyek, vadgalambok, véresék, bankák költenek. Az ágak és lombok között ritkábban látható, annál többször a fák hegyén vagy oldalán kinyuló száraz ágakon. Nem is ugrál ágról-ágra, hanem vagy üldögél, vagy repked. A repülésben pedig mester. Nem nyilaló sebesség, hanem változatosság, kanyargás, bukázás jellemzi repét, mely azonban némileg galamb- vagy csókaszerű. Hozzánk jó későn érkezik, az országos középnapot véve: *május 2—3-án*.

E hónap végére és június elejére esik költési ideje. Egy-egy területen — többnyire nem messze egymástól — több pár üti fel tanyáját. A hímek fel-felemelkednek a fatetőkről s ide-oda vetik magukat a magasban, majd ismét visszaereszkednek pihenő águkra, hangos karicsolással — mely hol *rákk*, *rákk* vagy vontatott élesebb *krée* formán hangzik — udvarolván párjuknak. Néha sebesen csörögve *krakarrakaraka* szólást is hallatnak, mely különösen élénk, lármás, mikor két vetélkedő hím üzi egymást. A feldühödt, hajszólo ellenségek ügyesen csavarognak a faágak között s mérgesen összeverekedve, gyakran a földre bukfenceneznek. Hangjuk silányságát bőven kipótolja elragadó szép tollazatuk, mely remekbe járó keleti pompában fénylik, tarkállik. Sűrű, rendesen művelt, egészséges fájú erdőkben hiába keressük ezt a gyönyörű madarat s mivel az odvas fák, elhanyagolt paraszterdők kezdenek ritkulni, madarunk is megszűkül fészkelő helyek dolgában, mert faodvakban szokott kolteni. Néha fészket nem is épít, csak a korhadó fa belsejébe rakja 4—6 fehér tojását; máskor meg száraz fűszálakból, szörökből, tollakból, mohából készít magának a faüregben nem sok műérzékre valló fészket; sőt néhol (Dél-magyarországban) elhagyott szarkafészkekben, földi lyukakban üti fel otthonát.

Tojásmérték: *H.* 35—36; *Sz.* 27·6—28·5 mm.

A fiókák 17 napi kotlás után kelnek napvilágra s gondos ápolásban részesülnek. A tisztaságra azonban nem tanítják meg őket szüleik s ebben csak oly fokon állnak, mint a banka-fiak. Népünk meg is tisztelte egyik nevében a megillető jelzővel. Augusztusban mindenütt a mezőn, kepeken, fásorokban üldögélnek, szinte rikítanak. Valami közelre azonban nem

várják be az embert; a vasut mentén azonban nyugodtan ülnek a táviró-sodronyon, a dübörgő vonattól sem félnek, legföljebb felkapják kissé magukat s ismét leereszkednek. Szeptember elejéig javarészők elvonult, azon-tul már csak keveset látni. A zord időt Afrikában tölti s lehatol a Kap-földre.

Élelmét főleg a rovarok közül szedi, de egeret, gyíkot, békát, pondrókat is fogdos. A ganéjt, hulladékot rendesen átkutatja a legelőkön s keményszárnyú nagyobb bogarakkal is hamarosan végez, mert csőre meglehetősen erős szerszám. Igaz, hogy egynémely hasznos bogárfajt (Calosoma sycophanta, Carabus) is elemészt, de a károsakat, például cserebogarakat is, kiadóan pusztítja s mert nálunk helyenként közön-séges, számos, határozottan sok hasznot tesz. De még ha gazdaságilag értéktelen volna, sem szabadna pusztítani, mert valóban festői, pompás megjelenése, igazi ékessége a vidéknek.



XII. REND.

SURRANÓK.

STRISORES.

Leginkább jellemzi őket szárnyalkatuk. Felső karsontjuk igen rövid, ezért csak kevés (5—8) másodrendű evezőik vannak; ezek is rövidek, az elsőrendű evezők hosszának többnyire csak egy harmadát érik el, sőt ezt sem. A *szárny* tehát aránytalan hosszú, hegyes, igen kifejlődött, a lábak ellenben gyengék, kicsinyek s csupán üldögélésre, megkapaszkodásra valók, nem lépkedésre. Java részök a levegőben röpködve tölti életének legtöbb idejét. Farkuk 10 tollu; csőrük különböző, a nálunk élő nemeknél rövid, de mindannyinál puha káváju, gyenge.

XXXIV. CSALÁD.

KECSKEFEJŐFÉLÉK.

CAPRIMULGIDAE.

Lapos, vastagfejű, nagyszemű, hosszú hegyes szárnyú, meglehetősen hosszú farkú, igen laza, puha tollazatu, kis csőrű, de rendkívül nagy szájú madarak, melyek szervezetöknél fogva éjjeli életmódot folytatnak. Az előre álló három lábujj töben hárttyával van összekötve, a középső ujj jóval hosszabb a többinél.

103. NEM :

KECSKEFEJŐ.

CAPRIMULGUS L. 1758.

A szájzug előtt — a felső szájpadrás szélein — erős, hosszú serteszalak láthatók; második evezőjük (rendesen) leghosszabb; leghosszabb másodrendű evezőik az elsőrendűek feléig érnek; a középső karom belső fele «fésűs».

A KECSKEFEJŐ.

Caprimulgus europaeus L. 1758.[*C. punctatus* M. & Wolf. — *C. maculatus* BRHM. — *C. vulgaris* VIEILL.]

Népies nevei: álmosmadár (Vasm.); álomfilkó; tehénfejő; kecskeszopó (Alföld); bagolyföske (Fehérm.); éjji föske.

Jegyei: rigónagyságu, de sokkal hosszabb s nemi jegyei alapján biztosan felismerhető.

Leírása. *Öreg hím:* felül főszíne szürke; a fejtető közepén és a tarkón, hegyes, fekete, kissé rozsdásan szegett hosszanti foltok; egyébként fekete, rozsdás, agyagsárgás, fehér és barna foltokkal, tarkázatokkal, fröcscsőkkel, hullámozásokkal rajzolt. A szárnyfedők hegyén és a nagy evezők hegye előtt egyes nagyobb fehér foltok; a torkon ugyanilyen színű félholdalakú örv; alul rozsdás agyagsárga alapon feketebarnán sűrűen harántcsíkozott; a farkon szintén erősebb sötét harántszírvok, a két szélső toll hegyén egy-egy fehér folt. Csőre és szemei barnák, lábai barnásak. A *tojó* hasonló a hímhez, de szárnyán a foltok nem fehérek, hanem agyagsárgások, épp így a szélső farktollak hegyén is. A *fiatalok* alapszíne sötétebb, inkább barna mint szürke; szárnyukon lévő foltok oly színűek, mint a tojónál; a szélső farktollak hegyén lévő folt inkább csak széles szegés. (L. I. köt. V. és X. tábla.)

Mértéke: *H.* 26—27; *Sz.* 9—9·6; *F.* 13·6—14·3; *L.* 2—2·2; *Cs.* 0·9—1 cm.

Majdnem egész Európában, fel a 60° é. szél-ig, előfordul a költés idejében. Ázsiában körülbelül Irkutskig terjed s itt csak az 50° é. szél-ig hatol föl. Hozzánk való érkezésének országos középnapja *április 22—23.* Enyhe tavasszal azonban április első hetében rendszeren megjelenik a legtöbb helyen. Síkságon vagy hegyvidéken fekvő erdőkben lakozik s kiválóan szereti a fenyveseket, füves vágásokkal váltakozó területeket, ahol a hangafű (*Calluna vulgaris*) vagy az áfonya jól tenyészik s fiatal tölgysűrűségek, nyírfákkal, fenyőkkel vegyest nőnek. Szálas, sötét erdőt nem kedvel. Nagyobb kertekben is előkerül ha ilyenféle részleteket talál benne, vonuláson azonban gyümölcsösökben s kisebb kertekben is reábukkanhatunk. Sajátságos, hogy bizonyos fákat, ágakat mennyire kiválaszt magának s mennyire ragaszkodik azokhoz. Kertünkben (Kőszegen) eddig mindössze két ízben láttam, még pedig több évi időközben. Mégis a második itt látott példányt ugyanarról az ágról rebbentettem föl, a honnét évekkal előbb az elsőt.

Napközben azonban ritkán kerül szem elé, mert a földön vagy valamely vastagabb faágon szunnyókál. A faágon nem ül más madarak módjára keresztbe, hanem hosszában s mindig meg is lapul; így azután a kérges, mohos fahéjra hasonlító tollazatával oly remeken alakoskodik, hogy még avatott szem is valami dudorodásnak, göresnek nézi, ha egyáltalán észreveszi. Véletlenül reáakadva, rövid távolságra száll s ismét levágódik, hogy folytassa szundikálását. Mert az ő élete akkor kezdődik, mikor az esti bogár zümmög, a csillagok pislognak s a szürkületben csak a nyugoti ég pirja emlékeztet még a fényes napvilágra. Ilyenkor feceskeszerű repkedéssel hol a föld szintje fölött az erdei utakon, tisztásokon vagy a vágások fölött kalandoz, miközben sokszor feldobja magát, pár pillanatig csapkod, «függ» mint valami vérese, majd hirtelen alábukfenczezik, lehanyatlik s lassubb, galambszerű szárnyesattogatással folytatja össze-vissza kanyargó reptét. Közbe-közbe folyton fogdossa az éjjeli rovarokat, pilléket; néha azonban a tisztások szélén felszáll bizonyos rendszeren megtartott, váltogatva használt ágakra. Párosodáskor — mely májusban kezdődik s eltart június közepéig — innét hallatja sajátyszerű hangját, mely perczekig tartó, egy vagy két lélekzetű tyurrogás s körülbelül így hangzik: *tyurrrrrrrrr-työrérrrrrr*, majd *tyerrrrrrrr-tyirrrrrrrrr*.

Fészket nem épít, hanem a pusztá földre, mohába, hanga-bokrozat aljába, gazok tövébe rakja két, aránylag nagy, hengeres tojását, melyek fehér alapon barnán és kékecsszürkén foltozottak. Köszegezen leginkább június első felében gyűjtöttem friss tojásait. (XL. tábla.)

Tojásmérték: H. 30—32; Sz. 21·5—22·2 mm.

Ha első költése tönkre megy, még egyszer szerencsét próbál, de ekkor már egy tojásnál többet nem szokott rakni. A kotlás tizenhat napig tart.

Szeptemberben javarészők Afrikába költözik, egyesek azonban néha október elején is mutatkoznak még.

Lappangó élete, alkonyatban való járása kelése, roppant nagy szája, nesztelen repte a régiek szemében megbabonázták őt; így keletkezett az a mese, melynek révén nevét is kapta, hogy éjszakának idején megfeji a kecskéket. Ma már kinevetjük az ilyen felfogást, mely ez ártatlan, hasznos, rovarrevő madárnak ugyancsak furesa szerepet osztott. Tápláléka főleg a sötétségben repkedő lepkékből, bogarakból, rovarokból áll, melyeket leginkább a levegőben kap el, néha azonban megszálltakra, mászkálókra is lecsapdos. A cserebogarakat is pusztítja ugyan, de inkább szereti a kisebb, puhább testű rovarokat. 1885 augusztus hóban — mint naplómban feljegyeztem — milliárd szunyog lepte el a Kis-

Kárpátok, Modor városához tartozó, fenyveseit s alkonyatban olyan lármás volt a zümmögésük, hogy távolból hangzó békakuruttyoláshoz hasonlított. Minden vágás fölött kiadóan pusztították őket a kecskefejek s tisztán belőlük éltek. Egy-egy példánynak mintegy 300 lépés átmérőjű kiválasztott vadászterülete volt. A méheket szintén megeszi (BERLEPSCH szerint egy pár kecskefejő a méhes közelében 51 méhet fogott három óra alatt), de ez a kis kártétele igen helyi jelentőségű s egyéb hasznos tevékenységét alig homályosítja el.

XXXV. CSALÁD.

SARLÓSFECSEKEFÉLÉK.

MICROPODIDAE.

Külsejükben, sőt némileg életmódjukban is, nagyon hasonlítanak a fecskékhez. Lényegesen különböznek azonban tőlük anatomiailag — s ezért nem sorozhatók a következő rendbe — kivált abban, hogy mellsontjuk és karsontjuk egészen más alkotású, egyébként pedig: hogy csak 10 farktolluk, 10 elsőrendű és 8 másodrendű evezőjük van; szájnylásuk sokkal nagyobb; a lábuk is egészen más, mert az előreálló lábujjak majdnem egyforma hosszúak, teljesen szabadok, feltűnő erős karmúak; a hátrafelé álló lábujj néha előre is vetélhető. Sarló alakú hosszú szárnyaikkal rendkívül sebesen repülnek s majdnem egész nap a levegőben mozognak, a földre soha sem szállnak; odvakban, üregekben — többnyire telepesen — költenek, kevés, hengeres idomú, fehér tojást raknak.

104. NEM:

SARLÓSFECSEKE.

MICROPUS Wolf. 1810.

Lábuk feltűnő kicsiny, a csüd tollas, rövidebb mint a leghosszabb lábujj; *lábujjaik mind előre irányultak*, a legrövidebb azonban oldalt vetélhető.

A SARLÓSFECESKE.

Micropus apus (L.) 1758.

[Hirundo apus L. — Cypselus apus ILL. — Micropus murarius M. & W. — Cypselus murarius TEMM. — Apus murarius LESS.]

Népies nevei: visító v. vijjogó fecske; nagy fekete fecske; toronyi fecske; fali fecske; hanyi fecske (Csorna, Sopronm.); lábatlan-, kazári fecske (Hevesm.); kaszás fecske; kőszáli fecske (Erdély); hegyi fecske (Sopronm.); kalapács föcske (Hegykő Sopronm.); rácz fecske (Szabolesm.); felhő fecske (Kolozsvár); eső fecske (Orosháza).

Jegyei: valamivel erősebb mint a füstifecske, sokkal hosszabb szárnyú, rövidebb és nem oly villás farkú; egészben barnásfekete, némi zöldes fénynyel, torka fehéres. Csőre fekete, szemei sötétbarnák, lábai feketésbarnák. A *tojó* valamivel kisebb. A *fiatalok* barnábbak, homlokuk fehéresszürke s egyes tollak szegélye is fehéres. (L. I. k. V. tábla és 28. kép.)

Mértéke: H. 17—18; Sz. 18—18·5; F. 7·4—7·8; L. 0·9—1; Cs. 0·6—0·7 cm.

Nyárszakán egész Európában, fel a Sarkkörig, gyakori; sőt Norvégia partvidékén azontúl is költ, itt a 69° é. sz. alatt találták fészkelve s látták a 70° é. szél. alatt is. Kelet-Európában azonban nem hatol magasabbra a 60° é. szél.-nél. Ázsiában szintén előfordul, ámbár többnyire valamivel világosabb tollazatu fajtában (*Micropus apus pellinensis*) szintúgy Egyiptomban (*Micropus apus murinus*). Tartózkodási helyekül főleg hegyes vidéken lévő, régi, magas falu várakat, tornyokat, Erdélyben sziklafalakat sőt nagyobb odvas fákat is választ. Legkésőbbben érkező madaraink egyike, mely az országos középnap szerint: *május 12—13-án* érkezik s éppen csak költésével végez, mert augusztus elején ismét távozik tőlünk: Afrika meleg égövébe. Kényes, gyenge természete sokszor nehéz próbákat szenved át, mikor május végén vagy június elején, a «fagyos szentek» táján, zordabb időjárás szokott beköszönten. Többen megfigyelték s 1881-ben június 11-én magam is kiválóan tapasztaltam Sopronban, hogy hideg, szélvész es időben a környék várfalaiban fészkelő sarlós fecskék nagy számban kerestek menedéket az épületek közt, behatoltak a folyosókra, kapuszínekbe, sőt szobákba, s annyira bágyadtak, elkényszeredettek voltak, hogy számos helyen kézzel fogdosták őket össze. Többeket felbonczoltam akkoriban, de gyomruk kivétel nélkül üres volt. Úgy látszik tehát, hogy a mostoha időben azok a rovarok, melyeket fogdosni szoktak elbujtak s így éhséget szenvedve inségeskedtek, erőtlenedtek el ennnyire. Azt

is megfigyeltem, hogy ilyen kedvezőtlen viszonyok közt olyan területekre húzódnak, a hol különben nem találhatók, de a hol ugyanakkor — mikor tartózkodási helyeiken élelem hiányában vannak — melegebb idő jár s így ott nem nélkülözik a táplálékot. Ez különösen tavak környékére vonatkozik; így a Velencei tónál és Fertőnél június végén is, mikor hire járt, hogy a hegyvidékeken hűvös, szokatlan alacsony légmérséklet uralkodik, gyakran nagy számban láttam repkedni, máskor azonban soha sem találkoztam itt velök.

Kényes voltukat ismerve, annál csodálatosabb, hogy magas északi szélességek alatt is költenek! Igaz, hogy az odavalók körülbelül egy hónappal későbbben érkeznek ottani költőhelyeikhez, mint a mieink mi hozzánk; de viszont körülbelül egy hónappal későbbben is, vagyis akkor távoznak onnét, mikor a mieink már régen elbucsuztak. Az alkalmazkodás, éghajlathoz való edződés szép példája ez! Csak olyan mint az a gabonaszem, mely pl. Thronhjemben (Norvégia $63^{\circ} 25' 36''$ é. szél.) ugyanannyi idő alatt terem, mint Egyiptomban; noha másfelől megjegyzendő, hogy az Egyiptomban termett szem északon elültetve egyáltalán termést sem adna.

A sarlós fecskék mindig néhány párban, rendszeren azonban nagy-számban, valami magas falazatban, toronyban, odvas fában ütik fel tanyájukat (Erdélyben, Szatmármegyében, Nagy-Somkuton); de Szarvasnál és Nagy-Bojár közelében, a Dráva meredek partjának repedéseiben és üregeiben is fészkelnek, (Mojssissovics: Das Thierleben d. oest. ung. Tiefebene 127. l.). Fogarasmegyében pedig — Czink szerint — sziklafalazat üregeiben. Szerbiában a szemendriai várban annyit találtam, hogy a zsibongó, repkedő, óriási méhrajhoz hasonlító ezernyi ezer madártársaság látványa valóságosan emlékeztetett az északi madárhegyek táján kibontakozó életre. Fészkelő helyeiken mindig kisebb-nagyobb csapatokban, szédítő gyorsasággal repkednek a falak körül, éktelen lármával, folytonos vijjogással támadva minden csendbontóra. Verebeket vagy más odatévedő madarakat mérgesen űznek el, az ember felé szemtelenül csapkodnak, majd a kalapját érintik, igen éles, átható, szakadatlanul hangzó *fsz, fsz, szví, szfi, szvír, szfri* szólásukat hallatva. Rep-tük közben alakjuk csonkaszerű vasmacskához hasonlít. Nemcsak legkitartóbb repülésű, de legsebesebben nyílaló madarunk, mely egy másodperczben képes 89 met. távolságot megtenni. Sebes reptők igen változatos is, mert hol ide-oda ívelnek, kanyarognak, eleresztett szárny-nyal, mintegy úszva hánykolódnak, majd meg gyors, reszkető szárny-csapással szelik a levegőt. Szép időben rendszeren magasan járnak, borult,

felhős napokon alacsonyabban. Fákra, sziklákra ritkán szállnak s akkor is nem úgy mint más madarak, hanem harkályszerűen megkapaszkodva mintegy oda akaszzkodnak. Fészkelésre olykor más, lyukban költő, madarak otthonát elfoglalja s megfigyelték, hogy a fiókákat is kidobálja. Leginkább repedésekbe, odvakba, lyukakba építi fészket, s többnyire megelégszik pár száraz szállal, tollal, melyeket nyálkájával össze-vissza kenetet, úgy hogy megszáradva olyanokká válnak, mintha beenyvezték volna. Tojásait június első felében leggyakrabban találtam. Ezek hosszúkás hengeres idomúak s porcellánfehérek; a fészkealj rendszeren két, ritkábban három, sőt négy darabból áll. (XL. tábla.)

Tojásmérték: *H.* 23·2—25; *Sz.* 15—16·8 mm.

Alighogy a fiókák felnevelődtek s megerősödtek, elhagyja fészkelő helyeit. Igy pl. Léka várából (Vasm.), mint éveken át feljegyeztem, augusztus első napjaiban hirtelen mindannyi eltűnik.

Csakis repülő rovarokat, kivált legyeket, kis bogarakat, szunyogokat stb., (Culicidákat, Tipulidákat, Phryganeákat) fogdos. Nagy evő léte* a kellemetlen, sőt káros rovarok pusztításával, azok számának korlátozásával hasznosan működik az ember javára, s megérdemli, hogy bántódása ne essék.

A HAVASI SARLÓSFECSCKE.

Micropus melba (L.) 1758.

[*Hirundo melba* L. — *H. alpina* Scop. — *Cypselus melba* ILL. — *Cypselus alpinus* TEMM.]

Jegyei: jóval nagyobb, mint előbbi; főszíne kormos szürkebarna. torka és hasa fehér.

Mértéke: *H.* 21—21·5; *Sz.* 21—21·4; *F.* 8·5—8·8; *L.* 1·4—1·5; *Cs.* 1·2—1·3 cm.

Hazája Dél-Európa hol az Alpokban s egyéb nagyobb, sziklás hegy-ségekben, nemkülönben a sziklás tengerpartokon költ. Hazánkban csakis a horvát-tengermenti és a Quarnero öblére dülő szirtekben tartózkodik s valószínűleg fészkel is. Innét való példányokat a zágrábi muzeum őriz. Erdélyből is van néhány adatunk** előfordulásáról, melyeket azonban elejtett példány kétségtelenül nem bizonyít. Életmódjában hasonlít az előbbihez.

* FLORENT PRÉVOST 18 példány gyomrában összesen 8390 drb rovar talált; egy gyomorban a legtöbb, 649 drb volt. Én egyben *Agriotes*-t (pattanó- v. kovácsbogár) is találtam.

** STETTER V. Magy. orv. term. vizsg. Munk. V. 1845. 151. l. — LÁZAR K. gróf. Erd. Muz. egyl. Évk. 1862. 50. l. — BUDA Á. Hunyadm. rég. és tört. társ. Évk. 1882. 112. l. — DANFORD & H. BROWN. The Ibis. 1875. V. 301. l.



XIII. REND.

ÉNEKLŐK.

OSCINES.

Ez a gazdag rend, az összes eddig ismert fajoknak körülbelül felét öleli föl s általában mindazokat, melyek úgy külsejük arányosságára, szervezetők szabályosságára valamint tulajdonságaikra nézve, magukon viselik a «madár» fogalom legkirivóbb jegyeit. Így náluk találjuk meg teljes kifejlődésben az *éneklés szerveit*, azt a 4—6 izompárt a gége alsó részében, mely a hangok dallamos változatosságát eszközli. Igaz, hogy némelyeknél ez az éneklőkészülék tökéletlen s ezek méltán más rendbe — a Rikácsolók (Clamatores) rendjébe — volnának sorolandók, de mivel közülök nálunk csak egy-két faj fordul elő s a többi sok mind külföldi, czélszerűség tekintetéből őket is e rendbe olvasztjuk.

Az éneklők termetre kicsiny vagy középnagy madarak, színezetök úgy csőralkatuk sokféle. *Lábuk* szabályos, az ujjak rendesen állanak, a külső és középső tőben többnyire kissé összeforrott, a hátulsó erős; a *csüd* elől táblákkal, lemezekkel vértezett s módosulásai szerint az egyes csoportok megkülönböztetésénél fontos; *csombjuk* a csüdig (térdfajlásig) vagy néha kissé a csüdre terjedőleg, tollas. *Szárnyalkatuk* is feltűnő, a mennyiben — eltekintve a felső karcsonttól, mely náluk ellentétben az előbbi renddel, nem rövid — első evezőjük rendszerint rövid, elkorcsosult sőt hiányzik, mikor is a második lesz elsővé; elsőrendű evezőik száma 9—10; szárnyfedők rövidek. *Farkuk* 12, ritkán 10 tollú.

Életmódjuk igen változó; a legtöbb azonban kertjeinket, mezőinket, erdőinket, házunk táját valóságosan élénkíti, éneklésével füleinket, megjelenésével, mozdulataival szemeinket gyönyörködteti s táplálkozásával gazdaságunknak javára szolgál.

XXXVI. CSALÁD.

FECSKEFÉLÉK.

HIRUNDINIDAE.

Jellemző alakjuk annyira ismeretes, hogy alig kell bővebben leírnom. Lapos fejök, nagy szemeik, kis lábaik, igen hosszú hegyes szárnyaik, melyekben az első két evező leghosszabb (a tulajdonképpen első evező hiányzik s náluk az a toll az első, mely más madaraknál a második) legközelebb hozzák őket az előbbi rend utolsó fajaihoz. Csőrük is lapos, rövid, szájok meglehetősen nagy; a csüd rövidebb a középujjnál; a fark többnyire villás. Üregekben, földi vagy fali lyukakban, sziklarepedésekben vagy sárból épült s falakra tapasztott fészkekben költenek. Legtöbbet mozognak a levegőben, a földre szállva ügyetlenek, legfőljebb néhány lépést tehetnek; épületeken, sziklákon, falakon, ritkábban száraz fasudarakon, nádon pihennek. A legjobban repülő madarakhoz tartoznak. Éneklésük inkább csicsérgés. Táplálékuk rovarokból áll, melyeket legtöbbször reptökben fognak.

105. NEM:

KOTRÓFECSKE.

CLIVICOLA Forst. 1817.

Farkuk kivágott vagy egyenes; színezetök felül fénytelen barna, alul fehér. Többnyire földi lyukakban költenek s fehér tojásokat raknak.

A PARTI FECSKE.

Clivicola riparia (L.) 1758.

[*Hirundo riparia* L. — *H. cinerea* VIEILL. — *Cotyle riparia* BOIE. — *Cot. microrhynchus*, *fluviatilis* BRHM. — *Clivicola europæa* FORST. — *Cotile riparia* SHARPE.]

Népies nevei: marti fecske (Erdély); partika fecske (Barbacs, Sopronm.).

Jegyei: legkisebb fecskénk; csüdjai csupaszok; farka kivágott, egy színű. Az *öregek* felső testrészei, pofái, mellőrvé, szárnyai, farka, az alsó test oldalai szürkés földszínű barnák; torkuk, hasuk, farkaljuk fehér;

csőrük feketésbarna; lábuk világosbarna, a csüd hátsó részén, a hátulsó lábujj fölött, egy kis tollsarkantyú. A fiatalok torka rozsdás árnyalatú, hátuk tollai és szárnyfedőik rozsdás és fehéres szegésűek, tollsarkantyúik nincsenek, egyébként olyanok mint az öregek.

Mértéke: H. 12—13; Sz. 10·5—10·9; F. 5—6; L. 0·9—1·05; Cs. 0·6—0·7 cm.

Ez a kis fecske majdnem egész Európában, Ázsia északi felében és Észak-Amerika számos helyén előfordul. Legmagasabbra Skandináviában hatol északra, máshol azonban a Sarkkört nem igen lépi át. A hűvösebb égövben általában nem oly számos, mint délebbre. Különösen nagy mennyiségben honos Oroszországban, valamint nálunk is magas, agyagos partú folyóinknál, tavainknál; vonulás közben egyebütt is, kivált vizekben bővelkedő sík vidékeinken. Tavaszi jelentkezésének országos középnapja: ápr. 19—20. Költözködéskor, de máskor is, mindig társaságban jár; magányosan ritkán látjuk s ha kevesen vannak, többnyire más fecskék közé elegyednek. Az utazó parti fecskék vizekhez tartják magukat s néha a tavak, folyók táján igazán rengeteg mennyiségben mutatkoznak, kivált ősszel. Cserregő, csacsogó szólással repkednek a vizek, a rétek, mezők fölött, megpihennek a földön, nádszálakon, száraz ágakon, távirósodronyokon, olykor ezernyi ezerre rugó számban. A földre azonban legritkábban szállnak, leginkább még utazás közben. Ezt TOMPA is tudja, így írván:

«Mint a földre szállni félő parti fecske

Fáradtan fészkéhez tér meg éjszakára.»

Népünk mindig megkülönbözteti őt egyéb fecskéktől s fürgeségét ismeri, mit ez a népdal is bizonyít:

«Kökényszemű szép menyecske

Fürge, mint a parti fecske.»

A Velencei tavon őszi elvonuláskor, egyes napokon — főleg augusztus közepe táján — oly roppant mennyiségekben láthatók, hogy az egész tó környéke csak úgy hemzseg tőlük. Az egész levegő tele van, a nádasokban ülők sulyától meggörnyednek a szálak, mindenütt fecsegés, röpködés, káprázatos összevisszaság, mintha csak egy óriási szunyograj tánczolna előttünk. Ilyen napokon rendszeren előfordul, hogy vadászat közben réczére vagy szárcsára löve, néhány parti fecske is lehull a magasból.

Szeptember közepére elfogynak s azontúl mindig kevesebb lesz; enyhe ősszel azonban még október közepén is jókora csapatokat észleltem tóságainkon. Telelésre Afrikába huzódnak. Költési idejük májusra

esik. Magas, meredek, agyagos partok felső szintjét foglalják el s hosszú, egy méternél is mélyebb, csatornákat vájnak abba, melyek katlanszerű végébe rakják finom szálakból, gyökerekből, szőrökből és tollakból készült fészkeiket. A bejáró lyukak rendszeren közel vannak egymáshoz s mindig nagy társaság lepvén a telepet, a partoldal szítaszerűen átlukgatott. Ha közvetlen a víz mellékén nem találunk alkalmas partot, a közeli szakadásokat, nagyobb gödrök oldalát foglalják el. Május vége felé s június elején a folyton nyüzsgő, sürgő-forgó, méheshez hasonló élénkségű telepen többnyire tojásokat találhatunk, egy-egy fészekben 5—6 db.-ot, melyek egyszínű fehérek. A kotlás 13 napig tart.

Tojásmérték: H. 17—19; Sz. 12—14 mm.

Évenként csak egyszer költ.

Apró bogarakat, legyeket, szunyogokat leginkább eszik s főleg röp-tében kapkodja el azokat. Az által, hogy vízbő vidékeinken nagyon számos, nem kicsinylendő hasznot hajt a rengeteg szunyog s más kellemetlen, sőt kártékony rovarok korlátozásával. Ezért ne zavarjuk meg fészkelő telepeiket, melyeket sok helyen a csintalan gyermekek — pusztá kíváncsiságból — évről-évre háborgatnak, pálczikákkal piszkálják, kiássák vagy betömik a föld mélyébe vájt otthonukat.

106. NEM:

GATYÁSFECSCKE.

CHELIDONARIA *Rchw.* 1889.

Csüdjükét és lábujjaikat apró pehely borítja; farkuk nem annyira villás, mint inkább csak erősen kivágott.

A MOLNÁR FECSCKE.

Chelidonaria urbica (L.) 1758.

[*Hirundo urbica* L. — *H. lagopoda* PALL. — *Chelidon urbica* BOIE. — *Ch. fenestrarum, tectorum* BRHM.]

Népies nevei: fehérmellű fecske; házi fecske; lármás fecske (Hontm.); gatyás fecske (Bia, Abaujm.).

Jegyei: valamivel kisebb, mint előbbi; nemi jegyei alapján ettől és a parti fecskétől is könnyen megkülönböztethető. Fölül fényes kékes-

fekete; alul és farcsikján fehér; lábainak pelyhes tollai ugyancsak fehérek; szárnya, farka nem igen fényes, fekete. A *fiatalok* torka füstös árnyalatú, barnás; szájzuga sárgás; másodrendű evezőik hegye fehér. Csőr fekete, szem sötétbarna.

Mértéke: *H.* 12·1—13·8; *Sz.* 10·7—11·4; *F.* 5·5—6·5; *L.* 1—1·1; *Cs.* 0·7—0·8 cm.

Hazája majdnem egész Európa, de északra nem terjed annyira, mint a füsti fecske. Közép-Ázsiában szintén előfordul Taskhendig. Nálunk szintén igen közönséges, hanem mindenütt található. Nem is hatol be annyira a házakba, mint a füsti fecske s inkább az épületek külsejét választja tanyául. Fészket (L. I. köt. 38. kép.) is néha nagy magasra, templomfalakra, tornyok párkányai alá, sőt sziklahomlokokra építi, mely különleg félgömb alakú, majdnem merőben sárból s nem beleragasztott szálakból is készül. Oldalán vagy tetején csak szűk, akkora bebújólyukat hagy, hogy beférhessen. Későbbben — az országos középnap szerint *ápr. 11—12-én* — jön meg, sőt talán pár nappal még utóbb. Ritkán van magában egy fészek, többnyire egymás hátán kettő-három, tehát inkább telepesen költő. Találtam egy kapuszinben — Kőszegen — 40-nél több fészket. Fészkeiket gyakran a verebek lefoglalják, a mit azután a belőlük kicsüngő szalmaszálak árulnak el. Ha békében, akadály nélkül tehetik, évenként kétszer, különben csak egyszer költenek. Fészekaljuk 5—7 fehér tojásból áll, melyek 13 nap múlva kelnek ki.

Tojásmérték: *H.* 17—21; *Sz.* 13—15 mm.

Ez a fecske nem oly behizelgő, kedves lényű, mint a füsti fecske; cserregőbb, keményebb szavú, s nem is annyira bizalmas. Majdnem egész nap röpköd, csak éjjel bujik fészkébe vagy repedésekbe, lyukakba s nem szokott úgy elülve éjszakázni, mint előbbi rokona; nádba sem száll, legfőljebb néha-néha pihen rajta pár pillanatig. Ősszel a magas tetőkön, tornyokon gyülekező fecskesapatokban uralkodó számban szokott szerepelni. Előbb távozik tőlünk, mint a többi fecskék s októberben már alig van belőle. A telet ő is Afrikában, Dél-Ázsiában tölti. Hasznosságát csak olyan jól ismerik, akár a füsti fecskéét s oltalma is épp oly általános.

107. NEM:

VILLÁSFECSCKE.

HIRUNDO L. 1758.

Farkuk erősen villás, a szélső tollak kiváló vékonyak, nyársszerűen megnyúltak s jóval hosszabbak a többiekénél. Színezetök felül sötét ércfényű, alul világos. Sárból, tapasztott fészkeket építenek.

A FÜSTI FECSCKE.

Hirundo rustica L. 1758.[*Hirundo domestica* PAUL. — *Cecropis rustica* BOIE.]

Népies nevei: istenföcske (Fehérm.); vires föcske (Barbacs, Sopronm.); kéményi fecske; villás-, villásfarkú fecske; ezifra föcske (Csorna); vörös fecske (GROSSINGER J.); tarka fecske (Székelyföld.)

Jegyei: homlok és torok gesztenyevörös (fiataloknál világosabb, rozsdásbarna); egész felső testök fénylő feketék, úgy begyük is; a középső farktollak egyszínűek, a többin fehér folt; alsó test rozsdásan árnyalt fehér. Csőr és szemek feketék; lábak feketésbarnák. A *fiatalok* halványabbak, begyük nem fénylő, szélső farktollaik sem túlságosan hosszúak. (L. I. köt. II. lábla.)

Mértéke: H. 16·8—21; Sz. 12—13; F. 10—13·1; L. 10—11; Cs. 0·8—1 cm.

A mell, has és farkalj színezete igen változó, hol majdnem fehér, hol meg sötét, rozsdás. Úgy látszik, az északibb példányok fehérebb alsó testűek, mint a déliek, noha e tekintetben is sok keveredés van. Ez utóbbi rozsdás, sötétebb hasú példányokat szokták *Hirundo rustica var. pagorum* BRHM. névvel illetni. Élesebb a különbség a legdélibb Európában és Észak-Afrikában élő fajtánál (*Hirundo rustica cahirica* LICHST. 1824.), mely igen sötét gesztenyevörös alsó testű s szélső farktollain is ilyen foltú, nem fehér. A kelet-ázsiai példányok hasonlítanak a mieinkhez, csakhogy kisebbek és a *Hirundo rustica gutturalis* Scop. fajtához tartoznak.

A «mi fecskénk» egész Európában fel a Sarkkörig, úgy Nyugat-Ázsiában, sőt Norvégiában a Sarkkörön túl is költ, igaz, hogy nagyon elvétve. HERMAN OTTÓ Tromsøben a 69° 38' é. szél. alatt még fészkelve talált egy párt (1888-ban), én ugyanazt ugyanott 1891-ben hiába kerestem s Bodőben

67° 17' é. szél. alatt láttam az utolsó fecskét. A meleg Golf-áramlat hatását érzi itt madarunk s e tájékról — mint egy irodalmi adat is bizonyítja — Spitzbergáig is feltéved.

Nálunk, csak úgy mint a mérsékelt öv egyéb tájain, alig van nálánál ismertebb, közönségesebb madár. És nincs egy sem, mely átöröklés útján, természetes soron, magától, annyira az emberhez szokott volna, mint ő, a szelid tekintetű, bizalmas, ürge, jámbor, vidám, szép szárnyas házibarátunk. Hajdan persze ez a szoros — ember és fecske közt létező — viszony nem volt meg s a barlanglakó, czölöpös házakban tanyázó történelem előtti ember alig ismerte: akkor még nem osztott vele egy födelet, hanem sziklafalakra, fákra építette sárfészkét. De azóta nagyot forgott a világ! Az a szives fogadtatás, melyet a házakban élő későbbi emberek részéről tapasztalt, lassanként elidegenítette őt a vadságos életmódtól, oda huzódott az «eresz alá» s látta, hogy jóság, kimélet környezi. Nemzedékről-nemzedékre erősödött a szokás s ma már nagy ritkaság otthonát máshol találni, mint kunyhóban, házban, istállóban, pajtában, sőt palotában, templomban. S jogot is formál magának ezekhez a tartózkodási helyekhez annyira, hogy megszokott fészketájától erőszakkal sem egykönnyen lehet elűzni. De nem is űzi el senki sem, mert hisz úgy tartja a néphit: abba a házba, hol fecskefészkek van, nem üt a menykő. Kerüli pedig azért, mert a fecske az «Isten madárkája». S jaj annak, a ki lepiszkálja a fecskefészket! Megbünteti az Úr úgy is, hogy tehene véres tejet ad.

A fecske lényé, természete a kedélyesség, kedvesség. Ez sugárzik ki okos, fénylő szemeiből, erről tanuskodik gondtalan, behizelgő, egyszerű csicsergése, fecsegése. Nem szónok, nem énekesművész; mulattató, csevegő csupán; költő, a ki nem száll föl a magasba, nem beszél megrázó érzelmekről, nem hat az érzelem fönségével vagy a képzelem erejével, hanem a házi boldogságról, egyszerű, keresetlen szívérzésekről hangicsál. Ő mindenkinek azt szánja, a mi megilleti, ha azután a gyenge erős akar lenni, alacsony magasra, kicsiny nagyra tör, elégedetlen többet akar — — ám kapja meg, ha a jutalom nem is édes. Ezt mondja az a humoros versecske is, mely népünk száján a fecskeéneket hangutánzóan festi:

«Kicsit a kicsinek,
Nagynak nagyot;
Ha kicsi nagyot kér,
Vágd pofon, hogy szeme kiugorjéééék».

S kedélyeskedő szólásáért, tulajdonságaiért jól írja TOMPA:

«Visszatér az elveszett mult,
Visszatér a régi fecske,

*Úgy illik a boldog kunyhó
Kéményébe nagy fecsegeve.»*

Ezért szólítja magához ARANY is:

«Tavaszi fecskék, dal kedvesi,
Jertek el Isten kőművesi.»

s örül nekik, mint minden magyar ember:

«Van egy kis fecskepár,
Mely sárfalamra sárból
Szerény fészket csinál,
Mely nekem hajnalonként
Friss dallal fizeti
Le a lakbért s a szállást
Igen szereti.»

TOMPA is kifejezi örömét:

«Fecske fészkel az ereszünk alatt,
Dehogy bántanám a jó madarat;
Sőt úgy szeretem s örülök neki,
Fiacskáit midőn etetgeti.»

Nem-e örülünk mi is mindnyájan, mikor házi fecskénk gondoskodó odaadással bevillant az eresz alá, hogy falatot vigyen éhező apróságának, s azok megható csicsergéssel tátogatják sárga szájukat anyjuk elé? Dehogy bántanánk ezt a madarat, mely első madárismerősünk, egyik gyermekkori emlékünks. De nemcsak a fészkenél lessük; el-elnézegetjük, meghallgatjuk akkor is, mikor a csatornán párjával oly zavartalan összhangban beszélget. TOMPÁRA gondolunk, ha újra látjuk ezt a bizalmaskodást:

«Fecskének kedélye nem borus, se mély,
Maga a vidorság, az örök szeszély:
Ki- s beszáll; — s a hangok olyan kedvesek,
Ha párjának pajkos titkokról fecseg.»

Azért vágyik TÓTH KÁLMÁN is ezek után a remek, egyszerű s mégis szívhez szálló hangok után:

«Elhallgatjuk így szépen kettesen
Az istenfecske kedves dalait.»

Mert igaz, természetes beszéd az, annyira, hogy neki még temetésén sem kell egyéb más zene:

«És hamisan zengő kórus
Ne kísérjen sirba engem;
Mig visznek: a háztetőkön
Csak a fecske csicseregjen.»

Már e néhány idézetből láthatjuk, mennyire beférközött a fecske a mi lelkünkbe, szívünkbe; s ha azokat kértem tolmácsul, kik mintegy mindnyájunk érzését, gondolatát kimondták, hát ez csak azért volt, mert ők a legilletékesebbek erre, még pedig a szónak abban az értelmében is, mely madarunk szokásainak, jellemző sajátságainak hűséges, igaz ismeretére tartozik. S a valónak finom ellesése nyilatkozik meg a következőkben is, melyekben főleg mint a tavasznak s az ősznek hirnöke szerepel.

«Jön a tavasz,
Hazatér a
Fecske madár.
Zöld ruhát ölt
Künn a határ.»

PÓSA LAJOS.

«Gyülekezik már a fecske, megy a gólya.»

TOMPA.

Üres már a fecskefészek
Itt az eszterháj alatt,
Üres már a gólyafészek
Tetejében a kéménynek — — —
Vándor népe ott halad.»

PETŐFI.

A gólya és fecske csakugyan a magyarság legválasztottabb tavasz hirdetője és nyár búcsúztatója.

Népdalainkban ugyancsak azt találjuk, a mit ezek és más költőink mondanak:

«Őszszel szokott a fecske elmenni,
De tavasszal vissza szokott jönni.»

vagy:

«Közel a tél, mén a fecske.»

Azt a magyar nem mondja soha, a mit a német érzelgősen, és a valónak feláldozásával énekel: «hogy nehéz válni, mikor a rózsák már nem virágoznak s a fecskék *haza* utaznak!» Tudja népünk, hogy nem a meleg égövben van otthon a fecskemadár, hanem ott, a hol bölcsője ringott. Szerepel a mi felfogásunkban mint hírvivő, postásmadár is, nyilván kitűnő repte, gyorsasága révén. Jó BENICZKY PÉTER 1620-ból való verse «A kíváncsok kikeletnek gyönyörűségéről» így czéloz reá:

Mindenféle madár,
 Kit dér, hideg elzár,
 Vigan kezd új éneket.
Jó hírrel jön fecske,
 Ujul agyagfészke,
 Csácsog házak felett.»

A népdalokban is több helyt valóságos postás:

«Menj el édes fecském,
 Violám köszöntsed».

vagy

«Menj szeretóm ablakába,
 Röpülj az ő szobájába,
 Te kis fecske! azt izenem,
 Hogy ötet most is szeretem.»

De ilyenképpen is szerepel:

«Nincsen kedvem, mert a fecske elvitte
 És egy magas jegenyére feltette.»

a miből az az éles megfigyelés is kipattan, hogy a fecske az ágra néha éppen csak rászáll s ismét elrepül, mintha oda tett volna valamit. A *csúngó dal* megmondja, hogy azért szerelmi postás a fecske, mert a mikor kell, befogja a száját, a rigó ellenben kifütyöréshi a titkokat is:

«Gyenge ifiucska kin törli szemeit,
 Kitől küldené el ő isz a levelit,
 Rigótól küldené, rigó ullyon madár,
 Felül a fészkre, száll e falevéltre
 Micsó példát meglát, mind kifütyérgeti;
 Titkos levélkéjét azért nem viheti.
 E fecskétől küldi, feltette magában,
 Kit így szólita meg nagy búbánattyában:
 Vidd el fecske, vidd el az én leveletem
 Apámhoz, anyámhoz sz ez én kedvesemhez,
 Ülly fenyű fájára, szállj ez ablakára
 Sz ez én kedvesemnek tedd az asztalára.»

S míg a holló a szomorúság, gyász, addig a fecske a boldog szerelem hírvivője, a mit ez a népdal szépen kifejez:

«Fecskécském, fecskécském
 Vidd el a levelem
 Gyöngyvári Jánosnak,
 Kedves galambomnak;

Ha ágyában éred,
Tedd a vánkosára,
Ha sétálva éred,
Tedd a jobb vállára.»

Még tovább is mehetünk e csapáson, mely a közfelfogásnak fecskére tartozó természethistoriai elemeit aprólékos részletezéssel megragadta. VAJDA JÁNOS, «magában járó» költőnk, megjegyezte azt a néplítet, mely az eső közelségét a fecske alacsony, földszintes reptéből jósolgatja:

«Fecske földet szántva röpdes,
Minden oly merengő, csöndes,»

A költőzködés nagy mozgalmá megkapja a távol idegenbe származott magyar legényt s honvágyat ébresztve benne, mondja:

«Fecske, gólya elrepül.
De fészke visszakerül.
Meglátom-e szép hazámat,
Benne kedves violámat?!»

Igen, mert:

«Késő ősszel száll a fecske keletre,
De tavasszal visszajő a fészke,
Messze eljár hegyen, völgyön és sikon,
Hej! de mégis azt csevegi: jobb itthon!»

Közmondásaink és rokonfajta szólásaink egész sorát őrzik népünk és a fecske között szorosra forrott viszonynak, jó részök ugyan nemzetközi ízű, de csak annyi vagy talán több is eredeti hajtás. Ezekben is nyilatkozik az az észlelőtehetség, mely a látszólag mellékes, nem feltűnő, de madarunk természetét jellemző szokások ellesését is emlékezetbe kapta. Csak néhányat sorolok föl, megnyomván azt, a miben a megfigyelés érzéke nyilatkozik: «*Annyi, mint őszkor a fecske*», «*Elmegy ősszel a fecske, de őtet a veréb nem követi*», «Hirmondó fecske tavaszt énekel», «Idővel a fecske még házadra szállhat» (szerencsés lehetsz). «Neki szokott, mint a fecske a repdeséshez», «Nyári szállásért meg nem televeled a fecske» (háladatosságnak is van határa), «Nem sirat egy fecskét egy nyár», «Leghangosabb deákságú a fecske», «Csacsog, mint a fecske», «Ritka, mint a fecske a kalitkában» stb. Elterjedt, kedvelt nótáink közt is gyakran előfordul a fecske, jeléül roppant népszerűségének; csak a híres «Repülj fecském»-re, «Fecském, fecském, édes fecském», «Eresz alatt fészkel a fecske», «Szálldogál a fecske» hangulat-fakasztó dallamos énekekre figyelmeztetek.

Még az a tulajdonsága is, hogy kora reggel vidám szavával, mintegy ő a napnak első ébresztője, ő mond elsőnek «jó reggelt» a munkás népnek hajnali kivonuláskor, nyomot hagyott «A magyarnak régi nótája a szárnyasokról» című versezet bekezdőjében:

«Szép madár a főske, szépen fősög,
Mikor a reggeli harmat csöpög.»

Való igaz, hogy a pitymallatot lehangosabb beszéddel köszönti és így megkapóan élénkíti a még nagy részt csendes háznak táját. A fülemile mestere a dalnak, de nem oly bizalmas, kedves házibarát s ezt TÓTH KÁLMÁN kegyeletesen érzi mikor mondja:

«A fülemile az én madaram
De most ne halljam én őt zengeni;
Most csak az istenfecskét szeretem,
Mert anyám ezt legjobban szereti».

Mindezek után csak érthető az a dunántúli népdal, mely egyenesen kimondja:

«Nincs szebb madár a fecskénél,
Barna piros menyecskénél».

Talán tovább is mentünk ezen az ösvényen, mint e komoly könyv feladata engedné; de hát az a barátság, szinte rokoni érzés, mely közöttünk és madarunk közt annyira fennáll, szolgáljon mentségül, annyival is inkább, mert benne lényét, életmódját is jórészen körvonaloztuk. A tudomány csak megbővítheti, kirajzolhatja ezt a vázlatot, színezheti és háttért adhat neki, de nem változtathat rajta.

Tudjuk, hogy tavasszal jön vissza hozzánk, még pedig az országos középnap szerint: *április 4—5-én*. Helyi és időjárási okok, vagyis a vidék alacsony vagy magas fekvése, annak éghajlata, az évek szerint ingadozó tavaszfakadás módosítják első jelentkezésének napját. Az első fecske látása eseményszámba megy minden háznál s a hiuságnak is van vele dolga, mert azt tartja népünk, a ki először lát fecskét s utána mosakszik, elveszti szeplőit, piros, bársonyos lesz orcája:

«Fecskét látok, szeplőt hányok».

Mondhatjuk, hogy a füstí fecske költözködésének viszonyait minden madaré között legjobban ismerjük, mint őt magát is. A sok megfigyelés s ezek eredményeinek a meteorológiai viszonyokkal való egybevetése — köszönet HERMAN OTTÓ fáradozásainak és HEGYFOKY KABOS dolgozatának — kisütötték, hogy a füstifecske a $+9.4^{\circ}$ isothermájával halad tavasszal

észak felé.* Így van azután, hogy például Magyarországon közepére majdnem egy hónappal előbb érkezik, mint Krisztiániába, viszont Dél-Európába egy hónappal előbb mint mihozzánk. Télen Afrikában, Dél-Ázsiában tanyáznak a fecskék, de világrészünknek a Földközi-tenger partjaira dülő vidékein — jövet menet — százezrenként maradnak el: az olaszok, spanyolok, dél-francziák kapzsiságának, falánságának esnek áldozatául. Horoggal, fegyverrel törnek az «Isten madárkái» ellen, sőt a modern eszközöket is igénybe veszik pusztításaik tetőzésére, zsákmányuk öregbítésére: drótokat vonnak, melyeken a fáradt fecskék — úgymint a táviródrótokon szoktak — gyanútlanul, nagy számban pihennek meg. Ekkor erős villamos áramot bocsájt a madárfogó a dróton át s százankint, mint a legyek, hullanak az agyonütött madárkák a földre, hogy csomóba kötve, fenyves madarak módjára piacra, konyhára kerüljenek. Ez a rémséges tizedelés, a mihez az idő viszontagságaiban tönkremenők száma kerül még, annyira megérződik, hogy tavasszal alig fele, sőt egyharmada sem jön meg azoknak, melyek ősszel elutaztak.

Az első fecskék rendesen tavak, vizek táján, majd a falvak, városok környékén mutatkoznak s mintegy két héttel később jönnek csak azok, melyek besietnek a házakba régi fészekükhöz s azonnal odaülnek pihenni, ficsérélgetéssel felejtve a nagy út fáradalmait s köszöntve otthonukat. Kezdetben nem sokat időznek a fészeknél csak estére térnek ahhoz, napközben a környéken röpködnek. Egyetlen egyszer voltam szemtanúja valóban szép fecskeérkezésnek, 1890 tavaszán, mikor Dinnyésen, a Velencei tónál, észleltem a madárvonulást. Márczius 23-ának délutánjáig még egyetlenegy sem került szemeim elé: e napon alkonyatkor a puszta végén elterülő kis tónál egyszerre csak négy darabot látok, sebesen, egyenesen délről-északnak szállani, nem sok idő múlva ugyanez irányba hét darabot, melyek mind tovább siettek. Kevés vártatra azután 50—60 darabból álló csapat jött délről, leereszkedett a víztükör fölé, elkezdett össze-vissza repkedni, csicseregni, legyeket fogdosni.

Megtelepedésök után egy-két hétig vígan járnak-kelnek, pár után néznek, udvarolgatnak, majd élvezik a mézeshetek gyönyörű, gondtalan édességét. Felszállnak a magasba, ide-oda ívelnek, surrantgatnak a felhők határában, majd leereszkednek, nyílsebesen vágódnak, kigyóznak,

* Idevágó fontos munkálatok megjelentek az «*Aquila*»-ban, a magyar ornith. központ folyóiratában, melyek közül utalok következőkre: HERMAN OTTÓ. A füstifecske tavaszi vonulásáról. 1894. 9—27. l. — HEGYFÖKY K. A füstifecske vonulásának és a levegő egyidejű hófokának elméleti megállapítása 1895. 111—141. l. — Ugyiszintén HERMAN OTTÓ: «A madárvonulás elemei Magyarországon» című művére.

bizonyos területeket körbe bejárnak, szüntelen csicseregve, beszélgetve. Közbe kinyugosznak valami párkányon, száraz ágon, csatornaszélen, tisztogatják, rendezgetik tollazatukat, folytatva csevegésüket is. Borult hűvös időben a föld fölött, vizek tükrén szárnyalnak oly gyorsan, hogy a szemmel alig követhetjük. Bekalandozzák az utcákat, udvarokat, tereket s nagyszerűen tudnak útjukba eső akadályok elől merész kanyarulattal, szinte félreugorva, oldalt vagy felvetve magukat, kitérni. Fészköket, mint általában ismeretes, negyed gömbszelet alakban sárból, pár szalmaszállal tapasztva, építik mindig úgy, hogy fölötte valami tetőzet legyen s belül finom szálakkal, tollakkal bélelgetik melege. Kivétel és igazán ritkaság máshol fecskefészket találni mint ereszek, folyosók, istállók, kiugró párkányok stb. alatt. Néha azonban mégis előfordul a rendes szokástól való eltérés. Így Cerva Frigyes talált fecskefészket, Csepel-szigeten, ákácza szétágazó ágai között, alak szerint olyant, mint egy pintyfészket, csak hogy sárból építve; egy másik, Erdélyből való, vadszőlőindák közé volt rakva s az ezredéves kiállításon a k. m. Természettudományi társulat gyűjteményében állott.* Olyan eseteket is tudok, hogy kitömött, fali diszűl szolgáló, ragadozó madárra fészkeltek, sőt az illető fél más lakásba hurezolkodásával a jövő évben is felkeresték különös otthonukat, noha az a régi helytől jó távolra esett. A költés java munkája májusra esik; ekkor javítgatják ki a meglévő, évek óta használt fészkeket vagy építenek újakat. Különösen oly pontokat kedvelnek, hol valami kiálló lécz vagy szeg a fészek alját mintegy tarthatja. Gyakran ugyanis a puszta falra ragasztott fészek leválik s újból kell kezdeniök a kőművességet.

Fészkekalja rendszeren öt, néha hat, fehér alapszínű, rozsdabarnásan és szürkés ibolyásan foltozott, pettyezetett tojásból áll.

Tojásmérték: H. 19—21; Sz. 13—15 mm.

Körülbelül két heti költés után, melyben a hím is felváltja párját, kikelnek a fiókák. Az a melegséges, példás vonzódás, mely a fecske családi életének kiszökkenő alapvonása, most éri tetőfokát. Nem szükség leírnom ezt a gyöngéd gondot — — mindnyájan ismerjük. Az etetés ropantul igénybe veszi az öregeket, mert az éhező fiókák rengeteg eleséget elemésztene. Vidorvi, a ki igazán alaposan figyelte madarunk életmódját** írja, hogy egy fecskepár reggeli négy órától esti kilencz óráig 538-szor hozott élelmet fiókáinak, még pedig legsűrűbben — 62-szer — esti hét és nyolcz óra között.

* Lerajzolva a Term. Tud. Közl. 1896. évf. 316. l.

** Vasárn. Ujs. 1887. 285. stb. lapokon. — U. o. 1895. 603. l.

Miután a fészekből kirepültek, egy ideig a közeli tetőzeten, száraz gallyakon tartózkodnak s a szülők addig táplálják őket, míg ügyesebbek lesznek. Megtanítgatják repkedni, legyeket fogni. Hálásra az egész család a fészekhez húzódik — s valami dróton, lécezen éjszakázik. Egy folyosón, egy istállóban kelt fészekaljok össze is verődnek később s együtt alusznak ilyen választott, bölcsőjüktől nem igen távoleső helyen. Szobám ajtaja fölött a csengetyű drótján néha egész őszig 28 fecske — részben előre, részben hátra fordulva, egymáshoz simulva — töltötte az éjjelt, míg csak az ősz el nem szólította őket tőlem. Majdnem minden pár az első költés után, júliusban; másodszor is tojik, de akkor csupán 3—4 tojást. Zavartatás esetén sokszor megkésnek s így van az, hogy még augusztus végén is találkozok fészekben ülő fióka.

A mily kedélyes állatka a fecske, annyira okos is. Jól tudja ki az ellensége, ki a jó barátja; hol fogadják szívesen, hol ellenszenvvel. De bizalmassága mellett vigyázó, szemes is, s habár ügyes repülése sok veszély elől védi, mégis az ellenséget éles, figyelmeztető csipogással, sivitással jelzi, inti a többi madarakat is: Vigyázzatok, baj van! Bízva szárnyaiban merész, sőt szemtelen is; varjúkat, karvalyt vagy macskát és más nem jó járatú állatokat azonnal vészjelző hangjával körül repked, mire a környék fecskéi mind összegyülekeznek s hangos visitgatással, ide-oda csapkodással kergetik, hajszojják azokat a távolba.

Augusztus közepe táján már legnagyobb részök készülődik a nagy útra. Kiemelkedő épületekre, tornyokra, tetőkre gyülekeznek, rokonuk a molnárfecske társaságában s naponként gyakorolják magukat. Kisasszony napjára a főtömeg rendszerint el is búcsuzik. Üres lesz a hely, a hol még pár napja összesereglettek. Kisebb számban ide-oda röpködő idegen fecskék azonban még hetekig láthatók. Október közepén túl ezek is egyesekre apadnak vagy végleg nyomuk veszik. Mielőtt a főtömeg eltávoznék, tóságos vidéken rendszerint ezernyi rajokba verődnek s a táplálék legtovább ilyen helyeken kínálkozáván, addig időznek ott, míg csak meg nem fogy. Gyakran láthatunk ez időtájt a nádasokon pihenő, vizek fölött csoportozó töménytelen fecskét, melyek hálótanyára, úgy mint a seregélyek, a nádszálakra telepesznek. Naplómban feljegyeztem egy idevágó megfigyelést, a legérdekesebbet, melyet e tekintetben valaha láttam. Ime jegyzetem: 1885 augusztus 5-én esti 1½ 8 órakor *Pápa* előtt egy alig 150 lépés hosszú s 100 lépés széles nádas fölött ezernyi füstifecske — becslésem szerint 5—6000 — szunyograj-szerűleg hullámszik, tánczol a levegőben. Hirtelen egymásután, hátracsapott szárnyakkal, mint a prédájára vágó ragadozómadarak, irtózatossal sebességgel csapkodtak.

mintegy estek a nádba, oly benyomást keltve, mintha száz és ezer fekete golyócska hullana le a magasból. Egy részök ezalatt folyton kóválygott, esicsерgett s az aláczikkázók számának hiánya alig volt észrevehető. Jó ideig tartott míg mindannyi behullott a sűrűbe s «elült». Ekkor a nád közé köveket dobtam, mire olyan fékevesztett szárnyra szabadulás következett, akár csak számtalan, fekete tollal megtöltött zsák tartalmát kapta volna fel a szél. Az egész látványnak hátterét a leáldozó nap és a biborban fürdő, rózsaszínnel, aranyos sárgasággal élénkített nyugati ég alkotta s valósággal elragadóan sajátságos, gyönyörű volt az. Néhányat hullámozott ez a roppant sereg, aztán újra kezdődött a «fecske-eső» úgy a mint leírtam. Novemberben nagy ritkaság már fecskét látni, de 1881-ben Sopronban november 2-án még öt darabot figyeltem meg a hóval fődött háztetők körül s másnap is hármat. PFENNIGBERGER J. pedig a Drávafokról feljegyezte,* hogy egyesek egy nagy istállóban néhányszor át is teleltek. Az azonban, hogy iszapba, odvasfákba is beveszik néha magukat s átaluszzák a telet, mint némely emlősök — képtelen mese.

A füstifecske leginkább szunyogfélékből, apró repülő rovarkákból, legyekből, kis pillékből él. Ha a méhészek panaszkodnak, hogy a sok fecske kapkodja a méhesből ki-be röpködő méheket: ez gyakran tévedés, *mert nem mindig a méheket, hanem éppen az ott lanyázó méhellenségeket: a viaszmotyát* (*Galleria mellonella*) stb. *pusztítják*. A mi méhet fog az leginkább fulánk nélkül való here, mely nem árthat neki. Az azonban való, hogy néha megtizedeli a heréket a méhesek táján, sőt a dolgozó méheket is. Ha észreveszszük, hogy kárt tesz, ne engedjük a méhes közelében fészkelni. Nagy gyomrúságánál, szaporaságánál, gyakoriságánál fogva temérdek kellemetlen, káros rovar, legyet, szunyogot emészt el s tisztítja házunk környékét, a kertet, mezőt egyaránt, még pedig hatásosan, mert a hol sok a préda, ott rendszerint összegyülekeznek s közös erővel támadnak a bőven kínáló falatokra; így a legelésző jószágot sűrűn látogatják s mindenféle alkalmatlan apró légy- és szunyogfélétől, ha nem is teljesen, de részben megszabadítják. Zsákmányukat mindig szállva kapják el s még vizet is repülés közben isznak, lecsapkodva, csókolgatva annak tükrét, néha egy kis fürdőt is kockáztatva. Szárnyukban van erejük, a levegő elemük: a földre éppen csak fészekanyagért szállnak. Az az oltalom, melyben jogosan részesül, önkénytelen azt a kívánságot fakasztja: bár részesülnének mindazok a

* Aquila 1895. 87. l.

madarak hasonló elbánásban, mint a fecske, melyek, csakúgy mint ő, kedvesek, szépek, hasznosak, de a melyeket az emberiség java része mégis üldöz. Miért? mert azokat jobbadán nem ismeri, a fecskét pedig ismeri.

XXXVII. CSALÁD. LÉGYKAPÓFÉLÉK.

MUSCICAPIDAE.

Csőrük lapos, széles, hegyén kis kampóval, mely előtt a kávak élei némileg fogszerűen kivágottak; a csőr tövéen többnyire serteszerű szálak: elsőrendű evezőik száma 10. Erdőkben, kertekben, gyümölcsösökben tartózkodnak, kivált a fák kiálló száraz ágain szottak üldögdélni, az arra szálló rovarok után csapni s azokat elkapva, előbbi helyükre visszarepülni.

A. ALCSALÁD.

CSONTTOLLÚAK.

AMPELINAE.

A csőr tövéen igen finom serte- vagy inkább szőrszálak (némelyeknél ezek is hiányoznak); a csüd oldalait, a lábujjak töve felé eső részen apróbb, magasabban nagyobb vértlapocskák borítják.

108. NEM:

CSONTTOLLÚ.

AMPELIS L. 1766.

Fejök bóbitás; az első evező elköresosult, mint a szalonkák «festő tolla»; 2—3. evező leghosszabb; másodrendű evezőik végén csontszerű kis nyulványok; az egyenes fark hossza alig nagyobb a szárny felénél.

A CSONTTOLLÚ MADÁR.

Ampelis garrulus (L). 1758.

XIX. tábla.

[*Lanius garrulus* L. — *Bombicilla garrula* VIEILL. — *Bomb. bohemica* LEACH. — *Bombyciphora poliocoelia* M & W. — *Parus bombicilla* PALL.]

Népies nevei: fenyőmadár (GROSSINGER J.); csonttollúmadár (Pécs); selyemfarkú (FÖLDI J.); selymeg (Magy. Curir).

Jegyei: valamivel kisebb mint a seregély; tollazata finom, selymes, hosszú; fején jókora bóbita; felszíne vörössesszürke; torkán fekete folt; farka fekete, hegye sárga; farkalja vörösbarna; szárnyán fehér csík és sárga hosszanti foltok, az öregek másodrendű evezőinek hegyén élénkvrös, viaszfényű, csontszerű nyúlványok (hímnél 9-ig, a tojónál 5-nél nem több), ugyan ilyenek néha a farktollak hegyén is. Csőr fekete, tőben világos; szemei vörösbarnák; lábai feketék. (L. I. köt. II. tábla és 13. kép.)

Mértéke: H. 17·5—18·5; Sz. 11·3—11·7; F. 6—6·5; L. 1·9—2·2; Cs. 1—1·4 cm.

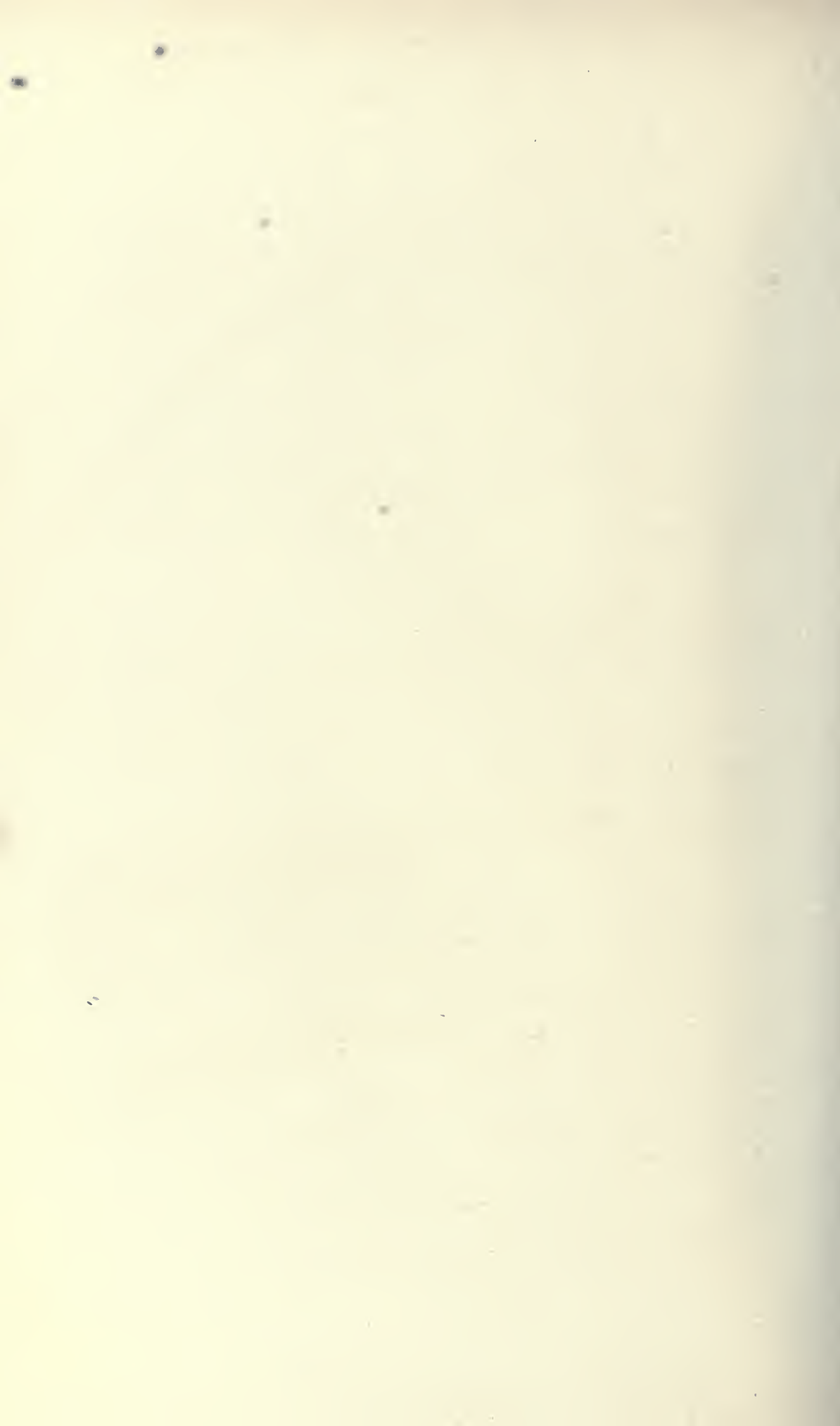
Ez a szép madár északon, a sarkkörü tájak mocsaras, nedves talaju, nagy fenyőerdőiben költ, úgy Európában, mint Ázsiában és Észak-Amerikában. Hazájából némely években délibb tartományokba vándorol s a téli hónapokban nagy csapatokban mutatkozik különféle bogyótermő fákban és bokrokban gazdag erdőszéleken, kertekben. Megesik, hogy egész Dél-Európaig is levonul. Nálunk bizonyos években szintén található, de általában — különösen Felső-Magyarországban — télszakán többször van, mint nincs s a fenyőrigókkal egyetemben nagy mennyiségben kerül a lószórtörökbe s esomókba kötve, piacra. Husa izletes. Észlelték Fiume vidékén is. A csapatok többnyire egyes fákat lepnek s folyton falatoznak. Reptük gyors, nagy ívekben történik; a fán ülve lomha, lusta benyomást tesznek, nem igen vadak s kíváncsian tekintgetnek a közeledő idegenre. Tavaszra visszatérnek hazájukba. Rendetlen megjelenésök többféle babonás hiedelmet keltett; háborút, döghalált s más effélet jósolgatnak láttukra.

Északon temérdek szunyogot pusztítanak s nyáron leginkább azokkal élnek, ősszel és télen ellenben csupán bogyókat, magvakat esznek. Különösen kedvelik a borókamagot és a vörösberkenye, madáreseresznye bogyóit, szintúgy a galagonya gyümölcsét. Nálunk inkább közömbös — legföljebb a magvak széthordásával, terjesztésével az erdőgazdaságnak



$\frac{1}{1}$

CSONTTOLLÚ MADÁR
AMPELIS GARRULA (L)



használnak — északon határozottan hasznos. Szépsége és ártatlan volta parancsolja, hogy kíméljük s ne fogdozzuk, löjjük. Mert pusztításával azt cselekeszszük mi az északi népeknek, a mit nekünk az olaszok tesznek. mikor énekes, hasznos madarainkat öldösik.

B. ALCSALÁD.

LÉGYKAPÓK.

MUSCICAPINAE.

Csőrük karesúbb s töben nem annyira széles és lapos mint az előbbi nemé. Rendesen a 3—4-ik evező leghosszabb. A csüd oldalán nincsen semmi pászta.

109. NEM:

LÉGYKAPÓ.

MUSCICAPA Briss. 1760.

Csüd oly hosszú, mint a középső újj; a külső újj első ize a középső újjal össze van nőve. Szárnyuk hosszú, legalább a fark közepéig sőt azon túl ér. Lábaik gyengék.

A SZÜRKE LÉGYKAPÓ.

Muscicapa grisola L. 1766.

XX. tábla.

[*Butalis grisola* Boie. — *But. montana*, *pinetorum* Brhm.]

Jegyei: verébnagyságú; fölül egérszürke, alul fehér, a fejtető feketés szárfoltokkal, a begy barnásszürke hosszanti foltokkal, szárny és fark feketésszürke, a szárnyfedők és hátulsó evezők fehéresszürke szegésekkel; második evező hosszabb az ötödiknél, két leghosszabb evezőjének külső széle — közepétől a hegyig — szűkített. Csőre fekete, az alsó káva töve szürkés; szemei sötétbarnák; lábai feketék. A *tojó* hasa szürkésárnyalatú. A *fiatalok* fölül világosszürkék, fehér pettyekkel s barnás pikelyes rajzolatokkal tarkítva; a szárnyon két sárgásbarna harántesík.

Mértéke: *H.* 14·5—14·9; *Sz.* 8·5—9·1; *F.* 5·7—6·2; *L.* 3·3; *Cs.* 1·2—1·4 cm.

Egész Európában a Sarkkörig honos, sőt Norvégiában Tromsöig felterjed (69° 38' é. szél.). Kelet felé Szibériában, Perzsiában, Turkesztánig fordul elő mint költő. A telet Afrikában, észak-nyugoti Indiában tölti. Hazánkban úgy a síkságon, mint a dombvidéken, sőt a hegységekben is a fenyőővig igen gyakori. Kiváltképpen mégis oly kerteket, erdőszéleket, gyümölcsösöket kedvel, hol odvas fák vannak. Néha az épületek közt is megtelepszik. Tartózkodási helyein mindig egyes kiálló száraz ágak hegyére, karókra, czölöpökre, kéményekre, háztetőkre szokott ülni. mi-közben szárnyait gyakran idegesen nyitogatja — mintha igazítaná — s farkával billeget, de sokkal lassabban, mint pl. a barázda-billegető vagy rozsdafarkú, s hol mellével, hol hátával fordul felénk. Ha valami repülő rovar vesz észre, feléje csap s csőrét csattintgatva fogja el; néha a földre is lecsap préda után, de nem sokat időzik ott, hanem csakhamar ismét felkap helyére. Az ágak közt nem szokott ugrálni, bujkálni s ülve, egyenes tartásával tűnik fel. Magyarföldön tavaszi érkezésének országos középnapja: *április 25—26.* Májusban költ, főleg e hónap vége felé. Fészket nagy nyílású odvakba, falilyukakba rakja. Kőszegen kertünkben vagy 10 év óta mindig a házfal felfutó növényekkel borított oldalán, egy kis fülkében költött egy pár, egyszer meg füstifecske fészekben is. Találtam fészket a város közepén egy szelelő csőben is, emelet magasságban, nemkülönben félig szabadon, ágon, lécz mögött, gerendán. szőlőházikók tetőfülkéiben stb. A fészek lazán tákolt s száraz szálakból, gyökerekből, zöld mohából, szőrökből, tollakból való. Fészkalja 5 tojásból szokott állani — de 4—6 közt váltakozik. A tojások zöldesszürke vagy világoszöld alapon, kisebb-nagyobb élénkebb és halványabb vörösbarna foltozással s egyes szürke pettyekkel borítottak.

Tojásmérték: *H.* 16·5—19·5; *Sz.* 13·6—15 mm.

Az otthonhoz igen ragaszkodnak; míg a tojó költ, a hím a közelben valami karóhegyen őrködik s szemtelenkedő gébicseket, verebeket nem szível annak környékén. Délfelé felváltja a tojót. Néha júliusban másodszor is költenek. Hangjuk *tzí-tzű, tzű-tzí* vagy *tzri-csek-csek-csek*; vagy *fszi-tek-tek*. Szeptemberben távozik tőlünk.

Az által, hogy sok legyet, szunyogféléket, apró pillét elfogdos, mindenesetre el nem tagadható hasznót szerez az embernek, a mit még akkor sem lehet kicsinyleni, ha tekintetbe vesszük, hogy számos közömbös rovar mellett, a hasznos *Tachiná*-kat sem kiméli. Megérdemli, hogy fészkelését mesterségesen előmozdítsuk. (L. I. köt. 54. kép.)

A KORMOS LÉGYKAPÓ.

Muscicapa atricapilla L. 1766.

[*Muscicapa nigra* BRISS. — *Emberiza luctuosa* SCOP. — *Musc. luctuosa* TEMM. — *Musc. muscipeta* BECHST. — *Sylvia ficedula* LATH. — *Ficedula atricapilla* SUND.; SHARPE.]

Jegyei: kisebb mint előbbi; az öreg hím felszíne fölül fekete, alul fehér (a fiataloknál és tojóknál a fekete inkább barnás kormoszürke); a második evező (vagyis az első hosszú) rövidebb mint az ötödik; a szárnyon egyetlen nagy fehér folt. Csőre és lábai feketék, szemei sötétbarnák.

Leírása. *Öreg hím:* homloka fehér; feje, szemköre, hátsó nyaka, háta és a középső farktollak feketék; a szárny feketeszürke, egy hosszú fehér, lefelé terjedő, nagy folttal; a szélső farktollak külső széle többékevésbé fehér, egész alsó test is ilyen. A tiszta fekete felső testű példányok ritkák, többnyire kormos szürkészin, feketés részletekkel váltakozik rajtuk. Különösen ősszel — minthogy kétszer vedlenek — fölül hamvasszürkék. *A tojó* fölül barnás sötétszürke, alul szennyesfehér, a homlok és begy fehérsége némi barnás, sárgás árnyalatú. *A fiatalok* — melyek nehezen különböztethetők meg a következő faj fiataljaitól — a tojóhoz hasonlítanak. E madár színezetét ivar szerint, és általában is, nehéz adni s még jövő kutatásoknak tág tere nyílik ezt illetőleg. Gyakran valóságos átmeneti sorozatot találunk, ha számos példányát a következő faj fiataljainak és tojóinak számos példányával összehasonlítjuk.

Mértéke: *H.* 13—14; *Sz.* 7·4—8·1; *F.* 5·3—5·6; *L.* 1·7—1·8; *Cs.* 1 cm.

Minthogy igen gyakran a következő fajjal tévesztik össze — külsejére, színezetére vonatkozó ismereteink hézagosaik lévén — földrajzi elterjedését sem tudjuk pontosan megállapítani. Annyi bizonyos, hogy az eddig érvényben lévő felfogás, mely szerint «körülbelül egész Európát, sőt Észak-Afrikát lakja» nem állhatja meg a sarat. Én abban a nézetben vagyok, hogy ez a faj inkább északi, mint déli madár s ha délen költ is, rendetlenül teszi. Hazánkból alig néhány tojása ismeretes. Megfigyelőink fészkeléséről alig tudnak s ha igen, legtöbbször a következő faj fészke az, melynek tojója igen hasonlít a kormos légykapóhoz. Nekem még nem volt alkalmam a költés idejében nálunk megfigyelhetni. Északibb tájakon azonban rendesebben s nagyobb számban költ s ott az örvös légykapó hiányzik. Svédországban, Norvégiában több helyen

találtam fészkelő ládikákban megtelepedve. Vonulását is bizonyos szabálytalanság jellemzi. Némely években helyenként roppant számban mutatkozik, azután meg évek mulnak el, s nem látjuk vagy csak kevesebb példányban. 1881 április 25-én s a következő napokon — mint naplóm tanúsítja — Sopron vidékén oly töménytelen mennyiségben utazott át, hogy a szó szoros értelmében majdnem minden erdő, kert, bokor csak úgy hemzsegett tőlük. Május 3-ával úgy eltűntek, hogy nyomuk sem maradt. Azóta mindig csak kis társaságban vagy egyesén, esetleg más légykapófélékhez szegődve láttam a költözködés idejében. Lehet, hogy némely évben többen itt maradnak fészkelni; de rendszeren aligha. Tavaszii megjelenésének országos középnapja: *április 19—20.*

Majd ha színezeti viszonyait illető bizonytalanságunk eloszlik, fogunk csak való tudomást szerezni elterjedéséről, csak úgy, mint életének egynémely homályos körülményeiről. Szokásai, viselkedése, táplálkozása, tartózkodási helyei szakasztott olyanok, mint a következőnél leírjuk.

AZ ÖRVÖS LÉGYKAPÓ.

Muscicapa collaris BECHST. 1795.

XX. tábla.

[*M. albicollis* TEMM. — *Ficedula collaris* MEY.; SHARPE. — *Muscicapa streptophora* VIEILL. — *M. albifrons* BRHM. — *M. melanoptera* HECK.]

Jegyei: körülbelül akkora, mint előbbi; főszíne fehér és fekete vagy barnásszürke, színre és rajzolatra tehát az előbbivel majdnem egészen egyezik; főkülömbőség köztük, hogy az öreg hím nyaka körül széles fehér örv van, mely azonban a tojónál és fiataloknál hiányzik s ezek alig különböztethetők meg az előbbi fajtól; a legtöbb (de nem mindegyik) példány farsíkja kissé fehéres, a 2-ik (vagyis első nagy) evező valamivel hosszabb, mint az 5-ik; a szárnyon egy nagy, lefelé terjedő s előtte egy kisebb, csíkszerű, fehér folt van (a kormos légykapó szárnyán is néha egy második foltocská látszik). Csőr és lábak feketék, szemei sötétbarnák.

Mértéke: *H.* 12·7—14; *Sz.* 8—8·2; *F.* 5·2—5·5; *L.* 1·8; *Cs.* 0·95—1 cm.

Dél-Európában, főleg Svájcban, Tyrolban, Ausztriában, kevésbbé Olaszországban, Görögországban honos s áttegyed Nyugat-Ázsiába is. Hazánkban is több helyt közönséges, máshol meg hiányzik. Azt tapasztaltam, hogy évek szerint is változik egy-egy területen való előfordulása.



$\frac{2}{3}$

SZÜRKE LÉGYKAPÓ
MUSCICAPA GRISOLA L

ÖRVÖS LÉGYKAPÓ
MUSCICAPA COLLARIS BECHST



Ez részben összefügg a viszonyok változásával is. Erdei madár létére mindig csak olyan helyeken szeret, hol nagyobb erdőkben tisztás, ritkásabb részletek akadnak vén odvas fákkal, csonka, száradt sudarakkal. A lombos fákat, különösen tölgyeket és gesztenyéket, kedveli. Nagyobb kertekben, még inkább ligetekben, hol sok magas, öreg fa van, szintén szeret tartózkodni. Az alsóbb ágakra ritkán száll, s legtöbbször a koronából kimeredő, elhalt, vastagabb ágakon üldögél. Meglehetősen vigyázó, félénk, de szavát ismerve, nem téveszthetjük el s megfigyelhetjük. *Víd, vúd* hangon hívogat majd *zí, zí, zű* szótagokkal folytatja, közbe ketyeg is. Szárnyait és farkát is emelgeti ültében s egyenes testtartással fordulgat az ágon.

Hozzánk *április 20* táján érkezik. A légykapók vonulási ideje meglehetősen összevág s észleltem mind a négy hazai fajt együtt vonulva.

Májusban — főleg második felében — tág nyílású faodvakban, fa-repedések között fészkel s 5 tojást rak, melyek világoszöldek, egyszínűek.

Tojásmérték: *H.* 17—18; *Sz.* 13—14·3 mm.

Szeptember második felében elköltözik s levonul Afrikába.

Szunyogokból, apró rovarokból, legyekből álló táplálékát, mint a többi légykapó, leginkább a levegőben kapja el, de tapasztaltam, hogy a faodvakba is bebujkál s csőrében prédával surran ki onnét, valamint hogy az üregek előtt mintegy lebeg s úgy fogja a korhadó, podvás fából elreppenő rovarokat. Kimélendő hasznos madárka s fehér-fekete mezében érdekes jelensége az erdőnek.

A KIS LÉGYKAPÓ.

Muscicapa parva BECHST. 1795.

[*Muscicapa laïs* HEMPR. & EHR. — *M. rufogularis* BRHM. — *Musc. rubecula* SWS. — *Musc. minuta* HORNSCH. — *Erythrosterne parva* Bp. — *Siphia parva* OATES; SHARPE.]

Jegyei: akkora, mint a barátczinege; fölül szürkésbarna, egyszínű; szárnya sötétebb barna; a szélső farktollak töfele fehér, úgy hasa és farkalja is; az *öreg hím* pofája és nyakoldalai hamuszürkék, torka rozsdás narancssárga — hasonlít a vörös begyhez, de kisebb és fekete középső, fehértövű, fekete hegyű szélső farktollaival is különbözik tőle — *ősszel a torokfolt agyagsárgás lesz*; az *öreg tojó* begye, torka szürkés némileg agyagsárgán árnyalt, farktollain a fekete szín barnás; *fiatalabb hímek* a tojóhoz hasonlóak; *fiatalok* szürkésbarnásan és fehéren pettyege-

tettek, hasuk fehéres. Csőr sötétbarna, feketésbarna; lábak feketék; szem sötétbarna.

Mértéke: *H.* 11·8—12·6; *Sz.* 6·5—7; *F.* 5·2—5·4; *L.* 1·7—1·8; *Cs.* 0·97—1·05 cm.

Ezt a kedves, de magas fák koronájában tartózkodó madárkát avatatlán megfigyelők rendszeren vagy nem veszik észre, vagy mert természete s életmódja, sőt éneke is némileg a füzikékre (*Phylloscopus*) emlékeztet, azokkal zavarják össze. Ez okból legtöbb helyen ritkaságszámba vették s földrajzi elterjedéséről is csak újabban tájékozódunk, noha még nem elég kimerítően.* Mint fészkelő Közép-Európában egyes vidékeken gyakori, másutt meg nyoma sincs; felhatol a 60° é. szél.-ig s átterjed Ázsiába Turkesztánig, Nyugat-Szibériába. Hazánkban PETÉNYI 1837-ben, Eperjesnél a Zár völgyben, fődözte föl s fészket, tojásait is megtalálta. Nálunk sem fordul elő mindenütt, noha vonulás közben sokfelé feltűnik. Biztosan költ a kőszegi hegységben, Sopron nyugati heglánczatának erdeiben, a Kárpátokban (Modor, Bártfa), Erdélyben (Brassó, Fogaras stb.), Keszthely táján Vallusnál, Horvát-Szlavonországban. Tartózkodási helyekül a középhegységben százados bükkösöket, fenyveseket választ s itt azokat a sötétes helyeket, hol a fakoronákon gyéren szűrődik át a napsugár s a közelben valami forrás is csörgedez. Ilyen helyeken néha több pár is tanyázik, de esetleg a környéken több napi járásnyira megint nyoma sincs. A síkságban nem igen szeret. Költözködés közben kertekben, gyümölcsösökben, ligetekben, Duna-szigeteken találtam [Csepel-sziget, Szendrői-sziget (Alduna), Velence, Égererdő (Hanyság)]. S feltűnő, hogy például Velenczén, több évben egymásután majdnem mindig május 13—15. napokon, egy és ugyanazon a fán észleltem egy példányt átvonulóban egy-két napig. Az országos középnap szerint: május 5-én érkezik. Soha sehol sem észleltem előbb, mint: április 27-én; legjavában május 10 után vonul. Az irodalomban található márcziusi és április első hetéből való adatok hibás megfigyelések.

Május végén párosodik, s ekkor dallamos, a sötét lombosátor hangulatához annyira illő énekével élénkíti az erdő magányos helyeit. A madárkát nem igen látjuk, mert a magas lombokban ugrál, repked, apró rovarkákat, legyeket fogdosva, de *titt-tü, titt-tüj titt-tüj-tüj-tüj-tüj* strófái, melyet magas hangon kezd s fokonyként alább szállva búsan, elhalóan végez, leszólnak hozzánk. Az utolsó szótagokat néha *tít-titt* formán meg is toldja. Néha az alsóbb száraz, csonka, vastag ágakra is lerepül, azok végére ül s farkát kissé felveti, billegeti, szárnyait

* C. LINDNER: *Muscicapa parva*. — Mitth. d. orn. Ver. Wien, 1896. 42—57; 99—102.

alácsüggeszti. Ilyenkor *szer, szer, szer, szer, szer* vagy fülemile szerű *hiűp-hjűp-hjűp-fiű* hangokat hallat, a miket halk *tye-tye-tye-tyő* ketyegéssel végez. Június első felében fészkel. Legtöbbször valami rövid, csonka, száraz, vastag, kikorhadt ágnek üregében, a törzs és ágvilla hasadék-szerű részében találtam finom gyökerekből, zöld mohából, szálakból készült fészket. Egyes fészkek 4—10 méter magasan voltak. Fészkekalja 5—7 tojásból áll, melyek rozsdás agyagszínű alapon, elmosódott sötétebb foltozásuak. A kotlás körülbelül 12 napig tart.

Tojásmérték: *H.* 16—16.5; *Sz.* 12—14 mm.

Kőszegen június 27-én félig kinőtt fiatalokat találtam egy fészekben s a Kis-Kárpátokban július 10-én kirepült fészkekaljat. Július végén a hímek vörös torka elszíni s agyagsárgás lesz. Tavasszal azonban ismét megkapják a rozsdás narancsszínű torkfoltot, de csak az *igen vén hímek*, mert a fiatalabbak olyan formák, mint a tojó s torkuk agyagsárgás. Szeptember elején távozik tőlünk; e hónap közepén túl nem találkoztam vele.*

XXXVIII. CSALÁD.

GÉBICSFÉLÉK.

LANIIDAE.

Külsejökre, mint életmódjukra, szokásaikra nézve az éneklő madarak közt, a ragadozókat képviselik. Csőrük erős, oldalt kissé összenyomott, vége horgas s a felső káva élén fogszerűen kivágott; a csőr tövén többnyire serteszerű szálak; 1-ső rendű evezőik száma 10; fejök vastag, kissé lapos, egész termetök erőteljes. Fákon, bokrokon költenek; kiálló ágakon leskelődnek, hogy prédájukra mintegy reá vessék magukat s vele visszaszálljanak ülőhelyökre. Főleg rovarokat, de kisebb emlősöket, madarakat, hüllőket is fogdosnak, melyeket gyakran tövisekre feltűzdelnek, hogy könnyebben szétmarczangolhassák; eleségök emészthetetlen részeit kis gombócokban kiökröndik. Némelykor zsákmányuk fölött vércseszerűen lebegnek is pár pillanatig. Legtöbbször dallamos, erős hangokon kívül csettegni is szoktak, sőt más madarak hangjait, énekét is találóan utánozzák.

* L. cikkemet: Mitth. d. orn. Ver. Wien. 1887. 20—21. l.

A. ALCSALÁD.

GÉBICSEK.

LANIINAE.

Meglehetős hegyes szárnyukban a 3—4 vagy 3—5-ik evező a leg-hosszabb.

110. NEM:

GÉBICS.

LANIUS L. 1758.

A család tipikus alakjai tartoznak ide. Az első evező rövid; a fark egyenes vagy lépcsőzetes s hosszabb, mint a szárny.

A NAGY ŐRGÉBICS.

Lanius excubitor L. 1758.

XXI. tábla.

Népies nevei: őrgébics (Földi J.); bábaszarka; szőri szarka (Dunántúl, Baja); szarkagábor (Dunántúl); szarkakergető (Erdély); szarkacsettegető; szarkacserregő (Erdély); szarkagáborján; szarkabojtorján (Székelyföld); szarkakirály (Udvarhely); szarkabibőke (Nógrádm.); gábos (Baranyamegye). A következő fajtól nem igen különböztetik meg.

Jegyei: hurosrigó nagyságú, de hosszabb farkú; az első evező hegye a 2-iknek körülbelül közepéig nyulik; a 2—5-ik evező belső fele jórészt szűkített; homloka nem fekete.

Leírása. A tipikus *őreg hím*: fölül világos hamuszürke; erős szemsávolya fekete; *szárnya fekete, két fehér folttal*; a válltollak hegye fehér; a középső farktollak feketék, végükön keskeny fehéres szegéssel. a szélső tollak felé a fehér szín mindinkább nagyobbodik s a legszélsőbeken uralkodik, sőt a feketét elnyomja; alsó teste szennyes fehér. A *fiatalabbak* begyén, mellén szürkés hullámos haránt rajzolat. A *kinőtt fiatalok* is ilyenek, de fejükön, pofájukon némi barnás, elmosódott árnyalat látszik s szárnyfedőik szürkés szegésűek. A *tojó* olyan mint a hím.



$\frac{1}{2}$

ÖRGÉBICS
LANIUS EXCUBITOR L.

TÖVISSZÚRÓ GÉBICS
LANIUS COLLURIO (L.)



de szárnyán a fehér foltok kisebbek. Csőre szarufekete, az alsó káva töve világosabb; lábai szürkésfeketék, szemei sötétbarnák.

Mértéke: *H.* 23·6—25·4; *Sz.* 11·6—11·7; *F.* 11—11·3; *L.* 2·5—2·8; *Cs.* 1·8—1·9 cm.

Hazája Közép-Európa nagy része, úgy az északibb tájak fel a Sark-körig. Délfelé ritkább s hazánkban is kevés párban fészkel, annál inkább mutatkozik télen, mikor közelálló fajtája, az északkeleti Európában és Szibériában honos *Lanius excubitor major* PALL. 1811. (*Lanius sibiricus* BOGD. STEJN. SHARPE), mely északi Oro-zországban a tipikussal elegyesen is költ, ellátogat hozzánk. Ez abban különbözik tőle, hogy szárnyán csak egy fehér folt látszik.

Erdélyben CSATÓ J. 1884 április 3-án. Nagy-Enyednél, a délkeleti Európában (Krim félsziget, Kaukasz, Volga) honos fajtáját is [*Lanius excubitor homeyeri* CAB. 1873 (*Lanius excubitor leucopterus* BGD.)] felföldözte, sőt 1889 április 22-én fészket is megtalálta s fiait felnevelte. Ennek háta világosabb szürke, szárnyán sok a fehérség, farsíkja szintén fehérbe játszik.*

Mezőkkel határos erdőszéleken, galagonya bokrokban és egyes fecsportokban, magányosan álló magas vadkörtefákban bővelkedő legelőkön, akáczfásorokban, nagyobb kertekben, gyümölcsösökben szeret tartózkodni. Rendszeresen a fák hegyén, táviró-sodronyokon, kihajló száraz ágak végén ül s a magasból kémlel préda után. Gyakran lecsap a földre vagy a föld fölött lebeg s azután ismét visszaszáll leshelyére. Néha erős, szarkaszerűen cserregő *sakk, srek, srek* szavát halljuk. A fásorokban kocsi előtt fáról-fára előre száll; mindig úgy repül el, hogy leereszkedik aztán a föld színén egyenes irányt tart s ismét felemelkedik. A többi gébicsek is így szoktak tenni. Áprilisban fészkel, még pedig sűrű ágú vadkörtefákon, hársfákon, tölgyeken stb., ritkábban fenyőkön. Meglehetősen magasan álló fészket apró, vékony ágakból, gyökerekből, száraz növényekből, mohából építi s finomabb szálakkal, tollakkal, szőrökkel, pamuttal stb. béleli. Fészkealja 5—7 tojásból áll, melyek világoszöld alapszínen olajbarnán és hamuszürkén foltozottak, ritkásan pontozottak is.

Tojásmérték: *H.* 25—28; *Sz.* 18·5—20 mm.

A kotlás 15 napig tart.

Gyengébb állatokkal szemben vérengző, de a nagyobbakat is vak-

* Fontos szakszerű dolgozatok a nagy őrgébicsek fajtáiról: L. STEINER czikke a *Proceed. U. S. Nat. Mus.* XVI. kötetében, valamint BOGDANOW monográfiája az orosz birodalom gébicseiről (orosz nyelven megj. Szt. Pétervárott 1881-ben); CSATÓ J. czikke az *Orn. Jahrb.* I. 163—167. (a *L. exc. homeyeri* fészkek leírása stb.).

rendes körülmények között majdnem tisztára bogarakból, szöcskékből, sáskákból, lótetűkből él. A bogarak közül számos hasznos fajt is pusztít, legtöbbször azonban közömbösek. Sok gazdasági jelentősége nincs. Kertekben kárt is okozhat. Kőszegen egy kertész panaszkodott, hogy a gébicsok virágágyait rongálják. A helyszínén csakugyan meggyőződtem róla, hogy a frissen kiültetett gyenge palántákat — főleg a violát — kitépdelték s belőlük rakták fészkeiket. Nap-nap után ismétlődött e garázdaságuk, s mivel több pár fészkel a kertben, addig nem volt békesség, míg a «gyomláló» madarakat fegyverre nem fogtuk.

A VÖRÖSFEJŰ GÉBICS.

Lanius senator L. 1758.

[*Lanius rufus* BRISS. — *L. rutilus* LATH. — *L. pomeranus* SPARRM. — *L. auriculatus* MÜLL. — *Phoneus rufus* KAUP. — *L. melanotis* BRHM. — *Enneoctonus rufus* BP. — *L. ruficeps* BECHST.]

Jegyei: valamivel kisebb, rövidebb farkú, mint előbbi; a 2-ik (vagyis az 1-ső nagy) evezője és az 5-ik egyforma hosszú, a 3-ik és 4-ik evező hegyének külső széle szűkített. Az *öreg*ek fejtejtén, a tarkón túlterjedő, rozsdásvörös folt van; felszínük fölül fekete (hím) vagy sötét barnás-szürke (tojó), farsikjuk fehér s a vállakon és szárnyon is egy-egy fehér folt; a középső farktollak egyszínű feketék (hím) vagy feketésbarnák (tojó), a két szélső a hímnél túlnyomóan fehér, a tojónál csak külső széle s töve ilyszínű; a *hím* alul tiszta fehér, a *tojó* szennyes fehér, oldalai rozsdás, szürkés árnyalattal; csőr kékes szürkésfekete, szemei világosbarnák, lábai szürkésfeketék. A *fiatalok* hasonlítanak a következő faj fiataljaihoz, szárnyukon azonban rozsdásfehér folt van s vállfoltjaik is — habár félholdalakú foltozottsággal — kivehetők.

Mértéke: *H.* 17·5—18·2; *Sz.* 9·5—10; *F.* 7·3—7·5; *L.* 2·3—2·4; *Cs.* 1·3—1·4 cm.

Közép-Európa egyes helyein s különösen a Földközi tenger felé eső területeken gyakori. Északon a Balti-tenger és Visztula, keleten a Kaukázus, Nyugot-Perzsia, Kis-Ázsia, Palesztina szabja meg elterjedésének határát. Magyarországon jó ideig nem volt biztos tudomásunk előfordulásáról. 1882-ben, augusztus hóban, *Csab-Rendek* határában (Zalamegye) lőttem egy hímét. Nyitra körül szintén egy hím lövetett 1888-ban, mely, szintúgy mint a bécsi udvari muzeumban lévő, Sopron vidékéről való példányok, színezetében némileg a nyugot-afrikai sárgás hasú fajtához (*Lanius*

senator rutilans TEMM.) hasonlít.* 1892-ben MOLNÁR LAJOS a hidas-hollósi erdőben (Vas megye) találta fészkelve s ugyanott 1894-ben is lőtt egy hímet s 1897-ben ismét fészkeire bukkant. Ez utóbbi évben találkoztam vele júliusban Nemes-Csoó és Meszlen (Vas megye) közt elterülő erdőben. 1894-ben KOSZTKA L. Gácson (Nógrádm.) lőtt egy hímet s később megfigyelte, hogy e faj ott elég gyakori.** Ugyanez év június 22-én Tömördön (Vasm.) sikerült, egy vén erdőrészletben, néhány párt észlelnem s egy fészket fiókákkal találnom. SZABÓ Gy. pedig augusztus 8-án Doba vidékén (Veszprém.) észlelte párban.*** A vörösfejú gébics tehát hazánkban helyekhez kötött, szórványos előfordulású s tekintve az utóbbi adatokat, a miknél többet róla nem birunk, méltán ritka madarainkhoz sorozható. Tartózkodási helyei legeltetett vén tölgyesek, melyek alja tüskés és azonkívül túskebokrokkal, vadkörtefákkal, sűrű aljazatból kinyuló szálfákkal bővelkedő legelők határolta részek. Életmódja annyiban tér el többi rokonaitól, hogy igen szeret a lombhozat között elrejtőzködni s a magasban tartózkodni, úgy, hogy gyakran véletlenül vesszük észre. Láttam azonban fasorban is, habár megriasztva, csakhamar berepült a lomberdőségbe s nem került többé szemem elé. Fészke vadkörtefa kinyuló oldalágának végén, kb. 6—7 méter magasan volt. A burok csupa száraz erdei virágszálból, egy-két darab, a fa kérgén előforduló, mohából állott, ellenben belseje csupa fehér tyúktollal volt vastagon kibélelve. Június 22-én három félig kitolladott fiókát találtam a fészekben, melyeket felneveltem.

Rendszerint 5—6 tojást tojik, melyek zöldesfehér vagy sárgászöldes alapszínűek s hamuszürke, halvány olaj- és sárgásbarna foltoeskákkal, pettyekkel behintettek, kivált a tojás tompább részén.

Tojásmérték: H. 21—24; Sz. 16—17·5 mm.

Hangjuk kerregő, ilyenformán hangzó: *krekegeg, cserekegeg*. Szep-temberben hiába kerestem utána, valószínűleg elvonultak, megfelelőleg tavaszi késő érkezésöknek, mely május első napjaira esik.

* Ornith. Monatsschr. d. deutsch. Ver. v. Schutze d. Vogelwelt. 1896. 195. l.

** Aquila 1894. 63. l.

*** Aquila 1896. III. 228. l.

A TÖVISSZÚRÓ GÉBICS.

Lanius collurio L. 1758.

XXI. tábla.

[*L. spinitorques* BECHST. — *L. dumetorum* BRUN. — *Enneoctonus collurio* BOIE.]

Népies nevei: vasfejű; vasfejű gábor, csettegető (Vasm.); koszorús gébics (Baja és Veszprém.); vasfejű gáborján; törökveréb (Fehérm.); vasgáborján; csettegető gébics (Dunántúl); nagyfejű gábor.

Jegyei: pacsirta nagyságú, de erőteljesebb; első evező igen rövid, vékony; a 2-ik valamivel hosszabb az 5-iknél, de rövidebb a 4-iknél, a 3-ik a szárny leghosszabb tolla; a két leghosszabb evező hegyének belső széle szűkített. A szárnyon nincs fehér folt.* *Öreg hím:* fejtető, tarkó és faresikja kékes hamvasszürke; szemsáv fekete; hát, szárnyfedők gesztenyevörösek; a szárny feketés szürkebarna, a tollak külső szélén rozsdás szegésekkel; az alsó test fehér, rózsaszínű, ibolyás árnyalattal; a középső farktollak feketék, a külsők töfele és hegye fehér, a szélsők külső széle is; csőr és lábak feketék; szemei barnák. A *tojó* lényegesen más, fekete színű, nincs rajta; fölül szürkés dióbarna, némi rozsdás árnyalattal; szemöldöke sárgásfehér; szemsáva, mely inkább a fül táján éles, rozsdásbarna; a szárnyfedőkön feketésbarna és rozsdásfehéres tollszegések, a háton és faresikon csak feketések; a szárny barna; alsó testének közepe a has táján fehér, egyébként sárgásfehér alapon pikkelyszerűen, feketésbarnán tarkázott; a fark barna, a középső tollak töve rozsdás árnyalatú, a két szélsőnek külső széle és hegye fehéres, a többinek hegyén csak kis fehéres szegés, mely a középsőkön egészen hiányzik; csőre szarubarna, az alsó káva töve szürkéssárga; lábai szürkésfeketék. A *fiatalok* a tojóhoz hasonlítanak, de egész felső testük alapszíne, főleg a hát, szárnyfedők, fark és a faresik rozsdásabb, azonkívül keskeny, fekete harántfoltokkal pikkelyszerűen tarkázott.

Mértéke: *H.* 16·8—17·6; *Sz.* 9·2—9·5; *F.* 7·2—7·5; *L.* 2·3—2·4; *Cs.* 1·2—1·35 cm.

Körülbelül a 64° é. szél-ig egész Európában előfordul s a középső övekben igen közönséges; Dél-Spanyolországban, Portugáliában s általában a Földközi tenger partvidékén ritkábban fészkel. Ázsiában az Altáj-

* Találkoznak nálunk oly példányok is, melyek szárnyán — a fiókszárny alatt — némi kis fehér folt látszik, ezek a BREHM-féle *dumetorum* alakot képviselik.

hegységig terjed s Kis-Ázsia, Észak-Perzsia, Palesztina egyes részeiben tanyázik. Nálunk nagyon gyakori, számos, de nem annyira hegyek közt, mint inkább a dombvidéken és síkságban. Tüskés, bokros helyeket, sövényeket, szakadékok, árkok, utak mentén tenyésző, sűrű, bozótos részeket kiválóan kedvel. Kertekben, vágásokban szintén szeret tartózkodni. galagonya, kökénybokrok tetején, távirósodronyokon, gabnakeresztekben, nem túlságos magas fák hegyén üldögelni. Viselkedése, repte, mozdulatai hasonlóak azokhoz, melyek a többi gébicseket jellemzik, kivéve, hogy a házak közelében található sűrűségek közt is reája akadunk s nem annyira magas fákhöz ragaszkodik, sőt a bokrokban is bujkál s a földön is többször látható. Ezenkívül élelmét rendszerint tövisekre szúrja. Sokszor egymás mellett több ilyen feltűzdelt rovar, darazsat stb. találhatunk, melyeket, ha egyszerre nem költhet el, mintegy éléskamrában tartogat s visszatér hozzájuk. Hangja *csek, csett, csek*, de a hím ügyesen utánozza más madarak énekét s a fecske, veréb, czinege s egyéb fészke táján élő fajok strófáit sajátyszerű, szép, énekébe beleszővi.

Hozzánk az országos középnap szerint: *ápr. 26—27-én* érkezik s szeptemberben távozik, hogy a hideg hónapokat mélyen Afrikában, a Perzsa-öbölben töltse.

Május utolsó harmadában kezdi fészket rakni, melynek burka erősebb gyökerekből, növénytörzsekből, mohából, száraz leveleskékből készül, belseje pedig finomabb szálakkal van kirakva. Többnyire utak mentén, sűrű, tüskés bokrokban, rózsahajtások közt stb. $\frac{1}{2}$ —3 méter magasan álló fészkebe június elején rakja 4—6, igen változó színű tojásait. Az alapszín hol fehéres agyagsárgás, rozsdásfehéres, hol zöldesfehér, a legtöbbnyire koszorúsán álló foltozás, pettyezés pedig vörösbarna és hamuszürke. (XXXIX. tábla.)

Tojásmérték: H. 19·5—23·8; Sz. 15·2—17·6 mm.*

A hím nem igen váltja fel ülő párját, mely két hét alatt költi ki fészekalját.

Tápláléka különböző bogarakból, darazsakból, méhekből, apró békákból, gyíkokból, egerekből és cziczikányokból, madárfiókákból, gyengébb énekes madarakból áll. Igaz, hogy cserebogarat és egeret is sokat elpusztít, javarészt azonban közömbös vagy hasznos rovarokat [ganajbogár (Geotrupes), futó- és sirásó bogár (Carabus, Necrophorus)], földi darazsakat (Bombus), nemkülönben hasznos kételtűeket, hüllőket eszik. Kertjeinket

* A fehéres alapszínű, rozsdásan foltozott tojások általában kisebbek, mint a zöldes alapszínűek.

élénkítő hasznos, énekes madarakat üldözi, nyugtalanítja, elnyomja és öldösi, ezért nem érdemel kiméletet: főleg kisebb kertjeinkben nem. Megfigyeltem, hogy a házi kertünkben rendszeren fészkelő czinegék, poszáták, csicsörkék, zöldikék, pintyek, tengeliczek stb., midőn egy gébics-pár is megtelepedett itt, megritkultak s a következő években mindig kisebb számban tértek vissza régi fészkelő helyeikhez, annyira, hogy mióta a gébicsesek is évente megjöttek, végre majdnem egy negyedrésszére apadt le madaraim száma. A gébicseseket kipusztítván, most ismét több a fészek és madár lakásom táján, noha nem annyi, mint hajdan volt, mert az apró zsiványok ivadékai a szomszédban ütöttek tanyát, itt pedig nem véthetnek nekik. Garázdaságaiért házunk táján nem számíthat barátságunkra. Szabad területen azonban közömbös.

XXXIX. CSALÁD.

VARJUFÉLÉK.

CORVIDAE.

Ezek az éneklők rendjének legnagyobb, legerőteljesebb fajai. Csőrük erős, vastag, kissé hajlott vagy egyenes, a csőr tövét és az orrlyukakat többnyire merev, serteszerű szőrőzet borítja; az első evező mindig hosszabb, mint a leghosszabb szárnyfedők, csak a szarkánál rövidebb, mint a második evező félhossza. Habár éneklő készülékek van, dallamos hangon nem tudnak szólni, inkább csak káromnak, csörögnek, rikácsolnak. Java részök állandó, némelyek azonban helyetváltoztató, esatangoló természetűek — nem igazi költözők — és társaságszeretők. Élelmök igen sokféle, úgyszólván mindent megesznek, a mihez jutnak, a mivel megbirkózhatnak. Fákon nyílt fészkeket építenek, egyes fajok azonban odvakban, ütnek tanyát; némelyek nagy telepekben, mások páronként, de bizonyos területen arányosan megoszolva költenek. Majdnem kivétel nélkül ravasz, igen értelmes madarak.

A. ALCSALÁD.

VARJAK.

CORVINAЕ.

Csőrük kissé hajlott, fejhosszú, nem kampós végű; ezek a család legjellemzőbb alakjai.

111. NEM:

VARJU.

CORVUS L. 1758

A legnagyobb, legerősebb csőrű fajokat ez a nem foglalja magában. A szárny hegyes, hosszú s összecsukva hegye a fark végét vagy eléri vagy megközelíti. A fark egyenes vagy elkerekített és rövidebb, mint a szárny. Az 1-ső evező oly hosszú vagy majdcsaknem oly hosszú, mint a 2-od rendű evezők, a 3—4 vagy 3—5-ik evező leghosszabb.

A HOLLÓ.*Corvus corax* L. 1758.

[*C. maximus* SCOP. — *C. clericus* SPARRM. — *C. sylvestris*, *littoralis* BRHM. — *C. nobilis* GOULD. — *C. vociferius* CABOT. — *C. lugubris* AGASS. — *C. faröensis* SCHL.

Jegyei: majd egy harmaddal nagyobb, mint a varju; csőre nagy, erősen íves; farka elkerekített; az összecsukott szárnyak hegye a fark-végét eléri; színe fekete, egészben kékes, a szárnyakon zöldes zománczú; toroktollai meghosszabbodottak. Csőr és a csüd egyforma hosszúak, a 2-ik evező rövidebb, mint a 6-ik. A *fiatalok* feje nem oly zománczos, mint az öregeké. *Kopottas tollazatú öregek* szárnya és farka sötétbarnás. Csőr, lábak feketék; szemei sötétbarnák.

Mértéke: *H.* 59—62·7; *Sz.* 42—44; *F.* 26—27; *L.* 7—7·3; *Cs.* 7·9—8·2 cm.

Európa, Ázsia és Amerika északi felében több helyen közönséges. Földrészünkön majdnem a Földközi-tengerig hatol le. Norvégia part-vidékén végig, föl az Északi-fokig találtam fészkelve. Ázsiában a Himalája körül észak-nyugoti Indiában, Közép-Ázsiában, Szibériában honos. Hazánkban nem mindenütt kerül elő. Leggyakoribb Erdélyben s a délibb részeken, itt-ott a Kárpátokban; Nyugat-Magyarországban ritkaság, sőt hiányzik. Hegyes és sík vidék közt nem igen válogat. Roppant óvatos, vad természete megérzi, hogy művelt területen nem volna biztonsága, ezért nagy kiterjedésű erdőkben vagy emberektől ritkásan lakott területeken tanyázik, hol táplálékát kényelmesen s háborítatlanul keresheti. Tartózkodási helyeiről messzebb kirándulásokat tesz. főleg télen, mikor szil-kebben akad az eleség, de nem költözködik.

Értelmi fejlettségre úgyszólván valamennyi madarunk között első helyen áll. Számító, vigyázó, gyanakvó, de ha biztonságban érzi magát, csak annyival merészebb, szemtelenebb. Nem ismer különbséget vadász és ártatlan szándékú járókelő között: ő minden emberben ellenséget lát. Mielőtt valami szándékát végrehajtja, bámulatos körültekintéssel mérlegeli a viszonyokat, szimatol, fürkészget s csak ha minden gyanuja eloszlott s a körülmények teljesen veszélytelen voltáról meggyőződött, cselekszik. Még a varjak, szarkák is jól érzik, hogy tehetségre fölöttük áll. A ki valaha döggunyóban ült lesen, tapasztalhatta, hogy a varjak, szarkák a dögre addig nem igen szállnak, míg a holló le nem ereszkedik. Ekkor azután a szomszédos fákon várakozó éhes társaság is nekibátorodik s ők is oda merészkednek.

Áldozatának vagy a dögnek mindig szemét kezdi vájni s később nyúl a többihez.

Repte különbözik a varjakétól, mert nyugodtabb, ölyvszerű. Gyakran a magasban úszva körözget, örvénylik. Reptében is feltűnik otromba csőre, hosszú, elkerekített farka. Hangja mély *klong*, *klong* vagy *krokk*, *kraok*, néha *kruk*, *krug*. A földön kimért lépésekkel, egyenes tartással sétál, mielőtt felrepül. néhányat ugrik. Kora tavasszal, sokszor február elején, kezd fészkelni, magas fákra, majdnem a korona hegyébe, 10—20 méternyire a földtől, hegyes vidéken sziklarepedésekbe is, rakván nagy, varjufészkekre emlékeztető lakását. 4—6 tojásból álló fészekalját három hét alatt költi ki. A tojások zöldes alapszínűek, szürkésen, világos és sötétbarnán foltozottak.

Tojásmérték: H. 46·5—53; Sz. 32—35 mm.

Fészket nagy odaadással védelmezi erősebb ellenséggel szemben is s LOVASSY S. feljegyezte, hogy egy alkalomkor öcsesét, ki hollófészkekből tojásokat akart kiszedni, az öregek vagy húszszor megtámadták, fejét megvágták, szárnyaikkal megcsapták s csak folytonos dobálódzással tartotta az otthonukat védő madarakat annyira-mennyire féken, hogy a tojásszedés mégis sikerült. Varjakat, szarkákat, vércsétet sem szívelnek fészkek közelében s arra tévedőket azonnal elüldöznék. Apróbb énekesekkel azonban nem sokat törődnek, viszont azok sem vele, legalább Temesmegyében egy hollófészkek körül kiváló nagy számban találtam mindenféle éneklő madarat. Kiröptetett fiókaikat szorgosan tanítgatják, szoktatják az óvatosságra. Emlékszem, minő fáradságomba került egy ilyen szárnyra szabadult fészekaljból egyet is puskavégre kerítenem. Az öregek mindig másfelé igyekeztek figyelmemet terelni s magas fák hegyére szállottak, mintegy mutogatva, kínálva magukat. Midőn azonban megcser-

késztem őket, azalatt a fiatalok más fára telepedtek s megzavartak, úgy, hogy újból keresni kellett hollétüket.

A hollónak az a tulajdonsága, hogy fényes tárgyakat ellopkod, anyyira ismeretes, mint egyéb kirívó szokásai: ravaszsága, rablásai, okossága stb. A fészekből szedett fiatalok megszeliidülnek s ezért mulattató udvari szárnyasokként sok helyt tartják őket. Bizonyos népszerűsége is van s közmondásainkban, gyermekmeséinkben, költészetünkben gyakran találkozunk vele. Ő lévén legnagyobb «fekete» madarunk, a sötét színnek képies kifejezésénél természetesen önkénytelen hozzája fordulunk, pl: «Hollófürtök», «Ritka, mint a fehér holló», «Holló volt, hattyu lesz» (fekete haja megőszült), «Fekete hollónak fekete fia, fekete testben fekete lélek: igazi holló» stb. Más mondások életmódjából indulnak: «Hollók vendégeskednek szemén», Holló hollónak nem vájja szemét», «Farkas után holló is élni akar», «Holló nem fél az akasztott embertől», «Holló-természetű» (tolvaj) stb.

Költőink is gyakran megszólaltatják a népies fölfogást, mely a sötétség, gyász, feketeség példázásánál él a hollóval, nemkülönben azt is, mely hírvivő szerepet osztott e madárnak, noha nem az öröm, hanem a szomorúság postása ő. Előbbire tartoznak pl.:

«Szőke asszony, szőke asszony,
Fehér hattyú, fehér hattyú!
Sorsod olyan fekete,
Mint a holló, mint a holló!

PETŐFI.

«Mint a holló fényes, barna.
Kontyra szedett hosszú haja».

CZUCZOR.

«Beh szép az a hollómadár!
Olyan barna, mint a bogár.»

TOMPA.

«Jegenyefa tetejében magosan
Hét holló ül feketében, gyászosan.»

(Monostori népdal.)

Ellenben az utóbbi felfogást bizonyítja ez a székely ballada:

«Várj meg *holló*, várj meg, hadd izenjek tőled.
Apámnak, anyámnak, jegybeli mátkámnak.
Repülj udvarára, szállj le ablakára,
Ha kérdi, hol vagyok,
Mondjad, hogy rab vagyok.»

vagy ARANY híres balladája, melyben Szilágyi Erzsébet hollóra bizza levelét, hogy vigye el Prágába fiának, Mátyásnak:

«Ki kopog?
Mi kopog?
Egy fekete holló,
Nála meg a levél
Vagy ahhoz hasonló.»

Hogy a betyároknak nem kedves madara volt, természetes, mert az akasztófára emlékeztette őket. Rossz jelnek tartották, ha «holló károgott útjuk elé» s varjak röpködtek fölöttük. PÉTERFI is oda rajzolja madarunkat a bitófára:

«Négyágú épület, a mely be sincs fedve,
Mely akasztófának nagyon keresztelve;
Akasztófa mellett hollók károgása — —
— — —» stb.

Mindezekből kisugárzik, a mit már előbb is sok helyt tapasztalhatunk: a magyarság kiváló biológiai érzéke, realisztikusan hű felfogása még a költészetben is. Soha sem fajul annyira, mint a német felfogás, mely bebizonyíthatólag sokszor elhagyja a való, igaz alapot. A német, rossz anyára mondja: *hollóanya* (Rabenmutter), pedig ez egészen ellenkezik a természethistóriával, hiszen utaltunk reá, hogy éppen a holló rendkívül ragaszkodik fiókáihoz, feláldozóan védelmezi őket s nem a rossz, hanem inkább a legjobb anyának lehetne példája! Mennyivel finomabb, természetihivebb a mi népdalunkból:

«Nagypénteken mossa holló a fiát»

kicsillámló éles megfigyelés! Nemcsak hangulatifakasztó mondás ez s odavetett valami, hanem bizonyága, hogy a magyarság figyelmét nem kerülte el a holló korai költése. Husvét táján csakugyan fiókái vannak, a mi nagyon jellemző, mert ilyenkor a legtöbb más madár csak kezd fészkelni.

Élő állatokat, dögöt, tojásokat, hulladékot, magvakat, gyümölcsöt egyaránt eszik. A mit megkaparinthat: azt el is költi. Így azután hasznát is tesz, mert hőresögöt, egereket, ürgéket pusztít, a dögöt elemészti; bizonyos tekintetben tisztítja tehát a határt. De rablásait fel nem éri ez a működése, sőt azok mellett eltörpül, jelentőségét teljesen elveszti. A vadállománynak, madárfészkeknek veszedelmes ellensége, temérdek tojást, fiókát, süldőt, kinőtt nyulat, szárnyasvadat, madarat gyilkol meg, az őrizetlen majorságot lopkodja — szóval sötét, garázda lelkű, mely nem érdemel egy szikrányi jóindulatot. Méreggel, löfegyverrel, csapóvassal irtsuk, a hol feltűnik, fészkeinél löjjük ki a tojót s szedjük el tojásait.

Kített dögnél különösen eredménynyel vadászhatjuk, de bagolykunyhóból is elejthetjük. Szabadon megcsérkél, kitanult vigyázékonyágánál fogva, nem igen lehet. A döggunyhóba is jó korán, virradattal ülünk, mert a hulláknál hajnal hasadtával szokott jelentkezni.

A VARJÚ.

Corvus cornix L. 1758.

A hamvas varjut (*C. cornix*) és a fekete varjut (*C. corone*) eddig a legtöbb ornithologus külön fajoknak vette. KAUP és SHARPE ezeket és rokonalakjaikat kiszakították a *Corvus* nemből s *Corone* nemben (*Corone corone* és *Corone cornix*) tárgyalják. Én is érzem, hogy e két alak (s külföldi közelálló rokonaik) a *Corvusok* közt külön formakört képvisel s jogosan sorozható más nembe; ha azonban — mint e könyv is — gyakorlati szempontokat követünk, s a sok nemre tagozást kerülni akarjuk, akkor csupán egy fajnak fajtaiként említhetjük őket. Ezt a fel fogást bizonyítja, hogy a kettő között számos átmeneti alak van, nemkülönben, hogy igen gyakran — elterjedésük határain — egymással összepárosodnak* s főleg, hogy megkoppasztva lehetetlen őket meghatározni, lévén köztük az egyedüli eltérés a színezetben t. i. a *cornix* hasa és háta szürke, a *corone* pedig egészen fekete; a mihez vehető elterjedések, a mennyiben némely helyeken egymást helyettesítik. Ez okból én a régi ornithologusok *cornix* nevét veszem faji névül s a két alakot három névvel így jelölöm:

1. *Dolmányos varju*. *Corvus cornix typicus*.

[*C. cinereus* LEACH. — *C. subcornix* BRHM. — *Corone cornix* KAUP.; SHARPE.]

Népies nevei: hamvas-, tarka-, szürdolmányos-, ködmenes-ködmenhátú-, kálomista-, szürke varju vagy varnyú, vargyú; szürke kánya (Vasm.)

Jegyei: melle, hasa, nyaka (fölül és oldalt) és háta hamvasszürke, egyébként fekete.

Csőre, lábai feketék, szemei sötétbarnák.

2. *Fekete varju*. *Corvus cornix corone* (L.).

[*C. subcorone, hiemalis* BRHM. — *Corone corone* SHARPE.]

* Ilyen korcsok színes képei J. THIENEMANN-nak, az Ornith. Monatsschrift-ben (Gera) 1896. 343—354. l. megjelent cikket világítják meg (VII., VIII. tábla).

Jegyei: szakasztott olyan mint a dolmányos varju, csakhogy egészen fekete. Nem tévesztendő össze a nálunk közönséges és fekete varjunak is nevezett *vetési varjuval* — a következő fajjal, — melytől következőkben tér el: a vetési varju (*C. frugilegus*) csőre karcsúbb, ellenben a fekete varjué olyan, mint a hamvasé; a vetési varju öreg példányainak csőrtőve kopasz, tollazata kékesbíboros zománczfényű, ellenben a fekete varju csőrtőve nem kopasz, olyan, mint a fiatal vetési varjaké, tollazata pedig — főleg a fej és begy — nem ibolyás zománczú, hanem fényes fekete; a vetési varju helytollai, s a nagy tollak töve sötétszürkék, a fekete varjunál ellenben szürkésfehérek; ezenkívül a szárnyalkata is más, *mert előbbinek 1-ső evezője rövidebb a 9-iknél, utóbbinak 1-ső evezője pedig egyenlő a 9-ikkel vagy hosszabb annál*; a fekete varju fejének tollai hegyesek, a vetési varju fejének tollai ellenben lekerekítettek, foszlottabak. Előbbi karcsúbb, utóbbi vastagabb termetű.

Mértéke: *H.* 42—44; *Sz.* 31—32; *F.* 19—20; *L.* 5·5—5·9; *Cs.* 5·2—6·2.

A dolmányos és fekete varju elterjedése igen sajátos. Hol tisztán az előbbi, hol csak az utóbbi található, néhol — főleg határaik érintésénél — pedig elvegyülve lépnek föl, de nem egyforma arányban. A fekete varju inkább nyugoti Európában számos, ellenben északon és földrészünk keleti felében, különösen hazánkban, Oroszországban a dolmányos varju az uralkodó. Európában a fekete varju legészakibb előfordulása Skóciában van, délen meg áterjed Afrika északnyugati részeibe; a dolmányos varju Skandináviában az Északi-fokig mindenütt közönséges s Ázsiában is majd csaknem Szibéria közepéig, fel a 69° é. szél. fekvő tájakig honos.* De a fekete varju szintén fellelhető Szibériában s Közép-Ázsiában s messzebb terjed keletnek.** Nagy földrajzi elterjedése folytán csak természetes, hogy helyenként több kisebb eltérőségek fordulnak elő különsejében, s így az Amerikában honosakat is fajtáknak tekinthetjük.

Hazánkban úgyszólván csak a dolmányos varju fordul elő — legalább a fekete varjut eddig biztosan csak Sopron-, Vas- és Zalamegye nyugoti részeiből ismerjük.*** Az első magyar példányt, mely azonban nem igen tipikus, 1896 szeptember elején Kőszegnél lőttem. Igen érdekes a dolmányos és fekete varjak elterjedési határait a vasútról észlelni; néha határozottan megfigyelhető, hol kezd uralkodni a fekete s veszni a szürkészínű vagy

* A nyugat-szibériai dolmányos varjak némileg eltérők az európaiaktól (*Corvus cornix sharpii*) valamint a Perzsiában, Mezopotamiában élők is (*capellanus*).

** A kelet-szibériaiak szintén némileg különböznek az európaiaktól (*orientalis*).

*** L. «Aquila» 1898. 289—292. l.

fordítva. Bécsben a szürke túlnyomó, de Set-Pölten felé utazva mindig kevesbedik s a fekete túlsúlyba kerül. Észrevehetjük az érintkezést is: én legalább láttam egy fészeknél ülő párt, melynek egyike hamvas, a másika fekete volt. Set-Pölten után a szürkével alig találkozunk már s csak feketéket látunk jó darabig.

A dolmányos varju hazánkban állandó madár, télen azonban számosabb, mert az északon költők zordonabb hazájukból levonulnak hozzánk és megnövesztik a mi állományunkat. Ilyenkor rendesen csapatokban, vetési varjakhoz szegődve barangolnak, meglátogatnak bizonyos eledelt kínáló területeket, réteket, országutakat, trágyahelyeket stb. Az éjjelt valami magas facsoportban, erdőben töltik s alkonyat felé seregesen, mindig ugyanazt az irányt megtartva húznak háló tanyájukra, s ugyanúgy hajnalban vissza. Azt tapasztaltam, hogy a huzásuk iránya majdnem mindenütt egyforma: a nap állásával ellenkező irányú; azaz este Ny—K-nek, hajnalban K—Ny-nak esik. Ha sok a varju, egész népvándorlás tüneménye keletkezik huzásuk vonalán nap nap után s még a nagyközönségnek is feltűnik az, megbámulja a szabályosan, rendesen ismétlődő mozgalmat.

A varjak is, mint a veréb — különösen télen — bizonyos tekintetben szárnyas proletárok. Mindenütt felbukkanak, mindenfélét megcsznek. A Jeges-tengerre kiugró norvég földnyelveken, a tőkehalak száradó rakásai körül, számtalan helyen láttam tolvajkodásukat: izlett nekik a bőjti eledel; láthatjuk őket házunk környékén hulladékot szedegetni, az eke után járva a kifordított csimaszokat, pajorokat pusztítani, a fáczánosban vadásztatni, a madarak fészkeit, tojásait, fiókáit rabolgatni, zajló folyókon, jégtáblákon leusztatva halásztatni,* a mezőn egerészni. Szóval nagy mesterek, mindenfélehez értenek, mindenhová ellátogatnak. Jellemükről csakugyan elmondhatjuk: hogy a viszonyokhoz, azok különféléségéhez, mindig alkalmazkodnak a nélkül, hogy eredetiségükből engednének. Értelmi fejlettségük bizonyossága ez. Jól megítélik a körülményeket, szinte következtetnek. A mily óvatosak mikor szemességre szükség van, oly bizalmasak az ellenkező esetben. A vadásztól félnek, ismerik őt; az eke után gyanútlanul lépkednek, tudván, hogy a szántó nem bántja őket. Gyakoriságuknál fogva általán ismertek, népszerűek, habár valami szeretet-

* A varjak elterjedéséről alaposabb tájékozást nyújt NEWTON: Ornith. Centralbl. 15. és 18. szám. — RICHTER: Ornith. Monatsschr. 1889, 304—308. lap (térképpel). Utóbbi dolgozatban a hazánkra vonatkozó rész hibás.

Egy ízben láttam, hogy a zajló, egymásra hirtelen feltorlódo jéglapok egy varjút lesodortak a vízbe; a madár a jég alá került s ott veszett.

ben nem részesülnek mert lényök minden kedvesség nélkül szűkölködik mihez károgó hangjuk, fekete, komor, hamvas-tarka színezetök sem járulhat enyhítőleg. Számos közmondásunk megemlékszik a varjakról s közbeszédben gyakran példázgatnak velök: hiszen önkénytelenül, minduntalan szemünkbe ötlenek vagy halljuk károgásukat. Szavukról mondja a mondóka: «*Kár, kár, kár az Istent megbántani*».

Ravasz tekintetökre czélozva mondjuk a valamit sóvár szemmel hiába kívánó emberre: «Nézi mint a varju az üres csontot.»

Február végén — ha korán beáll az enyhe idő —, rendszeren azonban csak márcziusban kezd a dolmányos varju párosodni. Telepesen nem fészkel, de néha fasorokban, kisebb erdőrészekben nem nagy távolokban találhatunk költőpárookra. A fészek közép-magasan szokott valami fasudár elágozásában épülni. Burkolata ágakból van rakva, mélyedése sörtékkal, szőrökkel, kócczal, sőt rongyokkal kibélelve. Erdőszéleken, facsoportokba, réteken álló egyes fákon legtöbbször alapítják otthonukat; a hol fák nincsenek sziklaüregekben is fészkelnek.

Ha lehet, egy-egy fészket több éven át használnak.

Április közepén 4—6 halványzöldes alapszínű, szürkén és olajbarnán foltozott, fröcsesentett, pettyezett tojást raknak.

Tojásmérték: *H.* 36—46; *Sz.* 27·3—31·8 mm.

A tojó egyedül költi ki fészkealját, de párja rendszeren a fészek közelében tartózkodik, ételt hord neki s vigyáz, hogy váratlanul ellenség ne férközhessen oda. A fiatalok egyideig szülőik vezetése mellett röpködnek, azután összetársulnak más fészkealjakkal, vagy egymagukban — úgy a mint az alkalom magával hozza — járnak eleség után.

Emberi szempontból, a varjak működésének, éppen nagy elterjedésüknél, közönséges voltuknál fogva és táplálkozásukat tekintve, meg lehetős nagy jelentősége van. Egész kis irodalom támadt már hasznosságukat vagy károságukat illetőleg.* Különösen két ellenséges tábor küzdött egymással e kérdés eldöntésében: a vadászok és a gazdák. Mindazon madárfajok jelentőségének mérlegelésében, melyek káros vagy

* Ujabban igen érdekes vizsgálatokat tett közzé Németországban Dr. RÖRIG a varjak téli táplálékáról (Untersuchungen über die Winternahrung der Krähen. — Mitth. d. landwirtsch. physiolog. Laboratorium d. Universität Königsberg 1897.). Noha a mi viszonyaink közt hasonló vizsgálatok talán más eredményt adnának s RÖRIG eredménye éppen csak Németországban bir jelentőséggel, bizonyos tekintetben nekünk is tanulságos s azért összegezését feljegyzem. November 1-től márczius 1-ig megvizsgált 203 dolmányos varju gyomor- és begyartartalma következő volt: *Növényrészek* 48%, még pedig: 2·1% csírázott buza, 11·9% nem csírázott buza, 6·6% nem csírázott rozs, 4% zab, 1·2% árpa, 5·5% különféle mag, 3·6% zöld növényrész, 6·2% kalász, 6·9% lóganéj; *állatmaradványok*: egér 5·8%, rovar 3·7%, hal 6·7%, hus 18%, különféle 2·6%.

hasznos volta hamarosan el nem dönthető, ez a két érdekcsoport szokott összetűzni. Azt mondtuk följebb, a varjak mindent megesznek. Hát igen. A részletezés és tüzetesebb vizsgálat pedig arra tanít, hogy évszak szerint is mindig megvan bizonyos kiválóan kedvelt táplálékuk, a többi sok mindenféle, melleleg kerülő mellett. A mit az évszak nyújt s mi nekik időnként főélelmük: az dönt leginkább értékük megítélésénél. Tavaszkor, a szántás-vetés java folyásában, az eke nyomát hűségesen, csapatban is kísérik s a felszínre kerülő pajorokat, esimaszokat, rovarokat, álczákat alaposan felszedik, kivált a cserebogarat és a cukorrépa ellenségét, a «drótférget»; de a vetőmagot és csirázó vetést sem vetik meg, gyakran kitépik. Később rendszeren vadásztatnak madárfészkekre s elrabolják — különösen a földön költő és általában nyiltabban fészkelő fajok tojásait, fiókáit. Bekalandozzák, mint számtalanszor megfigyeltem, a mocsarakat, a nagyobb tóságok belsejét is s kiszüresölik a réczék, száresák, bibiczek stb. tojásait. A fogoly-, a fürj- és fáczánfészkek csak úgy szenvednek ez alattomos rablójáratoktól. Közbe süldő nyulat is megtámadnak s lehetőleg közös erővel, ha másként nem, megölnék. Tanuja voltam egy nyúlanya elkeseredett védekezésének és harcának, melyet két dolmányos varjuval folytatott. Mint a macska, számtalanszor felugrott a zshiványokra, de utóbbiak mégis csak megölték két kölykét, s mire a helyszínére értem, ki is kezdték. Többen «bandába» állva erőtlén vagy öreg nyulat is sikerrel üldöznek. A megsebzett nyulakat is rendszeren ők ölik meg. Nyáron folytatják a madárfióká vadászatot, s vedlő, tehát nem teljes erőben lévő, öreg madarakat is fogdoznak esetleg. Cserebogarakat és egyéb rovarokat — hasznosakat és károsakat egyaránt, — a réteken meztelen csigákat, szöcskéket stb., vízpartokon békát is fognak és falatoznak. Ha érik, a baromfiak apróságából is elcsenegetnek egyet-egyet. Ősszel egerésznek, gabonaszemekre járnak a kazalokra, az ekét is megint követik, de diót s egyéb gyümölcsöt is kóstolgatnak, mert ők sem maradhatnak ki a «szüretből». Télen a szemétdombokat, utakon kerülő hulladékokat keresgélik át s szedik ki belőle az élvezhető részeket; a vizekre is ellátogatnak halásztatni, lékeknél vagy úszójégtáblákról, partokról lesván falat után. A rákot is megfogják, csakúgy mint a kagylót, csigát. A silány soron élő, nagy hóban sinylődő fogolycsapatokat is tizedelik. Ha nem igen mély a hó, a téli vetésben is garázdálkodnak. Minden időben csemegéjük a dög.

Már most vizsgáljuk az érdekköröket sorjában, melyeket a varju működésével sujt vagy előnyben részesít: s mily mértékben teszi azt?

Az *erdésznek* legalább is annyi kárt okoznak, mint hasznót, mert helyenként, a hol sok a dolmányos varju, az erdei vetést szedegetik, a fenyők

vékony ágait letördelik s közvetve — a hasznos madarak pusztításával — is károsítják őt; másrészt azonban a cserebogarak szaporodásának hatatos korlátozói, a mi meglehetősen ellensúlyozza kártételeiket, kivált ha tekintetbe vesszük, hogy ártalmas hernyókat is pusztítanak néha.

A vadász feltétlenül ellenséget láthat benne, mely rendes vadászterületen meg nem tűrhető.

A halász szintén némi — bár többnyire lényegtelen — károsodást jegyezhet bűnlajstromára. Itt-ott, rendezett halgazdaságban, tehát nem szívesen látott vendég. Hogy nemcsak silány halat pusztít, — ezeket nagyon szívesen, gyakran üldözi — hanem nemes fajokat is, azt újabban jegyezte fel róla — a dolmányos varjuról — KRISÁN GYÖRGY Petrozsény vidékén, a ki többször megfigyelte a varjakat *pisztráng halászgatás* közben s meggyőződött, hogy egy ízben 23 $\frac{1}{2}$ cm. hosszú pisztrángot is fogott ez a tolvaj. (Természet 1898. XIX. 15. l.). Másutt, a hol gémtelpek vannak, közvetve hasznót is szerez a halásznak, mert e haltolvajok tojásait szorgalmasan lopkodja.

A gyümölcsösben, kertben károosságuk és hasznuk körülbelül kiegyenlítődik, esetleg az utóbbi jelentősebb.

A mezőgazdaságban is — általában véve — szereplésök túlnyomóan hasznos, mert egérszaporodás esetén tizedelik e veszedelmes rágcsálókat s roppant mennyiségű ártalmas rovar, férget fogyasztanak. Nem szabad azonban megfeledkezni arról, hogy helyenként és időnként a veteményben, kukoriczában, ki nem csépeelt gabonában, kárt is okozhatnak, sőt a már csirázó vetést is kitépik!

S hogy gazdasági jelentőségeket teljesen megvilágítsuk — a mi a vadászat szempontjából is némi csekély enyhítő körülmény — nem szabad elhallgatnunk azt a szokásukat sem, hogy számos veszélyes ragadozó madarat üldöznek, következetesen hajszoznak s így annak rossz szándékait megakadályozzák. Bizonyos tekintetben ez közvetett haszon. Szintúgy az a működésük sem közömbös, melyet az állattenyésztőnek tesznek, mikor megszállják a csordát s a disznók hátról szedegetik le a mindenféle zaklató élösködőket. Mindebből levonhatjuk a következtetést a vele szemben követendő magunktartására. Kimerítőbb, sok helyen folytatott tapasztalatok egyben-másban módosítani fogják ez általános mai felfogást, de hát ilyen kérdésekben bevégzettségről, örökre megingathatatlan eredményről, döntésről szó sem lehet. A túlságos sok varju nem áldás, az bizonyos; de őket végleg kiirtani sem volna tanácsos. S habár ez talán sok fülnek igen «diplomátikusan» hangzik is, még sem mondhatok mást, mert újból hangsúlyozom, rop-

pant tévedésben vannak azok, a kik minden állatról csak olyforma ítéletet várnak: hasznos vagy káros. Ezt feltétlenül igen kevésről mondhatjuk. Zsinórmértékül — felfogásom szerint — a varjakkal szemben azt az eljárást-kellene követni, hogy ott, a hol sok az apróvad és a vadászati érdek elsősorban áll: pusztítsuk őket; a hol azonban a gazdasági érdek dönt, ott, abban az időben mikor hasznos működésük nyilvánvaló — mint ősszel és tavasszal a mezőn, a réten. — hagyjuk őket békében. Így nem fognak túlszaporodni, nem fognak kiveszni; közömbösítjük működésüket s még sem nyulunk bele a természet rendjének, összhangjának megzavarásába, a hol a varjaknak is feladat jut.

Ha számukat valahol meg kell apasztani, legjobban mérgezett tojásokkal érhetünk célzt. Épp így igen ajánlatos apró halakat strychnin-porral összekeverni s közéjük néhány heringfejet tenni s ezt csaliként kirakni; más állat a halat nem igen bántja, a varjak azonban előszeretettel kóstolgatják. Csapóvassal szintén üldözhetjük; valamint fészkeik, tojásaik elszedésével, no meg természetesen löfegyverrel.

A VETÉSI VARJÚ.

Corvus frugilegus L. 1758.

[*Trypanacorax frugilegus* KAUP.; SHARPE. — *Tr. prædatorius* RENNIE. — *Corv. agrorum, granorum, advena* BRHM. — *C. agricola* TRISTR.]

Népies nevei: fekete varju; fekete kánya (Vasm.); teleki varju; pápista varju (Alföld).

Jegyei: karcsúbb esőrű, vékonyabb fejű mint előbbi; az *öregek csőrtőre kopasz*; színe fekete, aczélkék-bíboros zománczczal; 1-ső evező hosszabb a 9-iknél vagy azzal egyenlő. A fekete varjutól (*C. cornix corone*) e jegyek alapján bizton megkülönböztethető.* (L. I. köt. és V. tábla.)

Mértéke: *H.* 41—43·7; *Sz.* 30·8—31·5; *F.* 18·8—19·3; *L.* 5·4—5·6; *Cs.* 5·3—5·7 cm.

Észak felé Skandináviába majd csaknem a Sarkkörig nyomul föl: Közép-Európában közönségesebb, de nem mindenütt. Franciaország nagy részében, helyenként Észak-Olaszországban, a Duna mellékén, Dél-Oroszországban, Közép-Ázsiában, Szibériában az Irtis folyóig. Hazánkban főleg az alföldi nyárfaerdőkben, egyes folyómenti ligetekben, szige-

* L. az előbbi fajnál a «fekete varju» jegyeit és a vetési varjúval való összehasonlítását.

teken költ, másutt meg csak télen jelenik meg. Ezeken a vidékeken, mint pl. Nyugat-Magyarországban, megérkezését a tél, viszont távozását a tavasz előjelének tartják. Itt nem is gondolják, hogy ezek a varjak hazánkban fészkelnek hanem úgy hiszik: északról jönnek a zordobb idő elől telelésre. Részben helyes is a felfogás, mert csakugyan az északibb vidékeken költők ősszel hazájukból délebbre költözködnek. A mi vetési varjaink ellenben itt maradnak, de számuk természetesen az idegen jövevényekkel annyira megnövekszik, hogy szinte az egész országot elárasztják. Az előbbi varjaktól némileg eltérő szokásai vannak. Mindig nagy társaságban, roppant, néha ezernyi csapatban jár s ugyanígy nagy telepekben költ együtt. (L. I. köt. 47. kép.) Fészkeik, néha egymás hátán 3—4 is, hasonlítanak a dolmányos varju fészkéhez, csak-hogy valamivel kisebbek, lazábbak, laposabbak. Kiválóan ákáczos, nyárfás, jegenyés, mezők határolta kisebb erdőrészeket, fásorokat, ligetek facsoportjait, valami kinyúló erdővéget s mindig magas fákat választanak fészkelő tanyául. A legtöbb fészek, melyet egy fán megolvastam, 28 volt. Néhol gémek «falui» vagy kárókatonák telepe mellett, szomszédos tanyát alapítanak. Nagy társadalmukra vonatkozik, bár költői nagyítással, de az igazság magvával a «Három királyfiról» szóló mese bekezdése: «Volt, hol nem volt, egy kakas kukorikolásnyival még a hetedhét országon is túl, volt egy roppant *nagy rezgő jegenye nyárfá*, ennek volt hétszer hetvenhét ága, minden ágon *hétszer hetvenhét varju-fészek* . . .»

Még a gyermek mesében is gondja van a magyar felfogásnak a természeti hűsége! Valóban a nagy jegenye fákon legszivesebben költ s a fészeksám — a mit különben a jegenye is bizonyít — világosan mondja, hogy a vetési varjuról s nem más varju fajról lehet csak szó. S ez az a mi jellemző, mert éppen ő az Alföld rónáinak homok erdőiben köznapi jelenség s nagy fészkelő telepeinek mozgalmas élete, nyomot ró a nép lelkébe is.

Ápril elején fészkelő helyeiket elfoglalják, költenek; ilyenkor másutt nem látni őket. Az egyszer megválasztott otthonhoz nagyon ragaszkodnak s évek során sem tágítanak attól. Lövöldözés, zavartatás alkalmával is csak felkanyarodnak a magasba, ide-oda hullámszerűen a fészkek fölött, hogy a nyugalom beálltával ismét leereszkedjenek. Sokszor a telep egyik végén lövöldözhetünk s a másik végén már leszállt, fészkeikben ülő varjakat láthatunk. 4—5 halványzöldes alapszínű, szürkén és barnán foltos tojásból álló fészekalja a dolmányos varju tojásaihoz hasonlít, csakhogy az utóbbiak nagyobbak.

Tojásmérték: H. 35·7—44; Sz. 25—29·5.

Valamivel hegyesebb szárnyú, ügyesebb reptű, könnyebb mozdulatú mint hamvas atyafia. Reptében ő is kiterjeszti evezőit, mintha kezünk ujjait széttárnánk. Hangja szintén káromlás, a magasban huzva azonban gyakran vékony *kurr, kru, kr, krr* szótagokat is hallatnak. Ők is mint a dolmányos varjak — sőt még feltünőbbben, mert óriási mennyiségben — rendes vonalakon huznak háló tanyára. Mint egy csupa fekete madárból való folyó, úgy fest ez a pihenni térő sereg a levegőég magasságában.

Gazdasági jelentőségökben a haszon némileg — kivált helyenként — mindenesetre felbillenti a kár serpenyőjét. Ott ugyan, a hol telepeik vannak, rendőri felügyelet alatt kell őket tartani, mert a tojásokat, madárfiókákat ők sem vetik egészen meg s rendezett vadászterületeken az apró szárnyasvad tenyésztésébe is belekontárkodnak, noha soha sem annyira, mint a dolmányos varju, s a baromfiakat sem bántják. A friss vetést azonban meglátogatják, elköltik a szemeket, kiássák a már serkedő, gyökeret vert magvakat is; később a lábon álló gabnára járnak s a félig érett kalászok tartalmát kóstolgatják, miközben sokat le is tördelnek, a nélkül, hogy elfogyasztanak. A kazalokra, érett kukoricza-csévékre — tördelés előtt és a begyűjtés után kiaggatottakra egyaránt — szintén reávetik magukat s helyenként nagy károkat okozhatnak. Csató J. Erdélyben különösen vádolja e lakmározásukat, a mi egyébként ott, a hol tengertermelés van s e varju telepesen fészkel, mindenütt érvényes hibájuk. Ilyen ártalmas fellépésükkel szemben természetesen védekeznünk kell ellenük. Azonban rendszeresen irtani őket, nem volna igazolt, *mert roppant számú csapataik* — s ez különösen nyom a latban — rengeteg csimaszt, szöcskét, tücsköt, férget, kukaczt, nyüvet, szóval mindenféle. még pedig gazdaságilag nagyon fontos veszedelmes apró állatot pusztítanak el. A mit az ekevas felvet, vagy a mihez a mezőn, réten juthat: azt mind eltisztítja ez a «fekete sereg».* Akkor fogjuk csak megítélhetni, micsoda működést végeznek ezek, mikor mindenütt 20—30 darab követi a szántót, mikor nap nap után, néha ezernyi számban, ellepik a rétet s egész nap a gazdaság apró ellenségeit gyilkolják, melyeket emberi munkával alig lehetne ártalmatlanná tenni. Egereket szintén pusztítanak; a trágyára is igen szeretnek szállani, s ott ehető dolgok után kotorászni. S helyenként, időszakonként mily kiadóan segítik az erdőgazdát, gyümölcstermelőt, azt cserebogaras

* Egy megfigyelő kiemeli, hogy a lótetűt és a lóherpusztító pille (*Plusia gamma*) éjjel élő hernyóit igen szorgalmasan ásogatja ki a földből.

években legjobban tapasztalhatjuk. «1872-ben — írja egy gazda — milliárdnyi cserebogár jelent meg s borzadva néztünk gyümölcsfaink megsemmisülése elé. Ekkor, mintha az ég küldte volna, ezernyi vetési varju jött s felemésztette őket».*

112. NEM:

CSÓKA.

COLAEUS Kaup. 1829.

Csőrük aránylag rövidebb mint a varjaké, s nem annyira íves; hangjuk nem káromgó, hanem egytagú, mintha nevük elejét mondanák.

A CSÓKA.*Colaeus monedula* (L.) 1758.

[*Corvus monedula* L. — *Lycus monedula* Boie. — *Monedula turrium*, arborea BRHM.]

Népies nevei: himodi galamb (Czirák, Sopronm.); csakli (Somogy-megye).

Jegyei: jóval kisebb a dolmányos varjunál, melyre némileg emlékeztet; fejebúbja kékesfényű fekete; szárnya és farka, úgy háta szintén fekete, némi biborfénynyel; alsó teste szürkésfekete; hátsó nyaka az oldalakra leterjedőleg szőrszerű, finom tollú s fehérszürkébe hajló. A *fiatalok* színezete elmosódottabb, szemök világoskék. Az öregek szeme fehér, csőrük és lábaik feketék.

Mértéke: *H.* 33—34; *Sz.* 23·7—24·2; *F.* 13·3—15; *L.* 4·2—4·5; *Cs.* 2·3—3·1 cm.

Egész Európában fel a Sarkkörig s keletre Ázsiában a Jeniszei folyamig el van terjedve, sőt észak-nyugoti Afrikában is. A nyugati példányok valamivel sötétebbek s nyakuk nem fehér (*C. monedula spermolegus* VIEILL. 1820), ellenben a keletiek kivált a Közép-Ázsiából valók, igen fehér nyakúak (*C. monedula collaris* DRUMM. 1846).** Már a hazai

* Vad. Versenyl. 1873. 5. szám.

** Ezekhez közelálló alakokat löttem Temes-Kubinban, ellenben Vas megyében inkább csak sötét nyakúakat kerithettem.

példányok egynémelyikén, főleg a temesmegyeieken, feltűnő ez a fehérség, úgy hogy ezek mintegy átmenetet alkotnak a nyugat-európai és délkelet-európai, ázsiai csókák között, de utóbbiakhoz (collaris) sokkal közelebb állanak.

Hazánkban is igen közönséges madár a csóka, habár korántsem mindenütt. Ott, a hol vén odvas fák mezővel, legelőkkel határos erdőkben még bőven találkoznak, nemkülönben magas agyagpartok, sziklafalak, tornyok, városok nagy épületei körül rendszeren fészkelve találjuk, egyébként seregélyek, varjak társaságában réteken, legelőkön találkozhatunk vele gyakrabban. Egy részök némely helyen — főleg városokban — nálunk telel, máshonnan azonban rendszerint elköltöznek vagy elkóborolnak s csak márczius elején vagy már február végén térnek vissza állandó tartózkodási helyeikre. Ritkán fészkel magában, egyes párban, inkább telepesen; odvas fákban, hol harkályok, seregélyek, szalakóták is tanyáznak vagy meredek partlyukakban, gyurgyalagokkal; sziklafalak repedéseiben, várfalak réseiben sarlós fecskékkel. Márczius végén párosodnak. Mókázó, furesa természetök ez időben legérdekesebb. A hím kifogyhatatlan udvarlóművész. Farkát, szárnyait rezegtetve bókolgat párja előtt, bóbításon felmereszti fejedűbjának tollait, forgolódik az ágon s felhevülésében, mint valami harkály, az ágot kopogtatja. A tojó nem ily heves, legalább nem mutatja. Egykedvűen látszik ülni udvarlójával szemben, mintha nem is neki szólna ez a sok ömlengés. Ha azonban megtörik a jég, ő is fellágyul s enyeleg párjával, miközben galambok módjára csókolódnak. Arra tévedő idegen csókapárt a hím azonnal megtámad s a két «lovag» elkeseredett tusára kel, mely azonban gyors és nem végzetes lefolyású. Fészkek táján csakúgy, mint bárhol, mindig neszes, csacsogó szárnyasok. Folyton halljuk *csjók, csjók* vagy *csjek*, néha *kre, kré* szólásukat; a szerelmes párok ezeket a szótagokat más hangokkal is kibővítik s egész strófákat mondogatnak.

Április közepén letojják öt tojásukat, melyek halvány kékeszöld alapon hamuszürkén, sötét- és olajbarnán foltozottak.

Tojásmérték: H. 32—38; Sz. 20—24·8 mm.

Legkorábban április 27-én láttam frissen kikelt fiókákat. A fiatalok felnevelése idejében legélénkebb telepök. Szüntelenül jönnek-mennek az ételhordó öregek, majd meg egyes kirepült fészekaljok még jobban megélevenítik a sürgelődést, úgy hogy messziről látszik a rajzó fekete népség s messzire hallatszik fáradhatatlan csacsogásuk.

Valamint egész lényében a legfürgébb, legmozgékonyabb varjufélénk közt, úgy repte is sebesebb, könnyebb. Hálótanyára a télen itt maradottak,

szintén megválasztott hely felé, megtartott irányban és többnyire varjak társaságában szoktak húzni. Gyorsabb szárnyesapásukkal azonnal kiválnak a varju seregből.

Fiatalon fogott példányok megszelidülnek s bohókás viselkedésökkel elszórakoztatják gazdájukat, az egész ház népét. Fényes tárgyakat elszoktak csenni, így nem egyszer ártatlan embereket gyanuba keverni. Népszerűségét leginkább annak köszöni, hogy megszelidíthető s komikus eredetiségeivel mulattat. Ha már a pólyás babák kezét csipdesve mondják a dajkák:

«Csip csip csóka
Vág vág róka stb.»

úgy közismertségéről való fogalmunk lehet. Mesében, közmondásban, népdalban is sok helyt reája akadunk. Az a mondás: «Csókának is sok volna» hihetetlen füllentésre vonatkozik, mert a csóka bizony nem valami igaz természetű. Fekete, sötét színe — minthogy a barna, sötét, tetszik a magyarnak — népdalainkban is szerepelteti madarunkat:

«Ujvárosi kerek tóba'
Fürdik két szép barna csóka»

vagy szomorúbb értelemben:

«A fekete csóka
Gyászt visel magáért;
Én is gyászt viselek
Barna galambomért.»

S hogy sajátos fehér szeme — éles ellentétben színezetével — szinte nem kerülte el népünk figyelmét, azt a «csókaszemű» jelző erősíti. Kutyák közt szokott akadni ilyen fehérszemű.

Egészben véve ugyanazt szokta enni, mit a vetési varju. Madár-Észkeket, madárfiókákat ő is lopkod; a mezőn, réten, szántáson, vetésen csakúgy sáfárkodik, mint amaz; de a gyümölcsre szivesebben jár, cseresznyét, szilvát mindenkor erősen megdézsmálja s mint megfigyeltem, a fenyőmagvakat is — télen — csipegette, kopácsolta a dobozokból. Gazdasági jelentősége tehát körülbelül megegyezik az előbbi fajjal. Czzyk E. megjegyzi, hogy Fogaras körül a «tejes» kukoriczában nagy károkat tesznek.

113. NEM:

SZARKA.

PICA Briss. 1760.

Farkuk jóval hosszabb, mint a szárny s lépcsőzetes; az 1-ső evező keskeny, kardalakú, alig ér a 2-ik közepéig; a 4—5-ik evező a leghosszabb. Fejök tollazata rövid. Nyugtalan, igen élénk. csörgő szavú, szemes madarak; fészköket sajátyszerű tetőzet jellemzi.

A SZARKA.*Pica pica* (L.) 1758.

XXII. tábla.

[*Corvus pica* L. — *Pica caudata* KEYS. & BLAS. — *Corvus rusticus* SCOP. — *Pica europæa* BOIE. — *P. vulgaris, germanica, septentrionalis* BRHM. — *Pica rustica* DRESS.]

Népies nevei: rúdas madár (Tokaj).

Jegyei: feje, nyaka, begye, háta, farkalja, czombtollazata, felső farkfedői feketék; melle és hasa, valamint szárnyfedői — összefüggő nagy fehér foltalakban — fehérek; a nagy evezők belső fele szintén fehér, hegyük és külső szélük fekete; a többi szárnytoll fekete, kékes és zöldes ércfénynyel; a fark azonképpen, tőfelén zöld, hegye felé biboros, kék, aranyos bronzfénynyel; farsikja szürkésfehér. Csőre, lábai feketék; szemei sötétbarnák.

Mértéke: *H.* 41—45; *Sz.* 19·8—21·9; *F.* 23·6—27; *L.* 4·8—5·2; *Cs.* 3·5—3·8 cm.

A nálunk is roppant közönséges szarka Európában szinte mindenütt, Észak-Ázsiában Khináig s Észak-Amerika legnagyobb részében ott-honos.* Kiváló nagy elterjedésénél, gyakoriságánál fogva, termete és színezete nem mindenütt egyforma, hanem számos kisebb-nagyobb eltérésekre hajlik. Sok fajtája közül minket leginkább a Közép-Ázsiában tipikusan fellépő: *Pica pica leucoptera* GOULD., mely valamivel nagyobb, fehérebb szárnyú a rendesnél (CZYNN az erdélyi példányokat nagyobbak-

* SHARPE az itt élőket nem különbözteti meg az európaiaktól. Az amerikai ornithologusok azonban *Pica pica hudsonica* (SAB.) fajtának veszik. Checklist of North-American birds 1886. 240. l.

nak mondja a Nyugat-Magyarországban élőknél) s az Algériában, Marokkóban fészkelő *Pica pica mauritanica* MALH. érdekellhet. Ez utóbbi átmeneti alakban már délkeleti Spanyolországban is jelentkezik s kisebb a tipikusanál, farsikja fekete, nem szürkésfehér.

Nem a magas hegyek összefüggő nagy erdőségeiben, hanem a dombos és sík vidékén sáfárkodik a szarka. De itt azután lépten-nyomon elejbénk kerül. Gyümölcsösökben, kertekben, fasorokban, tanyák körül álló facsoportokban, mezőkkel, utakkal határos erdőrészletekben, ligetekben, pajták körül azonban legszívesebben időzik. Fészket is ilyen helyeken rakja, még pedig előszeretettel tüskés, sűrű fákra, nagyobb bokrokra. Az ákáczos sűrűségeket, fiatalosokat, fasorokat általában legtöbbször szokta családalapításra kiszemelni. Jegyzeteim szerint márczius közepén vagy végén kezdik a régi fészkeket kitatarozni, esetleg újakat építeni. Előfordul, hogy közel egymáshoz 3—4 szarkafészket lelhetünk, de valóságos telepes együttéléstről náluk nincsen szó. Kiválóan alkalmas helyeken azonban közel egymáshoz néha nagy számú szarkapár tanyázik. A legtöbbet Veszprémmegyében Vinár, Pápa és Szemere táján láttam, hol egy álló helyben, különféle pontokról, 80—100 fészek feketedett felém a vidéket vonalasan keresztező ákáczfasorok levéltelen sudaraiból. A fészkek rendszeren 6—8 méter magasságban állnak, jegenyefákon azonban gyakran jóval magasabban, ellenben sűrű galagonya-, kőkeny-, sőt fűzbokrokban, néha alig 2 méternyire a földtől. A dinnyési tóban (Fehérm.) nádban is találtam fészkelve, oly alacsonyan, hogy csaknem beláthattam a fészekbe. Az emberi telepek közeléhez, noha ritka szemes, vigyázó, furfangos ravasz madár — valóságos tollas róka — feltűnően vonzódik, azonban korántsem merő rokonszenvből, mint érzelgős lelkek gondolnák, hanem a legpusztább önérdekből. Nála az anyagi érdek, mindent háttérbe szorít. Okos, számító: ott veti meg lábát, a hol rabolhat, élelemhez juthat s fejlődő apróságát is jól tarthatja. Fészke valóságos «régi földvár». Belseje szőrökkel, finom szálakkal kirakott; burkolata azonban sárral jól ki van tapasztva, mely sáncznak is beillő falazatot, jó sűrűen felrakott, össze-vissza kuszált, tüskés, tövises ágak alkotják, s hogy felülről se közelíthessen ellenséges támadás, ugyanilyen tüskés ágatető borul a fészkek fölé. A bejáró lyuk aránylag szűk s oldalvást van. Többnyire a véglegesen elkészült fészkek a családalapítóknak nem első építkezése; mert több helyt kezdenek fészket rakni, de a sok üldözés folytán nem fejezhetik be munkájukat. Ebbe a jól megépített lakásba április közepén 4—7 tojást tojik, melyek halvány szürkészöldes alapszinen, egészben olajbarnán és kisebb mértékben szürkésen foltozottak. (XXXIX. tábla.)



$\frac{1}{3}$

SZARKA
PICA PICA (L)

SZAJKÓ
GARRULUS GLANDARIUS L



Tojásmérték: *H.* 31—37·4; *Sz.* 20—24·7 mm.

A kotlást javarészt a tojó végzi, csak déltájt szokta őt a hím rövid időre fölváltani. 18 nap múlva a fiókák kikelnek s rövidebb farkukkal, fejök kopottasabb, ritkásabb tollazatával, főleg pedig a csőr töve körül áttetsző sárgás bőrükkel is különböznek az öregektől. Míg teljes nagykorúságot nem érnek, addig a fészekalj együtt marad s a tapasztalt öregek folyton őrködnek fölötte, mert kezdetben a világba lépő szarka még nem tudja, mennyi ármány leselkedik sarkában. Csakhamar azonban nyitjára jönnek, hogy ezentúl nem lehet ám oly kényelmes, biztonságos életet folytatni, mint a fészekben hitték, különösen nem nekik «szarkafajzatnak». Megismerik a «lét harcát», melynek lényegéről az ember végre évezredek multán nyert biztosabb fogalmat. Ekkor azután úgy féltik a bőrüket, akár a vének, s nem egykönnyen lehet őket becsapni.

A szarkák fára, háztetőre, sziklákra, földre egyaránt szállnak, a bokrokba is bebujnak, az ágak közt vigan ugrándoznak: szóval eleven madarak. A földön lépkedve járnak, közbe néhány szökkenést tesznek, farkukat feltartják s csörögnek. Reptük elég jó, nagyobb szélben azonban hosszú farkukat — mintha kényelmetlen volna nekik — szinte húzzák maguk után. Erre vonatkozik az a mondásunk: «Sokat akar a szarka, de nem bírja a farka», vagyis a gyenge nagy dologra ne vállalkozzék. FALUDY egyik versében is felhasználja ezt:

«Magas repülésre elindult sok szarka,
De hiába evez, nem bírja a farka.»

Tolvajkodásai, lármás csörgése, tarkasága szintén jól ismertek: «Tarka barka, mint a szarka», «Locsog mint a szarka», «Nagy szarka» (nagy lopó). Különös jelentőséget is tulajdonít neki népünk, a mennyiben azt tartja, hogy csörgésével érkező vendéget jósol a háznak. Ezt mondja CZUCZOR is:

Midőn megcsörrene fölötte egy szarka,
Mire ő bújában is olyatt kaczagott,
Hogy megijedvén a szarka, eliramlott:
«Oh te csibelopó rossz próféta madár
Vendégül most nekem kit hozna a tatár.»

PETŐFI szintén tudja ezt:

«Nos fiúk, nem szólt a szarka
Házfödélteken?
Vagy ki álmodá meg, hogy ma
Vendégek leszén?»

A népdalban sem hiányozhatik:

«Csörög a szarka kertifán,
Vendég érkezik még ma tán.»

A «szarkatáncz» fürgé ugráندozását példázza, s a tánczra perdült legény pajkos mulatozása közben így énekel:

«Rontom bontom testem csontom,
Mint a szarka szögdécselek
Ha tánczolok, akkor élek.»

A «szarkaláb virág» elnevezése hasonlóságból találó s ha TOMPA azt írja:

«Az akácza levél zörög
Szarkamadár csörög, csörög»

hát reámutat arra, hogy ezen a fán legjobban szeret tartózkodni.

A szarka tápláléka leginkább a dolmányos varjuéval egyezik. Ő is szedi a pajorokat, csak hogy rendkívül vigyázó, bizalmatlan létére nem igen meri a szántót követni s nagy csapatokban nem járván, ez a működése nem sok értékű. Az egereket már inkább oly mértékben pusztítja, hogy némileg számba vehetjük ezt a működését. Hanem károosságát ez persze nem enyhítheti. Költés idején temérdek apró madarat rabol, a fészkeket kifosztja, gyengébb baromfiakat lopkod, a szárnyas vadat tizedeli úgy, hogy ártalmassága kétségen kívül áll. Mindenképpen őt kellene kiadóbban pusztítani, irtani, s nem a baglyokat, vércséket. Mérgezésen kívül leginkább fészkeket kell megsemmisíteni, az ülös tojókat ellőni, de nem ám a fészekbe lőni, mert a sörétek annak kemény falán nem vágnak át, hanem kikopogatva s az elszálló madarat keríteni puskavégre.

B. ALCSALÁD.

SZAJKÓK.

GARRULINAE.

Csőrük egyenes, a felső káva utolsó harmada kissé íves.

114. NEM:

SZAJKÓ.*GARRULUS* Briss. 1760.

A felső káva hegye kissé kampósan aláhajlik, a csőr végén a kávak éle némileg fogszerűen kivágott; a fark egyenes vagy kissé elkerekített, rövidebb a szárnynál; a csüd valamivel hosszabb a középujjnál. Tollazatuk lágy, hosszú, foszlottas; a faresikon sűrű, gyapjas. Fejök búbján tollaikat felbóbitázhadják. 5—6 evező leghosszabb. Erdőkben élnek, egyenként vagy kisebb társaságokban; igen mozgékonyak, lármázók s különféle hangokat is utánóznak.

A SZAJKÓ.*Garrulus glandarius* (L.) 1758.

XXII. tábla.

[*Corvus glandarius* L. — *Glandarius pictus* Koch. — *Lanius glandarius* Nils. — *Glandarius robustus*, *germanicus*, *tænius* BRHM.]

Népies nevei: mátyás; zajgó (Földi J.); mátyásmadár; matyi-madár.

Jegyei: főszíne sajátságos barnásszürke, némi rozsdás, vöröses, ibolyás színvegyülékkel; fejteteje fehéres alapon feketén hosszant foltos; csőrtővétől a pofák felé éles, bajuszszerű fekete folt nyomul; szárnya fekete, a nagyevezők fedői égszín kéken, fehéren és feketén haránt-sávolyosak, a nagy evezők külső fele fehéres, a hátulsókon ez a fehérség szélesebb, tisztább, de csak a tőfére terjed s az összecusukott szárnyon fehér folt alakjában jelentkezik; a leghátulsóbb evező gesztenyebarna, de fekete hegyű; egyes szárnytollakon s néha a farktollak tövén is homályosabban, mintegy előtörve, a nagy evezők fedőinek *kék-fekete-fehér* szép színezete mutatkozik; a fark fekete, a faresik és farkalja fehér; a torok és az alsó test közepe is világosabb, mint a hát. Csőre fekete; lábai barnás hússzínűek; szeme világoskék. A *fiatalok* főszíne valamivel sötétebb.

Mértéke: *H.* 32·4—35·2; *Sz.* 17·6—19·3; *F.* 14·2—17; *L.* 4·2—4·5; *Cs.* 3—3·3 cm.

Ez az általánosan ismert, bohókás, folyton kiabáló, nyugtalan, ideges,

szép madár egész Európában — Skandináviában a Sarkkörig, egyébként körülbelül a 63° é. szél-ig — közönséges. Délkeleti Európában s Ázsiában rokonfajták és fajok helyettesítik, úgy északkeleti Afrikában is. A fajták leginkább fejök bubjának színezetében térnek el a rendestől.* Akár hegyen, völgyön vagy síkságban járjuk is a lomb- vagy fenyőerdőt, nem sokáig várat magára az az éktelen *kré, krrae, srek* rikácsolás, melylyel a «mátyás» a csendet megbontja. Ijedve száll el előlünk s hangja mintegy vészkiáltás, melylyel jelt ad az erdő minden szárnyasának: hogy vigyázzanak! Gyakran macskanyávogásszerűen is szól s ha sajátságos, megmagyarázhatatlan hangokat hallunk a fák koronaiban, biztosra vehetjük, hogy a csacsogó szajkó mesterkedik ott. Valódi komédiás! Nem szólva ölyvsikoltás, köszörülés s más hangutánzásairól, engem mindeddig csak egyszer lepett meg igazán s tévesztett meg, mikor a Kárpátokban, szarvasvadászaton, csalódásig híven utánozta a hajtó kopók nyif-nyaf csaholását. De mégis reá jöttem az álnokságra, mert nem kutyákkal, hanem hajtókkal vadásztunk.

Bolondos mozdulatai is illenek lényéhez. Mindig ugrál, izeg-mozog, röpköd, hol maga, hol néhány társával; czivódik, enyeleg, szóval mulat, de soha sem feledkezve meg a szükséges óvatosságról. Repte szökkenészerű, elég gyors. Hajtóvadászat alkalmával sokszor látjuk, a mint lármázva kivetik magukat a nyílásokra s hirtelen visszavágnak vagy fáról-fára szállnak. Habár egész éven át nálunk maradnak, mégis szerte esatangolnak az erdőkben s ősszel kóborolnak, ott ütvén tanyát, hol sok makkot — legkedvesebb eledelőket — bőven találnak. Nyáron a hegyek magasabb pontjain is találkozunk vele, költés után azonban inkább az előhegyekbe, gyümölcsösökbe vonul.

Április közepén, május elején költenek. Fészköket többnyire sűrűbb szálasokban, fiatalosokban — fenyőkön és lombos fákon egyaránt — inkább 4—6 méter magasan, mint magasabban rakják. Meglehetős nagy, kerek alkotmány ez, ágacskákból, hangafü szárakból, mohából, finomabb gyökerekből és növényyszálakból csinosan készítve. 5—7 tojása sárgásfehér, szürkés zöldesfehér alapszínen, fakó barnás, szürke pettyekkel, fröcsesökkel tarkított, különösen sűrűen, koszorúsan a tojás tompább végén. (XL. tábla.)

Tojásmérték: H. 28·6—34; Sz. 21—23·5 mm.

A fiókák 17 nap mulva látnak napvilágot s fogságban megszeli-
dül-

* Behatóan vizsgálta s leirta a szajkó fajait, fajtáit KLEINSCHMIDT: Orn. Jahrb. 1893. 167. l. (1. tábla.)

nek, mulatságos fecsegésekkel szórakoztatják gazdájukat, sőt egyes emberi szavakat is elsajátítanak.

Kevés komolysága, össze-vissza hadaró beszédje, régi soron példás vonatkozásban él nyelvünkön, a mit közmondásaink híven visszatükröztetnek: «Semmi köze nincsen a szajkónak a hegedűszóhoz», «A hattyuk akkor énekelnek, mikor a szajkók *hallgatva vesztegelnek*», «Mi gondjuk vagyon a szajkóknak az ország igazgatásához», «Szajkó szajkónak a barátja» (Fecsegő fecsegővel társul) «Igazi szajkó» stb.

Erdeink e különös, tréfás, szép madarának gazdasági jelentősége sok vita tárgyát képezte, melyben erdészek erdészekkel, vadászok erdőbirtokosokkal s egyéb érdekkörök tarkán váltakozva állottak egymással szemben. Az egyik erdész hasznosnak mondta, hivatkozván arra a tulajdonságára, hogy számtalan makkot szerte szét hordoz s hanga bokrok, levelek alá, sőt a földbe dugdos, így hát a tölgyek szaporításában, terjesztésében lényegesen közreműködik. Jöttek azonban másfelől — ugyancsak erdészek ajkáról — ezt a hasznos sáfarkodását megingató panaszok is, melyek lényege ím ez: Igaz, hogy a szajkók nagyban hozzájárulnak a tölgyfák szaporításához, csak hogy e működésüknek, nincsen sok értéke, mivel rendszertelenül vetik a makkot — a mi rendes erdőgazdaságban fölösleges, sőt kellemetlen, esetleg ott tenyész a tölgy, a hol az erdész nem akarja, hogy tenyésszék: e mellett a rendszeres erdőkezelésbe hivatlanul bele kontárkodó szajkók rengeteg vetőmagot elemésztenek s az erdei vetéseket néha teljesen tönkre teszik, úgy, hogy azok csakis tüskékkel borítva, nagy nehezen védhetők meg.

A *gyümölcstermelők* is méltán panaszkodnak a szajkókra, mert az erdőkkel határos cseresznye, szilva stb. fák érő termését veszélyeztetik. Magam is megfigyeltem, hogy több helyen nap-nap után nagy számban látogatták az erdők közelébe eső gyümölcsfákat s különösen a cseresznyéket igen fogyasztották. A nagyobb erdőkben fekvő emberi telepeknél (erdészek, favágók stb. házáinál) lévő veteményes kerteket, vetéseket szintén megdézsmálják; gabnát, babot, borsót stb. szívesen falatoznak. A *vadászok* is több váddal illetik, nevezetesen, hogy a fáczántojásokat, apró madarakat, a szárnyas vad csirkéit pusztítja. Több megfigyelő rák- és haltolvajlason is érte s fészkenél néha halmaradványokat is talált. Mindezek mellett azonban számos észlelet bizonyítja, hogy cserebogarakat, ~~szarvas~~ bogarakat, hernyókat, pajorokat — még pedig erdőrontó veszedelmes fajokat — is elkölt. Sokan e táplálékára nagy súlyt akarnának helyezni. Sajnos azonban, tévednek, mert igaz, hogy az ártalmas rovarokat is megeszi, de korántsem valami kiadóan üldözi őket, inkább csak melles-

leg fordul hozzájuk. Megítélésénél tehát sem rovarokból kerülő élelmének, sem pedig tölgyplántáló tulajdonságának* döntő fontosságot nem tulajdoníthatunk, mert fészekrablásai, ragadozásai mindennél jobban latba esnek. Hogy mégis irtása aránylag nem történik kellő erélylyel és mértékben s löjegyzékeinkben alig találkozunk nevével, holott inkább odavaló, mint a keselyük, ölyvek, véresék, baglyok: annak megvan a maga nyitja. A szajkó tudniillik szép külsejével, virgoncz mókáival a felületesen észlelőket alaposan megtéveszti. Valóságos szemfényvesztő, csaló. Nyilvánosan, a világ előtt, legjobb tulajdonait fitogtatja, mert alattomban, elpalástolva folytatja vérengzéseit s nem annyira közvetlenül, mint közvetve árt nekünk, ámbár helyenként közvetlenül is (makk-, gyümölcs-pusztítás, fáczántenyésztés megrontása). Csak élesszemű, tapasztalt megfigyelők, kiket a fölületesség színe-mázza csalódásba nem ejt, tudják, micsoda lelketlen, vérengző gyilkolója ő a leghasznosabb apró madaraknak. Költés szakában fészket fészek után foszt ki, nem válogat tojás, madárfiók közt, sőt az öregeket is megtámadja, még a rigóval s pár napos nyulacskával is megbirkózik. Nemcsak a magevő madarak, hanem különösen a poszátafélék, czinegék, harkályok, légykapók, fülemilék, rigók stb. szaporodását hátráltatja így. Tágabb odvakban költő madárfajok magzatait, ha eléri, csak úgy kirabolja, mint az összapó fészket, melyet egyszerűen szétszaggat.

Vele úgy vagyunk, hogy a külszín csalóka benyomása kápráztat meg. A való megismerése azonban a dolgok mélyéből meríti ítéletét s ez esetben nem a szajkó javára. Nem érdemli kiméletünket, hanem inkább, hogy méreggel pusztítsuk, fészkeit megrongáljuk, a lövést pedig ne sajnáljuk tőle.

AZ ÉSZAKI SZAJKÓ.

Garulus infaustus (L.) 1758.

[*Lanius infaustus* L. — *Corvus infaustus* SPARRM. — *Corvus russicus* PALL. — *C. sibiricus* GM. — *Pica infausta* WAGL. — *Perisoreus infaustus* BR.]

Jegyei: előbbinél valamivel kisebb, gyengébb; csőre vékonyabb, rövidebb; főszíne rozsdásszürke; fejeteje sötétbarna; hasa, farkalja rozsdás; szárnyán élénk rozsdavörös részek, az evezők feketebarnák, külső szélük hamvasszürke, úgy a középső két farktoll is, a többi farktoll

* Rendezetlen erdőgazdasági viszonyok közt is csak csekély jelentősége van e sajátságainak.

élénk rozsdavörös. Az 5-ik evező leghosszabb, a 7-ik valamivel rövidebb a 4-iknél. Csőre fekete, lábai barnásfeketék.

Mértéke: *H.* 27·5—28·5; *Sz.* 15—15·4; *F.* 13·8—14·5; *L.* 3·5—3·8; *Cs.* 2·1—2·2 cm.

Európa és Ázsia sarkköri tájain felhatol a fatenyészet északi határáig s itt különösen nagy fenyevesekben költ. Télen kissé délebbre szorul, de Közép-Európában rendkívüli ritkaság. Hazánkban egyetlen egy hím példányt lőttek, Zólyomban 1857 karácsonykor, mely FINGER Gy. révén a bécsi udvari múzeumba került s maig is megvan.

115. NEM:

MAGTÖRŐ.

NUCIFRAGA *Briss.* 1760.

Fejök búbját nem bóbítázhadják föl; egész tollazatuk simább; csőrük karesubb, hegyes, vége felülről lapított, nem kampós (legfőljebb a felső káva hegye kissé az alsó fölé hajlik); termetök tömörsibb, mint az előbbi nemé; 4—5-ik evező a leghosszabb, a 2-ik jóval hosszabb, mint a másodrendű evezők.

A MAGTÖRŐ.

Nucifraga caryocatactes (L.) 1758.

[*Corvus caryocatactes* L. — *C. nucifraga* NILS. — *Nuc. cariocatactes* Cuv. — *Nuc. guttata* VIEILL. — *Garrulus caryocatactes* HEMPR.]

Népies nevei: mogyorószajkó; mogyorótörő szajkó; fenyőszajkó (Háromszékm.); havasi szajkó.

Jegyei: csókanagyságú; főszíne sötétbarna; a feje búbja egyszínű. a szárnyak is, noha inkább feketébe hajlók, sötétzöldes fényűek. a középső farktollak azonképpen; a szélső farktollak végén levő sáv, farkalja s egész testének kisebb-nagyobb cseppalakú. a torkon vonalas, foltozása fehér. A fiatalok barna alapszíne világosabb, piszkosabb, szürkésebb s fehér pettyezésük ritkásabb.

Mértéke: *H.* 31—35·2; *Sz.* 17—18·3; *F.* 11·1—13·2; *L.* 3·3—3·4; *Cs.* 3·9—5·1 cm.

A magtörőnek két fajtája van, az egyik a Pyrenäusokban, Alpokban. a bosnyák havasokon, Kárpátokban s egyéb közép-európai magasabb

Hobgast-on (Hegy)
Muskateller

hegylánczolatokban, szintűgy Skandináviában, Lapponiában, Finnlandban honos. Ez a vastagesőrű *európai mogyorószajkó* — *Nucifraga caryocatactes brachyrhynchus* BRHM. 1831 — (Nuc. crassirostris HART.* — Nuc. car. pachyrhynchus BLAS.), melynél az erős csőr felső kávája csak oly hosszú, mint az alsó s nem hajlik utóbbinak hegye fölé, azonkívül farkának fehér sávolya nem igen széles.

A másik az Európa északkeleti részeiben, még inkább Szibériában honos, karesűbb csőrű *szibériai mogyorószajkó* — *Nucifraga caryocatactes platyrhynchus* BRHM. 1831. (Nuc. tenuirostris HART. — Nuc. car. leptorhynchus BLAS.) — melynél a vékonyabb, hosszabb csőr felső kávjának hegye meglehetősen túlterjed s áthajlik az alsó fölött, farkának fehér sávolya szélesebb.**

Közép-Európában s nálunk is a magtörök a magas hegyek, havasok ritkás, rongyos fenyveseit lakják, északon megfelelőleg dombos, alacsony fenyőerdőket. Különösen ott szeretnek tartózkodni, a hol a czirbolyafenyő (*Pinus cembra*) tenyészik; de a luczfenyő (*P. picea*) és jegenyefenyő (*Abies pectinata*) erdőket is kedveli. Fészkeléséről csak a 40-es években kaptunk tudomást, midőn 1846-ban CAIRE abbé Sanières (Depart. Basses-Alpes) vidékén fődözte fel fészket és tojásait; hazánkban pedig PETÉNYI S. J.*** Hogy költési viszonyairól előbb nem tudtunk, abban leli magyarázatát, hogy február végén alapítja meg családi tűzhelyét, a mikor a havasokat még sok hó fődí s rendes keresetű ember nem igen jár ott. Csak az 1894 tavaszán megejtett kutatásoknak köszönhetjük, hogy bővebb tájékozódást szereztünk hazánkban való szaporodásának körülményeiről. Ekkor ugyanis Dr. LENDL kapott néhány fészket, tojást és fiókákat a Kakas-hegyről (Gömörm.), szintűgy DANFORD C. G. a Retyezát hegységben «Curu Gallesen» gyűjtött egy fészket három tojással. Márczius 30-án és április 7-én talált fészkekben tojások voltak.

A fészkek külső burka fenyőágacsokból való, belsejök pedig háncrestokkal, szakállas zuzmóval s zöld mohával van gazdagon kibélelve.

* BREHM 1831-ben (Handb. d. Naturg. Vögl. Deutschl. 181—182. lapon) annyira jól jellemezte már e fajtakat, hogy az ő latin elnevezéseit tartom meg mint legrégiebbeket.

** REICHENOW a Kárpátokban élőket is külön fajtának veszi (N. car. relicta), szerinte ezek a tipikusnál sötétebb színűek s fehér pettyoltjaik kisebbek.

*** Dr. MADARÁSZ (Zeitschr. f. d. ges. Ornith. 1884. 114. lap) azt írja, hogy PETÉNYI 1843-ban Felső-Magyarországban találta volna az első fészket és tojásokat, de nem idézi ez adat forrását, a mi pedig azért is fontos volna, mert a felfödözés elsőbbségét érinti. Minthogy én ez állításnak semmi irott nyomát nem találhattam s FRIVALDSZKY (Aves hungariæ 32. l.) datum nélkül vette a fészkek leírását PETÉNYI kéziratából, egyelőre biztosan nem állapíthatjuk meg, csakugyan PETÉNYI-t illeti-e az elsőbbség.

Egyik fészek azonban nyírfaágacsokból készült. A legérdekesebb e fészkeknél az az újságszámba menő körülmény, hogy a fiókás fészkek olyanformán voltak tetőzve, mint a szarkafészkek; némelyik félig födeles volt, akadt azonban egész födeles is. Ezt a sajátságos építkezést eddig sehol sem figyelték meg, sőt mindazok, kik magtörőfészkeket láttak, azt állítják, hogy csupán nyílt fészkeket rakna.

Tojásai — a magyarországi fészkekaljak három tojásból állottak — igen halvány zöldesszürke alapon ibolyásszürke, zöldesbarna ritkás — kisebb s gombostüfejni — pettyezésűek.

Tojásmérték: H. 32—33·9; Sz. 21—24·0 mm.

Életmódja, viselkedése sokban emlékeztet a szajkóra, csakhogy nem annyira nyugtalan, lármás és sokkal jámborabb, mint az utóbbi. Ősz felé alacsonyabb fekvésű erdőkbe is levonul s a mogyorókat, fenyőmagvakat dézsmálja, mellesleg egyes rovarokat is elfogdos s több megfigyelés szerint, költés szakában, néha egy-egy apró madárfiókát is rabol. A szibériai magtörők, hogyha hazájukban a szibériai cédrus (*Pinus cembra sibirica*) magtermése szűken fizet, nagy számban elvándorolnak élelmet bővebben kínáló vidékekre. Ilyen feltűnő mozgalmuk különösen 1885 őszén keltette föl a figyelmet, mikor főleg Ausztriában és hazánkban igen sokfelé, tekintélyes számban jelentkeztek. 1887 és 1888 években ugyancsak megjöttek, de nálunk ekkor nem voltak oly gyakoriak, mint Németországban.* Ez időben még réteken is előfordultak, sőt Velenczén (Fehérm.) egy «szibériai menekült» vigan csörögve, egyik ház kéményen pihente ki fáradságos utazását. Mert hangjuk *kek, kek, kek* vagy *cserr* szótagokhoz hasonló s valóban csörgésszerű; noha hallottam tőle — még pedig január havában — összefolyó, seregélyszerű hangicsálást is. Többször láttam ilyen vendégeskedő magtörőt — kivált 1885-ben — a Kis-Kárpátok hegyi rétjein, tisztásain s feltűnő volt, hogy nem annyira a magvakat, mint inkább a szemetet, hulladékot turkálták, akár a varjak az országúton. Az akkortájt bonczoltak begye és gyomra is főleg szemétben, ganéjban élő rovarfajokkal volt tele.

Magvak pusztításával mindenesetre megkárosítja az erdőbirtokosokat. Ámbár az is igaz, hogy főlöszleges táplálékát szajkó módjára a lehullott levelek alá, földbe is elásogatja s helyenként egész czirbolya-erdők sarjadnak magültetése nyomán. Erre nézve a szomszédos Stíriában érdekes észleleteket tettek.** Mindenesetre bizonyos súlya van e tulaj-

* L. TSCHUSI munkáit: Verh. d. k. u. k. zool.-bot. Ges. Wien. 1888. 407—506. l. — Orn. 1889. 129—148. l. — R. BLASIUS: Orn. 1886. 437—550 l.

** Vereinsschr. f. Forst- u. Jagd- u. Naturk. 140. füz. 12—18. l.

donságának, melyet nem rontanak le oly bűnök (nagy mértékű madárfészekpusztítás, madárfiókák rablása), mint a szajkónál. Helyenként használ, helyenként károsít, általában közömbös — így ítélhető csak meg.

D. ALCSALÁD.

HAVASICSÓKÁK.

PYRRHOCORACINAE.

Aránylag vékony, ívesen hajlott csőr s formásabb, karcsubb termet jellemzi őket.

116. NEM:

HAVASICSÓKA.

PYRRHOCORAX *Tunst.* 1771.

Hosszú, hegyes szárnyukban a 3—5-ik evező leghosszabb, az 1-ső oly hosszú, mint a 2-od rendű evezők, az összecsukott szárnyak hegye az egyenes fark végéig ér. Színezetök fekete, lábaik sárgák vagy vörösek, úgy csőrük is. Életmódjuk a csókákra emlékeztet, magas, sziklás hegyek falazatát népesítik, hasadékokban, sziklaüregekben fészkelnek.

A HAVASICSÓKA.

Pyrrhcorax pyrrhcorax (L.) 1758.

[*Corvus pyrrhcorax* L. — *Pyrrh. alpinus* VIEILL. — *Pyrrh. montanus* BRHM. — *Fregilus pyrrhcorax* SWS. — *Pyrrh. forsythi* STOLIZKA.]

Jegyei: egészen olyan, mint egy vén hím fekete rigó, csak hogy még egyszer akkora; egészen fekete, csőre sárga, lábai vörösek (a fiatalok lábai barnásak); szemei sötétbarnák.

Mértéke: *H.* 35—38·6; *Sz.* 26·7—28·2; *F.* 14—16·5; *L.* 4·2—4·8; *Cs.* 2·8—3·4 cm.

Közép- és Dél-Európa havasaiban, kösziklás részletek táján fordul elő s ősszel lenyomul a völgyekbe is. Magyarországon leginkább a Tátra-hegységben él, Erdélyben is került néha szem elé, általában azonban nálunk ritka. Ime adataink előfordulásáról: Gróf WODZICKI 5000' magasan

a Tátrában néhány párt látott s Rohácsnál nagy csapatot.* SCHAUER 1861-ben ugyanitt nem találta. Néhai SCHERFEL felkai gyógyszeres szerint azonban közönséges a Tátrában. Erdélyben BIELZ a Retyezáton és hátszegi völgyben ritkának mondja, CSATÓ a Muksora mellett (Hunyadm.), BUDA A. ugyancsak Hátszeg vidékén a fenyőerdőkben, DANFORD 1872-ben a Retyezáton egy párban észlelte. A honi gyűjteményekben mindössze két példány van; az egyik Zólyommegyéből való (Nemzeti Múzeumban), a másik Feketevárosnál (Sopronm.) 1886 nov. 26-án lövetett (fiatal ♂), mely HUSZTHY Ö. lékai múzeumában áll.

Tápláléka leginkább a csókáéhoz hasonlít.

XL. CSALÁD.

MÁLINKÓFÉLÉK.

ORIOLIDAE.

Rigónagyságú, kicsiben varju- vagy seregélyszerű csőrű madarak. Csüdjük rövidebb a középujjnál; első evezőjük hosszabb, mint a 2-od rendű evezők.

117. NEM:

MÁLINKÓ.

ORIOLOUS L. 1766.

Csőrük varjuszerű, de orrlyukaik tojás- vagy hasitékalakúak s nyílásukat serték vagy tollak nem fődik, a csőrtő és szem között való részen azonban rövid, serteszerű tollazat; a nálunk élő fajnál a 3-ik evező leg-hosszabb; a fark egyenes, jóval rövidebb, mint a szárny.

AZ ARANYMÁLINKÓ.

Oriolus oriolus (L.) 1758.

[*Coracias oriolus* L. — *Oriolus galbula* L. — *Coracias galbula* BECHST.]

Népies nevei: sárga rigó; sármáringó; sárga velyhe (Gömörm.); aranybegy (Jászberény); sármálinkó; aranymáringó; aranymályu; arany-

* Journ. f. Orn. 1853. évf.

málé (Vasm.); szolgabíró vagy szógabíró (Borsodm.); aranymál rigó (M.-Szecsöd, Vasm.); lórió; aranymál, aranymáj (Szilágym.)

Jegyei: rigónagyságú; farsikja, farkfedői, a szárny alsó fedői és farkhegye sárga.

Leírása. Az *őreg hím*: főszíne sárga; szeme és csőrtőve közt fekete sáv; szárnya fekete, az elsőrendű evezők fedőinek hegye sárga foltot rajzol a szárny közepére, a nagy evezők külső széle fehéres, a hátulsók hegye sárgásfehéren szegett; a középső farktollak feketék, a többiek hegye s belső fele sárga; csőr vöröses hússzínű; szemei vérvörösek; lábai hamvaskékek. A *tojó* és *fiatalok* fölül sárgászöldek, farsikjuk s farkhegyük, farkaljuk sárga, úgy a szárny alsó fedői és a hasoldalak árnyalata is: a fark főszíne sárgás olajzöld; alsó testrészeik szürkésfehér és fehér alapon erősen feketésen hosszantfoltosak, némi gyenge sötétebb szárfoltok a fejtetőn és háton is látszanak; szárnyuk barnásszürke világosabb tollszegésekkel; szemök barna.

Mértéke: *H.* 22·5—23·2; *Sz.* 14·7—15·2; *F.* 8—8·9; *L.* 2—2·3; *Cs.* 2·4—2·6 cm.

Földrészünkön a 63° é. szél-ig találták ugyan, de legközönségesebb a mérsékelt és délibb övekben. Ázsiában az Altáj-hegységig fordul elő. Nálunk — kivéve a magas hegyvidéket — mindenfelé elterjedt s erdeinknek, kertjeinknek, gyümölcsöseinknek gyönyörű ékessége. Eleven, nyugtalan természete, folytonos ugrándozása, szálldosása a fakoronákat megélénkíti; hangjának kellemes flótázása pedig annyira ismert, hogy különféle értelmet is magyaráztak ki belőle. Egyik helyen úgy hallják, hogy azt mondja: «Hunczut a bíró, szolgabíró!» máshol meg hogy csupán nevét emlegeti: «Sárga rigó». SZIRMAJ uram meg egyáltalán nem hiszi, hogy magyarul tudna, e század elejéről való «Hungaria in Parabolis» cz. művében azt írván:

«Sárga rigó görögül *flūtareo ió*»

szavakat mond. A népszerűsége mellett szól, hogy több vonatkozásban szerepel nyelvünkben. Ezt TOMPA egyik verse:

«Sárga rigó páros
Fák tetején szálldos.»

is bizonyítja, mert átment a nép szájába, jeléül, hogy azokat az elemeket pengette, melyek nem idegenek.

Költözködő lévén, az országos középnap szerint *ápr. 27—28-án* jön hozzánk; javarészek azonban csak május közepe felé telepedik meg végleg. Általában azt tapasztaltam, addig, míg a falevelek ki nem zöldültek s meg-

lehetősen ki nem fejlődtek, nem igen mutatkozik. Félénk létére nem bujkálhatna a lombok közt, melyek friss, zöld színéhez jól illik az ő sárga s s még inkább párjának zöld dolmánya. A fasudárban nem is feltűnő színezete — mely hullámos, gyors reptében, midőn egyik fáról a másikra száll, annyira rikít — árulják el, hanem mozgékonyága és gyakran hangzó fuvolázása. Éles ellentétben dallamos fütyüléséhez, gyakorta kellemetlen, rikácsoló *ksreék* vagy *skrék* szótagokat is hallunk tőle, a mit a tojók is mondanak. Hivogatásuk pedig *kjū*, *jūlp*, *jūlk* vagy *kli-klū*. A fiatalok többnyire *jūk*, *jūk*, *jek* hangon beszélgetnek.

Fészkelő helyöket több éven át megtartják, sőt azt tapasztaltam, néha ugyanarra a fára építik lakásukat. Kisebb lombos erdőrészletekben, ligetekben, kertekben, erdőszéleken, tisztások közelében leggyakrabban találjuk fészket, mely 4—15 méter magasan, valami vízszintesen kinyuló oldalág vége táján, mindig ágvillára van kosárszerűen felakasztva s készítési módja szerint építőinek művészi tehetségére vall. (L. I. köt. 42. kép.) Külső burka finom faháncsokkal van az ághoz kötözve s pókhálóból, növény szárakból, fahéjból, száraz szálakból, levelecskékből, gyenge kalászbokból, különböző tollakból nem annyira rakva, mint fonva, belseje pedig száraz, finom szálakkal bélelve. Alulról, úgy felülről is többnyire lombozat védi s így csak bizonyos távolból, oldalt közeledve a fészkes fához, vehetjük észre. Május végén, még inkább június elején öt tojást szokott rakni, melyek fehér alapon sötét vörösesbarna, néha szürkés, ritkásan álló pettyekkel tarkítottak. (XL. tábla.)

Tojásmérték: *H.* 28—32; *Sz.* 20—21·6 mm.

Míg a tojót a családi gond leköti, addig a hím a közeli fák koronájában fütyörészget s csak a melegebb órákban kényszeredik párját rövid időre felváltani. 15 nap múlva kikelnek a fiókák s mintán szárnyra szabadultak, öregeik társaságában látogatják meg a kertet s megtanulnak — sok egyéb jó tulajdonság mellett — cseresznyét, kajszinbaraczkot lopni. A nyári körtékből szintén torkoskodnak s később teljes étvágygyal a feketedő bodzabogyókra vetik magukat. A hol ilyen gyümölcsös fákat kiszimatoltak, azokat rendszeresen, sorban látogatják s megdézsmálják, úgy, hogy a gazdának érezhető kárt okoznak. Ilyenkor védekeznie kell a szép, flótaszavú madarak ellen, különben érett cseresznyében, kajszinbaraczkban nem vásik a foga, mert gyümölcséréskor náluk minden más táplálék másodrendű. Ettől eltekintve, az erdőgazdaságnak, kertnek, gyümölcsfáknak igen nagy hasznára is vannak, mert az érintett időszakot kivéve, merőben ártalmatlan rovarokat, hernyókat esznek, sőt a szörös hernyóktól sem irtóznak, minők a: *Saturnia pyri*, *carpini*; *Bombyx neustria*;

különböző *Lasiocampák* és *Pierisek*; a rovarok közül: cserebogár; *Rynchytes auratus*; *Peritelus griseus*; *Phyllobius pyri*, *oblongatus*, *argentatus*; *Otiorchynchus picipes*; *Anthonomus pomorum* stb. A hernyókkal is úgy van, mint a cseresznyével, mert mikor az utóbbiak éretlenek, vagyis mikor gyümölcs és bogyó élme nincsen, ott pusztítja az ártalmas rovarokat, a hol tömegesebben lépnek föl, nem is elégszik meg bizonyos felületes kórtolgatással, hanem a bizonyos pontokon fellépő rovarmennyiséget addig zaklatja, míg végleg végez vele. Ez a sajátsága dönt kiválóan gazdasági értéke mellett s teszi kötelességünké védelmét.

XLI. CSALAD.

SEREGÉLYFÉLÉK.

STURNIDAE.

Csőrük többnyire egyenes, hegyes; 1-ső evezőjük rövid, nem ér a 2-ik közepéig, sőt elkorcsosult; szárnyuk hegyes, rendszeren a 2. és 3-ik evező leghosszabb; az orrlyukak szabadok, nincsenek tollal vagy sertékekkel borítva; a csüd rendszerint rövidebb a középső ujjnál, ritkán valamivel hosszabb. Legtöbb ide tartozó faj a meleg égövet lakja; Amerikában azonban nem fordulnak elő. Nagy csapatokban szoktak járni, társasan fészkelni, még pedig többnyire faodvakban, sziklaüregekben s egyszínű kékes tojásokat rakni. Hangjuk érdes, bizonyos kellemesebb változásokkal.

118. NEM:

PÁSZTORMADÁR.

PASTOR *Temm.* 1815.

Csőrük aránylag magas, kissé ívesen hajlott, nem igen hosszú.

S. - Vécsey a magyar madarakról írt leírata, de H. nem fogadta el, m.
 mit is vitatott. - Vécsey öngyilkos lett, de a kórházban - K.
 fejét kivették abból. Kelem adta! En - Rosztani fel-
hagyta - barán igye - Judy

A PÁSZTORMADÁR.

Pastor roseus (L.) 1758.

[*Turdus roseus* L. — *Sturnus roseus* Scop. — *Boscis rosea* Brhm. — *Gracula rosea* Cuv. — *Acridotheres roseus* Ranz. — *Pecuarius roseus* Temm. — *Thremnophilus roseus* Macg. — *Nomadites roseus* Petényi (teste Bp.). — *Merula rosea* Koch.]

Népies nevei: csacska, csacskamadár, sáskamadár, rózsarigó (Erdély); apró piros szarka; jöttment madár; tarka seregély; rózsaszínű seregély; vándor serege (PETÉNYI).

Jegyei: alig gyengébb a seregélynél; az *öreg*ek bőbitásak, rajzolatjuk hasonlít a szürke varjuhoz, csak hogy a szürke színt mellen, hason, háton, vállon *rózsaszín* helyettesíti; a fej-, nyak-, begy-, szárny-, fark-, czombtollazat s a farkalj kékesfekete, *biboros*, zöldes érczfényű. A *fiatal madarak rózsaszín* fakóbb szennyesebb, a fekete részek kevésbé fényesek s kopottabbak. A *tojónak* bőbitája kisebb, fekete színei szürkésbarnásba hajlók, kevésbé fényesek. A *fiatalok* nem bőbitásak, fejük, nyakuk szennyes szürkéfehér, feketésen hosszában sávolt; felül barnásszürkék, a sötétszínű testrészek világosabb szegésekkel tarkítottak, alul szürkés rózsaszínűek. Az *öreg*ek csőre töben fekete, hegye és lábaik rózsaszínűek, szemök feketebarna; a *fiatalok* csőrének töve fénytelen feketés, hegye és lábaik szennyes vörösesbarnák, szemök világosabb barna.

Mértéke: H. 20—21; Sz. 12·8—13·2; F. 6·8—7·7; L. 3—3·2; Cs. 1·7—1·9 cm.

Hazája Európa délkeleti részei: Dobrudsza, a Fekete-tenger környéke, különösen a Kaspi-tó vidéke, a mongol puszták, hol a legelő jószág körül szeret tartózkodni. Néha nagy csapatokban nyugot és észak-nyugot felé vándorolnak, meglátogatják Olaszországot, Franciaországot, Németországot stb., sőt Angliáig, Dániáig felkalandoznak. Ritkaságként még Finnlandban is lőtték már. Rendetlen látogatásaik többnyire sáskajárással függnek össze. Hazánkban is többször jelentkezett, így 1814-ben Nyitra-megyében is észlelték, azután 1830, 1832, 1835-ben, 1836-ban s különösen ezernyi számban 1837-ben úgy Erdélyben, Tiszántúl, Duna- és Tiszaközben, Dunántúl. Ez évben PETÉNYI fészkelve is találta. Azontúl is többször mutatkozott, főleg a délkeleti részekben: így 1844, 1853, 1856, 1857, 1859, 1860, 1862, 1865, 1867, 1868 években, vagyis mióta a figyelem reá fordult, alig egy-két évi közökben hírt kapunk róla. Kiváló nagy számban özönlöttek az országba 1875-ben, majd 1884-ben, mikor Tokaj vidékét is ellepték. 1886-ban, azután 1889-ben Zimony, Orsova táján,

Horvát-Szlavonországban, de kisebb mennyiségben 1876, 1893, 1895-ben még a Szepességben is (Vichodna táján), szem elé került; legujabban pedig (1899.), Veszprém-, Zala-, Somogy-, Fehér-, Torontál-, Zemplén- és Máramaros megyékben ismét megjelent.*

Nálunk a vendégeskedő pásztormadárseregek leginkább a marhalegelőket népesítették, közbe-közbe a szomszédos fasorokban, szőlőkben álló fákon, erdőrészekben tartózkodtak. A barmok közt seregélymódra futkostak, majd felhőzve fára telepedtek, néha a közönséges seregélyek közé is elegyedve.

A kifejlett hímek valóban gyönyörű madarak lévén, jól mondja tehát PETÉNYI: «mintha csomókban vándorló rózsák mozognának a zöld pázsiton, olyan szép, ez elszóródva szaladgáló, pillanatonként a legváltozatosabb alakulásokba álló madárcsapat, mely ha felrepül, rózsás felhőként tánczol a szemlélő előtt.» A bogarakat, sáskákat nem a földről szedegetik, hanem leginkább ugortában, röptében csípi el. Tulajdonságai szerint is sokban hasonlít a seregélyhez: csapatban vigyázó, fészkelő helyén ellenben bizalmasabb. Kissé egyenesebb testtartással jár s ültében is kinyújtja magát. Reggel csapatosan húz a legelőre, viszont este hálótanyájára. Hangja érdekes *srrr-csorr-csorr-serr*, néha *svöröty-söröty* vagy *crö-csövöty*, mely hívogató szólásán kívül gyakorta hallatja sziszegő, rekedtes, nem igen változatos csicsergő énekét. Sziklaodukban, régi falakban, omladékokban fészkel s mint PETÉNYI írja, nálunk 1837-ben a Gellérthegy hasadékaiban akart költeni, de a sok zavartatás elijesztette; Pestmegye néhány helyén azonban szaporított s szerinte rőzse- és téglarakásokban, sűrű bozótban is otthont alapított. Fészkealját 7—8. ritkán több tojásból állónak mondja, melyek hol tojásdad vagy gömbölyded alakúak, halványkékes, kissé zöldesbe játszó színezetűek.

Tojásmérték: H. 27·4—30·6; Sz. 20·3—21·9 mm.

Gazdaságilag — noha nem rendes jelenség faunánkban — mégis jelentősége van a pásztormadárnak nálunk is, mert, mint láttuk, nem is oly ritkán jelenik meg s legtöbbször nagy számban, majdnem mindig sáskajárás idejében, sőt minél nagyobb a csapás, annál föltűnőbb mennyiségben. PETÉNYI május havában nagyobbféle bogarakat (futóbogár, *Pachygaster*, *Cleonus*), apró csigákat talált begyükben és gyomrukban. Egy példány táplálócsöve a fali ászkához (*Oniscus*) hasonló.

* Fontos adatok idevágólag: Aquila. 1895. 185. l. — Verh. d. k. u. k. zool.-bot. Ges. Wien. 1877. 196—204. — Természettud. Közl. 1875. 263—267. l. — Orn. Jahrb. 1889. 159. l.; 1890. 65. l. Kitűnő a PETÉNYI hagyatékából való ismertetés (Aquila 1896. 149—187.), melyet e helyen elsőrangú forrásként leginkább felhasználtam, minthogy saját tapasztalataim e madárról nincsenek.

de nagyobb bogarakkal volt tömve. Leggyakrabban azonban cserebogárból állott az elejtettek gyomortartalma. Junius elejéről való példányban erdei czingolány (*Cicindela sylvatica*) és egy csomó tücsök, sáska s e hó 20-án ejtett-öt példányban nagyszámú fehéres hernyó volt (ezeket a fagyöngy és a *Loranthus europæus* zöldjéből keresgélték elő a madarak). Nyáron majdnem kizárólag kifejlett sáskával táplálkoznak. BERNÁTH A. szerint a tölgyesek szélén nagy buzgalommal irtották a búcsújáró hernyó (*Cnetocampa processionea*) ezreit. Rovásukra tartoznék, hogy egy helyen állítólag az árpaszemeket csipdesték a kalászbokból, a mi azonban téves megfigyelés is lehet, mert PETÉNYI inkább azt hiszi, hogy az *Anisoplia*-k s nem mag után keresgéltek az árpaföldeken. Az azonban kétségtelen, hogy a gyümölcsre szívesen járnak. BRUSINA Horvátországban egy elejtettnek gyomrában szeder- és cseresznyemaradványokat és magvakat talált. a Hegyalján pedig — Kis-Tokajon — 1884-ben az eperfák termését rövid idő alatt tönkretették s PETÉNYI is említi, hogy az öregek kireptetett fiókáikat Baracs és Győr vidékén, a gyümölcsökben gazdag helyekre vezették s főleg a eperfákat dézsmálták.

Ha tehát a jövendőben rózsaszínű vendégeink újból ellátogatnának hozzánk, ott, a hol a gyümölcsösöket károsítják, természetesen védekezhetünk ellenük; oly vidékeken azonban, a hol gyümölcs nincs vagy láthatólag nem veszélyeztetnék azt, telhetőleg oltalmazni kell őket, mint a gazdaságnak, erdőnek rendkívül hasznos szolgálatot hajtó szárnyasokat. Hisz a cserebogár, sáska tudjuk, micsoda czégegés ellenségünk, a mely állat tehát kiadóan támad rájuk, az a mi érdekeinket támogatja.

119. NEM:

SEREGÉLY.

STURNUS L. 1758.

Csőrük egyenes, hegye kissé íves, éles kávájú, inkább lapos, mint magas, akár csak valami csipetű; oldalt nézve hegyes-, felülről nézve tompavégű. 2—3. vagy 2—4-ik evező rendszerint a leghosszabb, az első elkorcsosult, mint a szalonkák festőtolla.

A SEREGÉLY.

Sturnus vulgaris L. 1758.

[*Sturnus varius* MEYER. — *St. domesticus, sylvestrius, nitens* BRHM. — *St. guttatus* MAGG.]

Népies nevei: serege (Fehérm.); seregé v. seregil (Vasm.); seregje (Alföld); seregény (Somogym.).

Jegyei: az *öreg*ek főszíne fekete, biboros, kékes, ibolyászöld érczfénnyel, helyenként a tollak vége nyílhegyszerű, fehéres, barnásfehér foltu, különösen ősszel egészben foltozottabb; a fej, begy és alsó test tollai keskeny lándzsahegy alakúak; a *fiatalok* alapszíne barnás hamuszürke, torkuk világos, mellük azonképpen, csakhogy fehéren és barnán hosszant sávolt.

Leírása. A tipikus színezetű seregély (*Sturnus vulgaris* L. [typicus]) nálunk nem fordul elő, hanem az a fajta, mely Közép-Európában és Ausztriában is tartózkodik: a *Sturnus vulgaris intermedius* SHARPE. PRAZ. (sophiae BIANCH.); ennél a fejbub, torok, nyak és begy *ibolyás biborszínű, a pofák és a szárnyfedők pedig zöldes érczfényűek*, ellenben az inkább északon honos, nálunk nem élő tipikus példányoknál, az egész fej, torok, nyak *zöldes érczfényű*. Keletfelé, nevezetesen a Közép-Szibériában élő seregélyeknél az egész fej, nyak — *pofák is* — úgy a szárnyfedők *biborfényűek*, nem zölden csillogók (*Sturnus vulgaris menzbieri*).^{*} A *tojó* alapszíne nem oly sötét, mint a hímé, foltozása kiterjedtebb, a szárnytollak barnásszürke szegései szélesebbek. Az *öreg*ek csőre nyáron sárga, télen feketésbarna, a *fiataloké* barnásfekete. Az *öreg*ek lába vörösesbarna, a *fiataloké* sötétbarna. A szem fiatal korban barnásszürke, később sötétbarna.

Mértéke: *H.* 20·3—21·5; *Sz.* 12·5—13; *F.* 6·3—6·5; *L.* 2·2—2·4; *Cs.* 2·4—2·5 cm.

A seregély egész Európában fel a 70° é. szél.-ig előfordul, úgy szintén Szibéria jó részében. Nagy elterjedése okozza azokat a színezeti eltéréseket, melyekre az imént reámutattam. Ezeken kívül még megkülönböztetik a Dél-Európában honos, tipikus alakjában foltozatlan fajtát — *Sturnus vulgaris unicolor* MARM. 1819 — sőt másokat is. Hazánkban — csak úgy mint egyebütt — általánosan ismert; noha nem minden

^{*} A különböző seregélyfajták jegyeit, eltéréseit ismertette BIANCHI: Ann. Mus. zool. del' Acad. imp. d. Scienc. St. Petersbourg I. 1896. Németül: Ornith. Monatsber. 165—169. I.

helyen egyformán gyakori. Tartózkodási helyekül rétek, legelők közelében fekvő vén, odvas fákkal bővelkedő erdőrészletek széleit szereti kiválasztani, a hol csókákkal, vadgalambokkal, harkályokkal, véresékkal mintegy közösen üti fel tanyáját. A mi Ausztriában, Németországban s máshol a nyugoti államokban annyira jellemző, hogy t. i. a házak táján mindenütt — akárcsak Alföldünkön a házi gólya — kifüggesztett vagy pusztapóznára tűzött költő ládikákban végzi szaporítását, azt sajnos, nálunk inkább csak híréből tudják. Alig látunk még hazánkban ilyen költő ládikákat — egyes próbáktól eltekintve — s a jövő zenéje az az óhajlás, bárcsak általánosabban elterjednének és népünk is megbarátkozva velök, alkalmazná saját érdekében. Tornyokon, házak repedéseiben sem igen fogunk minálunk a seregélylyel találkozni, mert hazánkban inkább vadmadár még s nem szorul annyira az emberi lakóhelyekhez. Ligetekben azonban, hol nagy, korhadt fák bőven vannak, rendes jelenség ő, mert a vizek közelét kedveli. A költési időszakon kívül réteken, mezőkön, kukoricza földeken, gyümölcsösökben, szőlőkben, a legelő jószág körül éli világát s mivel bohókás, eleven, mindig vig lényének legfőbb jellemvonása a rendkívüli társaságszeretet, ritkán láthatjuk egymagában, hanem mindig kis, többnyire azonban igen nagy csapatokban. A társas hajlam annyira ki van bennök fejlődve, hogy a kisebb csapatok is, a mint lehet bibiczek, csókák, fenyőrigók csapataihoz szegődnek. Nekik sokadalom kell, mintha csak tudnák, hogy az egyedüllét bizonyos unalommal jár — legalább közfelfogás szerint. Már pedig hogyan unatkozhatnék a seregély, mely szinte arra született, hogy másokat mókáival, vidámságával, csacsogásával mulattasson? Persze a társaságban rejő nagyobb oltalom ereje is vezeti, mint azt más komolyabb madárfajokról is tudjuk.

Hidegebb telű területekről a seregélyek ősszel délebbre vonulnak. Nálunk gyengébb télen, s főleg az alvidéken, gyakran maradoznak vissza áttelelők, java részök azonban eltávozik. De már kora tavasszal ismét jelentkeznek s a pacsirtákkal, vadgalambokkal együtt, legelső tavasz-hirdetőink közé tartoznak. Az országos középnap szerint *márczius 6-án* szoktak visszatérni; igen gyakran azonban már februárban is találkozhatunk velük.

A visszatért csapatok egyideig a réteket, legelőket járják, majd fészkelő helyöket foglalják el, párosodnak, kijavítgatják fészkeiket. Élénk sürgés-forgás uralkodik otthonuk táján, a mi ilyen neszes, vig madaraknál természetes is. Fészköket faodvakban száraz szálakból, szalmából, szőrökből, tollakból; pamutból építik. Április második felében, néha előbb

is, 5—7 kékes világoszöld, tojásdad vagy kissé gömbölyded alakú tojást találhatunk benne.

Tojásmérték: *H.* 27·5—29·8; *Sz.* 19·5—21·8 mm.

A tojások két hét múlva kelnek ki s körülbelül ugyanannyi idő alatt a fiókák is nagyra nevelődnek, kirepülnek. Néha az öregek másodszor is költenek, de ekkor 4—5 tojásnál többet nem raknak. A fiatal nemzedék csakhamar elhagyja a szülői ház környékét, a fészek-aljak csapatokba verődnek s mezőn, réten, gyümölcsösökben, különösen pedig legelőkön a jóság körül elősködnék.

Csirregés, csattogás, rikácsolás közt keresgélnek vagy röpködnek a fákra, ha pedig messzebb szállnak, suhogó, zajos szárnyecsapással — miközben hol tömött foltokban, hol lazábban, de rendszeren egyik a másiktól egyforma távolságban — méri a levegőt. Szabályos reptőkben néha hirtelen irányt változtatnak, felkapnak a magasba, egy-kettőt «felhőzve» gomolyognak, leszállnak s ismét keveregnek, míg végre végképpen leereszke-
kednek a földre. Mozdulataik nyugtalanok, frissek; a földön ügyesen szaladgálnak, közbe-közbe a disznók, juhok hátára szállnak s rajtuk valami elősködőt keresgélnek. Tartásuk hetyke, egész külsejük elárulja, hogy tehetséges, eszes, fortélyos állatok. Értik a tréfát, de komolyan is tudnak viselkedni. Ravaszságukat és számító előrelátásukat tekintők elárulja, mert kifejezésekben van valami kópéság. Hangjuk, énekük érdes, rikácsoló, sziszegő, miközben éles füttyöket, dallamos változatokat, sőt más madaraktól jól-rosszul eltanult strófácskákat, rekedt szótagokat, sőt flótázást is hallatnak, persze mindezt rendszertelen összevisszaságban. Azt mondhatnám: a szárnyasok között ők a Wagner-féle zenei irányzatot követik! De hát nem nagy sikerrel. Hogy azonban egyes emberi szavakat is eltanulnak, ajtócsikorgást stb. híven utánoznak, azt nem lehet kétségbe vonni. A fogságban tartottak e tekintetben elég bizonyosságot tettek nem kis multságára gazdájuknak. Magamnak is volt gyermekkoromban ilyen beszélő seregélyem, mely egészen megszeli-
dült. Egy alkalommal megszökött, de ismét visszatért kalitkájába s oly bizalmasan viselkedett mindenkor, mint valami hű kutya.

Tavaszzal és ősszel a nagy társaságokban kószáló seregélyek esténként mindig bizonyos kiválasztott hálótanyára, legszívesebben nádasokba húznak. Annýira szeretnek a magas nádban éjjelezni, hogy gyakran jó utjukba kerül, míg oda érkehetnek. Sopronban megfigyeltem, hogy a seregélyek alkonyatkor a Fertőre repültek, a mi — légvonalban — legalább is 7—8 km. utat jelent. Érdekes ilyenkor látni, a mint csapat csapat után nagy zajjal ereszkedik a nádba! Minden szálon annyian

ülnek, hogy meghajlik a súlyuk alatt. Néha ezernyre növekszik az összehülyekezők mennyisége.* Pitymallatkor ismét csapat csapat után hagyja el pihenő helyét; többnyire felrajjanak, néhányszor ismét levágódnak a nád közé s csak azután repülnek nagy sebtiben legelő helyeikre, szőlőéréskor pedig a szőlőkre.

Tápláléka főképpen rovarokból, álcákból, apró csigákból, szöcskékből, kukacokból, hernyókból, nyüvekből, legyekből, gilisztákból, lótetűkből, pajorokból, de gyümölcsökből, bogyókból, szükségben magvakból kerül ki. A mezőgazdaságnak rendkívül sok hasznot hajtanak, mert sereges életmódjukkal kiadóan pusztítják a rétek, legelők, szántóföldek veszedelmes apró ellenségeit, különösen a szöcskéket, sáskákat, kis meztelen csigákat, csimaszokat, a *Pieris brassicae*, *Agrotis*-, *Didyma*-, *Hadena*-, *Strigilis*-, *Hepialus*- és *Charaeas*-fajok hernyóit s ezek petéit. Az erdőben szintén csak hasznosan működnek, mert temérdek cserebogarat, ormányos bogarat emésztenek el, a legelőn pedig marhát, juhot megszállnak s a nyüvektől tisztogatják; erre vonatkozik bizonyos tátozásuk, a melylyel a szőrt, illetőleg a daganatot bontogatják. A jószág szívesen tűri műtevéseiket. Nem kicsinylendő, hasznos voltuk megítélésénél, az a körülmény sem, hogy nagy számban a gazdasághoz szoktathatók vagyis költő ládikákkal 50 vagy 100 párt is — a szerint mekkora a birtokunk — magunkhoz telepíthetünk, melyek azután a szónak teljes értelmében megtisztítják a környéket minden ártalmas rovartól, féregtől. A külföldön számtalan helyen tapasztalhatjuk ezt; itt az ideje, hogy kövessük a jó példát. (L. I. köt. 53. kép.)

De mint minden fénynek árnyéka is van, a seregélyek sem hiba nélkül valók — már t. i. a gyümölcs- és szőlőtermelő szempontjából. Mert szó a mi szó, a gyümölcsöt nagyon szeretik, s a szőlőket szüret előtt sok vidéken oly felhőszerű rajokban látogatják, hogy védekezés nélkül termésünket tönkre tehetnék. A madárijesztőket hamar megszokják, azért nincs más mód a hivatlan vendégek elűzésére, mint kereplőkkel, lövöldözéssel naponként többször, kitartóan ijeszgetni őket. Irtásra azonban ne vetemedjünk, mert ne felejtjük el az erdő- és mezőgazdákat, kik úgy tekinthetnek, mint egyik legigazabb szárnyas barátjukat. Még egy helyi és időszakos kártételét sem hagyhatom említés nélkül; u. i. a Hanyságban értesültem arról, hogy bizonyos nádasokban az ősszel

* 1897 szeptember 22-én este láttam a Fertő nádasaiiba vonuló roppant sereget, mely becslésem szerint 1 kilométer hosszú volt, szélessége pedig akkora, hogy legalább 100 seregély repült egymás mellett. Nem tulzás, ha számukat százezerre becsültem!

éjjelező ezernyi ezer seregély a nádat annyira összetördelte és rontotta, hogy egyes nádbirtokosok jövedelme e miatt tetemesen megrövidült. Beszéltek több száz forintnyi kárról. A védekezés itt is csak az lehet, mint a szőlőkben: riasztás, lövöldözés.

XLII. CSALAD.

PINTYFÉLÉK.

FRINGILLIDAE.

Általában kicsiny madarak, valamivel nagyobbak vagy valamivel kisebbek, mint a veréb. Csőrük rövid, rendszerint kúpalakú, hegyes csúcsban végződő, néha erős, tömött, íves ormú, sőt egyeseknél a kávák hegye túlfejlődve egymást keresztezi. A kávák egyenes élűek, azaz fogszerű kivágás nincs rajtuk. Első evezőjük egészen elcsenevészedett, a kézcsontjukra kilencz evező támaszkodik. Főleg erdőkben, kertekben, gyümölcsösökben, mezőket és utakat szegélyező fákon, egyesek nádban is élnek. Fészköket hol a földön, hol a fákon magasan, sőt némelyek oduban, többnyire csinos, szabályos csészealakban rakják s öt — ritkán egyszínű — tojást tojnak. Költés alatt a párok bizonyos kiválasztott s féltékenyen őrzött területet foglalnak le; azután társaságba verődnek, még pedig nem ritkán rokonneműek és fajúak is vegyesen. Hangjuk kellemes, sőt szép. Leginkább magvakat esznek, fiaikat azonban sokan kizárólag rovarokkal táplálják föl.

A. ALCSALÁD.

PINTYÉK.

FRINGILLINAE.

A csőrtő körül nincsenek serteszálak, a kávaélek végig egyenesek vagy mérsékelten ívesek.

120. NEM:

VERÉB.

PASSER *Briss.* 1760.

Színezetök szürke és barna; hátuk többnyire sötétebb hosszanti foltokkal tarkított s a hímek torka fekete. E nemnek typusa a házi veréb.

Oduban költenek, kivételesen szabadon, tojásaik fehéres alapon szürkés és barnás foltocskákkal borítottak.

A HÁZI VERÉB.

Passer domesticus (L.) 1758.

[*Fringilla domestica* L. — *Pyrgita domestica* Cuv., BRHM.]

Népies nevei: pirip (Szt. Ágotha, Fehérm.); esuli vagy csuri (Fehérm.); bazsar (Fonyód).

Jegyei: az *őreg hím* pofája szürkésfehér, *fejébubja szürke*, oldalt gesztenyebarnán szegve; a *tojó* különbözik a hímétől, torka nem fekete, szemsávolya agyagsárgás.

Leírása. Nem szükséges bővebben ismertetni e madár külsejét, mert mindenki ismeri, azért csak arra figyelmeztetek, hogy az *őreg hím* télen némileg más színezetű, mint nyáron, a mennyiben ekkor fekete torokfoltja, fehér, keskeny félholdszerű foltokkal tarkázott, a gesztenyebarna szín pedig, mely nyáron szemei mögött és nyakán (felülről nézve) igen élénk, inkább szürke; hátának alapszíne is sárgás rozsdabarna, nem gesztenyeszínű; csőre pedig sárgásbarna szaruszínű, ellenben nyáron kékesfekete. A fiatalok a tojóhoz hasonlítanak, de kopottabbak s szájzugok sárga.

Mértéke: H. 14·7—15; Sz. 7·4—7·9; F. 5·8—5·6; L. 1·9—2; Cs. 1·2—1·4 cm.

A veréb, a szárnyas világ ez igazi proletárja, legismertebb, legközönségesebb tagja, egész Európában és Ázsia jó részében el van terjedve s a hol az ember lábát megvetette és gabnát is termeszt, ott alig fogjuk nélkülözni. Afrika északi részein is otthonos. sőt betelepítve Észak-Amerikában,* Ausztráliában és Uj-Zeelandon is elszaporodott. Olaszországban a verebek színezete némileg eltérő, a mennyiben fejök bubja egészen gesztenyebarna, mellök felső része pedig fekete, világos tollszegésekkel [*Passer italiae* VIEILL. 1816 (cispalina TEMM. 1820)]. A kis-ázsiai, észak-afrikai és spanyolországi, de a Balkán félszigeten is előkerülő *berki verebek* [*Passer hispaniolensis* TEMM. (salicicola VIEILL.)] inkább mocsaras füzesekben, nádban tanyáznak s a közönségestől annyi-

* 1850-ben vitték át az elsőket Brooklynba (New-York mellett), ezek azonban elvesztek; de 1853-uból hoztak verebeket, melyek oly annyira elszaporodtak, hogy 1870-ben a keleti államokban mindenfelé közönséges számba ment.

ban különböznek, a mennyiben fejök és tarkójuk vörösbarna, válluk és hátuk fekete, világosabb tollszegélyekkel, a szemsáv fekete, pofák, nyakoldalak fehérek, az alsó test sötéten sávolt.

Mindenütt hol házak; falak vannak s a közelben kertek, gabona földek terülnek el, néha kellemetlen sokaságban tanyázik s folytonos csiripelésével, kihívó magaviseletével az utcái gyerek figyelmét csak úgy magára vonja, mint azét is, ki minden egyébre gondol, csak madarakra nem. Egész éven át hűségesen kitart lakásaink környékén, akaratlanul is lépten-nyomon beléje botlunk az udvaron, kertben, szemétdombon, háztetőn, utcán, mezőn stb. Kotnyeles, könnyelmű, szemtelen, e mellett ravasz, eszes állat s a mint ilyen «svihákhoz» illik, nemesebb tulajdonságok nélkül szűkölködve, a percznek él. Jelleme több, mint századvégi. Ingatag, csak az élvhajhászatban, anyagi érdekek kielégítésében következetes. Hevesvérűsége számtalan léha kalandokba ragadja, a mi erkölcsösségére nem a legjobb világot veti. Az emberhez való szoros viszonyának tanulságait jól kihasználja s megjegyzi: bizalmas, tolakodó, mikor nincs mitől tartania, máskor meg félénk, óvatos; minél tapasztaltabb, öregebb lesz, annál inkább. Értelmi fejlettségének bizonyosságait lépten-nyomon megfigyelhetjük. A társaságot szereti, de önzését, egyéni érdekeit sohasem felejtí el, azért czivakodó, más bajából — még ha avatatlanul is — előnyöket szerez magának, gyengébbek ellenében kiméletlen, gögös, csak úgy mint a hatalmasabbakkal szemben sunyi és kitérő. Akár bőségben él, akár szűkséget szenved: kedélye egyformán vidám, s ábrázatja nem változik. Ebben is hasonmása az igazi «világfiaknak», kik egyik nap teli erszénnyel csak oly képpel járnak, mint a másikon üressel. Szívós természetök nem egyhamar törík meg. Tisztességre nem sokat adnak, a becsületnek is inkább csak látogatát őrzik, hangoztatják anélkül, hogy szorosan ragaszkodnának hozzá. Modoruk — s ebben nem «világfiak» — nyers, parasztos, mint megjelenésök sem finom. A földön nem lépkednek, hanem ugrálnak, az ágak közt is többnyire nyugtalanok, csak ha egymagukban vannak, ülnek tovább egy-egy helyen hetykén csiripelve, megvetve, lenézve környezetöket. Reptük sebes, gyors szárnyesapású, de nem könnyed.

Alig olvadt el a hó, az első melegebb napsugarak fellobbantják bennök a szerelem szikráját; hangos csiripelések, elkeseredett veszekedések — miközben a vetélytársak gyakorta a földre hullanak — hirdetik a párszerzés idejét. Fészköket többnyire jó magasán, hol valami hasadékba, falilyukba, padlásgerendázat vagy a házak ékítményeinek rései közé s egyéb helyekre rakják, néha azonban megszorulva, szabadon, fákra is fész-

kelnek. Hogy a ^{házi} molnárfecske fészkeit is szeretik lefoglalni, eléggé ismeretes; bitorlását a kicsüngő szalmaszálak szokták elárulni. Néha egy-egy fán több pár, sőt alkalmas helyeken — különösen házak, nád- és szalmafödelében — valóságos telepekben szaporít. Aránytalan nagy fészke szalmából, tollakból, szőrökből, czérnából, pamutból, kóczból s mindenféle lim-lombból összehordott meleg tákolmány. Fészkealja 5—6 tojásból szokott állni, melyek rendes alakúak, fehér alapon szürkés és vörös-barnás foltocskákkal behintettek; általában meglehetősen változók.

Tojásmérték: H. 21—23·6; Sz. 14·5—16·5 mm.

Márczius végén már letojnak s áprilisban javában kotlanak. Évenként azonban 2—3-szor is költenek. A fiókák 13 nap alatt kelnek ki. Otthonát, családi életét nyiltan kitárja, nem rejti el. Ott ül a «kanveréb» háza portáján, akár csak azok a bizonyos, falusi házaink előtt nyugodtan pipázó alakok, kiknek arczáról a háziur kényelmes önmegelégedése sugárzik, az a kifejezés, mely mást alig mondhat, mint: «Itt én vagyok ám az úr!»

A költésben, a fiókák nevelésében hím és tojó egyformán kiveszik részökét: e tekintetben szemrehányással nem illethetjük. Már hogy azután házasságuk minden ízében kifogástalan és példás-e? azt nem akarjuk erősíteni. Hogy hűségök nem rendíthetetlen, valószínű. Búslakodást nem ismerve, vesztett párjukat is hamar felejtik: gyászév, özvegyi keserv előttük teljesen idegen fogalmak. Kisérletképpen egy verébpárból ellöttem a hímét; a délelőtt megözvegyült tojó délutánig már más férjet szerzett magának. A következő napokon ismétettem ezt s még három hímét löttem el a fészkek bejárójából. A tojó mindig fél vagy legkésőbb egy nap alatt szerzett magának új hitvestársat.

Tojásaikat sem féltik valami nagyon s ha fészköket bolygatjuk is, nem egy könnyen hagyják azt el; ha pedig egy-egy tojásukat elveszszük s ezt nap-nap után ismételjük, tovább tojnak, mint a jó tyúk.

Esténként bizonyos védett s éveken át megtartott helyekre járnak aludni s itt sokszor roppant számban gyülekeznek össze. Sűrű borostyánnal, felfutó növényekkel borított falak, áthatatlan bokrok, sövények, padlások, repedések, dús lombozatú, gazdag ágazatú fák s hasonló helyek azok, melyeket legszívesebben választanak hálótanyául. Télen kéményekben, pajtákban szintén szívesen elülnek s molnárfecske fészkekben is. Éjjeli tanyájukra rendszeren szürkületben húznak, mikor is csapat csapat után vágódik le a sűrűbe, ágakra s éktelen csiripeléssel tölti be a környéket, míg csak végleg el nem pihennek. A főváros «Erzsébet-tere» remek példája ilyen alvó helynek, de nemcsak látványosság.

hanem csapás számba is megy, a miről e tér környékén lakó családok beszélhetnek. Annyira makaesul ragaszkodnak az ilyen kiválasztott hálótanyához, hogy nem lehet őket onnét egykönnyen elűzni.

Nagyobb városokban a szénraktárokban, kéményekben tartózkodó verebek egészen kormosak s feltűnők. Habár a rendnek, tisztaságnak nem valami kényes barátai, mégis gyakran fürdenek vízben, porban egyaránt. Tartásuk sem feszes, szárnyukat többnyire kissé lelógatják s hanyagul hordozzák.

A kirepült fészekaljok többnyire csapatosan járnak s ezek a csapatok ősszel néha igen felnövekedve látogatják a gabna földeket, szőlőket. A hol biztos élelmet tudnak, azokon a helyeken rendszerint minden nap bizonyos órákban vagy többször is, megjelennek.

Táplálékuk igen sokféle, hamar megeleégesznek valamivel s éppen nem válogatók. A szemetet, hulladékot csak oly mohón keresgélik össze, mint a hogy az édes gyümölcsökből nyalakodnak, s a gabnát és magvakat, növényhajtásokat, rügyeket, rovarokat, hernyókat, legyeket stb. falatozzák. Mégis legfőbb eledelök a gabona, fiókáik táplálásában meg a rovarok — a többi azután jön. A míg gabonát találnak, alig törődnek más élelemmel; a kalászokat letördelik, a kéréket megdézsmálják, a pajták, magtárak, kazalok rendes vendégei s károsítói. Mivel tömegben s ugyanarra a helyre nap-nap után ellátogatnak, a mezőgazdát érzékenyen megrövidíthetik. Nem csoda hát, hogy a tót ember így sóhajtott fel «aranykalászsza! ékes» Alföldünkön, látván a garázda verébesapatokat a buzán:

«Boldog zországa tót zországa! nincs ott veréb»

a mire persze a magyar ember sem maradt felelettel adós, s találóan oda vetette foghegyről:

«De búza sincs ám!»

Tompa sem felelheti el zsványkodó falatozásukat s méltán panaszkodik reájuk:

«Elnézem a jó magvetőt:
Olyan rögs kemény a föld!
De ő mégis csak szántogat,
Remélve dús kalászokat.
S ha sárgulnak kalásza:
Veréb pusztítja, vágja ki!»

Tavaszsza, ha gabnához nem jut, dudva- és egyéb magvakat is eszik, de hernyókat, rovarokat, bogarakat, férgeket, pilléket és cserebogarakat is fogdoz, pusztít. A gyümölcsfákon kivált a *Geometra brumata* hernyócskákat

szedegeti. A fiókákat részben szintén rovartáplálékkal nevelik föl s az első költést majdnem kizárólag. Későbbi fészekaljoknak azonban, mikor teljes a gabonaszem, ezt is hordanak. Megfigyeltem, hogy az első pár nap alatt tisztán csak rovarokkal etették kikelt fiókáikat, de azután már a gabonaszem majdnem minden egyebet kiszorított élelmők sorából. A kertben, gyümölcsösökben sohasem támadnak elhatározó erővel a fák ellenségeire s a rovarcsapást, hernyószaporodást korántsem gátolják meg, legföljebb alig észrevehetően korlátozzák. E mellett — mint kétségtelenül tapasztaltam — a gyümölcsfák, cserjék féregmentes virág-bimbócskáit, rügyeit is lecsipdesik, s nem csak kivételesen teszik ezt, hanem rendszeresen, úgy hogy védekezni kellett ellenük. Még egy rossz tulajdonságukat is szóba kell hoznom, t. i. hogy ott, a hol befészkelődhetnek, békésen élhetnek s elszaporodhatnak, más kellemes, szép, énekes és hasznos madarakat elriasztanak, kiszorítanak; az oduban fészkelők elől pedig az alkalmas üregeket, kiakasztott költőládikákat elfoglalják, csak úgy, mint a molnárfecske fészkeket is.

Hogy a gyümölcsternést, különösen a cseresznyét, szőlőt is rendszeresen rontják, károsítják, szintén meg kell említenem. A méheket is, főleg a leszállókat — mint többszörösen megfigyeltem — gyakran fogdossa, s fiókáit is eteti velük. Összefoglalva mindezeket, azt mondhatjuk, hogy gazdasági értéke bizony nem sok van. Az évnek jó részében, ott, a hol nagyon számos a mezőgazdának tisztán csak kárt okoz; az erdőszre egészben véve közömbös; a szőlőgazdának káros, a gyümölcstermelőnek és kertésznek, néhány hónapig hasznos vagy közömbös, esetleg káros. Ott, a hol igen nagy számban él, kellemetlen és káros tulajdonságai előtérbe lépnek, ellenben a hol gyérebben tartózkodik, közömbös. Annak a sok vitatkozásnak tehát, mely a veréb káros és hasznos voltát s a vele szemben követendő magatartásunkat illette, eredménye általánosságban az, hogy egyes veréb vagy kisebb számú helyenként közömbös, esetleg még költéskor hasznos is, elszaporodva s túlságosan elhatalmasodva azonban inkább ártalmas. Hogy nem méltatlanul éri őt ez ítélet, bizonyítja az Egyesült-Államok gazd. ornithologiai állomásának vezetője is, ki a betelepített verebeket egyenesen «átoknak» mondja, melyek közérdekből irtandók. A mi viszonyaink közt is gabnaéréskor, ősszel, tize-delhetjük őket s gyümölcsfákon, mák-, borsó-, kender-, köles stb. földeken bizony erélyesen védekeznünk kell ellenük, vagyis minden esetben, mikor károosságuk nyilvánvaló. Inkább legyen kevesebb belőle, mint több; olyan siheder, a ki Amerikában sem javult meg, nem sok kiméletet érdemel.

A MEZEI VERÉB.

Passer montanus (L.) 1758.

[*Fringilla montana* L. — *Fr. campestris* SCHRANK. — *Passer montanina* PALL. — *Pyrgita montana* CUV. — *Pyrg. campestris* BRHM.]

Jegyei: kisebb, gyengébb termetű, mint az előbbi; a hím, tojó és fiatalok színezete nem különbözik, legfőljebb az utóbbiak kopottabbak s a tojók fekete torokfoltja kisebb; egyébként színezetök hasonlít a házi veréb hímjéhez, csak hogy szárnyukon az alsó fehér harántsáv élesebb, fejök búbja pedig egészen csokoládészínű, fültájékukon fekete folt van s nyakuk oldalain örvszerű fehérarajzolat, mely azonban a tarkó alatt meg szakad.

Mértéke: *H.* 13·9—14·2; *Sz.* 6·6—7; *F.* 5—5·4; *L.* 1·8—1·9; *Cs.* 1·1—1·2 cm.

Európa legnagyobb részét lakja s Ázsia mérsékelt, úgy meleg övében is honos. Nem ragaszkodik annyira az épületekhez, mint a házi veréb, habár nem is kerüli azokat, sőt néha meg is telepszik rajtuk. Mégis inkább erdőségeken, ligetekben, gyümölcsösökben, fasorokban van otthon s favodvakban költ. A rétisas fészkekben — egész telepekben — szintén felüti házi tűzhelyét. A hegységben valamivel magasabbra nyomul mint előbbi, de a havasokon, fenyőerdőkben nem akadunk reája. Leggyakoribb a falvak táján, kertekkel, fűrészletekkel váltakozó gabonatermesztő vidékeken. Életmódja, szokásai, képességei nem igen ütnek el a házi veréb sajátosságaitól, legfőljebb valamivel fürgébb mozdulatu, élénkebb, vékonyabb szavu. Ő is többször fészkel évenként s 3—5, fehér alapon szürkés, barnás foltcskákkal, vonalakkal sűrűen borított tojástart.

Tojásmérték: *H.* 18—20·5; *Sz.* 13·5—14·5 mm.

Költés után a kirepült fészkek aljak nagy csapatokba állnak s a gabonaföldeket látogatják. A cseresznyét, szőlőt, borsót nem igen dézsmálják, fiókákat tisztán rovarokkal etetik, csirázó magvakat, finom növényhajtásokat nem bántanak s a rovarokra, hernyókra tavasszal épp úgy reátámadnak, mint a házi veréb. A gabonaföldeken azonban, szérűskertekben, magtárak körül káros, kertekben, gyümölcsösökben inkább közömbös.

121. NEM:

MEGGYVÁGÓ.

COCCOTHRAUSTES Briss. 1760.

Izmos, erős, zömök termet, aránylag rövid fark s különösen túlságos vastag, feltűnő erős csőr, nemkülönben sajátos alakú másodrendű evezők jellemzik őket. Ezek hegye, külső szélükön, hajlott kertikés alakú, belső szélükön pedig ~ alakban kivágott.

A MEGGYVÁGÓ.

Coccothraustes coccothraustes (L.) 1758.

[*Loxia coccothraustes* L. — *Coccothraustes vulgaris* PALL. — *Fringilla coccothraustes* MEYER. — *Cocc. deformis* KOCH. — *Cocc. atrigularis* MACG. — *Cocc. europæus* SWAIN.]

Népies nevei: vasorrú; kosorrú veréb (Debreczen); magnyító; vasorrú pinty; cseresznyemadár (Udvarhely); megymagtörő (Szilágym.).

Jegyei: jóval nagyobb, erősebb mint a veréb, *rendkívül* aránytalan, nagy csőre minden más madarunktól megkülönbözteti.

Leírása. Az *öreg hím*: fejbúbja, pofái fahéjbarnák; hátsó nyaka szürkés; háta sötét gesztenyebarna; faresikja és középső farktollai sárgás fahéjszínűek; torokfoltja, a csőr tövének szegése, a szem és csőr között levő sáv fekete; az elsőrendű evezők belső felének közepén fehér folt, egyébként az evezők feketéskékek, ibolyás érczfénynyel (mint a vetési varjunál), a nagyobb szárnyfedők elől szürkésfehérek, némi barnás árnyalattal, mely hátrább mindinkább elnyomja a fehéres színt. a kis szárnyfedők barnásfeketék; farkalja fehér, némi agyagsárgás árnyalattal; az egész alsó test szürkésibolyás és fahéjbarna színek keveredését mutatja; a fark fekete, hegyén és különösen a tollak belső felén fehér folttal, mely a szélső tollakon legnagyobb, a középsőkön legkisebb; csőr világos kékesszürke, a kávák élei és az alsó káva közepe hússzínű; a lábak barnás hússzínűek, szürkésbe játszó; szemei világos rózsaszínűek vagy fehérek. A *tojó* alsó teste világos, fehéresszürke, az evezők külső széle hamuszürke, a fejbúb szürke, a pofák szürkés agyagbarnák, legbarnább a tarkó és a szemek mögött levő rész; szemei barnásak. A *fiatalok* fejbúbja olajsárgás, sötét foltocskákkal; a torok fakósárga, hátuk

kávébarna, alsó testök szennyes fehér, oldalai rozsdásbarna árnyalattal és sötétebb harántfoltokkal, szemök szürkésfehér.

Mértéke: *H.* 17—18; *Sz.* 10·1—10·9; *F.* 5·2—6·2; *L.* 2·1—2·2; *Cs.* 2—2·3 cm.

Kivéve a Sarkkörbe eső tájakat, egész Európában előfordul, áttekintve Ázsia szomszédos részeibe s Algériában is találták. Magyarországon elég közönséges, habár, mint mindenütt, korántsem minden vidéken. Legszámosabb a lombdőkben, kivált bükkösökben, tölgyesekben, és nagyobb angolkertekben, ligetekben, melyek gyümölcsösökkel határosak. Őszel levonulnak a kertekbe, házak környékén tenyésző bogyós bokrokra, fákra, de már nyáron is elköszálgatnak a pirosuló cseresznyefákra. Télen egy részök — ha igen zord az idő — délebbre húzódik s a tavasszal tér csak vissza. Legszívesebben a magas fák koronájában, a lombok közt ugrál vagy a fa tetejére telepszik, éles: *zix*, *tix*, *pix* szavát hallatva, a mit vontatott *ziő*, *züé* szótagok követnek. Meglehetősen bizalmatlan természetű s hosszabb ideig nem marad egy helyen, hanem hamar kereket old. Repte gyors, surrogó, de bizonyos megerőltetés benyomását kelti. Repülve is gyakorta hallatja pisszegő, átható szavát. Áprilisban fészkel. Fészket hol embermagasságban, hol 10 méternyire a föld színétől gyümölcsfákra, erdei fákra rakja. Meglehetősen lapos alkotmány ez; burka vastagabb, csészéje finomabb ágacskákból, gyökérszálaeszkákból van építve, melyek közt egy-egy kis mohadarabot, néhány száraz fűszálat, szőrt is találhatni. Májusban 4—6, halványzöldes alapszínen, ritkán álló hamuszürke és sötétbarnás foltocskákkal, karczokkal, erekkel tarkázott tojást rak, melyeket a tojó két hét alatt költ ki.

Tojásmérték: *H.* 21—26; *Sz.* 16—18 mm.

A szárnyra szabadult fészkekaljak nem szélednek el, hanem egy ideig közösen látogatják a magvas, gyümölestermő fákat. Később is két-három darabból álló — ritkán nagyobb — laza társaságokban, vagy pedig csak egyenként járnak. Más madarakkal, sőt rokon fajúakkal sem törődnek, mert életmódjuk, táplálkozásuk egészen különleges lévén, közös érdekeik úgy sincsenek. Első sorban ő is magevő ugyan, mint a többi pintyek, csak hogy nem annyira finom magvakat, mint inkább kemény, csontos gyümölcsmagvakat kedvel. Erős csőrével — mint azt más helyt (L. I. köt. 61. lap) már ismertettük — könnyű szerrel szétzúzza ezek héját, hogy a tulajdonképpeni lágy belsejüket elkölthesse. Kivált a cseresznye magvait szereti ropogtatni, nemkülönben a bükkmagot. Bogyómagvakat szintén szívesen falatoz, kivált a vörös som (*Cornus sanguinea*), fagyal (*Ligustrum vulgare*), madárcseresznye, galagonya, vörösberkenye s egyéb fa- és cserje

magjait. A gyümölcs «husát» nem eszi meg. Szükség esetén növénymagvakra fanyalodik s tavasszal a fák rügyeit is lecsipdesi. Rovarokat mellesleg szintén fogdoz — különösen költés idejében — sőt hernyókat, bábokat, álczákat is. Fiókáit kezdetben leginkább lágy rovarélességgel táplálja s lassanként szoktatja őket keményebb magtáplálékra. Ott, a hol nagyobb számban él, a magtermésben csak úgy, mint a cseresznyefákon kárt okozhat s ilyenkor a rendesen meglátogatott helyekről el kell őket riasztanunk. Egészben véve azonban inkább közömbös madárnak mondhatjuk, mert oly nagy számban sehol sem fordul elő, hogy érezhető kárt vagy hasznót tehetne az embernek.

122. NEM:

PINTY.

FRINGILLA L. 1758.

Ide tartoznak a család jellemző fajai. Valamivel karcsúbb termetűek, mint a verebek, kellemes, erős hangúak, színezetök élénk, de nem rikító, szárnyuk többnyire tarka.

A HAVASI PINTY.

Fringilla nivalis L. 1766.

[*Fringilla saxatilis* KOCH. — *Plectrophanes fringillioides* BOIE. — *Montifringilla nivalis* BRHM. — *Orites nivalis* KEYS. & BLAS. — *Chionospiza nivalis* KAUP.]

Jegyei: nagyobb, mint a háziveréb; feje sötét hamuszürke; az öreg hím torokfoltja fekete; háta sötétbarna; a nagy evezők barnásfeketék, a többi szárnytollak majdnem mind fehérek; alsó test szürkésfehér; a középső két farktoll fekete, a többi fehér, csak hegye fekete; nyáron a csőr fekete, télen viaszsárga; szem sötétbarna; lábak barnásfeketék.

Mértéke: *H.* 16—16·9; *Sz.* 11·5—12·1; *F.* 7·5—7·8; *L.* 2·1—2·3; *Cs.* 1·3—1·4

Közép-Európa havasaiban fordul elő. A kaukazusi példányok eltérnek a nyugotiaktól, a mennyiben fejük barna s alsó testök fehérebb (*alpicola* PALL.). Hazánkban ritka, habár több adatunk bizonyítja a Kárpátokban való előjvetelét. Így a Közép-Kárpátokban Vereskő vidékén, a Felkavölgyben, csapatokban látták és lőtték néhányszor s Késmárkon is fogták. Egy 1869-ből

való példány a szepes-bélai madárgyűjteményben, szintén a Kárpátokból került; ugyancsak Sz.-Bélán 1873-ban is fogtak egyet. Zakopanén 1876. márczius 21-én KOCYAN főerdész fogott egy ♀-t, mely gyűjteményébe utott. PETÉNYI szerint 1833, februárius havában, a trencsényi hegyekben mutatkozott.* A Nemzeti Múzeumban két ♂ példány van; az egyik Oraviczról, a másik a Felka-völgyből. GRUNACK a Bucsesen állítólag fészkelve találta 1891 június 21-én; illetőleg egy fészket tojásokkal talált ott, melyeket mint e madárfajéit határozott meg.

A FENYŐ PINTY.

Fringilla montifringilla L. 1758.

[*Fringilla flammea* Bes. — *Fr. septentrionalis* BRUM.]

Népies nevei: borpintyőke; nikovicz; klikovicz.

Jegyei: pintyőke nagyságú; hátának alsó fele középen fehér, szélein fekete; mellének közepe és hasa fehér; alsó szárnyfedői a hónaljban sárgák; szárnya fekete-fehér, sárgás és rozsdás tarkázatokkal; az alsó test oldalain feketés cseppalakú foltok; 1-ső evező hosszabb, mint a 4-ik; a szélső farktoll külső töfele s hegyének belső széle fehér. Őszszel — nyáron nem fordul elő nálunk — begye és melloldalai rozsdaszínűek. A *hím* feje fénylő kékesfekete, úgy nyaka (felül) és hátának felső fele, mely színezet őszszel és télen rozsdásbarna tollszegésekkel tarkázott. A *tojó* és *fiatalok* fején, nyakán, hátán még inkább elnyomják a szürke és barnás tollszegések a fekete alapszint. Csőre (őszszel és télen) sárga, csak hegye fekete; szeme sötétbarna, lábai sárgásbarnák.

Mértéke: *H.* 15·1—16·2; *Sz.* 8·6—9·7; *F.* 6·3—7; *L.* 2—2·2; *Cs.* 1·3—1·4 cm.

Hazája Európa és Ázsia északi részeire terjed. Skandináviában legdélibb fészkelő helyei alig vannak a 60° é. szél.-nél, Szibériában pedig az 50° é. szél.-nél délebbre. Télen mérsékeltebb övek alá, földrészünkben a Földközi-tenger partvidékeig, levonul. Ilyenkor nálunk is rendszeren jelentkezik, pintyek és sármányok közé elegyedve, többnyire csapatosan. Néha ezek a csapatok roppant számra növekszenek, különösen novemberben és februárban, mely időben java vonulásban szoktak lenni. Régen figyel-

* Idevágó adatok: Mitth. Orn. Ver. Wien 1882. 102. l. — Sitz.-Ber. d. Ver. f. Naturk. Pressburg 1857. 27. l. FRIVALDSZKY: Aves Hungariae 84. l. — Orn. Jahresh. von Oestr.-Ungarn 1882. l. 132. l. — Aquila 1897. 264. l.

met keltettek ezek a vándorseregek s már a «Magyar Hirmondó» 1794-ben így ír róluk: «Kassa, Böjtmáshavának 7. napján. A mult februárius közepe felé elkezdvén, csaknem egész végéig, majd minden napon láttatott által kelni, Isten tudja honnan, városunk felett az apró madaraknak számlálhatatlan sokasága... Homályosságot vetett a nagy sűrűség, valamint a sáskák tömött tábora. Bámult s iszonyodott az ember e szokatlan s csak végét nem érő költözésen. Ki győzné leírni, kinek-kinek ez alkalmatossággal tett itéletét, jövőndölését...» Megmondja azután a közlés, hogy *nikoviczok* vagy *klikoviczok* voltak ezek, mely a mi madarunknak tótba és németbe is átment neve. Atyám is tanuja volt Kőszegen ilyen tömeges vonulásuknak s mint írja, majdnem egy óráig suhogva folyton jöttek — s hajtóvadászatón lévén — állása körül az egész erdőt megszállták. Nálunk tartózkodása alatt kezdetben erdőkben — főleg fenyvesekben — található, majd a szőlőkben, kertekben, gyümölcsösökben, pajták körül, országutakon, mezőkön, hol verebekkel, sármányokkal jár táplálék után, mely különböző magvakból áll. Hazájában azonban rovarokat is eszik s fiókáit is azokkal tartja. A mezőkön, szőlőkben, kertekben igen sok dudvamagot emészt el s kiválóan hasznos, erdőkben — ha nem nagy mennyiségben jelentkezik — közömbös, de ha tömegesen s huzamosabban tartózkodnak ott a vendégeskedő csapatok, a fenyő- és bükkmag termésében károkat okozhatnak.

AZ ERDEI PINTY.

Fringilla coelebs L. 1758.

XXIII. tábla.

[*Fringilla alpestris* BRHM. — Fr. *nobilis* SCHRANK. — Fr. *hortensis* BRHM.]

Népies nevei: pintyőke; szemeti pinty (Erdély); árva pinty; siró pinty; csicsimé madár (Baranya m.); borpintyőke (Baja).

Jegyei: szárnyán két fehér haránt csík, az alsó keskenyebb, sárgásba hajló. Az őreg hím fejébúbja, nyaka hamuszürke; háta gesztenyebarna, farsikja s a hát alsó része is sárgászöld; alsó teste egészben vasderes (barnába játszó halvány megyszínű); a szárny főszíne barnásfekete, fehéressárgás, sárgásszürke tollszegésekkel, főleg az evezők külső szélén; a fark szürkésfekete, a két szélső toll túlnyomóan, a következők csak részben — hegyük belső felén — fehérek; csőre tavasszal kékes palaszínű, ősszel világos barnás hússzínű; szemei sötétbarnák; lábai szenyyes hússzínűek. A tojó főszíne fölül zöldes szürkibarna. alul fakó

szürkebarna, legvilágosabb a torka. A *fiatalok* a tojóhoz hasonlítanak, de piszkosabbak, alsó szárnyfedők olajbarnák; a hímek melle vörnyeges árnyalatú, szárnyuk sötétebb.

Mértéke: *H.* 15—16; *Sz.* 8·5—9·3; *F.* 6·3—7·2; *L.* 1·8—2·1; *Cs.* 1·2—1·4 cm.

Mindnyájan ismerjük őt a csengő szavú, vidor kedvű, erdeinket és kertjeinket annyira élénkítő pintyökét, mely az év legnagyobb részét nálunk tölti, habár telente csak kisebb számban, mert legtöbbje elmene-kül a zord idő inségei elől délibb vidékekre. Különösen a tojók érzékenyebbek s kemény télszakán alig láthatók. Vonuláskor a hímek és tojók is — éppen kényességük különböző foka miatt — külön-külön utaznak, ritkán elegyesen. A mint nálunk majd mindenütt, úgy egész Európában is általában közönséges madár, de a Sarkkörön túl csak Skandináviában hatol föl, egyébként a 62° é. szél. köre elterjedésének határa. Ázsia szomszédos részeiben s Észak-Afrikában is előkerül itt-ott, utóbbiak hímjei azonban — több kutató szerint — alul nem oly megyszínűek, inkább ibolyásak és pofáik hamuszürkések. A színezet e két eltérő szélsősége között azonban átmeneti alakok is vannak s azért az utóbbiakat inkább csak fajtának tekinthetjük (*Fringilla coelebs spodiogenys* Br.).

Alig serkedt ki a ²sárga libavirág és a hóvirág fehér csegetyűje, a téli álmukból éppen csak ébredező lombos fákról elsőnek a pintyöke messze csendülő, határozott énekstrófája hirdeti a születés, életrekelés évszakának beköszöntését. Néha még télen is, mikor kivételesen enyhe, napos idő jár, kezdi csicsergését, mely azonban még akadozó, kevésé gördülő, mintha csak tanulgatna. Nincs még «hangulatban», nem lobbant még fel benne az az örök, mindent átalakító, mindent megmelegítő, jeget olvasztó láng — az erők ereje: a szerelem. De ha fájának «szép neme» is visszaérkezett a régi otthonba, nincs az a hatalom, mely visszafojthatná érzelmeit. Hevesebben, lázasabban dobog az a kis madár szív, mely lüktető indulatait nem tolmácsolhatja mással, mint hangjával, dalával. Márcziusban mindenfelől fülünkbe száll a pintyek dala s még inkább áprilisban, mikor a virágzó gyümölcsösökben, zöldelő, fészlő erdőkben sétálunk; nemcsak a síkságon, a hegyek közt is, kivált a lombosodó bükkösök égnek törő ágairól. S minő friss, kedves ez az ütemes dal, mely a csendes lombosátor árnyékos tereit betölti! Csupa szenvedély, felindulás. Egész lényök izgatott. A vetélytársak elkeseredett viaskodásban mérik össze erejüket, egymást csipkedve a földre bukfencveznek, annyira önfeledten, hogy majdnem kézzel megfoghatjuk őket. Később is,



$\frac{3}{4}$

ERDEI PINTY
FRINGILLA COELEBS L.

KENDERIKE
CANNABINA CANNABINA (L)



mikor már az otthon meg van alapítva, féltékenységek folyton éber, s nem tűrik, hogy idegen madár közeledjék házuk tájára. Félelmöket *khrrü, trrrü* hanggal jelzik-s csak ha bizalmatlanságuk megnyugodott, hallatják csendülő, a szénczinege hívogatójához hasonló, de erősebb *pink, pink-jüket*. Nevét is ettől kapta, mert a nép fülébe vette magát ez a hang. Nem esoda ha versecskében is él vele a magyar, mikor kedvesét hasonlítja madarunkhoz:

«Pin, pin, pin, pin pintyőkécském
Kin, kin, kin, kin kincsecskécském».

Máskor a hangfestés elmarad s kedveskedő kicsinyítések pótolják azt:

«Édes dudu duduskám
Szép babukám babuskám,
Alakom, angyalkám
Pintyőke madárkám»

Április második felében már elkészül remekbe járó fészkenek építésével. (L. I. köt. 43. kép.) Mert csakugyan mestermű az! Alakja hengeres, külső burka zöld mohából van rakva s zuzmókkal kiczifrázva, pókhálókka, finom szálacskákkal tömöttre szöve, sima csészéje tollacskákkal, szőrökkel, finom gyökerecskéekkel, gyapjuval melegre bélelve. A fészek 3—15 méter magasan, leginkább valami nagyobb fa erős oldalágának vége táján, elágazás tövében áll s külseje, anyagának színe annyira hasonlít az illető fa kérgéhez, hogy alig lehet tőle megkülönböztetni s megtalálni. Tapasztaltam, hogy fenyőfákon — a Kis-Kárpátokban — talált fészkek sokkal hanyagabbul voltak épülve, mint pl. gyümölcsfákra rakottak s külsejükről hiányzott a zuzmó, egész burkolatjuk egyszínű zöld erdei mohából állván. Nyilván azért, mert a sűrű fenyőn így jobban alkalmazkodhatik az környezetéhez.

4—6 tojást rak, melyek meglehetősen változékony színűek, többnyire halvány szürkéskékes alapszínen, néhány vörösesbarna foltocskával, vöröses elmosódásokkal és erősebb, sötétebb foltocskákkal márványosan tarkítottak. Ritkaságként egyszínű tojásokat is keríthetünk.

Tojásmérték: H. 18—20; Sz. 14—14·8 mm.

Az első költést többnyire május végén, június elején, a második követi, sőt megesik, hogy egyes párok, ha igen korán megkezdheték a fészkelést, még harmadszor is családalapításra szánják magukat. A fiókák két hét múlva látnak napvilágot s igazán gondos nevelésben részesülnek. A szülők szakadatlanul örködnek családjuk biztonságára s buzgalmukban egymással vetélykednek. De miután a kicsikék anyányiak lettek, lábra állottak

s élelmöket maguk szerezhetik meg, meglazul a családi kötelék; az öregek újból szaporítanak, a fiatalok pedig ifjúságuk aranykorát élvezik végig: gond nélkül, szabadon úgy, a mint csak madár lehet a természet szép ölében.

A pinty lényében az üdeség, fürgeség kidomborodó vonás; különösen mikor énekel, valami felfrissítőt, vidámítót találunk megjelenésében. Idegrendszere igen érzékeny, s ha a nép azt tartja, hogy mikor a pintyek izgatottak és igen énekelnek, időváltozást éreznek: hát elismerhetjük a tapasztalás helyességét. Repte gyors, nagyobb távolságokra hullámos, a fák koronái közt — kivált mikor kergetődznek — rendkívül ügyes, nyilaló. A földre gyakran leszállnak s lassan, kényesen lépkednek. Néha fejök bubján tollaikat felborzolja, a mi arra vall, hogy kedélyeskedni is tudnak. Az ágakon nem annyira ugrándoznak, mint folyton ide-oda sétálgatnak, a mi igen sajátságos tulajdonságuk. Táplálékuk tavasszal, nyár elején, nyáron hernyókból, apró rovarokból, álczákból, pókokból, legyekből, kukaczból, kis pillékből stb., mellesleg magvakból áll. Mialatt fiókáikat nevelik, a rovertáplálék majdnem egészen háttérbe szorítja a növényi eledelt. Később, mikor az olajos magvak érni kezdenek és kínálkoznak, — tehát ősszel, télen — ezekre veti magát s rovarokkal nem törődik. A káros rovarok pusztításával, hernyózásaival, gyümölcsgazdáinknak határozottan hasznót hajt. A veteményes földeken, konyhakertekben, s olajos magvakat termő gazdasági növénytablákon (mák, kender, repce stb.) azonban csak úgy, mint erdei vetésekben, erdei famagvakban (fenyő, bükk) helyenként, időnként érzékeny kárt is okozhat. Mert ilyen bő tápot nyújtó helyeket rendszeresen látogat, még pedig gyakran csapatosan, sőt más rokonfajokkal egyesülve. Aratás után a kopár mezőkön, gazos tarlókra, ugarokra, a szőlőben felburjánzott dudvákra járnak ezek a sármányokkal, zöldikékkal, kenderikékkal stb. megerősödött s száz vagy még több tagra szaporodott seregek, melyek a gyomok, gazok magvait lakmározzák s nem kicsinylendő tevékenységet fejtenek ki abban, hogy a gazdának e növényellenségeit irtani, korlátozni segítik. Általában közömbös madárnak mondhatjuk ugyan, helyenként azonban, pl. gyümölcstermő vidéken jóval több hasznót tesz, mint kárt; mert a mint mondtuk, csak bizonyos esetekben viselkedik úgy, hogy védekezni kell ellene, a mi nem nehéz, mert pl. veteményes kertből egy-két lövéssel elriaszthatjuk vagy a friss vetést betüskézhethetjük, fenyőágakkal befödhetjük.

123. NEM :

ZÖLDIKE.

LIGURINUS Kaup. 1829.

Termetők verébszerű, úgy csőrük is, csakhogy töben sokkal vastagabb; színezetük tulnyomóan zöldes.

A ZÖLDIKE.*Ligurinus chloris* (L.) 1758.

[*Loxia chloris* L. — *Linaria chloris* MACG. — *Coccothraustes chloris* PALL. — *Fringilla chloris* TEMM. — *Chloris hortensis* BRHM. — *Chloris chrysoptera* LANDB. — *Chloris flavigaster* SWAINS. — *Chloris vulgaris* CAB. — *Chlorospiza chloris* BP. — *Chloris chloris* SHARPE.]

Népies nevei: rütyü (Alföld); lőrike; krédling (Veszprém); * gréli (Sopronm.); ződi vagy zöldi (Baja); harangocska (u. o.).

Jegyei: verébnagyságú; az *őreg hím* főszíne sárgászöld, fejbut és tarkó szürkésbe játszik; hasa sárga; a szárnyszéle és a nagy evezők külső szegélye sárga; a fark sárgafekete hegyű; szárnyfedők és másodrendű evezők szürkésesek. A *tojó* főszíne zöldesszürke, fölül barnás, sötétes szárnyfedőkkel; farcsikja zöldessárga, úgy a kis szárnyfedők is, noha utóbbiak szürkésbe játszó; a nagy evezők külső széle sárga; a fark töfele sárgás, hegye sötét szürkésbarna. A *fiatalok* felül fakóbarnák, alul barnásfehérek, sötétebb hosszanti foltokkal; farcsikjuk sárgás. Csőre tavasszal világos hússzínű, ősszel szürkésbarnába hajlik; szeme sötétbarna; lábai szennyes hússzínűek.

Mértéke: *H.* 15—15·9; *Sz.* 8—8·8; *F.* 6—6·7; *L.* 1·8—2·2; *Cs.* 1·3—1·5 cm.

Egész Európában fel a 65° é. szél-ig, észak-nyugoti Perzsiában és Turkesztánban előfordul. A délibb vidékeken tartózkodók élénkebb színezetűek s ezeket némelyek külön fajtának — *Chloris chloris aurantiventris* — tartják. Gyümölcsöseinkben, erdőségeinkben, kertjeinkben, ligeteinkben, mindenütt közönséges; fasorokban, kisebb facsoportokban szintén reáakadhatunk, de nagy erdőségekben, hegyekben hiába keressük.

* A német «Grünling»-ből.

Jelenlétét egyszerű, nem valami dallamos szólása árulja el, mely *gyür-rürürü, gürürü, vuid, vuid, gyürürü, twúi, gib, gyík, gyig* formán hangzik. Rendes hivatatója *jikk, gyikk*. Legjobban fülünkben marad azonban az a különös, unalmas cserrentése, mely nyújtott *csvójécs*-szerű. Fahegyen legszívesebben énekel s néha kis helyen több ponton szólnak, mintegy a szomszédokkal beszélgetve. Gyenge teleken egy részök esetleg visszamarad, a többi elvonul, kóborolgat. Ezt a kóbor életet már ősszel kezdik, mikor rokonfajokkal csapatosan járnak. Áprilisban fészkel, még pedig előszeretettel kertekben álló sűrű fenyőkön, repkény sűrűségekben, cyprusfákon, visszanyesett lombos fák sűrű hajtásai közt stb. 1½—6 méter magasan a földtől. A fészek burka gyökerecskékből, mohából való, belső csészéje pedig finom szőrökkel, szálakkal, tollacskákkal bélelt, 5, ritkán 6 tojása, fehérésszürke alapon, vöröses, sötétvörös, szürkésbarna, feketebarna pettyekkel és foltocskákkal behintett. Két hétig tart a kotlás.

Tojásmérték: H. 18·5—22; Sz. 13—16 mm.

A kirepült fiatalok hamar önállókká válnak, a minék az öregek azért is igen örülnek, mert juniusban a második költés gondjai kezdik őket elfoglalni. Ellentétben a pintytyel békés, nyugalmas természetű madár, nem csivódik más madarakkal, még kevésbé saját fajtársaival, hanem a dolgokat kedélyes oldalukról tekinti. Olyan, mint a cseh vizsla: higgadt, csendes humorú, komolyan kedélyes. Tápláléka főleg magvakból áll s erős csőrével a keményebb héjuakat is szétmorzsolja. Rovarokat is kóstolgat ugyan s kivált mikor fiókái még kicsinyek, azoknak is hord ilyen puhább falatot, de nem nagyon vonzódik az állati eledelhez. Virágrügyeket, elvirágzott gyümölcsfák apró zöld gyümölcsét, mindenféle virág-, fű-, gazmagvakat, mákot, kenderf. napraforgómagot, a konyhakertben termesztett növények magvait, gyengébb famagvakat, sőt bogyókat is szívesen eszik. Szűk sorban reájár a cyprusfák magjára s egyéb keményebb magvakra is. Egészben közömbös, helyenként, bizonyos időben talán káros is, noha az a tulajdonsága, hogy a dudvák terjeszkedését is korlátozza, mindig figyelembe veendő.

124. NEM:

ZSEZSE.

CANNABINA Boie. 1828.

Csőrük kisebb, mint a verébé, söt csízszerű; tollazatuk főleg rozsdásbarna vagy szürkés; farsikjuk, fejökbubja, begyük többnyire piros vagy rózsaszínű, a fiatalok nem élénk színűek s egészben pettyesek.

A SZÜRKE ZSEZSE.*Cannabina hornemanni* (HOLB.) 1843.

[*Linota hornemanni* HOLB. — *Acanthis canescens* BP. & SCHLEG. (nec GOULD). — *Aegiothus canescens* var. *canescens* B. BR. & RIDG. — *Aegiothus hornemanni* COUES. — *Acanthis hornemanni* STEJN.]

Jegyei: veréb- vagy csíz nagyságú; főszíne szürkésfehér, felül szürke sötét hosszanti foltokkal, *farsikja tiszta fehér* vagy rózsás árnyalatú. (nem foltos); alsó teste fehér, oldalain szürke hosszanti foltok; fejbubja karminpiros; szeme és csőrtöve között levő rész, úgy kis torokfoltja fekete; szárnya barnásszürke; két fehér harántesíkkal, melyek közül az alsó szélesebb; a fark ugyanily színű, s mint a szárnytollak, fehéren szegélyezett; az *őreg hím* begye nyáron rózsás árnyalatú s fején agyagsárgás alapszín nyomul előtérbe; a *csőr rövid, tömzsi, vastagsága tőben és hossza egyforma, azaz < alakú. A tojó* begye nyáron sem rózsásba játszó. Csőre halványsárgás, hegye sötétszürke, lábai feketék.

Ennek a fajnak nagyobb fajtája — a tipikus — Izlandon, Grönlandon, Jan-Mayen szigeten és keleti Észak-Amerikában honos s nem is igen hagyja el hazáját; Európában csak három példány került belőle. Kisebb fajtája azonban, mely színezetre a tipikustól nem tér el, legföljebb abban, hogy a fej nyári agyagsárgás árnyalata alig vehető észre, inkább felső részein lép előtérbe bizonyos sárgásbarna színezet: a *kis szürke zsezse* — *Cannabina hornemanni exilipes* (COUES). [*Fringilla borealis* AUD. — *Fringilla linaria canescens* SCHRENCK. — *Aegiothus exilipes* COUES. — *Aegiothus linaria exilipes* COUES. — *Linaria sibirica* HOM. — *Aeg. canescens exilipes* RIDGW.] — mely szórványosan a legészakibb Skandináviában előfordul s Tromsötől keletfelé terjedve, különösen Szibériában, majd meg Észak-Amerika sarki részeiben költ.

Mértéke: *H.* 12—13; *Sz.* 7—7·7; *F.* 5·5—6·2; *L.* 1·2—1·4; *Cs.* 0·75—0·86 cm.

Ez a fajta a közönséges zsezsékkal néha télen Közép-Európába is levonul, habár akkor is ritka. Magyarországon az első 1888 deczember 3-án, a gubacsi pusztán, Budapest mellett lövetett; ez a Nemzeti Múzeumba került. 1893/4 telén, mikor rengeteg zsezsé látogatott el hozzánk, ALMÁSY GYÖRGY barátommal Kőszeg és Léka vidékén belőle is sikerült néhány példányt szereznünk.

Kicsi tömzsi csőre, szürkefehér s nem barna alapszíne, úgy egy színű fehér farcsikja megkülönbözteti a következőtől, melylyel természetére nézve is egyezik. A tipikus ugyanis jóval nagyobb, akkora, mint a házi veréb s hazánkban még nem fordult elő.

A NYÍRI ZSEZSE.

Cannabina linaria (L.) 1758.

[*Fringilla linaria* L. — *Linaria borealis* VIEILL. — *Lin. agrorum, betularum* BRHM. — *Lin. canescens* GOULD. — *Aegiothus fuscescens* COUES. — *Aeg. rufescens* ALST. & BROWN. — *Acanthis linaria* SHARPE. — *Linaria borealis* MACG. — *Linota linaria* NEWT. — *Chrysomitris linaria* REHW. — *Spinus linarius* KOCH. — *Aegiothus linarius* CAB.]

Népies nevei: zsezsomadár; gyagya (Baja); nyíri csíz (Sopron).

Jegyei: kisebb a verébnél; sokkal finomabb, hegyesebb csőrű; fejebubja karminpiros; a him begye és melle halvány karminpiros, úgy farcsikja is vagy rózsás; torkokfoltja fekete; szárnya szürkésbarna, két fehérés harántesíkkal, az evezők világos, keskeny szegésekkel; a fark olyanszínű, mint a szárny, szintén világosabb tollszegésekkel; az alsó test oldalai sötét hosszanti foltokkal; has és tarkalja fehér; felső testrészei szürkés, fehérés, világosbarna alapon sötétbarna vagy feketés szárfoltokkal; csőre télen sárga, hegye szürkésfekete; szemei barnák; lábai barnásfeketék. A *tojó* begye nem piros, a *fiataloké* némileg (t. i. ha hímek). A *sötét szárfoltok a farsikon is feltűnők*, a miben a kis szürke zsezsétől különbözik; egyébként csőre is nyulánkabb mint azé, ilyen: <.

Mértéke: *H.* 12·2—13·7; *Sz.* 6·9—7·9; *F.* 5·2—6·1; *L.* 1·3—1·55; *Cs.* 0·8—1·05 cm.*

A zsezsék csoportja az ornithológiának régóta Achilles sarka. Rop-

* A zsezsékből 400 db.-nál többet mértem meg.

pant változékonyságuknál fogva a fajok és fajták ismerete annyira kuszált volt, hogy csak 1884-ben, kivált STEJNEGER vizsgálatai nyomán, derengett nagyobb világosság az idevágó kérdésekben; a homály azonban még teljesen ma sem oszlott el. Ez nógatott a zsezsék utolsó látogatásának évében — 1893/4 telén — e madárcsoport behatóbb vizsgálatára; kutatásaim igen terjedelmes anyagának feldolgozását azonban még nem fejezhettem be.

A zsezsé az északi Sarkvidéken, úgy az Ó- mint az Új-világban a nyiresek jellemző madara, azonban előfordul Angliában is, nemkülönben itt-ott Észak-Olaszország, Svájc, Stiria, Salzburg stb. havasain. Csak hogy az angolországi és ez utóbbi vidékeken élő példányok jóval kisebbek a közönségesnél. Ennek a kis barna zsezsének — *Cannabina linaria rufescens* (VIEILL.) 1818. [Fringilla minima BODD. — Linaria minor SELBY. — Acanthis linaria cabaret MÜLL. (STENJ.) — Linota rufescens DRESS.] alapszíne sötét rozsdabarna s farsikja is rozsdásfehér alapon hosszant-foltos.

Mértéke: H. 11·1—12·5; Sz. 6·5—7·3; F. 5—5·7; L. 1·1—1·4; Cs. 0·7—0·9 cm.

Hazánkban az első két példányt, melyek gyűjteményemben vannak, 1894 márczius 12-én ejtettem el.

Egy másik fajta, melynek elterjedési körét pontosan még nem ismerjük, mely azonban Észak-Amerikában, Skandináviában, Oroszországban, Szibériában bizonyos vidékeken — állítólag tengerpartok közelében — látszik költeni, szintén meglátogatja télen a többi zsezsével Közép-Európát s 1893 december hónapjában, úgy 1894-ben januártól márczius utolsó harmadáig számos volt hazánkban is, mint sikerült bebizonyítanom. Ez a *hosszúcsőrű zsezsé* — *Cannabina linaria holboelli* (BRHM.) 1831. [Linaria holboelli BRHM. — Linaria alnorum BRHM. — Acanthis holboelli SELBY. — Fringilla linaria alnorum SUND. — Fringilla linaria magnirostris HOLMGR. — Linaria brunnescens HOM. — Linaria alnorum magnirostris MEV.] — mely nagyobb vagy inkább erősebb, mint a közönséges zsezsé, csőre pedig vastagabb s különösen hosszabb, pintyszerű.

Mértéke: H. 13·5—14·2; Sz. 7·2—8·2; F. 6—6·5; L. 1·4—1·6; Cs. 1·08—1·28 cm.

Nem minden télen mutatkoznak nálunk a zsezsék s az a szokásos mondás, mely a rendetlenül megjelenő északi költözőkódókra vonatkozik, hogy «minden hét évben jönnek» nem veendő szó szerint, mert kisebb-nagyobb közöket tapasztalhatunk. Valószínű azonban, hogy akkor szorulnak le vidékünkre, mikor igen erős, zord tél uralkodik hazájukban s

élelemhez sem jutnak, nálunk pedig gyenge, nem igen havas ez az évszak s bőven kínál nekik táplálékot. Némely években kisebb számban, máskor meg töménytelen mennyiségben lepik a nyireseket, égerfákat, gyümölcsösöket, szőlőket, mezőket. Százas csapatok lakmároznak a dudva magvakon — nem egyszer sármányokkal, pintyekkel, kenderikékkal vegyesen — s örülnek jó sorúknak, mely tele éléskamrákhoz vezette. Egész lényök, mozdulataik a esízre emlékeztetnek. Hangjuk, melyet ittlétök alatt hallatnak, nem ének, csak hívogató s *csü-csücsü, cse-csecse, csö-csöcsö* vagy *zse-zsezse, gya-gyagya* szótagokhoz hasonlít. Norvégiában azonban fészkek táján, vidám, csicsergő énekeket is eleget hallottam, még éjjel is. Az éjféle nap világánál járva a nyires közt, mindig felvidámitottak kedves beszélgetésekkel, vonzó, friss lényökkel. Habár nem is költ nálunk s évenként sem mutatkozik, gazdasági jelentőségét mégsem hagyhatjuk említés nélkül. Különösen számba veendő ennek megbírálásánál, hogy néha roppant tömegekben vendégeskednek hazánkban s ekkor egy negyed-évig, sőt tovább, rengeteg dudvamagot pusztítanak el, sőt a vörös fenyőn (*Larix*) élőködő szövőmoly lárváit — mint megfigyelték — s valószínűleg másokat is, amnyira fogyasztják, hogy egész erdőrészeketől a később bekövetkező csapást elhárítják, csirájában fojtván el a bajt. Azokra a helyekre, t. i. hol valami élelemre akadnak — még pedig sokra, mert sokan vannak — addig járnak, míg csak találnak valamit ott. Nálunk való időzésök alatt tehát igen hasznosak. De hazájukban se mondhat róluk senki semmi rosszat. Hisz nyáron át ott is az apró rovarokat, s az északi vidékeken csapásszámba menő millió szunyograjt tizedelik. Ezért általános, nemzetközi madárvédelmi szempontból — még ha téli tanyájukon közömbösek volnának is — nem szabadna ellenük törni. Sajnos mégis, hogy ez ártatlan, s az ember javát előmozdító madárkakat rendszerint pusztítják. Nem otthonukban, hanem az idegenben. Az utolsó nagy vendégjárásukkor is belőlük került ki fővárosunk vendéglőiben az «apró madarak hagymával» cím alatt szereplő étel. Százanként ölték őket, hogy néhány inyencz zsebéből e réven is kizsákmányoljanak pár krajczárt. A gazda húzza csak a rövidet. És mi megbotránkozunk azon, hogy az olaszok a fecskéket, fülemléket öldösik, elköltik! Mikor fog már végleg eltűnni étlapjainkról az a múlt század homályosságából átlopodzó, megbotránkoztató étel: «apró madarak hagymával»?!

A TÉLI KENDERIKE.

Cannabina flavirostris (L.) 1758.

[*Fringilla flavirostris* L. — *Linaria montana* SELBY. — *Fring. montium* GM. — *Cannabina montium* BRHM. — *Chrysomitris flavirostris* REHW. — *Linaria flavirostris* MACG. — *Linota flavirostris* SAUND. — *Acanthis flavirostris* SHARPE.]

Jegyei: valamivel kisebb a verébnél, körülbelül akkora, mint a kenderike, melyhez csak úgy — mint a zsezse kinőtt fiataljaihoz és tojóihoz is — hasonlít. A fő különbség: hogy fejébujja, melle és begye sohasem rózsás vagy kárminpiros, fekete torokfoltja nincs. Egészben sötétebb barna, erősebben foltozott, torka barnás fahéjszínű, az öreg hím farsikja rózsaszínbe játszik; csőre szürkés-sárga; lábai feketék.

Mértéke: H. 11·6—13; Sz. 7·4—7·6; F. 5·6—5·8; L. 1·6—1·7; Cs. 0·9—1·03 cm.

Skóciában, Írlandban, Norvégiában költ s nem igen terjed tovább nyugatnak, mint a 25° kel. hossz.-ig. Télen kisebb-nagyobb csapatokban délebbre költözködik s kenderikék, zsezsék közé elegyedve jár a mezőkön, utak mentén a dudvamagvakra. Hazánkban csak néhányszor került eddig elé, de valószínűleg gyakran a kenderikével, zsezsékkal tévesztették össze s ezért nincs gyűjteményeinkben jobban képviselve. A Nemzeti Múzeumban is csak néhány példány van, melyek Pestmegyében lövettek.

Ha nálunk időzik, csak hasznót tesz, mert a burjánok, gazok magvait pusztítja vagy értéktelen hulladékot szedeget.

A KENDERIKE.

Cannabina cannabina (L.) 1758.

XXIII. tábla.

[*Fringilla cannabina* L. — *Fring. linota* GM. — *Linaria cannabina* BOIE. — *Linota cannabina* BP. — *Cannabina sanguinea* LANDB. — *Chrysomitris cannabina* REHW. — *Passer cannabina*, *papaverina* PALL. — *Acanthis cannabina* BLYTH.]

Népies nevei: kendericze; kendelike; kendelicze (Abauj-, Borsod-megye).

Jegyei: valamivel kisebb, mint a veréb; az 1—9-ik evező külső fele. főleg a tő táján — az első keskenyen, a többiek szélesebben — fehérén szegett; csőre szürke; lábai barnás hússzínűek; szemei barnák.

Leírása. Az öreg hím: fejbúb és mell rózsapiros vagy karminszínű; a fej egyéb részei szürkék; a torok világos alapon szürke szárfoltokkal; a hát gesztenyevörös sötétebb szárfoltokkal; a szárnyfedők hegye nem fehér; farcsikja szürkés rozsdásbarna, világosabb mint a hát; alsó farkfedők fehérek, a felsők feketék, fehér szegéssel; szárny és fark barnásfekete, fehér tollszegélyekkel; az alsó test közepe szürkésfehér, oldalai rozsdásba hajlók. A tojó barnább, mint a hím, fejbúbja és melle nem piros. A fiatalok a tojóhoz hasonlítanak, csak hogy vörösbarnábbak s fehér tollszegéseik is ebbe a színbe hajlanak, mellök pedig sötét szárfoltokkal tarkázott.

Mértéke: H. 13—14; Sz. 7·5—7·8; F. 5·8—6; L. 1·6—1·75; Cs. 0·95—1·05 cm.

Egész Európában — Skandináviában a 64° é. szél.-ig, északkeleti Oroszországban 60° é. szél.-ig — el van terjedve. A Kanári szigeteken, észak-nyugot Afrikában szintén előfordul s a Kaukazusban, Kis-Ázsiában is, csak hogy az utóbbi vidékeken úgy a Közép-Ázsiában élők halványabb színezetűek és az elsőrendű evezők fődötollai fehér szegésűek. (Ez a fajta a *Cannabina cannabina fringillirostris*). Hazánkban elég ismeretes madár, mely kertekkel, fa- és bokorcsoportokkal, gyümölcsösökkel váltakozó területeken, erdőszéleken, fasorokban tanyázik. Míg a szükség vagy az idő zordonsága nem hajtja, nálunk marad, ide-oda kószál, csak a tél közepén huzódik talán délebbre. Április elején kezd költeni. Fészket, hol visszanyesett, gömbölyű koronájú ákáczfákra, hol felfutó növények sűrűjébe, fenyőkre, életfára, bokrokba stb. inkább alacsonyan, mint magasan rakja. Rendszeren $1\frac{1}{2}$ —3 méternyire szokott a föld színétől lenni, ritkán 4—6 méternyire. A fészek burka finom gyökerekből és száraz növényyszálakból, mohából, belseje pedig különféle szőrökből, tollacsakából, pamutból stb. tömötten van rakva. Tojásai halvány kékeszöld alapon, ibolyásszürke, világosabb és sötétebb vörösbarna pettyekkel, foltocskákkal behintettek. Egy fészekaljban rendszeren 5—6 tojás van.

Tojásmérték: H. 16—18·5; Sz. 12—13·8 mm.

Ha idejében megkezdheti szaporítását, úgy évenként esetleg háromszor is fészkel, rendszeren azonban csak kétszer.

A tojó maga üli a fészket, 13 nap alatt költvén ki tojásait. A hím nem törődik a költéssel, de gondatlan családapának sem mondhatjuk, mert mialatt párja egész odaadással melegíti kicsi lakását, addig ő a közelben fahegyről, bokor tetejéből kémleli a környéket s vígan csicse-regve örül családi boldogságának. A vidámság általában lényének jellemző vonása s ennek természetes következése mozgékonyága, fürgesége is. Repte

sebes, miközben, úgy, mint a zsezsék, folyton *gō gō gōkerr, gū-gū-gūker* hanggal hívogatják egymást. Ha nagyobb távolságra repülnek, kigyó-vonalat irnak le. Ősszel a fészekaljak pintyekkel, sármányokkal stb. közös-célra egyesülnek: hogy tudniillik a helyenként bőségben kinálkozó táplálékból kivegyék részöket. Olajos magvakat legszivesebben esznek s a különböző dudvák érett szemeit folytonosan pusztítják. A mezőn, szőlőkben, kertekben, árkok mellett, réteken mindenütt a gazra vetik magukat s szedegetik azok magvait. Néha persze kenderföldekre, mák- és repczetáblákra, kerti vetésekre is szállnak, de ha kárt okozhatnának, úgy nem sok nehézséggel elriaszthatjuk őket. Közömbös vagy inkább hasznos madár, mely megérdemli védelmünket.

125. NEM:

CSÍZ.

CHRYSOMITRIS Boie 1828.

Csőr nyulánk, hegyes, oldalt összenyomott, nem erős; színezetökben a zöld és sárga uralkodik; fejök búbja többnyire fekete.

A CSÍZ.

Chrysomitris spinus (L.) 1758.

[*Fringilla spinus* L. — *Spinus viridis* Koch. — *Spinus alnorum* BRHM. — *Acanthis spinus* KEYS. & BLAS. — *Carduelis spinus* GOULD.]

Népies nevei: csizik (Alföld); csizike; csézike (Baja); egérpinty (Kresznerics, Sándor J.); czájzli (Vasm.).

Jegyei. Az *őreg hím* fejbúbja fekete, úgy torokfoltja is; háta sárgászöld, feketés szárfoltokkal; alul zöldesbe játszó sárga, hasa felé fehér; az alsó test oldalai fekete szárfoltokkal; a szárny feketésbarna, zöldessárga csikkel; a farktollak töfele sárgás, hegye feketés; csőre szürkés, hegye sötétebb; lábai világosbarnák; szeme barna. A *tojó* fejbúbja nem fekete, torokfoltja sines, fölül főszíne zöldessárgás szürke, alul szürkésfehér, feketés szárfoltokkal. A *fiatalok* a tojóhoz hasonlítanak.

Mértéke: *H.* 10·8—11·4; *Sz.* 6·6—7·2; *F.* 4·2—4·7; *L.* 1·5—1·6; *Cs.* 0·95—1·1 cm.

Közép- és Dél-Európában, úgy északon a Sarkkörig. Ázsiában

Sziberián át Japánig honos. Skandináviában néha a Sarkkört is átlépi, ellenben keleten alig nyomul fel az 58° é. szél.-ig. Természete szerint a fenyvesekhez ragaszkodik, azért előfordulása elterjedési körén belül szórványos. Síkságon ritkán telepszik meg, inkább a közép- és a magas hegy-ségek fenyőövében költ. Hazánkban nem sokat tudunk fészkelési viszonyairól. Csató szerint Erdélyben a fenyvesekben (Alsó-Fehérm.) fészkel. Én egy ízben május végén Velenczén párban láttam egyik kert fenyő-csoportjában, de költéséről nem győződhettem meg. Hogy fészket nem egy könnyen találhatjuk, azt a néphit is megokolja, azt tartván, hogy a csíz varázserejű kövecskét rejt el benne, mely azután láthatatlanná teszi. De ha nyáron át alig látjuk, annál sűrűbben találkozhatunk vele ősszel, télen és tavasszal, mikor nagy csapatokban keresi fel az égerfákat, nyirfákat, hogy magvaiból — melyek nyilván csemegéi — jóllakják. Vidám, eleven kis madárka, ügyesen kapaszkodik meg a vékony ágacskák hegyén, egyszerű, bizalmas nótáját csicseregve fürgén ugrándozik, könnyen repül s egész lénye vonzó, kellemes. A mászkálásban annyira nagymester, hogy a pintyfélék közt valóságos czinege. Csak a zsezsékben akadt a családjához tartozó rokonai között méltó vetélytársra. Ő is, mint azok, nyugtalan, izgő-mozgó, örökké derült kedélyű, társaságszerető állatka, épp úgy felakaszkszik az égerfa tobozkáira, a nyirfák hajlékony ágaira vagy a növények kalászaiba s épp oly ügyesen csipegeti ki a szemeket. Megnyerő tulajdonságaiért kedvelt kalitka-madár, s a szegény kézműves műhelyét csak úgy, mint a rangos soron lévő szobáját sok helyen megélnélti igénytelen, de kedélyes énekével.

Fészket meglehetősen magasan rakja, közönségesen fenyőfákra. Tojásai kisebb kiadásban a kenderike-tojásokhoz hasonlítanak.

Tojásmérték: H. 15·5—16·9; Sz. 11·9—13 mm.

Fiókáit rovarokkal neveli föl, s nyáron sok rovarálczát, hernyót is elemészt, később azonban inkább magevő. Különösen az égerfa, nyirfa, nemkülönben a fenyők magvait mindenek fölött szereti. Csak ha ezekhez nem jut, eszik más magvakat is; így a csalán, madársaláta, mák, kender, komló, saláta, bojtorján s effélék magvait. Gazdaságilag közömbös.

126. NEM:

TENGELICZ.

CARDUELIS *Birss.* 1760.

Csőrük még karcsubb mint a csizeké, hegyes; csőrük töve körül a vörös szín, szárnyukon pedig a sárga szokott előfordulni.

A TENGELICZ.

Carduelis carduelis (L.) 1758.

[*Fringilla carduelis* L. — *Carduelis elegans* STEPH. — *Acanthis carduelis* BECHST. — *Carduelis germanica, septentrionalis* BRUM. — *Card. aurata* EYT. — *Chrysomitris carduelis* REHW.]

Népies nevei: czibebek (a fiatalok, Veszprémm.); tengelicze; töklincz (Palóczság); tiglinez (Abaujm.); stiglinez.

Jegyei: egész arca piros, csak a szem és csőr töve között levő rész fekete; a fejbúb, tarkó fekete, mely szín félholdszerűen a nyakoldalakra nyomul; a pofák, torok fehérek; a tarkó feketesége mögött fehéres; az alsó test közepe, farkalja, farcsikja fehér; a fekete szárnyon nagy sárga folt; egyes evezők belső fele és hegye fehér; a hát, begy, alsó test oldalai szürkés fahéjszínűek; a fark fekete, szélső tollain fehér folt, a középsők hegyén ugyanily színű; csőre hússzínű fehér, hegye fekete; szemei dióbarnák; lábai barnás hússzínűek. A *tojó* a hímtől csak abban különbözik, hogy arcának pirossága nem terjed a szem mögé. A *fiatalok* arca nem piros.

Mértéke: *H.* 12·9—13·2; *Sz.* 8·1—8·5; *F.* 4·5—5·2; *L.* 1·5—1·7; *Cs.* 1·3—1·4 cm.

Nagyság, úgy a színezet élénksége tekintetében ez a faj meg lehetős változékony, a mit a madárfogók is tudva, megkülönböztetnek: kerti, erdei, hegyi tengeliczeket. Angliában, Horvátországban, Franciaországban, Csehországban és nálunk oly példányokat is találtak, melyek arcz-pirossága az áll alatt megszakad s itt, úgy torkukon is fehérek, ezen kívül kisebb termetűek, mint a rendes példányok. Ezeket MADARÁSZ GYULA dr. *Carduelis albigularis* néven írta le. Kérdés azonban, hogy pusztán csak egyéni elváltozások-e ezek, vagy pedig fajták-e? Mert hogy nem külön fajhoz tartoznak, az bizonyos; így hát csakis *Carduelis carduelis albigularis* MAD. 1882. néven szerepelhetnének az ornithológiában, ha egyáltalán helyet érdemelnének a rendszerben. Én azonban azt hiszem, hogy csupán egyéni elváltozású példányok ezek.

A tengelicz — kivéve a Sarkkörön túl fekvő tájakat — egész Európában közönséges s a 60° é. szél.-ig fészkel. Előfordul észak-nyugoti Afrikában, a Kanári szigeteken, Madeirán, úgy Nyugat-Ázsia jó részében. A legkeletibb példányok a legtermetesebbek, tisztább fehér rajzolatúak és sárgább szárnyúak (*Carduelis carduelis major* Tacz.). Észak-Amerikában újabban behonosították. Mi is jól ismerjük ezt a pintyfélék legtarkább.

legelőkelőbb külsejű tagját, mely czifra, tisztaságos köntösével méltán legszebb apró madaraink közé sorolható. Örökké eleven, jó kedvű lény, ügyes mozdulatai, könnyed repte, vidám csicsergő éneke — miközben német nevét «stig-licz, stige-licz» emlegeti — hamar megkapják az ember figyelmét s vonzalmát. Ezért a kalitkában is szívesen tartják.

Kertekben, gyümölcsösökben, hézagos, nem összefüggő erdőkben, fásorokban, temetőkben legszívesebben üti fel tanyáját s április második felében kezd költeni. A párok hűségesen mindig együtt járnak, együtt keresik épülő fészkek anyagát s míg a tojó például a falról valami pókhálót szedeget, addig a hím jó kilátást nyújtó, magasabb pontra — leginkább fahegyre — telepszik s világgá füttyörészi boldogságának érzelmeit. Csicseregve együtt szállnak azután vissza a kiválasztott fához, mely többnyire gyümölcs-, gesztenye-, ákác- vagy más lombos fa, s valamelyik kihajló ágvillaiban, néha a főtörzstől jó messzire, 3—14 méter magasan, megépítik remek szép, kis kerek csészéjű fészkeket. Belül finom szőrökkel, rendkívül simára kikerekítik, külsejét száraz szálakból, pókhálókból készítik, czérna és pamutdarabkákat is keverve a burokba, mely szinte oda van szöve, kötözve az ághoz, hogy a szél egykönnyen le ne fújhassa. Május elején 4—5, halvány kékeszöld alapszínen, szürkésen és vörösbarnán pettyezett tojást találhatunk benne. A tojások alakja, úgy színezete azonban meglehetősen változékony. (XL. tábla.)

Tojásmérték: H. 16—17; Sz. 12—13 mm.

A tojó 13 nap alatt költi ki fiókáit, s miután nagyra nevelte őket, még egyszer költ. A fiatalok *czibebek*, *czibebek* hangon hivatgatnak s kérnek élelmet, melyet az öregek sűrűn hordanak nekik. Ősszel csapatosan járnak s különösen a bogáncsokra, bojtorjánokra szeretnek szállni, melynek magvai étlapjukról soha sem hiányzanak. Czinege módra csimbaszkodnak fel a kórókra, a kalászos dudvákra s valóban szép látvány ilyen fálatozó tarka-barka tengeliczesapat.

Az, hogy néha virágbimbókat, rügyeket is lecsipdes, nem sok jelentőségű, mert ritkán teszi. A mi kis kárt esetleg hasznos magvacskák elköltésével okoz, azt is ellensúlyozza a dudva magvak pusztításával. Ezen kívül néha egy-egy rovar, hernyót is eszik s kezdetben fiókáit is rovarokkal táplálja. Gazdaságilag tehát — egészben véve — közömbös. Mint kertjeink ékes madáralakja azonban megérdemli, hogy védelmünkbe fogadjuk.

127. NEM :

CSICSÖRKE.

SERINUS Koch. 1816.

Színezetre a csizékhez hasonlítanak, a mennyiben zöldessárga uralkodik tollazatukon, nagyságra is közel állanak hozzájuk, szintoly kicsikék, gyengék; *csőrük azonban rövid, tömzsi* s emlékeztet a piróksőrre.

A CSICSÖRKE.*Serinus serinus* (L.) 1758.

XXXV. tábla.

[*Fringilla serinus* L. — *Loxia serinus* SCOP. — *Serinus hortulanus* KOCH. — *Ser. meridionalis* BRHM. — *Ser. luteolus* LANDB. — *Pyrrhula serinus*, *Dryospiza serinus* KEYS. & BLAS. — *Crithagra serinus* HEUGL.]

Jegyei: alul kissé zöldesbe játszó sárga, az oldalakon sötét barnás-fekete hosszanti foltokkal; fölül szürkészöld, sötétbarnán foltos; farsíkja sárga; a fark egyszínű szürkésbarna, mint az evezők, de a tollak világosan szegettek. A *hím* homloka zöldessárga, úgy szemöldökvonala és nyak-oldalai, általában a sárga és zöldessárga színei élénkek. A *tojó* zöldesen árnyalt szürkésbarna, erősebben foltos s alul sem élénk sárga, inkább szennyesfehéres, szürkés. A *fiatalok* egészben pettyesek s alig sárgák. Csőr szaruszürke; szem sötétbarna; lábak sárgásbarnák.

Mértéke: *H.* 10·9—11·3; *Sz.* 6·5—7; *F.* 4·4—4·6; *L.* 1·3—1·5; *Cs.* 0·7—0·8 cm.

Földrészünk délnyugati és Afrika északnyugati részeiben leggyakoribb. Alig 50 év óta határozottan kelet és vagy 30 év óta északkelet felé is terjeszkedik. Hazánkban legnagyobb mennyiségben Vas-, Pozsony- és Sopron-megyékben találtam. Kivált gyümölcsösökkel, szőlőkkel, kertekkel bővelkedő, völgyekkel váltakozó előhegyekben szeret tartózkodni. Alföldi vidékeinken nem fordul elő s Erdélyben is ritka. Ott, a hol megtelepedett, hamar feltűnik, mert rendkívül élénk, folyton csevegő kis jószág. Télen melegebb tájakra vonul s márczius végén — néha első felében — kisebb társaságokban érkezik vissza hozzánk. Mikor azután az őszi barackfák megpirosítják a lankásokat, a körte-, cseresznye és szilva-fákról pedig a

szellő lekapja a fehér szirmokat, hogy megfehéredik tőlük az üde gye, mintha csak friss hó esett volna reája s az almafa fehér és rózsaszínű bimbói is kifakadnak, a szőlőkben pedig mindenütt hallatszik a karót verő munkásnép reménynyel biztató kalapálása: akkor a vidéket a csicsörke nászdala is betölti, az a sajátságos, fáradhatatlanul csengő csicsererékelés, mely szakasztott olyan, mintha az egész környéken itt is, ott is zablyákat tisztogatnának vagy kis zsákokban finom üvegdarabkákat ráznának. A kis szerelmes ott ül a fa hegyén, szárnyait lecsüggesztve, farkát kissé megemelve, izeg-mozog jobbra, balra, felbóbitázza feje búbját s oly izgatott, hogy nem törődik mással, mint választottjával, kinek minden szivverését elfecsegi. S oly bensőből jövő, hamisítatlan igaz ez a sajátságos ének, hogy az érzéketlen szívet is megindítja. Szerelmi mámorában a heves udvarló énekszóval gyakran felemelkedik a levegőbe s lepke- vagy bőregérszerűen száll egy másik fára, ott folytatván csicsergő strófáit.

A mily megkapó életének párszerző időszaka, olyan kedves, bensőségteljes családi élete is. Fészköket legszívesebben körte- vagy almafára, vadgesztenyére, tölgyre, ákáczra, néha fenyőre építik. Kicsi, finom alkotmány ez, mely belül szőrökkel, egyes tollacskákkal van bélelve, kívül gyökereceskéből, kevés, mohából száraz kórószálakból rakva. Rendszerint 2—5 méter magasan, ágvillában, a törzshöz közel, mintegy beékelve, vagy pedig kihajló oldalágon találjuk. Fészke táját évről-évre megtartja s tudok esetet, hogy egy visszanyesett, elsűrösödő alacsony hársfán, alig arasnyira egymástól, három fészke állott. Bizalmasan, gyanutlanul költ emberi lakó- vagy tartózkodási helyek tözsomszédságában. Többször talál- tam fészkelve kertipadokat beárnyékoló ágakon, látogatott ülőhelyeken, hol egész nap gyermekek lármáztak, jöttek, mentek. S a véletlen úgy akarta, hogy e sorokat is épp akkor vessem papírra, mikor a szőlő-házikómat s az előtte lévő asztalt és padokat beárnyékoló, teljes virágpompáját kifejtő vén almafa legalacsonyabb ágán, egy boldog csicsörkepár kedves otthonára nézhetek. Kezemmel elérhetem a fészket, melyből csak az az apró kis csőr s a fej egy része látszik ki, hébe-hóba aztán valami fénylik is: összenézünk, mert az anyamadár fényes szemecskéje kandikált le reám. Szegény kis jámbor te! Mennyi féltés, gond sugárzik abból az aranyos csillagocskából! Hányszor visszabujsz meleg fészkecskébe s hányszor dugod ki újból fejecskédet, hogy reám kémlelj, gyanakodva, megnyugodva, de mindig kétségben, mert hisz nem tudhatod, nem-e bánt egy meggondolatlan pillanatban a hozzád képest oly hatalmas, nagy ember. Vagy talán azt fürkészed, mit írhat alattad ez a tollkőrmölgető? sőt tán el is tudod olvasni? érted, hogy rólad jegyezgetek itt, s elmondom a

világnak és azoknak az embereknek, a kik nem ismernek, minő kedves, jóra való kis állatka vagy s mily példás hűséggel, melegséggel teljesítéd hitvesi kötelességeidet. Nem lesz bántódásod, légy nyugodt; igazi barátod, szószólód vagyok.

Fészekalja 5 halvány kékeszöld vagy kékesfehér alapszínen, vörös-barnán, finoman pettyezett, karczott tojásból áll, melyeket a tojó 13 nap alatt fakaszt meg.

Tojásmérték: H. 15—16·9; Sz. 11—12·7 mm.

A hím csak eteti párját, kedveskedik, czinczogva beszélget vele — mintha kitartásra buzdítaná — de maga nem üli a tojásokat. Május közepén s még inkább második felében, többnyire fiókákat találunk a fészkekben, sőt júniusig már kirepülteket is láthatunk. Juniában vagy júliusban másodszor költ. Költés után kisebb csapatokba verődnek, rokonfajúakkal egyesülnek s vad öröm, lósóska stb. dudvamagvakra járnak. Kárt nem tesz, a gyomok terjedését korlátozza; bizalmas, jámbor magaviseletével, friss dalolgatásával egyik éltető eleme gyümölcsöseinknek, kertjeinknek.

Még többet is mondjak? Látom aggodalmas kis szemedet, mely megindit; s ez a tekintet annyira emlékezetemben marad, hogy alig felejtethem. Nem irhatok rólad többet fölöttem költő kis barátném, csak még azt: Embertársaim! legyetek könyörületesek a csicsörkéekkel szemben s gondozzatok kivált ott, a hol megalapítja otthonát; tartsatok tőle távol minden veszedelmet, bajt. A ki úgy tud nézni, mint ez a madárka, nem lehet az rossz.

128. NEM:

PIRÓK.

PINICOLA Vieill. 1816.

Jóval természetesebbek, erősebbek, mint az előbbi nem fajtái: csőrük vastag, hajlott ormu. Hátukon és mellükön pikkelyes rajzolat, színezetökben a rózsás jellemző.

A NAGY PIRÓK.

Pinicola enucleator (L.) 1758.

[*Loxia enucleator* L. — *Coccothraustes canadensis* BRISS. — *Loxia psittacea* PALL. — *Pyrrhula enucleator* TEMM. — *Fring. enucleator* MEY. — *Corythus enucleator* CUV. — *Carpodacus enucleator* REHW.]

Jegyei: örgébics nagyságú, kampós csőrű; az *öreg hím* feje, nyaka, háta, vállai, felső farkfedői karminpirosak, a mell valamivel halványabb; a has oldalai, farkalja hamuszürke; szárnyain két fehér csik, az evezők füstös barnák, úgy a fark is. Vedlés után piros színei sárgásba játszanak, a *fiatalabb hímek* szintén sárgásak, majd sárgavörösek. A *tojók* főleg szürkék, fejök, nyakuk, begyük, hátuk tollszegései azonban sárgásak.

Mértéke: *H.* 20·4—21·6; *Sz.* 10—10·6; *F.* 8—8·3; *L.* 2—2·1; *Cs.* 1·5—1·6 cm.

A Sarkkör tájain elterülő nagy fenyőerdőkben úgy Európában, mint Ázsiában és Észak-Amerikában költ. Közép-Európában, mint ritka vendégek, néha télen mutatkoznak egyesek. Hazánkban a Kárpátok északi részében (Árvamegye is) lövetett három példány, melyek a Nemzeti Múzeum gyűjteményében vannak.

A RÓZSÁS PIRÓK.

Pinicola rosea (PALL.) 1811.

[*Fringilla rosea*, *Passer roseus* PALL. — *Pyrrhula rosea* TEMM. — *Carpodacus roseus* KAUP. — *Erythropsiza rosea* BP.]

Jegyei: kisebb mint előbbi, csőre nem oly kampós; az *öreg hím* feje, nyaka, melle, oldalai, farcsikja rózsaszínűek; homloka és torka fehér, rózsás tollszegésekkel; háta rózsás alapszínű, fekete barnán hosszant foltos; hasa fehéres; szárnya fekete barna úgy farka is, halvány rózsaszínű szegésekkel. A *tojó* főszíne földszínű barnás, a tarkó- és háttollak szürkén szegettek, alsó teste fehéres, oldalai barnán hosszant foltosak; álla, torka, nyaka, homloka rózsaszínbe játszik.

Mértéke: *H.* 15—16; *Sz.* 7·8—9·1; *F.* 6·3—7·1 *L.* 1·75—1·82; *Cs.* 1·05—1·12 cm.

Ázsia északi részében honos s télen néha Európába is ellátogat.

Hazánkban 1850 deczember 4-én Budapest mellett az Istenhegyen fogtak egy ♀ példányt, mely a Nemzeti Múzeumba került.*

A KARMAZSIN PIRÓK.

Pinicola erythrina (PALL.) 1811.

[*Loxia erythrina* PALL. — *Pyrrhula erythrina* TEMM. — *Carpodacus erythrinus* KAUP. — *Erythrothorax rubrifrons* BRHM.]

Jegyei: verébnagyságú; az öreg hím színezetében élénk karmazsin-piros uralkodik, mely csak a háton, szárnyakon sötétebb, a mennyiben a tollak barnásszürke töfele jobban látszik; a szárny- és farktollak barnák, külső szegélyük vöröses; a begy rózsapiros, mely szín a has felé fehérségbe halaványodik. A tojó felül barna, sárgászöldesbe játszó tollszegésekkel; torka, melle világos és sötétbarnán vonalasan foltos, az alsó test közepe és a fark alsó fedői fehérek.

Mértéke: *H.* 13—14; *Sz.* 7·5—8·2; *F.* 5·5—5·8; *L.* 1·8—1·95; *Cs.* 1—1·1 cm.

Mint fészkelő az Ó-világ északi részeiben fordul elő. Keleti Poroszországban szintén költ s úgy látszik nálunk is. PETÉNYI szerint Sáros-Szepes- és Gömörmegyében fészkel néha; ő *Tiszolc*-ról (Gömörm.) tojásait is megszerezte, melyek a Nemzeti Múzeumban vannak. Innét való két hímpéldány is, melyeket 1846-ban lőttek. Ugyancsak a Nemzeti Múzeumban van egy fiatal hím Ó-Lesznáról (Szepesm.) s egy öreg hím Oraviczáról (Árvam.); előbbi 1847 junius 16-án, utóbbi 1877 julius hóban került.

129. NEM:

SÜVÖLTŐ.

PYRRHULA Briss. 1760.

Csőrük rövid, vastag, mogyoró alakú; termetük zömök, rövid nyakú; tollazatuk nem foltos, a hím melle vörös, a tojóé szürke szokott lenni; hangjuk nem összefüggő ének, inkább csak süvöltő, tagolt füttyökből áll

* Ennek rajzát lásd FRITSCH: *Naturg. d. Vögel Europ.* 22. tábla, 5. ábra, mely PETÉNYI értekezéséhez (Magy. tud. akad. Ért. X. 1850. 399—314. l.) csatolt kép nyomán készült.

A SÜVÖLTŐ.

Pyrrhula pyrrhula (L.) 1758.[*Loxia pyrrhula* L. — *Pyrrhula vulgaris* MÉNÉTR. — *Fringilla pyrrhula* MEY.]

Népies nevei: gyöp (F. PÜLYA, Sopronm.); gimpli (Vasm.); pirók; süvötyő; süvöltyü (Erdély); vörösbegy (Csongrádm.).

Minthogy e madár termete, úgy színeinek élénksége meglehetősen változékony és bizonyos, hogy az északi példányok más fajtához tartoznak, mint a Közép-Európában költők, latin elnevezései nem egészen tisztán vonatkoztathatók.* Ezért LINNÉ nevét az egész fajkörre is érthetjük, ámbár lehet, hogy ő a *Loxia pyrrhula* alatt a nagyobb fajtát írta le.

A nagy süvöltő — *Pyrrh. pyrrhula major* (BRHM.) 1831. [*Loxia rubicilla* PALL. — *L. pyrrhula coccinea* SELYS.], mely Európa északi és északkeleti részeiben, úgy Ázsiában honos s hozzánk csak télen látogat el, jóval nagyobb, erősebb, élénkebb színű, mint a nálunk költő fajta.

A közép-európai süvöltő — *Pyrrh. pyrrhula europæa* VIEILL. 1816. [*Loxia pyrrhula* LATH. — *Pyrrhula pileata* MACG. — *Pyrrhula minor, peregrina, germanica* BRHM.] ellenben Európa nyugati felében — Skandináviát kivéve — úgy a Közép-tenger mellékén tanyázik.

Jegyei. Az öreg hím: fejtető, a csőrtő körülete, a szárny legnagyobb része és a fark fekete, kékes fénynyel; háta hamuszürke, szárnycsíkja fehéres; a farkalja és farcsíkja fehér; alsó testrészei pirosak. Csőre fekete, szeme sötétbarna, lábai feketebarnák. A tojó csak abban különbözik tőle, hogy a piros színt nála szürke helyettesíti. A fiatalok fejteteje nem fekete, felső testük vöröses barnásszürke; torkuk, mellük vöröses sárgásszürke. (L. I. köt. X. tábla.)

Mértéke: H. 14·5—17·5; Sz. 8·2—9·91 F. 6·1—7·5; L. 1·8—2; Cs. 1—1·03 cm.

Nálunk főleg késő ősztől tavaszig számos, mert ez időre az északi fajta is kisebb-nagyobb társaságokban érkezik hozzánk s a hegységekből a mi süvöltőink szintén levonulnak a síkságok erdeibe s kószálva

* MADARÁSZ GYULA dr. «Die Singvögel Ungarns» cz. munkájában (Zeitschr. f. d. ges. Ornith. 1884. 149. l.) a nagy fajtát *Pyrrhula coccinea* SELYS. néven sorolja föl s azt írja, hogy hegyeinkben gyakran költ, a mi nem áll. A kis fajtát ellenben *Pyrrhula rubicilla* PALL. néven, mint nálunk nem fészkelőt említi. Azonban az utóbbi latin név szintén a nagy fajtára vonatkozik — annak synonymja — s a mit ő a *P. coccinea* alatt mond, az a nálunk honos kis fajtára tartozik; az ugyanott adott mértékek azonban megint a nagy fajtaról vannak véve.

keresik élelmöket. Tavasszal a nagy példányok visszaköltözködnek hazájukba, ellenben a kisebb fajtához tartozók hegységeink fenyveseiben szétszoródnak s ott alapítják meg családi tűzhelyöket. Ilyenkor lombos erdőkben, sík vidéken nem találkozhatunk velök. Fészket ember magasságban, vagy 5—6 méternyire a földtől többnyire fenyőfára építi. A burkolatot gyökerecskékből, száraz növény szárakból, mohából készíti, a csészét pedig szőrökkel béleli ki. Fészekalja rendszeren 5, zöldeskék alapszínen, biborosbarna, ibolyásszürke pettyekkel behintett tojásból áll. A pettyezés főleg a tojás hasas részén sűrű. Április végén vagy május elején költ először, júniusban másodszor.

Tojásmérték: H. 19—21·2; Sz. 14—15 mm.

A süvöltő tulajdonságai sokban elütök a többi pintyek jellemvonásaitól. Míg azok fürge, friss mozgásuak, ugrálók, sőt némelyek tornászók is, addig ez a vörös mellényű, sapkásfejű madár inkább csendes, lomha benyomást kelt. Sőt együgyűnek is tartják, habár inkább a németek, mint a mi népünk, mely nem használja madarunk nevét képes értelemben a butaság kifejezésére, a fajankók példázására. Igaz, hogy az ágakon nem szokott ugrálni, hanem megül szépen, békésen, unalmas *hüp, hüp, hüp, kí-üp húp* szavát hallatva; nem is igen fél az embertől, sőt hangját utánozva magunkhoz csalogathatjuk. Ha azonban kereket old, elég sebesen repül, mindenesetre jobban, mint kövéres testalkata után ítélve gondolhatnánk. Leggyakrabban látjuk őket őszi csatangolásaik közben a bogyós bokrok körül, ritkás erdőkben, bokrozatos árkok mentén, borókás, nyíres területeken, kertekben. Ritkán jár magában, hanem inkább kisebb-nagyobb társaságban, mert unatkozni nem szeret. Habár lénye nem valami kedves, nem is vonzó, mert nagyon is valami török basát juttathat eszünkbe, mégis tagadhatatlan — hogy különösen télen, csillogó hóban — a bokorra telepedett süvöltő csapat megkapó szép, mert a hímek élénk piros melle kirí a szintelen tájból. Ilyenkor még füttyögetését is szívesen halljuk, mert a csendes erdőben csak varju károg, szajkó csacsog: a kipróbált énekes művészek délen melengetik magukat. Hát könnyű így a süvöltőnek művészkedni.

Tápláléka mindenféle bogyóból, magból áll. De épp oly mértékben eszi a lombos fák rügyeit is. A dudvákra nem jár, s ezért ott, a hol nagyon számos, az erdőben, gyümölcsösben a rügyek lecsipdesésével kárt tehet. Általában azonban ennek a rossz tulajdonságának túlságos jelentősége nincsen s ha valahol észrevesszük, hogy sűrűbben jelentkeznek a gyümölcsfákon, könnyedén megakadályozhatjuk kártételüket, mert nem sok fáradsággal elriaszthatjuk őket.

130. NEM:

KERESZTCSŐRŰ.*LOXIA L. 1758.*

Csőrük hosszú kampója, mely az alsó káván fölfelé, a fölsőn lefelé hajlik s egymást keresztezi, minden egyéb madártól megkülönbözteti őket. A fark jóval rövidebb a szárnynál. Czigánykodó életmódot folytatnak, feltűnnek ott, hol a fenyőmagvakban bő szüretet tarthatnak, itt költenek, még pedig időtől függetlenül, télen is; egész életök, tartózkodásuk alkalmazkodik táplálékuk helyi bőségéhez. Mozdulataik papagályszerűek.

A KERESZTCSŐRŰ.*Loxia curvirostra L. 1758.*

[Crucirostra abietina MEX. — Loxia europæa MACG. — L. pytiopsittacus BECHST.]

Népies nevei: keresztorrú madár (Erdély).

Jegyei: valamivel nagyobb, erősebb, mint a veréb; az *öreg hím* főszíne vörös, különösen élénk a faresik; farka és szárnya sötét olajbarna. A *tojó* főszíne szürke, faresikja zöldessárga, háta és alsórészei zöldesbe hajlók; a *fiatalabb hímek* sárgásak, majd narancsszínűbe hajlók vagy zöldessárgák; a *kinőtt fiókák* a tojóhoz hasonlítanak, de még szürkésebbek. Csőre szürkés szarubarna, szemei dióbarnák, lábai szürkés-sárga barnák. (L. I. köt. X. tábla.)

Majd csaknem mindannyi ornithologus külön fajnak veszi a valamivel nagyobb, erősebb és vastagabb csőrű, tömörsibb fejű *Loxia pityopsittacus*-t. Ha végig nézzük azt a fejsorozatot, melyet NAUMANN rajzolt BREHM cikkéhez a «Naumannia» (1853. évf. 178—203, 241—256. lapok) című folyóiratban s tudjuk, hogy az átmenetek hosszú láncolata van a tipikus *L. curvirostra* és *L. pityopsittacus* között, nem különben, hogy a főkülönbség előfordulásukban is rejlik, a mennyiben az utóbbi kivált a szurkos fenyőerdőket (*Pinus sylvestris*) szereti s inkább északi madár, akkor alig fogjuk másnak tekinteni, mint fajtának, melyet a *nagy keresztcsőrű* (*Loxia curvirostra pityopsittacus* BECHST. 1802) névvel jelölhetünk.

Mértéke: H. 14·5—16·8; Sz. 9·5—10·2; F. 5·6—7·4; L. 1·6—2; Cs. 1·7—2·1 cm.

Mint a fenyvesek madara Európa északi részeiben, úgy keletnek

Ázsiában, főleg Szibériában honos. Előfordulásának határát a fenyvesek hiánya szabja meg. Közép-Európában szintén gyakori; de mint említettem, a nagy fajta nálunk ritka. Hegyvidéki, mindenféle fajú fenyővel kevert nagy erdőket leginkább kedvel, azonban állandóságáról alig lehet beszélni. Mert egyik évben pl. nyáron mutatkozik valahol, máskor éveken át hiányzik ugyanott, azután meg télen tölt azon a vidéken egy-két hónapot vagy csak ősszel jelentkezik. Hazátlan, kóssa, mint az igazi vándor cigány. A hol elesége akad, ott megtelepszik addig, míg a jó mód tart, talán családot is alapít; ha elfogy az enni való, odább néz. Hazánkban, kivált a Kárpátokban, úgy Felső-Magyarországon, valamint az erdélyi havasok fenyveseiben is szokott költeni; de Sopronmegyében, Vas megyében az osztrák határhegységekben is. Kiszámíthatatlan barangolásai közben * számos oly ponton is feltűnik, hol éppen nem gondolnánk reája. Így egy ízben novemberben, a fehérmegyei nagy puszták egyikén, kis fenyűcsoporton tartózkodott egy egész társaság, mely addig, míg a tobozok magvait végleg el nem költötte, nem távozott onnét. Életmódban minden keresztesőrűfaj igen hasonlít egymáshoz. Társaságot szerető, fürge, élénk madarak, melyek tobozokkal bővelkedő fenyveket meglepve, valóságosan papagáymódra vetik magukat élelmőkre, ügyesen kapaszkodnak meg az ágak hegyén, lábait szétterpesztve mászkálnak, himbálódznak, fejjel alácsüngnek, meszerien feszegetik arravaló csőrükkel a tobozok pikkelyeit, hogy a magot kiszedhessék, s nem ritkán, csőrük kampójukat is igénybe véve, mintegy felhúzzák magukat az ágakon. Különösen szép ez élénkpiros, sárga, zöldes, szürke madártársaság télen, mikor a haragos zöld, zuzmarával borított, napfényben csillogó fenyőkön pillantjuk meg őket. Sürgős, forgás, hívogatás, röpködés közben olyan tornászati mutatványoknak lehetünk itt szemtanúi, hogy önkénytelenül bámulat fog el. Hangjuk nem valami elragadó, de elég sajátos, mert fütyülő, surrogó, sőt flótázó, csicsergő szólamok különszerű vegyülékéből áll. Hívogatásuk *zokk, zokk* vagy éles *gip, kip, gip* szótagok ismétléséhez hasonlít; utóbbi hangokat kivált akkor hallhatjuk, mikor szárnyra kapva más fára repülnek.

Java részt decemberben és januárban költenek, de a körülményekhez képest majd minden más hónapban is, még pedig évenként kétszer, esetleg háromszor. Fészkeket magas fenyők sudarába, apró ágacskákból, hangafüből, mohából, száraz szálacskákból, egyes tollakból jó tömötten, vastagon építik, hogy meleget tartson, melyre télen ugyancsak reá szorul 3—4 tojásból álló fészekaljuk. Tojásaik változó színűek, több-

* Ungvárott — MEDRECZKY J. szerint — főleg juniustól novemberig vonulnak.

nyire szürkészöldes alapon, karminbarnán, halavány ibolyásszürkén foltozottak, pettyezettek.

Tojásmérték: *H.* 20—25·8; *Sz.* 15—22 mm.

Az anyamadár igen gondosan költ s alig hagyja el fészket: mintha melegségével takarékoskodnék. Kell is neki ügyelni, mert hiszen legtöbbször téli álmát alussza a természet fészke környékén. 14 nap múlva kikelnek a fiókák, melyeket a szülők addig etetnek, míg csőrük kávéi meglehetősen keresztződnek. Különös! más madárnál, ha mint rendellenesség előfordul ilyen csőrtorzulás: sinylődést, keserves tengődést jelent az, a keresztcsőrűnél meg életfeltétel. Így oszlik meg a munka a természetben, a szervezet sajátlagos, szerszámszerű módosulásaival.

A különböző fenyőmagvakon kívül — melyeket leginkább kedvelnek — megeszik a bükk-, juhar-, égerfa magvait is, azonkívül bogyókat, sőt kertekbe, fasorokba tévedők levéltetveket is elköltenek.* Ott, a hol nagy számban jelentkeznek, a fenyvesek magtermését meglehetősen pusztítják, azért helyenként ilyen kellemetlen vendégeskedésekkel szemben esetleg* védekezni is kell ellenük; egyébként inkább közömbös jelentőségűek, hiszen a lombos fákon — pedig ezekre is szállnak néha — hasznót is tesznek. Ezenkívül vidám, szemrevaló megjelenésök szintén nyom valamit a latban. Újabban Németországban, Svédországban tapasztalták, hogy a fiatal fenyőhajtásokat, rügyeket nagy területen, heteken át lecsipdesték s érzékeny károkat okoztak.

A SZALAGOS KERESZTCSŐR.

Loxia bifasciata (BRHM.) 1827.

[*Crucirostra bifasciata* BRHM. — *Crucirostra leucoptera* MIDD. — *L. tenuoptera* BRHM. GLOG.]

Jegyei: előbbihez hasonló, a különbség köztük az, hogy szárnyán két fehér csík látható s hátulsó evezőinek hegyén fehér foltok vannak.

Mértéke: *H.* 14—15; *Sz.* 9—9·4; *F.* 5·3—5·6; *L.* 1·6—1·8; *Cs.* 1·7—1·9 cm.

Északi Oroszországból és Szibériából néha a többi keresztcsőrökkel Közép-Európát is meglátogatja. Ilyen vendégszereplésin hazánkban

* MEDRECZKY J. Ungvárott megfigyelte, hogy a szilfa fiatal hajtásain, valamint a jegenyefán és a *Pinus austriaca*-n élő levéltetveket pusztítja.

is észlelték, különösen a Kárpátokban.* 1889-ben kiváló nagy számban mutatkoztak, főleg szeptember—novemberben (Árvamegyében, Ungvárott, Fogarason stb.) lőtték és fogták. MEDRECZKY J., ki Ungváron észlelte őket, azt írja róluk, hogy szelidebbek, mint rokonaik, melyekkel nem is igen társultak, illetőleg nem keveredtek össze, hanem külön csapatokban jártak. Hivogatásuk és énekök is egészen más.

A tipikus szinezetüektől különbözik a MENZBIER szerint a Finnöböltől nyugatra, nemkülönben a Volga és Dnyeper felső részein elszórtan költő rózsásszárnyú keresztesőrű — *Loxia bifasciata rubrifasciata* (BRHM. 1853.), — melynek szárnyesíkjai rózsásszínűek s nem fehérek. Ez utóbbiból 1884-ben KOCYAN A. Oraviczán (Árvam.) január 7-én egy hímet, 1889-ben pedig úgy ő, valamint MEDRECZKY is (Ungvárott) kerített egy-egy példányt. KOCYAN azonban megjegyzi, hogy lövöttnek pár nap múlva a rózsaszínű szárnyesíkja fehérre halaványodott.

B. ALCSALÁD.

SÁRMÁNYOK.

EMBERIZINAE.

A csőrtő vastagsága kisebb, mint a kávak hossza. Csőralkatuk igen jellemző, a kávak élei kissé befelé nyomottak s nem egyenes vonalúak, mert a szájzug előtt a felső káva éle tompa homorodású, a mibe az alsó káva domborodása beleillik. (Lásd I. köt. X. táblán 7. ábrát is.) Ezenkívül a felső szájpadróljukon egy kis bütyök látható. A sármányok többet tartózkodnak a földön, mint a pintyek s többnyire ide is fészkelnek; tojásaikon sajátzerű karczok, szabálytalan vonalrajzok jellemzők; énekök rendszerint egyes sebesen ejtett, egyforma szótagok után következő, nyujtott hangban végződő strófákból áll.

* Idevágó adatok: Orn. Jahrb. 1889. 79, 172. lapokon. — Term. tud. Közl. 1889. 514. l. — Aquila 1894. 170. l.; 1895. 85. l. — FRIVALDSZKY: Aves Hungariæ 87. l.

131. NEM:

SARKANTYÚS SÁRMÁNY.*Calcarius Bechst.* 1802.

Csőre, a többi sármányéhoz hasonlítva, aránylag nyulánkabb, kisebb, pintyszerű, a szájpadráson lévő bütyök fejletlen, a kávak élei egyenesebbek. Hátulsó karmuk hosszú, nem igen hajlott.

A HÓSÁRMÁNY.*Calcarius nivalis* (L.) 1758.

[*Emberiza nivalis* L. — *Hortulanus nivalis* BRISS. — *Emberiza mustelina*, *montana* GM. — *Emb. glacialis* LATH. — *Plectrophanes nivalis* MEY. — *Passerina nivalis* VIEILL. — *Plectrophenax nivalis* STEJN.]

Jegyei: valamivel nagyobb, mint a házi veréb; nálunk csak télen s ez évszaknak megfelelő tollazatú példányokban kerül. Főszíne fehér; felül a fejen, nyakon, faresikon rozsdás árnyalatú; háta szürkés, rozsdásba hajló és fekete-fehéres tarka; mellén némi rozsdás árnyalat; szárnyán nagy fehér folt; szárny és farktollak barnásfeketék és fehérek; csőre sárga, hegyén sötétebb; lábai feketék; szemei sötétbarnák. *Nyáron* a hát, evezők, fark középső tollai feketék, a külsők túlnyomóan fehérek, az evezők is ily színűen szegettek, egyéb testrészei fehérek, csőre fekete.

Mértéke: *H.* 15—16·5; *Sz.* 9·8—10·5; *F.* 5·8—6·4; *L.* 2—2·2; *Cs.* 1—1·2 cm.

Ez a madár a legmagasabb északi tájakig nyomul, a Farök szigetein, Izlandon, Grönlandon, Európa, Ázsia és Észak-Amerika sarki tájain honos. NANSEN 1894-ben július 21-én a 81°7' é. szél. alatt a jégáramlat közt, az új-szibériai szigetektől északnyugatra, észlelt egy darabot, s FEILDEN a Grinnel-földön 82°33' é. szél. alatt fészkelve találta. Skandinávia legészakibb részein a magas hegységekben találkoztam vele leginkább. Közép-Európát télen szokta meglátogatni s ilyenkor némely években hazánkban is több helyen, kisebb csapatokban, sármányok közé elegyedve, előkerül. Újabb időben — mióta megfigyelőink száma megszaporodott s így a madárvilág nagyobb figyelemben részesül — kisült, hogy korántsem valami nagy ritkaság, sőt majdnem évente mutatkozik hol Erdélyben, hol Felső-Magyarországban, sőt több vidéken egyszerre is.

Itt időzése alatt az országutak hulladékait, a pajták környékén elszórt magvacskákat s különösen a hótalan mezőfoltokon a dudvamagokat szedegeti.

132. NEM:

SÁRMÁNY.

EMBERIZA L. 1758.

Hátsó karmuk nem hosszú s meglehetősen görbült; az alsósalád tipikus jegyei az e nembe tartozó fajokat leginkább bélyegzik.

A SORDÉLY.

Emberiza calandra L. 1758.

[*Emberiza miliaria* L. — *Miliaria europæa* SWAIN. — *Miliaria valida*, septentrionalis BRHM. — *Critophaga miliaria* CAB. — *Miliaria miliaria* SHARPE.]

Népies nevei: sordéj (Erdély); surgyé; surjé; csicsiri v. csücsörgő (Dunántúl több helyt); kölesmadár (Felső-Magyarország); csurdé (Jászberény).

Jegyei: pacsirtanagyságú, csakhogy zömökebb; főszíne fölül szürkés világosbarna, feketebarna szárfoltokkal, alul sárgásba hajló szennyes fehér, a nyakon ritkás, kicsi, a begyen és oldalakon erősebb, sűrűbb sötétbarna szárfoltokkal; szárny- és farktollak feketésbarnák, világosabb homokszínű szegésekkel; csőre szarubarna, az alsó káva sárgás; lábai barnás hússzínűek; szemei sötétbarnák. A *tojó* valamivel kisebb a híménél. A *téli* tollazat rozsdásárnyalatú. Általában a pacsirtához hasonlít. (L. I. köt. X., XI. tábla.)

Mértéke: H. 16·3—18·5; Sz. 9·2—10·2; F. 6·5—7·6; L. 2·5—2·6; Cs. 1·3—1·4 cm.

Ott, a hol gabonaföldek hullámoznak, rétek zöldelnek, közbe fasorok, egyes bokrok tenyésznek, ritkán hiányzik a sordély. Küül valami magasabb növényyszál, bokor, vagy fa tetejébe, szárnyait hanyagul lecsüngeszti, tollait — mintha baja volna — kissé felborzalja s kidagadó torokkal, vigan mondja: *czök, czük, czik, tyürrürü, sirrrriririri* vagy *tcik, tcik, czik, czik, trillilillili* nótácskáját, miközben minden szótagnál egyet rándul, mintha nehezére esnék annak kiejtése. A környéken sok helyen hallatszik ez a trillázó ének és sajátságosan jellemző. Néha repülve is

énekel, lassan emelkedve valami magasabb ágra, akár csak valami léggömböcske, melynek sebesen mozgó reszkető szárnyai vannak. Reptében lábait félig lelógatja s tollait még inkább felfújja úgy, hogy kövérnek, nehézkesnek látszik. Hivogató hangja gyors, *czüx, czüx, czüx* vagy *px, px, tx*. Nálunk a sík vidéken mindenütt igen közönséges. Különben Európa legnagyobb részében s Ázsia szomszédos tájain is el van terjedve, sőt Észak-Afrikában és a Kanári-szigeteken is költ. Észak felé Skandinávia déli felében még találták, de magasabban nem. Úgylátszik a keleti példányok valamivel világosabb színűek és kisebbek is, mint a nyugotiak. (*Emberiza calandra minor* BRHM. 1855.)

Az északibb vidékek sordélyai költözködők, a mieink csak részben, mert gyenge teleken egyrészők rendszerint visszamarad. Az elvonultak is korán, a pacsirtával egy időben szoktak visszatérni. Áprilisban költ. Száraz növényyszálakból épült s belül szőrökkel kikerekített fészket a földre, valami fűbokor aljába, rétekre rakja s öt tojást tojik, melyek meglehetősen változékony színezetűek, rendszerint azonban szürkésfehér alapon ibolyaszürkés és sötét vörösbarna, kisebb-nagyobb pettyekkel, cseppentésekkel, finom erezésszerű kacskaringókkal tarkítottak.

Tojásmérték: H. 21—24·6; Sz. 16—17·8 mm.

Juniusban másodszor költ.

Tápláléka főleg lisztes magvakból, rovarokból, pókokból, hernyókból stb. áll. Tavasszal és nyáron, vagyis addig, míg magvakhoz nem igen jutnak, az alsóbbrendű állatokból élőködnek s fiaikat is jórészt ezekkel nevelik föl. Később kölest, mákot, gabnaszemeket esznek, de nem oly mértékben, hogy valami nagy kárt okozhatnának, mert főelelmők a dudvák, füvek magvaiból kerül ki. Azért inkább hasznos, mint közömbös madár s védelmet érdemel.

A KUCSMÁS SÁRMÁNY.

Emberiza melanocephala Scop. 1769.

[*Tanagra melanictera* GÜLD. — *Xanthornus caucasicus* PALL. — *Emb. granatitora* MÉNÉTR. — *Euspiza melanocephala* BP.]

Jegyei: valamivel nagyobb, mint a következő; farkán nincsenek fehér foltok; az alsó szárny- és farkfedők sárgák, mint majdnem egész alsó teste is; a *tojó* némileg hasonlít citromsármány tojójához, de farka egyszínű, fejébubja vörnyegesszürke, torka fehéres, az alsó test oldalai nem foltosak; a *hím* fejének felső részeit és pofáit fényes fekete rajzolat

kucsmaszerűen ékíti, alsó teste gyönyörű sárga (mint az aranymálinkó) csak begyoldalai fahéjszínűek, úgy háta és faresikja is; szárnyai és farka földszínű barnák, valamivel világosabb szegéssel, főleg a szárnytollak. Csőre meglehetősen hosszú, erős, szennyes kékesszürke, ősszel világosbarnás; szemei sötétbarnák; lábai szennyes sárgabarnák.

Mértéke: *H.* 15·2—17; *Sz.* 9—9·2; *F.* 6·5—7; *L.* 1·9—2; *Cs.* 1·2—1·4 cm.

Az Ádriai-tenger partvidékétől kelet felé terjed hazája s Perzsiában is közönséges. Télen Afrikába huzódik. Nálunk csak a magyar tengerparton, a Karsztok silány bokrozataiban fordul elő, s itt meglehetősen gyakori fészkelő. Sajnos, életmódjáról magyar adataink még nincsenek. A zágrábi múzeumban azonban a horvát tengerpartról való, számos példány áll s fészke is, mely száraz, erős növényyszálakból, gyökerecskékből készül, megvan.

A CZITROM SÁRMÁNY.

Emberiza citrinella L. 1758.

[*Emberiza sylvestris*, major BRHM.]

Népies nevei: kerti sármány (Baja); sármán, sármándli (Vasm.); sármánkó (Erdély); sármályú; sármánykó; sármántyú; aranyáruló (Zala-megye).

Jegyei: fej, nyak és alsó test tollainak töfele sárga; faresikja rozsdavörös.

Leírása. Az öreg hím: fejebubja, torka, pofái és az alsó test közepe sárga; homloka elején a fej oldalain és pofa táján zöldes, úgy még inkább a tarkón; a torok és mell nem foltos; háta olajbarnás, némi rozsdás árnyalattal, minden toll sötétbarna szárfolttal; a mell rozsdás-vörös, az alsó test oldalai sárgás és rozsdavörös, zöldesbe hajló színűek, sötétbarnán hosszant foltozva; a szárny sötétbarna, sárgás és zöldes-sárgás, rozsdás tollszegélyekkel; a fark két szélső tollának belső fele részben fehér. Csőre kékes szaruszürke, alsó káva világosabb; szemei sötétbarnák; lábai sárgás hússzínűek. A fiatalabb hímek fejebubja zöldesszürkén foltos; általában nem oly szép sárgák, mert a zöldes szín és a sűrűbb foltozás elnyomja az alapszínt. A tojó feje és melle foltos, a sárga szín csak alsó részein, torkán látszik, fején csak ha a tollakat felemeljük. Fölül szürkés, zöldes, barnás, alul sárgás, zöldes, sötétbarna és rozsdás színek uralkodnak rajta. A fiatalok a tojóhoz hasonlítanak, de alul még foltosabbak. Különben e madár színezete igen változékony.

Mértéke: *H.* 14·5—16·5; *Sz.* 8·8—9·1; *F.* 7·5—7; *L.* 1·8—2·1; *Cs.* 1·2—1·3 cm.

Skandináviában majdnem a 70° é. szél., Szibériában a 64° é. szél. alatt is találtak fel látogató példányokat. Költve azonban leggyakoribb Közép- és Dél-Európában s Ázsia jó részében. A síkságban, közep-hegységben legjobban szeret tartózkodni, de azért magasabb pontokon is előkerül. Kisebb erdőrészletek, erdőszélek, vágások, utak mentén elterülő bokros, köves lankások, kertek, mély utak bokrozatos partjai, ligetek leginkább megfelelnek természetének s ilyen helyeken ritkán hiányzik. Egyike legközönségesebb, általán ismeretes madarainknak. Mint a sármányok mind, ő is legszívesebben valami ághegyen, facsucson szokott üldögelni s egyszerű zengicsélésével hollétét jelezni. Szólása nem oly friss, mint a sordélyé s azt a benyomást kelti, mintha tudná, hogy ráér s nincs mit sietnie. Szótagokkal körülbelül így fejezhető ki: *czü-czü-czü-czü-czü-zóé* vagy *szri-szri-szri-zi-zéé*, a végső hang nyújtott s valamivel mélyebb; strófácskáját többnyire még kéttagú *czre-zi*-vel megtoldja. Népünk fülének így énekel: «Meg-meg-meg-meg-ledüüt!».

Hivogató hangja *tsi-tze*, *czri-csre* s néha *zúsz*. Minden hangot farkának egy-egy billentésével kísér. Valóban mosolyra gerjeszt, mikor GÁTI ISTVÁN uram 1795-ben megjelent «Természethistóriájában» olvassuk ez egyszerű hangicsálásról: «Úgy tartják sok Doktorok, hogy ennek szava hallgatása csudálatosan újítja az elmét».

Bizalmas, nem igen óvatos, az embert közelre bevárja, csak 10—20 lépésnyiről száll előlünk valamelyik szomszéd fára vagy a távolba. Repte elég jó, sebes, néha szökkenésszerű. Jó és rossz időben, télen, nyáron nálunk van, csak hogy a hideg évszakban nagy csapatokba verődik, pintyekkel, kenderikékkal stb. egyesül s az utakat, falvakat, városokat keresi föl, hõgy az udvaron, pajták, csürök körül, szérús kertekben hulladékot szedegessen vagy a szőlõket, mezõket lepi s a dudva magvakat pusztítja. Kora tavasszal ezek a társaságok párokra szakadoznak s mindegyik kiválasztja háza táját, a honnét nem igen távozik. Fészkrét előszeretettel valami kis buczka tövébe, útpart gazos, bokros részébe, fatuskó aljába a földre építi, még pedig úgy, hogy a növényzet vagy sűrűség mintegy reáboruljon a fészekre s így elrejtse. A fészkek alapja többnyire valami kis földhomorodást tölt ki, mely vastagabb száraz növénycsutkákkal, gyökerekcskékkal, szálakkal, elfonnyadt levélkékkal van kirakva, kerek csészéje pedig finom szálakkal és szőrökkel bélelt. 4—6 tojásának alapszíne szürkés-, sárgás-, barnásvöröses, fehér vagy halvány ibolyaszürkés, hús-

színű, szürkén fröccsentett és vörösbarna finom erekkel, szabálytalan karcvonalokkal rajzolt. (XXXIX. tábla.)

Tojásmérték: *H.* 19—23·4; *Sz.* 15—17 mm.

A kotlás két hétig tart. Áprilisban először, júniusban másodszor költ; néha azonban még harmadszor is augusztusban. Fiókáit rovarokkal eteti s addig, míg magvakat nem igen találnak, az öregek is rovarokat, hernyókat, férgeket stb. esznek. Később mindenféle magocskát, szemet szedegetnek s a dudvák, gyomok elhatalmaskodását korlátozzák. Megérdemli jóindulatunkat s ne engedjük meg a madarászpuskával barátkozni kezdő gyermekeknek, hogy verében kívül mást löjjenek, mert ha az ilyen «vadászni tanulókat» kényükre eresztik, legtöbbször a sármányokat lövöldözik. A többi madarak ugyanis hamar megismerik a veszedelmet s megvadulnak, ellenben a sármány bevár s bizalmaskodása könnyű szerrel kijátszható.

A SÖVÉNY SÁRMÁNY.

Emberiza cirrus L. 1766.

[Emb. eleathorax BECHST. — Citrinella cirrus GRAY.]

Jegyei: akkora mint előbbi, melyhez különösen a tojó hasonlít; az alsó test oldalain fekete hosszanti foltok; a hát vörösbarna, fekete szárfoltokkal. A *hím* torokfoltja fekete, a fejbub és tarkó olajzöld, fekete szárfoltokkal; farsikja olajzöldes; a *tojó* valamivel világosabb és foltosabb, mint a *hím* s felső kis szárnyfedői zöldesszürkék, nem olyanok, mint a hát.

Mértéke: *H.* 15—16; *Sz.* 8·1—8·9; *F.* 7·1—7·5; *L.* 1·7—1·9; *Cs.* 1·1—1·2 cm.

Helyenként Nyugat- és Közép-, gyakrabban Dél-Európában, Kiszáziában, a Krim félszigeten, Észak-Afrikában költ s itt is telel. Nálunk kétségtelenül csakis a magyar tengerparton költ, hol BRUSINA szerint elég gyakori, de mégis ritkább, mint a kucsmás sármány. Innét való példányok a zágrábi múzeumban vannak.

A KERTI SÁRMÁNY.

Emberiza hortulana L. 1758.

[Emb. mœlbyensis SPARRM. — E. chlorocephala, badensis Gm. — E. tunstalli Lath. — Glycispina hortulana CAB. — E. delicata BRHM.]

Jegyei: verébnagyságú; az *öreg hím* egész feje egyszínű szürkés-zöldes, csak a torok és a pofákon végig nyomuló sáv halványsárga; felső testrészei szürkés fahéjszínűek, sötétbarna hosszanti foltozással; alsó testrészei fahéjszínűek; csőr hússzínű, vöröses; lábai szennyes hússzínűek; szemei élénk barnák. A *tojó* valamivel halaványabb; nyaka elején sötétbarna szárfoltozás. A *fiatalok* a tojóhoz hasonlítanak, de felül sárgába hajlók, torkuk, mellök és az alsó test oldalai sötétbarnán hosszant foltosak.

Mértéke: H. 14—15; Sz. 8—8·4; F. 6·2—6·5; L. 1·8—1·9; Cs. 1·1—1·2 cm.

Majdnem egész Európában költ s felhatol a Sarkkörig (Skandináviában), csakhogyl előfordulása igen szórványos s nem is állandó, mert a hol esetleg egyik évben fészkel, a következő évben talán ugyanott nyoma sincs. Hazánkban Pestmegyében legtöbbször találták (Mogyoród, Péteri, Farkasd, Budai hegyek, Czinkota, Süly-Sáp, Gödöllő), nemkülönben Nógrádmegyében, Bács-Bodrogmegyében (Baja) s tojásai is kerültek. Szőlőkben, fákkal beültetett, bokrozatos területeken, vágások szélein, ligetes bokrokkal, legelővel váltakozó vidékeken szeret tanyázni. Májusban fészkel. Egy Gödöllőről való fészek, melyet HOMEYER S. talált s melyet láttam, nem sokban különbözött a citromsármány fészektől s bokoralj szélén — nem magában a bokorban — földön volt. Öt tojása szürkésfehér, kissé ibolyásba játszó alapon, hamuszürke elmosódott foltocskákkal, finomabb és durvább szabálytalan feketebarna karczvonalakkal, kacsaringókkal tarkázott.

Tojásmérték: H. 19—20; Sz. 13·5—16 mm.

Tulajdonságaiban nem tér el lényegesen a citromsármánytól. éneke azonban némileg más, három *zi, zi, zi* szótagra, két mélyebb *zű-zű* következik.

Szórványosságánál fogva gazdaságilag nincs valami jelentősége; kárt nem tesz.

A BAJSZOS SÁRMÁNY.

Emberiza cia L. 1766.

[*Emberiza barbata* Scop. — *Emb. lotharingica* Gm. — *Emb. hordei* BRHM. — *Buscarla* cia Bp. — *Hylæspiza* cia NEWT., BLAS.]

Népies nevei: kövi- vagy ostoba sármány (Erdély).

Jegyei: körülbelül verébnagyságú; főszíne szürkés rozsdavöröses, középső farktollai ugyanily színűen szélesen szegettek; a *hím* igen hasonlít az előbbihez, csak hogy szárnyán két fehér csík van; feje, nyaka és begye hamuszürke; torka fehéresszürke; a fejtetőn fekete szárfoltok; szemöldöke és pofáinak egyes részei fehérek; a homlok s a pofákat körülszegő rajzolat fekete. A *tojó* nem annyira vöröses, inkább barna s rajzolatjai elmosódottabbak. Csőr kéesszürke; lábai barnás hússzínűek; szemei barnák.

Mértéke: *H.* 14·5—15·3; *Sz.* 7·3—8; *F.* 7—7·3; *L.* 1·9—2; *Cs.* 1—1·8 cm.

Európa délibb részeiben, főleg a Közép-tenger mentén elterülő területeken s keletre Ázsiában a Himalajáig honos. Hazánkban különösen a Királyhágón túl, a délibb megyékben fordul elő; így Hunyad-, Alsó-Fehér-, Krassó-Szörény-, és Fogarasmegyékben. STETTER V. már 1844-ben Déván találta s ugyanott a várhegyen én is több darabot láttam 1887 július utolsó hetében. CSATÓ J. többször észlelte és lőtte Kovrágyon, Borberekén, Klopotwán, Nagy-Enyeden s azt írja róla, hogy márcziusban jön meg, de 1882-ben, a nagy-enyedi szőlőkben, deczemberben is nyolcz darabra akadt. BUDA ÁDÁM Hátszeg mellett figyelte meg s CZYRK E. szerint Fogaras vidékén is szórványsan előfordul. Találkoztam vele 1887-ben Nagy-Enyednél és Petrozsény mellett is. BRUSINA Sp. azt jegyzi fel róla, hogy Fiume táján vonuláskor többször előfordul, s a zágrábi múzeumi példányok is innét valók. Tapasztalataim szerint, melyek megegyeznek a most említett észlelők adataival, köves, sziklás, bokrokkal benőtt hegyeken, előhegyekben s előszeretettel várhegyeken tartózkodik.

Fészkelésére vonatkozó hazai adatunk ugyan nincs, azonban tekintve nyári előfordulásását, kétségtelenül költ nálunk.

A NÁDI SÁRMÁNY.

Emberiza schoeniclus (L.) 1758.

[*Fringilla schoeniclus* L. — *Hortulanus arundinaceus* BRISS. — *Emb. arundinacea* GM. — *Cynchramus schoeniclus* BOIE. — *Cynchramus septentrionalis, stagnatilis* BRHM. — *Schoenicola schoeniclus* DODERL. — *Schœnicola arundinacea* BR.]

Népies nevei: néhol «nádi veréb»; csakhogy e nevet a nádiban élő nádi poszátákra s egyéb kis madarakra is sok helyt használják.

Jegyei: körülbelül verébnagyságú; a felső kis szárnyfödők rozsdásvörösek; az alsó test közepe fehér; hátán minden toll barnásfekete szárfolttal és szürkés-sárgás rozsdaszínű szegéssel, úgy, hogy színezete egészen verébszerű. A *hímnék* nyáron: feje és a begyig lenyuló nagy torokfoltja fekete; a csőr tövétől a pofák alatt nyomuló sáv és a felső nyakrész örvszerűen fehér; az alsó test szürkésfehér, oldalain barnás és rozsdás hosszanti foltozás; csőre fekete; lábai feketék; szeme sötétbarna. A *téli* tollazatban a fej és torok feketeségén barnás, sárgás rozsdaszínű tollszegések vannak, a nyak szürkésbarnás. A *tojó* feje és torokfoltja nem fekete, csak a fejbub sötétbarnás, feketés és rozsdás foltozású; szemsávolya fehér; a torok két oldalán egy-egy feketés sáv; begye és az alsó test oldalai sötét szárfoltokkal; hátsó nyaka nem fehér; csőre szarubarna; lábai barnák vagy feketésbarnák. A *fiatalok* a tojóhoz hasonlítanak. (L. I. köt. II. tábla.)

Mértéke: H. 13·4—15·2; Sz. 7·4—8; F. 6·4—7·2; L. 2—2·1; Cs. 0·95—1·02 cm. (typicus).

Csőrük nagysága és alakja, úgy termetök szerint is, igen változékonnyak. Északon kis csőrű, kisebb termetűek élnek, ellenben Dél-Európában nagyobb csőrűek, nagyobb termetűek közönségesek. Nálunk a kis fajtát, a melyek épp olyanok mint az északiak, s különösen a nagyobb fajtát — *Emb. schoeniclus intermedius* MICH. 1850. — közönségesnek találtam s azt tapasztaltam, hogy a kettő között — a csőr alakját és a termetet véve — átmenetek vannak. A *pirokcsőrű nádi sármányt* azonban (*Emberiza pyrrhuloides* PALL. — *Pyrrhulorhyncha pyrrhuloides* [FINSCH.]), mely Dél-Oroszországban s keletfelé a Volgánál, Altáj vidékén honos s nemcsak még természetesebb, világosabb színű, de egészen más alakú, igen vastag csőrével is különbözik. Magyarföldön nem láttam. De előkerült faunánkban az *Emb. schoen. palustris* SAV. is, mely nagyobb az *intermedius*-nál.*

* FRIVALDSZKY: «Aves hungariæ» 90. lapon felsoroltak javarészt *intermedius*-hoz tartoznak.

Mértéke: *H.* 15·5—16·1; *Sz.* 7·9—8·5; *F.* 7·1—7·9; *L.* 2—2·3; *Cs.* 1—1·15 cm. (intermedius).

A nádi sármány-egész Európát és Ázsia északi felének jó részét lakja. Felterjed a Sarkkörön túl s Norvégiában a 70° é. szél. közelében fészkelve találtam. Itt mocsaras, nyíres erdő szélén éldégél, ellenben nálunk az igazi nádas, csuhús, csátés mocsarakban üti fel tanyáját. A nádszálakra kiülve szokott mutatkozni s a hím itt is énekelget. Messziről hasonlít a verébhez — legalább a közönséges szemnek — csakogy feketébb feje, világosabb teste és kírívó fehér nyakörve mégis megkülönböztetik tőle. Fészkrét a nádaljban, zsombékokra, torzsos helyekre, mocsaras réteken valami fűzbokor aljába rakja. Építkezése jellemzően sármányos; a fészek burka száraz, vastagabb szálakból, a csésze finomakból és lószőrökből való. Tojásai szürkésfehér alapon, barnás, elmosódott felhőzéssel, csokoládészínű és sötét ibolyásbarna, szabálytalan karczvonalakokkal, foltokkal tarkítottak. Fészkealja öt tojásból szokott állani.

Tojásmérték: *H.* 20—24; *Sz.* 15—17 mm.

Először április-májusban, másodszor júniusban költ.

Télen néha kisebb társaságokban láthatjuk, habár egy részök el is kószalгат tőlünk.

Nyáron kiválóan apró rovarokat, szunyogokat, pilléket, kukaczkokat, álcákat eszik, később magvakat.

XLIII. CSALÁD.

PACSIRTAFÉLÉK.

ALAUDIDAE.

Csőrük árszerű, ritkán vastag; a csüd valamivel hosszabb, mint a lábujjak s oldalai belül kisebb, kívül nagyobb négyszögletű vértékkel borítottak; a hátsó karom többnyire hosszú s egyenes; a szárny hegyes, első evező igen rövid vagy hiányzik; tollazatuk leginkább földszínű, barna, igénytelen, néha begyükön és fejükön bizonyos rajzolatok mutatkoznak, söt fejök bubján, meghosszabbodott bóbitás tollak. Az egész család legjellemzőbb faja a mezei pacsirta. Főleg a földön tartózkodnak, kivételesen — néhány faj — a fákon, erdőben, de ének közben magasan a légbe emelkednek s ismét leesnek. Meglehetős lazán épült fészköket valami földkaparásba rakják. Rovarokat, magvakat és friss növényrészeket esznek.

133. NEM:

PACSIRTA.

ALAUDA L. 1758.

A pacsirták családja több nemre osztható ugyan (bóbítás-, erdei-, füles-, vastagesőrű pacsirtákra), itt azonban gyakorlati szempontokból a kisebb különbségektől eltekintünk, s e nem alá a család tipikusabb fajait fogjuk.

A BÜBOS PACSIRTA.*Alauda cristata* L. 1758.[*Alauda matutina* BODD. — *A. undata* GM. — *Galerita* v. *Galerida cristata* BOIE.]

Népies nevei: búbos pityer (Vasm.); kontyos madárka (Székelyföld); butykás kató (Zilah); kontyos pacsirta; pisitnek. Pacsirta helyett még *pityer*, *pipiske*.

Jegyei: fején hegyes bóbíta; alsó szárnyfedői rozsdásfehérek; nagyobb, mint a mezei pacsirta, melyhez színezete sokban hasonlít, de háta nem olyannyira sötéten foltos, csőre hosszabb, karesubb s első evezője kicsiny, mint a szalonkák festő tolla.

Mértéke: *H.* 16·5—17·8; *Sz.* 9·5—10·7; *F.* 6·5—6·8; *L.* 2·2—2·4; *Cs.* 1·6—1·8 cm.

Közép- és Dél-Európa lakója, de egyes helyeken a 60° é. szél-ig felhatol; Közép-Ázsiában és Észak-Afrikában is előfordul. Színezete sok helyt alkalmazkodik annak a talajnak színéhez, melyen él; így a sivatagokon előfordulók általában világosabb alapszínűek. Kiválóan nagyobb utak mentén elterülő sík földeken szeret tartózkodni; télen majdnem kizárólag az utakon, nagyobb térségeken, városok, falvak közelében láthatjuk, sőt a házak közt is. Fára nem száll, háztetőkön, kőfalakon azonban gyakran pihen s énekel. Meglehetős bizalmas s tudja külsejének hasznát venni, mert közeledtünkre lelapul a földre vagy fut előttünk s alig vesszük észre a földszinű madarat. Gyakran árokpártokon, utak mentén valami göröngytetejéről hallatja kedves szózatát. Hangját annyira tudja mérsékelni, majd erősíteni, hogy néha alig 10 lépésnyire tőlünk javában szól mégis azt hisszük, 100 lépésnyire énekel. Ő is felemelkedik néha a magasba, de ritkábban, mint a mezei pacsirta. Áprilisban először költ s száraz

szálakból lazán tákolt fészket legszivesebben valami gyepesbe, útmenti lóhertáblába, kaszálóba, nagyobb kertek gyeprészleteibe stb., a földön kikapart sekély mélyedésbe rakja. Fészkalja rendszeren 5 vöröses vagy sárgásbarnán, ibolyaszürkén, oly sűrűen foltozott tojásból áll, hogy a szürkés- vagy barnásfehér alapszín alig látszik rajtuk. Juniusban másodszor költ.

Tojásmérték: *H.* 21·5—25; *Sz.* 15·6—17·5 mm.

Ősszel és még inkább télen, a mostoha időkben vele osztályos sármányok, verebek társaságába elegyedik s szemétdombok, csűrök, szérüs kertek, udvarok, utak hulladékait szedegeti. Nyáron különféle rovarokat, kukacokat, hernyókat eszik s fiókáit is azokkal táplálja. Kárt nem tesz, s ha valami nagy hasznót sem szerez az embernek, mégis teljesen igényelheti védelmünket kedves, szép daláért, bizalmas viselkedéseért.

AZ ERDEI PACSIRTA.

Alauda arborea L. 1758.

[*Alauda nemorosa* GM. — *Galerita musica* BRHM. — *Lullula arborea* KAUP. — *Galerita nemorosa* BRHM. — *Corys arborea* BOGD.]

Jegyei: kisebb, főleg rövidebb, mint a mezei pacsirta; az első evező kicsiny, mint előbbinél; szárnyuk hegye a fark közepén túlterjed; farktollai — kivéve a két középsőt — fehérhegyűek; fejbubján a tollak hosszúak, felbóbitázhatók; a sárgásfehér szemöldöksáv a tarkóra terjed s patkóalakban az egész fejtetőt körülfogja; a nagy evezők földtollai feketék, csak hegyük fehér; az alsó szárnyfedők fehérek; különben színezete hasonlít a mezei pacsirtáéhoz.

Mértéke: *H.* 13·8—15·4; *Sz.* 9·3—98; *F.* 5·3—5·7; *L.* 2—2·2; *Cs.* 1·2—1·35 cm.

1895 májusában a deliblati (Temesmegye) futóhomok területen ALMÁSY Gy. barátommal lőtt erdei pacsirták a tipikus színűektől annyiban tértek el, hogy egészben világosabbnak látszottak, a rozsdás színezetnek alig volt rajtuk nyoma, világos részeik pedig, melyek a rendes alaknál bizonyos sárgás árnyalatúak, tiszta fehérek voltak. Csőrüket is valamivel hosszabbnak találtuk. Ezt a fajtát, mely a 60,000 kat. hold terjedelmű deliblati homoksivatagot lakja, *Alauda arborea cherneli* néven röviden leírták s ALMÁSY Gy. dr. kimerítően ismertette.*

* Ornith. Monatsberichte 1895. III. 9. sz. 143. l. — Aquila 1896. III. 209—216 l.

Általában egész Európában, fel a 62° é. szél.-ig s Azsia szomszédos nyugoti részeiben fordul elő, de korántsem mindenütt, hanem csupán csak alkalmas helyeken, minők erdei vágások, tisztásokkal váltakozó, nem igen összefüggő erdőségek. Különösen ragaszkodik a száraz, köves, homokos, nem valami kövér talajon tenyésző, fenyvesekkel kevert erdőkhöz. A deliblati homoksivatagon élők a nagy futóhomok-buczkák völgyeit itt-ott borító borókás, ligetes facsoportozatokban tartózkodnak. Nálunk első érkezésének orsz. középnapja: *márczius 24—25*. Jelentkezését hamar elárulja, mert a hímek a fák tetejére szállva, majd onnét égnék emelkedve s ismét leesve, hallatják azt a sajátságos, az erdei magány mélaságához annyira illő, kissé bánatos, panaszkodó, de hangulatos, bár nem igen változatos éneköket, mely körülbelül így írható ki: *didldidlldidldidl-lüdlüdlüdlüdl-delidldelidldelidl* stb. Minden egyes strófája egy-egy összefüggő trilla; a kezdet többnyire magas hangú, a második rész mélyebb s azután megint valamivel magasabb. Órákig hallható ez a nótázás, miközben olyanformán viselkedik, mint az *erdei pipis* (*Anthus trivialis*), csak hogy ez utóbbi egészen másképpen énekel. Sehol sem kapott meg annyira éneke, mint a deliblati nagy homoksivatagon, hol vigaszként hangzott a sivárságban, akárcsak valami pásztorember mélázó tilinkózása. Áprilisban vágások, bokros, hangás, füves helyein, még pedig a földre, de jól elrejtve, rakja száraz növényyszálakból, levélkékből, kevés mohából, gyökerecskékből álló és belül szőrökkel bélelt fészket, 4—6 tojása sárgás vöröses fehér alapszínen, világosszürke elmosódott rajzokkal, barnás és szürkés pettyekkel és foltokkal annyira borított, hogy az alapszín alig látszik; egészben a mezei pacsirta tojásaihoz hasonlítanak, csak hogy kisebbek.

Tojásmérték: *H.* 19—22; *Sz.* 14·9—16·8 mm.

Juniusban másodszor szokott költeni. Szeptemberben, októberben délre költözik.

Tápláléka rovarokból, pillékből, hernyókból, pókokból, szöcskékből, álczákból s ősszel mindenféle magvacskákban áll. Szeretik a zöld növényhajtások csücskéit, virágbimbócskáit lecsipkedni, de mivel erdőben élnek, kizárólag értéktelen vagy dudvaszámba menő növényekhez nyulnak s így semmi kárt sem tesznek, sőt hasznót. Kár, hogy nem oly gyakori erdeinkben, mint a mezei pacsirta mezőinken. Óvást érdemel minden körülmény közt.

A FEHÉRSZÁRNYÚ PACSIRTA.

Alauda sibirica Gm. 1788.

[*A. leucoptera* PALL. — *Melanocorypha sibirica* DEGL. & GEHR. — *Phileremos sibirica* KEYS. & BLAS. — *Calandrella leucoptera* BP. — *Pallasia leucoptera* HOM.]

Jegyei: valamivel erősebb, vastagabb csőrű, mint a mezei pacsirta; az első evező hiányzik; fejbubja, fültája, felső szárny- és farkfedői fahéjszínűek; az alsó szárnyfedők és az alsó test fehérek, oldalai azonban rozsdás- és barnásba hajló sötét szárfoltokkal; a szárnyon széles fehér sáv; farka feketebarna, a szélső toll majdnem egészen fehér.

Mértéke: *H.* 17—17·8; *Sz.* 11·4—1·7; *F.* 6·3—6·5; *L.* 2·2—2·3; *Cs.* 1·8—1·4 cm.

Oroszország sivatagjain, pusztáin, főleg a Volga táján, úgyszintén Szibériában honos. Hazánkban egyetlen egyszer került elő, 1855 decz. 24-én Konczán (A.-Fehérm.), mely ♂ példány CSATÓ J. gyűjteményében van Nagy-Enyeden.

A MEZEI PACSIRTA.

Alauda arvensis L. 1758.

Népies nevei: szántóka; dalos pacsirta; szántó pityer (M.-Szecsöd, Vas megye),

Jegyei: alsó szárnyfedői szürkésfehérek; első evezője igen kicsiny, elcsenevészedett; legszélsőbb farktolla fehér, csak belső felének közepe fekete, a következő farktoll külső fele szintén fehér; a szárnyak hegye körülbelül a fark közepéig ér; főszíne felül földbarna vagy homokbarnás, némi rozsdás árnyalattal, begye ugyanily színbe játszik (a hímnél rozsdásabb) s itt is, úgy mint fején, nyakán, hátán barnásfekete szárfoltokkal meglehetősen sűrűn rajzolt; hasának főszíne némileg rozsdássárgába hajló fehér. A *fiatalok* feketésbarna szárfoltjai sárgásfehéres szegésűek s rajzolatuk pikkelyszerű. A csőr felső kávája sötét, az alsó világosbarnás szaruszínű; szemei sötétbarnák; lábai sárgás hússzínűek. (L. I. köt. V. tábla.) Tollazata vidék, illetve talaj szerint igen változékony, hol sötétebb, hol világosabb.

Mértéke: *H.* 16—17·7; *Sz.* 9·8—11·4; *F.* 6·6—7·2; *L.* 2·5—2·6; *Cs.* 1·3—1·4 cm.

Nem csoda, hogy a mezei pacsirtát majd csaknem mindenki ismeri, mert úgyszólván egész Európában, Ázsia nagy részében, sőt Észak-

Afrikában is — kivéve a teljesen erdős, hegyes, szántóföldek és rétek nélkül szükölködő vidékeket — előfordul, még pedig legtöbb helyen oly nagy számban, mint kevés más madárfaj. A mi a fülemile a ligetben, a húros rigó az erdőben: az a pacsirta a mezőn. Mind a három igazi művész, mesterdalos. Még alig érezzük a tavasz első leheletét, még hófoltocskák fehérlenek a barna síkságon, még nyugszik ugyan a szántóvető, a föld népe, de már érzi, hogy nem sokáig tart a pihenése, mert a természet, mintha mozdult volna, érverése kezd erősebb lenni. Ekkor, midőn már nincs tél, de még tavasz sinesen, kisebb-nagyobb társaságokban, nyugtalanul ide-oda szálldosva megjelenik mezőinken. Igazi tavaszhirdető, mert csakugyan az első költözőkódó madár, mely itt-ott néha már február közepén feltűnik. általában pedig, az országos középnap szerint: *márcz. 2—3-án*. Előfordul, hogy gyenge teleken vagy a délibb megyékben egyesek el sem távoznak tőlünk.

Nemsokára megérkezése után a kiengedő idő fényesebb, enyhébb napsugarai megdobogtatják sziveiket: pár után néznek. S ha ilyenkor sétálunk ki a mezőre, alig szabadulhatunk meg attól a hatástól, a mit a pacsirták gyakorolnak reánk. Mintha csak nagy templom volna a vidék, melyben száz és száz zsoltár hálátadó imaként száll a magasba, a természet urához, hogy megengedte érnünk az új munkaévet, éltető reményeivel:

«Dicső, dicső, dicső
Kikelet, kikelet!
Kivirit, kivirit
A virág mind.» *

A pacsirta így imádkozik. Nemesak énekét küldi a magasba, maga s felemelkedik szózatával a végtelen levegőég kékjébe, még csak egy pont — azután eltűnik a felhők hazájában, «jubiláló» dalával betöltve a környéket akkor is, mikor már nem látjuk. A szántóvető pedig elhallgatja kedves madarának gyönyörű hangjait, könnyebben esik neki a fárasztó munka, tudva, hogy az a kis dalos is «szánt» — így mondja felemelkedését — s azért repül tán az ég felé, hogy közelebb legyen Urához s az jobban meghallja dicsőítő szavát. Valósággal zeng a határ a pacsirtadaltól, ettől a szivetrázó zenétől: érezzük a jövőt, a remény fellobbanását, az új élet üdeségét. Nemesak a fenséges hegyvidéknek, a susogó erdőknek: a sík földnek is meg van a maga költészete, szárnyas költője.

* A három utolsó sor HERMAN OTTÓTÓL való; az első a bácskai magyar népé.

Nincs mit csodálkoznunk, ha tehát — különösen nálunk — madarunk rendkívüli népszerűségnek örvend. S első sorban a szántóvető az, a ki benne még a gólyánál és fürjnél is inkább «saját külön madarát» látja.

Népies költészetünk remek gyöngyei azok a sorok, melyek a pacsirtáról megemlékeznek s azért azok, mert abból a benső barátságból fakadtak, mely a hangulatban is az egyszerű, leplezetlen valóság szépségeit érvényesíti. Minő erő és éles megfigyelés van például ARANY szavaiban:

«Kis pacsirta is szánt
Mint a szegény költő, fényes levegőben;
Dalt zengve repült fel, dalt zeng a magasban,
Hallgat leesőben.»

Szinte látjuk felemelkedni s némán — szokása szerint — gyorsan levágódni himnusza végén. Siet s örömeiben elfelejt beszélni; a szántó dala megmondja az okát is:

«Kis pacsirta, ég madara,
Száll fölöttem, zeng a dala,
Párja vigan száll elébe,
Le-le csalja a fészkébe»

s a magyarság jellemző módja szerint találja el Czuczor a folytatást:

«Szántó pajtás, kis madárkám!
Nézz le, nem látod-e babám?
Hej! ha én fönn lebeghetnék,
Mindig babám felé néznék!»

A hatást bizonyítja, hogy e vers átment a nép szájába.

PETŐFI is, az Alföld igazi költője, gyakran megemlékezik róla s ő is a közfelfogást fejezi csak ki, mikor először hallja dalát:

«Pacsirtaszót hallok megint!
Egészen elfeledtem már.
Dalolj, *tavasznak* hírmondója te,
Dalolj, te kedves kis madár.»

TOMPA egyenesen őt tartja az első énekesnek:

«A pacsirta fénylő légben énekel,
Szárny és dal hatalma együtt vivé fel;
Isten áldja! — *ő a legfőbb énekes*,
Szent dalára szívünk hálától repes.»

Hangjáról azt mondja:

«Szól a pacsirta, mint *egy kis harang*,
Függ magasan a tiszta légben»

s ellentétbe állítja termetét szavával:

«*Kiesi* madár a pacsirta,
Mégis olyan *nagy* a hangja.»

PETŐFI azt is megmondja, hogy nemcsak magának énekel:

«A pacsirta fönn a kék magasban
Istenének és magának zeng.»

TÓTH KÁLMÁN is híven írja, hogy mikor elénekelte a magasban strófáit, leszáll a buzába epedő párjához:

«Buza közé száll a dalos pacsirta,
Hogyha magát már odafenn kisirta;
S buzavirág, buzakalász árnyába'
Reáakad megsiratott párjára.»

Ezek a szavak is visszhangra találtak népünknel, énekbe fogta, bizonyosságául, hogy a költő jól beszélt.

Jól tudjuk mindnyájan, hogy az erdőben hiába keressük, a mit e sorok is erősítenek:

«Szomorú a kis pacsirta,
Mind a két szemét kisirta.
Nem szeret a zöld erdőben,
Jobb szeret a sík mezőben.»

S valóban elbámulunk a megfigyelés élességén, mikor az oly közel-álló két madarat, mint a mezei és a búbos pacsirtát, a közsoron is jellemzően megkülönböztetik; erre vall ez a sajátjölgyi nóta:

«*Barázdában szépen szól* a pacsirta»

vagy a költő szavai («Borvitéz»-ben):

«*Megy az úton* kis pacsirta.»*

Vagy:

«Más madárka fészken s párosan pihen,*
Te kerékvágásban a rög enyhiben.»

Világos, hogy itt csakis a búbos pacsirta érthető, nem a mezei, melyre a felemelkedve éneklés a jellemző. Ezt költőink, kik a pacsirtáról irtak, mind finoman adják, még pedig nemcsak a tisztán népies költők, hanem a klasszikus iskola mesterei is, pl. BERZSENYI:

* Ezek a helyek inkább a pipiskére — *A. cristata* — vonatkoznak.

«A pacsirta hangicsálva repdez,
Víg örömét zengve kiönti,

— — — — —
A nap felé uszó sasokkal».

Sőt a 17. század elején BENICZKY PÉTER uram (1620.) is így pengeti lantját:

«Ég felé pacsirta
Repül, hogy szózatja
Messzire terjedjen.»

A pacsirta nemcsak tavaszhirdető, ő a hajnalfakadás dalosa is. s így igazán a reménység ébresztője. Hiszen a tavasszal az évet, a hajnallal a napot kezdjük s érzelmeink ugyanazok ilyenkor: sejtjük a jövőt. Még a csillagok ragyognak, talán a sápadtképű, szelid hold is világít a mezőkön, még nem hirdeti a keleti ég világossága a pítymallatot: de a pacsirták érzik már a virradást s felemelkednek, hogy reggeli imájukkal dicsőítsék az Urat. Néha már hajnali három órákor javában szólnak, a mire azután:

«Felkel jó hajnalban a szántó álmából,
Felserkenti magát pacsirta szavából.»

TÓTH KÁLMÁN figyelmét sem kerüli el madarunknak e szokása:

«Felkelnék szépen kora reggel,
Mikor már a pacsirta énekel.»

Mindenkor «a reménység arany szálát» szöhetjük az ő «magas» énekéből. Megmondtuk már előbb, miként utánozza a magyarság a pacsirta éneket hangfestő szavakkal. Ennek egy másik változatát, bizalmaskodó párbeszéd alakjában, Fehérmegyéből jegyeztem föl, melyben nemcsak a hangok vannak jól adva, de bizonyos humor is kicsillámlik belőle. Elment egy, nem valami okos hírben álló, gazdaember kukoriczát vetni, ezt látván a pacsirta, ijesztgetve őt, így tréfálkozott vele:

«*Ki-típem, kítípem, ki-típem!*»

Emberünk, együgyűségében, megijedt, «hogy hát mi lesz akkor a kukoriczából, ha a madarak kitépik», haragjában csak azt tudta visszavágni a pacsirtának:

«*Ha te ki-típed: akkor én nem kapálom be, nem kapálom be!*»

Mennyi biológiai vonás, közvetlenség beszél hozzánk mindezekből, s mennyi vonatkozást sorolhatnák még föl, ha a gyermekszoba versikéit s egyebet is figyelembe vehetnék itt!

Minden pacsirtapár fészke táját, mely körületben aránylag nem nagy, féltékenyen őrzi s a hím erőlyesen üldözi a netalán arra tévedő csendbontókat, békezavarókat. A fészek a vetésben, réten, valami kis kaparásban száraz növényyszálakból épül. Néha már márczius végén, még inkább áprilisban, 5 tojást találhatunk benne, melyek szürkés, barnás vagy agyagsárgás fehér alapon, barna és szürke foltocskákkal, pettyezéssel sűrűen borítottak. (XL. tábla.)

Tojásmérték: *H.* 19·3—23·3; *Sz.* 15—17 mm.

A tojó két hétig üli fészket s az első költés után júniusban, esetleg már május végén, még egyszer szaporít. Szeptemberben és októberben kezdenek csapatokba verődni s lassanként délre költözködni. Elvonulásuk nem igen sietős, mert sokszor még novemberben is láthatunk vándorlókat. Az erősebb fagy és havazás után azonban elbúcsúznak utolsó hírmondóik is.

Mint éneke, oly vonzók tulajdonságai is. Repte ügyes, változatos; néha gyorsan, mint a mocsári szalonka, vágódik föl előttünk, messze száll, majd a föld fölött alacsonyan lebeget s ha énekel, reszkető szárny-csapással rézsut emelkedik a magasba, «szánt», lebeg s messziről nézve, szinte «függ» az égen. Éneklés után nyílgyorsan esik le. A földön többnyire futkos, nekiiramlik, azután megáll, felül valami rögre, vakandturásra, hívogató hangját hallatja, ismét odább szalad s ellenségeit földre lapulással ámítja, alakoskodik. Fára, illetőleg borókabokorra szállva, csak egyetlen egyszer láttam s bizonyságul az illető példányt meg is lőttem. Néha a földön is énekel, különösen szeles, barátságtalan időben. Addig, míg rovarokhoz nem jut, dudvamagokat szedeget, később mindenféle kisebb bogarat, szöcskét, pókot, férget, kukacot, álcát, hernyót fogdoz s szemecskéket, friss növényhajtásokat, levélcsücsköket eszik, majd mák-, kölesszemeket, zabot, buzát, fűmagvakat. A gazdasági növényekben azonban kárt nem tesz s rovarpusztításaival, még inkább a dudvák korlátozásával, hasznunkra van. De még ha nem is tenne hasznot, már csak énekével kiérdemelné igaz barátságunkat. Sajnos azonban, a gyomor mindezeket nem veszi figyelembe, mert hiszen sokszor hallhattuk, micsoda pusztítást visznek véghez a pacsirták közt, nemcsak az olaszok, hanem a mi német szomszédaink is. A «lipesei pacsirták» csemegeszámba mennek s a gasztronomusok körében nagy kelendőségnek örvendenek. Nálunk szerencsére nem kapott lábra ez a hivatásos pacsirtafogás, «tükörrel» való pacsirtalövés s madarunk általán kiméletben részesül; legfőljebb a kezdő puskások hibáznak reá.

134. NEM:

FÜLESPACSIRTA.

OTOCORYS Bp. 1838.

Fültájuk fölött egy-egy tollszarvacskájuk van; hátsó karmuk majdnem egyenes; első evező hiányzik, fejükön feltűnő rajzolat.

A HAVASI FÜLESPACSIRTA.*Otocorys alpestris* (L.) 1758.

XXIV. Tábla.

[*Alauda alpestris* L. — *A. flava* Gm. — *A. nivalis* Pall. — *Phileremos alpestris* BRHM.]

Jegyei: pacsirtanagyságú; az *öreg*ek: homloka, szemöldöksáva, torka halavány fehéressárga; fejbub és a tollszarvacskák, pofafolt, és a begy fekete; nyaka (felülről nézve), farcsikja halavány szürkésbarnás rózsaszínű, ugyanilyen árnyalatú a különben pacsirtaszerű hát és szárny; a fark feketésbarna, a szélső toll külső szegélye fehér; a középső két farktoll olyanforma, mint a hát; csőre fekete, csak az alsó káva töve világos; lábai feketék; szemei dióbarnák. A *tojó* háta szürkésebb, nem vöröses.

Mértéke: *H.* 16·4—17·3; *Sz.* 10·4—11·5; *F.* 7—7·2; *L.* 2—2·2; *Cs.* 1·2—1·34 cm.

Ez a pacsirta Európa, Szibéria és Amerika északi részeiben a hegysegeket, fensíkokat, síkságot és tundrákat lakja. Tromsönél, 69° é. szél. fölött, a Flöifjelden 900 méter magasan fészkelve találtam s egy fiatal, Vadső szigetén a Varanger fjordban 70°4' é. szél. alatt, elevenen fogtam. Néha tél idején meglátogatja Közép-Európát is. A Nemzeti Múzeum példányai Pestmegyében január és február havában lövettek. Csató J. gyűjteményében egy 1856 januárban Ganczágánál ejtett példány van, melyet BUDA ELEK 30-as csapatból kerített. BUDA Á. a hátszegi völgyben többször megfigyelte s 1880-ban lőtte is. 1894-ben Kécsán (Torontálm.) lövetett s 1894/5 telén Temes-Kubinnál, hol MENESTORFER gátbiztos csapatban látta. Előbbi példányt LENDL dr. praeparatoriumába küldték. 1897 nov. 27-én Cs.-Somorján is 3 darab lövetett. Lehetséges, hogy a déli megyékben előkerülő füles pacsirták nem északiak, hanem a Boszniában, Bulgáriában

és a Kaukaszban költő *penicillata* fajtához tartoznak, mely valamivel nagyobb, mint amazok, homloka, torka határozottan sárga s nem oly fehér, a tarkó és nyak halvány meggyszine pedig nem terjed a hátra.

XLIV. CSALÁD.

BILLEGETŐFÉLÉK.

MOTACILLIDAE.

Fejök hegyes; csőrük árszerű, kissé hajlott ormú, nem hosszabb a fejnél; egész természetök karsu, nyulánk; hátulsó karmuk legalább is oly hosszú, mint ez ujjnak tövefelé eső ize; szárnyuk hegyes; válltollaik fel-tünő hosszúak s ékalakúan túlterjednek a másod rangú evezők hegyén. Főleg a földön tartózkodnak és fészkelnek. Fákra ritkán szállnak. Igen élénk, nyugtalan madarak, sokat futkosnak s közbe némelyek farkukat billegetik.

135. NEM:

PIPIS.ANTHUS *Bechst.* 1807.

Rajzolatjuk, színezetök pacsirtaszerű, némelyeknél szürkébb vagy olajzöldesbe hajló; három első evezőjük leghosszabb; a hátsó karom többnyire sarkantyúsan megnyult. Az egyes fajokat a gyakorlatlanok nehezen tudják megkülönböztetni s azért *jegyjeikre, mértékeikre, hangjukra, életmódjukra* külön figyelmeztetek.

A HAVASI PIPIS.*Anthus spipoletta* (L.) 1758.

[*Alauda spinoletta* L.* — *Anthus aquaticus* BECHST. — *Anth. montanus* KOCH. — *Anth. alpinus* BRHM. — *Anth. spinoletta* K. & BLAS.]

Jegyjei: *farcsikja egyszínű*; feje búbján nincsenek szárfoltok; felső testrészei *szürkésbarnák*, némi *elmosódott* sötétebb foltozással a háton;

* Helyesen *spipoletta*.



HAVASI FÜLESPACSIRTA
OTOCORIS ALPESTRIS (L.)



lábai *sötétek*, barnásfeketék vagy sötétbarnák; alsó farkfedői fehérek; szélső farktollán ékalakú hosszú, a mellette való toll hegyén ugyanily alakú kicsi fehér *falt*. *Nyáron* szemsávolya, torka, begye és melle halavány megyszínbe hajló, a begy *kissé* sötétebben foltozott. *Télen* az alsó részek nem igen tiszta fehér alapszínűek, a begyen és a test oldalain elmosódott, nem éles, nagy *szürkésbarna* foltokkal. Csőre sötétbarna, az alsó káva töfele világos.

Mértéke: *H.* 16·3—17; *Sz.* 8·6—9·2; *F.* 6·5—6·8; *L.* 1·4—1·5; *Cs.* 1·2—1·45 cm.

Közép- és Dél-Európa havasain, úgy Közép-Ázsiában, az Altáj hegységben, Perzsia hegységeiben Belucisztánig fordul elő. Hazánk magas hegytetőin, havasi legelőin költ, ősszel azonban lehuzódik a völgyekbe, síkságokra s már szeptember végén, október elején vizek, különösen nagyobb tavak partján, más pipiskék társaságában, találkozhatunk vele. Addig, míg a vizek be nem fagynak, ott marad, télen azonban elvonul, de tavaszi olvadással ismét megjelenik, sokszor már *február végén* s még inkább *márczius elején*. Réten, szántóföldeken nem látjuk; mindig csak közvetlenül a víz partján, a szélvizek pocsolyásaiban. Meglehetős vad s keltében többnyire kéttagu finom *pszűb*, *pszűb* hangon szól, magasra emelkedik s messze száll.

Április végén és májusban költ először, június és júliusban másodszor. Fészkrét főleg a havasok tetején, nagyobb tisztásokon, legelőkön, a földre építi s öt tojást tojik, melyek szürkésfehér alapon, bíborbarna foltokkal sűrűn borították, egyes finom fekete karczokkal rajzoltak, de meg lehetős változékonyak.

Tojásmérték: *H.* 20—22; *Sz.* 15—16 mm.

Bogarakat, legyeket, szunyogokat, kis csigákat, kukaczkokat, álczákat és általában különféle rovarokat eszik.

A PARLAGI PIPIS.

Anthus campestris (L.) 1758.

[*Alauda campestris* L. — *Alauda mosellana* GM. — *Anthus rufescens* TEMM. — *Anth. rufus* VIEILL. — *Agrodoma campestris* BP.]

Jegyei: legnagyobb pipisünk; meg lehetős hosszú csőrű; farcsikja egyszínű; egészben sárgás agyagszínű benyomást tesz; fölül sárgásszürke, valamivel sötétebb, de nem igen kirívó szárfoltokkal a fejtetőn, háton; alul *fehères-sárga agyagszínű*, a begy oldalain vagy néha a begyen is kevés.

kicsiny, nem igen sötét, szürkésbarnás foltoeskákkal; az alsó test oldalai nem foltosak; felső szárnyfedői agyagsárgás, széles szegésűek; szélső farktollának külső fele egészben s részben belső fele is, fehér vagy sárgásfehér, a következő szintén, csak hogy ennél a sötétebb szín túlnyomóbb; csőre szarubarna, az alsó káva töfele világos; lábai barnássárgák; szemei dióbarnák.

Mértéke: *H.* 16·4—17·8; *Sz.* 8·9—9·3; *F.* 7—7·2; *L.* 2·3—2·7; *Cs.* 1·4—1·7 cm.

Közép- és Dél-Európában, Szibériában, Turkesztánban költ. Mindeütt s nálunk is pusztá vidékeket, fásorokkal szegett nagy mezőket, gyér bokrozatú legelőkkel, ugarokkal váltakozó gabnaföldeket választ ki magának. Vizes réteket, mocsaras helyeket nem keres föl. Nem jár csapásban s valami sűrűen sehol sem találjuk. Vigyázó, vad madár, kitűnő futó s egész lénye, külseje a pacsirták, pipisek, barázdabillegetők jellemző vonásait mintegy magában egyesíti. Az ember elől egyideig futva menekszik, testét egészen vízszintesen tartva, majd kinyújtózkodva fel egyenesedik, kémlel s tovább szalad. Keltében *krilevit* vagy *ühitt* hangon szól s magasan felemelkedik, többször ismételve e hangokat. Néha fák tetején, bokrok hegyén énekelget. Az országos középnap *április 12-ére* mondja hozzánk való érkezését. Májusban fészkel valami nyomban, kerécsapásban, gazbokoraljában s 5 szennyesfehér alapon, vörhenyes, sárgás vagy vörösesbarna pettyekkel, foltoeskákkal, karczokkal borított tojást rak.

Tojásmérték: *H.* 20·2—24; *Sz.* 15·5—18 mm.

Tápláléka apró rovarokból, szöcskékből, kukaczból, álczákból, férgekől kerül ki s kárt nem tesz. Ha tömegesebben lakná vidékeinket, hasznára lehetne gazdaságunknak.

AZ ERDEI PIPIS.

Anthus trivialis (L.) 1758.

[*Alauda trivialis* L. — *Alauda arborea* GM. — *Anthus arboreus* BECHST. — *Pipastes trivialis* BLYTH.]

Jegyei: igen hasonlít a réti pipishez; 4-ik evezője észrevehetően rövidebb a három elsőnél, hátsó karma meglehetősen hajlott s 1 cm.-nél rövidebb. Színe inkább sárgásbarna.

Mértéke: *H.* 15·1—15·8; *Sz.* 8·6—8·9; *F.* 6·4—6·9; *L.* 2·1—2·2; *Cs.* 1·15—1·35 cm.

Közép- és Észak-Európában — helyenként a Sarkkört is átlépve —

úgy Ázsia szomszédos tartományaiban a Jeniszei folyamig költ. Nálunk is elég gyakori, kivált előhegyek vágásainak szélén, hegyoldalak erdőiben, hol sűrűbb aljzatból egyes magfák magasodnak ki. Igen gyakran összetévesztik — a réti pipistől eltekintve — az erdei pacsirtával, mert ez is a fák hegyéről felemelkedve énekel s visszaereszkedik ismét oda. Keltében vagy elszállta közben *psz, psz, psz* vagy *pszűp, pszp, pszp* szólást hallat, mely nem oly éles, gyors, mint a réti pipis hangja. (A hangsúly az első *p* betűn van, melylyel *i* és *ü* hang is hallatszik.) Fán ülve *zűty, zűty* formán hívogat. Valóságos éneke — párosodáskor — igen szép, hangos, változatos füttyülő strófákból áll, kezdetben szaporáz, majd *eziá, eziá, eziá-szib-szép-szép-pszszib* nyújtottabb szótagok következnek, miközben többnyire a magasba emelkedik, azután szárnyait kiterpesztve sajátságos, kissé mélyebb hosszú *szrrrrrrrrrr* trillával ereszkedik ismét le.

Hozzánk az országos középnap szerint: *márczius 30—31-én* jön meg s április elején legtöbb vonulóval találkozhatunk. Mire ő mutatkozik, a réti pipisek már — legalább két héttel előbb — megjöttek. Vonuláson a mezőket szegélyző fák, gyümölcsösökben, kertekben gyakori s ősszel, augusztusban, szeptemberben, a kukoricákban, mezőkön is. Májusban vágásokban, erdőszéleken, bokrozat, hangabokor, bozót stb. alján a földön fészkel s öt tojást tojik, melyek igen változékony színűek; világosszürkés, sárgás, barnás alapszínen barnásszürkén, vörösesbarnán, csokoládészínűen pettyezettek, foltozottak.

Tojásmérték: *H.* 18—22; *Sz.* 15—16·5 mm.

Csupán rovarokat, hernyókat, legyeket, szunyogokat, szöcskéket, apró csigákat, pókokat eszik.

A ROZSDÁSTORKÚ PIPIS.

Anthus cervinus (PALL.) 1811.

[*Motacilla cervina* PALL. — *Anth. rufogularis* BRHM. — *A. ruficollis* HEUGL.]

Jegyei: igen hasonlít a réti és erdei pipishez, csak hogy tavasszal és nyáron torka, sőt néha begye és oldalai is, úgy szemöldöke rozsdavörös (néha halvány megyszínű árnyalattal); fiatalok és őszi madarak, ha már téli tollazatot öltöttek, szintén nem rőt torkúak s egészben szakasztott olyanok, mint réti pipis, csak hogy a *farcsik e fajnál sohasem egyszínű, hanem mindig fekete szárfoltokkal behintett*; hátukon is a szárfoltok igen nagyok, élesen kirivók, feketék.

Mértéke: *H.* 14·8—16·1; *Sz.* 8·2—8·95; *F.* 5·8—6·4; *L.* 2·2—2·4; *Cs.* 1·1—1·3 cm.

Néhány évtizeddel ezelőtt azt hitték, hogy ez déli faj, mely Afrikában fordul elő s újabban is akadtak ornithologusok, a kik nem is akarták külön faj gyanánt megkülönböztetni. Ma tudjuk, hogy a magas Északot lakja s Skandinávia északi részeiben, úgy Oroszország, Szibéria hasonló öveiben Kamsatkáig fordul elő s csak télen vándorol melegebb tartományokba. Tromsø szigetén több párban fészkelve találtam. Egy fészekben július 15-én tollas fiókák voltak.

Hazánkban a 80-as évek végeig mint kiválóan ritka átvonulót ismertük. PETÉNYI 1843-ban Tisza-Földváron szerzett 2 példányt a Nemzeti Múzeumnak; 1869 májusban pedig Gömörmegyében, Meleghegy vidékén, BRUSEK lőtt egy példányt; JUKOVITS a Fertő körül észlelte a 60-as évek elején; HERMAN O. 1867-ben, a Mezőségen, Gyekénél kerített egyet a kolozsvári múzeumnak; Sopron vidékén 1883 májusban FASZL szerzett egy példányt a Szt. Benedekrendüek főgymnaziumának gyűjteménye számára; CSATÓ az 50-es években októberben Alvinczről kapott egy darabot s egy másikat Konczánál lőtt; egy 1886 szeptember 20-án Remeténél lőtt tojót gyűjteményében őriz. 1890 május 10-én Dinnyésen 8 darabot s 15-én 2 darabot lőttem s azt tapasztaltam, hogy a szikes, rövid gyepű szigeteken szeretnek tartózkodni. Azóta minden ősszel rendszeren találtam a Velencei tónál s a part mentén elterülő gyepekről, répaföldekről, gázos ugarokról rebtentetem föl őket, különösen szeptember utolsó harmadában és október elején. Többnyire a réti pipisek társaságában vagy külön mutatkoznak s keltőkben nyujtott, finom *búisz-búisz* hangon szólnak. A ki hangjukat ismeri, mindenkor biztosan megkülönböztetheti őket a réti pipis csapatban, mert ez utóbbiak gyors *szt-szt-szt* hanggal szállnak föl. Tavasszal májusban vonul át, a mikor a réti pipisek már régen elvonultak. 1895 május 17-én a Fertőnél, Eszterházánál is lövetett egy ♂, mely HUSZTY Ö. gyűjteményében Lékán áll. Gazdaságilag természetesen nálunk nem jöhet tekintetbe, de itt időzése alatt, úgy mint hazájában is, hasznos.

A RÉTI PIPIS.

Anthus pratensis (L.) 1758.

[*Alauda pratensis* L. — *Anth. palustris* BRHM. — *Anthus tristis* BAILLY. — *Leimoniptera pratensis* KAUP. — *Anth. sepiarius* VIEILL.]

Jegyei: leginkább az erdei pipishez hasonlít, csak hogy valamivel gyengébb, karcsúbb s felső testének barna alapszíne *olajzöldesbe hajlik, lábai valamivel sötétebbek, barnásabbak; hátulsó karma nyulánkabb, nem*

annyira hajlott s 1 cm.-nél nem rövidebb. Az előbbi fajtól, melyhez szintén igen hasonlít, főleg ősszel, mikor annak torka nem vörös, de különbözik tőle abban, hogy farcsikja egyszínű, ellenben amazé foltos, mint a hát.

Mértéke: H. 14·5—15·7; Sz. 7·8—8·4; F. 5·9—6·8; L. 2—2·3; Cs. 1·1—1·3 cm.

Európának északi felében honos s átterjed Ázsiába, körülbelül az Ob folyamig. Nálunk való költéséről nincsen tudomásom. A Nemzeti Múzeumban lévő hazai tojásai PETÉNYITŐL s ZELEBORTÓL (1852 Fertő) származnának.* Az utóbbiakról több mint valószínű, hogy nem hitelesek. Én a Fertőnél, sem egyebütt, költés szakában nem találkoztam e madárral. Költőzködéskor azonban roppant számban, csapatosan jelentkezik s vizes réteken, úgy a mezőkön lépten-nyomon szökkenésszerűen kel fel előttünk, gyors *szt, szt, szt* hangokat hallatva. Némelykor a felreppenők összevesznek s egy pillanatra egymásra támadnak. Fára ritkán ül s leginkább a fűben futkos vagy a tavak partjain, pocsolyák szélein. Tavaszkor jó korán, a bibiczekkel egyidőben szokott érkezni, az országos középnap szerint *márczius 18—19-én*, ősszel szeptember végén s különösen októberben közönséges.

Leginkább apró férgeket, álczákat, szunyogokat, legyeket, rovarokat, hangyákat eszik s határozottan hasznos.

136. NEM:

BILLEGETŐ.

MOTACILLA L. 1758.

Alakjuk az előbbiekhöz hasonló, farkuk azonban hosszabb, hátsó karmuk ellenben rövidebb s általában hajlott. Színezetök részint fehér, szürke és fekete, részint sárga és zöldes; némelyeknél sötét torokfoltot vagy világosabb, sötétebb fejfoltot találunk; abban is eltérnek a pipisektől, hogy tollazatuk sohasem aprón foltozott. Fürge, eleven madárcák s kiválóan jellemzi őket az a sajátságuk is, hogy minden mozdulatukra farkukkal billegetnek.

* Aves Hungariæ 77. l.

A BARÁZDA BILLEGETŐ.

Motacilla alba L. 1758.

XXV. Tábla.

Népies nevei: leánykamadár (Erdély); brázda billegető, borozda billegető (Dunántúl); barázdácsa (Baja); lipinka madár (Székelyföld).

Jegyei: farka majd csaknem oly hosszú, mint teste; háta hamuszürke; két szélső farktolla túlnyomóan, alsó farkfedői egészen fehérek, úgy hasa is; csőre és lábai feketék. (L. I. köt. II. tábla.)

Leírása. *Öreg hím nyáron:* fejbúb, tarkó és a begyig terjedő torokfoltja fekete; homloka, pofái, nyakoldalai és a felső szárnyfedők töve fekete, hegye azonban fehér, miáltal két fehér szárnyesík támad; a nagy evezők feketésszürkék, a hátulsók külső széle fehér szegésű; a fark fekete, kivéve a két szélső, túlnyomóan fehér tollat; a farcsíkja feketés; a fehér alsó test oldalai szürkések; szemei világosbarnák. A *tojó* hasonló a hímhez, csak-hogy fejének fekete rajza nem oly éles és szürkésbe hajló. *Téli tollazatban* a fejtetőn patkó alakú fekete rajzolat, torkuk fehér, alul fekete sávval szegve. A *fiatalok* háta és fejük búbja szennyes hamuszürke; szemsávolyuk szürkésfehér; torkuk sárgásfehér; hasuk szennyesfehér; a szárnytollak szegései világos szürkéssárgások; begyük táján fekete patkóalakú folt.

Mértéke: *H.* 16·8—17·3; *Sz.* 8·3—8·6; *F.* 8·1—9·4; *L.* 2—2·4; *Cs.* 1·1—1·4 cm.

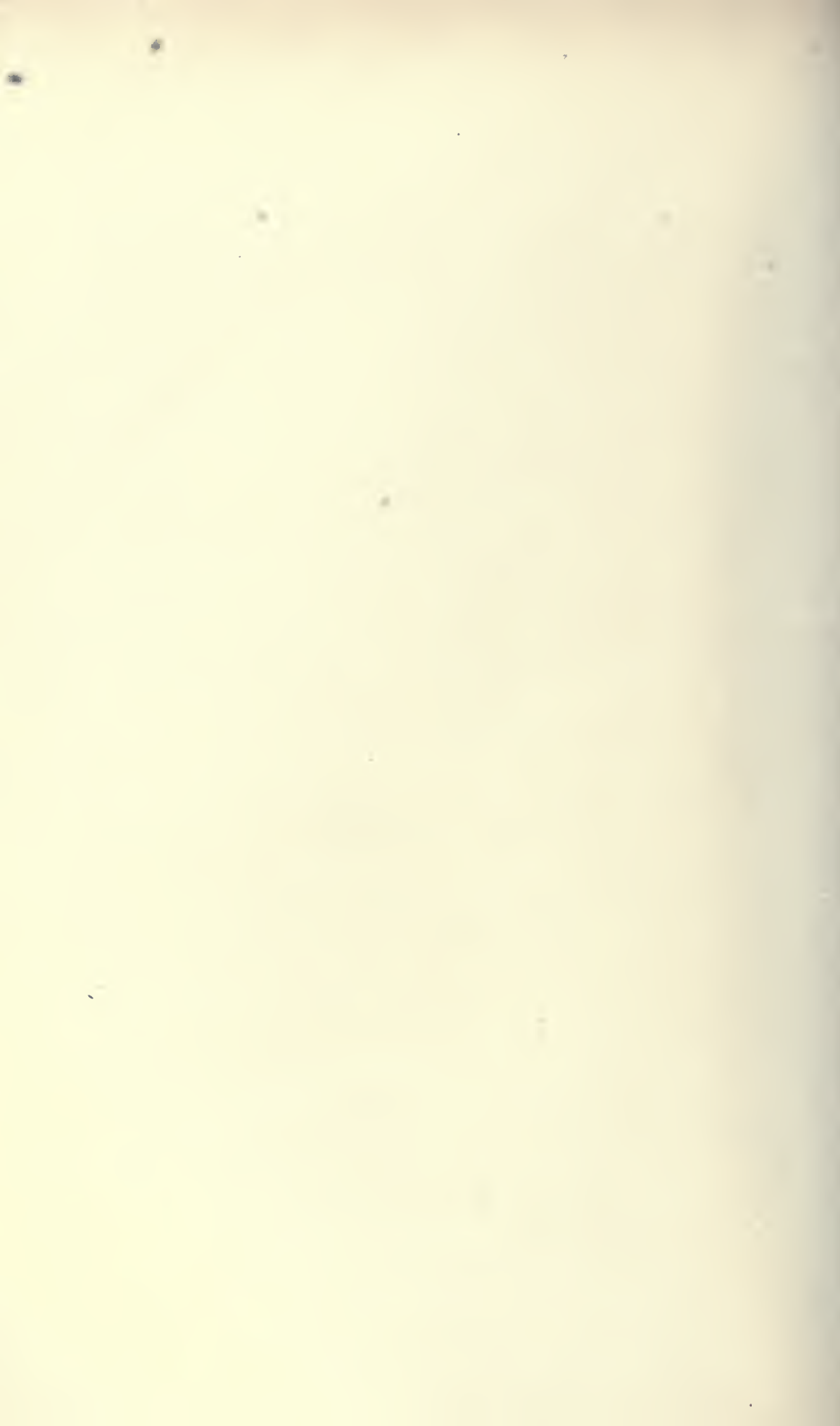
Úgyszólván egész Európában mindenütt közönséges, sőt elkalandozva még Grönlandon, Jan Mayen szigeten is találták; Szibériában is honos. Színezetére meglehetősen változékony, s különösen a torok és fej feketeségének, a szárnyesíkok fehérségének kisebb-nagyobb kiterjedése feltűnő, úgyannyira, hogy ez alapon bizonyos területeken állandó, jól megkülönböztethető fajtákat, már-már fajokat is találhatunk. Angolországban, délnyugati Norvégiában, északnyugoti Franciaországban például egészen fekete hátú példányok számosak (*Mot. lugubris* TEMM.) s ezek mellett — különösen Angliában — a tipikus színezetűek sokkal ritkébbak. Hazánkban általánosan ismert s kiválóan vizek környékén, házak táján, faraktárak, hidak és malmok körül tanyázik. Igen szeret az utak mentén, legelőkön, mezőkön is tartózkodni s gyakran követi a szántóvetőt, fejével kényesen biccentgetve, farkával billegetve. Közbe felrepül, de nem messze megint leszáll eledelt keresgélni. Leggyakrabban éles, tisztán csengő *csiz-itt-csiz-itt*, *csi-zitt* hangon szól s hullámvonalban repül. A vizek



2/3

SÁRGA BILLEGETŐ
MOTACILLA FLAVA (L.)

BARÁZDA BILLEGETŐ
MOTACILLA ALBA L



folyását sokszor jó darabig követi s alacsonyán száll zátonyról zatonyra, vagy a partvonal mentén, meg-meg pihenve bizonyos pontokon. Épületeken, különösen a tető élén, kéményeken szintén gyakran pihen, valamint farakásokon s ritkábban fákön. Vidám lénye mindenkör nyilatkozik nemcsak mozdulataiban, hanem friss énekében is. Tisztaságos külseje, apró léptei, izgékony-sága, bizonyos leányias vonásokat árulnak el s innét kapta Erdélyben a «leánykamadár» nevet, de még találóbb a «barázda billegető» név, mert csakugyan jellemző szokására utal. Ügyes reptében bízva varjakat, ragadozó madarakat is megtámad, persze nem azért, hogy ártson nekik — hisz gyenge ő ahhoz — hanem, hogy lármájával figyelmeztessen a veszélyre s más madarakat is vigyázatra intsen. Költözködéskor rendszerint csapatban, kisebb-nagyobb társaságokban jár. Gyenge teleken, egyeseket észlelhetünk ugyan néha nyílt vizeknél, de ezek bizonyosan északibb vidékekről valók. A nálunk költők kora tavasszal érkeznek vissza hozzánk s mutatkozásukból a vadászok az erdei szalonka megérkezésére következtetnek. Gyakorta már február végén megjelennek az első, általában azonban márcziusban jönnek, az országos középnap szerint: *márczius 6—7-én* s tömegesen e hó közepe táján. Fészköket valami farakásba, hidgerendázat nyílásába, tág fali lyukba, kőrakásba, kimosott gyökerek közé szokták rakni, többnyire nem magasan a föld színétől s április második felében kotolnak. Építőanyagul vékony gyökereket, száraz fűszálakat, szőrt és gyapjút használnak. 5—6 tojásuk szürkésfehér alapon, finom szürke, apró barnás foltokkal, pontokkal sűrűen borított. (XL. tábla.)

Tojásmérték: *H.* 18·3—22·5; *Sz.* 13·7—16 mm.

A tojó 14 nap alatt költi ki fészekalját s évenként kétszer, esetleg háromszor is szaporít. Szeptember végén s különösen októberben Észak-Afrikába vonul s ilyenkor nagy számban keresi föl vizeink környékét pihenőül. Az utazó, sürgő-forgó társaság mindenkör kiválóan megélénkítő látványt nyújt, mert folyton mozognak, repkednek, hivatgatnak, néha czivakodnak is. Őket látva, el kell ismernünk a közszólás igazságát, mely a folyton mozgolódó, nyugtalan emberről mondja: «Illeg-billeg mint a barázda billegető».

Tápláléka mindenféle — javarészt káros — rovarból, kukaczból, hernyóból, szunyogból, légyből, álczából áll s így kiválóan hasznos madár, mely megérdemli, hogy teljes oltalomban részesüljön.

A HEGYI BILLEGETŐ.

Motacilla boarula PENN. 1768.

[*Motacilla sulphurea* BECHST. — *Pallenura sulphurea* BP. — *Mot. melanope* SHARPE.]

Jegyei: háta hamvasszürke; a másodrendű evezők töve fehér; alsó farkfedői kanárisárgák; három szélső farktolla túlnyomóan fehér; hátulsó karma rövid, hajlott; farka igen hosszú. Nyáron az öreg hím torka fekete.

Leírása. *Öreg hím nyáron:* felül hamuszürke; farcsikja zöldessárga; torokfolt fekete, mindkét oldalt fehér sávolylyal határolva, ugyanily színű a szemsáv is; alsó test ezitromsárga; a szárny feketésbarna, a kis fedők szürkésolajszínűek, a hátulsó evezők sárgás, fehérésszürke szegéssel; a farktollak — a túlnyomóan fehér három szélsőtől — eltekintve, barnás-feketék, keskeny, zöldessárga széllel; csőr fekete; lábai barnásak; szemei sötétbarnák. A *tojónak* nincs torokfoltja, igen vén példányoknál azonban feketés pikkelyszerű rajzolat látszik a torkon. *Télen* a hím is elveszti fekete torokfoltját. A *fiatalok* színe az öregek téli tollazatához hasonlít, csak hogy az alsó test csupán a fark alján kanárisárga, a has fehéréssárga, a begy halványbarnás, a torok- és szemsáv fehér, némi sárgásbarnás, alig észrevehető árnyalattal.

Mértéke: *H.* 17·2—17·9; *Sz.* 8·1—8·5; *F.* 8·8—10; *L.* 2·1—2·35; *Cs.* 1·2—1·3 cm.

Ezt a madarat az avatatlan, esetleg a következő fajjal tévesztheti össze, azért jegyeire különösen figyelmeztetek, nemkülönben tartózkodási helyeire is. Európa középső és déli részeit lakja s nem terjed északabbra, mint Skandinávia alsó részeibe. Ázsia középső övében szintén közönséges, bár többen azt tartják, hogy ezek a keleti példányok hosszabb farkúak (*melanope* PALL.). Hazánkban elég gyakori jelenség s ritkán hiányzik pisztrángos vizeink, hegyi forrásaink vidékéről. Különösen magas hegységeinkben, havasainkban találkozhatunk vele. Télen egy részök elvonul, más részök — valószínűleg északibb vidékekről jövők — nyílt vizeinknél, folyóinknál a sík földön is, mélyebb tájakon mutatkozik. Az igazi rónán, alföldi vidéken azonban mindenkor nagy ritkaság. Fészkelni visszatér a hegyvilág csergedező, kristálytisza csermelyeihez, ott ugrál körül köre, hosszú farkát billegetve s finom, éles csengésű, a barázda-billegető szólásához hasonlító szavát — különösen reptében — hallatva. Kivételesen találtam fészket Somló várának falában emelet magasságban, úgy Kőszegen, a városban, a régi vár bástyafalában is; ez azért is figyel-

met érdemlő, mert fészke táján semmiféle víz nem volt. Rendesen azonban a hegyi forrásokat, patakocskákat nem igen hagyja el s mint azok jellemző madara szomszédságukban üti fel családi tűzhelyét s valami magas partban, hid alatt, kőrakásban, tág nyílású lyukban rakja meg gyökerecskékből, mohából, száraz növényyszálakból, gyapjuból és szőrökből készült laza fészket. Április második felében először, júniusban másodszor költ. 5—6 tojásának alapszine szennyesfehér, agyagsárgás, szürkéssárga elmosódott foltoeskákkal borított.

Tojásmérték: H. 18·2—21; Sz. 14—14·7 mm.

Leginkább vizi rovarokat, apró pilléket, különféle álcákat, bábokat, kukacokat eszik s így kárt nem tesz. Egy külföldi megfigyelő (ALTUM) azt írja róla, hogy télen valami nyílt vízáróknál látta e madarat, a mint apró hala cskákat fogott s ennek révén úgy véli, hogy esetleg a pisztráng ivadékban kárt tehet. Én nem tulajdoníthatok ez egyetlen megfigyelésnek fontosságot s azt hiszem, hogy a szükség vitte a halivadék megköstölésére.

A SÁRGÁ BILLEGETŐ.

Motacilla flava L. 1758.

XXV. Tábla.

[*Motacilla chrysogastra* BECHST. — *Budytes flava* BRHM.]

Népies nevei: sárgyóka (Somogy-, Zalam.).

Jegyei: hasonlít előbbihez, csak hogy az öregek főszíne alul élénkebb sárga, felül zöldes; a fiataloké alul halványsárgás fehér, felül szürkés; a fark sokkal rövidebb, mint előbbié s két szélső tolla nagyjából fehér; a hátulsó karom oly hosszú, mint a hátulsó ujj, nem görbült, majdnem egyenes. Az öregek fejbubja szürke.

Leírása. Öreg hím nyári tollzatban: fejtető, tarkó és fülfedők a tipikus példányoknál hamvas kékesszürkék, szemöldöksávolyuk pedig fehér; a hát olajzöld; alsó test élénk sárga; a szárny barna, két világos fehéréssárga szárnycsikkal s a hátulsó evezők külső szélén ugyanily színű szegélylyel; a fark feketésbarna, kivéve a két túlnyomóan fehér szélső tollat; csőre és lábai feketék, szeme barna. Ősszel alsó testök nem oly szép sárga, inkább szalmasárga s a has táján halaványabb, mint a torkon, egyéb színeik is elmosódottabbak. A tojó feje és háta barnásan árnyalt, alul halaványabb sárga s egészben nem oly élénk színű, mint a hím. A fiatalok melle sötétén foltozott, pofáik és torkuk szennyesfehér, hátuk barnásszürke, pikkelyes

rajzolatú, a csőr tövétől torkuk két oldalán feketésbarna sáv nyomul le, alsó testök szennyes, halványsárgás-fehér, szárnyfedőik barnák.

Mértéke: *H.* 15·2—15·67; *Sz.* 7·2—8·5; *F.* 7—7·6; *L.* 2·2—2·4; *Cs.* 1·2—1·3 cm.

Igen figyelemre méltó a sárga billegetők fejszinezetének változékony-sága, mely a szürke szín különböző árnyalataiban jelentkezik s bizonyos területek példányait megkülönbözteti. Ezek a fajták ím ezek:

1. *Déli sárga billegető.* — *Motacilla flava cinereicapilla* SAVI 1831. [Mot. melanocephala (+ feldeggii MICH.) BRUCH. — Budytes cinereocapilla BP. — Mot. flava dalmatica SUND. — Mot. flava cinereocapilla TEMM. — Mot. feldeggii (nec MICH.) HOM. — Mot. viridis (+ borealis SUND.) GRAY. — *Motacilla cinereocapilla* BLAS.] Fejteteje hamuszürke; fülfedők palafeketések; szemöldök sávolya többnyire kivehető, néha elég jelentékeny; álla és torka többnyire fehér. Hazája Olaszország, Dalmácia, Balkán félsziget.*

2. *Északi sárga billegető* — *Motacilla flava borealis* SUNDV. 1840. [Mot. viridis GM. — Budytes viridis BP. — Bud. atricapillus BRHM. — Bud. cinereocapillus (nec SAVI) SWINH. — Bud. flava melanocephala (nec LIGHT.) DE SELYS. — Bud. melanocephalus var. viridis RADDE. — Mot. nigricapilla (non MÜLLER) BRHM. — Bud. borealis SEV.] Fejébúbja palaszürke és kormosszürke között változik; szemöldöksávolya rendszerint nincsen; fülfedők egyszínű feketések vagy feketék, csak kevés sötétebbek mint a fejtető; áll és torok sárga, kivételesen fehéres; a nyakoldalakon és begy táján gyakran egyes olajbarnás, elmosódott foltok láthatók. Hazája Skandináviától áttekint Szibériába s költözködéskor, főleg májusban, nálunk is mutatkozik.

3. *Keleti sárga billegető.* — *Motacilla flava taivana* SWINH. 1863. [Budytes melanotis SWINH. — Bud. flavus taivanus SEEB. — Bud. campestris (nec PALL.) TACZ.] Homloka szürke, fejébúbja zöld; szemöldöksávolya élénk sárga. Eddig főleg Kelet-Szibériából, Amurlandból, Khinából és Formozából volt ismeretes; Európában nem találták. 1895 április 22-én azonban ALMÁSY Gy. barátom Diós-Jenőn (Nógrádm.) egy vén hím sárga billegetőt lőtt, melyet — a szóban forgó fajta leírásával összeegyeztetve — nem lehet máshoz vonni. Ugyancsak hazánkban, Székesfehérvár vidéken, SZIKLA G. is szerencsés volt két idetartozó példányt (♂ és ♀)

* Ennek és a következő fajtának nem tipikus példányai alig különböztethetők meg s csak úgy határozhatók meg biztosan, ha délen vagy északon költve találtuk, azaz nyár közepéből valók. Hazánkban Temes-Kubinból való példányokat ismerek, melyek valószínűleg e fajtához veendők. Ha ott fészket meglelnék, akkor bizonyosan.

elejteni.* E fajta leírása talál 1898 szeptember 2-án Sopronból a magyar ornithologiai központ gyűjteményébe került billegetőre is, melyeket a sárga szemöldöksávoly igen jellemez.

A tipikus sárgabillegető főleg Közép-Európát lakja s északon, úgy délen is közel álló fajtái részben helyettesítik, részben vele együtt fordulnak elő. Európából áttegyed a szomszédos Ázsiába, Szibériába, Kínába** s Amerika nyugoti részeiben Alaskától a Rocky Mountins hegy-lánczatig.

A sárga billegető ellentétben előbbivel, — mely a havasok, hegyi patakok lakója s a síkságban legfőljebb ősszel, tavasszal, gyenge teleken mutatkozik — soha sem nyomul a hegységekbe, hanem éppen a nagy legelők, nedves kaszálók, tószélek, mocsaras vidékek jellemző madara. Kivált a hol a jószág legelget, bizonyosan reá fogunk találni. Itt a juhok, marhák lábai alatt futkos kényes mozdulatokban, ragyogtatva szép sárga hasát, fogdosva a nyáját kísérő rovarokat. Hullámos szökkenésben repül, miközben *ficzűp-ficzűp* szótagokat hallat s ha valami kiemelkedő fűszál tetejére ült, finom *szfiü, szriü* hangon fejezi ki megelégedését. A nyáját többnyire kisebb-nagyobb számban szokták kísélni, mert társaságszerető, e mellett jámborak, s cseppet sem félnek a csordától, gulyától, sem a pásztorembertől, hanem folyton ott settenkednek, bogarásznak, közbe-közbe fel is röppenve s úgy, mint rokonai és a pipisek egymást kergetve, csipdesve, ha a falatozás közben holmi kis irigykedések pillanatokra szenvedélyességre lobbantják. Hozzánk az országos középnap szerint: *márczius 31—április 1-én* érkezik meg s április végén, májusban költ. Fészket valami nedves árokpartra a fűbe, zsombékra, nádkévébe, kaszálók, luczernák stb. sűrűjébe a földre rakja. Egy izben halászkunyhó nádból rakott falazatában is találtam fészkelve. Fészkekalja 4—6 gömbölyded, szennyesfehér alapszínű, vörösesbarnás és vörössesszürke pettyezésű, foltozású, helyenként márványos rajzolatú tojásból áll. A tojások színe azonban meglehetősen változékony; néha az alapszín halvány olajbarnába, majd rózsásbarnásba, sőt zöldesfehérbe játszik. A foltozás is, hol össze-

* Ez említett magyar példányokat ALMÁSSY Gy. dr. barátom felfogása szerint soroltam fel, mint a «*taivana*» fajtához tartozókat. (Orn. Jahrb. 1898. 107. l.)

** Közép-Ázsiában és Nyugat-Szibériában a tipikustól eltérő *Motacilla flava beema* SYKES 1832. fajta is előfordul, mely vonuláskor esetleg nálunk is előkerülhet; ennek fejteteje sokkal világosabb szürke, mint a rendes sárga billegetőé, szemöldöksávolya, fűfedői, álla és torka egybefolyólag fehér, szemei alatt egy-egy keskeny szürke sáv. ANZINGER F.: «Die unterscheid. Kennzeichen d. Vög. Mittel-Europas» cz. művében 26. l. azt írja, hogy hazánkban is előfordul, a mi azonban eddig nem bizonyult be, mert csak hozzá közel álló példányok kerültek.

folyóbb, elmosódott, hol tisztább; néha egyes finom fekete karczok is mutatkoznak a héjon.

Tojásmérték: *H.* 17—19·5; *Sz.* 14—15 mm.

Költés után az öregek őszi tollazatukat öltik föl s augusztusban, szeptemberben csapatosan költözködnek — Afrikába.

Mindenféle legyeket, bogarakat, apró rovarokat, kis szöcskéket, álczákat, hernyókat fogdosva és pusztítva, a kaszálókon, mezőkön haszonnal működik javunkra. De nemcsak ezért szolgál reá oltalmunkra, hanem úgy is, mint a legelő jószág jóltevője, mely a seregélyekkel együtt leghathatósabban üldözi a juhokat, marhákat folyton zaklató kellemetlen rovarokat; nemkülönben mint igazán szép, a róna egyhanguságát megélénkítő madárka.

A MEZEI BILLEGETŐ.

Motacilla campestris PALL. 1776.

[*Motacilla flaveola* (non PALL.) TEMM. — *Budytes Rayi* BP. — *Mot. flava anglica* SUND. — *Bud. campestris* KEYS. & BLAS. — *Mot. flava Rayi* SCHLEG. — *Mot. Rayi* GRAY. — *Bud. neglectus* (nec GOULD.) BRHM. — *Mot. flava* GOULD. — *Mot. flava flavifrons* SEV. — *Mot. flava flavicapilla* PETÉNYI.]

Jegyei: előbbtől csak annyiban tér el, hogy fején a szürke színnek nyoma sincs. *Öreg hím:* feje búbja zöld, mint a hát, vagy igen öreg hímeknél sárga, mint az alsó test; szemöldöksávolya szintén sárga (a zöldes fejüeknél kirívó, a sárga fejüeknél inkább beolvad a fősínbe s nem igen látható); homloka olyan színű, mint a fejtető, csakhogy világosabb. A *tojó* valamivel halaványabb s igénytelenebb színezésű. A *fiatalok* általában zöldebbek, mint a sárga billegetőnk, de fejük búbja és hátuk némileg barnásan árnyalt; szemöldök sávolyuk kirívó, barnássárga.

Mértéke: *H.* 15·7—15·8; *Sz.* 8·1—8·3; *F.* 7·5; *L.* 2·2—2·5; *Cs.* 1·3—1·35 cm.

Angliában ez helyettesíti a mi sárga billegetőnket, mely ott csak ritka vendég. Előfordul mint fészkelő Észak-Francziaországban, Turkesztánban s a Volga vidékén Oroszországban. Hazánkban eddig egyetlen egy példány került, melyet 1841 augusztus 20-án *Stubnya* mellett (Turóc-megyé) PETÉNYI SAL. JÁNOS lőtt.* Ez a példány a Nemzeti Múzeumban

* M. kir. Term. tud. társ. Évk. 1842. 193. l.

áll.* Ezenkívül többet nálunk nem észleltek s hibás a FRIVALDSZKY «Aves Hungariæ» (75. l.), valamint MOJSISSOVICS: «Das Thierleben der öst. ung. Tiefebene» című műveknek (123. l.) idevágó szövege, melyek úgy értelmezhetők, mintha legalább is 100 példány fordult volna itt elő. Az eredeti szövegben — PETÉNYITŐL — azonban világosan az áll, hogy a sárga billegető (Mot. flava) százai közt akadt ez az egy.

A KUCSMÁS BILLEGETŐ.

Motacilla melanocephala LICHT. 1823.

[Mot. feldegyi MICH. — Budytes melanocephalus BP. — Mot. Kaleniczenkii KRYN. — Bud. nigricapilla BP. — Mot. atricapilla BRHM.]

Jegyei: hasonlít a sárga billegetőhöz, csak hogy fejének azon részei, melyek amannál szürkék, nála fénylő tiszta feketék; az *öregeknek* szemöldöksávjolya ninesen, a *fiatalabbaknál* azonban ennek néha némi nyomára akadhatunk; a fülfedők szintén feketék. Mértékei tekintetében alig különbözik a sárga billegetőtől.

Hazája délkeleti Európa, kivált Görögország, a Balkán-félsziget, honnét Közép-Ázsiáig terjed. Magyarországbán ALMÁSY Gy. dr. barátom 1896 május 21-én fődőzte föl, Temes-Kubinból egy öreg és egy fiatalabb hímét kapván.

A tipikustól eltérő fajta a: délkeleti kucsmás billegető — *Motacilla melanocephala paradoxa* BRHM. 1855, mely kirívó fehér szemöldöksávjolyával különbözik attól. Úgy látszik Dalmáciában, Dél-Oroszországban fordul elő. SHARPE (Cat. Br. B. X. 531. l.) azt írja, hogy Magyarországbán is előfordul. Hol merítette ez adatot? nem tudom. Annyi tény, hogy 1895-ig hazánkban előfordulásáról nem tudtunk. Utóbbi év május havában azonban ALMÁSY barátommal Temes-Kubin vidékén fölfedeztük s több példányt lőttünk, melyek gyűjteményeinket diszítik. Habár fészket nem is találtuk, de párokban figyelhattuk meg őket, a mi arra enged következtetést, hogy itt költenek is.

* MADARÁSZ Gy. dr. hazánk éneklőmadarairól szóló dolgozatában (Zeitschr. f. d. ges. Orn. 1884. 137. l.) az Angliában élőket a Volgánál előfordulóktól megkülönbözteti, azaz e fajt két fajtára osztja, mint ezelőtt több ornithologus tette.

XLV. CSALÁD. MÁSZÓFÉLÉK.

CERTHIIDAE.

A nálunk élő fajok csőre vékony, ívszerűen hajlott; elsőrendű evezőiknek száma 10; farkuk 12 tollú; az első evező hosszabb, mint az evezők fedőtollai; karmaik hosszúak, nyuláncak. Harkályok módjára fatörzseken, falakon — mindig alulról felfelé kúszva — keresik táplálékukat s odukban költenek.

137. NEM:

SZIKLAMÁSZÓ.

TICHODROMA III. 1811.

Csőr vékony, kissé ívesen hajlott s kétszer hosszabb a fejnél; fark egyenes, nem hegyezett, puha s nem hosszabb, mint a szárnynak fele; az összecsuksott szárnyak hegye a fark végéig ér; 4—5 evező leghosszabb.

A HAJNALMADÁR.

Tichodroma muraria (L.) 1766.

XXVI. Tábla.

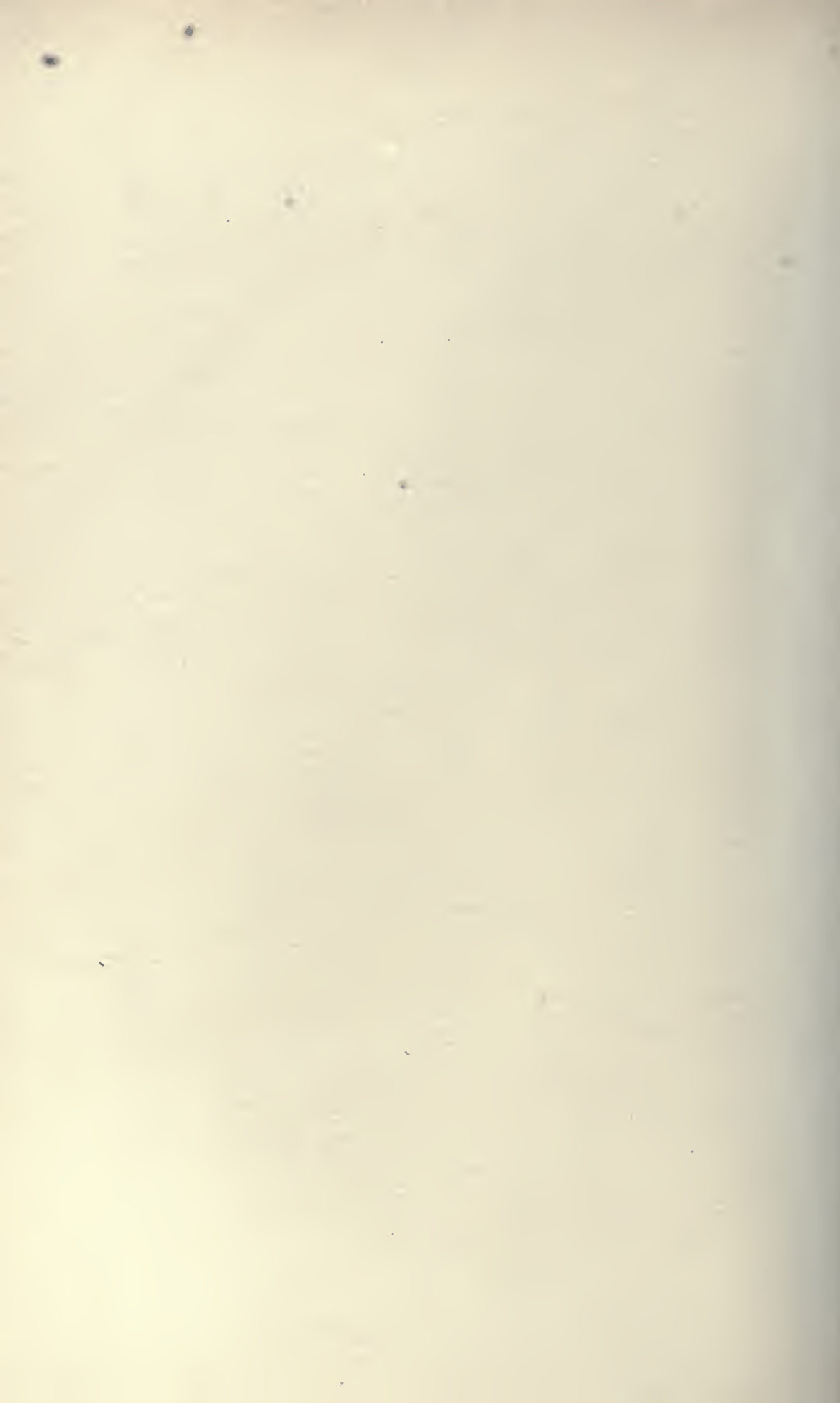
[*Certhia muraria* L. — *Tich. phoenicoptera* TEMM. — *Tich. alpina* KOCH. — *Petrodroma muraria* VIEILL.]

Jegyei: körülbelül verébnagyságú, de kisebbfejű, rövidfarkú, széles szárnyú; főszíne hamuszürke; a szárny főszíne gyönyörű rózsapiros, egyébként feketésbarna, egyes fehér, sárgásfehér kerek foltokkal; a fark fekete, hegye szürkésfehér. Az *öregeknek nyáron* nagy fekete torokfoltjuk van. A *tojó* valamivel kisebb, mint a hím s torokfoltja nem terjed le oly mélyen a begyre. A *téli tollazatban* az öregeknek nincs torokfoltjuk. A *fiatalok* olyformák, mint az öregek télen, csak hogy fejök némi világosabb rózsásba hajló árnyalatú, egészben azonban nem oly tiszta színűek, mint a kinöttek. Csőr és lábak feketék, szem sötétbarna.



$\frac{1}{2}$

HAJNAL MADÁR
TICHODROMA MURARIA (L)



Mértéke: *H.* 14—16·5; *Sz.* 9·7—10; *F.* 5·3—5·6; *L.* 2·1—2·4; *Cs.* 2·3—2·5 cm.

Közép- és még inkább Dél-Európa sziklás hegyvidékeit lakja, különösen a magasabb területek meredek falazatait. Közép-Ázsiában úgy Afrikában — nevezetesen Abissziniában — is előfordul. Európában déli Németországnál nem terjed északra s Angliában csak mint esetleges vendéget ismerik. Magyarországon különösen a mészkőhegységeket a Kárpátok sziklás részeit lakja, s úgy északon, mint a Királyhágón túl is költ. Késő ősszel a magas hegységből lehuzódik délebbre, s a hegyek lábánál fekvő városok magasabb épületein, tornyain, várfalakon is mutatkozik. Így láttam, pl. már házunk kéményén Kőszegen, s került egy-két példány Sopronban a Szent-Benedekrendűek székházán, a lékai váron stb.

Külsejét, mozdulatait tekintve, ezt a szép madarat csakis pillangóhoz lehet hasonlítani. A meredek falakon felkuszva szárnyait félig kinyitja s libbentve velök segít magán a mászásban. Majd libegve-lebegve, igazán lepkeszerűen röpköd s gyönyörű piros szárnyait csillogtatja a napsugárban. Hangja finom fütyszerű *di-titi-zi*; ezen kívül rövid dallamos kis strófákat is hallat. A sziklákat ritkán hagyja el s kivételesen száll ágra. A déli órákat kivéve, mikor alacsonyabb helyeket is átkutat, nem igen látható, mert a magas meredek falazatok közt mászkál, a hol a szem nehezen láthatja meg. Fészket sziklarepedésekbe, üregekbe rakja s május második felében tojik. 4—5 tojásának alapszíne fehér s egyes apró vörössesszürke, rozsdás, barnásvörös foltocskákkal behintett.

Tojásmérték: *H.* 20—22; *Sz.* 14—15 mm.

Kiválóan legyeket, pókokat, hangyákat, rovarokat, hernyókat, bábokat, álcákat eszik, melyeket hosszú csőrével szedeget ki a sziklarepedésekből. Szórványos előfordulásánál fogva gazdasági jelentősége alig van, különösen ha tartózkodási helyeit is tekintjük, melyek nem jöhetnek művelés alá. Sajátságos szépsége azonban éppen ott æsthetikai érdeket kölcsönöz neki, mert magas hegységek kopár, vad magányának sziklabástyái közt ugyanazt az érzelmet fakasztja bennünk e madár megpillantása, mint a havasi rózsa friss színei. Élet a sivárság közt, élénkség az egyhangúságban.

138. NEM:

FAKÚSZ.

CERTHIA L. 1758.

Vékony, ívesen hajlott csőre körülbelül fejhosszú; farka oly hosszú, mint a szárny, kemény s mindegyik toll vége hegyezett; az összecusokott szárnyak hegye nem ér a fark közepéig; a csüd rövidebb a középújjnál, a belső és külső ujj utóbbinak tövével első vagy második ízéig összenőtt.

A FAKÚSZ.*Certhia familiaris* L. 1758.

Népies nevei: fatetű, famászó (Dunántúl).

Jegyei: teste nem nagyobb, mint a kisebb czinegéké, egészben azonban nagyobbnak látszik, mert farka úgy csőre is aránylag hosszú; főszíne fölül barna, féhéren foltozva, pettyezve, alul fehér vagy szürkés-fehér; faresikja rozsdássárga; farka egyszínű fakóbarna, némelykor agyagsárgás árnyalattal; a szárnyon sárgásfehér harántcsík. A *tojó* alig különbözik a hímétől. A *fiatalok* fölül barnás fekete-szürke alapszínen szürkés sárgásfehér elmosódott pettyekkel rajzoltak, lábuk világosabb, mint az öregeké. A csőr felső kávája sötét szarubarna, az alsó sárgás; lábai barnássárgák; szemei sötétbarnák. (L. I. köt. X. tábla.)

Helyileg és földrajzilag is meglehetősen változékony, úgy színezetét mint a csőr, fark és lábujj hosszúságát tekintve. Nálunk két fajtája él: a tipikus színezetű, mely rövidebbcsőrű és farkú, de hosszabb lábujjú, fölül sárgásbarna alapszínű, alul pedig selyemfehér.

Mértéke: *H.* 12·5—14; *Sz.* 5·7—6·1; *F.* 5·3—5·5; *L.* 1·45—1·57; *Cs.* 1·3—1·4 cm.

A másik fajta a *rövidujjú fakúsz* — *Certhia familiaris brachydactyla* BRHM. 1831 — ellenben hosszabbcsőrű és farkú, rövidebb lábujjú s fölül sötét szürkésbarna alapszínű, alul pedig szürkés, füstösfehér.

Mértéke: *H.* 12·8—14·2; *Sz.* 5·8—6·3; *F.* 5·4—5·6; *L.* 1·4—1·59; *Cs.* 1·4—1·59 cm.

Európában és Ázsiában — a Himalájától északra — mindenütt előfordul, kivéve a magasabb északi tájakat. Földrészünkön Skandináviában körülbelül a 63° é. szél.-ig, Oroszországban az 57° é. szél.-ig

nyomul. Afrikában, Algériában észlelték. Úgy látszik a tipikus példányok inkább északon, még inkább kelet felé és hegyes vidéken, ellenben a rövidjuak jobban nyugaton és a síkság erdeiben tartózkodnak. Hazánkban közönséges madár s helyenként, pl. Kőszegen, mint a két fajta előfordul. Legszívesebben érdes kérgű, vén, férges fák körül üti fel tanyáját, a hol a harkályok, czinegék, csúszkák és más oduban fészkelő madarak is megtelepesznek. Fenyő és lomberdő közt nem igen válogat, de fiatalos erdőrészekben nem található. Ősszel, télen és tavasszal kóbor czinege csapatokhoz társulva csatangol s e tarka szárnyas munkásrajok egyik jellemző tagja. Megfigyelhetjük, hogy mindig a fatörzsek töve tájára száll s szökkenésszerűen, egyenesen vagy csavarvonalban, finom *físz*t, *fűsz*t hangokat hallatva kúszik föl a fára, a vastagabb oldalágakat is átkutatva, fel a sudárig, ekkor a legközelebbi kérges fatörzsrre száll s újból alulról kezdi kutató mászkálását. Repte elég gyors, harkályszerű, de nem kitartó s ezért ritkán száll nagyobb távolságokra. Színezetével remekül alakoskodik a fák kérgén s csak oldalról nézve, mozgása közben vehetjük őt észre. Ezt a gyengéjét tudja is, mert ha megpillant, azonnal a törzs másik oldalára mászik s fődözi magát. Márcziusban párosodik s finom *szi*r-i-*szi*rű-*szi*r-i s egyéb igénytelen hangicsálással beszélget párjához. Április elején először, júniusban másodszer költ. Fészket többnyire korhadt faágak repedései, a kéreg hasadása közé, odvakba rakja, ritkán két méternél magasabban a föld színétől. Az üregeket rendszerint egészen kitölti fészke anyagával, mely finom ágacskákból, gyökerekből, faháncsból, tollakból, szörből, száraz szálakból áll. 5—7, kivételesen talán 8—9 tojása fehér alapszínen, rozsdavörös, karminba hajló pettyezésű, különösen a tompább tojásvégen sűrűbben s koszorúsán borítják.

Tojásmérték: H. 16—16·5; Sz. 12—12·4 mm.

Tápláléka apróbb rovarokból, különösen azok petéiből, álczáiból, pókokból, légyfélékből, kukaczkából, férgekben áll. Szükségben apró, finom magvacskákra is reá fanyalodik. Az erdő- és gyümölcsgazdának kiválóan sok hasznót hajt, mert nemcsak hogy a fákat sorrendben szinte végig tisztogatja, aprólékosan, tüzetesen átkutatja, hanem a czinegék munkás rajaival, mintegy czéltudatosan a napokon át bizonyos órákban mindaddig látogatja, míg csak élelmet talál rajtuk, s a munkafelosztás elvének megfelelőleg azokat a káros fajokat pusztítja, melyek a fakéregbe vették magukat, a repedésekbe rakták petéiket s miket az ágak végein élősködő czinegék bántatlanul hagynak. Ezenkívül az is emeli gazdasági jelentőségét, hogy meglehetősen szapora s egész éven át nálunk van. Hogy

érdemét részletesen is megvilágítsam, elég lesz utalnom arra a körülményre, hogy kiválóan tizedeli az: *Orgyia pudibunda*; *Gastropacha pini*; *Chimatobia brumata* és *defoliaria* lepkefajok szaporodását, melyek hernyói a farügyek legveszedelmesebb ellenségei közé tartoznak.

Így hát szoros kötelességünk ezt a kis madárkát védelmünkbe fogadni.

XLVI. CSALÁD.

CZINEGEFÉLÉK.

PARIDAE.

Termetök inkább zömök; a tipikus fajok koponyája gömbölyded; a legtöbbnek csőre rövidebb a fejnél, erős, kemény, éles kávájú; az orrlyukak kicsinyek, kerekdedek, a csőr tövén vannak és serteszerű tollacsakkal fődöttek; a nyelv végén serteszerű szálaeskák nyulnak ki; a csüd aránylag erős, szintűgy az ujjak és karmok, különösen a hátulsó; a szárny inkább kicsiny, kerek, tompa, az első evező elcsenevészedett, többnyire a 4—5, ritkán a 3—4-ik evező a leghosszabb; a fark többnyire középhosszú, némelyiknél rövid vagy tulságos hosszú; tollazatuk lágy, foszlottas; színezetök többnyire élénk s élesen határolt rajzolatú; inkább kisebbek, mint a veréb, sőt igen kicsinyek; rendszerint odvakban, lyukakban költenek, a szabadon fészkelők művésziesen készítik fészkeket; legtöbben nagyszámú tojást raknak; mindannyian fürge, igen eleven, ügyes társaságszerető madarak s nem igazi költözködők, hanem kóborlók; a nálunk élő fajok közül egy mocsarakban, nádban, egy másik vizenyős ligetekben, vizek mellett, a többi erdőben, kertekben, gyümölcsösökben tartózkodik; nem különös énekesek, mert inkább csicsergő, cserregő, czinczogó hangúak; erdeink, gyümölcsöseink leghasznosabb szárnyasai ők.

A. ALCSALÁD.

CSUSZKÁK.

SITTINAE.

Csőrük egyenes, árszerű, hegyes; az alsó káva előrésze jobban fölfelé hajló, mint a felsőé lefelé. Kitünő kuszók, s nemcsak fölfelé, hanem

lefelé is fordulva, mintegy becsuszkálják a fák törzsét; a külföldi fajok közt vannak olyanok is, melyek sziklákon élnek. Szinezetök nem igen élénk, felül kékesszürke, alul fehéres, rozsdás. Odukban költenek, melyek tág nyílásait sárral betapasztják. Hangjuk fütyülő, csengő.

139. NEM:

CSUSZKA.

SITTA L. 1758.

Csőrük fejhosszú; a szárny rövid, úgy a fark is; termetök kurta, mintha nyírott farkúak volnának; az alsó farkfedők kétharmad részben borítják a farkot; a hátulsó ujj karma hosszú, igen erős; talpuk széles, bütykös és így hosszú ujjú lábuk egészen hatalmas mászkáló eszköz.

A CSUSZKA.

Sitta europaea L. 1758.

Népies nevei: poncz; czinkeharkály; kék küllő; fakopács; kurta-kalapács (Zemplénm.); csuszká (Borsodm.); höcs vagy höcsök (Zala-, Somogym.); tuj-tuj (Erdély); köcsögmadar (M.-Szecsöd, Vasm.); kéreg-szutyóka, kéregszücs (N.-Kanizsa); hujángató madár (Alföld); favágó; hamuszínű harkály (Mitterpacher); fargita; sárostapas (Vasm.); kéreg-futó; kék külű (Erdély).

Jegyei: verébnagyságú, de kurtább, s azt a benyomást teszi, mintha farkát elvágták volna; fölül kékesszürke, alul fehér vagy rozsdás, a has oldalai és a fehér alsó farkfedők szegése gesztenyevörös; szemein át fekete sáv nyomul a nyakoldalakra.

Ez a faj meglehetősen változékony, különösen alsó testének színezetére nézve. A tipikus példányok, melyek Észak-Európában honosak, *fehér alsó testűek*, s nálunk nem fordulnak elő, mert a mieinknél csak az áll *fehér, egyébként egész alsó részök rozsdássárga*; ez a fajta a *közép-európai csuszká* — *Sitta europaea caesia* MEY. & WOLF. 1810. Nagy evezői sötétebbek, mint a hát s feketés vagy barnás szürkék, a fark középső két tolla kékesszürke, a többi fekete, hegyükön fehér és szürke folttal. Csőre sötét szaruszürke, az alsó káva töve világosabb; lábai sárgásbarnák. A *tojó* valamivel halványabb, főleg a hasoldalak gesztenyevörösége nem oly

élénk. A *fiatalok* alsó teste fehéres, fejtetejükön a tollak szára fehér, szemsávolyuk nem oly kirívó s hasoldalaik gesztenyevörössége kicsiny.

Mértéke: *H.* 13·4—14·5; *Sz.* 8·4—8·6; *F.* 4·2—4·6; *L.* 2—2·1; *Cs.* 1·6—1·8 cm.

Egyéb sok más csuszkafajtát itt nem vehetünk figyelembe, legfőljebb a *Sitta europaea advena* BRHM. 1831 nevűt, melyhez a néha nálunk is kerülő világosabb, fehéres alsó testű példányok tartoznak.

Észak-Európában, Szibériában a fehérhasuak fordulnak elő, ellenben Angliában, Közép- és Dél-Európában, Kis-Ázsiában, Palesztinában a rozsdáshasúak. Tartózkodási helyül mindig vén fákkal bővelkedő erdőket választ, mert lényében a czinege- és harkálytermészet mintegy egyesül. Különösen kevert faállományú, bokrozatos aljú erdőket kedvel. Lige-tekben, nagyobb kertekben szintén tanyázik. Ősszel rendes otthonát elhagyja s czinegecsapatokhoz társulva kódorog a gyümölcsösökben, kertekben, a házak táját is meglátogatva. A fákon valóban mesterien mászkál, csuszkál, s nem csak fejjel fölfelé mozog, hanem igen gyakran fejjel alá fordulva; a fára szállva többnyire ily állást foglal el. Sima törzsekre — mert rajtuk nem tud jól megkapaszkodni — nem szokott szállni, annál szívesebben kutatgat a szakadásos, kérges fatörzseken s bámulatos elevenséggel mozog rajtuk, minden képzelhető helyzetben. Hangja éles *kűj, kűj, kűj, kűj* füttyökből, azonkívül trillázó, pergésszerű mélyebb strófából áll. Rendes hívogatója pedig finom *szítt, szítt*.

Ha valamit talált, erősen kopácsol s nemcsak nyakát, hanem egész testét hátra hajtja s gyorsan rángatja, hogy csőrcsapásainak megfelelő erőt kölcsönözhessen. Repte sebes, hullámos, surrogó, de nem kitartó. Pihenni alig van ideje: mindig mozog, nyugtalankodik, legfőljebb párosodáskor száll a fák sudarára s ül az ágra más madarak módjára, erős füttyülését hallatva. Április közepén fészkel először, május végén vagy júniusban másodszor. Fészket harkályszerűen odukba rakja, melyek tágyulását sárral annyira betapasztja, hogy éppen csak bebujhasson. Fészkelő oduit ritkán találjuk alacsony, többnyire 10—20 méternyi magasságban. Otthonának megépítésében csak a kőműves munkára van gondja a berendezéssel nem igen sokat törődik, mert fészke anyaga gondatlanul egymásra hányt faháncsból, fenyőtűkből, levélkékből áll. 6—8 tojásának alapszíne fehér, pettyezése rozsdássárga vagy rozsdásbarna, egyes szürkés pontokkal keverten.

Tojásmérték: *H.* 14·5—22; *Sz.* 13·8—17·4 mm.

A tojó egymaga üli a fészket s két hét alatt költi ki fiókáit, melyek sokáig nem hagyják el a szülői házat. A szülők hernyókkal, kukaczkok-

kal, puhább rovarokkal táplálják fel fiókáikat s maguk is, főleg nyáron, rovarokat, bábokat, álcákat esznek. Mikor azonban magvakat találhatnak, ezeket is szívesen falatozzák, különösen az olajos, zsíros magvakat mint a milyenek pl. a napraforgóé, bükkfáé, fenyveké stb. Kemény magvat valami hasadékba szorítanak s addig vagdalják csőrükkel, míg megválnak. Ily módon a mogyoróval, dióval is elbánnak s kiszedik belét. Minthogy csak ősszel, télen és tavasszal fordul növénytáplálék felé, s akkor sem kizárólag, mert főeleségét mindig a rovarvilágból — még pedig főleg a károsakból — szedi: sok hasznot tesz az erdőben, gyümölcsösben, kertekben s reá szolgál védelmünkre.

B. ALCSALÁD.

CZINEGÉK.

PARINAE.

Csőrük rövidebb, mint a fej; nem kusznak harkályszerűen a fatörzseken; hangjuk nem füttyülő, hanem csengő, cserregő, czinczogó; tollazatuk élénkebb színű, mint előbbieké és éles rajzolatú.

140. NEM:

CZINEGE.

PARUS L. 1758.

Csőrük erős, kúpalakú, oldalvást kissé benyomott nem igen hegyes, inkább finom vésősvégű; lábaik aránylag erősek, görbe karmuak; szárnyaik rövidek, meglehetősen szélesek, a 4—5-ik evező leghosszabb, a 2-ik rövidebb a 6-iknál; farkuk közepes, gyengén elkerekített vagy kissé kivágott; az ivarok nem igen különböznek egymástól; odvakban fészkelnek; rovarvők, mellesleg — főleg télen — magvakat is esznek; erdőkben, kertekben, gyümölcsösökben tartózkodnak.

A SZÉNCZINEGE.

Parus major L. 1758.

XXVII. tábla.

[*Parus fringillago* PALL. — *P. robustus*, *perniciosus*, *cyanotus*, *intercedens* BRHM.]

Népies nevei: küncsicsmadár (Toroczkó); tökmagczinege (M.-Szeesöd, Vasm.); szegeczinege. Különben országszerte csak *czinege* vagy *czinke* sőt *czincze* (Györm.).

Jegyei: verébnagyságú, alul sárga, középen fekete sávolylyal.

Leírása. *Öreg hím:* fej, torok, nyakoldalak és kénssárga alsó testének középsáva szénfekete, némi sötétkek fénynyel; pofák fehérek; a tarkón zöldessárgás fehér folt van; hát és vállak olajzöldek; faresik szürkéskek; a nagy evezők és farktollak palaszürkék, külső szélükön keskenyen kéesszürkén, a hátsó evezők szélesen szürkésfehéren szegettek; a legnagyobb szárnyfedők fehér végei szárnycsíokban folynak össze; a kis szárnyfedők kéesszürkék; legszélső farktollainak hegye és külső széle, a következőnek csak kis foltja, fehér; alsó farkfedők, valamint az alsó szárnyfedők fehérek; szemei barnásfeketék; csőre szarufekete; lábai életben kékés ónszínűek, a halál után feketeszürkék. A *tojó* nagyon hasonlít a hímhez, csak hogy fekete színű testrészei nem igen fényesek; az alsó test közepén futó sáv keskenyebb s a hason alul, a fark alján, már alig vehető észre; egész színezetök kevésbé élénk. A *fiatalok* hasonlítanak a tojóhoz, de még halaványabbak, szürkésebbek.

Mértéke: *H.* 13·6—14·5; *Sz.* 7—7·5; *F.* 5·9—6·7; *L.* 2—2·2; *Cs.* 1·1—1·4 cm.

Szüret idejében megfakul a hegytető zöldje. Megsárgul a bükkös, megaranyozódik a juhar, piros lesz a vadeseresznye levele; csak a tölgy tartja magát s az első dérrel barnul meg. Hulladoznak a levelek, még a síkság akáczfája, «a mi fánk», is elereszti díszét, mely legkeményebben daczolt a hajnali fagygyal; lomboztatja meg sem igen fonnyad, meg sem igen sárgul, csak leválik, zölden egészében. A farkaspók elröpítette selymes fonalát, felmosolyog búcsúzóul a «vénasszonyok nyarának» szelid napsugara, hogy ezernyi fényjátékban törjön meg a rét fűszálain megakadt, harmattól csillogó «ökörnyál»-szőnyegen. Száraz avaron «ballangkórót» hömpölyget a szél, a füvesen elfonnyadozott az utolsó virágok éke, csupán a kikerics halavány kelyhe merészkedik még virulni. Üres lett a fecske eresz alá tapasztott sárfészke, nem búsong többé féllábon



$\frac{3}{4}$

KÉK CZINEGE
PARUS COERULEUS L.

SZÉN CZINEGE
PARUS MAIOR L.



a gólya — más vidéket néztek maguknak, hol szebben süt a nap, melegebb az élet. Fekete varjak serege károg, kószál a gazdaságon, czíppentve riad fel a szüretelők vigságától meglelevenült szőlőkből a húrosmadár, meg az északi szőlőrigó — útban van mind a kettő, arra tart, a hol ligeteinkből elfogyott énekeseink melegesznek.

Eljött az ősz az ő mélabús, esendes, szenderítő hangulatával, mely beveszi magát az érző és még el nem fásult emberszívbe s elringatja azt.

De ime! Újra megélénkülnek gyümölcsfáink kopáruló ágai, vig szárnyashad telepszik reájuk, izeg-mozog, ugrál, hajlókázik, röpköd, kutat, fürkészk, kopácsolgat és lakmároz szüntelen, mintha heteken át koplalt volna. A szem alig bírja követni ez élénk, folyton hangicsáló madárcák mozdulatait, oly ügyesen settenkednek, serénykednek, mintha merő játék és szórakozás volna életök célja. Pedig nem játék, nem multság az, hanem az életfentartás kemény munkája, melyben kifogyhatatlan szorgalmukat csak lényök kedélyessége, örök frissesége mulja felül.

Figyelmünket kóbor czinegetársaság kötötte le, tarka tollasnép, az őszi természet hangulatának egyedüli vitorító eleme, a gazdálkodó ember igaz szövetségese, ingyen munkásraja. Alig időznek a fán, már meg a szomszéd bokorra vetik magukat, egyik a másikat nógatja, unszolja, mintha csak sietős volna dolguk, távozásuk. Van köztük hamukás, kékes, feketesapkás, zöldes, fehéres, sőt egy-egy csuszka, királyka, fakúsz, de még czifra harkály is. Most kiválik közülök egy, a legnagyobb, melynek külsejét az imént irtuk le: a szénczinege.

Foglalkozzunk hát ő vele.

A szénczinege az Ó-világ jó részét, az Atlanti-tengertől a Csendes-Óceánig, az északi Sarkkörtől le körülbelül az é. szél. 40°-ig lakja. Európa északi és déli részeiben, úgy Afrika észak-nyugoti vidékein, Algirban, a Kanári-szigeteken ritkább ugyan, de mégis költ; Észak-Kelet-Afrikából azonban hiányzik. Ázsiában elterjedésének déli határát a Himalaja szabja meg. Legszámosabb a mérsékelt égöv alatt, bár itt is némely helyen gyakoribb, máshol szinte hiányzik, a szerint a mint létezésének feltételei megvannak. Pusztákon, fátalan síkságokon nem találkozunk vele; sem a nagy, magasan fekvő hegyi erdőkben, havasokon, hanem leginkább halmos, erdőkkel, gyümölcsösökkel, kertekkel, ligetekkel váltakozó területeken. Hazánkban — kivéve a már említett alkalmatlan vidékeket — majdnem mindenütt közönséges s a hol vén, odvas fák állanak az erdőszeleken, gyümölcsösökben, kertekben, előhegyekben, völgyekben bizton megtaláljuk, mint fészkelő madarat. Tiszta fenyőerdőt nem kedvel, inkább vonzódik a kevert vagy

tiszta lomberdőhöz s nem annyira nagy, összefüggő erdőt, mint kisebb részleteket, facsoportokkal beültetett tájakat keres.

A nálunk költő szénczinegék legnagyobb része kóbor madár, a délibb vidékeken lakók inkább állandók, legföljebb kószálók, ellenben az északi tájakon fészkelők határozottan költözködők, melyek szeptember vége felé köszöntenek be hozzánk nagyobb számban s október közepéig, néha tovább is itt maradnak, sőt gyenge teleken részben nálunk rekednek. E költözködő csapatkákhoz szegődnek azután a mieink, s együttesen portyáznak, barangolnak a hegyi tarvágásokon, dudva- s egyéb magvakat szedegetve, majd leereszkednek az előhegyekbe, gyümölcsösökbe, kertekbe s keresztül-kasul járók az egész vidéket, fáról-fára, bokorról-bokorra. Nyíltabb, kopár helyeket sietve repülnek át s a fás részek kezdetével a kóborlás ugrándozva, szálldosva tovább folyik, mindig a napsütötte hegyoldalakon, területeken. A hol több a harapni való, ott tovább időznek, a hol nem sok akad, onnét hamarosan odább állnak, mert a kóbor czinegecsapat földolga, kizárólagos hivatása: az élelemkeresés, bogarászás, mit közös szövetkezés erejében és bátorságában végeznek. Néha a földre is leszállnak, a száraz levelek közt kutatgatnak vagy egy leejtett rovar után keresgélnek, de sokáig nem igen időznek itt, mert kapaszkodó lábaik első sorban az ágakra utalják őket. Látni kell azt az elevenséget, melylyel ezek az igazán szárnyas tornászok végig járók a faágakat! Hol a törzsek kérgeit fészegetik, hol a vastagabb ágakon ugrálóknak, majd a legvékonyabb ágacsok legvégére szinte felakaszzkodnak, hintáznak, ide-oda forgolódnak, miközben sokszor fejfel alácsüngnek, vagy oldalt lóbálnak s a rügyeket tisztogatják meg rovarrellenségeiktől. Ha valami keményebb rovarra, bábra vagy héjas magra akadtak, vastagabb ágra szállnak vele, lábaikkal s karmocskáikkal leszorítják és erős, biztos csőrvágásokkal addig kopácsolják, míg az ehető rész kiválik. Hajnaltól sötétedő alkonyig szakadatlan munkában vannak — legföljebb déltájt tartanak rövid pihenőt. Minden perczen más és más mozdulatban látjuk az ideges, kíváncsi, okos madárkákat, melyek minden iránt érdeklődnek, mindent közelebről megvizsgálják. Idegen, ismeretlen tárgyat eleinte csak bizonyos távolból kémlelnek, majd mindig közelebb ugrándoznak ahhoz, végre szemtől-szembe meglekintgetik. Kíváncsiságuk és falánkságuk annyira megy, hogy a czinegefogóba ugyanaz a czinege többször is belekerül. Gyakran megkísérlettem ezt, úgy, hogy a csapdában fogott czinegét, farkukat kurtítva stb. megjegyeztem. Volt eset, hogy 3—4-szer is kézre került ugyanaz a torkos madárka. Ragadozó madaraktól, macskáktól igen retteg s legjava munkájában is folyton vigyáz, szemfüles.

A mint esküdt ellenségét, a karvalyt, megpillantja vagy leselkedő macskát vesz észre, éles hangon fejezi ki félelmét s nyilgyorsan surran valami sűrű bozótaljba, fenyőágak közé, szólásával figyelmeztetve többi társait és egyéb madarakat is a veszélyre. Maga erejű ellennel szemben bátor, veszekedő, sőt — a mi kedves lényének egyedüli fekete vonása — gyengébb, betegesebb társait üldözi, maga mellől elmarja, gyakorta meg is öli s végtelen nagygyomrúságát az ingyenczkedés és torkosság még arra is ráviszi, hogy áldozata agyvelejét kikopogtassa s elköltse. A szabadban ilyen gyilkosságra ritkán vetemedik, de a kalitkában összezárt czinegekről mondhatom, hogy az erősebb majdnem mindig bevágta a gyengébbnek fejét. Akárhányszor rekesztettem össze frissen fogottakat, másnapra az egyiket rendesen bezúzott fejjel találtam a kalitka fenekén.

Télen át, midőn megszorul, védett és elegendő zsákmányt kínáló helyeken húzamosabb ideig tartózkodik, sokszor nagyobb számban is; s csak a tavaszfakadással, mikor az északibb vidékekre való szénczinegék is följebb-följebb terjeszkednek, vonul el fészkelő helyeire. Április első felében, vagy ha a tél kihuzódik, e hónap közepe táján, a kóbor csapatok párokra szakadoznak, minden pár kinézi magának a legalkalmasabb faodút, fali lyukat, hogy megkezdje a családi tűzhely építését. A fészkelő odú sokszor csak kissé van magasabban a föld színétől, legtöbbszörre azonban 2—4 méternyire, ritkábban ennél is följebb. A vén odvas fák, falilyukak ritkulásával mindjobban megszűkül alkalmas fészkelő helyekben s azért alkalmazkodik a viszonyokhoz s ölfarakásokba, fagyökerek közé, elhagyott szarka- vagy mókusfészkekbe is megrakja fészket, s volt eset, hogy használatlan kútsőben, sőt félreeső levélszekrényben is tanyát ütött. A fészkerakásban nem valami művész ugyan, mégis csodálatos, mennyi anyagot hord néha össze s a nagyobb odúkat egészen kitölti. Találtam fészket, mely alig fért bele egy kalapba. Legtöbbszörre a fészek alapja zöld famohából való, mihez egyes száraz növényyszálakat, gyökerecskéket is kever, melyedése pedig szőrökkel, gypjuval, sertékkal, egyes tollakkal van rendkívül vastagon, puhán kibéelve. Hím és tojó egyaránt szorgalmasan hordja össze az építési anyagot, közbe-közbe gyengéden játszadoznak, enyelegnek, halk csicsérgés és czinczogásszerű hangokon tolmácsolva szerelmök érzéseit. Április közepén túl rendszerint már ül a tojó, egymásután lerakván 8—12. sőt 15 tojását. Ezek finom héjúak, szép tojásdadalakúak, fénylő fehér alapszínen, egészben, de különösen vastagabb végükön, rozsdasárga, rozsdavörös s néha szürkésszínű foltocskákkal, pontocskákkal borítottak.

Tojásmérték: H. 17—19; Sz. 13—14·2 mm.

Tojó és hím két hétig felváltva ülik a fészket, utóbbi főleg a déli

órákban, mikor a tojó szabadságát táplálkozásra fordítja. Az otthon melegséges táját azonban akkor sem hagyja el, hanem ott keresgél annak közelében. Mintán kikelt az utolsó tojás is, a már megkezdődött etetés fáradsága a felnevelés és gondja a kis szülők egész valóját igénybe veszi. Nem könnyű dolog ennyi éhes, folyton falatozni akaró apró torkocskát nap-nap után kielégíteni, a mellett a saját éhökét is csillapítani. De a czinege-pár szülői feladatát szeretettel, igaz odaadással, gondoskodásának egész melegével teljesíti. A ki látta ezt az önfeláldozó, fáradhatatlan munkát, az mindenkor szívesen és csodálkozással fog reá visszaemlékezni. Lázasan, szakadatlanul folyik az reggeltől estig, egy nap úgy, mint a másikon. A tojó kirepül a fészekből, még czinczognak benn a kis éhesek, máris ott terem szökkenő reptével a fészekodú mellett álló fácskán, a csőrében új eledelt hozó hím; körülnéz, nem-e lát valami gyanusát s ha biztos a környék, villámgyorsan surran be a lyukon; — a kihallatszó, meg-megújuló czinczogás elárulja a kis család étkezését, mohóságát. Mire kirepül fiókáitól, a tojó már várja odakünn. Ő is körülnézett, kémkedett, de valami gyanusát vehetett észre, mert nem mozdul a fácskáról, hanem látszólag egészen közönyösen keresgél, mintha közel so volna a falatot váró család. A hím ezalatt új zsákmányt nézni távozik, a tojó azonban le nem veszi szemét a bizalmatlanságát lefoglaló tárgyról vagy személyről s nem száll be apróságaihoz, hogy fészket el ne árulja. De a türelmetlen kicsikék nem értik a csendes várakozást, czinczogva nyilvánítják éhüket s így ellenségeik — csintalan fiuknak, prédára leselkedő menyéteknek, macskáknak — figyelmét magukra vonják — vesztükre. Ha a fészkealj szerencsésen felnevelődött s mindannyian kitollasodtak, az anyamadarak kezdik őket kicsábitani a meleg lakásból. De csakis a repülősek mozdulnak; s mivel az első és utolsónak kikelt között sokszor egy hét korkülönbség van, nem egyszerre, hanem lassanként hagyogatják el a fészket; éjjelre azonban mindig visszatérnek oda, míg csak egészen szárnyra nem szabadultak, felserdültek. Az etető szülők gondja most még nehezebb lesz, mert több eledelt kell hordaniok s ellenségek támadása, leselkedése ellen is oltalmazniok kell a szabadra került, tapasztalatlan magzatokat. S a kemény próba még nem végződött el! Alig állottak a kis czinegék saját lábukra, s alig élvezik a nagykorúság függetlenségét, a szegény szülők új családalapításhoz fognak, új tanyavetéshez, a második költéshez; sőt ritka esetben ezután még egy harmadikhoz is. A második fészkelés júniusba esik s az új fészek az első közelében szokott lenni. Tapasztaltam, hogy kisebb területen fészkelő szénczinegék a kinálkozó fali- vagy faodúk közül néhányat kiváltságban részesítenek

s azokat éveken át fel-felváltva mindig használják, ellenben látszólag még alkalmasabbakat sohasem szállnak meg.

A szénczinege könnyelmű vidámságával összehangzik éneke vagy inkább szólása is, mert hangos, csengő, csicsergő czinczogó hangjait, rövid strófáit tulajdonképpen összefüggő éneknek nem lehet nevezni. Közönséges voltánál ő is egyike magyarságunk népszerű madarainak, mely éppen gyakoriságánál, feltűnőségénél fogva népünk felfogásában határozott helyet kapott. Közmondás, mondóka, népdal, rege s igaz magyar, eredeti költőink művei, melyek a természetet, valóságot híven tolmácsolták és festették, egyaránt megemlékeznek róla. Mindezekben élesen nyilatkozik a magyarság éles megfigyelő tehetsége és finom biológiai érzéke. Így a többek közt példás vonatkozással, hangutánzó szavakkal népünk a szénczinege szólásváltozait majdnem egytől-egyig kifejezi s azért azokat külön említenem sem kell. A Rábaközből való kis regéből következőket tudjuk: Mikor az áruló Judás az Üdvözítőt a getsemani kertben kereste, összelátalkozott egy emberrel, kitől kérdé nem-e látta Jézust? Ez tagadólag felelt. Az akkor még galambnagyságú czinege meghallván a közelálló fáról e beszélgetést, sietett erősíteni a választ, mondván:

«Nines-erre, nines-erre, nines-erre!»

A hivatlan közbeszóló maga ellen haragította ez által az illető embert, ki bosszúságában lekapott papucsát hajította a czinegére. De az Üdvözítő segített a jó kis madárkán, hirtelen mostani nagyságára változtatta s így a feléje dobott cipő célzott tévesztett. A szerencsésen megmenekült czinege pedig örömében így gúnyolta támadóját:

«Kis-czipő, kis-czipő, kis-czipő!»

Nemcsak meglepedésekor hangzó szólásának, hanem hivatató hangjának is kitűnő utánzását látjuk ebben, s bizonyosságát annak is, minő jól tudja népünk, hogy madarunk egész lényé a kíváncsiság, kedélyeskedés, pajkosság, mindenbe beleavatkozás.

Somogyban, mikor a czinege valami prédát lel, így beszélgetik:

«Itt-itt, itt-itt, itt-itt!»

mire, ha silány volt a falat, így szól:

«Kicsit-ér, kicsit-ér, kicsit-ér!»

A székelység balladáit gyűjtő KRIZA JÁNOS pedig a czinege hangját így adja:

«*Künn-csücsü, künn-csücsü!*»

A toroczkóiak szerint tavaszkor meg ezt mondja:

«*Kün-csics, kün-csics, kün-csics!*»

a mit a rest leányokra vonatkoztatnak, kik télen át nem szöttek s így rongyos mellű ingben járnak.*

A szőlőmunkás pedig tavasszal így érti a czinege beszédjét:

«*Nyitni-kék, nyitni-kék, nyitni-kék.*»

Jó SZIRMAY uram 1804-ben megjelent «Hungaria in parabolis» című gyűjteményében, a madárenekeket distichonokba fogó verszetet, így jegyzi a czinegehangot:

«A verebek mondják repkedve *csirip, csirip*, a gyász
Fecske *firics firicsér* s a czinegéske *viczinez!*»

Egyébként madarunk népünk szemében s közfelfogásban, mint a kicsiség, silányság példázója szerepel, pl. e vőfélyköszöntésben:

«A konyhában fülel kétszáz verébgege
A nyárson most pirul *hetvenhét czinege,*»

vagy odább:

«Felhoztam már a sülteket,
Hogy ezzel tálaljam az elhülteket;
E czinegeczommbal a ki megbirkózik,
Az, tudom, kedvére jobb ízűn borozik.»

Ez utóbbi helyen gúnyosan az ellenkezőt értik. — VÖRÖSMARTYNÁL szintén ily értelemben:

«— — — nem vagy te *czinke*,
Bár könnyű vagy s nagyon *piczinke.*»

A közbeszédben pedig: *czinegedongájú* = vékony, sovány.
Mint időjós is szerepel ebben a vasmegyei mondásban:

«Cziczi Pál mit csinál?
Tudja Pál mért kaszál»

mert mikor így beszél — s a versike hangfestően adja — jó időt várhatni.

A czinege kedvencz eledele a tök és így előszeretete a tökreszállás,

* Utóbbi változatokat leírta HERMAN OTTÓ: A madár a magyarság fölfogásában. — A k. m. Term. tud. Társ. félszáz. jubil. Emlékkönyv 1892. 350. lap.

következő közmondásainkban van kifejezve: *czinege is örül a tökmagnak* = rossz sorsban örömet ér, szerencséhez jut; *czinegét fogott az orra* = megdagadt a hidegtől; *czinegét fog a feje* = tökfő. Utóbbi értelemben e bordalban is:

«Van ember, a ki böles eszet
Tulajdonit magának,
És vízzel él s fejére a
Czinkék leszállanának.»

Egyéb közmondás szárnyasunkról: *czinegének kóró a nyársa* = csak ez telik.

Példázva használjuk — a mi megint az életmód helyes ellesésére vall: *czinegegyomrú* = torkoskodó. Van még egy ilyenféle, mely a «német» jelzőjeként szerepel — — — no de azt ki sem írom. — Költőink közül BENICZKY PÉTER már 1620-ban így ír a czinegeről:

«Czinege madárka,
Kit rekeszt kalitka,
Dióbéllel mégfoghat'd»

s hogy erre a csalétekre való csábítás csak ősszel válik be, megmondja a következő sorokban:

« — — — — —
Jutott kikeletre,
Nem kerül *most* kézre,
Bátran nyomot mutathat.»

KISFALUDY KÁROLY is igen helyesen írja, hogy ősszel inkább jelenik meg kertjeinkben:

«Fogy már a nap melege,
Kertünkben a *czinege*.»

Az a dalocska pedig, mely látszólag rossz megfigyelésre, helytelenségre mutatna, ím ez:

«Kis kertünkben szőlőtőke vinyege,
Rászállott a *sárgalábú czinege*;
Nem czinege, nem czinege —
Olyan fehér, mint a hattyú» stb.

Gúnyos értelemben van itt a «*sárgalábú*» használva, mert olyan nincs, s kiérezhető, hogy e jelző czéltudatosan szerepel.

Legszebben jellemzi, híven és igazán a czinege lényét, rövidségében is mindent kifejezve, PETŐFI SÁNDOR, a «Három madár» cz. költeményében,

a hol kedvesének kedélyét a czinegéhez, szívét a fülemiléhez, lelkét a sashoz hasonlítja:

«Az első madár egy kis *czinege*,
Nem sérti őt a télnek hidege,
Nem háborítja őt meg semmi vész,
Télben, viharban vigan füttyörész,
Vigan ugrál a száraz ágakon,
Mint pillangó a virágokon,
Ugrál miként a gyermek gondtalan
Jön és megyen, máshol van untalan,
Alig képes kísérni őt a szem.
Kedélyed e *czinege* kedvesem.»

Néhány sor csak s mégis megismerjük madarunk egész valóját, életmódját!

A szénczinege torkos, sok mozgása következtében gyorsmésztésű szárnyas, tehát nagyevő. Táplálékban nem igen válogatós, hamarosan megelégszik valamivel, ezért eledele igen változatos s évszak szerint is különböző. Első sorban azonban mégis rovarrevő; álczák, rovarpeték, hernyók, pondrók, kukaczkok, férgek, pókok, legyek, darazsak, szitakötők, különféle bábok, levéltetvek teszik főeleségét; főleg nyáron, mondhatni, kizárólag ezekkel él. A hűvösebb évszakokban, kivált télen, előszeretettel falatozza — a rovarétek mellett — az olajos magvakat, gyümölcsmagvakat, melyek jobban hizlalják, zsírképződését elősegítik s így felmelegítik. Ezek közül különösen csemegéi a tök, ugorka, napraforgó, paréj, bodzabogyó, galagonya, vörösberkenye magvai, a dió, mogyoró stb. Húsdarabkákat, szalonnát szintén szeret, sőt döghúsból is torkoskodik. Ha egyszerre sok ennivalót talál, a feleslegből félredugdos magának néhány falatkát, hogy szűkebb sorsban felkereshesse. Szárnyasaink közt ő és fajtársai azok, melyek leghathatósabbban pusztítják a gyümölcsöseinknek, erdőinknek, kertültetvényeinknek annyira káros, következő lepkefajok petéit: *gyűrűs pillepohók* (*Gastropacha neustria*), melynek a vékony faágacskákat gyűrűsen körülfogó petéi elég ismertek; a *levélsodró pillék* több faja (*Tortrix viridana*, *crata-gana*, *pomonana*); *gyapjas pillepohók* (*Ocneria dispar*) — mindezek hernyói a gyümölcsösökben, lombos fákon iszonyú pusztítást vihetnek véghez; a levél- és virágrügyekbe tojó lepkék közül: az *araszoló lepkék* két faja (*Cheimatobia brumata* és *Hibernia defolaria*) és a *levélsodrók* közül a vörös és szürke faj (*Penthina ocellana* és *variegana*); a fenyő- és tűlevelű fákat pusztítókból: az *apáczapille* (*Psilura nacha*), a *búcsújáró lepke* (*Cnethocampa processionea*) és a *fenyőpille* (*Gastropacha pini*). Ezek csak a legfőbbek; hány mást lehetne még elősorolni, melyek túl-

szaporodását a czinegék korlátozzák! Kiszámították, hogy egy-egy *czinege* évenként néhány millió káros rovar emészt föl vagy öl meg s ez a szám igen megfelel a valónak.

Határozottan mondhatjuk hát, hogy a szénczinege erdő- és gyümölcs-gazdaságunk, kertészetünk *leghasznosabb madarai közé tartozik*. Az a kis rossz tulajdonsága, hogy némely gazdaságilag hasznos növény magvát is — ősszel vagy télen — megeszi, továbbá, hogy veszekedő, sőt gyilkoló természetű is, lényére nem vet sok árnyékot s hasznosságának megítélésénél szóba sem jöhet. Nem jöhet szóba az sem, hogy megszorultában télen a méhkasok oldalait megkopogatja s egy-egy méhecskét elrabol — ezek inkább csintalanságok, a mik ellen könnyű védekezni. A méhész két tégladarabot tesz a kas bejárójához, hogy a czinege oda ne férjen; a gazda madárijesztőket állít — ebből áll az egész védekezés.

Kiváló hasznossága — a mi fajtársaira is áll — a következőkben foglalható össze:

1. Igen nagy evők, tehát igen sok káros rovar pusztítanak el.
2. Télen-nyáron itt vannak, sőt ősszel-tavaszzal északvidékiekkel felszaporodnak s így egész éven át munkásaink.
3. Roppant sok rovar, férget, petét stb., melyet meg sem esznek, legalább megölnek.
4. A legvégső vékony ágszálakat is tisztogatják, s a rügyeket, bimbókat is; ilyen eleséget bőven kínáló helyeket, naponként rendszeren meglátogatnak, tehát alaposan megtisztítanak.
5. Rendkívül szaporák s így már a nagyszámú fiókák felnevelése közben is tömérdek káros rovar, hernyót szükségelnek.
6. Különösen sok *rovar- és lepkepetét* emésztnek el, tehát csirájában ölik meg azokat a lényeket, melyek későbbi kifejlődésük és életük egész tartama alatt rontanák fáinkat.

S daczára ez igazán megbecsülhetetlen segédkezésüknek az ember gazdaságában, munkájuknak értékét kellőkép meg nem becsülik, sőt igen-igen sok helyen egyenesen üldözik őket — tudatlanságból, könnyelműségből, pajzánságból. Nem elég, hogy a lét harczában elég ellenségek akad az állatok közt is, elszaporodásuknak legnagyobb akadálya a gazdasági viszonyok fejlődése és a kultura. Legnagyobb ellenségei: a macska, menyét, szajkó, szarka, a karvaly; utóbbi a felnőtt fiatalokat és öregeket is fogdossa s főleg télen nagy pusztítást visz véghez köztük. Oktalan gyermekek a sokszor alacsonyan álló odúkból horgos fákkal kipödrik fészkeik, ősszel meg országszerte láthatók a bodzafából vagy tökből készült czinegefogók, melyekben a kíváncsi és torkos madárkák s éppen a szén-

czinegét, legkönnyebb megfogni. Nap-nap után több is rajta veszt így — sorsuk legtöbb esetben biztos halál. A hideg levegőn fogott szárnyast rendszeren beviszik a meleg szobába s ez megölője. A kultura megsemmisíti legjobb fészkelőhelyeiket az odvas fákat; s fogyasztja számukat az ólmos eső, hirtelen beálló rossz, nedves, hideg idő, mert ezt csak úgy nem bírják ki, mint a hogy a kemény, de száraz hideggel daczolnak.

Megérdemlik tehát, hogy minden erőnkől óvjuk s megtegyük azt, a mit szaporodásuk, életbiztosításuk érdekében csak tehetünk. E törekvésünkben gondunk legyen arra, hogy ellenségeiket irtsuk, tőlük távol tartsuk, gyérülő fészkelő odúkat természetök sajátosságainak megfelelő fészkelő ládikák felfüggesztésével, alkalmas helyek készítésével pótoljuk — e tekintetben e munka általános részében leirt mintákra és használati módjukra hivatkozunk; — ügyeljünk, hogy a gyermekek a fészkelőket ne háborítsák s a czinegefogók állítása szigorúan tilalmaztassék; télen készítsünk nekik etetőhelyeket s kendermagot, szalonnadarabkákat szórjunk ki számunkra. Ezeket a helyeket azután annyira megszokják, hogy a párok — ha a környéken nekik való odúkat is találnak — tavaszra is ott maradnak s a közelben alapítják meg családi tűzhelyöket. Igen czélszerű az etetőhelyek körül hálóládikákat is alkalmazni — mert a szénczinege az éjjeleket odúban tölti — hogy így is jó menedéket találjanak pihenésök idejére. Igaz, hogy mindez némi költséggel, gondoskodással jár, no de ezért százszor és ezerszer kárpótol bennünket az a munkájuk, mely teljesen pótolhatatlan, megfizethetetlen.

A FENYVES CZINEGE.

Parus ater L. 1758.

XVIII. tábla.

[*Parus atricapillus* BRISS. — *Parus carbonarius* PALL. — *Poecile atra* KAUP. — *Parus abietinum* BRHM. — *Parus pinetorum* BRHM. — *Periparus ater* SEL. LONGCH.]

Jegyei: fejének rajzolatja és színei a szénczinegére emlékeztetnek, *tarkófoltja azonban nem sárgászöldes-fehér, hanem egyszínű fehér*; valamivel kisebb is, mint amaz; alul piszkos fehér, oldalt rozsdásan árnyalt, közepén fekete hosszanti sávval.

Leirása: fej, torok, nyakoldalak és a begyen át a hasig huzódó hosszanti folt, kékes fényű fekete; pofák és tarkófolt fehérek; hát hamuszürke, kékeszöld árnyalattal; faresik rozsdásszürke; nagyvezők és fark



3/4

FENYVES CZINEGE
PARUS ATER (L.)

BARÁT CZINEGE
PARUS PALUSTRIS (L.)



szürkék, előbbiek fehérszürke külső szegélylyel; a szárnyon két fehér csik; belső szárnyfedők fehérek, némi rozsdás árnyalattal; egész alsó teste piszkos fehér, némi rozsdás lehelettel, mely az oldalakon legerősebb s szürkésbe hajló; csőre fekete; szemei feketebarnák; lábai világos szürkés-kékek. A *tojó* hasonlít a hímhez, valamivel kisebb s nem oly élénk színű. A *fiatalok* az öregekhez hasonlóak, de fakóbbak, szürkésebbek.

Mértéke: *H.* 10·8—11·3; *Sz.* 5·9—6·2; *F.* 4·7—4·8; *L.* 1·7—1·8; *Cs.* 0·75—0·9 cm.

Angolországban jól megkülönböztethető fajtában: *Parus ater britannicus* SHARPE et DRESS. fordul elő, melynek háta olajbarna. Egyéb fajtái: *P. ater ledouci* (Algir), *cypriotes* (Cyprus) és *pekinensis* (Kelet-Szibéria, Japán).

A fenyves-czinege az északi Sarkkörön alul egész Európa és Ázsia mérsékelt égövét lakja s találták Spanyolországban, Olaszországban, a Balkán-félszigeten, még Görögországban is; délen azonban ritkább. Tartózkodási helye kizárólag a fenyves erdő vagy fenyő- és lombfákkal kevert állomány. Északibb vidékeken költözködő, majd kóborló madár; nálunk inkább állandó s nagy ritkán hagyja el a fenyvesek örökzöld birodalmát.* Az erdőterületeken azonban rendszeren kisebb kóborlásokat tesz, legtöbbszörre a bóbítás czinege, királyka és csuszka társaságában. Kertekben, helységekben azonban nem igen mutatkozik.

Fészkét sem rakja a lomberdőben, hanem a fenyvesben, még pedig közel a föld fölött valami faoduba, korhadt fatörzsbe, ritkábban sziklaoduba, gyakran félig levált fakéreg és a törzs közé, sokszor földi lyukakba is. Rendszeren zöld, puha mohából építi, alapját mélyedését pedig állati szőrökkel, tollakkal béleli ki. A tojó 6—10 apró, fénylő fehér, finoman, rozsdavörösen pontozott — mely pontozás a tojás alsó részén sűrűbb — tojást rak, még pedig április második felében s végén, másodszor azután június közepe táján.

Tojásmérték: *H.* 14—16; *Sz.* 10·8—12 mm.

A fészkelés idejében vigyázó s óvatos s csak mikor fiókáit eteti, árulja el könnyebben családi tűzhelyének hollétét. Egész lénye kifejezi az igazi czinegét; eleven, élénk, ügyes, kíváncsi, csak úgy hajlókázik az ágvégeken, mint rokonai. Nagyobb távolságokra nem szeret repülni, csak egyik fáról a másikra ugrándozik, legfőljebb kis térségeket szárnyal át surrantó reptével. Élelemkeresés, szintűgy leszállás közben is, szár-

* 1897 szept. 25-én a Fertő déli végén, nagy legelők közepén álló kis fűzesben talákoztam ilyen kósza társasággal.

nyait sajátyszerűen rezegteti s fejtollait felbóbitázza, egérszerű *sziszi sziszi*, *sziszi* vagy *szitü süjti tüjti sziszi* hangokat hallatva. Hivogatáskor *szit szit* hangon szól, majd *czib czib szí tui tui* és *szitäh täh tuitititi* formán folytatja.

Főélelme a fenyőfákon élő rovarvilágból, valamint ősszel és télen fenyőmagvakból s a fenyvesekben tenyésző növényzet magvaiból áll.

A fenyveserdőkre legkártékonyabb pillék és lepkék hernyóit, tojásait kiválóan pusztítja,* ezért a *fenyvesek leghasznosabb madarának mondhatjuk*.

A BARÁTCZINEGE.

Parus palustris (L.) 1758.

XVIII. tábla.

[LINNÉ «*palustris*» elnevezése, úgy látszik, több faj alaksorozatára érthető, a nélkül, hogy biztosan megmondható lenne, melyikre? mivel a barátczinegék színezet szerint, földrajzi elterjedésük különböző pontjain s helyileg is — sikságban, hegyvidéken — meglehetősen különböznek.]**

Jegyei: *fej és torokfolt fekete, pofák fehérszürkések; felül barnás-szürke, alul rozsdás szürkefehér; valamivel erősebb, mint az előbbi faj.*

Népies nevei: feketefejű czinege (Molna-Szecsöd, Vasm.); barát-fejű-, szürke-, hamvas-, kutyafejű czinege (Fehérm.); papfejű czinege (Baranyam.)

Hazánkban két jól megkülönböztethető fajtája:***

* Legujabban (Mitth. d. orn. Ver. Wien 1897. 73. l.) ALTUM Németországban tapasztalta, hogy ez a czinege, valamint valószínűleg más fajtársai is, a szurkos fenyő friss rügyeit rongálta, de ő sem tulajdonít e működésnek erdészeti fontosságot.

** E madárcsoport rendszertani állására, elnevezéseire, alakjainak leírására vonatkozólag bővebben tájékoztal O. KLEINSCHMIDT: P. salicarius BRHM. und die ähnlichen Sumpfeisenarten (Journ. f. Ornith. 1897. III. l.) és TSCHUSI lovag munkája: Bemerk. ü. d. europ. Graumeisen (Orn. ahrb. 1898. 163—176 l.

*** Sokan több fajtát sőt fajt különböztetnek meg. Merőben a laikusabb közönség kedvéért, mely a subtilis különbségeket úgy sem keresi, megtartom a régi beosztást s e czinegecsoportot a «*palustris*» faji névvel illetve, két legfeltűnőbb alakkörét említem csupán meg.

a) KÖZÖNSÉGES BARÁTCZINEGE.

Parus palustris communis BALD. 1827.

[*Poecile palustris* KAUP. — *Parus fruticeti* WALLENGR. — *Poecila subpalustris*, *sordida*, *stagnatilis*, *murina*, *musicus* BRHM. — *Poecila fruticeti* PARZUDAKI. — *Poikilis palustris* BLAS. — *Poecilia palustris* TACZ. — *Parus paluster* HOM. — *Poecilia salicaria* GALLIARD, stb.]

Leírása. *Öreg hím:* fej, tarkó a hátig, kékes fényű fekete; torok fekete, a begy felé szürkésen elmosódó; pofák fehérszürkék, legfehérebbek a szem körül; nyakoldalak rozsdás szürkefehérek; hát szürkebarna, olajszínű árnyalattal; faresikja rozsdásan lehelt szürke; evezők és fark sötét szürkebarnák, külső részükön világosabb szegélylyel; alul piszkos fehér, rozsdásszürke árnyalattal, mely szín az oldalakon s a farkalján legtúlnyomóbb; alsó szárnyfedői sárgás rozsdafehérek; szem sötétbarna; csőr fekete; lábak ólomszürkék. A *tojónak* torokfoltja kisebb, a tarkó nem oly tiszta fekete, a rozsdasárgás árnyalat az alsó test oldalain kevésbé élénk. A *fiatalok* a tojóhoz hasonlítanak, de kopottabb színűek.

b) HEGYI BARÁTCZINEGE.

Parus palustris montanus BALD. 1827.

Leírása: hasonló a közönséges barátczinegéhez, csak hogy fején a fekete sapka nem kékes zománczú, hanem fénytelen, barnás-rozsdásba hajló; pofái fehérebbek s e szín egész a hát elejéig uralkodik, de végén rozsdássárgába játszó; az alsótest oldalai némileg meggy színbe hajlók; háta hamuszürkés barnás árnyalattal; az evezők és fark külső szegélyei világosszürkék.

Mértéke: *H.* 11—12; *Sz.* 6·4—6·7; *F.* 5·2—5·4; *L.* 1·3—1·8; *Cs.* 0·8—0·9 cm. (Az egész alakkörre értve).

A barátczinege közönséges fajtája (*communis*) egész kontinentális Európában fel a Sarkkör tájáig honos s előfordul Spanyolországban, az Olasz- és Balkán-félszigeteken, Kis-Ázsiában. A másik fajta (*montanus*) tartózkodási helyei az Alpesekre, a Szudetekre és a Kárpátokra szorítkoznak. Ez csakis e hegységek magas részeiben honos s a középhegységben, síkságon nagy ritkán kerül elő, akkor is kóborlás közben s nem fészkelve; ellenben az előbbi a síkság és dombvidék, középhegység lakója. Különösen kedveli az erdőkkel határos, vénebb fákkal bővelkedő gyümölcsö-

söket, bozótos aljú lombos erdőket folyók, tavak, füzes-bokros part-részeit. Nagyobb erdőségekben, hegyes tájakon a vágások közelében, kisebb cserjés, nedves gázos tisztások körül szeret tartózkodni. Ilyen helyeken ősszel sokszor nagy számban látható s főleg füves, gázos vágásokban is, a dudva-magvakat mohón falatozva. Nagyobb kertekben szintén előfordul. A fenyvest nem különösen kedveli, annál inkább a bükkösöket, tölgyeseket, kivált ha odvas vén fákban állanak, épp így a fűzfákat. Ősszel, télen és tavasszal a kóborló czinege-csapatok közt mindig látható néhány s élénkségével, szemtelen fürgeségével még a többi czinkék közül is kiválik. Mindig jókedvű, vidám, ugrálós; mozdulatai rendkívül ügyesek, sebesek s minden pillanatban változók. Alig tud pihenni. Hol valami vékony ágacska legvégén hintáztat, hol a fatörzsön kotorász, majd meg oldalt kopácsol az ágon, leszáll a gázos közé, de a következő perczben már a közeli régi falon látjuk, azután meg fenncsicsereg a legmagasabb fán s ismét lesurran a bokrok közé.

Nálunk határozottan kóbormadár s költés után, a fiókák nagykorúságával kezdi kószálásait, mikor is a házi kertekbe, emberi telepedésekhez szokik s rokonaival közösen tisztogatja gyümölcsfáinkat a káros rovar- és lepkébáboktól, petéktől.

Költési ideje először április végére esik, másodszor pedig június közepe és vége tájára. Fészket legtöbbször odvas fába rakja, ritkán három méternél magasabban, inkább alacsonyabban. Bejáró lyukja szép körídomú s kicsiny. Első költésre a tojó 8—12, másodszorra csak 6—8 tojást rak, melyek fehér, szürkés zöldesfehér alapon, rozsdavörösen és szürkésen pontozottak.

Tojásmérték: *H.* 15·5—16; *Sz.* 11—12·5 mm.

Mindkét szülő felváltva üli a fészket s 13 nap alatt kelti ki apróságait. A párok rendkívül szeretik egymást s mikor a családi öröm elfogja őket, csak melegebb lesz bizalmaskodásuk, melyet csöresókolódzással, szárnyrezegetéssel fejeznek ki.

A barátzinege táplálékát részben a rovar-, részben a növényvilágból veszi. Nyáron, fészkelés és fiókái nevelése közben a rovar táplálék túlnyomó, később azonban a magevés kerül napirendre. Kertekben különösen az őszirózsa (*Aster*) és a napraforgó magvai főcsemegéje, de reákap más olajos, hasznos zöltségek magvaira, is csak úgy, mint a dudvákra. Zöltséges kertekben tehát a madárijesztő neki is szól. Erdőkben főleg dudva-magvakat pusztít. Látni kell ezt a működését kivált ősszel, a füves hegyi vágások gázosaiban! Helyenként csak úgy nyüzsög az erdő a barátzinege, s ha fenyves is van a közelben, a fenyő-czinege fürge, szüretelő csapat-

káitól. Mindig fülemben cseng e kedves kis fekete sapkás, szürke tollas legénykéek vidám *zi zi sze sze sze, zió zió, zió, szít dé és szpitt, szít, szit* szava és látom szorgalmas munkájukat, valahányszor a Kis-Kárpátok vagy a Bükkhegység nagy vágásaira gondolok. Mennyi hajnali és estéli szarvas-cserkészeten örültem mohó falánkságuknak, mely az emberi gazdálkodásnak csak hasznára van, hányszor el-el nézegettem s irigyeltem meg a gondtalan örökvidor lényüket, mely az életet így vagy úgy, de mindig könnyen veszi.

A GYÁSZOS CZINEGE.

Parus lugubris TEMM. 1815.

[*Poecila lugubris* BP. — *Penthestes lugubris* REICHB. — *Poecile lugubris* CAB. — *Poecila lugens* BRHM. — *Poikilis lugubris* BLAS.]

Jegyei: *fej és torok feketebarna, különben a barátczinegéhez hasonlít, de jóval nagyobb, majd csaknem verébnagyságú.*

Mértéke: *H. 14.1—14.6; Sz. 6.8—7.7; F. 6—6.8; L. 2—2.3; Cs. 1.15—1.2 cm.*

Előfordul Krajnában, Közép-Olaszországban, Dalmáciában, Boszniában, Hercegovinában, a Balkán-félszigeten, Kis-Ázsiában, Kaukaszban. Hazánk déli részein is több helyt fészkel, különösen Erdélyben, hol 1843-ban STETTER VILMOS a dévai szőlőkben fedezte föl. Én 1887 júliusában ugyanazon helyen kerestem s a dévai vár aljában meg is találtam több párban. Verébszerű, cserregőbb hangja van, mint a közönséges barátczinegének, különben életmódja hasonlít azéhoz. Lénye azonban nem annyira kedves, bizalmas, inkább komolyabb és szögletesebb. Hunyad- és Alsó-Fehérmegyékben biztosan költ. Különösen erdők szélére dülő szőlőkben, melyekben itt-ott gyümölcsfák állanak, szeret tartózkodni. Nálunk inkább vándormadár s csak gyenge teleken maradnak vissza egyesek vagy kisebb társaságok. Csak úgy *hasznos*, mint a barátczinege.

A LAZUR CZINEGE.

Parus cyanus PALL. 1770.

[*Parus sæbyensis* SPARRM. — *Parus knjascik* GM. — *Cyanistes cyaneus* KAUP. — *Parus cyaneus* SCHLEG. — *Cynistes elegans* BRHM.]

Jegyei. *Öreg hím:* feje fehér; szemén keresztül a csőr tövétől eleinte fekete (kantár), majd kékes vonal; tarkóján a nyakoldalakra előrehúzódva

lazurkék örv; felső teste világoskék; alsó teste fehér, közepén feketeskék hosszanti folttal; a másodrendű evezők és a nagy szárnyfedők lazurkékek, széles fehér szegéssel, főleg hegyükön; elsőrendű evezők világoskék szegéssel; a szárnyon széles fehér keresztcsík; a fark középső tollai egészen lazurkékek, a többiek fehéren végződnek, mely szín kifelé annyira terjed, hogy a két szélső farktoll külső lobogója majdnem egészen fehér; felső farkfedők lazurkékek, csak hegyük fehér; csőr szarúfekete; szem sötétbarna; lábak világos ólomszínűek. A *tojó* halványabb s nem ily élénk színű, a kék nyakörv kisebb, a fejtető kéesszürke árnyalatú, a hasfolt alig látszik vagy hiányzik. A *fiatalok* zöldes árnyalatúak s hasfoltjuk sincs. Nagysága a szénczinegével felér.

Mértéke: *H.* 13·6—14·1; *Sz.* 6·4—6·8; *F.* 6·3—6·7; *L.* 1·75—2·1; *Cs.* 0·9—1·1 cm.

Ez a gyönyörű madár nálunk nagy ritkaság s alig párszor került szem elé. 1882-ben Bártfán októberben lövetett néhány. HERMAN O. Solton (Pestm.) látta. Igazi hazája Szibéria, Észak-Oroszország, a Volga vidéke. Ősszel és télen egyesek nyugotibb országokba is ellátogatnak innét, mint ritka vendégek.

Életmódja a barátczinegére emlékeztet. Rovar- és magevő, hasznos.

A KÉK CZINEGE.

Parus coeruleus L. 1758.

XVII. tábla.

[*Cyanistes coeruleus* KAUP. — *Parus coerulescens* BRUN. — *Cyanistes salicarius*, *violaceus* BRUN. — *Parus coeruleanus* MALH.]

Népies neve: molnár-czinege (Vasm.)

Jegyei: Az *öreg hím* feje búbja kék; szemén át, a csőrtővétől kiindulva, szürkésfekete kék vonal húzódik; torka és nyakoldalai fakó feketések, a pofa mögött sötéteskékek; farka, főleg a tollak külső szélén, fénylő világoskék; háta zöldes, kéesszürkén áttetsző; szárnyai kékes-szürkék, fehér keresztcsikkel; alsó teste sárga, a begyen alul kékbe játszó szürke hosszanti folttal; a homlok és pofák fehérek; tarkó mögött kékes-fehér árnyalattal; csőre szarúfekete; lábai világos ólomkékek; szeme sötétbarna. A *tojó* nem ily élénk színű. A *fiatalok* alul halvány kénsárgák, folt nélkül, egyszínűek; a szemvonal szürkés-fekete; a torokfolt igen kicsi, feketés; homlok s a tarkófolt sárgásfehér; a fej zöldes szürkekék, vala-

mint a felső test is, minden egyéb színük hasonlít az öregekéhez, de halványabb. Nagyságra a fenyves czinegével egyezik.

Mértéke: *H.* 11—11·5; *Sz.* 5·9—6·1; *F.* 4·5—4·7; *L.* 1·6—1·8; *Cs.* 0·9—1 cm.

Földrajzi elterjedése: egész Európa fel a Sarkkörig, sőt azon túl is, délen Kis-Ázsia és Perzsia. Nálunk általánosan ismert s igen közönséges úgy a lomb- mint kevert erdőkben, gyümölcsösökben, kertekben. Fenyvesekben s magasabb fekvésű hegyi erdőkben főleg kóborlás közben fordul elő, sőt ilyenkor nádasokban, nagyobb tavaink kellő közepén is látható. Bárhol találkozunk vele, kedves, behizelgő lényével és szép tollazatával mindig valóságos éke a természetnek.

Párosodása idejében megkapó melegséggel udvarolgat, felbóbitázza kék fejét, felborzolja tollazatát s szárnyait rezegtetve ide-oda forgolódik választottja előtt, s midőn érzelmei viszonzásra találtak, boldogsága közben galambmódra csókolózik párjával. Fészket szűknyílású faodukba s ritkábban fali lyukakba, inkább magasabbra, mint alacsonyan rakja. A fészek alja finom szálakból, mohából áll; mélyedése szőrökkel, tollacskákkal van melegen kirakva. Rendesen kétszer költ évenként, áprilisban és júniusban. Tojásainak száma 8—10, színre ezek a szénczinegetojásokhoz hasonlítanak, de sokkal kisebbek, finomabbak. (XL. tábla.)

Tojásmérték: *H.* 14—15; *Sz.* 11—12 mm.

Hangja: *zi trárárárárá* vagy *trrr rüütiti, trüütiti-ti*, majd *pink pink, sit sit*.

Rendkívüli szorgalmas pusztítója a rovar- és lepkepetéknek, báboknak s magvakat csak úgy melleleg eszik. Megfigyelték, hogy fiókáikat etető kék czinegék 17 óra alatt 475-ször jöttek eledellel a fészekhez. Ügyes, fáradhatatlan kitartással szinte folyton élelmet keresgél, mindig éhes, azért ő is *egyike leghasznosabb madarainknak*.

A BÜBOS CZINEGE.

Parus cristatus L. 1758.

[*Lophophanes cristatus* KAUP. — *Parus mitratus* BRUN.]

Népies nevei: bóbás-, kontyos-, bóbítás czinege.

Jegyei: akkora, mint a barátczinege. Az *őreg hím* fején hegyben végződő, magas, fekete bóbíta van, melynek tollai fehéren szegélyezettek; pofái, nyakoldalai szürkésen áttetszően fehérek; a pofák hátul, a szemtől kiinduló, keskeny fekete folttal félkörűen határoltak; az egész nyak körül

szintén keskeny fekete örv, mely a fekete torok- és begyfolttal egyesül; háta élénk földszínű barna, a faresikon rozsdásba játszó; szárnyak és fark szürkébarna, az egyes evező- és kormánytollak külső részén világosabb szegéssel; alsó teste piszkos fehér, az oldalakon rozsdás árnyalattal; szeme barna; csőre fekete; lábai ólomszürkék. A *tojónak* kisebb bóbitája van, termetre is gyengébb. A *fiataloknál* a nyakörv hiányzik, kis bóbitájuk, csak álluk fekete, torkuk szürkés.

Mértéke: *H.* 11·7—11·9; *Sz.* 6·5—6·7; *F.* 4·8—5; *L.* 1·4—1·6; *Cs.* 0·9—1 cm.

Typikus európai madár, mely a Sarkkörön alul egész Közép-Európában honos, észak felé azonban számosabb, mint délen, habár Spanyolországban is találták, mint ritkaságot. Bulgáriában is előkerül. Előfordulásának keleti határa az Ural és Kaukázus. Mindenütt s így nálunk is, kizárólag a fenyveserdőket lakja s rendszerint a fenyves czinegének hűséges társa; különösen a szurkos fenyőkhöz ragaszkodik. Kevert faállományú erdőségekben, borókás részekben néha szintén látható, de itt is mindig a tűlevelű fákön marad. Nem szeret az alsó ágakra jönni, hanem inkább a fák sudarában, koronájában keresgél, bár olykor a földre is leszáll. A fenyveserdők körében kóborol, fenyőczinegék, királykák, csuszkák, fakúszók társaságában, mely kósza csapatnak a búbosczinegék mintegy vezérei.

Fészket faodukba, elhagyott mókus- és szarkafészkekbe rakja, még pedig évenként kétszer, áprilisban és júniusban. Először 8—10, másodszor 6—8 fehér, rozsdavörösen pontozott tojást tojik, melyeket 13 nap alatt költ ki.

Tojásmérték: *H.* 15·5—16·4; *Sz.* 11·8—12·5 mm.

Életmódja a fenyőczinegére emlékeztet s ahhoz leghasonlóbb. *Erdőgazdaságunknak, főleg a fenyveserdő rovarelleneségeinek pusztításával, kiváló hasznos madara.* Táplálékát legnagyobbrészt a rovarvilágból veszi s magevésre ritkábban adja fejét, ekkor is puha, lágy magvakra jár, mert a keményebbekkel nem igen tud elbánni.

141. NEM:

ŐSZAPÓ.*AEGITHALUS Herm. 1804.**

Feltünő kicsiny csőrük felső kávája kissé az alsó fölé hajlik; orrlyukaik pontszerűek; farkuk igen hosszú, középtollai a két következőnél rövidebbek, a többiek lépcsőzetesen rövidülnek kifelé, úgy hogy a két szélső legrövidebb; a tollazatuk laza, pehelyszerűen foszlott; testök kicsiny, golyószerű; lábaik gyengék; ivar szerint nem sokat, kor szerint inkább különböznek; főleg rovarokból élnek, mert kicsi csőrük s kevésbé izmos gyomruk nem alkalmas keményebb magvak megtörésére és emésztésére (legfőljebb puha magvakat esznek szorultságban); éjjel az ágakon s nem odvakban alusznak; művészileg szövögetett zacskószerű fészket raknak a fatörzsekre, vastagabb ágak közé, de nem az ágakra vagy felfüggesztve azokra.

Magyarországban csak egy faj fordul elő.

AZ ŐSZAPÓ.*Aegithalus caudatus (L.) 1758.*

XXX. tábla.

[*Parus caudatus* L., BECHST., NAUM. — *Parus longicaudus* BRISŠ. — *Mecistura caudata* SELY. LONG. — *Orites caudatus* REICHW. — *Orites caudata* HORSF. — *Mecistura pinetorum* BRHM. — *Paroides caudatus*, *pinetorum* BRHM.]

Népies nevei: őszapó (Erdély); dorongfarkú cinke (Györm.); rudas cinke (Drávafok); bába cinke (Zemplénm.); hosszúfarkú czinege (FÖLDI J.); farkos cinke (FÁBIÁN J.)

Jegyei: testnagyságra legkisebb madaraink közé tartozik, akkora mint az ökörszem, csak dús tollazatával és hosszú farkával tesz nagyobb benyomást. Az *őreg hím* feje és alsó teste fehér, de oldalain és farkalján barnás rózsaszínűen árnyalt; tarkója, a nyak hátsó része s felső testrészei, a barnás rózsaszínű vállak kivételével, úgymint farka (L. I. köt. II. tábla.)

* Ujabban bebizonyult, hogy ez a legutóbbi időkig a szövő vagy függő czinegére használatos latin nemi név, ezt a nemet illeti.

feketék, utóbbinak két szélső tolla azonban a végén és külső felén szélesen, a harmadik keskenyen fehér; a szárny fekete-barna, a másodrendű evezők széles fehér szegéssel; a szemhéj élénksárga; a szem sötétbarna; csőr fekete; lábak barnásfeketék. A *tojó* hasonlít a hímhez, fejének felső része azonban csak a középen fehér s két oldalt, a háttól a szemek mögé felnyúló fekete sávval határolt. A *fiatalok* feje elől és oldalt, szintúgy a nyakoldalakon is barnásfekete, csak a fejtető fehér; hátuk és válluk szintén ilyszínű, szemhéjuk pedig világosvörös.

Mértéke: *H.* 14—15; *Sz.* 6·3—6·7; *F.* 8·5—10; *L.* 1·6; *Cs.* 0·6 centiméter.

Nálunk ritkábban, főleg Nyugat-Európában és Angliában előforduló fajtája az *Aegithalus caudatus vagans* LEACH. 1816 (*rosea* BLYTH.), mely a tipikustól annyiban különbözik, hogy a hímek fejrajzolatra amazok tojóíhoz hasonlítanak, mert fejök nem egészen fehér, hanem oldalt fekete, a fehér szín náluk szürkésbe hajló, a váll, az alsó test oldalai és a farkalja, sőt a has tája is határozottabb rózsaszínű, barnás árnyalat nélkül, a begyen pedig némi sötétes örvözet nyomai mutatkoznak. Spanyolországban (*Aeg. caudatus iberii*), a Bosporus keleti részein és Kis-Ázsiában (*Aeg. caudatus tephronatus*), Közép-Szibériában (*Aeg. caudatus sibirica* SEEB.) szintén bizonyos színbeli eltéréseket mutat; utóbbiak alsó teste s másodrendű evezői fehérebbek mint a tipikus példányokéi. Az elsőnek említett fajta (*vagans*), tipikus példányokban nálunk ritka, inkább átmeneti alakok kerülnek belőle.

Egész Európát, Északi és Közép-Ázsiát az Amurig lakja. Délen ritkább, észak felé számosabb. Nálunk is igen közönséges madár. Nyár-szakán legjobban szeret ligetes erdőkben, gyümölcsösökben tartózkodni, de előfordul cserjés lomb és kevert erdőkben is, ritkábban fenyvesekben; hegyekben valamint síkságon egyaránt. Az északibb vidékeken költözködő, Magyarországon kóborló madár. Ősszel és télen nagyobb csapatokban kezdi csatangolásait, mely társaságoknak kiegészítő s nem fő részét egyes más fajú, hozzájuk szegődött czinegék, egy-egy harkály, fakúsz, csuszka, királyka alkotják. Folytonos lázas felindulásban ugrálnak ilyenkor ágról-ágra s különösen a legvékonyabb ágak hegyére, oda csimbazkodva s pillanat alatt a másikon hajlókázva. Könnyű kis testök megengedi ezt, hosszú farkukkal pedig jól egyensúlyozhatnak — a tornászásra termettségök tehát, hivatásuk közben, sokat segít nekik. Az ember iránt bizalmasak, oly kevésbé félősek, hogy sokszor szinte kézzel utánuk nyulhatnak. De ha ügyet sem vetnek a jó szándékban járókelőre, mégis felismerik a rossz szándékút is, mikor is ijedten surran-

nak a szomszéd fára s folyton *zerrr, zerk, zerrr* hangokat hallatva, ugrándoznak a magasabb ágakra. Keresgélés közben sokszor *száll* formán is szólnak, hívogatójuk pedig éles *títiti* és *ziziziriri*. Rendszerint bizonyos órákban ugyanazokon a helyeken feltűnedeznek, de sokáig nem maradnak egy helyen, hanem alig látjuk őket, pl. egy kert végén, máris végig keresik az egész kertet s a másik végére érve, odább húzódnak. Sok helyen megjelenésükből havazást jósol a nép. Ragadozó madaraktól szörnyen fél s egy karvaly megjelenése úgy szét fujja a társaságot, mint a szél egy marék tollat. Szinte beledobják magukat a közeli sűrűségekbe. Repülni nagyobb távolságokra nem szeret s kis közökben végzett légi útjait szökkenésszerű vagy surranó repüléssel teszi. Egész lényének vonása a jámbor kedvesség, helyesség, mely különösen akkor tűnik szemünkbe, ha fészket építő párokat figyelünk meg. Daczára, hogy a társaságot rendkívül kedveli, a költés idején magába vonul s egyedül párjának és családjának élve, örül jövődő boldogságának. Április közepén és júniusban rakja fészket s különösen először, igazán mesteri ügyességgel, még pedig valami csonka faág és a törzs közé, vagy inkább kissé elhajló, homorú törzsre vagy faágra, mikor is a mélyedést mintegy átépíti s egyenessé változtatja a fatörzset. Azért mondom ez utóbbit, mert a fészek külső anyaga annyira hasonló színű a fatörzshöz, hogy csak igen ügyes szem különböztetheti meg attól s ha a madarak figyelmünket külön nem fordítanak rája, szinte alig bíránk észrevenni. Az alakoskodás remek példája ez. A fészek alakja hosszúkás zacskó, melynek felső oldalán nyílik az apró bejáró lyuk. Anyaga kívül zöld moha, melyet héjacskákkal, zuzmókkal, pamuttal takargat s pókhálókka s egyéb hasonló finom szálcskákkal tömött egésszé sző össze. Belsejét azután gyapjuval, pamuttal, tollakkal, pelyhekkal, puha szőrzettel vastagon kibéleli, úgy hogy a tojások és a kikelő magzatok jó meleg otthont találjanak. Mesteri fészkepítése 2—3 hetet vesz igénybe s családjának felnevelése még több fáradságot, mert olyan, mint a szegény ember — sok az aprósága. A tojó 7—15, sőt nagy ritkán még ennél is több, fehér vagy halvány rozsdásan pontozott apró tojáskát rak, melyeknél csak a királyka tojásai kisebbek; így hát legparányibb honi madártojásaink közé tartoznak.

Tojásmérték: H. 12·8—14; Sz. 10·3—11·5 mm.

Két hét alatt — apa, anya közösen osztozkodva a költésben — végre napvilágot lát a kis czinege-nemzedék. A szülő egyforma gonddal etetik, ápolják őket, míg csak teljesen szabad szárnyra kerülnek.

Tápláléka majdnem kizárólag rovarálczákból, petékből áll, *tehát*

csak hasznót szerez gazdaságunknak, főleg gyümölcsöseinknek; ezért méltán védelmünkre tarthat igényt.

142. NEM:

NÁDICZINEGE.

PANURUS Koch. 1816.

A csőr világosszínű, a felső káva élei az alsók fölé borulnak, hegye kissé az alsó káván áthajlik; orrlyukak hosszúkás tojásdad alakúak; első evező rövid, 3-ik és 4-ik leghosszabb; szélső farktollak félakkorák, mint a középsők, a fark oly hosszú, mint az egész test hossza s lépcsőzetes, legyezőalakú; a hímnek pofáján a tollazat selymes s két oldalt lecsüngő, hegyes, fekete bajusza van. Nagy nádasokban élnek.

A SZAKÁLLAS CZINEGE.

Panurus biarmicus (L.) 1758.

XXIX. tábla.

[*Parus biarmicus* L. — *Parus russicus* GM. — *Parus barbatus* BRISS. — *Paroides biarmicus* GRAY. — *Calamophilus biarmicus* LEACH. — *Calamophilus barbatus* KEYS. & BLAS. — *Mystacinus biarmicus* BOIE. — *Mystacinus russicus*, *arundinaceus*, *dentatus* BRHM. — *Aegithalus biarmicus* BOIE. — *Panurus barbatus* SAUND.]

Népies nevei: nádi czinege (Velencei tó); sárgacsőrű czinege.

Jegyei: gyenge verébnagyságú, egyébként lásd nemi jegyeit, mert csak egy faj fordul elő nálunk.

Leírása. Az öreg hím egyike legszebb madarainknak; feje és tarkója halvány sárgászürke, a nyak hátulso része s egész háta világos fahéjszínű, rozsdássárga árnyalattal; álla, torka s alsó testének közepe fehér, némi alig észrevehető rózsaszínű lehelettel; a kantár s a belőle a pofáról a torok mellé lecsüngő, meghosszabbodott tollakból álló szakál, valamint az alsó farkfedők tiszta feketék; az evezők szürkebarnák, a legnagyobbak külső lobogója ezüstfehér szegéssel, a másodrendű evezők feketebarnák, külső szegélyök élénk rozsdás fahéjszínű, belső szegélyök rozsdássárga, mely az utolsó felé mindjobban fehérbe megy át; vállfedők sárgásfehérek; felső farkfedők és az alsó test oldalai szürkés



$\frac{2}{3}$

FÜGGŐ CZINEGE
REMIZA PENDULINA (L)
SZAKÁLLÁS CZINEGE
PANURUS BIARMICUS (L)



rózsaszínűen elmosódva a szárny alatt sárgás rozsdás fahéjszínbe hajlanak; a szélső farktollak töben s belső lobogójuk kétharmadrészen feketék egyébként fehérek, a következő hosszabb farktollakon a rajzolat ugyanilyen, de fekete helyett barnás fahéjszínű, a fehér pedig szürkés és piszkosabb, az ezek után következő farktoll-pár rozsdássárga fahéjszínű, végén fehéres, a többi farktoll élénk rozsdás fahéjvörös; szem sárgásfehér; csőr élénk narancssárga; lábak feketék (L. I. köt. V. tábla.). A *tojónak* nincs szakáll, feje szürkés fahéjszínű, háta sem oly élénk s szürkés árnyalatú, alsó fark-fedői nem feketék, hanem halvány sárgás rozsdaszínűek. A *fiataloknál* a rozsdás fahéjszínt rozsdássárga szín pótolja minden vörösbe hajlás nélkül, hátuk közepe fekete, valamint kantárjuk is, a fark két középső tolla rozsdasárga, a többiek feketék, hegyük — a legszélsőbbnek egész külső lobogója — piszkos sárgásfehéren szegett.

Mértéke: *H.* 15—16·5; *Sz.* 6·5—6·7; *F.* 7·7—8·9; *L.* 2—2·1; *Cs.* 0·8—0·9 cm.

Földrajzi elterjedése inkább déli és keleti s az Altáj hegységig nyulik; de előfordul, bár ritkán, Angliában is. Közönségesebb a németalföldi nagy nádasokban, Dél-Franciaországban, az Al-Duna vidékein, a Volga mentén, Sziciliában, Kis-Ázsiában. Németországban csak helyenkint s nem nagy számban találták. Nálunk úgy a Fertőn, a Balaton mellékén, Velencei tónál, a Mezőségen, s egyéb nagyobb nádas, mocsárterületeken él s nem is ritka. Igazi otthona a magas, címeres náderdő, melynek sűrűségeit soha sem hagyja el; tartózkodási helyének megválasztásában tehát lényegesen eltér a többi czinegétől. Egyébként azonban igazi czinege-természetű; mint rokonai az ágakon, csak úgy ügyeskedik, hajlókázik, tornásztat ő a nádszálakon, s keresgél a rovarok után vagy falatozza a czimerek érett magvait. A költési időszakot kivéve mindig nagyobb társaságokban, kisebb csapatkákban akadhatni rájuk s a mint az erdei czinegék a gyümölcsösöket, erdőket végigcsatangolják, bevadásznak, úgy kószálnak ők a nádság ingó-bingó rengetegeiben. A nálunk élők télen is itt maradnak, de sohasem állandóan bizonyos pontokon, hanem a mocsár-területek vagy tóságok területén belül ide-oda kóborolnak a nádasokban. Itt ők játsszák azt a szerepet s megjelenésök is arra a képre emlékeztet, melyet az őszapó czinegecsapat az erdőben mutat. Folytonos mozgásuk közben mindig hallatják finom, ezüst csengetyűhangú egytagú *csin*, *csin* hangjukat vagy *szit*, *szit*, *zisz*, *zisz* hívogatóikat. Embertől nem félve, bizalmasan settenkednek alig egy-két lépésnyi távolban, csak valami ragadozó madár megjelenése ijeszti meg a gondtalan kis társaságot, mikor is surranva tűnnek el a nádas sűrű

aljában. Télen a meghalványult nádban, úgy nyáron is az aggodtságban, tollazatukkal határozottan alakoskodnak s ez nem egy komoly veszélytől védi meg életüket.

Fészkelésre a kóbortársaság szétválík s a párok magukra maradnak bizonyos kiválasztott területen. Tanyájukat valami zsombékos, buczkás helyre, nádtorzson vetik meg, alig pár arasznyira a víz fölött. A fészek alapja és burka nádlevelekből, vékony nádszálakból készül, belseje pedig száraz nádczimerekből, vagy finom szálacskákból, néha egyes tollacskákkal is bélelve. Először április második felében költenek, másodszor júniusban. 5—7 tojása kissé nagyobb, mint a szénczinegée, kurtá alakú s fénylő fehér alapon, halvány barnásszürke vonalkákkal, karczolatokkal, pontokkal rajzolt.

Tojásmérték: H. 15·8—18·5 Sz. 13—14·2 mm.

A szülők felváltva ülik a fészket s közösen ápolják fiókáikat s vezetik, gondozzák, míg önállóságra jutnak.

Élelme: mindenféle vízi rovar s ezek álczája, legyek, szúnyogok, pókok, kisebb pillék, levéltetvek s ősszel meg télen, kiváltképpen a nádmagvak. *Gazdaságilag tehát lényeges hasznát nem hajt s inkább csak részt vesz a kellemetlen szunyograjok, mocsári rovarok számának korlátozásában, de mint a természet kedves és ékítő szárnyasa közömbös voltánál fogva is, méltán órandó és kímélendő.*

143. NEM:

SZÖVŐ CZINEGE.

REMIZA Stejn. 1886.

A csőr egyenes, hegyes és vékony végű, középén erősen nyomott; a fark félakkora, mint a test hossza, végén kivágott; az első evező elcsenevészedett s rövidebb, mint a másodiknak egyharmadrésze, 3., 4. és 5-ik evező leghosszabb; a lábak erős ujjúak s vékony, hosszú, de aránylag igen erős karmúak. Vizek környékén, de nem magában a nádban élnek s így mintegy összekötő kapcsolatot alkotnak az erdei- és nádi czinegék közt.

A FÜGGŐ CZINEGE.

Remiza pendulina (L.) 1758.

[*Parus pendulinus* L. — *Parus narbonensis* GM. — *Parus polonicus* BRISS. — *Aegithalus pendulinus* BOIE. — *Aeg. polonicus, pendulinus, medius, macrourus* BRHM.]

Népies nevei: fügemadár; figemadár; * remicz (FÖLDI J.).

Jegyei: lásd nemi jegyeket; kisebb, mint a kék czinege.

Leírása. Az öreg hím feje a hátig piszkos fehérszürke, a homloka felé fehéres; homlok, kantár, szeme tája a fülig fekete; alul piszkos fehéres rózsaszínű, a begyen kissé sötétebb foltozás nyomával; áll és torok fehér; hát és váll rozsdás fahéjvörös; a felső kis szárny- és a kissé feketén foltozott farkfedők rozsdabarnák, valamint farcsikja is; evezők és fark barnásfeketék, keskeny, a másodrendű evezőkön szélesebb szürkésfehér szegéssel; a másodrendű szárnyfedők vöröses gesztenyebarnák. A tojó hasonlít a hímhez, de fejének szürkésege rozsdássárgába hajló s homlokszéle vöröses fahéjszínű, fültája fekete ívszerű folttal határolt; alul piszkosfehér, halvány rozsdasárgába játszó. A fiatalok a tojóhoz hasonlítanak, de szemfoltjuk nincsen.

Mértéke: H. 10·6—11·3; Sz. 5—5·4; F. 4·5—4·8; L. 1·4—1·5; Cs. 0·8—0·9 cm.

Európa délkeleti részeiben van igazi hazája, de előfordul Németalföldön s az Alsó-Rajna vidékén is. A Dobrudzsában, Dél-Oroszországban, Dél-Szibéria folyamai mentén közönséges, találták Turkesztánban, Perzsiában, sőt Indiában. A keleti példányok (Volga, Kaukazuss stb.) a *caspius* POELZ. fajtához tartoznak s fejök búbja gesztenyevörösbe hajló. Hazánkban, kivált a Duna ligeteiben, Pozsonytól le mindenfelé előfordul s különösen a fűzfákat, rezgő- és fekete nyárfákat, éger-fákat kedveli, melyek vizek környékén nőnek s nádas, sűrű, bozótos, mocsaras aljuak. Egyéb folyammenti ligetekben, mocsaras erdőkben (Hanyáság stb.) szintén előfordul.

Egészben véve nem oly élénk, mint rokonai; legtöbbször a fák sudarában él s keresgél rovarok után, közbe folytonosan hallatva panaszos, síró hangját, mely nyújtott *czüüüü, cziééé* szótaghoz hasonlít, sokszor rövidebben s élesebben is ejti. Megfigyeléseim szerint a nálunk élő

* A régi magyar írók e nevet gyakran a *Ficedulára* használják, a nép száján azonban sok helyt, mint e faj elnevezése, jelenleg is élő név.

függő czinegék *költőzködő* madarak, melyek márcziusban érkeznek hozzánk s szeptember végén, október elején hagynak el. Ilyenkor tóságok nádasiban nagy számban láthatjuk őket s mindenfelől szól siralmas hivo-gatójuk, noha mint tudjuk, a nádasokban egyébként nem fordulnak elő.

A függő czinege az európai madarak közt a legművésziesebb s leg-szebb fészket építi. (L. I. köt. 45. kép.) A parányi állatkát tekintve, való-ságos remekmű az. Rendes alakja szabályos zacskó, melynek felső részéből külön bejáró-cső szolgál ki; az egész valami vékony lecsüngő ágra van fonva s felakasztva. Találni kosáralakuakat, sőt kettős fészkeket is. Április közepe táján kezdik építeni a fészket, még pedig közösen; azontúl rakják folytonosan, sőt mint észleltem, még akkor is szüntelen javítja, tökéletes-bíti a hím, mikor a tojó már tojásain ül, sőt később is, mikor fiait eteti. Szinte szórakozás, hivatás nekik a szövés. Bámulatos munkájuk anyagául a fűzfák és nyárfák pelyhes barkáját használják, melyet száraz faháncsszalakkal szőnek tömött egészszé; gyakran az ág végének pár leve-lét is bele dolgozzák a fészekbe. Először a fészek vázát csinálják meg s las-sanként építik ki. Dolog közben fejüket gyors egymásutánban előre-hátra rángatják, majd jobbra-balra, akárcsak varrnának vagy harisnyát köt-nének. Bizonyos az — mit szintén megfigyeltem — hogy vannak köztük ügyesebb és ügyetlenebb építők, a mit talán korkülönbségnek is lehet tulajdonítani. A fészket rendszeren 3—4 méter magasban találjuk, de láttam 10 méter magasban is, még pedig legtöbbször fűz-, fekete- vagy rezgő nyárfán, égerfán. A fészkesfa vízparton szokott állani s maga a fészek víz fölé hajló ágon csüngeni, de gyakran találtam víztől távolabb álló fákön is. Rendszeren csak egyszer költ, mert a fészkepítés sok idejét foglalja el. 5—7 tojása tiszta fehér s igen kicsiny.

Tojásmérték: H. 14—15; Sz. 10·3—11·3 mm.

A fiókák 13 nap alatt kelnek ki. Csepel-szigeten hallottam, hogy a nép a fészkeket szárazfájás vagy köszvény esetében felköti a fájdalmas helyre, s ettől várja gyógyulását.

A rovarvilág apró fajait, de a nádmagvakat is falatozza. Ha nem is számbavehetően hasznos madár gazdaságunkban, épp úgy sehogy sem káros, ezért és érdekes voltánál fogva megérdemli oltalmunkat.

C. ALCSALÁD.

KIRÁLYKÁK.

REGULINAE.

Csőr kisebb a fejnél, egyenes, vékony, ormán észrevehető éllel, a kávák szélei behajlók, a csőrtő magasabb mint széles; termetre legkisebb madaraink; zöldes, szürkés olajszínűek, fejükön kissé meghosszabbodott s felbőbitázható tollakkal, sárga vagy narancsszínű sávval; tisztán rovarokból élnek, fenyvesekben tartózkodnak.

144. NEM:

KIRÁLYKA.

REGULUS Cuv. 1800.

Az alcsaládnak egyetlen neme van, azért a jellemzés egészben reája illik.

A TŰZESFEJŰ KIRÁLYKA.

Regulus ignicapillus (BREHM. TEMM.) 1820.

[*Sylvia ignicapilla* BREHM. TEMM. — *Regulus mystaceus* VIEILL. — *Regulus pyrocephalus*, *nilsonii* BRHM.]

Jegyei: ökörszem nagyságú; a szem fölött fehér s ebben fekete *sávoly*; a fej tetejének közepe narancssárga, különösen élénk a hímnél; a váll táján narancssárgás árnyalatú folt; egészben hasonlít a következő fajhoz s annak hímpéldányait az avatatlan, sokszor felcseréli, azért jegyeire figyelmeztetek.

Mértéke: *H.* 7·7—8; *Sz.* 5; *F.* 3—3·5; *L.* 1·5—1·8; *Cs.* 0·65—0·8 cm.

Európa nyugoti részeiben honos, nevezetesen Angliában, Francia- és Németországban, Ausztriában, Spanyol- és Olaszországban. Északra nem hatol s a Skandináv félszigeten már nem költ. Általában sokkal ritkább, mint a következő faj s leginkább a keresztes fenyőerdőket lakja. Nálunk is ritka s úgy látszik inkább vonuláskor mutatkozik. Fészkeléséről sincs tudomásom, noha valószínűleg hazánkban is akadnak költő párok.

A SÁRGAFEJŰ KIRÁLYKA.

Regulus regulus (L.) 1758.

XXX. tábla.

[*Motacilla regulus* L. — *Regulus cristatus* KOCH. — *Sylvia regulus* LATR. — *Regulus flavicapillus* NAUM. — *Regulus vulgaris* STEPH. — *Regulus croceocephalus* BRIM. — *Regulus auricapillus* SELBY.]

Jegyei: akkora, mint előbbi; szemén át nincs fekete sávolya; a hím fejtetejének közepe narancssárga, a mely színt elől és két oldalt citromsárga és fekete szegés övedzi; a tojó fejteteje citromsárga fekete szegéssel.

Leírása. *Öregek:* fölül főszínük szürkészöld, a farcsikon sárgás árnyalattal; a szárnyfedők sötét szürkészöldek, hegyük fehér, mi által két szárnycsík keletkezik; a szárny barnásfekete, a tollak külső szegése zöldes, a hátulsó evezők hegye szürkésfehér; alsó test szürkészöldes, világosabb mint a felső részek; a fark szürkésbarna, zöldes szegéssel a tollak külső szélén; csőr barnásfekete; lábak barnák; szemei szürkék. A *fiatalok* szürkébbek, mint az *öregek* s fejükön nincs sárga sáv.

Mértéke: *H.* 7·9—9·8; *Sz.* 5—5·7; *F.* 3—3·5; *L.* 1·5—1·8; *Cs.* 0·65—0·85 cm.

Majdnem egész Európában, Skandináviában a Sarkkörig, keleten a 60° é. szél.-ig előfordul. Ázsiában Japánig terjed, ha ugyan az ott élők nem tartoznak más fajtához. Nálunk szintén közönséges, de csak a hegyvidékek fenyveseiben. A fenyvest csakis ősszel és télen hagyja el, mikor levonul a völgyekbe, kertekbe, gyümölcsösökbe — néha kóbor czinegékhez társulva — habár ekkor is inkább szükségből száll lombos fára, mert igazában mindig a fenyőhöz ragaszkodik s ha csak egy akad is a közelben, bizonyára arra száll. Gyengébb teleken mindenkor látható a fenyvesekben; keményebb időjárás azonban délebbre hajtja e parányi madárkákat. Ősszel már szeptember közepén túl s még inkább októberben megérkeznek az északról leköltözködők nagy seregei. Néha a fenyő erdőket szinte elárasztják s heteken át élösködnek ott. Ezt tapasztaltam a Kis-Kárpátokban, hol igazán ezernyi mennyiségben lepték őszönte a Modor fölött elterülő páratlan szép fenyveseket. Kisebb-nagyobb társaságok sűrögnek-forognak az ágak legvégén, folyton keresgélnek apró rovarok után, szorgalmasan hallatva finom *szitt, szitt, szí-sziszű, szrí-sziszí* hangjukat. Viselkedésök részben a czinegére, részben a füzikére



$\frac{3}{4}$

SÁRGAFEJŰ KIRÁLYKA
REGULUS REGULUS (L)

ÖSZAPO
AEGITHALUS CAUDATUS (L)



(Phylloscopus) emlékeztet. Pillanatrà sem pihennek, hanem végig kutatják a tűlevelek minden zugát, közbe szárnyaikat meg-meg libbentik. A magasabb ágakon alig látjuk meg őket, oly aprók s zölde színük is védi őket a sűrűben; alantabb azonban megfigyelhetjük szorgalmas rovarrészgatásukat s gyönyörködhetünk e koronás fejű, kedves tollas törpék mozdulataiban, kitartó munkájában. Bizalmasan, félelem nélkül folytatják azt s nem törődnek a szemlélővel, még ha alig egy-két lépésnyire is közeledett hozzájuk. Tavasszal a délre költözöttek márczius hóban s április elején kezdenek visszavonulni fészkelő helyeikre s ilyenkor még pusztákon, fában szegény lapályokon is mutatkoznak, csak egy-két fenyőfát találjanak. Ezeket a vonulás szakában egyesek mindig fel szokták keresni.

Májusban költ. Fészke valóságos remekmű s e kis madárka kiváló építő-tehetségére vall. Rendkívül nehéz megtalálni, mert többnyire tekintélyes magasságban a szurkos- vagy más fenyőfák összecsomósodott sűrű ágainak végeibe van rejtve s azok közé mintegy beszöve, különösen tetőzete, úgy hogy az egész alkotmány szinte oda van akasztva az ágakra s alul, szintúgy oldalt is, megtámasztva. Külső burka zöld mohából, zuzmókból, belseje gyapotból, szőrből és tollakból készül; az erősen szövött, vastagfalú, belül lágy és meleg építmény alakja gömbölyded s felső részén, oldalvást, szűk bejárója van, a madár kicsiségének megfelelő kerek lyuk. Fészekalja 6—11, borsónál valamivel nagyobb tojásból áll, melyek sárgás vörhenyes fehér alapszínen, vöröses és sárgásszürke pontozásuak, vagy elmosódott foltozásuak.

Tojásmérték: H. 12—14; Sz. 8—10 mm.

A kotlás 13 napig tart. Juniushban másodszor költ, de ekkor fészekalja kisebb, mint első költéskor.

Tápláléka leginkább apró rovarokból, parányi legyekből, szunyogokból, rovar- és lepkepetékből, álcákból, hernyókból, kukaczkokból áll. Erdőgazdaságunknak kiváló hasznos madara, mert rendkívül szorgalmas rovarászó, e mellett heteken át folytonosan nagy számban — kivált ősszel és tavasszal, sőt kisebb számban télen is — működnek a fenyvesek rovarellenségei ellen s éppen az ágak legvégét is megtisztogathatják, mert könnyűségük, apróságuk szinte oda utalja őket, a hol kívülök csupán a kisebb czinegék keresgélnek élelmet.

XLVII. CSALÁD.

BUJKÁLÓFÉLÉK.

TIMELIIDAE.

E nagy család java része külföldi s azért jellemezését nem szükséges tüzetesebben adni, hanem elegendőnek látszik a nálunk honos alcsaládot és nemeit méltatni.

A. ALCSALÁD.

BUJKÁLÓK.

TROGLODYTINAE.

Termetök tömzsi; szárnyuk kerek, rövid, úgy farkuk is; csüdjük hosszú; tollazatuk tömött, a farcsikon lágy, hosszú. Élénk, fürge madarak, kiváló ügyes bujkálók; nagy gömbölyű fészkeket építenek gyökerek, farakások, kövek közé.

145. NEM:

VIZIRIGÓ.CINCLUS *Bechst.* 1802.

Rigószerű külsejökön feltűnő a rövid, egyenesen elvágott fark; 3—4 evezőjük leghosszabb; többnyire sötétbarna színűek s fehérbegyűek. Folyóvizek, források körül tartózkodnak a hegységekben s élelemkeresés czéljából a víz alá is buknak.

A VIZIRIGÓ.*Cinclus cinclus* (L.) 1758.

XXXI. tábla.

[*Sturnus cinclus* L. — *Motacilla cinclus* Scop. — *Cinclus aquaticus* BECHST. — *Cincl. europæus* MACG. — *Hydrobata cinclus* GRAY. — *Turdus cinclus* LATH. — *Aquatis cinclus* MONTG.]

Népies nevei: halász rigó (Székelyföld); vizi seregély (FÖLDI J.)

Jegyei: seregély nagyságú; torka és begye fehér, egyébként palaszürke, helyenként barnás, farka 12, ritkán 10 tollú.



2/2

VÍZIRIGÓ

CINCLUS CINCLUS (L.)

ÖKÖRSZEM

TROGLODYTES TROGLODYTES (L.)



Leírása. *Öregek*: a fejtető és a nyak hátulsó része kormosbarna; a torok, a nyak előrsze és a begy fehér; háta palaszürke, feketés szárfoltokkal; szárnya feketésbarna, szürkés tollszegésekkel; a fark sötétbarna. A *tojó* barnább s oldalai nem oly szürkék. A *fiatalok* felül hamuszürkék, feketés tollszegésekkel pikkelyszerűen rajzolva; alul szennyes, rozsdásba hajló fehérek. Csőr fekete vagy barnásfekete; lábak szarúbarnák vagy barnás szaruszürkék; szem halványbarna; a szemgyűrű apró fehéres tollazással. (L. I. köt. XI. tábla és 26. kép.)

E madárnak mell- és hasszinezete meglehetősen változékony. A két szélsőség im ez: az egyiknél ugyanis a fehér begy után gesztenyevörös szín következik, mely a mellről leterjed a hasra, a másikon a gesztenyevörös szín teljesen hiányzik s az egész alsó test csak fehér, a mell alatt és a hason pedig szürkésfekete. Az előbbi szinezést főleg a Dél-Európában honos példányokon, ellenben utóbbit az északiakon találjuk; de nem hiányoznak átmeneti színűek sem.

A déli fajta — *Cinclus cinclus albicollis* VIEILL. 1816 — a nálunk közönségesen fészkelő, az északi fajta — *Cinclus cinclus septentrionalis* BRHM. 1831 (melanogaster) — pedig inkább csak tél idején kerül elő patakjainknál, az Északi-Kárpátokban azonban költ is.

Mértéke: *H.* 17·7—20; *Sz.* 8·6—9·5; *F.* 4·7—5·3; *L.* 2·8—3; *Cs.* 1·5—1·9 cm.

A feketehasú fajta leginkább Skandináviában, Finnlandban, Észak-Oroszországban él, ellenben a rozsdáshasu a Kárpátokban, Alpokban, Pyreneusokban. Az Európa egyéb tartományaiban előfordulók, melyek nálunk néhol szintén fészkelnek, a fehér begy alatt csak keveset rozsdásbarnák, egyébként hasuk sötét.

Nyáron át a havasi patakoknál, pisztrángos vizeknél találkozhatunk vele s körülbelül ugyanazokat a helyeket kedveli, a melyekhez a havasi billegető is ragaszkodik. És épp úgy, mint az utóbbi, a kristály tiszta, beszédes vízfolyásnak valóságos éke, vonzó jelensége. Annyira odavaló, jellemző ott, hogy a ki ismeri, szinte nélkülözi, ha nem láthatja a köveken futkosni, a zátonyokon forgolódni, surranva a part mentén szállani vagy a vízben bukdácsolni. Valóban különös madár ő! Mintha egész lénye, természete egy sereg más madárfajból keletkezett volna. Mikor a vízmenti bozótok alján futkos, rigónak gondolhatnánk; majd meg vizicsibének, mely a szélvizek növényzete közt keresgél; azután meg réceszokásokat árul el, mert úszni is tud s épp úgy szedeget, mint a vizinövények közt kutató réczék; hirtelen azonban felugrik a vízből kiálló kövekre s barázdabillegető módjára illeg-billeg; vagy alacsonyan el-

surran, valami hidra száll, egy-kettőt forog, mint az ökörszem, de csakhamar beleveti magát a zuhatagos, porzó vízbe, akár a prédát látó jégmadár, csak hogy nem tér vissza lesőhelyére, hanem pár méternyire a víz fenekén fut, vagy szárnyaihoz folyamodva, mintegy repül a víz alatt épp úgy, mint az alkamadar a tenger vizében. Tehát még buvár is, még pedig minő ügyes! Bukdácsolásait bámulva, majdnem elfelejthetnénk, hogy énekes madár. Pedig valóban az, hisz maga sieti azt bizonyítani, mert — 5—10 másodperc múlva — a vízszíneére kerülve, kiül valami tuskóra s mélabús, a táj magányához illő dalocskáját hallatja. A legalsóbb rendű és a legtökéletesebb madár, két szélsőség — sok átmenettel — egyesül benne. A madarak közt ő a pisztráng: sebes, fürge, nyugtalan, rendkívül eleven; nem szereti a csendesen, lomhán folyó piszkos vizet, hanem a rohanó, zuhatagos, átlátszó hegyi patakokat. Minél vadabbak, örvénylőb-bek, annál inkább elemében érzi magát, nem kívánczik máshová, ott él, ott hal meg. Csak mikor hó és jég temeti be kedves patakocskáit s a tél zordonsága dühöng a hegyvilágban, ereszkedik le a völgyekbe kisebb folyókhoz — a nagyobbakat, zátonyok és kavicsosok nélkül szűköl-ködő mély vizűeket azonban ekkor is kerüli. Sokszor elnéztem e fehér mellű, sötét dolmányú madarat, a mint színezetével is alakoskodott, mert felénk fordulva, fehérsége a kővön megtörő habhoz, háta ellenben valami korhadtt fadarabhoz, barnás köhöz hasonló, s rövid, tömzsi alakja csak növeli csalódásunkat; s hányszor gyönyörködtem mesteri mutatványaiban, mikor közeledtemre a részben befagyott folyó egyik lékének párkányáról hirtelen vízbe dobta magát, villantó gyorsasággal, mint a gondolat, s a víz és jég alatt menekült, hogy a következő léken kisurranva repüljön odább. Tömött tollazatának értékét ekkor érzi igazán: az védi meg a vízben, hidegben. A vizet, a folyás irányát csak kitartóbb üldözés után hagyja el, mikor félkörben kivágódik a part mentére s meglehetősen magasan, 100—200 lépésnyire, visszarepül; különben mindig előre tart, a vízfolyást követi s felriasztás után csakhamar újból leszáll.

Alig olvad el a hó a síkságban, a hegyek lábánál: telelő helyeiről, melyeket úgyis csak szükségből választott, csakhamar visszahívja a honvágy. Visszatelepszik bércei közé, csorgóihoz, sellőihez s márczius végén családot alapít. Nagy, gömbölyű, oldalt bejáró lyukkal bíró fészket szabad fagyókerek közé, hidak alján találkozó résbe (L. I. köt. 46. kép), korhadtt, kiodvasodott fatuskóba, tág sziklaüregbe, falilyukba, mindig közvetlenül a vízparton rakja. A kiválasztott odut rendszerint egészen kitölti s gizgaszt, földet, mohát, csaltot hord össze, hogy vastag burkolatot csináljon otthonának, melynek belsejét finomabb száraz szálakkal béleli melegre.

A körülményekhez képest néha akkora fészket épít, hogy inkább szemétrakásnak, mint madártanyának lehetne azt tartani; a gondosan készült bejárólyuk azonban csakhamar elárulja, hogy mesterséges alkotmány nyúl van dolgunk. 4—6 tojása egyszínű fehér.

Tojásmérték: H. 24·5—27; Sz. 19—19·3 mm.

A tojó 15 napig üli fészket, még pedig oly odaadással, hogy kézzel megfoghatjuk a kotló madarat. Junius végén másodszor költ.

Gazdasági jelentősége sok vitára adott alkalmat, mert számos helyen félreismerték működését, minek következtében több országban üldözték, sőt díjakat tűztek fejére, akár csak a ragadozó madarakra. Nagy bűne: haltápláléka volt, miért is azok, a kik halászni látták és a kik felületesen, egyoldalúan ítéltek, mert egyéb táplálékára nem figyeltek, fennen hirdették ártalmasságát. Ujabban — köszönet MACGILLIVRAY, GIRTANNER STAATS VON WACQUANT-GEOZELLES, stb. s különösen LIEBE* és FINSCH vizsgálatainak — való képet kaptunk táplálkozásáról, úgy, hogy ma a már-már pelengérre állított s üldözött vízi rigót teljesen érdeme szerint ítéltjük meg. Kisült, hogy a «főleg halacszkákat, halikrát pusztító» — mint vádlói szélteben hangoztatták — csak melleleg eszik halat és ikrát, mert főképpen vízi rovarokból, vízi poloskák, alsóbb rendű rákokból, szitakötőkből s ezek álczaiból, férgekből, kukaczkából kerül ki élelme. Ha végig nézzük kedvencz csemegéinek rovarnévjegyzékét, azt látjuk, hogy a *Sialis*, *Perla*, *Dytiscus*, *Hydrophilus*, *Notonecta*, *Nepa*, *Libellula*, *Phryganeák*, *Gammarus*, *Palingenia*, *Ephemera* közé tartozó fajokat tizedeli, ezek közt pedig éppen a halivadék, halikra veszedelmes ellenségei is vannak. Szó sincs tehát arról, hogy a pisztráng tenyészetnek megbélyegzett károsítója, s habár néha sikerül neki egy-egy halat fogni, valami jelentékeny kárt nem tesz. Hisz az is bebizonyosodott, hogy a mi halat elemészt, az legtöbbnyire silány, nem sokat érő, mert haszontalan fajú. Azután meg sok oly patak-nál is élösködik, a hol hal egyáltalában nem is akad, ott tehát kárt nem is tehet. Mindezek után teljes elismeréssel adózunk LIEBE-nek és FINSCH-nek,** kik szavukat felemelték e madár érdekében, a minek — pl. Badenben, hol törvény szerint meg volt engedve irtása — határozott eredménye is volt, a mennyiben a kellő felvilágosítás után nevét a rovott fajok jegyzékéből nyomban kitörölték. Károsságát, mit a halászatnak tesz, a haszon teljesen ellensúlyozza, sőt fel is éri; e mellett æszthetikai

* Kimerítően foglalkozott az egész «vízi rigó kérdéssel» az Orn. Monatsschr.-ben 1894. évf. 330—341, 356—372. l.

** Orn. Monatsschr. 1894. évf. 209—211. l.; Aquila 1894. 129. l.

szempontokat is figyelembe véve, kívánjuk, hogy e madár — hegyi patkajaink igazi éltető eleme és ékessége — megérdemelt oltalomban részesüljön.

146. NEM:

ÖKÖRSZEM.

TROGLODYTES Vieill. 1809.

Igen kicsiny, rövid farkú, vékony csőrű, kerek szárnyú, aránylag azonban erős, gömbölyded madarak. A csőr rövidebb, mint a fej; a fark két szélső tolla rövidebb, mint a többi — egyforma hosszú — nyolez; a második evező a nálunk élő egyetlen fajnál valamivel rövidebb, mint a leghosszabb másodrendű evező.

AZ ÖKÖRSZEM.

Troglodytes troglodytes (L.) 1758.

XXXI. tábla.

[*Motacilla troglodytes* L. — *Sylvia troglodytes* BECHST. — *Troglodytes parvulus* KOCH. — *Trogl. europæus* VIEILL. — *Trogl. vulgaris* TEMM. — *Trogl. domesticus, sylvestris* BRHM. — *Anorthura troglodytes* RENN.]

Népies nevei: tüskebujkáló; csaláncsattogató; csuk.

Jegyei: legkisebb madarunk, még a királykánál (*Regulus*) is kisebbnek látszik, mert rövidebb farkú, gömbölyűbb; felül főszíne barna, a farsikon némi rozsdás árnyalattal; a fejtető legsötétebb; a háton, szárnyon, farkon sötét, keskeny haránt sávolyozás; szemöldöksávolya fehér (kissé halvány rozsdabarnán árnyalt); a szemén át sötét sáv nyomul a fültájék felé; szárnya barna, a tollak külső széle rozsdás (a hátulsók egészben azok), az első rendű evezőkön világos, a többieken fekete harántcsíkokkal; a kicsiny és középső evezők hegyein apró, fehér foltocskák vannak; alsó teste halvány rozsdabarna, a torok és mell legvilágosabb, sötétebbén áttetsző, némi, alig észrevehető sötétebb haránt erezéssel, mely azonban a fark alján, a hasoldalain élénk feketés, rozsdabarna és fehéres lesz; a fark rozsdabarna, sötét harántcsíkokkal; csőr sötétbarna, az alsó káva töve világos; lábak barnás hússzínűek; szemei dióbarnák. A *tojó* valamivel kisebb és fakóbb. A *fiatalok* lábai világosabbak, felső testük sötét harántcsíkokkal és sárgás cseppalakú foltocskákkal tarkított.

Mértéke: *H.* 8·8—10; *Sz.* 4·4—4·8; *F.* 2·9—3·1; *L.* 1·5—1·57; *Cs.* 0·9—0·98 cm.

Egész Európában a 64° é. szél-ig, mint fészkelő előfordul, szintúgy Észak-Afrikában, Kis-Ázsiában, Palesztina északi részén, Kaukazusban, Perzsiában. A Farók szigetein élő példányok valamivel nagyobbak és a *Troglodytes troglodytes borealis* FISCH. 1861. fajtához tartoznak. Magyar földön is közönséges madár s ott, a hol áthatolhatatlan bokrozatok, farakások, sűrűségek, tuskés helyek, sövények, szóval rendezetlen viszonyok vannak, többnyire előkerül. Kiválóan kedveli a friss vágásokat, a hol a levágott farakásban, hasábokban fekszik, de már új gyökérhajtások, különféle bokrok is hatalmaskodnak a földszinén s helylyel-közzel kidöntött fagyökerek feküsznek; főleg, ha az ily területek forrásos, szálfás részletekkel határosak, a hol szeldöntötte egész fák hevernek, giz-gazzal átnöve, sűrű terebélyes gyökereik pedig szabadon meredeznek szét, biztosan reáakadhatunk. Nagy mennyiségben találtam fészkelve a Kis-Kárpátokban, Bazin és Modor, Vöröskő táján a bükk- és fenyőerdőkben, melyekben a «szél-törések» gyakoriak. Ligeteinkben, sőt mocsaras erdőinkben, pl. a Hanyáság «Éger-erdeiben» szintén számosznak mondhatom; különben úgy a hegyi erdőkben a fenyvesek felső határáig, mint a síkságon egyaránt tanyázik, csak minél több bozótot, sűrűséget találjon, hogy kedve szerint bujkálhasson azokban. Télen lehuzódik a házak tájára, kertekbe, sőt a tóságok nádasaiban is láttam. Nálunk részben állandó, részben helyetváltoztató madár, mely legfőljebb szelidebb vidékeket keres fel a zimankós időben, de nem távozik tőlünk.

Parányisága mellett örökké derült kedélye, virgoncz mozdulatai, kihívó, kissé szentelennek tetsző, de ártatlan magaviselete és rendkívüli bujkáló ügyessége jellemzi. Ismeri őt a gyermek, a nép, azért kicsiség hasonlításánál — hiszen neve is onnét ered, hogy akkora csak, mint az ökör szeme (alakja is hasonlít ahhoz) — vele példálódzik, mint a hogy közmondásainkban is ily értelemben szerepel: «Nagyra viszed az ökör-szemet» (nagyítás), «Mellette óriás az ökörszem» stb. De nem csak alakja, legkiváltságosabb tehetsége is megkapta népünk figyelmét, a mit a «Bujkál, mint az ökörszem» közmondás bizonyít. S hogy egyébként is van sütni valója, életre valósága, azt meg már abból a régi meséből tudjuk, mely szerint a madarak királyválasztásán túltett a sason, ügyesen kiját-szotta a lég daliáját s így ő lett a király.

Életrevalóságát megcsodálhatjuk, mikor látjuk, micsoda ügyességgel bujkál, motozgat a sövény közt, fagyökerekben, vadságos tuskékben, fa- és rőzserakásokban. Nincs az az egér, mely ebben a sürgölődésében túl-

tenne rajta. Még földi lyukakba, falak repedéseibe, csövekbe, padlások zugaiba, hidak alá is bekukkant s keresgél pókok, rovarbábok, peték stb. után. Szemeinkből kiolvassa jó vagy rossz szándékunkat s e szerint bizalmas vagy pedig félénk. Ha gyanupörrel él, azonnal úgy elrejtőzködik, mintha a föld nyelte volna el s abban a pillanatban ott surran el észrevétlenül, a mikor és a hol legkevésbé gondoljuk. Messze nem repül, mert erősebb a fürge bujkálásban, mint a repülésben. Mikor biztonságban érzi magát vagy tudja, hogy tőlünk nincs mit tartania: kiül valami ághegyre, karóra, göröngyre, tuskóra, korlátra s vidám bókoltatás közben *cseregeg, cserekek cserekök* formán cserreg, farkát hetykén feltartva, forgolódva, a következő perczben azután apró gummilapdaként ugrik le s ismét föl, mert perczig sem tud nyugodtan lenni. Annyi életkedv, derűtség van lényében, hogy alig fér bőrében. Szomorúságot nem látszik ismerni; csak boldogságról, örömről tud. Éneke is kifejezi természetét: nincs abban egyetlen bús hang, lassú ütem; gördülő, végtelen friss, messzehangzó, vidor strófa az, csengő, sebes változatok egybeolvadása s annyira szép, hogy a kanári madár énekéhez hasonlítható. Télen, nyáron, melegben, hidegben énekel, a párosodás szakában természetesen legszorgalmasabban, csak napvilág legyen. Borús időben nem igen beszédes. Az avatatlan többnyire nem tudja, — hallván ez éneket — hogy e kis madárka torkából fakad az az aránylag hangos, erős dalolgatás.

Tulságos nagy, művésziesen, tömötten készült fészket száraz növény-szálakból, levelekből s vastag moharétegből gömbölyded vagy tojásdad alakuan rakja meg, belül tollakkal melegre béleli s csak az oldalon hagy magának bejáró lyukat. A fészkek rendszerint alacsonyan, valami rőzse-, száraz ág-, farakás közt, kőhányásban, kirothadt fatuskóban, szénégető kunyhóban, erdei kalibában, töltésben, széltörés következtében kidült fák sűrű gyökérzetében, sövényben, borostyánnal felfuttatott falak zugában, sőt földi üregben található. 6—8 tojásból álló fészkekalja április második felében teljes. A tojások fehér alapszínen vöröses pettyezésűek, sokszor vérvörösen pontozottak. (XL. tábla.)

Tojásmérték: H. 14—15; Sz. 11·9—13 mm.

Juniusban költ másodszor. A tulajdonképpen szaporítás céljából épült fészkeken kívül az ökörszemek még hálótanyául szolgáló fészkeket is szoktak készíteni, melyek majdnem tisztán mohából vannak rakva s a tollbélelést nélkülözik.

A fiókák 13 nap mulva kelnek ki, s valóban kedves látvány ezeket a tollas törpéket elnézegetni, midőn holmi száraz gyökéren, ágon egymáshoz simulva ülnek s aggódó szülők odaadó gondoskodását élvezik.

Önkénytelenül alvilági törpékre, mesebeli csúcsos sapkás, nagyszakállú kis hegyi öregekre gondol az ember, kik a fatuskó alá rejtett lakásukból látogattak a külvilágra egy kis friss erdei levegőt élvezni. Háborgatás alkalmával az egész társaság szétberren s egérgyorsan tűnik el a szederindák, csalánok és gazok közt.

Táplálékát leginkább pókok, hernyók, álczák, bábok, rovarpeték, apró rovarok, légy- és szunyogfélék teszik. Télen, szükségben azonban apró bogyókat, magvacskákat is megeszik. Habár valami kiváló hasznot nem tesz, már csak komikus, vonzó, kedves napsugaras lénye is megérdemli, hogy oltalomban részesítsük.

XLVIII. CSALÁD.

POSZÁTAFÉLÉK.

SYLVIIDAE.

Az éneklők rendjének legjellemzőbb madarai. Csőrük rövid, vékony — némelyeknél erősebb — árszerű vagy gyengén hajlott, a felső káva élein — a csőr hegye előtt — alig látható kis kivágással; a szárny hegyesebb, mint előbbi családnál, szabályos; a másodrendű evezők rövidebbek, mint az elsőrendűek, az első evező rendszerint rövidebb, mint a második félhosszúsága; a fark középhosszú, arányos; a csüd valamivel hosszabb a középső ujjnál. Leginkább rovarokat esznek, ősszel azonban bogyókat is; legtöbbnyire költözködők; szabadon álló csészealakú fészkeket, (kivéve a fűzikéket) raknak fákon, bokrokon és nádban; legdallamosabban, legsebben énekelnek.

A. ALCSALÁD.

POSZÁTÁK.

SYLVIINAE.

A csüd elől 4—6 vértlappal van fedve. Az öregek és fiatalok színezetre alig különböznek; tavasszal és ősszel vedlenek. Bokrok közt, némelyek nádban élnek, a földre ritkán szállnak s élelmöket a lombotatról, fűszálakról szedegetik.

147. NEM:

SZÜRKEBEGY.*ACCENTOR Bechst. 1802.*

Első evező kicsiny, elcsenevészesedett, rövidebb vagy épp oly hosszú, mint az elsőrendű evezők fedőtollai; 3—5 és 3—4-ik evező leghosszabb szárnytoll; hátuk színezete és rajzolata olyan, mint a verébé. Bokrokban, sűrű aljzatokban, némelyek havasok tetőin, sziklákon, meglehetős rejtett életet élnek, ökörszem és vörösbegy módjára bujkálnak.

A HAVASI SZÜRKEBEGY.*Accentor collaris (Scop.) 1769.*

[*Sturnus collaris* Scop. — *Fringilla gularis* SPRÜNGLI. — *Sturnus montanus*, *Motacilla alpina* Gm. — *Accentor alpinus* BECHST.]

Jegyei: pacsirtanagyságú; első evező rövidebb, mint a nagy evezők fedőtollai; az összecusokott szárnyak hegye a fark közepéig ér; a farktollak hegyén rozsdásfehér vagy fehér foltocska, mely a középsőkön legkisebb; ugyanily foltocskák vannak a nagy és középső szárnyfedőtollak hegyén, melyek két harántcsíkban folynak össze; az öregek torokfoltja fehér, feketén foltozott.

Leírása. *Öregek:* felül hamuszürkék, a hát barnásfeketén hosszantoltos; a begy barnásszürke; a szárnyfedők elől feketék, hátrább szürkésbarnák; az evezők sötétebb barnásszürkék-feketések, a nagyok külső széle világosabb, a kisebbeké rozsdás szegélyű s fehéres hegyű; a mell és has, főleg az oldalakon, rozsdavörös, fehéres tollszegésekkel; a farktollak sötét barnásszürke, feketés szegéssel; alsó farkfedők feketések, rozsdafehér szegésűek; csőr feketésbarna, az alsó káva töve sárgás; lábai barnás hússzínűek; szemei barnák. A *fiatalok* torkán nem oly kirívó folt látszik, alsó testők hamuszürke, a középén világosabb sárgásba játszó, sötét szárfoltokkal, egészben inkább hasonlítanak a következő fajhoz, csak hogy nagyobbak.

Mértéke: *H.* 16—17; *Sz.* 9·5—10·4; *F.* 6·2—6·7; *L.* 2·7; *Cs.* 1·4—1·45 cm.

Közép- és Dél-Európa magas hegységeinek lakója, így a Pyreneusokban, Alpokban, Balkán-félszigeten, Kis-Ázsiában, Kaukázusban, Észak-



ERDEI SZÜRKEBEC
ACCENTOR MODULARIS (L)

KERTI ROZSDAFARK
RUTICILLA PHOENICURA (L)



Perzsiában a henye fenyőövben, sőt még magasabban fordul elő. Nálunk csak a Kárpátok legmagasabb részein, helyenként nagy számban él. Nyáron alig jön mélyebbre s legalacsonyabb tanyája — mint Csató J. írja — a Székelykő, hol 1130 méter magasban költ. Télen azonban a zord idő a havasok ez igazi lakóját is lehajtja a völgyekbe, a hegyek lábához, mikor azután kisebb csapatokba verődve még a mezőkön is előfordulnak. Április elején már párosodik. A hím ilyenkor — pacsirta módra — kissé felemelkedik a légbe s énekével hizeleg párjának. Hangja dallamos változatos s a búbos pacsirta énekéhez hasonlít. Hivogatója is pacsirta-szerű: *pruj, truj, trui*. Különben nem igen szálldosnak szabad tereken át, még kevésbé a magasban, hanem a bokrok közé suhanva, a köveken, sziklákon ugrálva menekülnek előlünk. Fészköket sziklarepedésbe, sűrű bokrozatos növényzet közé, kőrákásokba mohából és száraz fűszálakból, gyökerecskékből, szőrökből, gypjuból rakják úgy, hogy valami kőlap, tuskó tetőként védje azt. 4—5 halványzöldes kék tojása két hét alatt megfakad.

Tojásmérték: H. 22—24; Sz. 16—17 mm.

Részben apró magvakat, főleg fűfélék magvait, bogyókat, részben rovarokat, apró csigákat eszik. Gazdaságilag nincsen jelentősége; de oltalmunkat megérdemli, mint a havasok egyik ártatlan dalosa, élénkítője.

AZ ERDEI SZÜRKEBEGY.

Accentor modularis (L.) 1758.

XXXII. tábla.

[*Motacilla modularis* L. — *Sylvia modularis* LATH. — *Tharrhaleus modularis* SHARPE.]

Jegyei: körülbelül verébnagyságú; első evezője oly hosszú, mint a nagy evezők fedői; a szárnyon egy fehér csík; az *öregek* torka, begye és nyakoldalai sötét hamuszürkék, a *fiatalok* torka és begye sötét rozsdássárgás, feketés szárfoltokkal; fark szürkésbarna.

Leírása. *Öregek:* fejtető barnás hamuszürke, sötétebb, nem igen kirívó szárfoltokkal; a hát barnafekete, erősebben kirívó szárfoltozással; farcsikja egyszínű barna; hasa fehéres, oldalai rozsdásszürkén árnyalt alapon sötétebb, a farkalja rozsdásfehér alapon, feketés szárfoltokkal; a nagy szárnyfedők s hátulsó evezők hegyén fehéres foltok, egyébként a szárny sötét barnásszürke, rozsdabarnás tollszegésekkel; csőr fekete; lábak

barnás hússzínűek; szemök barna. A *tojó* valamivel halaványabb. A *fiatalok* alul sárgás szürkefehérek, sötéten foltosak, felül barnák és feketén foltosak, pettyesek.

Mértéke: *H.* 14—15; *Sz.* 6·4—6·6; *F.* 5·5—5·7; *L.* 2; *Cs.* 1—1·18 centiméter.

Majdnem egész Európában költ, a 70° é. szél-ig; az Ural-hegységben azonban csak a 60° é. szél-ig. Északról ősszel Dél-Európába költözködik, néha Afrikába is. Palesztinában azonban állandó madár. Nálunk elég gyakori, esakhogy rejtett életmódot folytatván, elkerüli a figyelmet. Tavasszal az országos középnap szerint: *márczius 29—30-án* érkezik hozzánk. Néha egyesek gyenge télen vissza is maradnak, így Csató J. feljegyezte decemberből, Alsó-Fehérmegyéből. Költözködéskor élő sövényekben, bokrozatos kerítések körül, vágásokban, sűrű erdőszéleken akadhatunk rája s ősszel — szeptember végén, októberben — a hegyi vágások sokszor csak úgy hemzsegnék tőlük. Sötét tollazatuk, bujkáló természetük s kivált éles *szri, szrij, szürri* hangicsálásuk különbözteti meg őket, a gazos tarvágásokban ilyen tájt szintén számos más apró madártól. Nyári tartózkodásra különösen hegyi erdőket, melyek sűrű aljzatuak, fiatal áthatolhatatlan fenyővágásokat, szóval sötét növény összevisszaságot keresnek. Lapályos erdőkben, bokros angolkertekben is megtelepszik ugyan, de a hegyeket inkább kedveli, sőt felhatol a havasokra is a henye fenyőövbe. Viselkedése a vörösbegyre s részben az ökörszemre is emlékeztet; éneke is előbbiére emlékeztet, esakhogy valamivel erősebb. Április végén először, júniusban másodszor költ. Fészket alacsonyan, sűrű bozótokba, sövényekbe, boróka-bokrokba rakja. A külső burkolat sok zöld mohából, finom ágacskákból, gyökerekből, növény-szálakból készül, csészéje pedig még finomabb száraz szálakkal, gyapjuval, szőrökkel van bélelve. 5—6 egyszínű halvány zöldeskék tojása két hét alatt kel ki.

Tojásmérték: *H.* 18·5—19·7; *Sz.* 14·4—15 mm.

Élelme részben pókokból, rovarokból, álcákból, hernyókból, bábokból, részben magvakból áll. Táplálékában nyáron, főleg a rovar túl-nyomó s fiókáit is tisztán azokkal neveli föl. A káros rovarok pusztítása mellett dudvamag fogyasztásáról sem kell elfelejtkeznünk, mert csakugyan számba vehető az, ha látjuk, hogy a vonulók nagy mennyisége tarvágásokban elhatalmaskodott különféle gazok magvait, a czinegék, pintyek stb. társaságában falatozza. Mindenképpen pártfogást érdemel.

148. NEM:

POSZÁTA.

SYLVIA Scop. 1769.

Első evező jóval rövidebb, mint a másodiknak fele, a 3—4-ik vagy a 2—3-ik leghosszabb; a csőr oldalt kissé összenyomott, tövén egyes kis serteszálak láthatók; a fark többnyire rövidebb, némelyeknél hosszabb mint a szárny, vége kissé elkerékített vagy egyenes. Felül rendesen egyszínű szürkék vagy barnák, egyes fajoknál a fej világosabb, másoknál sötétebb, sapkás rajzolatú. Nem élnek csapatban, csak vonuláson verődnek össze táplálékuk megkeresésére; bokrokban, erdőkben tartózkodnak, sokat bujkálnak; a hazai fajok mind költőzködők; a hímek kiváló szépen énekelnek; fészkeiket vastagabb és finomabb növényyszálakból — néha szőrt, pókhálót is felhasználva — építik; tojásaik fehér vagy fehéres alapszínen, barnán és szürkén foltozottak.

A KARVALYPOSZÁTA.*Sylvia nisoria* (BECHST.) 1795.

[*Motacilla nisoria* BECHST. — *Curruca nisoria* KOCH. — *Adophoneus nisorius* KAUP. — *Curruca undulata* BRHM. — *Philacantha nisoria* GLOG.]

Népies nevei: kerti fülemile (Baja); habos poszáta.

Jegyei: pacsirtanagyságú, de nyulánkabb s legnagyobb poszátánk; szeme sárga (fiataloké barna); fölül hamuszürke, alul fehér apró sarló-ídomú szürke foltozással, úgy hogy a karvalyhoz vagy kakukhoz hasonlít; a három vagy négy szélső farktoll hegye fehér; *alsó farkfedők fehér szegésűek, egyébként szürkék, a két szín találkozásánál legsötétebbek; a felső farkfedők szintén fehér és sötétszürke szegésűek.* A tojó alsó testének karvalyos foltozása gyérebb, a mell és has közepe egyszínű fehér, háta kissé barnásba játszik. A *fiataloknál* az alsó test foltozása alig látszik még, legfőljebb az oldalakon; főszínük felül világosszürke, elmosódott sárgásszürke tollszegésekkel, egészben tehát barnásszürke; homlokuk agyagsárgás; szemsávolyuk halvány rozsdásszürke; alsó részeik fehérek, az oldalakon rozsdásszürkés, a begy táján agyagsárgás árnyalattal. Csőr feketésbarna, az alsó káva töve világosabb; lábak szürkésbarnák.

Mértéke: *H.* 16·5—17·5; *Sz.* 8·7—8·8; *F.* 7·2—7·4; *L.* 2·3—2·4; *Cs.* 1·2—1·3 cm.

Középeurópai madár, melynek északi elterjedése Dániáig, Svédország déli részéig nyúlik. Angliában ritka vendég s nyugat felé, általában a Rajnán túl alig találták. Kelet felé Közép-Ázsiáig hatol. Mint egyebütt, úgy hazánkban sem fordul elő minden területen, hanem inkább csak helyenként; így hát a poszátaik közt a ritkébbak közé tartozik, noha néhol, különösen ligetes területeken, bozótokkal bővelkedő nagyobb kertekben, gyümölcsös vidéken, hol bokrok, utakat szegélyző élő sövények és fák bőven vannak gyakrabban, több párban költ. A Kis-Kárpátokban, a fenyvesek mélyében, egy nagyobb tisztáson álló vadszederral és vadrózsákkal átnőtt kisebb fenyőcsoportban is találkoztam vele. Kőszegen néhány pár mindig költ, csak 1874-ben nem jelentek meg. Gyakori fészkelőnek mondhatom Fehérmegyében is (Velenceze vidékén). Éneke dallamos, zengő strófa, de jellemzi bizonyos veréb- vagy gébicszerű erős eserregés is: *csék, csék, csék, csak, csék, csarrrrrr*, a mit más poszáta nem hallat. Ének közben néha pár méternyire felemelkedik a fáról, mint a mezei poszáta (*Sylvia sylvia*). Telelő helyeiről meg lehetős későn, az országos középnap szerint: *április 29-én* jön vissza, java részök azonban csak május első felében telepszik meg. Május végén tüskebokrokba, galagonya sövénybe, vadszederral beindázott sűrű bozótokba, 1½ méter magasan vagy alacsonyabban rakja fészket, mely hasonlít a többi poszáta fészkéhez, csak hogy nagyobb. Rendesen öt tojást tojik, melyek sárgásfehér vagy igen halavány olajszínű alapon zöldesbarnán és ibolyásszürkén foltosak, különösen a tompább tojásvégen.

Tojásmérték: *H.* 20—22; *Sz.* 15—16·4 mm.

A tojó — a déli órákban a hím is — két hétig kotolja fészekalját. A fiókák öröklök szüleik félénkségét, óvatosságát, közeledtünkre azonnal belevetik magukat a sűrűségbe s úgy eltűnnek, hogy nem egy hamar találjuk meg.

Szeptember első felében délre költözködnek. Tápláléka rovarokból, hernyókból, bogarságból, álczákból áll, ősszel azonban bogyókat is — kivált bodzabogyót és a *Rhamnus frangula* gyümölcsét — eszi. Hasznos, kedves énekű s így barátságunkra méltó madár.

A KERTI POSZÁTA.

Sylvia simplex LATH. 1787.

XXXIII. tábla.

[*Sylvia hortensis* BECHST. — *Motacilla hortensis* GM. — *Sylvia ædonia* VIEILL. — *Epilais hortensis* KAUP. — *Curruca hortensis*, *grisea* BRHM. — *Sylvia salicaria* NEWT.]

Jegyei: gyengébb a verébnél; fejtetője, mint egész felső teste, egyszínű barnásszürke, szintúgy egyenes végű farka is; a szárny kissé sötétebb, mint a hát, világosabb tollszegélyekkel; az alsó szárnyfedők *fehérek*, *agyagsárgás* árnyalattal; alsó teste világosabb, mint a háta; a mell, a has közepe és az alsó farkfedők *fehérek*; a torok, begy, alsó test oldalai rozsdásszürkésen árnyaltak; *egészben egyszínű szürkének látszik, alul világosabb, ősszel olajbarnásabb*, mint nyáron és tavasszal; lábai ólomkékesek, talpa sárgás; csőre sötétbarna, az alsó káva töve világosabb; szemei dióbarnák.

Mértéke: *H.* 13·5—14·3; *Sz.* 7·8—8; *F.* 5·9—6; *L.* 2—2·15; *Cs.* 1—1·1 cm.

Angliában, Észak-Németországban van előfordulásának igazi határa, habár egyeseket jóval északabbra (Skandináviában még a 70° é. szél, Oroszországban a 65° é. szél. alatt) is észleltek. Kelet felé Ázsiába is áttekint; honos a Kaukazusban, északnyugoti Perzsiában, Palesztinában. Ősszel Afrikába költözködik s mélyen lehatol az Egyenlítőig, sőt Dél-Afrikába is. Nálunk ligetekben, bokorcsoportokkal és fákkal bővelkedő nyílt, nagy kertekben, sűrű aljzatú erdőkben tartózkodik lapályos és dombos vidéken. Magas hegyekben, nagy szálerdőkben, homályos fenyvesekben azonban hiába keressük. Megérkezésök országos középnapja: *április 27—28*; * javarészen persze május első felében mutatkoznak. A hím kiváló szép éneke erős, tiszta, egyes hangjai fuvalára emlékeztetnek; félelmét *tek-tek-tek*-szerű csettegetéssel fejezi ki.

Fészket nem tulságosan rejti el s bokrokra $\frac{1}{2}$ —2 méter magasságban száraz növényzsalakból, pókhálóból rakja; építkezését bizonyos lazaság vagy szellősség jellemzi úgy, hogy az egész alkotmány mintegy átlátszó. Fészkelő helye táján rendszerint megkezdett s félbehagyott fészkeket is

* «A madárvonulás elemei Magyarországon 1891-ig» 166. lap idevágó adatsorozatából *Fogarast márczius 30.* és *Ungvárt április 6.* datummal, mint biztos hibákat, a középnap számításánál kihagytam.

találhatunk. 5—6 tojásból álló fészekalja meglehetősen változékony színezetű, némelykor a barátposzáta tojásokhoz hasonló, többnyire halvány olajszínű alapon, barnásan, szürkésen elmosódottan foltos, pettyes; azonban vörnyeges, zöldesfehér, fehéres alapszínű fészekaljak is akadnak. Évente csak egyszer, május végén vagy június elején költ.

Tojásmérték: *H.* 20—21; *Sz.* 14·5—15·5 mm.

Fészket a legkisebb zavartatásra elhagyja még akkor is, ha tojásai már meglehetősen kotoltak. Augusztus végén és szeptemberben távozik tőlünk. Körülbelül ugyanazt eszik, mint a többi poszáta, csakliogy az édeshúsú bogyókat, eseresznyét, bodzát, málnát, ribiszkét stb. még jobban szereti, mint rokonai s ősszel majdnem tisztán ezekből él. Kárt nem tesz — gyümölcsesevését számba se vehetjük — s örülhetünk, ha a kertekben, a ligetekben tanyát üt s énekével gyönyörködtet, rovarászgatásaival, hernyózásaival pedig javunkat szolgálja.

A MEZEI POSZÁTA.

Sylvia sylvia (L.) 1758.

[*Motacilla sylvia* L. — *Curruca cinerea* BRUSS. — *Sylvia rufa* BODD. — *Motacilla dumetorum* GM. — *Sylvia cinerea* LATR. — *Sylvia fruticeti* BECHST. — *Stoparola cinerea* BR.]

Népies nevei: A poszátaikat fajilag nem igen különbözteti a nép; a következő elnevezésekkel illeti őket: csádészó (Vasm.); csóvanka (Nógrád-megye);* sövény bujó; csaláncsipegető; csaláncsapó (Erdély). Régi nevek: nyomorék (Schlágli szójegyzék).

Jegyei: akkora mint előbbi; első evezője igen kicsiny, rövidebb, mint a szárnyfedők, melyek — úgy a hátsó evezők is, különösen külső szélükön — fahéjszerűen szegettek; a szélső farktoll tulnyomóan fehér, a következőnek hegyén fehér foltocska; felül főszíne szürkésbarna, némi rozsdás árnyalattal, a fejtető aránylag legszürkébb; a fark és szárny sötétebb barnás; alsó test fehér, a begy halvány megyszínű, az oldalak agyagsárgás, ibolyásszürke árnyalattal; a *tojó* barnább, begye szürkésebb, agyagsárgásabb s nem oly ibolyás árnyalatú; a *fiatalok* a tojóhoz hasonlítanak, barnábbak mint szürkék, szárnyfedőik szegései rozsdásabbak. Csőr sötétbarna, az alsó káva töve sárgás; a láb és karok sárgásbarnák; szem világosbarna.

* *Cséván* = *csalán*, *cséványos* = *csalános* és nem *sóvány* szóból.



$\frac{2}{3}$

KIS POSZÁTA
SYLVIA CURRUCA (L.)
KERTI POSZÁTA
SYLVIA SIMPLEX LATH.



Mértéke: *H.* 13·6—14·7; *Sz.* 7·2—7·7; *F.* 6·1—6·5; *L.* 2—2·15; *Cs.* 1·1—1·17 cm.

Úgyszólván egész Európában — kivéve a magas Északot — költ. Skandináviában a 65° é. szél., az Ural hegységben a 60° é. szél. alatt fekszik elterjedésének határa. Perzsiában, Turkesztánban szintén előfordul. Az Altáj hegységben élők sötétebb szürke fejűek s a *Sylvia sylvia fuscipileu* fajtához tartoznak. Nálunk igen közönséges; mindenütt, hol sűrű nem igen magas bokrok, élő sövények, tüskés bozótok vannak, találkozni fogunk vele. Különösen szereti az egyes alacsony bokrokkal beszórt bújá réteket, gyepüket; mezőkön, utak mentén levő bokorrészeket, sőt fasorok közelében fekvő bükköny-, luczernatáblákat is. Vágásokban szintén tanyát üt — még a hegyekben is — csak tulságos magasak és ritkák ne legyenek, hanem inkább jó sűrűek, s egyes magfákkal váltakozók.

Szálas, világos erdőkhez nem vonzódik; ligetekhez, nagyobb kertekhez azonban annál jobban. Igen nagy számban láttam a Duna és Tisza luczernával beültetett töltésein, melyeken bizonyos távolságban rózserakások fekszenek, és a hol fűzbokrok sem hiányoznak. Megérkezésének országos középnapja: *április 13.*

Elénk, fürge, bujkáló természete, énekének vidor, könnyelmű bevezetője — mintha csak azt mondaná: «Mit bánom én, hogy másnak gondja van» — dalolgatás közben való felemelkedése s leereszkedése, különösen jellemzik. Repte hullámos, gyors; csakhogy nagy távolságokra nem igen száll, inkább bujósdival tölti idejét. Farkát gyakran billenti s fejét ide-oda mozgatja; repülés közben is megcselekszi — főleg ha megijed s a bokorba vagy sűrű növényzet közé száll — hogy farkát megemelve mintegy ugrál a levegőben. Gyakran kívül valami gazbokor, ághegy tetejébe s derült hangon így hívogat: *Hozd, vedd, vedd, vedd*; * félelemét mély *srá, rá, rá* hangon fejezi ki.

Fészket igen alacsonyan, sűrű gazba, csalános, szederindás bokrokba, luczernába, élő sövénybe rakja. Az építésnél fonnyadt növény szárazakat, fűszálakat, háncsot, egyes lószőröket, barkát, pókhálót használ föl. Április végén, május elején 5—6 változékony színű tojást rak. Barnásfehér alapszínűek s olajbarnásan, ibolyásszürkén pettyezettek, foltozottak a rendesek, de van zöldesfehér színű, zöldesbarnán és ibolyásszürkén foltozott, pettyezett fés ekalj is.

Tojásmérték: *H.* 16·5—18·7; *Sz.* 13·6—14·2 mm.

* ZEYK MIKLÓS feljegyzése.

A fiókák 13 nap múlva pillantják meg a napvilágot s jól elrejtett fészkekben gondos nevelésben részesülnek. Ha azonban mégis reájuk bukkanunk, az anyamadarak — a mit a többi poszáták is tesznek — mintegy ájultan, eleresztett szárnynyal lebegnek el fészkek tájáról, úgy hogy akaratlanul is reájuk fordítjuk figyelmünket; éppen ezt akarják, mert így szemünket a fészkekről elterelik s e cselvetéssel nem ritkán megmentik családi boldogságukat. Juniushban másodszor költ. Szeptember első felében költözködik s ekkor a bükkönyökben, sűrű kukoriczában, kender-, len-, kölestáblákon gyakorta látjuk a sűrű növényzetből ki s abba csakhamar ismét besurranni. A telet Afrikában töltik. Különböző rovarokkal, apró bogarakkal, pókokkal, hernyókkal, bábokkal, álczákkal él s bár ősszel a bogyókat sem veti meg, mégis a poszáták közt legkevésbé ragaszkodik ez utóbbi falathoz s nem is szokott a kertekben, a málna, bodza, ribiszke stb. bokrokon megjelenni, mint a többiek.

Védelmét szinte fölösleges hangsúlyoznom.

A KIS POSZATA.

Sylvia curruca (L.) 1758.

XXXIII. tábla.

[*Motacilla curruca* L. — *Curruca garrula* Briss. — *Sylvia garrula* Bechst. — *Curruca dumetorum*, *molaria* Brhm. — *Stoparola curruca* Br.]

Népies nevei: l. előbbi fajnál.

Jegyei: kisebb mint előbbi, melyhez színezetre is hasonlít, csak-hogy fölül egérszürke, *különösen a fej tiszta*; a hát barnás, de nem rozsdás árnyalatú; szárnyfedői nem fahéjszínűen szegettek, 1-ső evezője pedig hosszabb, mint amazok; a 2-ik farktoll hegye nem mindig fehér; lábai olomszürkék.

Mértéke: H. 12·5—13·6; Sz. 6·2—6·5; F. 5·5; L. 1·8—2; Cs. 0·9—1 centiméter.

Ez a faj is egész Európában, majd csaknem a Sarkkörig honos, úgy Kis-Ázsiában, Palesztinában. A Volgánál, Észak-Perzsiában, Szibériáig. ésszakkeli Khinában a *Sylvia curruca affinis* helyettesíti. Bokros házi kertekben, vágásokban, ligetekben, gyümölcsösöket szegélyző élő sövények körül található; rétekre, mezőkön álló kisebb bokrokba, luczernásba, bükkönybe nem telepszik. Megfelelő tartózkodási helyein hazánkban is mindenütt közönséges.

Első érkezésének országos középnapja: *április 11—12.**

Megjövételét jellemző énekével azonnal elárulja, mely poszátaszerű, gördülő, de halk bevezetőből áll, a mire azután hangos *dlülülülülülü* vagy *dlillilillili* következik; az első részt a madár bujkálás közben hangoztatja, csak mikor egy pillanatra megnyugszik, szaporázza el a befejező trillát. Hivogatója hasonló a többi poszáták egytagú *csk, csk, tk, tk* csette-géséhez. Viselkedésében sem tér el azoktól. Eleven, nyugtalan, vidám természetű, szüntelen bujkál a bokrok, falombok közt s szedegeti a rovarokat, bábokat, hernyókat. Kertünkben — mióta csak emlékszem — minden évben fészkelte egy pár, s pedig a magas kertfalat borító sűrű téli-zöldben, később — a fal bedűlvén s a repkény tökrementvén — hol rózsza-, köszmétebokorban, hol meg tiszafán, borókán rakta meg fészket s megfigyeltem, hogy a múlt évi fészkek anyagát felhasználta új, más helyen épülő fészkéhez. Egyebütt túskebokrokban, bozótos, csepötés helyeken inkább alacsonyan — többnyire embermagasságban —, kertekben, házak körül azonban 4 méter magasan is fészkel. Fészke nem tér el egyéb poszáta-fészkektől; száraz növényyszálakból, egyes gyapotdarabkákból, pókhálóból készül, csészéje pedig finom szálakkal, lószőrrel. van kibéelve. 4—6 tojásának alapszíne fehér, világosbarnán vagy zöldesbarnán pettyezve s szürkésen foltozva, pontozva, mely rajzolat a tojás vastagabb végét koszorúsán borítja.

Tojásmérték: *H.* 16—17·5; *Sz.* 12·5—13·6 mm.

Rendesen kétszer, május elején és júniusban költ Augusztus végén, valamint szeptember első felében szorgalmasan látogatják a bodza-bokrokat s más bogyótermő fákat, cserjéket, hogy kellő erőben induljanak a nagy útra. Szeptember második felében mindinkább megritkul s telelő helyeire, Afrikába, távozik.

Gyümölcsöseinkben, ligeteinkben, kertjeinkben, vágásainkban mint a káros rovarok, hernyók korlátozója sok hasznót tesz.

A DALOS POSZÁTA.

Sylvia orphea TEMM. 1815.

[*Sylvia orphea* TEMM. — *S. grisea* VIEILL. — *Curruca orphea* BOIE. — *Adopheus orpheus* KAUP. — *Philomela orphea* SWS. — *Sylvia orpheus* SEEB. SHARPE.]

* «A madárvonulás elemei Magyarországon 1891-ig» 166. lapon adott idevágó adatsorozatból Horgos márczius 1. és Nagy-Szeben márczius 21-ki dátummal kihagyandó. Az országos középnap — a mit az 1894, 1895, 1896. évi pontos megfigyelések is tanúsítanak — tehát így javítandó.

Jegyei: a karvalyposzáta után legnagyobb posztánk; álla és torka fehér; a *hím* fejteteje feketés, a *tojóé* feketésszürke, némi barnás árnyalattal, csak valamivel sötétebb, mint a hát; a *fiatalok* fejteteje szürke, ugyanoly színű, mint a hát; egészben a következőhöz hasonlít, csak hogy valamivel nagyobb s 2-ik evezője (az 1-ső csak valamivel hosszabb, mint a szárnyfedők) oly hosszú, mint az 5-ik.

Mértéke: *H.* 14·5—15·9; *Sz.* 7·8—8; *F.* 5·9—6·1; *L.* 2·1—2·4; *Cs.* 1·4—1·5 cm.

Dél-Európában, Spanyolország, Portugál, Franciaország, Olaszország egyes részeiben, az osztrák, magyar és horvát tenger partvidékén, Dalmáciában, Montenegróban, Görögországban, Kis-Ázsiában és Palesztinában honos. Fiume táján fészkel s WASHINGTON ISTVÁN báró következőket írja róla*: «Preluka és Fiume közt, a hegyoldalakon meglehetősen közönséges fészkelő; április 25-ike előtt azonban nem láttam. Gyönyörű éneke erőteljességre, tartalmasságra vetekedik a fülemile-énekkal. A főének után gyakran sajátos, gyorsan ejtett s a Hypolais szavára emlékeztető hangokat is hallatnak. Május végén két fészket találtam; az egyik tölgyfa sudarába, a másik alig 1½ méter magasan vadrózsa-bokorban volt. A fészkek anyaga száraz fűszálakból, barkából és mohából került ki, burkolatába azonban szőlőhánacs, csészéje fenekébe pedig néhány szörszál is volt beszöve. Tojásának alapszíne zöldesfehér, a vastagabb végen sárgásbarna és szürkén szegett pettyezés.»

Tojásmérték: *H.* 18—20; *Sz.* 14—15 mm.

A BARÁTKA POSZÁTA.

Sylvia atricapilla (L.) 1758.

[*Motacilla atricapilla* L. — *Monachus atricapillus* KAUP. — *Currucula nigra, pileata* BRUN. — *Currucula atricapilla* LATH. — *Philomela atricapilla* SWS.]

Népies nevei: barátfülemile; papfülemile; fekete folt (Kolozsvar).

Jegyei: verébnagyságú, de sokkal karcsúbb; az első evező kicsiny, a 3. és 4-ik evező egyforma, néha a 3-ik valamivel hosszabb a 4-iknél s a szárny leghosszabb tolla, a 2-ik rövidebb az 5-iknél, de hosszabb a 6-iknél; torka szürke; a *hím* fejteteje fekete, a *tojóé* és *fiataloké* rozdsaszínű; főszíne hamuszürke, alul világosabb, a has közepén fehéres; a

* Zeitschr. f. d. ges. Orn. 1885. 352—353. l.

hát, szárnyak és a fark zöldes olajbarna árnyalatú; csőre szürkésfekete, az alsó káva töve világosabb; lábai ólomszürkék; szemei sötétbarnák.

Mértéke: *H.* 13·9—14·8; *Sz.* 7·4—7·6; *F.* 5·9—6·3; *L.* 2·15—2·3; *Cs.* 1—1·06 cm.

Egész Európában majd csaknem a Sarkkörig — Oroszországban azonban csak a 60° é. szél.-ig — előfordul, sőt Ázsia szomszédos részeiben, a Kaukázusban, Nyugat-Perzsiában is. Olasz- és Görögországban azonban inkább csak a költözködés szakában gyakori. Hozzánk az országos középnap szerint: *április 20—21-én* jön meg s nemcsak a síkságban, hanem a hegyekben is közönséges. Magas, lombos fákat sűrű aljazattal, bokrokkal, kerteket, ligeteket választ tartózkodási helyekül s inkább a magasban bujkál, ugrál, mint alacsony cserjék közt. Viselkedése leginkább a kerti poszátára emlékeztet. Fuvolázó, lágy s mégis erőteljesen csengő énekével legszebb hangú madaraink közé tartozik. Hivogatója a rendes poszátacsettegés. Fészkét nagyobb rózsabokrokba, sűrű, fiatal bükkfákra, tölgyek dús lombzatú gyökérhajtásai közé s más bozótokba, élő sövényekbe 1—4 méter magasan, ugyanazokból az anyagokból s oly módon rakja, mint fajrokonai, néha azonban egyes tollakat, kevés mohát is felhasznál az építkezésben. 5—6 tojást tojik, melyek igen változékonyak; többnyire azonban világosbarnás, szürkészöldes vagy fehéres alapszínen, barnán és szürkén pettyezettek, karczoltak, foltosak, pontozottak. A szerint, a mint az alapszín különböző, a pettyezés, foltozás is hol sárgás-, hol feketésbarna.

Tojásmérték: *H.* 18—20; *Sz.* 14—15 mm.

A szülők felváltva 14 napig kotolják fészekaljukat s a májusi költés után, június vége felé még egyszer szaporítanak. Fiókáikhoz igen ragaszkodnak s bár a legnagyobb veszély fenyegetse házi boldogságukat, nem tángítanak fészkek mellől. Ennek egy megható példáját tapasztaltam. Valami erdei multság alkalmára ugyanis tánczolóhelyet készítettek s e célból a magas bükkfák lábait lepő bozótost ki kellett vágni. De hát az egyik, bokrok közt álló fácskán, ugy arczmagasságban poszátánknak fészke volt, még pedig fiókákkal. A munkások megkönyörültek a kis családon, békében hagyták, de a körülmények úgy hozták magukkal, hogy a madártanyát rejtő fácska éppen a tánczhely közepére került. Folyt a multság, dárídó, harsant a zene, perdült a táncz, a kis barátok nem tudták, mire vélni a lármát, zajt s félhettek, retteghettek elhagyatottságukban a féktelen, jókedvű embersereg kellő közepén. De a pihenők alatt, alig hogy kissé elnéptelenedett a fészek tája, a szorgos szülők megvigasztalták kicsinyeiket, hordták nekik az élelmet — — igazán a nagy

társaság szeme láttára. Annyira megindító benyomást keltett ez a viselkedésök, hogy nem lett bántódásuk s szerencsésen fel is nevelhették megfélemledett magzataikat.

Szeptember második felében költözködik Afrikába; egyesek azonban még október első hetében is akadnak a kertekben. Kisebb rovarokon, hernyókon, bábokon, kukacszokon, álczákon, bogarakon kívül édes bogyókat is különös előszeretettel eszik s szorgalmasan látogatja a málnabokrokat, szeder-, bodza- és vörösberkenyefákat stb., hogy érett gyümölcsseikből falatozzék. Csató J. megjegyzi, hogy a *Phytolacca decandra* bogyóit kiváló csemegéjének tekinti. Dallamos, kedves énekét, hasznos sáfarkodását akkor fogjuk érdeme szerint megbecsülni, ha mindent megteszünk, biztonságának, sikeres szaporodásának előmozdítására.

A KUCSMÁS POSZÁTA.

Sylvia melanocephala (Gm.) 1788.

[*Motacilla melanocephala* Gm. — *Melisophilus nigricapillus* Cab. — *Pyrophthalma melanocephala* Br.]

Jegyei: akkora, mint a kis poszáta; feje — a szem- és fültájékat is beleértve — fénylő fekete; háta feketésszürke, néha némi barnás árnyalattal; torka és az alsó test közepe fehér, egyébként alul is szürke, csakogy világosabb, mint felül; a szárny és fark feketés, utóbbinak szélső farktolla külső szélén és hegyén, a következő csak hegyén fehér. A *tojó* barnásabb s feje feketésszürke. Csőr szarufekete, az alsó káva töve világos; lábai világosszürkés hússzínűek; szemhéj téglavörös, a szem barnássárga.

Mértéke: *H.* 12·6—13·5; *Sz.* 5·7—6; *F.* 5·6—6; *L.* 2—2·1; *Cs.* 2·1—1·2 cm.

Európa legdélibb, a Földközi tenger szomszédságában fekvő tartományait lakja, szintűgy Észak-Afrikát s Nyugat-Ázsia egy részét. WASHINGTON ISTVÁN báró Fiume körül több párban találta.*

* Zeitschr. f. d. ges. Orn. 1885. 352. l.

149. NEM:

NÁDIPOSZÁTA.

ACROCEPHALUS Naum. 1811.

Valamivel nyulánkabbak, mint az előbbiek; lábaik, karmaik erősebbek; szárnyuk rövidebb; koponyájuk keskenyebb; tollazatukon semmi rajzolat nincsen, fölül sötétebbek, alul világosabban; farkuk kissé lépcsőzetes; tojásaik zöldes alapon foltosak. Tavak, mocsarak nádasaiban, sűrűségekben élnek.

A NÁDIRIGÓ.*Acrocephalus arundinaceus* (L.) 1758.

XXXIV. tábla.

[*Turdus arundinaceus* L. — *T. junes* PALI. — *Sylvia turdoides* MEYER & WOLF. *Sylvia turdelle* RAF. — *Sylvia turdina* GLOG. — *Salicaria turdoides* KEYS. & BLAS. — *Acrocephalus turdoides* CAB. — *Calamodyta arundinacea* MEY. — *Calamoherpe turdoides* (MEY.) RIESENTH.]

Jegyei: rigóalakú, jóval nagyobb a verébnél, majdnem szőlőrigó nagyságú s fülemileszínű.

Leírása: fölül barna, némi rozsdás árnyalattal, különösen a farcsikon; alul fehéres, az oldalakon, farkalján rozsdás agyagszínű árnyalattal s néha a torkon szürkés, alig látszó szárfoltozással; a szemsáv fehéres vagy agyagsárgás, nem igen kirívó. A *tojó* külsőleg alig különbözik a hímétől, legföljebb valamivel halaványabb és sárgásabb. A *fiatalok* a tojóhoz hasonlítanak, általában olyanok, mint az öregek. *Téli tollazatban* a fejtető szürkés árnyalatú, úgy a begy oldalai is. Csőr szarúbarna, az alsó káva töve sárgás; szemei világos dióbarnák; lábai barnás hússzínűek.

Hazai példányokat összehasonlítva, úgy nagyságra, mint színezetre meglehetősen változékonyságot találtam. Láttam ugyanis nagy, tipikus alakúakat, majd meg kicsinyeket ($\frac{1}{3}$ -dal kisebbeket a rendeseknél); szintűgy alig rozsdás színezetűek mellett annyira rozsdabarnákat — az egész alsó test is rozsdasárga és nem fehéres volt — hogy felső részeik a fülemiléhez szakasztottan hasonlítottak; még a fark is élénk rozsdabarna volt.

A kis példányokra már RADDE is figyelmeztetett* s fajtának vette őket *Acrocephalus arundinaceus minor* (RADDE.) 1884. néven. A mellékelt mértékek világosan mutatják a nagy ingadozást s meglehetősen eltérő szélsőségeket.

Mértéke: *H.* 18—19·8, (17—18·1); *Sz.* 9·7—10·1, (9—9·3); *F.* 7·8—8·4, (7—7·4); *L.* 2·8—3·05, (2·6—2·75); *Cs.* 1·8—2, (1·7—1·85) cm. (A zárójelben álló számok a «*minor*» mértékei).

Közép- és Dél-Európában honos. Angliában és Skandináviában nem tartózkodik s esetlegesen téved oda egy-egy példány; Oroszországban is az 54° é. szél. fölött ritkaság. Kelet felé Perzsiában, Kis-Ázsiában, Palesztinában van elterjedésének határa.

Hazánkban mindenütt, hol nádasok vannak, megellelhetjük; a nagyobb tóságokban, mocsárterületeken rengeteg számban, de kis vízállásoknál is legalább egy párban, csak magas nádbokrokat (*Arundo phragmitis* L.) találjon. Sajátságos, szünet nélkül — még éjjel is — hangzó *ki-kare-kare-kik-ki ki-kei-kei-korr-kör-ker-ker-kara-kara-kid* stb. karicsolásával mindenkor elárulja jelenlétét, mely furcsa énekét többnyire nádszálla vagy nádbojtra kiülve fecsegi világgá. Ha rosszat sejt, beleszáll a sűrű nádba vagy rövid távolságra, alacsonyan surrant el: látszik rajta, hogy nádságaitól nem is tudna megválni, úgy oda való, mint a hal a vízbe. Folyó vizeknél nem tartózkodik, csupán lassú folyású folyamaink szélein, ha azok árterein pocsolyás nádasok, náddal benőtt füzes berkek, ligetek vannak. Ilyen helyeken néha az ágakra is száll, noha inkább kivételesen. A nádszállakon kiváló ügyesen kúszik, az aggottas, szemetes törmelék közt épp oly fürgén bujkál. Nem túlságosan félénk, de azért idejében kerekelt old s kíváncsian kémlel, mi szándékban járunk otthona táján. Megérkezésének országos középnapja: 19—20; rendszerint akkor jön, mikor a friss nád annyira kibujt, hogy jól elrejtőzhetik benne vagyis pár arasznyi magasságot ért. Májusban fészkel, még pedig valóságos ezölöpös lakást készít magának, mert mesterségesen szép fészket — úgy félnádmagasságban — néhány nádszállhoz mintegy oda szövi (L. I. köt. 44. kép.). A fészkek anyaga száraz növényyszálakból, nádbojtból, finom gyékényhajtásokból, néha egy-egy vizimadár-tollból, pókhálóból, szőrből s külsőleg gyakran friss, zöld békanyálból való. Alakja hengeres vagy felfordított süveghez hasonló; feneke vastag, csészéje szép sima s finoman bélelt. Az egész alkotmány nagy gonddal, erősen van rakva. 5—6 tojása halaványzöldes alapszínen, hamuszürke és sötét olajbarna foltocskákkal, pettyekkel borított. (XL. tábla.)

* *Ornis Causasica* 228. l.



2/3

FOLTOS SITKE

ACROCEPHALUS SCHOENOBÆNUS (L.)

NÁDIRIGÓ

ACROCEPHALUS ARUNDINACEUS (L.)

ÉNEKES NÁDIPOSZÁTA

ACROCEPHALUS PALUSTRIS (BECHST.)



Tojásmérték: *H.* 20—24·5; *Sz.* 15·2—16·5 mm.

A fiókák két hét múlva kelnek ki s kirepülés után azonnal bámulatos biztonsággal ugrálnak, kapaszkodnak a nádszálakon. Az öregek igen féltik családjukat, mindig a közelben vannak, szorgalmasan hordják nekik az eleséget s ellenség közeledtére korrogó hangon fejezik ki féltésüket.

Költés után egy időre — míg megvedlenek — beszédes nyelvök elhallgat, ősszel azonban újból kezdenek karicsolni, csakhogy nem oly szorgalmasan, mint tavasszal, nem is kitartóan, inkább ötletszerűen, szép napos időben. Szeptemberben javarészők elvonul, hogy Afrikában töltsék a telet. Gazdasági jelentősége nincsen. A vízi rovarok, álcázók, szunyogok, légyfélék, Tiszavirág stb. számának korlátozásában azonban teljesíti kötelességét a természet háztartásában.

A CSERREGŐ NÁDIPOSZÁTA.

Acrocephalus streperus (VIEILL.) 1817.

[*Sylvia strepera* VIEILL. — *Acrocephalus arundinaceus* NAUM. — *Calamoherpe arundinacea* BOIE. — *Cal. salicaria* BRHM. — *Calamodyta boeticula* GRAY. — *Cal. strepera* MEV.]

Népies nevei: a nádban élő kis madarakra rendszerint «*nádi-rereb*» járja, mely néhol a nádi sármányra is használatos.

Jegyei: színezetére egészen olyan, mint az előbbi, csakhogy félakkora, poszátanagyságú. Minthogy azonban színezetében — a finom árnyalatokat értve — ez a faj is meglehetősen változékony, úgy a csőr, csüd hosszúságát illetőleg is, igen gyakran találunk oly példányokat, melyeket a következő faj bizonyos példányaitól biztosan bajjal tudunk megkülönböztetni. Külsőleg ez utóbbitól leginkább még abban tér el, hogy: *felső teste rozsdás árnyalatú* (a fiataloké még inkább, mint az öregeké), *különösen faresikja; lába sötétebb, szarúbarnás; karmai erősebbek, hosszabbak, kivált a hátulsó; szemei barnák*; tipikus példányok csőre is karesubb, hosszabb, szárnyuk ellenben rövidebb, s alsó testők oldalai rozsdásabbak. Kétségtelenül eltérnek egymástól életmódjukban, tartózkodási helyök megválasztásában, fészkelésökben és énekökben; azért ezekre kiváló súly fektetendő a meghatározásnál.

Mértéke: *H.* 12·8—13·7; *Sz.* 6·4—7·1; *F.* 5—5·5; *L.* 2·2—2·4; *Cs.* 1·2—1·35 cm.

Habár már az 58° é. szél. alatt is előkerült, elterjedésének határa

Svédhon déli részeinél nem fekszik északabbra. Különben Közép- és Dél-Európában közönséges, úgy a szomszédos Ázsia jó részében. Nálunk ugyanoly helyeken, mint a nádi rigó, gyakori. Megérkezésének országos középnapja: *április 23*, a mi késő, mert megfigyeléseim szerint csak kevéssel később jön, mint a foltos sitke (*C. schænobaenus*). A nádszállakon, nádbojtokon kiülve énekel s hangja szelidebb, dallamosabb kiadásban, szintén a nádi rigó szólásához hasonlít, s bizonyos cser-



Cserregő nádiposzáta. (*Acrocephalus streperus* Vieill.)

regő változatokat tartalmaz. Szótagokkal így adhatnám: *tiri-tiri-tiri-tir-tir-ter-ter-czer-czerr-czerr-czekk-czekk-czer-tiri-tirr-terr-terk-hejk-hejd-híd-tret-trek-tret*.

Fészkrét is oly helyeken — a czimeres nádban — s oly alakúan építi, mint előbb említett nagyobb rokona. Ez is gondosan néhány nádszállhoz van szöve, száraz nádbojtból, gyékényháncsból, pókhálóból igen takarosán, formásan megcsinálva; a fészek színe *világos*, körülbelül olyan, mint a régi nád, s finom benyomást kelt. Tojásai hasonlítanak a nádi rigó tojásaihoz, csak hogy jóval kisebbek.

Tojásmérték: *H.* 17·5—19; *Sz.* 13—14 mm.

Szeptemberben és október elején távozik tőlünk. Tápláléka apró vízi rovarokból, pókokból, férgekből, szunyogokból stb. áll.

AZ ÉNEKES NÁDIPOSZÁTA.

Acrocephalus palustris (BECHST.) 1802.

XXXIV. tábla.

[*Sylvia palustris* BECHST. — *Calamoherpe palustris* BOIE. — *Salicaria palustris* KEYS. & BLAS. — *Calamodyta palustris* MEV.]

Jegyei: akkora mint az előbbi, melyhez igen hasonlít színezetre is; éneke, tartózkodási helyei azonban mások. Általában mégis a tipikus példányok a nádi poszátától következőkben térnek el: felső testök szürkés olajbarna, némi zöldes árnyalatú s nem oly rozsdaszínű, mint amazoké; a farcsikja sem oly rozsdásba hajló; szárnya hosszabb, csőre rövidebb; lábai gyengébbek, *sárgás hússzínűek*, sokkal világosabbak, *mint előbbié*; *karmai rövidebbek, gyengébbek, kivált a hátulsó*; szeme *szürkésbarna* s nem oly barna, mint amazé; alsó teste *agyagsárgás* árnyalatú.

Mértéke: H. 12·8—13·9; Sz. 6·9—7·3; F. 5—5·5; L. 2·2—2·3; Cs. 1·2—1·28 cm.

Feltűnő e madárnak alkalmazkodási képessége. Rendes tartózkodási helyei ugyanis a tavak, vizek szélei, vízárkok, suhások, mocsaras füzesek, ligetek, berkek, hol mindenféle vízínövény, náddal, kákával, csuhival vegyest nő s egyes bokrokat átsűrűsít, nemkülönben mocsarakkal határos bükköny- és gabnatablák; a tiszta czimeres nádasokban, tavak közepén, messze a partoktól, nem tanyázik; ott a cserregő nádi poszáta helyettesíti. Néha azonban vizektől pár száz lépésnyire, kertekben, élő sövényekben, különösen sűrű orgonabokor csoportokban, melyekből egyes nagyobb fák nőnek ki, olyféle viszonyok közt telepszik meg, mint a geze (Hypolais) s a mocsári madárból kerti madárrá változik. Ezek a példányok felül olajzöldes barnásszürkék, alul halavány agyagsárgások, kiváló szép énekűek s ahhoz a fajtához tartoznak, melyet *Acrocephalus palustris horticola* NAUM. 1860 néven különböztetünk meg.*

Földrajzi elterjedése majd csaknem azonos az előbbiével, avval a különbséggel, hogy Angliában sokkal ritkább; nyugati Franciaországban és Spanyolországban pedig úgy látszik elő sem fordul. Hozzánk az országos középnap szerint: *május 2-án* érkezik meg, tehát jóval később, mint

* Idevágólag lásd cikkemet: Aquila 1894. 123. l.; továbbá PRAZAK dr. cikkét: Aquila 1896. 187. lapon.

előbbi faj s a neki megfelelő tájakat nagy számban népesíti. Valamint tartózkodási helye a cserregő nádi poszátaétól elütő, úgy viselkedése és éneke is más. Többnyire a gazos, buja növényzetben fűzfásűrűségekből bujkál, éneklés közben ritkábban ül nádszálakra, hanem elrejtőzködve a növény össze-visszaságban, lombok közt hallatja *gyönyörű* dalolgatását, mely változatosságra, dallamosságra egyike a legszebb madárénekeknek. A nádi poszáta cserregő érdes hangjait alig találjuk meg benne, annál inkább azonban más madárénekekből eltanult s művésziiesen utánozott strófákat, melyeket ügyes átmenetekkel olvaszt össze egy egésszé. Hol a fecske csi-csergését, a czinege csincseréjét, a kékbegy dallamos hangjait, a barázda-billegető hívogatóját stb. halljuk ki dalából, mely így a geze (*Hypolais*) művészkedésével vetekedik. Fészket nem a víztükör fölé, hanem tömötten burjánzó káka, nád, fűzfahajtások, csalánok, bükköny, lábon álló gabna és más növények közé a szárazon, legfőljebb pocsolyásban rakja. A fészek külső burka rendesen erősen oda van szöve a növénytálakhoz. Néha alacsony bokrokban, a kertekben költő fajta fácskákon is, épít. Többnyire alacsonyan, csak utóbbi esetben találhatjuk magasabban, 2—3 méternyre a föld színétől. Építési módjára csak oly mesterséges, mint a nádiposzáta-fészkeké általában, de mégsem oly takaros, finom, síma, mint az előző fajé. Tojásai az utóbbiéhoz hasonlítanak, noha valamivel világosabb alapszínűek s inkább szürkésen foltosak.

Tojásmérték: H. 17·9—20; Sz. 13—14·3 mm.

Augusztusban és szeptember első felében Afrikába költözködik. Ez idő tájt repczeföldeken, sűrű kukoriczákban, bükkönyökben, kenderben, kölesben, luczernában gyakran láthatjuk, a mint foglyászva, fürjészve vizslánk előtt kivágódik a sűrűből, a tábla szélén alacsonyan előre repül, hogy csakhamar ismét bele szálljon abba.

Tápláléka és gazdasági jelentősége körülbelül ugyanaz, mint előbbié, minthogy azonban a vetésben, kertekben is tartózkodik s ott a káros rovarokat, hernyókat, bábokat pusztítja, éneke pedig elsőrangú, figyelemünket és pártfogásunkat még inkább megérdemli.

150. NEM:

SITKE.

CALAMODUS Kaup. 1829.

Szárnyuk rövidebb, kerekesebb, mint az előbbi nemé; hátuk foltos. Fejük többnyire sötétes alapszínű, szemsávolyuk kirívóbb; farkuk inkább

lépesőzetes; tojásaik halványbarnás, hússzínű alapon, alig látszó elmosódott foltozásúak s egyes igen finom feketés karczokkal rajzoltak.

A FÜLEMILE SITKE.

Calamodus melanopogon (TEMM.) 1815.

[*Sylvia melanopogon* TEMM. — *Salicaria melanopogon* KEYS. & BLAS. — *Calamoderpe melanopogon* BRHM. — *Calamodyta melanopogon* BP. — *Luscinola melanopogon* REHW. — *Acrocephalus melanopogon* A. BRHM. — *Amnicola melanopogon* MEV.]

Jegyei: körülbelül akkora, mint előbbi; a fejtető és tarkó fekete, némi alig látszó sötét rozsdás foltozással; szemöldöksávolya fehér, kissé barnásszürkén árnyalt; szem- és fültájék feketés; fölül rozsdásbarna, háta feketén foltos, a szárnytollak feketésbarnák, rozsdás szegéssel úgy a fark is; torok és nyak előrésze fehér, úgy az alsó test közepe is, a begy s különösen hasoldalai rozsdás árnyalatúak; néha a begyen sötétebb, kicsiny nyílhegyalakú foltozás; csőre sötétbarna, az alsó káva töve világosabb; szemei sötétbarnák; lábai feketésbarnák.

Mértéke: *H.* 12·5—13·5; *Sz.* 5·5—5·8; *F.* 4·9—5·6; *L.* 1·9—2·1; *Cs.* 1·1—1·25 cm.

Hazája Dél-Európa; így Francia- és Olaszországtól Dél-Oroszország felé, a Kaukazus, Perzsia. Csakhogy helyenként s bizonyos tóságokon, mocsarakban található, általában tehát ritkább faj. Magyarországon PETÉNYI SAL. JÁNOS 1835-ben a Béga csatornánál, Szt.-György és Jankahid közt fődözte föl, midőn NAUMANN, a nagy német ornithologus, társaságában e vidéket beutazta.* 1838-ban LANDBECK a Bánságban, Zimonynyal szemben, később ugyan ő a jákovai, kupinovoi mocsáraknál s Kutnál találta, megjegyezvén róla, hogy a Szerémségben költ is.** Azóta ez a madár faunánkban s honi gyűjteményeinkben nem szerepelt, csak FASZL I. egy jegyzete hívta reá újból a figyelmet, a mennyiben ő 1878-ban Rákosnál, a Fertőn, költözködéskor találkozott vele.*** Ez a pont úgy látszik nálunk való elterjedésének északi határa. 1887-ben Székesfehérváron SZIKLA G. tanárt meglátogatván, mutatott nekem egy madarat, melyet — mint mondá — Fonyódnál, a Balaton mellett május 7-én lőtt, de még meg

* WIEGMANN's Arch. f. Naturg. 1837. 103—104. l.

** OKEN's Isis 1843. 34. l.

*** A soproni kath. főgymn. Értesítője 1883. 15. l.

nem határozott. Ez a madár a fülemile sitke volt; s minthogy éppen akkor a velencei és dinnyési tavakra indultam, figyelmet szenteltem reá a minek meglepő eredménye az volt, hogy ez a ritkának tartott faj a Velencei tó déli sarkán és a dinnyési mocsárban úgyszólván a legközségesebb madarak közé tartozik. Megtaláltam fészket és tojásait is, ezeket az ornithologiai kincseket, mert mindaddig csak egy-két tojását őrizték az európai muzeumokban, fészket pedig egyet sem. Később megtaláltam fészkelve a Fertőn is, habár csak az északnyugati rész egyik helyén, a Kis-Balatonon, Temes-Kubin táján; SZIKLA G. lőtte a «Sóstónál» (Fehérm.), KLIR J. pedig egy darabot a bihari «Sárrétről» hozott a kolozsvári múzeumba; végre HERMAN OTTÓ Tót-Szt.-Pálon (Somogym.) észlelte és gyűjtötte. Úgy látszik máshol nem is fordul elő hazánkban. A nádi poszták közül tavaszkor ő érkezik meg legelsőnek s Dinnyésen, 1890-ben, tavaszi élete így alakult:

Márczius 11-én első.

« 14-én több.

« 23-án számos.

« 25-én mindenfelé.

« 29—április 4-ig mindenütt megtelepedett.

Április 5-én párosodni kezd.

« 12-én mindenfelé párosodnak, fészkelnek.

« 13-án első kész fészek.

« 17-én első tojások.

« 21-én általánosan fészkel és tojik.

« 30-án első kikelt fiókák.

Az azóta folytatott megfigyelések nyomán, tavaszi megérkezésének országos középnapja: *márczius 29.*

Nem a tiszta nádasokat szereti, hanem oly meglehetősen mély vízű tavakat, melyben ingó lápok is vannak és sok gyékénykákás (*Typha angustifolia*) részletből, czimeres nádcsoportok sarjadnak föl. Egyforma nádas, gyékényest sem kedvel, mert neki sűrűség is kell, aggottas törmelékes, a mi oly helyeken fordul csak elő, a hol a nádat, gyékényt nem vágják le rendszeren s így a hó évenként lenyomja a régit, mely azután az új hajtásokkal átsűrűsödik. E mellett kisebb tisztások, hajócsapások is legyenek a tóban, mert fészket legszívesebben ezek közelében, a nád- és gyékénycsoportok szélső bokraiba rakja. A Velencei tavon azt tapasztaltam, hogy különös előszeretettel a «varsababák» — nádból vagy gyékényből gombra kötött csomók, a miken a halászok a varsákat száro-

gatják — alá fészkel; így a fészek mintegy tetőt kap s jól el van dugva. Anyaga sokkal durvább, mint az előbbi nádiposzátafajok fészkeié s nincs is oly simán, takarosán építve. Külső burka száraz — inkább széles mint finom — nádlevélkékből, gazból, gyékény hajtásokból, hinárból való, meglehetősen mély sima csészéje pedig valamivel finomabb anyagból, száraz fűszálakból, néha nádbojtokból (L. I. köt. 45. kép). 4—5, ritkán 6 tojásának alapszíne szürkés husszínű, tompa végén egykét, hajszálnál is finomabb, fekete karczolással; találni tojásokat, melyek alapszíne halvány fehéresszürke, némi zöld árnyalattal s egészben elmosódott, márványzott sötétebb hasonszínű foltozással, a fekete karczok azonban ezeken a ritkábban kerülő tojásokon is megvannak. (XL. tábla.)

Tojásmérték: H. 16·9—18·3; Sz. 12·2—13 mm.

Áprilisban költ először, júniusban másodszor. A hím, mialatt párja a fészket üli, ügyesen felkuszik valami gyékényesből kiemelkedő nád-bokorszára s kitartóan, igazi lelkesedéssel dalolgat. Éneke gyors, változatos, gördülő, igen dallamos és szép s hogy valóban az, arra bizonyosság a halász ember, a ki pedig nem hamar dicsérget valamit. Valahányszor megszólalt e kedves szavú madárka mellettem, mikor ladikkal mentem, csáklázóm is kérdezés nélkül, mintegy hangosan gondolkodva, mondta: «De szépen is beszél ez a kis madár». Énekének bevezetője szakasztott olyan, mint a fülemiléé: egytagú, emelkedő *hűj-hűj-hűj-hűj* vagy *tűj-tűj-tűj*, csak hogy halkabb, gyengébb; ezt követi a friss, tarkán változó vidám, olykor trillás strófa, melyben alig van érdes, cserregő hang, s nagyon elütő a legtöbb rokonának bizsergő, rikácsoló szólásától. Gyakran kihallhatni belőle néha ismétlődve és nyomatékosan ejtve, bizonyos *vi-tyűj* vagy *pszíty-ű* szótagokat. Ősszel is énekel szeptember végén, de nem oly szorgalmasan és sokkal halkabban, mint tavasszal. Viselkedésében leginkább a következő fajhoz hasonlít, de énekközben nem emelkedik fel. Október első felében javarészők elmegy; legkésőbb *november 6-án* (1892 Velence) láttam.* Táplálékul apró rovarokat, szunyogokat keresgél, gazdaságilag jelentősége alig van.

* Teljes bizonyágért meg is lőttem.

A FOLTOS SITKE.

Calamodus schoenobaenus (L.) 1758.

XXXIV. tábla.

[*Motacilla schoenobaenus* L. — *Sylvia phragmitis* BECHST. — *Calamoherpe phragmitis* BOJE. — *Salicaria phragmitis* KEYS. & BLAS. — *Caricicola phragmitis* BRHM. — *Acrocephalus phragmitis* A. BRHM. — *Acr. schoenobaenus* REHW.]

Jegyei: akkora mint előbbi; tollazatának rajzolata is azéhoz hasonlít, alapszíne azonban alul fehér (a tollak töve szürke, a mi azonban nem látszik)¹ agyagsárgásan árnyalt, kivált az alsó test oldalain; fölül agyagbarna; a szemsáv agyagsárgás fehér; a fültájék, orr és szem között lévő sáv sötétbarnás; fejtető feketésbarna, világos agyagbarna foltozással, főleg a közepén; a hátsó nyak és a hát sötétbarna foltozású; a szárnytollak feketésbarnák, világos agyagbarnás szegésekkel; a *farsikja rozsdásba hajlik, egyszínű*; a fark barna, világosabb tollszegésekkel; néha a begy táján keskeny, örvalakuan rendezkedő apró sötétes foltocskák, melyek a *fiataloknál* rendszeren megvannak; a csőr szarubarna, az alsó káva töve világos; szemei barnák; lábai világosbarnás hússzínűek.

Mértéke: *H.* 12·5—12·75; *Sz.* 6·5—6·8; *F.* 5·2—5·4; *L.* 2—2·2; *Cs.* 1—1·2 cm.

A sitkék közül ő hatol fel legészakabbra. Tromsø szigetén 69° 38' é. szél. alatt még mint gyakori fészkelőt találtam s ez a pont elterjedésének északi határa. Észak-Oroszországban a 68° é. szél.-nél nem megy magasabbra. Egész Európában közönséges, csak a legdélibb területekről látszik hiányozni s itt csupán költözködéskor mutatkozik. Szibéria nyugoti részeiben azonban fészkel. Hozzánk egy-két héttel a fülemile sitke után szokott megérkezni, az országos középnap szerint: *április 22-én*, a mi azonban határozottan túlkéső, s abban leli magyarázatát, hogy e fajra vonatkozó észleletek hézagosak s nem elég megbízhatók. Megfigyeléseim nyomán a Velencei tavon *április elején* szokott jelentkezni (1890-ben április 2-án már több helyen énekelt Dinnyésen). A fiatalok nagykorúságot érve azonnal kezdenek elhuzódni s azért augusztus elején találkozhatunk vonulókkal, még inkább e hó végén, kivált a bükkönyökben, luczernákban, sűrű kukoriczákban, kenderföldeken és oly helyeken is, a hol máskor nem fordul elő s tó sincsen. Szeptemberben, októberben folyton vonulnak, sőt novemberben is — ha szép az ősz — találkozhatunk egyes késlekedőkkel. Ilyenkor a nád széléből gyakran

kiszállnak a szomszédos gyepre, rétre, de közeleddtűnkre gyorsan vissza-surrannak. Vagy pedig odajönnek ladikunkhoz, midőn valami nádbokorban lesben állunk s bizalmasan ugrándoznak nádszálról nádszálra, keresgélve, *cserr, csrr, terr, cstt, cstt* hangokat hallatva. Zsombékos, csillagsással, sisákkal, silány nádsággal váltakozó mocsarainkon, hol esetleg egyes fűzbokor s kivált kutyatejvirág (*Euphorbia*) díszlik, valamint a tóságok nem túlságos vastag, magas s tisztásos, szakadozott gyékényes, sűrű vizinövényekkel bővelkedő nádrészleteiben, mindenfelé gyakori. Ingó lápok, szigetes tavakat szintén kedvel. Norvégia északi részében, fűzbokros aljzatú, mocsaras nyírerdőben él, máshol meg mocsárban*; tehát alkalmazkodik a viszonyokhoz. Legnagyobb számban a Hanyságban és a Sárréten (Fehérm.) láttam.

Élénk, vidám madárka, mely a nádszálak, vizinövények, fűzfák ágain kész tornász ügyességével bujkál. Énekét többnyire valami kiemelkedő szálon ülve fecsegi el, közbe — a mit a többi rokonai nem tesznek — felemelkedik kissé a magasba, pillangószerűen mozgatja szárnyait, akár a csicsörke (*Serinus*) s folyton énekelve ereszkedik le ismét a mocsárba. Hangja bizsergő, csacsogó, érdes részleteknek — a mi a nádiposztátákra jellemző — bőviben van, de nem nélkülözi a dallamos változatokat, trillákat és tiszta hangokat sem; egészben véve friss, összefüggő, gördülő. Leginkább a *serrr-serrrerre-zs-zs-ti-ti-ti-zserrre-zsr-zsr* rész jellemzi szólását.

Fészkrét valami zsombékra, lápra, nádbuczkára rakja, nem a vitzükör fölé, hanem a növényzet tövébe vagy csak kissé magasabban a földszínétől, mindig alacsonyabban, mint a többi nádiposztáták. Készítési módja gondos, de alakra, úgy egész megalkotására nézve inkább előbbi faj fészkéhez hasonlít, mint a nádirigó, cserregő és énekes nádiposztata fészkeihez. Külső burka zöldes mohaszerű hinár vagy durvább anyag, így nádlevél, száraz növényyszálak, gyökerek; csészéje azonban finom szálakkal, szőrökkel, nádbojttal van bélelve. 4—5 tojása igen nehezen különböztethető meg előbbi faj tojásaitól s inkább a héj durvább szemcsézetére, mint színezetre tér el attól, a mihez még azt adhatnám, hogy előbbinek tojásai valamivel fényesebbek is.

Tojásmérték: *H.* 17—18·5; *Sz.* 12·6—13·5 mm.

Április végén és májusban költ először, junius végén és julius elején másodszor. Különféle apró vizi rovarokat, szunyogokat eszik, gazdasági jelentősége alig van.

* ALTUM pl. megjegyzi, hogy Németországban nádban sohasem látta.

A CSÍKOSFEJŰ SITKE.

Calamodus aquaticus (Gm.) 1788.

[*Motacilla aquatica* GM. — *Sylvia aquatica* LATH. — *Calamoherpe aquatica* BOIE. — *Salicaria aquatica* KEYS. & BLAS. — *Caricicola striata* BRHM. — *Acrocephalus aquaticus* A. BRHM.]

Jegyei: valamivel kisebb, mint előbbi; egészben hasonlít is hozzá, csak hogy alapszíne sokkal világosabb, *agyagsárgás*; fején 5 hosszantfutó sávoly, még pedig a szemöldökön világosagyagsárga, a fejtető közepén ugyanilyszínű s a kettő közt egy-egy fekete; farsikja sárgás rozsdaszínű s *feketén foltos*; a csőr szarubarna, az alsó káva töfele sárgás; lábai sárgás hússzínűek; szemei barnák. Vannak példányok, a melyeknél a hát eleje és a nyak hátsó részének alapszíne szürkésbe játszik, náluk a fejtető középsávolya is ilyen; ezeket sokan *Calamodus aquaticus cariceti* NAUM. 1823. néven mint fajtát különböztetik meg.

Mértéke: *H.* 12·5—12·7; *Sz.* 5·8—6·3; *F.* 4·8—5; *L.* 1·9—2 Cs. 0·9—1·05 cm.

Közép- és Dél-Európában honos, de sokkal ritkább, mint előbbi. Dánia déli részeiben és a Balti-tenger tartományaiban fekszik elterjedésének északi határa. Angliában esetlegesen, Németalföldön, Belgiumban költözködéskor látták; Olaszországban, Németországban költ. Nálunk a legritkább sitke s fészkeléséről nincs is adatunk. Nem is találkoztam vele máskor, mint költözködése szakában. Tavasszal legtöbbet láttam 1890-ben Dinnyésen, mikor *április 28.—május 2-ka* közt vonultak át, de nem telepedtek meg. Ősszel, rendszeren szeptember végén, figyeltem meg egyeseket a Velencei tónál. De hogy már augusztus végén vonulásban van, azt is erősíthetem, mert 1887-ben e hó 27-én néhányat az előbbi faj társaságában, Borosmonostor táján (Sopronm.) bükköny-, kender- és sűrű kukoricza-táblákból zavartam ki s löttem is belőlük; ott pedig — a táj nem lévén mocsaras — nem tartózkodhatik rendszeren. Egyébként mindenkor a tavak szélén, alacsony, nem annyira nádas, mint sásos, csuhis helyeken figyeltem meg s egészen úgy viselkedett, mint az előbbi.

151. NEM:

TÜCSÖKMADÁR.

LOCUSTELLA Kaup. 1829.

A fark kerekhegyű és lépcsőzetesebb mint előbbieknél; 2-ik evezőjük leghosszabb; *kiválóan jellemzik őket tulságos hosszú alsó farkfedők*, melyek csak egy harmaddal rövidebbek a farknál és pirregő, egyhangú, legfőljebb kéttagú énekök. Száraz helyen nem tartózkodnak.

A RÉTI TÜCSÖKMADÁR.*Locustella naevia* (Bodd.) 1783.

[*Motacilla naevia* Bodd. — *Sylvia locustella* Lath. — *Sibilatrix locustella* Macg. — *Salicaria locustella* Keys. & Blas. — *Locustella locustella* Bp. — *Threnetria locustella* Schauer. — *Acrocephalus locustella* Rchw. — *Acr. naevius* Newt.]

Népies nevei: tücsökmadár (Csallóköz, mely a következőre is vonatkozik).

Jegyei: akkora, mint előbbi; fölül olajzöldesbe játszó, szürkésbarna alapszinen, feketésbarna *kőnycseppalakúan foltozott*; alul fehéres, a begy és az alsó test oldalai agyagbarnás vagy sárgás árnyalattal és az oldalakon sötétebb szárfoltokkal; a *fiatalabb* példányok begye is feketésszürke hegyes apró pettyezésű; *alsó farkfedők fehéresek, sárgásba vagy barnásba hajlók, minden toll közepén lándzsahegyalakú sötét folt*; csőr szarubarna, az alsó káva töve világosabb (egy példányt lőttem, mely barnásfekete csőrű volt, az alsó káva töve nem volt világosabb); lábai sárgás vagy barnás hússzínűek; szemei barnák.

Mértéke: *H.* 13·4—13·8; *Sz.* 6·3—6·8; *F.* 5·2—5·9; *L.* 2—2·1; *Cs.* 1—1·29 cm.

Mint fészkelő előfordul Angliában, Németalföldön s a Balti-tenger tartományaitól délnek Közép-Európában, Oroszország középső és déli övében, Kaukázusban, Turkesztánban és az Altáji-hegység déli vidékein. Általában tehát inkább kelet felé terjeszkedik. Spanyolországban, Olaszországban költözködéskor mutatkozik. Mocsaras réteken, egyes fűzbokrokkal behintett buja kaszálókon, szakadozott, rétekkal, nagy tisztásokkal váltakozó nedves ligetekben tanyázik s ilyen területeken hazánkban is közönséges. Legnagyobb számban találtam a Hanyságban és az Al-Duna

A BERKI TŰCSÖKMADÁR.

Locustella fluviatilis (WOLF.) 1810.

[*Sylvia fluviatilis* MEY. & WOLF. — *Acrocephalus stagnatilis* NAUM. — *Salicaria fluviatilis* KEYS. & BLAS. — *Locustella strepitans* BRHM. — *Loc. cicada* HANSM. — *Threnetria gryllina* SCHAUER. — *Potamodus fluviatilis* KAUP.]

Jegyei: nagyobb, mint előbbi, fülemilenagyságú; fölül *egyszínű* sötét zöldes szürkebarna; alul világosabb, a has közepe és a torok fehéres; *utóbbi, szintúgy a nyak előrsze és a begy szürkés foltozású; az alsó farkfedők töve világos rozsdásszürkés, hegyük fehér; a farktollak egyszínűek, mint a hát; csőre szarubarna, az alsó káva töve világosabb; lábai szeny-nyes hússzínűek; szemei barnák.*

Mértéke: H. 14·3—14·7; Sz. 6·9—7·5; F. 5·8—6·1; L. 2—2·2; Cs. 1—1·2. cm.

Inkább keleti madár s legnyugotibb előfordulása, úgy látszik, a Rajna völgye. Gyakori Galicziában, Oroszországban, a Duna mentén. Nyugat-Ázsia egy részében szintén honos. Hazánkban nagy számban él a Dunamenti ligetekben, kivált Pozsonynál, Csallóközben s valószínűleg odább is, mert a Drávafokról is kerültek példányok. A temesmegyei ligetekben és Duna-szigeteken azonban nem találtam. Roppant mennyiségben fészkel a Hanyásban s az égererdős részleteknek jellemző madara itt. Fészkelve találtam a pozsonymegyei «Soór» mocsárban is. Erdélyben CSATÓ J. szerint a Maros és Sztrigy folyók menti ligetekben költ s egyéb megfelelő helyeken is előkerül. Nem tartózkodik tavakon, réteken, nádban, mert neki mocsaras vagy víz közelében tenyésző, sűrű, sötét csalánokkal, iszalaggal, gazzal benőtt áthatolhatatlan bokrok kellenek, kivált fűz, éger és rekettye. S míg másik két fajtársa csupán a síkságban tanyázik, ő a hegységben is előfordul s itt bizonyos elmocsarasodó patakocskákat szegő, sötét bozótokban, sűrűségekben él. Így találta fészkelve FASZL J. és én is, Sopron hegyeiben a «Kecskepataknál», valamint a Kis-Kárpátokban, a modori hegység «Steinerne Thor» nevű, 600 méternél magasabban fekvő, sűrű vágásának mocsaras részében is. (1886 június 24-én.) Hangja szintén csak pirregés, de *kéttagú*, csendülő s *szerrerszerrrer-szerrrer-szerrrer* vagy *zrezerr-zrezerr-zrezerr* stb. szótagokkal fejezhető ki. Megfigyeléseim nyomán 3½ elsőperczig is pirreg egyhuzamban. *Míg előbbi faj szólásában az i betű uralkodik, ennél az e; amaz egytagúan, ághegyen, ez rendszeren oldalágon* — s a mit említettem már — *kéttagúan trilláz.* Megérkezésének országos középnapja: *ápr. 30—*

május 1. Eletmódja előbbiéhez hasonlít. Fészket igen nehéz megtalálni, mert a ligetek legsűrűbb bokrai közt, magas fű és gaz tövébe a földre vagy majdnem a földre rakja. A fészek építési módja poszátaszerű, külső burka azonban vastagabb, széles fűszálakból, háncsból, mohából, levélkékből való. 4—5 vörnyeges fehér alapszínű tojása rozsdás és vörösbarna pettyekkel, pontokkal, foltocskákkal borított; néha egyes szürkés foltok is akadnak héján.

Tojásmérték: H. 19—21·8; Sz. 14·5—16·5 mm.

Augusztus végén és szeptember elején elvonul. Költözködéskor gabnában, réteken, sűrű kukoricákban, bükkönyökben ezt a fajt még nem láttam. Élő sövényekben, sűrű bokrokban, kertekben azonban találkoztam vele, oly területeken is, a hol különben nem üti fel tanyáját.

Valami nagy gazdasági jelentősége nincsen; kárt nem tesz, mert apró rovarokkal, bogarakkal, férgekkel táplálkozik.

A NÁDI TÜCSÖKMADÁR.

Locustella luscinioides (SAVI) 1824.

[*Sylvia luscinioides* SAVI. — *Salicaria luscinioides* KEYS. & BLAS. — *Threnetria acheta* SCHAUER. — *Potamodus luscinioides* BLANF. — *Acrocephalus luscinioides* NEWT.]

Népies neve: kurrogó madár (Dinnyés).

Jegyei: körülbelül akkora, mint előbbi; tollazatán semmi rajzolat nincsen; fölül rozsdás olajbarna, alul jóval világosabb, az alsó test közepe fehéres, úgy a torok is; csőre szarúbarna, az alsó káva töve világos; szemei barnák; lábai barnás hússzínűek. A cserregő nádi poszátától (*Acroc. streperus*) hosszú alsó farkfedői mindenkor megkülönböztetik. Hasonlít a fülemiléhez is, de farka kerekesebb s nem oly rozsdavörös.

Mértéke: H. 14·5—14·7; Sz. 6·4—6·8; F. 5·5—6; L. 2·05—2·2; Cs. 1·2—1·3 cm.

Helyenként előfordul Közép- és Dél-Európában, így Spanyol-, Francia-, Olaszország, Galicziában, Német-Sziléziában, Dél-Oroszországban stb.; Ázsiában: Transkaspianban, Turkesztánban, Palesztinában; Afrikában: Egyiptomban, Algeriában, Marokkóban s a Szahara egyes oázisain a 32° é. szél. alatt. Északon Németalföldön közönséges; körülbelül Angliában fekszik elterjedésének északi határa. Hazánkban először 1834-ben PETÉNYI Sal. János találta a Rákos-pataknál, 12 évvel SAVI után, ki e madarat 1828-ban Toszkánában fődözte föl; utána ZELEBOR a Drávafokon az 50-es évek-

ben Bellyén gyűjtötte. Erdélyben CSATÓ J. volt az első, ki BUDA A. társaságában 1863-ban Krisenynél és Drassónál s később Nagy-Enyednél, reábukkant. Azonban csak a 80-as években tudtuk meg, hogy e ritkának tartott madár számos tószágunkon igen gyakori, így a Fertőn, Hanyságban, Velencei tavon, Balaton vidékén, a Mezőség tavain, a Drávafokon, a Szerémségben, a pestmegyei tavakon, a temesmegyei ereken és holtágokban, a Duna árterein, a Kolozsvár körül fekvő tócsáknál (városi-, apahidai tó) Torda és Kolozsvár között a Hármás fogadónál huzódó nádasokban stb.

Fajtársaitól eltérőleg a vad, magas, czimeres, tiszta nádságot lakja; csak a «Hanyságban» láttam erdőben is, náddal, fű- és égerfákkal, iszalaggal kevert sűrűségekben. Ez egyedüli esetben, faágakon ugrálva is megfigyelhettem. Hozzánk az országos középnap szerint: *április 7—8-án* érkezik vissza s jelenlétét csakhamar sajátos pirregésével árulja el. A vad, kuszált, törmelékes, hónyomásos nádságokban észrevétlenül felkúszik a nádszálra s félmagasságban vagy a bojtton ülve, rokonainak módjára hallatja *egytagú* trilláját, mely mélyebb mint előbbieké s *u* vagy *ó* hangzik ki belőle, tehát: *bsurrrrrrr* — — —. Hasonlít a Rumkorff-féle szikraindító burrogásához vagy a bugócsiga *bsr* betűkkel módosított bugásához is, de kifejezni alig lehet. Pirregésének leghosszabb időtartama — mint órával kezemben tápasztaltam — 6' 50" percz. Bevezetésül egyes gyengén hallható, vízbugyborékolásra emlékeztető egyhangú hangokat is szokott adni. Félelmét *tík*, *stix*, *pity* éles szótagokkal fejezi ki.* Ha megzavarjuk csodálatos hangversenyét, a sűrű aljzatba menekül. Különös azonban, hogy lövésre — még ha magát a madarat esetleg el is hibáztuk — gyakran azonnal reázendít megint s szólva, kíváncsian kuszik fel a nádszálra. Majd csaknem egész nap, sőt éjjel is pirreg s mondhatom, különösen érinti az embert, mikor a nádasban még éjfél tájt is 20—25 darabot egyszerre hall surrogni. Fészket — főleg májusban — lapos helyeken, nádbuczkák tövébe, szemetes nád-törmelékbe építi. Külsejét tekintve, csakis a kis vizicsibe fészkeivel tévesztethető össze. Majdnem tisztán száraz, szélés nád-, gyékény-, sáslevelekből van rakva, még bélése is abból való, csakhogy a fészkek csészéje szép sima s meglehetősen mély. A madárhoz képest aránytalan nagy s a nádiposzáta fészkektől teljesen elütő, mert soha sincsen nádszálakhoz

* Dr. MADARÁSZ GY. fülemileszerű, dallamos éneket is tulajdonított neki, ami azonban tévedés. (L. i. v. Term. tud. Közl. 1896. 445, 505, 552. l.; U. o. 1897. 319. l. — Ornith. Monatsber. 1896. 153, 174.; 1897. 20, 106. l. — CSATÓ, CZYRK és Dr. ALMÁSY külön is megfigyelték s a pirregésen kívül más hangot nem hallottak. Orn. Közp. Levéltára.

erősítve. Némileg azonban a szakállas ezinege fészkére is emlékeztet, de csak burka, mert előbbinek fészke belül mindig finomabban — leginkább nádbojttal — van kibélelve. 4—5 tojása fehér vagy halvány barnásfehér alapszinen, barnán vagy szürkén pettyezett, különösen a tojás vastagabb részén sűrűbben, sőt koszorúsan.

Tojásmérték: *H.* 17·5—20·6; *Sz.* 14—16 mm.

Julius elején költ másodszor. Szeptember végén elvonul.

Táplálkozása, gazdasági jelentősége előbbiével egyezik.

152. NEM.

GEZE.

HYPOLAIS Brhm. 1828.

Alak szerint az előbbi nemhez hasonlók, csak hogy csőrük nem oldalt összenyomott, hanem laposas, inkább széles, főleg tőben; a fark rövidebb, mint a szárny s nem lépcsőzetes vagy elkerekített, hanem egyenes vagy kissé kivágott; 3—4-ik evező leghosszabb, az első elcsenevészesedett; tollazatukon rajzolat nincsen, alul világosabbak, felül sötétebbek; fészkek igen művésziesen készül; tojásaik lazaczvörös alapon, feketén pontozottak; kiváló énekesek s más madárhangokat utánoznak; nem mocsárban, hanem fakoronákban élnek.

A GEZE.

Hypolais hypolais (L.) 1758.

[*Motacilla hypolais* L. — *Sylvia hypolais* BECHST. — *Hypolais icterina* (VIEILL.) — GERBE. — *Hyp. alticeps*, *media* BRHM. — *Ficedula hypolais* KEYS. & BLAS. — *Hyp. salicaria* Br. — *Hypolais philomela* REICHW.]

Jegyei: kerti poszátanagyságú; első evezője rövidebb, mint a nagy evezők fedőtollai, a 3-ik evező leghosszabb, a 2-ik evező hosszúságra a 4. és 5-ik között áll; fölül olajzöldes szürke, alul halaványsárga; a szárny és fark barnás, világosabb tollszegésekkel; a szemöldöksávoly halavány zöldessárga; csőre szarúbarna, az alsó káva töfele sárgás; lábai barnászürkék, talpuk sárgás; szemei barnák. A nádi poszátaktól halaványsárga (bizonyos kénszínűbe, zöldesbe játszó), alsó teste s zöldes háta — mely még a mocsári poszáta felső részeinél is mindig élénkebb — a következő nemhez tartozó fajoktól pedig nagysága különbözteti meg.

Mértéke: *H.* 13·2—13·7; *Sz.* 6·5—7·7; *F.* 5—5·5; *L.* 2—2·1; *Cs.* 1·3—1·42 cm.

Közép-Európában honos. Angliában csak esetlegesen jelenik meg; Franciaországnak csak észak-keleti részét lakja; Belgiumban, Németalföldön, Dániában, Skandinávia déli részeiben közönséges. Nyugot-Európából hiányzik, de északon már a Sarkkör táján is találták; kelet felé Szibéria legnyugatibb részeiben és Lenkoran táján fekszik elterjedésének határa. Vizek mentén fekvő nagyobb kertekben, nedveses erdőkben, ligetekben, berkekben, angol kertekben szeret tartózkodni. Vonuláson azonban kisebb kertekben, fűzfákon, gyümölcsösökben is láthatjuk. Legnagyobb számban a Duna ligeteiben és a «Hanyság» égererdeiben találkoztam vele. Megérkezésének országos középnapja: *május 2.*

Leginkább a magas lombosfák koronájában ugrál, röpköd s mozdulatai, természete részben a nádiposztákra, részben a fűzikékre emlékeztetnek. Nyugtalan, meglehetősen félénk madár, ügyes repülő, a mit akkor tapasztalhatunk, mikor vetélykedő hímek hajszojják egymást. Napos időben igen szorgalmasan énekelnek, rovarásznak, de a fakoronákból nem igen szállnak le s alacsony ágakon, vagy a földön ritkán mutatkoznak. Kíváncsiskodva, fejtollaikat bóbitásan felborzolják s megnyújtott nyakkal kémlelnek. Színezetükkel s hangjukkal is alakoskodnak; a zöldes madár szinte összefoly a friss, világos zöld lomb színezetével — s az új hajtások, világos levelű fanemek védelmező tulajdonságát jól tudják — valamint más madárhangok utánzásával is csalódásba ejti az embert. Éneke csengő, dallamos, roppant változatos, mert valóságos művész más madárhangok elsajátításában. A környezetében előforduló fajok szólásait, mintegy saját énekébe olvasztja, s hallottam tőle még az aranymálinkó flótázását is. Mindig jellemzők azonban énekében bizonyos *deder-huit, deder-huit* vagy *hed-hede-hede hed-huí* szótagok, rikácsoló, kacagásszerű részek és olyforma változatok, mintha úgy *szívná* a hangokat. Május végén és június elején kotlik. Fészket ritkán embermagasságban, rendszeren jóval följebb, 3—5 méternyire a földtől, bokrokba, fákra, ágvillába rakja. Alakra és takaros építési módjában hasonlít a nádiposzták fészkeihez, csak hogy többféle anyagból készül; burka mindig fehéres, mert pókhálókka, nyirfa kéreggel, faháncseszal, barkával, belől pedig szőrszálakkal, finom fűszálakkal és tollacskákkal van szép simára kirakva.

* Az eddig ismert vonulási adatokat kritikailag rostálva és saját tapasztalásaim alapján is, május első felében van fővonulásban; a *márcziusi*, úgy április első feléből való érkezési adatok figyelembe nem vehetők; azok *Phylloscopus*ra — a fűzikék valamelyik fajára — vonatkoznak.

Csészeje meglehetősen mély, szádja pedig kissé szűkebbre van szöve, mint középrésze. 4—5, ritkán 6 tojást tojik, melyek halványrózsás vagy halvány lazacszínű alapon, feketés vagy vörösesfekete pontokkal borítottak.

Tojásmérték: H. 17·5—19; Sz. 13·7—14·3 mm.

Úgy látszik, évenként csak egyszer költ. Augusztus végén be látogatnak olyan kisebb kertekbe s általában olyan helyekre, a hol bogyós gyümölcsökből torkoskodhatnak, noha máskor itt nem tartózkodnak. Kivált a málnát, bodzabogyót szereti. Egyébként rovarokkal, hernyókkal, bábokkal, álcákkal, pókokkal, légyfélékkel él s mivel a fák lombozata közt, a vékonyabb ágak sűrűjében szeret bujkálni, a hol igen sok káros rovar, hernyó tanyázik, nemkülönben mivel kiválóan étkes madár, sok hasznot tesz a kertekben, gyümölcsfákon, erdőségekben. Énekével pedig a szó szoros értelmében betölti a vidéket s egymaga 5—6 más jó énekest pótol, mert hiszen a különféle fajok hangjait utánozza. Kiméletet, gondozást várhat tehát csak tőlünk.

153. NEM.

FÜZIKE.

PHYLLOSCOPUS Boie. 1826.

Kicsiny, gyenge, karesú termetű madárcák. Főszínük zöldes, sárgás, többnyire rajzolat nélkül, csak szemsávolyuk — a külföldieknek néha szárnycsikjuk is — van. A csőr hegye kissé oldalt összenyomott, töve azonban lapított, de nem széles; az 1-ső evező jóval rövidebb, mint a 2-iknak fele, néha még a nagy evezők fedőtollai is hosszabbak nálánál. Az egyes fajok megkülönböztetésénél a szárnyalak, az evezők viszonylagos hossza fontos. A fark gyengén kivágott. Lábak gyengék, finomak. Leginkább a fák koronáiban tartózkodnak s itt azt a szerepet játsszák, a mit a poszáták a bokrokban. Fészköket azonban a földre vagy alacsony bozótba rakják s a kemencealakúan építik; tojásaik fehér alapon, vörösbarnán, finoman pettyezetttek s czinege tojásokhoz hasonlítanak.



$\frac{2}{3}$

CSICSÖRKE

SERINUS SERINUS (L)

SISEGŐ FÜZIKE

PHYLLOSCOPUS SIBILLATOR (BECHST)



A SISEGŐ FÜZIKE.

Phylloscopus sibilatrix (BECHST.) 1795.

XXXV. tábla.

[*Motacilla sibilatrix* BECHST. — *Sylvia sylvicola* MONT. — *Sylvia sibilatrix* BECHST. — *Ficedula sibilatrix* KOCH. — *Sylvicola sibilatrix* EYT. — *Phyllopneuste sibilatrix* BRHM. — *Phylloscopus sibilatrix* BLYTH. — *Phyllopneuste sylvicola* BREHM.]

Jegyei: majd csaknem akkora, mint a kis poszáta, a füzékeink közt legnagyobb; színezete is legélénkebb, legtisztább; az első — elköresosult — evező rövidebb, mint a nagy evezők fedői, a 2-ik evező hosszabb az 5-iknél; fölül zöld, a tollak töve — a mi azonban nem látszik — világos hamuszürke; a szemsávoly zöldessárga; alsó test fehér, a torok, a nyak elülső része és a begy sárgás árnyalattal; alsó szárnyfedők sárgák; a szárny és fark sötét szürkésbarna, világoszöldes, sárgászöldes tollszegélyekkel; csőr barna, az alsó káva töve világos; lábai világosbarnás hússzínűek; szemei barnák.

Mértéke: *H.* 11·9—12·1; *Sz.* 7·5—7·8; *F.* 4·9—5·2; *L.* 1·68—1·78; *Cs.* 1·1—1·25 cm.

Európában, a sarki tájakat s némely más tartományokat kivéve, mindennütt, hol dús lomboszatú erdőket talál, síkságban és a középhegységben egyaránt előfordul. Norvégiában, Svédországban szórványosan található, Spanyolországból még nincsen feljegyezve. Kelet felé Kazánig, Lenkoranig terjed. Egyes párok északkeleti Afrikában is fészkelnek. Hazánkban közönséges, kivált bükkerdőkben, tölgyesekben, öregebb fenyőerdőkben, (de nem szürkös fenyőerdőben), ligetekben, angol kertekben. Nem annyira a koronák, mint a középső ágak közt éli világát, noha szereti a magasabb fákat is, főleg ha alattuk fiatalabbak, bokrozatok, áfonya és hanga sűrűségek vannak. Az országos középnap: *április 21-re* mondja tavaszi megérkezését.* Ő jön a füzikék közt legutolsónak, akkor, mikor a lombosfák kezdenek kilevelesedni. Ott, a hol tartózkodik, énekével tereli magára figyelmünket, mely különös trillaszerű s ezüst csengésű: *szipp-szipp-szipp-szippszippszippszippszipprrrrrrrr*. Az első szótagokat tagoltan ejti, azután mindig gyorsabban, úgy hogy a strófa vége egyetlen összefolyó pirregés. Gyakran trillázva, egyik ágról a másikra vagy a közeli fák valamelyik ágára repül.

* Adatainkból a márcziusi dátumokat kihagytam, mert csakis a *Phylloscopus acredula* érkezik abban a hónapban s a megfigyelők tévedése nyilvánvaló.

Hivogató hangja lágy, tiszta *djű, djű, djű* és *hűjd, hűjd*. Május második felében költ. Sűrű füves, bokros helyeken rakja meg igen jól elrejtett fészket, mely félig be van tetőzve s száraz levélkékből, mohából, fűszálakból, szőrökből, barkából készítve; tollakat nem szokott fészke anyagául használni. 5—6 tojása fehér alapszínen, feketés biborszínű, apró pontokkal sűrűen borított, csak közbe-közbe akad egy-egy szürkés petty vagy foltocska is.

Tojásmérték: H. 15—16·7; Sz. 11—13 mm.

Augusztus végén és szeptember elején távozik tőlünk s Afrika nyugoti, valamint északkeleti részében tölti a telet.

Apró rovarokkal, hernyókkal, kukacszokkal, légyfélékkel él, melyeket gyakran úgy fogdos, hogy az ágról áldozata után száll, oly formán, mint a légykapók. Habár inkább közömbös rovarokat pusztít, mint károsakat s kiváló gazdasági jelentősége nincsen, mint valóban kedves jelenséget, az erdők élénkítő ártatlan madarát, mindig örömmel üdvözölhetjük. A hegyi területek fenséges bükköseiben járva, gyakran csak az ő vidám trillái lehelnek életet a természet komoly csendességébe.

A FITISZ FÜZIKE.

Phylloscopus trochilus (L.) 1758.

[*Motacilla trochilus* L. — *Sylvia trochilus* Scop. — *Sylvia fitis* BECHST. — *Phyllopneuste trochilus* BREHM. — *Ficedula fitis* KOCH. — *Ficedula trochilus* KEYS. & BLAS. — *Regulus trochilus* FLEMM. — *Phyllopneuste fitis* BREHM.]

Jegyei: kisebb mint előbbi, de valamivel nagyobb a legkisebb füzikénél (Ph. *acredula*), melyhez azonban igen hasonlít, csak hogy lábai valamivel világosabb barnák; szárnyalakja is más, mert a 2-ik (azaz első hosszú) evező hosszúságra az 5-ik és 6-ik közt áll (rendesen csak kevésbé rövidebb az 5-iknél), a 3. és 4-ik a szárny leghosszabb tolla. Színezete nem oly élénk zöldes és sárgás, mint előbbi fajtáé, hanem felül inkább sárgásbarna, olajzöldes árnyalattal, alul nem tiszta fehér (még hasa sem), hanem halvány olajbarnássárgán árnyalt, legerősebben a torkon, előnyakon, a begy és alsó test oldalain, sőt némileg az alsó farkfedőkön is. *Téli tollazatban* a sárgás árnyalat egész tollazatukon uralkodik, tavasszal kevésbé s a *fiatalok*-nál legkevésbé, mert ezek felül inkább barnák, alul szennyes fehérek, a begy táján, főleg oldalain, barnásan árnyaltak, csak a szárnyhajlás és az alsó szárnyfedők sárgásak.

Mértéke: *H.* 11·5—11·9; *Sz.* 6·7—7; *F.* 4·9—5·2; *L.* 1·9—2; *Cs.* 1—1·2 cm.

Szinte egész Európában, sőt Nyugat-Ázsiában is költ, vonuláskor pedig lekerül Dél-Afrikába is. Én Tromsø szigetén a 69°38' é. szél. alatt löttem s mások még a 70° é. szél. alatt is találták. A magas északon a nyiresek fűzbokrokkal kevert részeiben láttam, Közép-Európában inkább a hegyvidéken él, Dél-Európában pedig a hegyek legmagasabb részéig, a fatenyészet határáig fordul elő. Költözködéskor ligetekben, fűzesekben, kertekben — főleg nagyobbakban — sőt nádasokban is (őszszel) néha számos. Hozzánk az országos középnap szerint *április 9—10-én* érkezik meg.* Megfigyeléseim szerint Magyarország középső részein márcziusban soha sem mutatkozik s így ő másodiknak jön a fűzikék közt, vagyis az első akkor tűnnek föl, mikor a csilp-csalp fűzikék már java vonulásban vannak. Leggyakrabban fenyvesekkel és lombos fákkal, kivált nyírfákkal kevert fiatalosokban, hegyoldalokon találtam fészkelve. Fészke hasonlít előbbi faj fészkéhez, csakhogy boltozatosabb s egyes tollakat is használ bélésül. Tojásai — rendszeren 5—7 — sárgásfehér alapon rozsdásan pettyezettek, fröcsesentettek.

Tojásmérték: *H.* 14·5—15; *Sz.* 11·6—12 mm.

A párok — a mi többi fajtársaira is áll — fészkek táját nem igen hagyják el s mindig ott tartózkodnak. A hím folyton itt énekelgeti azt a szerény kis strófáját, melyben az első és utolsó hang magassága között egy ötöd különbség van; szótagokkal így jelezhetném: *dididi-didü dū dū de dei de daj daj*, a kezdet magasabb hangú s szótag szerint sülyed, úgy hogy a vége elhaló, fájdalmas panaszként hallatszik. Középmagas fák lombjai közt keresi rovarokból, apró bogarakból álló táplálékát. Csak hasznot tesz s így jó lélekkel fogadhatjuk, bárhol is találkozunk vele.

A BONELLI FÜZIKÉJE.

Phylloscopus bonelli (VIEILL.) 1819.

[*Sylvia Bonelli* VIEILL. — *S. Nattereri* TEMM. — *S. prasinopyga* LIGHT. — *Phyllopneste montana* BREHM. — *Ph. Bonellii* BP. — *Ficedula Bonelli* KEYS. & BLAS.]

Jegyei: akkora mint előbbi; 2-ik (első nagy) evezőjének hossza leginkább a 6-ikkal egyezik, a 3., 4. és 5-ik evező a szárny hegye; alul

* Adatainkban a sok márcziusból való észlelet bizonyára legtöbb esetben a *kis fűzikére* vonatkozik, melylyel könnyen összetéveszthető.

fehér; felül *halavány szürkebarnás*, némi alig észrevehető zöldes, rozsdás-sárgás árnyalattal; különösen feje és nyakoldalai kopott, elfakult benyomást keltenek; farcsikja valamivel élénkebb sárgászöldes rozsdabarna; *szárny- és farktollainak szegése sokkal élénkebb (zöldessárga), mint a többi füzikéknél, kivéve a sisegő füzikét*; csőre szarubarna, az alsó káva világos; lábai szennyessárgás hússzínűek; szemei barnák.

Mértéke: *H.* 11·3—11·5; *Sz.* 6—6·3; *F.* 4·8—4·9; *L.* 1·7—1·8; *Cs.* 1·05—1·1 cm.

Dél-Európában, a Földközi tengerrel határos részekben honos, de inkább nyugaton — Spanyolországtól Görögorszáig — noha felterjed Svájcba, Ausztriába (Tyrol, Salzburg, Stájerország) is. Leginkább a hegysek sziklás, bokros, déli lejtőin, a hol vörösfenyők vannak, szeret tartózkodni. STETTER Batiznál a Sztrigy folyó mellett 1845 márczius 24-én lőtt volna egyet, ez azonban valószínűleg csilp-csalp füzike volt. Hazánkban csak Nagy-Küküllő megyében fordult eddig elő, hol CZYRK E. Felméren 1889 augusztus 19-én lőtte az elsőt (♀). 1890 április 10-én ugyanő az Olt mellékén Fogarason ejtett el egyet (fiat. ♂), s később augusztusban Margineni vidékén.* Ezek közül a Nemzeti Múzeumba két példány került. Nálunk való fészkeléséről nincs ez ideig biztosabb adatunk.**

A CSILP-CSALP FÜZIKE.

Phylloscopus acredula (L.) 1758.

[*Motacilla acredula* L. — *Phyllopneuste rufa* BREHM. — *Motacilla rufa* GM. — *Sylvia rufa* (nec BODD.) LATH., BECHST. — *S. collybita* VIEILL. — *S. abietina* NILS. — *S. hippolais* LATH. — *Phyllopneuste solitaria* BRHM. — *Phyllopneuste hippolais* (nec L.) MACG. — *Ficedula rufa* KEYS. & BLAS. — *Phylloscopus rufus* KAUP. — *Phyll. collybita* NEWT. — *Trochilus minor* FORST. — *Phylloscopus minor* LILF.]

Népies nevei: csilp-csalp; fűzfamadár.

Jegyei: legkisebb a füzikék közt, valamivel nagyobb, főleg hosszabb az ökörszemnél; 2-ik (első nagy) evezőjének hosszúsága leginkább a 7-ikkel egyezik, többnyire ezzel egyenlő vagy a 6-ik és 7-ik közt áll;*** a 3—4—5-ik evező a szárny leghosszabb tolla; szinezetre a fitiszfüziké-

* Orn. Jahrb. 1891. 206—208.

** Fészkelését (Stájerországból) leírta BL. HANF.: Die Vögel d. Furtteiches und seiner Umgebung. 58—59. l. (Mitth. d. Ver. f. Naturw. in Steiermark.)

*** GÄTKE (Die Vogelwarte Helgoland 295. l.) azt írja, hogy a 2-ik = a 8-ikkal, a mit magyar példányoknál nem tapasztaltam.

hez hasonló, legfőljebb kissé barnább árnyalatú és sötétebb barna lábú (lövötteknél csakhamar feketésbarnává, ellenben a fitiszfűzikénél sötétbarnává válik a láb színezete).

Mértéke: *H.* 11·2—11·5; *Sz.* 5·6—6·3; *F.* 4·8—5·1; *L.* 1·8—2; *Cs.* 0·95—1·05 cm.*

Egész Európában, még a Sarkkörön túl is fészkel; itt Tromsø szigetén — 69°38' é. szél. — láttam és lőttem s COLLET szerint a 70°20' é. szél. alatt is került már egy-egy feltévedő példány. Dél-Európában a síkságban nem telepszik meg, inkább a hegyekben él. Kelet felé Permig terjed. Nemsokára az erdei szalonkák megérkezése után, vagy azok java vonulásának idejében jelenik meg nálunk, az országos középnap szerint: *márczius 28—29-én.* Ott, a hol előfordul, csakhamar észrevehetjük, ha szavát ismerjük, melyet szorgalmasan hallat. A *csilp-csalp* vagy *czilp-czalp* két szótag ismétléséből áll egész dalolgatása, melyet néha halkabban ejtett *trüp, trüp, trüp, trüp* vezet be vagy követ. Hivogatója *hiüd, viüd, hiüd.* A madárka eközben folyton a fák koronájában bujkál s kezdetben kivált a fűzekben, fenyőkön, mert a többen még csak a rügyek fakadnak. Természetében valami czinegeszerű egyesül a poszátaival, királykáival; de van egy-két jellemvonása, mely a légykapókra is emlékeztet. Hazánkban körülbelül ugyanazokat a területeket lakja, mint a sisegő fűzike, noha inkább sűrű alju s szakadozottabb, tisztásos erdők kedvel; ligetekben, nagyobb kertekben szintén gyakori s úgy a hegyekben, mint a síkságon tanyát üt. Inkább a fasudarakban, a magasabb ágak és lombok közt él, mint a többi rokona, noha vonuláson fenyvesek, bokrok, élő sövények aljában is keresgél s — valószínűleg azért, mert élelmét ez időben itt találja — a földszíne közelében marad. Fészket csak ritkán rakja pár arasznyi magasan, sűrű bokrok közé, többnyire a földön van az, hangafű, áfonya, szederindák, tuskék, gazok, csalánok

* PLESKE oroszországi példányokról vett mértékei szerint úgy látszik, hogy kelet felé e faj csőre, farka és csüdje hosszabbodik, a tollazat színe pedig — főleg alul — halványodik. Ezért Dr. C. FLOERICKE (Vers. Avif. Schlesiens 1892. 114. l.) két fajtát különböztet meg: a kisebb, sötétebb nyugotit (*Phyll. acredula occidentalis*) és az említett keletit (*Phyll. acredula pleskei*). A fűzikék nehezen különböztethető és kevésbé ismert alakjainak tanulmányozása igen kíváncsi lévén, felhívom rájuk a figyelmet s különösen arra is, hogy esetleg költőzködés szakában ritka északi és ázsiai fajok is kerülhetnek elő nálunk, mint tényleg Helgolandon, sőt másutt Közép-Európában is kerültek már. (*Phyll. tristis, fuscatus, borealis, superciliosus, proregulus, viridanus, nitidus, coronatus.*) Végre megfigyelésre ajánlom a nálunk szintén előkerülhető *Phyll. sylvestris* MEISN. alakot, mely énekében is — a fitisz- és csilp-csalp fűzike (*Phyll. trochilus* és *acredula*) sajátosságait egyesíti magában s valószínűleg e kettőnek korecsa, mely azonban lehetséges, hogy szaporodásra képes s külön jellegét állandóan megtartja.

bokrozatos helyein. Belsejét mindig tollakkal rakosgatja ki, hogy 5—7. fehér alapon, feketés aludt vérszínűen nem igen sűrűn pettyezett tojása jó melegen feküdjék.

Tojásmérték: *H.* 14—15·2; *Sz.* 11—12 mm.

Április végén először, júniusban másodszor költ. Szeptember végén és október közepén bucsuzik tőlünk. Javarészek már a Földközi-tenger partvidékein és szigetein telel, egyrészek azonban átmegy Afrikába is.

Tápláléka parányi rovarokból, szunyogokból, légyféléből, hernyókból, kukaczból, bábokból kerül ki, melyeket szorgalmasan szedeget le az ágak végeiről, a szélső lombozatról. Éppen mivel vadászterületei ott feküsznek a hol a fákat megrontó rovarélet főfészkei vannak, t. i. az ágak hegyén, nem különben mivel aránylag sokáig s elég nagy számban időzik nálunk s ezalatt — mert falánk is — kiváló serényen tisztogatja a kártékony rovarokat: erdőkben, kertekben nagyon hasznos madár, s parányiságát aránytalanul felülmulja gazdasági jelentősége.

B. ALCSALÁD.

RIGÓK.

TURDINAE.

Az öregek csüdje elől nem vértlapokból, hanem egyetlen tagolatlan, szarulemezből áll. Évente csak egyszer — ősszel — vedlenek s a fiatalok tollazata foltos rajzolatú. Míg a füzikék a lombok közt a fakoronákban, a poszáták a bokrokban, a nádi poszáták a mocsárban, nádban működnek, addig a rigók ugyanazt a szerepet kiválólag a földön játsszák az erdőaljban, kertekben. Bogyókkal, rovarokkal, gilisztákkal, csigákkal, álcákkal, hernyókkal táplálkoznak.

154. NEM:

RIGÓ.

TURDUS L. 1758.

Általában nagyobb, erősebb madarak, mint pl. a poszáták s az általánosan ismert énekes rigó magában egyesíti e nem jellemző jegyeit. Csőrük meglehetősen erős, orma végig hajlott; a tipikus fajoknál a 2-ik

evező kevéssel rövidebb, mint a 3-ik vagy a 3. és 4-ik, melyek a szárny leghosszabb tollai, az első evező pedig rövidebb mind a nagy evezők fedői. A fark rövidebb a szárnynál vagy azzal egyforma hosszúságú, egyenes végű vagy kissé elkerekített. Némely fajok sötét színűek, rajzolat nélkül, vagy rajzolattal; másoknak alsó testét pettyezés, foltozás jellemzi. Szárnyuk alsó részén azonban soha sincs fehér csík. Erdőkben tartózkodnak, erős, tömött fészkeket építenek (van köztük faj, mely fészke belsejét sárral tapasztja), kékes vagy kékeszöldes alapszínű, feketén, sötét- és vörösbarnán foltozott tojasokat tojnak.

AZ ÖRVÖS RIGÓ.

Turdus torquatus L. 1758.

[*Sylvia torquata* SAVI. — *Copsichus torquatus* KAUP. — *Merula torquata* BOIE. *Merula collaris* BRUM.]

Jegyei: valamivel erősebb, mint a fekete rigó; az öregek alapszíne kormos barnásfekete, begyükön széles sarlóalakú fehér folttal, felső testök tollai szürkésfehéren szegettek, alsó testök — főleg a mellen, hason és a fark alsó fedőin — valamivel szélesebb és fehérebb tollszegélyekkel pikkelyesen rajzolt; a szárnytollak külső széle szintén fehéres szegélyű; a fark egyszínű kormos fekete, csak a szélső tollak hegyén látszik némi fehér szegély; csőre sárga, csak hegye és a felső káva töve barnásan árnyalt; lábai sötétbarnák úgy szemei is. A *tojó* barnább, mint a hím, a fehér örvyszerű begyfolt szennyes fehér s egyes barnás tollszegélyekkel tarkázott. A *fiatalok* csőre feketésbarna, később részben sárgás; fehér begyfoltjuk nincsen; felül sötét barnák, világosabb tollszegélyekkel, a hát elején, vállon, szárnyfedőkön sárgás rozsdásfehér foltokkal; szemöldök-sávolyuk rozsdássárgás; alsó testök ugyanily színű, a mell feketés háromszögletű foltokkal és haránt vonalakkal sűrűn behintett.

Nálunk a tipikus példányok csak költözködéskor mutatkoznak s a Kárpátokban fészkelők a *déli örvös rigó* — *Turdus torquatus alpestris* BRHM. 1831 — fajtához tartoznak, mely abban különbözik az északiaktól, hogy hasának és alsó farkfedőinek *feketés tollai nemcsak fehéresen szegettek, hanem közepükön ugyanily színűen foltosak is.*

Mértéke: *H.* 25·3—25·6; *Sz.* 13·5—14·3; *F.* 9·7—10·4; *L.* 3—3·2; *Cs.* 2—2·2 cm.

A tipikus példányok Észak-Európa hegyi erdőiben költenek; Közép- és Dél-Európának magas hegységeiben pedig az utóbbi fajta tanyázik.

Nálunk is csak ez telepszik meg s a Kárpátokban fordul elő. Ősszel és tavasszal — átvonulóban — azonban az északi példányok is mutatkoznak nálunk, gyakran a fenyőrigó társaságában. A mi örvös rigóink márczius végén, vagy április elején — más rigófajokkal, vagy saját fajtársaikkal — kisebb vagy nagyobb társaságokban érkeznek fészkelő helyeikre, a fenyőöv magasabb részeibe, sőt azontul is a henyefenyő világába.

Legalacsonyabban a Kis-Kárpátokban — kb. 450 méter magasan — Modor város erdejében, a «Rothe» nevű vágásban találtam fészkelve.

Fészket többnyire magasan, néha azonban csak annyira építi a föld színétől, hogy kézzel elérhető. DANFORD a Retyezáton 5—13 méter magasan találta fenyőfákon fészkelve s megjegyzi, hogy április 25-én tojásait szedte, noha még előbb is tojik. A fészek magas állása azért is figyelemre méltó, mert Északon, a tipikus példányok, csak alacsonyan szokták rakni otthonukat. Május végén másodszor költ. Fészke és tojásai nem igen különböznek a fekete rigóétól, a mint természete, mozdulatai is arra emlékeztetnek.

Tojásmérték: H. 27·5—33; Sz. 20—22 mm.

A hím már kora hajnalban, valami fenyő sudarán ülve, reá zendít dalára s az első madár, mely a havasok ormain a napfakadást üdvözli. Énekében bizonyos *hrüpp*, *hrüpp*, *hürüpp* szótagok jellemzők. Körülbelül ugyanazt eszi, mint a fekete rigó; kárt nem tesz. A fenyőrigók csapataiba elegyedve ő is gyakran a törvetők prédájaként piacra kerül.

A FEKETE RIGÓ.

Turdus merula L. 1758.

[*Merula vulgaris* SELBY. — *Sylvia merula* SAVI. — *Merula truncorum*, *pinetorum*, *major* BRHM. — *Merula merula* BOIE.]

Jegyei: az öreg hím egészen fekete, csőre és szemhéja narancs-sárga, lábai feketék, szemei barnák. A tojó felül feketebarna, pofái sötétbarnák világosabb szárfoltokkal; álla szürkésfehér; melle rozsdás gesztenyebarna, sötétebb kerek foltocskákkal. A fiatalok rozsdásbarnák, a torkon sötétebb pettyezéssel; nagy szárnyfedőik csokoládébarnák; a nagy evezők feketebarnák; a mell alapszíne halvány rozsdás, sötétebb tollszegésekkel tarkítva; az alsó farkfedők feketék, rozsdás pettyekkel; csőrük feketés, később mindinkább barnul és sárgul; lábaik barnák s később sötétednek meg. (L. I. köt. X. tábla.)

Mértéke: *H.* 21·7—26·6; *Sz.* 12·7—13·5; *F.* 8·9—10·2; *L.* 3·2—3·8; *Cs.* 2—2·3 cm.

Észak-Oroszország kivételével egész Európában, Skandináviában a Sarkkörig, kelet felé majd csaknem Turkesztánig közönséges. Turkesztánban, Afghanisztánban, Kashmirban egy nagyobb fajtája — *Turdus merula major* — helyettesíti. Északnyugoti Afrikában, Algírban, Tuniszbán úgy a Kanári-szigeteken, Azorokon, Madeirán szintén fészkel. Hogy nálunk is minden alkalmas helyen előfordul, azt közismertsége bizonyítja. Legszívesebben sűrűségekkel bővelkedő erdőket, kerteket, bokros partú mély utakat, vágásokat választ tartózkodási helyekül. Ősszel és télen, mikor az élelemszüke kényszeríti, kisebb-nagyobb kóborlásokra indul, ellátogat a házi kertekbe, a hegyekben fészkelők mélyebb fekvésű pontokra huzódnak le, sőt ha bogyótermés nem volt a vidéken, messzebb is elrándulnak, oda, a hol táplálékot bőven találnak. Így hát részben állandók, részben helyetváltoztatók.

Szemes, vigyázó madár létére a szajkóval együtt, azt a szerepet játsza az erdőben, a melyet a bibicz a rétségeken betölt; mert valóságos őre a többi madaraknak. A legkisebb gyanút, ellenség közeledtét, éber figyelme azonnal észreveszi s éles *tix, tix, tix* hanggal, nemkülönben szóval ki nem fejezhető lármás csacsogással jelzi, a mi az ő nyelvén annyit tesz: «Vigyázzatok». Es a többi szárnyas csak úgy megérti őt, mint akár mi, kik e riasztó hangját ismerjük. FÜRGE, eleven lénye ilyenkor az izgatottságba csap át, nyugtalankodásával, folytonos lármájával a közelben tartózkodó társait is megszólaltatja s ha sok rigó van a környéken, olyan zenebonát csapnak, hogy szinte kellemetlen. Ezt különösen szalonkales alkalmával tapasztalhatjuk, mikor a vágás egyik tisztán elállunk. Az éjjeli tanyájukat elfoglaló rigók közül csak egy is vegye észre közellétünket, azonnal elrikkantja magát, nagy neszszel surrantgat ide-oda a bokrok közt, nem tetszését folyton kifejezve, mire a többiek is felelgetnek, megriadnak s olyan lármát csapnak, hogy a pisszentő szalonka hangját is alig hallhatjuk. Jó ideig tart a feleselgetés s csak teljes besötétedéssel áll helyre a nyugalom. Pitymalatkor nem igen halljuk rikkantásukat, a mire ez a ropogós módás is czéloz:

«Répa, retek, mogyoró, korán reggel ritkán rikkant a rigó.»

A hímek hajnalban és alkonyat felé legszorgalmasabban énekelnek. Valami bokor vagy fa tetejéből hangzik le daluk, mely nemcsak mint tavaszhirdető szózat — mert többnyire már akkor felzendül, mikor az erdő többi énekesei még nem érkeztek vissza téli tanyájukból — hanem mint

igazán dallamos, flótázó, merengő, búsongó, bizonyos tekintetben hymnuszszerűen ünnepélyes ének érzelmeinkre hat. Nem oly változatos ugyan, mint az énekes rigó éneke, de egyszerűségében, tiszta hangjaival szintoly megkapó. Csak mikor énekel száll magasabb ágra, különben a földön, a sűrűben nagy ügyesen futkos, ugrál vagy alacsonyabb fák, bokrokra száll. Repte gyors, szinte nyilaló, kivált mikor kivágódik a cserjésből, hogy rövid távolságra ismét belemeneküljön, vagy mikor tisztásokon szinte átveti magát. A hol nincs mitől tartania, ott eredeti félénkségéből enged, sőt az emberhez, házak közé szokik; így látjuk őt azokban a nyilvános sétatereken, kertekben, majd csaknem lábunk alatt keresgélni s hozzánk félelem nélkül közelíteni, a hol teljes védelmet élvez, mint pl. Bécsben, Grácban. Nálunk ugyan még ennyire nem szelidült meg s inkább óvatos, vadabb s nem igen száll elénk, ha pl. valamely nyilvános sétahelyen padra ereszkedve pihenünk, hogy morzsalékot kolduljon tőlünk. Márczius végén és április elején költ. Fészket (L. I. köt. 39. kép), melynek burka gyökerekből, száraz szálakból, levelekből, mohából, ágacskákból készül, belseje pedig simára sárral, agyaggal van kitapasztva, hol a földön, fatuskók korhadt üregeiken, gyökérgöresök, rózserakások közt, hol 1—2 méter magasan sűrű bokrokban, fákban találjuk. 3—6 tojást tojik, melyek kékeszöldes alapszínűek s agyagbarnán, rozsdavörösen elmosódott vagy élesebb foltozásuak.

Tojásmérték: H. 25—32; Sz. 19—24 mm.

A tojó egymaga üli fészekalját s 15—16 nap alatt fakasztja meg. A szerint a mint az idő futja, évenként kétszer vagy háromszor költ.

Tápláléka nyáron főleg hernyókból, kukaczkából, hangyatojásból, gilisztákból, pondrókból, rovarokból, csigákból, ősz felé és télen különféle bogyókból áll. A fák, bokrok alján működik; felkutatja a száraz rothadó levelek alját, hogy az itt kifejlődő káros rovarokat, hernyókat, gilisztákat tizedelje. Néha kiszáll a tisztásokra, utakra is ugyancsak apró csigákat, rovarokat keresgélni. A mikor azután a különféle bogyók érni kezdenek, mohón falatozza azokat, nevezetesen: a cseresznyét, kökényt, szőlőt, fagyalt, galagonyát, vörös berkenyét, madárcseresznyét, vörös somot stb. Gazdasági jelentősége úgy az erdőben, mint nagyobb kertekben igen hasznos, mert nagy mennyiségű — emberi szempontból — káros állatot pusztít el, a különféle bogyóknak pedig csak husát emészt meg, magvait ellenben mindenfelé elszórja, elhurcolja s ezek — gyomornedvének behatása folytán — gyorsabban csírázván, valóságos terjesztője, ingyen ültetője a cserjéknek. Szőlőkben, esetleg cseresznyefákban is, — a mit azonban magam nem tapasztaltam még, — határozottan kárt tesz, de csak

olyan helyeken, a hol a szőlők erdőkkel, vágásokkal, kertekkel határosak; mert külön kirándulásokat oly szőlőterületekre, a hol nem szokott különben tartózkodni, nem igen kockáztat. Ezenkívül csapatban sem jár s ha valahol reá is kap a szüretre, hát elriasztható. Nem régiben — s tekintélyes szakemberek is — azzal a nagy bűnnel vádolták, hogy apró, tehetetlen madárfiókákat öldös és rabol, úgy annyira, hogy tartózkodási helye tájáról a gyengébb énekes madarakat egészen kiszorítja. Tény az, hogy olyan kisebb, szűkebb helyeken, hol a rigókat hűseledelhez szoktatta az emberi gondoskodás s a hol a kultúra a rigónak tulajdonképpen meg nem felelő területet alkotott, s ételmet is nem annyira a természet, mint az emberek nyújtanak neki — de a hová éppen mert terített asztal reménye csábítja, mintegy alkalmazkodott, — előfordult, hogy a rigók, nyilván mikor elfelejtették őket etetni, tehát éheztek, esetleg a közelben fészkelő kis madarak fiókáit falták föl. Hogy ez kivételes eset, sőt csak egyes rossz indulatúak vétke, nem szorul bizonyításra. Köztük is akad selejtes, alávaló, mint akár az emberek közt; de bizonyos, hogy rendes körülmények, a természetes életviszonyok közt maradt példányokról nem mondható ez.

A NAUMANN RIGÓJA.

Turdus naumanni TEMM. 1825.

Jegyei: valamivel kisebb mint előbbi; fejteteje sötétbarna, szürkés tollszegélyekkel; háta és válla rozsdásbarna, elmosódott barnásszürke tollszegélyekkel; farcsikja és felső farkfedői rozsdavörösek, utóbbiak barnás árnyalattal; szemöldöksávolya, álla és torka rozsdávöröses fehér; fültája és a torok oldalain lenyomuló foltozás sötétbarna; a begy, a mell eleje és az alsó szárnyfedők rozsdavörösek, fehéresbe fakuló tollszegélyekkel; alsó testének egyéb részei fehéresek, az oldalakon és alsó farkfedőkön szívalakú, rozsdavörös szárfoltokkal; az evezők sötétbarnák, belső felükön rozsdasárgán szegve; a nagy szárnyfedők széles rozsdavörös szegélylyel; a fark élénk rozsdavörös, a középső két toll azonban barna s a többinek külső fele is ily színű; csőre szarubarna, az alsó káva töfele sárga; lábai barnák; szemei sötétbarnák. A *tojó* nem ily élénk, inkább kopottas.

Mértéke: *H.* 24·2—25·8; *Sz.* 13·5; *F.* 9·4; *L.* 3·2; *Cs.* 2·8 cm.

Közép- és Kelet-Ázsiában honos, így Khinában gyakori. Európába költözködéskor néha ellátogat s hazánkban is egyszer előkerült, mely

hím példányt JÁNY P. szerezte meg a Nemzeti Múzeumnak. Hol és mikor lőtték vagy fogták? közelebbi adatok híjján nem mondhatjuk meg.

A FENYŐRIGÓ.

Turdus pilaris L. 1758.

[*Sylvia pilaris* SAVI. — *Turdus juniperorum* BRUM.]

Népies nevei: fenyves; fenyvesmadár; fenyvesrigó.

Jegyei: körülbelül akkora, mint a fekete rigó; szemöldöksávolya fehéres; fejteteje (fekete nyílhegyalakú foltozással) és a nyak hátulja, valamint a hát alsó része és a faresík hamuszürkék; háta közepe, úgy a szárnyfedők gesztenyebarnák, némi szürkés tollszegésekkel; alsó szárnyfedők fehérek; álla, torka, begye és a mell oldalai, rozsdássárga alapszínen feketén foltosak, a begyig vonalasan, a begyen cseppalakúan, az oldalakon szívalakúan; a nagy evezők barnásfeketék, külső szélők világoszürkés szegéssel, a kisebb evezők külső fele rozsdabarnás; a fark barnásfekete, a szélső toll külső fele és hegye szürkés szegélyű, mely főleg alulról nézve világosabb; csőre sárga, csak hegye feketésbarna; lábai feketésbarnák; szemei vörösesbarnák. A *tojó* hasonlít a hínéhez, csak hogy kevésbé élénk színű, főleg a begy oldalainak alapszíne nem oly szép rozsdasárga, lábai valamivel világosabbak.

Mértéke: H. 25—26; Sz. 14·2—15·8; F. 10—11·5; L. 3·3—4; Cs. 1·8—2·05 cm.

Észak-Európában és Ázsiában fészkel s a fatenyészet az ő elterjedésének is határa. Németország egyes vidékein szintén találták fészkelve, sőt szórványosan Csehországban, Galicziában is — ezek nyári tartózkodásának legdélibb pontjai. ALTUM ugyan egy Magyarországból származó nyolcz napos fiókát említ,* A. KOTZ báró pedig megjegyzi,** hogy 1879 június 29-én a Schuller hegységben, Brassó vidékén, a Christian mare-n 2000 méter magasan két darabot lőtt, a mi e faj ottan való fészkelését erősítené; a magyar ornithologiai irodalomban azonban nem találtam egyetlen egy adatot sem, mely itt fészkelő fenyőrigóról megemlékeznék; s valamint én sem találtam e madarat nyárszakán hazánkban, úgy ornithologus barátaim sem találkoztak vele. Hozzánk októberben érkeznek meg az északról jövő fenyőrigó seregek s úgyszólván egész

* Forstzoologie, 266. 267. l.

** Mith. d. orn. Ver. in Wien 1887. 17—20. l.

télen át, április közepéig itt maradnak. Igaz ugyan, hogy a legszigorúbb hónapokban, kemény időben, egy részök még délebbre huzódik, viszont máskor meg általában kis számban mutatkoznak, még az északi megyékben is, mint pl. 1888/89-ben.* Legtöbb novemberben, deczember elején, azután meg márcziusban látható. Némely évben április közepe után is akadnak egyes vonuló csapatok, a késlekedők. Nálunk való tartózkodásuk



Fenyőrigó (*Turdus pilaris* L.)

dásuk alatt majdnem mindig kisebb-nagyobb csapatban járnak, habár egyeseket is rebbentettem már föl, pl. Dinnyésen a tópart nádas széléből. Különösen azokat a területeket látogatják, hol boróka bőven terem, mert ennek bogyóit kiválóan szeretik s míg csak tehetik, belőle élnek. Később

* Az 1888/89-ki télre vonatkozólag E. v. MIDDENDORF (Schwalbe 1889. 528. l.) írja, hogy Livlandban és a Keleti tenger mentén fekvő orosz provinciákban feltűnő enyhe lévén s a boróka, vörös berkenye bogyói bő termést adván a fenyő rigók s más északi költözők nem vonultak el innét, legföljebb — miután a bogyókat megették s februárban havazott — Észak-Németországba s valamivel délebbre is huzódtak.

egyéb bogyókat is esznek, kivált tavasz felé s a mikor már ezeket is elfogyasztották, egyes fákkal, bokrokkal beültetett rétekre járnak s kukaczkokat, gilisztákat, rovarokat keresnek. Rendkívül óvatos vad madarak s ritkán várnak be lőtávolig; hanem a mint egyik szárnyra kap, az egész csapat követi őt, hangos *sásásák*, *sa-sasak* szólással, a mely szótagokon kívül bizonyos vékonyabb *kszúj-kvúj*, *krúj* forma hivatást is hallhatunk. Felriasztás után többnyire valami kiemelkedő, magas fasudárra telepsznek s mikor a környék ismét biztos, újabb lakmározásra lebozsájtkoznak. A társas élet annyira ki van bennök fejlődve, hogy fészkeiket is gyakran telepesen rakják meg hazájukban s a meglövötteknél többször tapasztaltam, hogy végső erejüket összeszedve a csapattal repültek s csak messzebb, de akkor hirtelenül holtan buktak le. Norvégiában, hol Tromsö szigetén figyeltem meg fészkelésöket, majd csaknem annyira házi madár, mint nálunk a veréb. A nyiresekben közvetlen a házak mellett és a kertekben mindenütt voltak fészkei s bizalmasan, nyíltan végezte családalapítását, fiókái nevelését. Még egy deszkapalánk tetején is, járt út mellett láttam fészket, akár csak egy kalapot tettek volna oda, mely annyira feltűnő volt, hogy lehetetlen volt észre nem venni s bizonyára minden járóelőnek azonnal szemébe tűnt. Hát bizony itt nem bántják őt, hanem örülnek neki, mint mi a kertünkben költő fülemilének. Jámbor, szinte szelid madár ő e tájon, a mit róla nálunk való vendégeskedése alatt éppen csak kivételesen mondhatunk, legföljebb akkor, mikor éhség, zord idő nagyon is reája jár. De van is oka bőrért féltetni! Hiszen ezereken fogdossák őt mindenütt, hol beköszöntenek s egyes vidékeken valóságos keresetforrása a népnek a fenyőrigó-fogás. Az északi megyék tótjai majd úgy lesik a «zvičelakokat», mint az alföldi gazda az aratást s ha váravárt madaraik kitalálnak maradni, bizony szűk napok szakadnak konyhájukra, nem lévén kereset. Vas- és Sopron megyékben szintén nagy divatja van a fenyvesfogásnak, így az Őrségben s Pulya táján. A tótok lószőr hurkokkal szokták megkeríteni, utóbbi helyeken a törvetés mellett a lépvessző is divik s Pulyán láttam azt a fogásmódot, mely bizonyos biológiai érzékre vall. Itt ugyanis az alacsony borókával és nyirrel kevert vágásokban, a hol kiemelkedő vén fák nincsenek, gerendákból magas állványt készítenek, mely hasonlít a tűzoltók gyakorlataira való közkeletű deszkatornyokhoz, csak hogy azok pusztá vázát képzeljük, bedeszkázás nélkül. Ennek tetejébe néhány fácskát, bokrot kötnek fel s ezeket tele rakják lépvesszővel. Jól tudják ugyanis, hogy a fenyvesek lakmározás közben felriasztva vagy egyébként is bizonyos időközökben, mindig a közeli legmagasabb fákra szállnak — tehát itt, mert

más nincsen, a magasba tűzött lépvesszős ágakra. Így azután egyszerre 15—20 madár is rajt veszt s a madarász hamarosan összeszedheti zsákmányát. A madarakat négyenként, egy orrlyukaikon áthuzott evezőtollukkal kötik csomagba s hátravaló kosárban viszik vásárra, vagy újabban a vasutra, hogy a nagy városok kényes száju közönségének jó pénzért eladják. Egy csomag ára 28—60 krajczár közt váltakozik.

Igaz, hogy a népnek sok helyt jövedelmet nyújt a «fenyvesmadár» s pecsenyéje finom csemege; de mindennek daczára nem vitatható el az a tény, hogy e madár összefogásának korlátlan engedélye ugyanazon elbirálás alá esik, mint akár az olasz madárfogók munkája. Mi panaszkodunk, megbotránkozunk azon, hogy háztájunkat élénkítő költözködő madarainkat délen irgalmatlanul összefogdossák, öldösk és megeszik, pedig tulajdonképpen mi sem vagyunk jobbak. A télén ideérkező fenyvesek, zsezsék százai és ezrei vándorolnak konyhára s elpusztítjuk csekély élvezetért az északi lakosok kedves, kiméletben részesülő szárnyas barátait, melyeknek ott ugyanaz a jelentőségök, mint nálunk a mi kedvenceinknek. Ha a költözködő madarak védelme igazában csak nemzetközileg szabályozható, úgy a fenyőrigónak összefogdosását nem szabad azokban az államokban megtűrni, a hol a telet töltik, vagy legalább is korlátozni kelléne. A réteken nálunk is hasznót tesz, mert nagy csapatokban száll oda, s heteken át pusztítja a különféle kukaczkokat, gilisztákat, pondrókat, csigákat. Az erdőben ugyan valamire való hasznót nálunk nem írhatunk javára, de kárt sem, mert borókabogyó falatozásai közömbös értékűek, sőt esetleg némi jelentőséggel is bírhatnak.

A LÉPRIGÓ.

Turdus viscivorus L. 1758.

[*Turdus major* BRISS. — *Sylvia viscivora* SAVI.]

Népies nevei: kendermagos rigó (Székelyföld); szőke rigó (Szilágy-megye); cserregő rigó.

Jegyei: jóval erősebb, termetesebb mint a fekete rigó s legnagyobb rigófajunk; színezetre az énekes rigóhoz hasonlít, csak hogy az agyagsárgás árnyalat egész alsó testére s alsó farkfedőire is terjed, úgy a barnás-fekete foltozás is az egész alsó testet borítja; a mellen és hason a foltok alakja szélesebb, mint hosszú (az énekes rigónál ellenben hosszukás s nem oly széles); felső testrészei szürkésbe játszó földszínűek (az énekes rigó itt sötétebb); az alsó szárnyfedők fehérek; a felső farkfedők világos

szegéssel; a nagyobb szárnyfedők hegye és külső széle, úgy az evezők is fehéres szürkén szegettek; a szárnyon két keskeny fehéres harántcsík látszik; a farktollak szárai fehérek, a belső tollszegések, úgy a két szélsőnek hegye is fehéresszürke s a legszélsőbb túlnyomólag világosabb, mint a többi; csőre szarubarna, az alsó káva töfele sárgás; lábai sárgásbarnák; szemei sötétbarnák. A *tojó* alul kevésbbé foltos, a mell sárgás árnyalata világosabb.

A *fiatalok* alul sárgábbak, felül alapszínük olajzöldes árnyalatú, a szárnyfedők szegése szélesebb s begyük foltos.

Mértéke: *H.* 26·3—26·8; *Sz.* 15·5—16; *F.* 9·4—11·6; *L.* 3·4—3·7; *Cs.* 1·9—2·06 cm.

Közép- és Észak-Európában honos, a Sarkkörön túl azonban nem igen nyomul fel. Kelet felé Szibériába és a Himalajáig terjed, utóbbi hegységben élők felül valamivel világosabbak (*Turdus viscivorus hodgsoni*). Ősszel és télen Dél-Európában, sőt Észak-Afrikában is elég számos. Nálunk részben állandó, részben helyetváltoztató. Nyáron ugyanis bükkfákkal kevert fenyő erdőkben, melyek tisztásokkal, vágásokkal, rétekkel váltakoznak, kivált hegyes vidékeken szeret tartózkodni. Ősszel lehúzódik a tölgyesekbe, kisebb erdőrészekbe, nagyobb kertekbe s azokat a helyeket látogatja, a hol a fagyöngy (*Viscum album*) bőven élőködik a fákön vagy egyéb bogyók is teremnek. Meglehetősen bizalmatlan madár s ember elől csakhamar kereket old; többnyire csak akkor ismerünk reá, mikor cserregő *kserrrr*, *psrrrr-ratrerr* szavát hallatja. Tavaszi énekét, mely a fekete rigó flótázó, tiszta hangjaihoz hasonlít, magas fasúdarak tetején füttyöli el s néha márczius elején már megélelnéki az erdőt. Fészket ritkán találjuk három méternél alacsonyabban, többnyire 10—14 méter magasan, fenyők tetején, sűrű ágazatok közt. Mohából, ágacsakából, száraz fűszálakból, hangafüből, gyökerecskékből készül s burkolatának középső rétege néha sárral tapasztott, belseje azonban finom szálakkal van kibélelve. 4—5 tojása halvány zöldeskék alapszínű és ibolyásszürke, valamint vörösbarna vagy rozsdásbarna foltokkal és pettyekkel borított, a tojás vastagabb végén sűrűbben.

Tojásmérték: *H.* 27·6—30; *Sz.* 21·5—23 mm.

15—16 napig kotlik. A Kis-Kárpátokban, a hol e madár igen közönséges, a kirepült fiókákat május végén mindenfelé látni. Többnyire a földön tartózkodnak s itt várják be ételthordó szüleiket. Ember közelitésére rövid közökben ugrálnak odább — úgy 10—12 lépésnyire — majd láthatatlanul surranak el a gazos, bokros erdőaljban, akár a guvat, vízicsibe vagy a tücsök madarak (*Locustella naevia* és *fluviatilis*) a buja

növényzetben; miután lábolva menekültek egy darabig, felszállnak valami fára. Másodszor júniusban költ.

Táplálékukat az erdő tisztásain szedegetik; nyáron leginkább a rovarokat, bábokat, kukaczoikat, férgeket, gilisztákat, csigákat, hernyókat pusztítják, ősszel és télen azonban a bogyókat eszik, első sorban a fagyöngyöt. Ennek terjesztését ugyan az erdőgazda rovásukra írja, ez azonban csak keveset von le egyébként kifejtett hasznos működésök értékéből, melyért oltalmunkat érdemlik.

A SZŐLŐRIGÓ.

Turdus iliacus L. 1758.

[*Sylvia iliaca* SAVI. — *Turdus illas* PALL.]

Népies nevei: szőlőrigó (FÖLDI J.); csipegőrigó (u. a.).

Jegyei: kisebb az énekes rigónál s így legkisebb rigónk; szemöldök-sávolya kirívó, fehér s a fültáj fölé a nyakig nyomul; hasonlít a énekes rigóhoz, csak hogy alul — torka és begye is — fehér alapszínű; foltozása hosszúkas, a pofák alján feketés, egyébként barna; az alsó test oldalai és az alsó szárnyfedők *rozsdavörösek*; csőre szarubarna, az alsó káva töfele sárgás; lábai sárgásbarnák; szemei barnák.

Mértéke: *H.* 20·5—21·7; *Sz.* 11·2—12; *F.* 7·2—8; *L.* 2·7—2·8; *Cs.* 1·5—1·7 cm.

A magas Északon tanyázik. Izlandon, Norvégiában s keletfelé Ázsiába nyomulva, a Jeniszei folyamig fészkel, azontúl már igen ritka. Észak felé addig hatol, a míg fatenyészetet talál s így itt-ott a 70° é. szél. fölött is fészkére akadhatni. Tromsø szigeten gyakran találtam fészket s gyönyörködtem énekében, melyet a nyirfák sudaráról hallat az éjféle nap világánál egész éjszaka. Nálunk átvonuló madár, mely októberben szokott jelentkezni; a keményebb téli idő beköszöntével még délebbre huzódik s tavasszal, fészkelő helyeihez való visszatértében márcziusban, április elején érinti megint vidékeinket. Erdőkben s kivált bogyótermő bokrok, fák körül, gyümölcsösökben s a szőlőkben szokott itt létele alatt tartózkodni, néha más rigók társaságában vagy kisebb csapatokban. Hivogatója nyujtott *czűh* vagy *czí* s különbözik az énekes rigó hivogatójától, mely rövid *czipp*, *zipp*. Az érett szőlőket szívesen csipegeti s kárt tehet szőlőterületeinken, miért is el kell őket onnét riasztani. Egyébként bogyókat, rovarokat eszik. Tavasszal leginkább erdőszéleken, tisztásokon, erdők és fáhelyek közelében fekvő területen szedegetik rovar- és táplálékuk-

kat — s bogyók nem igen akadván már — majdnem tisztán állati táplálékot vesz magához s így sok hasznót tesz, a mivel azután teljesen jóvá üti őszi szőlőtolvajlását, mert éppen a földön élő hernyókat s kártékony rovarokat, pondrókat tizedeli, sőt a hol sokat talál, onnét addig nem tágit, míg a területet meglehetősen meg nem tisztította.

AZ ÉNEKES RIGÓ.

Turdus musicus L. 1758.

XXXVI. tábla.

[*Sylvia musica* SAVI.]

Népies nevei: énekes-, dalos-, nyári-, éneklő rigó; tekerményes rigó (Háromszék); húros; húrosmadár.

Jegyei: valamivel nagyobb mint előbbi, de kisebb a fekete rigónál; szemöldöksávolya rozsdássárga s nem igen kirívó, nem is terjed hátra a nyakig; torka és begye agyagsárgás árnyalatú, hasának közepe fehér s alig foltos; a begy és az alsó test oldalain levő foltok hosszabbak, mint szélesek; alsó szárnyfedői halavány rozsdássárgák; a felső szárnyfedők hegyén rozsdássárga foltoeskák vannak, melyek összefolyva a szárnyra két keskeny harántesíkot rajzolnak.

Leírása: fölül olajbarna, az evezők és farktollak valamivel sötétebbek, előbbieik belső töfele világosabb rozsdássárgásba hajló; az áll, torok és nyak eleje egyszínű, két oldalt azonban feketésbarnán foltozott; a begy egészen foltos, a mell és az alsó test oldalai szintén, csak hogy ritkásabban; utóbbi rész alapszíne barnásba hajlik; csőre sötétbarna, az alsó káva töfele sárgás; lábai halvány sárgásbarnák; szemei sötétbarnák. A *tojót* alig lehet megkülönböztetni a hímtől. A *fiatalok* rozsdásabbak, szárnyfedőik szélesen rozsdássárgán szegettek, az alsó test sárgás árnyalata sötétebb s foltozása kisebb pettyekből áll.

Mértéke: *H.* 21·8—23; *Sz.* 11—12·9; *F.* 7·9—8·8; *L.* 2·7—8·8; *Cs.* 1·5—1·8 cm.

A mit a pacsirta égfelé szálltában igazán «nagy hanggal» mond el, ugyanazt éneklő himnuszszerű komolysággal, nem kisebb művészettel az énekes rigó is a fasudár tetejéből, mikor a hó eltakarodott a mezőkről s leolvad a hegyekről is, csurogva csergedezve, hogy tenyészset, élet keljen nyomában s a kikelet kibonthassa zöldelő reményszálait. A mi a pacsirta a napsugaras mezőn, a fülemile az árnyas ligetben: az ő az erdőben.



$\frac{1}{2}$

ÉNEKES RIGÓ
TURDUS MUSICUS (L)
KIS FÜLEMÜLE
LUSCINIA LUSCINIA (L)



A fülemile a bokrok között, az énekes rigó a fakoronákban, a pacsirta a magas levegőégben királyi énekes; ők a legnagyobb szárnyas művészek: mindegyiknek dala megkapó, lebilincselő s áhitatra keltő. Szerelmet, reményt, vágyakozást tolmácsolnak a tökéletesség oly kiváló zenei hatásával, mint azt legnagyobb zeneköltőink sem tudták közvetlenebbül, legföljebb mesterkéltebben kifejezni. A fülemile éneke lágy symphonia, szerelmi indulatok, olvadó, epedő, majd tüzes, erőteljes kifejezője; a pacsirtaé dicsőítő, hálaadó, de egyes részeiben reményt keltő, különböző érzelmeket kifejező szózat; az énekes rigóé ünnepélyes hymnus, mely csak abban különbözik a fekete rigó dalától, hogy változatosabb, valamivel vigabb, nem oly bánatos. Erőteljes, tartalmas, fenséges tiszta és messze csengésű fuvolahangok váltakoznak énekében bizonyos csicsergő, érdeesebb részletekkel, melyek az egészbe olvadva nem zavarók, sőt élénkítők. Önkénytelenül megállunk, hogy a szép szavu madarat meghallgassuk, melynek torkából az erdő tavaszodásának csalhatatlan hírért vesszük. Itt is, ott is leszól a fatetőről ez a csodálatos ének, átjárja szívünket s bizonyos emelkedett hangulatot fakaszt bennünk. Még ha egyébként minden rossz tulajdonság meg volna madarunkban, gazdaságunknak ellensége, javaink pusztítója, természete és külseje rút, visszataszító volna is: mindent megbocsájthatnánk neki hangjáért, gyönyörködtető zenei tehetségéért. Elfogult vagy elfogulatlan, rideg vagy melegen érző ember legyen bár, a kinek fülébe jutnak az énekes rigó strófái, mikor alkonyattájt vagy hajnalban útja az erdön át vezeti: bizonyos, hogy megmozdul benne az érzelem s nem felejtí el a benyomást, mit akarva nem akarva kap. És sajátságos! Ez a máskor eleven, az erdei tisztásokon fürgén futkosó, sebesen repülő, ugrándozó madár mikor énekel, egész lényében megváltozik. Szinte mozdulatlanul ül a magas fa legtetején, komolyan, magába mélyedve, egészen átengedve magát művészetének, melyhez nem illenék vidorság, nyugtalanság, idegesség. Csak ha megzavarjuk s feléje közeledünk s mintegy megszakítjuk ihlett hangulatát, tér magához, elhallgat s ijedten száll odább, hogy egy másik fa hegyén folytassa dalolását.

Hogy ismeretes és közönséges madár egész Magyarországon, fölösleges mondanom. Mindenütt hol erdőségek vannak, kivált bokros aljuak és tisztásokkal váltakozók, síkon és hegységben egyaránt előfordul. Fenyő- és lomberdő között sem válogat, sőt a vegyes faállományt még szereti is, csak a szurkos fenyőrészleteket nem igen látszik kedvelni. Majd csaknem egész Európában a Sarkkörig s Szibériában a 60° é. szél-ig el van terjedve, keleten azonban a Jeniszei folyamon túl nem megyen. Dél-Európában ritkább, mint Közép-Európában s itt fészkelve,

a magas hegyi erdőkben található leginkább; a rónaságban s általában nagyobb számban csupán a költözködés idejében. Khinában élő fajtája a *Turdus musicus auritus* hasonlít a mi énekes rigónkhoz, csakhogy világosabb színű s 2-ik evezője rövidebb a 6-iknál. (A mienknél a 2-ik hosszabb az 5-iknél.)

Hozzánk az országos középnap szerint: márczius 16-án érkezik meg, körülbelül az erdei szalonkákkal egy időben, a mit a vadászok jól tudnak, mert benne is csak úgy, mint a barázdabillegetőben, a kezdődő tavaszi szalonkaévad hirdetőit köszöntik. Tavaszi vonulása belenyulik április első harmadába s mire a szalonkák elfogytak vidékeinkről, akkorra ők már teljes számban megtelepedtek s párosodnak, költenek. Utazás közben kertekben, gyümölcsösökben, fasorokban, mezőkön álló egyes fákön, bokrozatokban, szőlőkben találkozhatunk vele s felismerhetjük rövid *czipp*, *szipp* hívogatója nyomán, most midőn a családalapítás ideje elérkezett, csakis az igazi erdőben él. Fészket legszivesebben sűrű fiatalosba, ágak közé jól elrejtve, inkább nedves, forráshoz közel eső, mint túlságosan száraz helyekre rakja. Ritkán van két méternél alacsonyabban, de 4—5 méternél sem magasabban. Építési módja csak olyan, mint a többi rigóké, jellemző azonban fészkére, hogy belseje sárral és korhadó farostokkal, mely anyagokat mintegy vakolattá keveri, van kitapasztva, simára kikenve. Fészekalja 4—5 zöldeskékes alapszínen, feketésbarnán pettyezett és foltozott tojásból áll.

Tojásmérték: H. 24—27·8; Sz. 18—22 mm.

A költés fáradságait részben a hím is megosztja párjával; a tojások 15 nap alatt kelnek ki. Juniusban költenek másodszor.

Utóbbi években azt tapasztaltam, hogy e fajnak szaporulata úgy mint a többi rigóinké is — legalább a Kis-Kárpátokban — kitünő volt Rengeteg sok fiatal népesítette az erdőket s a Pozsonytól Modorig terjedő hegyi területen lépten-nyomon futkároztak az aljzatban, sűrűségekben vagy röpködtek a fákön. Szintúgy igen sokat láttam a borsodi «Bükk»-hegységben. Itt megfigyeltem őszi költözködésükkor szeptember végén, hogy a szürkületben a nagyobb tarvágásokba megérkező énekes rigók erős surrogással, iszonyú sebesen czikkáztak alá a magasból. Néha a sötétben a madarakat már látni sem lehetett, csak alásuhanásuk nesze szakasztotta meg időközönként a csendet.

Addig, míg bogyókat nem talál, ő is — mint a többi rigók — rovarokkal, pondrókkal, hernyókkal, kukacokkal, bábokkal, gilisztákkal, csigákkal táplálkozik. Nem csupán a meztelen, hanem az apróbb héjasházu csigákat is elkölti s hogy a húshoz férhessen, bizonyos kövekre száll velök,

s ott — akár valami ülön — összetördeli őket; ilyen helyeken nagy számú csigaház bizonyítja hasznos működését. Rovartáplálékát nemcsak a föld színéről szedegeti, hanem csőrével felfogatja a száraz, rothadó leveleket s az alattuk rejtőzködő «férgeket» is elemészt. A hol a rigók bőven találnak eleséget, a csalit, a földszíne a szó szoros értelmében fel van túrva. A pozsonyi Dunaligetekben láttam ezt a munkájukat, melyben az énekes rigóval a fenyőrigók és szőlőrigók is versenyeztek s nagy területeken valóban áldásos tevékenységet fejtettek ki. Szaporaságuk, kitűnő énekők, az erdőt és fát, rétet és gyepet rongáló alsóbbrendű állatok hatásos pusztítása, a bogyós bokrok terjesztése: mind meg annyi érdeme rigóinknak — s rokonainak is — melylyel szemben azt a kis bűnüket, hogy ősszel a szőlőket is csipegetik, már csak azért is megbocsájthatjuk nekik, mert hiszen nem sok fáradsággal elriaszthatjuk őket a szőlős területekről. Méltán rosszul esik annak tudata, hogy ezt a madarat is igen nagy számban fogdossák az olaszok; sőt akaratlanul a mi fenyves-madárfogóink is nem egyszer törbe kerítik.

A rigók mind kiválóan hasznos, kíméletre méltó madarak s gazdaságunk nagyon megérezné az ő hiányukat.

155. NEM:

KÖVIRIGÓ.*MONTICOLA Boie. 1822.*

Egészben rigóalakúak, eltérnek azonban az előbbi nemtől, a mennyiben ivar szerint színezetök lényegesen különbözik, s rajzolatjuk, nemkülönben kékes, hamvas és rozsdás színeik, valamint életmódjuk tekintetében is, a következő nemekhez állanak közel. Sziklás, köves, gyéren fásított helyeken tartózkodnak.

A KÖVIRIGÓ.*Monticola saxatilis (L.) 1766.*

[*Turdus saxatilis* L. — *Saxicola montana* KOCH. — *Sylvia saxatilis* SAVI. — *Petrocincla saxatilis* VIG. — *Petrocossyphus saxatilis* BOIE. — *P. polyglottus* BRHM. — *Petrocichla saxatilis* KEYS. & BLAS.]

Népies nevei: körösztyös veréb (Veszprémm.); sziklarigó; kövi rigó (Erdély).

Jegyei: majd akkora, mint az énekes rigó; első evezője kicsiny, hegye a szárnyfedők feléig ér; 2-ik evező hosszabb a negyediknél; a fark — a középső két tollat, mely barna, kivéve — rozsdavörös, úgy az alsó szárnyfedők is, utóbbiak azonban kissé halaványabbak; az evezők sötétbarnák, belső felük világosabb szegélylyel.

Leírása. *Óreg hím:* a fej és nyak hamvaskék; egész alsó teste élénk rozsdavörös; szárnya sötétbarna, a nagy szárnyfedők hegye rozsdás-fehéres; a váll és faresík palaszürke; a hát közepe és alsó fele fehér; csőre és lábai feketék; szeme barna. *Ősszel* a tollak világosabban szegettek s egész színezete fakóbb benyomást kelt. A *tojó* feje barnásszürke, apró sarlóalakú, barnásfehér foltozással; felső részei is ily színűek, a tollak hegye féhéres, azonkívül mindegyik feketés foltu; a torok féhéres, oldalvást feketés pettyekkel; az egész alsó test rozsdássárga, feketésbarna sarlóalakú sűrű foltozással és hullámvonalakkal tarkázva. A *fiatalok* az első tollazatban hasonlóak a kerti rozsdafarkú fiókáihoz: szürkésbarna alapszínen rozsdássárgán pettyezettek, torkuk rozsdás árnyalatú féhéres.

Mértéke: *H.* 16·4—17·7; *Sz.* 11·2—11·8; *F.* 6—7·1; *L.* 2·2—2·9; *Cs.* 1·9—2·1 cm.

Közép- és Dél-Európa, valamint Ázsia megfelelő övének sziklás vidékeit lakja s Turkesztánban, Mongoliában, Észak-Khinában is előfordul. Angliából csak egy példány ismeretes. Belgiumban és Helgolandon is mint ritkaságot észlelték csak. Hazánkban sziklás helyeken, régi várfalakon, köves szőlőterületeken, hol egyes kopár sziklák és kevés bokrozatok is akadnak, ha nem is közönséges madár, de egy-két párban mégis költ. Úgy látszik, a mész- és trachytközetekhez leginkább vonzódik. Tartózkodási helyein — síkban és hegyekben egyaránt — legtöbbször valami karó hegyén, sziklacsúcon látjuk a hímét üldögeálni vagy a köveken ugrándoyni. Mozdulatai a hantmadárra (*Saxicola*) s a rozsdafarkúra (*Ruticilla*) emlékeztetnek. Farkát gyakran rezegteti, sőt bókolgat is; midőn azonban nyugodt, rigószerű tartása van. Tavaszi megérkezésének országos középnapja: *május 4.* 1883-ban Kőszegen, házi kertünkben telepedett meg egy pár — az előtt környékünkön sohasem láttam — s három éven át fészelt itt. Rendesen április vége felé — 1885-ben április 20-án — jöttek meg. Fészköket házunk kertnek dülő falazatába, mely részben a régi vár-bástyákon épült, alig három méter magasan, egy tág nyílású négyszögletes falilyukba rakták, nem messze a lépcsőtől. Az, hogy egész nap jártunk keltünk családi otthonuk táján, nem zavarta őket s minden élénkség, nyugtalanítás daczára igen bizalmasan viselkedtek. A fészek egészen a lyuk szélére, száraz, finom fűszálakból volt rakva, csupán burkolatából

látszott ki néhány tollacska, igen kevés moha és egy-két szőrszál is. Alakja teljesen lapos s csészéje éppen csak annyira volt homorodott, hogy a tojások nem gurulhattak ki belőle. Fészekalja öt tojásból állott, melyek egyszínű halavány szürkészöldek voltak. Előfordulnak néha vörnyeges, gyenge foltozású tojások is.

Tojásmérték II. 24·8—30; Sz. 18—20 mm.

Míg a tojó költött, a hím közvetlen az odú előtt álló rózsafák karóin üldögélt vagy felszállt a ház kéményére s innét hallatta szép, mélázó, búsongó énekét. A tojásain ülő tojó nagy odaadással teljesítette anyai kötelességét. Hányszor mentem el napjában a tanyájuk mellett vezető úton s hányszor néztem szemébe a hű odaadással meglapuló, bizalmasan és aggodalmasan pislogató madárra, melyet egészen jól lehetett látni s megfigyelni, hiszen alig egy méternyire az ösvénytől, a falilyuk párkányán volt családi szentélye. Két hét múlva kikeltek a fiókák, s junius elején kirepültek. Addig, míg megerősödtek, egészen úgy viselkedtek, mint a fiatal rozsdafarkúak; a kert csendesebb részeiben tartózkodtak fákön, a bástyafalon s a földön is. Juniusban az öregek még egyszer költöttek, de nem a régi helyen, hanem a közelben, a várbástyák más pontján. Egy ízben fészkek valami 10 méter magasan állott. Más vidékeken sziklaidukban találtam fészkelve. SZIKLA G. Székesfehérvár vidéken présház gerendáján is látta fészket s megjegyzi, hogy egész társaság kártyázott ott, a tojó még sem mozdult fészkről.

Tápláléka rovarokból, szöcskékből, legyekből, pókokból, férgekől, pondrókból, álczákból áll, ősszel azonban bogyókat is eszik s a bodzafákat különösen látogatja. Szeptember elején távozik telelő helyeire.

Szépsége, kellemes éneke, a kártékony és kellemetlen alsóbb rendű állatok korlátozása, mind oly tulajdonságai, melyek rokonszenvünkre érdemesítik.

A KÉK KÖVIRIGÓ.

Monticola solitaria (L.) 1758.*

[*Turdus solitarius* L. — *T. cyanus* L. — *Merula coerulea* BRIS. — *Sylvia solitaria* SAVI. — *Monticola cyana* BOIE. — *Petrocichla cyanus* KEYS. & BLAS. — *Petrocincla cyanea* DEGL.]

* Felfogásom szerint LINNÉ (*Systema naturæ* 1758. X. kiad. 170. l.) a *T. solitarius* néven nem az ázsiai fajt vagy fajtát (*Monticola philippensis* MÜLL.) értette, hanem az európaiat. Ezért eltérőleg azok nézetétől, kik az előbbi *solitaria*, az utóbbit *cyanea* névvel illetik, a *philippensist* az ázsiaiakra meghagyom, mikor is a *cyanea* mint későbbi név az európai kék kövirigóra meg nem állhat, hanem a korábbi *solitaria* érvényesül.

Jegyei: valamivel karcsubb, kisebb a húros rigónál; az első (kicsiny) evező hosszabb, mint a szárnyfedők fele; 2-ik evező rövidebb a 4-iknél; csőre és lábai feketék; szemei sötétbarnák. Az *őreg hím* főszíne palakék, bizonyos világításban világoskékbe játszó, különösen a fej; evezői és farka feketék; a kisebb szárnyfedők kékek, a nagyobbak feketések, hegyükön keskeny fehéres szegés, ez által a szárnyon csík képződik. A *tojó* kékes barnásszürke, torka világos rozsdásbarna, feketebarnán szegett foltokkal; a szárny és fark sötétbarna; az alsó test sarlóalakú sötétbarna foltozással és barnásfehér tollszegésekkel tarkázott. A *fiatalok* világosabb alapszínűek, mint a tojó és sárgásbarna fehéresbe játszó petytyekkel borítottak.

Mértéke: H. 19·5—20·5; Sz. 12·2; F. 8·4; L. 3; Cs. 2·4 cm.

A közbeszédben gyakran szereplő, kérdéses vagy titokzatos «*magános veréb*» Dél-Európa sziklavidékein tanyázik s átterjed Ázsia szomszédos részeibe. Távol keleten a *Monticola solitaria philippensis* MÜLL. 1776. helyettesíti. Magyarország területén csak a tengerparton, Fiuménál a Karszt-hegységben fordul elő. A horvát tengerpartról származó példányok a zágrábi múzeumban vannak. Erdélyben HAUSZMANN V. a Salamon sziklán, STETTER V. pedig Offenbányánál* látott volna egy-egy példányt, s utóbbi megjegyzi, hogy Brassó vidékén is alighanem előfordul; ez adatokat azonban elejtett példány nem bizonyítja s többet ottan való előfordulásáról nem is hallottunk. Életmódjában előbbihez hasonlít; a sziklákon él, gyönyörűen énekel s rovarokból táplálkozik.

156. NEM:

HANTMADÁR.

SAXICOLA Bechst. 1802.

Színezetre a következő nem közelebb áll ugyan a kövirigókhoz, az életmódot és tartózkodási helyeket tekintve, azonban utóbbiaknak a hantmadarakkal való rokonsága mégis szembetűnőbb. E nembe tartozók általában fülemile nagyságúak, színezetük fehéres, szürke és fekete; a fark sohasem vörös, többnyire fehér tövű és fekete hegyű. Kopár, köves vidéken, utak mentén élnek, leggyakrabban valami hanton, kődarabon üldögélnek, bókoltatnak, farkukat billegetik; sziklahasadékokban, földi lyukakban, kőrakásokban fészkelnek s világos zöldeskék tojásokat raknak.

* Magy. orv. és term. vizsg. Munkálatai 1845. 149. l.



$\frac{2}{3}$

VÖRÖSBEGY
ERITHACUS RUBECULA (L)

HANTMADÁR
SAXICOLA OENANTHE (L)



A HANTMADÁR.

Saxicola oenanthe (L.) 1758.

XXXVII. tábla.

[*Motacilla oenanthe* L. — *Sylvia oenanthe* LATII. — *Vitiflora oenanthe* LEACH. — *Vitiflora septentrionalis*, *cinerea* BRHM.]

Népies nevei: földi szarka (Vasm.); földi pacsirta (Sopronm.); findza (Miskolcz); földi kalapács (M. Szecsöd, Vas m.)

Jegyei: verébnagyságú; farkának töfele fehér, hegye fekete (a közepső tollaknak csupán töve fehér, $\frac{2}{3}$ részben pedig feketék); az 1-ső (kicsiny) evező rövidebb a szárnyfedőknél, a 2-ik hosszabb az 5-iknél, a 3. és 4-ik leghosszabb szárnytoll külső széle szűkített; az alsó szárnyfedők feketék vagy sötétbarnák, fehér szegéssel; az öregek csőre fekete, a fiataloké barnás; lábai feketék; szemei sötétbarnák.

Leírása. *Öreg hím:* fejtető, tarkó és a hát világos kékeshamúszínű; homlok és szemöldöksávoly úgy a farcsík és felső farkfedők fehérek; a szárny barnásfekete, világosbarna külső tollszegésekkel; a csőrtő és szem köze, úgy a fültájék fekete; a nyakoldalak és az egész alsó test rozsdás agyagsárga, a torok fehéres, úgy a has is, ellenben a begy rozsdásabb árnyalatú. A *tojó* fejteteje, tarkója, háta barnásszürke; homloka, egész alsó teste, úgy az alsó farkfedők rozsdás alapszínűek, az áll, torok és hasalja legvilágosabb, fehéres; szemöldöksávolya rozsdásfehér. A *fiatalok* felül világos csokoládészínűek, világos szárfoltokkal és feketés, pikkelyszerű rajzolatokkal; a fark hegye rozsdásfehéres, keskeny szegésű; begyükön sötét tollszegések, különben alsó testök a tojóéhoz hasonlít; az evezők és szárnyfedők sötétbarnák, feketések, széles rozsdás szegésekkel. *Őszi tollazatuk* után, az első vedléssel, elvesztik foltozásukat és a tojóhoz hasonlítanak, de egészben rozsdásabbak; hátuk csak a második vedlés után szürkül meg.

Mértéke: *H.* 14·3—14·8; *Sz.* 8·8—9·4; *F.* 5·3—5·9; *L.* 2·4—2·7; *Cs.* 1·25—1·5 cm.

Egész Európában — fel a Jegestengerre rugó partvidékig, sőt betévedve Spitzbergákon is — ugyanez övben Ázsián át, azután Észak-Amerika egyes tartományaiban él. Télen Afrika északi felében, Ázsia melegebb részein találták. Roppant nagy földrajzi elterjedése pontosabban még nem ismeretes, valamint az a tudásunk is hézagos, mennyiben változékony elterjedése körének különböző vidékein. Az bizonyos, hogy

nagyságra, színezetre is bizonyos eltérésekre hajló faj s behatóbb kutatások nyomán valószínűleg több fajtáját fogjuk megkülönböztethetni.

Hazánkban köves, kopár területeken, kőbányáknál, sziklás, gyér bokrozatú helyeken mindenütt közönséges. Legnagyobb számban halmos, dombos, kövekkel beszórt, szakadásos legelőkön, melyek hajdan erdők voltak, de újra nem fásítottak be, találtam. Szereti a magányt, más madarak társasága neki fölösleges, csak párjának él s arról a kiválasztott területről, a hol fészkelni szokott, nem igen kalandozik el. Tavaszi megérkezésének országos középnapja: *április 3—4*. Vonulás közben gyakorta látjuk kisebb társaságokban. A hímek előbb érkeznek, mint a tojók. Eleven, nyugtalan, ideges madarak, melyek mindig valami kiálló hant, kő, tuskó, néha bokor tetején üldögelnek bókolgatva, farkukat billegetve, miközben *gliuv-tektek tek* vagy *gliuv-csakcsakcsekk* hangon szólnak. Közeledtünkre gébiesszerűen leereszkednek ülő helyükből s a föld fölött alacsonyan, de sebesen szállnak odább, hogy felvágódva valami közeli hanton újból kezdjék bókolgatásukat. Reptőkben csak fehér és fekete farkuk látszik leginkább, a többi színeket szinte elnyeli a talaj. Ez is egy neme az alakoskodásnak, mert a szálló madár bizonyos távoból azt a benyomást kelti, mintha csupán valami nagyobb fehér tollat vinne a szellő a föld fölött. Néha gyorsan, szinte gurulva futkosnak a göröngyök, kődarabok, buczkák közt, eltűnnek, megjelennek egy-egy kimagaslóbb ponton s minden mozdulatukkal elárulják, hogy örülnek az életnek. Fészköket kőrakásokba, sziklaodukba, hasadékokba, földi lyukakba rejtik s száraz fűszálakból, szőrökből, tollakból, gyapjuból, gyökerecskékből lazán építik. Május közepén 5—7 tojást találhatunk benne, melyek halaványkékek, néha zöldesbe játszó, többnyire egyszínűek, ritkán elmosódott, alig látszó, rozsdássárgás foltozásuak.

Tojásmérték: H. 19·5—21·6; Sz. 14·6—16·5 mm.

Junius vége felé többnyire még másodszor költenek.

Augusztus végén és szeptember első felében távoznak el s ez időtájt mezőkön, szántásokon, utak mentén is gyakrabban szem elé kerülnek. Egyes megkészteteket azonban olykor még októberben is láthatunk. Táplálékuk apró rovarokból, férgekből, legyekből, sőt apró csigákból, kisebb szöcskékből áll. Ügyesen fogják el a repülő rovarokat s légykapóra emlékeztető mozdulattal csapnak feléje s szállnak vissza lesőhelyükre, hogy a prédát elköltsék.

Mint a kopár területek élénkítő jelensége, már csak azért is reá-szolgál barátságunkra, mert kárt nem tesz, sőt hasznot.

A FEKETETORKÚ HANTMADÁR.

Saxicola stapa (L.) 1766.*

[*Motacilla stapa* L. — *Saxicola stapa* TEMM. — *Vitiflora rufa* BRHM. — *Saxicola rufa* DRESS.]

Jegyei: akkora mint előbbi; az *őreg hím* álla, torka, szemköre és szárnyai feketék, úgyszintén két középső farktolla, valamint többi farktollának hegye is (leginkább a szélsőké); egyéb testrészei fehérek; háta és melle rozsdás árnyalatú; a *tojó* általában barnább; feje és háta homokbarna; alsó farkfedői fehérek; szárnyfedői rozsdás homokszínűek; melle és lágyéktája rozsdás homokszínű, torka szürkésfehér vagy szürkésbarna, középen feketés; evezői és farktollai sötétbarnák, utóbbiakon a fehér részletek — mint a hímnél — megvannak. A *fiatalok* a tojóhoz hasonlítanak, felső részükön minden tollnak fehéres szárfoltja és hegyén agyagsárgás szegélye van; alsó testök piszkosfehér, szürkésen és agyagsárgán árnyalt.

Mértéke: *H.* 14·7—14·9; *Sz.* 8·8—9·2; *F.* 59·6·2; *L.* 2·2—2·4; *Cs.* 1·2—1·35 cm.

Két alakját szoktuk megkülönböztetni, t. i.

a) *Nyugoti feketetorkú hantmadár* (*Saxicola stapa stapa* TEMM. 1820. — *Sax. occidentalis* SALVAD. 1886.), mely Algirban, Marokkóban, Spanyolországban, Dél-Franciaországban költ s egy ízben Angliában valamint Helgolandon is előkerült.

b) *Keleti feketetorkú hantmadár.* (*Saxicola stapa melanoleuca* [GÜLD.] 1775.), mely Görögországban, Palesztinában, Kis-Ázsiában, Dél-Oroszországban, Perzsiáig fordul el fészkelve.

Előbbinek fekete torokfoltja kisebb mint utóbbié, a nyugoti alak tojóinak torka szürkésfehér, a keletieké sötétebb, barnás, sőt a középen feketés s ez a szín foltszerű. Olaszországban, Dél-Tyrolban, Isztriában, Dalmáciában, Boszniában, Hercegovinában, Montenegróban mind a két alak előfordul s itt általában nem tipikus egyik fajta sem. A magyar tengerparton szintén nem éppen ritka s a kopár Karszt-hegységet lakja. Itt azonban a *melanoleuca* alak is gyakrabban kerül. A zágrábi múzeumba 1888-ban Fiume vidékéről került több példány, s dr. MADARÁSZ GYULA 1898 május havában Novi körül Povilenél gyűjtötte.

Életmódjában keveset különbözik a közönséges hantmadártól. Fürge,

* LINNÉ csak a vén himet írta le e néven.

eleven, vigyázó szárnyas, mely a csupasz sziklák világát kiválóan élénkíti, nemcsak tarka színezetével, hanem vidám hangicsálásával is, melybe más madarak hangjait utánozva belekeveri.

Fészkrét sziklahasadékokba szokta leginkább rakni, s öt világos kékeszöld alapszínen vörösbarnán foltozott tojást tojik. Találkoznak egy színű tojások is.

Tojásmérték (REISER O. szerint): *H.* 17·7—21·5; *Sz.* 14·7—16·2 mm.

Gazdaságilag nincsen valami jelentősége.

A FEKETEFÜLŰ HANTMADÁR.

Saxicola aurita TEMM. 1820.

[*Saxicola albicollis* (VIEILL.) — *Saxicola rufescens* SAV.]

Jegyei: alig észrevehetően kisebb, mint előbbi; az öreg hím csőrtővétől fültájékára terjedőleg légyecapóalakú fekete folt; szárnyai feketék; a fark, mint előbbié, de a fehér szín valamivel túlnyomóbb rajta; egyébként fehér, helyenként némi szürkés vagy rozsdás árnyalattal; a csőr és lábak feketék; szemei barnák. Ősszel felső részök és a kis szárnyfedők szürkés rozsdaszínűek. A tojó felül sárgás rozsdásszürke, faresikja fehér, alsó teste rozsdásfehér; evezői és farka feketésbarna. A fiatalok felül sárgás rozsdásszürkék, rozsdás tollszegésekkel tarkázva; hátulsó evezőikön széles rozsdaszínű szegés.

Mértéke: *H.* 14·5—14·7; *Sz.* 8·7—9; *F.* 5·8—6; *L.* 2·2—2·3; *Cs.* 1·1—1·3 cm.

Ennek a fajnak is két fajtája ismeretes, u. m.

a) *Nyugoti feketefülű hantmadár.* (*Saxicola aurita typica*). Ez a Közép-tenger mellékének inkább nyugoti részein honos; az öreg hím feje fölül szürkésbe játszik; háta és begye, melle rozsdás árnyalatú.

b) *Keleti feketefejű hantmadár.* (*Saxicola aurita amphileuca* HEMPR. & EHR. 1828.), melynek fejteteje laposabb, hamuszürkés színű, termete kissé gyengébb, a fark színezetében a fekete és a fehér rajzolat más alakú, alsó és felső teste majdnem egészen fehér, csak a begy és torok tája némileg rozsdásan árnyalt. Szýriában, Görögországban, valószínűleg Törökországban s biztosan Bulgáriában, Kis-Ázsiában fordul elő.

Életmódjában ez a faj is megegyezik előbbivel. Hazánkban a tengerpart Karszt vidékén költ. Innen valók a zágrábi múzeum példányai (Fiume

vidékéről). Dr. MADARÁSZ GYULA Noviban 1898 május havában gyűjtötte. Ez és a zágrábiak legtöbbje is — szerinte — *amphileuca* színezetű.

157. NEM:

CSALÁNCSUCS.

PRATINCOLA Koch 1816.

Csőrük töben meglehetősen széles s alakra a légykapókéhoz hasonlít; a szájjúg táján nagyobb és több serteszál, mint előbbi nemnél; szárnyuk is rövidebb, mint a hantmadaraké; első (kicsiny) evezőjük hosszabb a nagy evezők fedőtollainál.* Életmódjukban, mozdulataikban, énekükben hol a hantmadarakra, hol a légykapókra, sőt a rozsdafarkúakra emlékeztetnek. A földön fészkelnek; nem annyira kopár helyeken tartózkodnak, mint a hantmadarak, inkább réteken, vizárokokkal, egyes bokrozatokkal, gazokkal váltakozó területeken, szőlőkben.

A ROZSDÁSTORKÚ CSALÁNCSUCS.

Pratincola rubetra (L.) 1758.

XXXVIII. tábla.

[*Motacilla rubetra* L. — *Sylvia rubetra* Scop. — *Saxicola rubetra* BECHST. — *Fruticicola rubetra* MACG. — *Praticola rubetra* KOCH.]

Népies neve: csanálesűcs (Erdély).

Jegyei: kisebb a verébnél; rövid farkát a farkfedő tollak körülbelül két harmad részben borítják; a 2—3—4-ik evező a szárny leg-hosszabb tolla; farcsikján a tollak erős, feltűnő fekete foltozásúak és rozsdás-barnás világos szegésűek; a szélső farktollak töfele vagy két harmadrésze, néha külső széle is fehér, hegye, s néha a tollak szára is, barnásfekete; álla és szemöldöksávolya fehér; torka halvány rozsdavörös; csőr és lábak feketék; szemei barnák.

Leírása. *Öreg hím:* felül világos rozsdásbarna alapszínen fekete, erős, hosszúkás foltozású, legjobban a fejtetőn, mely tehát legsötétebb;

* A legtöbb ornithologiai munkában azt olvashatjuk, hogy a rozsdástorkú csaláncsűcs első (kicsiny) evezője rövidebb a nagy evezők fedőtollainál. Én a magyar példányoknál ezt nem tapasztaltam. Valamivel mindig hosszabb volt az, sőt a feketetorkú csaláncsűcsnél még hosszabb.

a szárnyon egy nagy és egy kicsiny fehér folt; az evezők feketésbarnák, világosabb rozsdabarnás szegéssel; a szárnyfedők — a fehérek kivételével — feketék vagy barnásfeketék; a szemöldöksávoly és a pofák alatt a nyakoldalakra nyomuló és itt kissé kiszélesedő sávoly kirívó fehér; a fültájék barna és fekete; a torok, begy világos rozsdavörös; az alsó test fehér többé-kevésbé, főleg az oldalakon, halványrozsdás, rozsdasárgás árnyalatú. *Őszszel* alapszínük világosabb agyagsárgásbarna lesz, alsó testük halaványabb s a has fehéres. A *tojó* szemöldöksávolya nem tiszta fehér, hanem halavány rozsdásbarnás árnyalatú; pofasávolya nem látszik; fültájéka rozsdásfehér és barna; a fej foltozása csak kevéssel erősebb, mint a háté s így alig sötétebb annál; alsó test (torok is) rozsdássárgás fehér, a torok és begy rozsdásabb, valamivel sötétebb; szárnyon egy igen kicsi és egy nagyobb, de nem tiszta fehér, hanem feketésen tarkázott folt van, a kisebbik alig látszik; lábai barnásba hajlók, nem oly feketék. A *fiatalok* fejteteje feketésbarna világos rozsdás, fehéressárgás szárfoltokkal; hátuk világos agyagbarna, barnásfeketén foltozott; a faresik felé az alapszín szürkésbe játszik s a foltozás halaványabb; a fehér szárnyfolt kicsiny; a begyen sötétebb foltok látszanak. Első vedlésök után a tojóhoz hasonlítanak s a hímek sötétebb, tisztább szinei csak a harmadik vedlés után fejlődnek ki teljesen.

Mértéke: *H.* 12·6—13·7; *Sz.* 7·2—7·5; *F.* 4·3—4·7; *L.* 2·2—2·4; *Cs.* 1—1·2 cm.

Földrészünkön a legtöbb helyen, fel a Sarkkörig, mint fészkelő faj ismeretes s kelet felé az Uralig terjed. Nálunk kaszálókon, árkokkal szelt bokros, nedveses réteken, gazos töltések körül mindenütt előfordul, szintúgy rétekkel határos vágások, sűrű erdőszéleken is mutatkozik. Általában száraz helyeket, kopárságot nem szeret. A neki való területeken, síkságban s a dombvidéken is a bükkfa övéig tanyázik. Az országos középnap szerint tavaszi érkezése: *április 10.*

Régi fészke tájára mindig visszatér s a gazok, bokrok hegyén ülve, szárnyait meglíbbentve, bókolgatva, farkát billegetve, vidám *dviu-csek-csek* hangon fejezi ki örömét. Tud azonban szebben is énekelni, habár strófája rövid, de csinos, tiszta hangú, dallamosan csengő. Fészket a fűbe valami bokor, gazos határdomb tövébe, töltéspartba, száraz fűszálakból és lőszőrökből rakja s május második felében öt halavány zöldeskék, egyszínű, esetleg némi vörösbarnás foltozásu tojást tojik.

Tojásmérték: *H.* 16·5—19·5; *Sz.* 14—15·5 mm.

Úgy tapasztaltam, hogy csak egyszer költ évente. Augusztus máso-

dik felében már a kukoriczák, kenderföldek, káposztások, sőt a nádasok szélei utazókkal vannak telve, melyek mindig valami növényyszál hegyére telepesznek, ha pedig elszálhna, leereszkednek a földszinére s csak akkor emelkednek ismét fel, mikor kinézett új pihenő helyöket elfoglalják. Gyakran látjuk őket rovarok után repkedni, akár a légykapókat s visszaszállni a bokor vagy gaz csücsára. Szeptember közepén túl nem igen találkozunk már velök. Egyesek Dél-Európában, javarészők azonban Afrikában telel. Tápláléka rovarokból, álczákból, hernyókból, légyfélékből, hangyákból, apró szöcskékből áll. Úgy látszik a káposztán élő hernyókat szorgalmasan pusztítja.

Csinos, kedves madárka, mely úgy is, mint hasznos, védelmet érdemel.

A CZIGÁNY CSALÁNCSUCS.

Pratincola rubicola (L.) 1766.

[*Motacilla rubicola* L. — *Sylvia muscipeta* Scop. — *Sylvia rubicola* LATH. — *Saxicola rubicola* BECHST. — *Fruticicola rubicola* MACG.]

Népies nevei: czigány- vagy fekete stiglicz (Baja); karógébics (Erdély).

Jegyei: valamivel kisebb, mint előbbi; farka nem igen hosszú, egészen barnásfekete (vagy legfőljebb töben kissé fehér); a 3—4—5—6-ik evező a szárny leghosszabb tolla, a 2-ik és 7-ik egyforma hosszú vagy alig különbözik egymástól; az első (kicsiny) evező hosszának egy harmadával éri fel a nagy evezők fedőtollait; az *őreg hím* torka fekete, farsikja fehér és feketés; a farkfedők fehérek, végük néha rozsdásszegésű; nyakoldalain kirívó fehér folt; a szárnyon csak egy fehér folt, a váll táján; a *tojó* torka szennyes fehéres, fekete szárfoltocskákkal, farsikja rozsdásba játszó szürkésbarna *elmosódott*, *gyenge* sötét foltozással.

Leírása. *Őreg hím:* egész fej, tarkó, áll, torok fekete; a begy oldalai és a nyak oldalai tiszta fehérek; a szárny — fehér foltját kivéve — túlnyomóan fekete, fehéres és barnás külső tollszegésekkel; a felső test fekete, gyenge, az alapszínből kissé kirívó rozsdásas tollszegélyekkel; a begy a melloldalakra lenyomulólág sötétebb rozsdavörös, mint előbbi fajnál; az alsó test fehér, némi rozsdás árnyalattal, főleg az oldalakon; alsó farkfedők fehérek; csőr és lábak feketék; szemei barnák. A *tojó* fejteteje és egész felső teste földesbarna, fekete szárfoltozással; szárnyán úgy nyakoldalain is a fehér folt kisebb, s nem tiszta; alsó teste rozsdás homokszínű, a begy nem oly sötét, mint a hímnél. A *fiatalok* felül sötétbarnáb-

bak, mint az előbbi faj és nem lévén farkuk töfele fehér, attól megkülönböztethetők.

Mértéke: *H.* 12·5—13·6; *Sz.* 6—6·5; *F.* 4·6—5·2; *L.* 2—2·3; *Cs.* 1—1·15 cm.

Közép- és Dél-Európában honos, de csak helyenként s nem terjed északabbra, mint Dél-Svédországba. Délkelet és kelet felé a farkfedők, sőt a fark töfele is fehérré válik; ezek a *Pratincola rubicola hemprichi* EHR. 1882. fajtához tartoznak. Hazánkban sem mindenütt kerül, hanem leginkább középhegyek lejtős oldalain, főleg ha bokrozatokkal szegett utakkal váltakozó szőlők tenyésznek ott. Nemkülönböztetik a hullámos, egyes vadrózsákkal, galagonyabokrokkal beszórt, vágásokkal, erdőkkel, országutakkal határos, itt-ott vízmosásos, szakadásos legelőket, irtásokat. Tavasi megérkezésének országos középnapja: *márczius 20—21*. Kora tavasszal azonban még oly középfekvésű ponton is, mint Kőszeg, egy ízben már *márczius 7-én* kaptam egy lövöttet. Tehát általában két héttel is korábban megjön, mint előbbi. Az Alföldről van egy áttelelését bizonyító adatunk is. Viselkedésében, szokásaiban hasonlít előbbihez. Felszáll magasabb fák hegyére, telegráfrótokra is s előszeretettel karókra. Hivogatója *víd, csk-csk-csak, fíd csak-csak-csak*; a párosodás szakában azonban kellemes, egyszerű, szerény dalocskáját is hallhatjuk. A fű között, bokrocskák alján jól elrejtett fészket alig lehet az előbbi fészketől megkülönböztetni. 4—5 tojása halavány zöldeskék alapszínen, világos, vörösbarnán pettyezett és foltos.

Tojasmérték: *H.* 16·3—18·9; *Sz.* 13·6—14·2 mm.

Kétszer költ; először április végén vagy májusban, másodszor június vége felé. Szeptember végén és októberben vonul el telelésre s utazás közben a mezőkön, nádasok szélében is — néha több darab — látható. Naplómban a legkésőbbi adat őszi előfordulásáról: *november 7.* (Kajtor, Fehérmege).

Tápláléka, haszna és jelentősége szerint nem igen különbözik előbbitől.

158. NEM:

ROZSDAFARKÚ.

RUTICILLA Briss. 1760.

Csőrük a hantmadarakéhoz hasonlít; a szájugnál levő serteszálak gyengébbek, mint előbbi nemnél; farkuk rozsdaszínű. Ivar szerint külön-

bőző színezetűek. Fiókáik színezete pettyezetett s hasonlít a kövirigó, nemkülönben a vörösbegy fiókáinak tollazatához. Lyukakban fészkelnek, tojásaik egyszínű zöldeskékek.

A HÁZI ROZSDAFARKÚ.

Ruticilla titis (L.) 1758.*

[*Motacilla titys* L. — *Sylvia tithys* SCOP. — *Motacilla atrata* GM. — *Ruticilla ochruros* BOGD. — *Luscinia tithys* SUND. — *Lusciola thitys* KEYS. & BLAS. — *Eri-thacus tithys* DEGL. — *Ruticilla tithys* NEWT.]

Népies nevei: vörösfarkú; füstfarkú; vörös farczinkó (Vasm.).

Jegyei: fülemile nagyságú; a 2-ik evező körülbelül oly hosszú, mint a 7-ik, a 3—4—5—6-ik evező a szárny leghosszabb tolla; alsó szárnyfedői feketék és fehéresszürkék.

Leírása. *Öreg hím:* főszíne sötét hamuszürke vagy palaszürke; a homlok, áll, pofák, torok, nyak előrésze, begy a mellre terjedőleg fekete; a mell alsó felén szürkésfehér tollszegélyekkel; a has fehéresszürke; az alsó farkfedők rozsdás árnyalatúak; a szárny feketésszürke; a hátulsó evezők széles, fehér külső szegése hosszúkás foltot rajzol a szárnyra; a farcsik, felső farkfedők élénk rozsdavörösek, úgy a fark is, kivéve feketésbarna középső tollakat. *Fiatalabb hímek* szárnyfoltja még alig fehér s a vénüléssel válik kirívóbbá; torkuk, begyök nem tiszta fekete, hanem szürke, de már a feketeség mindinkább előtörő nyomaival, mely szín később tisztára elnyomja a szürkét. Néha egyes példányok már az első ősszel ilyenek (*paradoxus* BRHM.); javarészők azonban olyan, mint a tojó s ily színű tollazatban a következő évben költenek is. Így azután találunk párokat, melyek hímje és tojója egyforma. Ez utóbbi, egészen szürke hímeket sokan *Ruticilla titis cairei* DEGL. & GERB. 1849. [Rut. montana BRHM. — Rut. inornata MAD.] néven külön fajtának tartják s azt állítják, hogy főleg hegyvidéken (nálunk a Kárpátokban) él. Utóbbi bebizonyíthatólag nem áll, mert a síkon is előfordul, hogy szürke, tojóhoz hasonló hímek költöttek.** A tojó farka, alsó és felső farkfedői, farcsikja rozsdás, mint a hím-nél, egyébként egészen barnásszürke, a has táján valamivel világosabb. A fiatalok a fészket következő tollazatban hagyják el: alapszínök hasonlít

* LINNÉ *titys*-t irt, de hibásan, mert e név *titis*-ből származik, a mi görögül körülbelül kis madarat jelent.

** Újabban sokan a «külön fajta» kérdést elejtették, mások azonban egyelőre még nem nyugodtak bele a döntésbe.

a tojó színezetéhez, alul rozsdás árnyalatúak s egészben szürkésbarnán pettyezetettek, különösen a fejen erősebben s alul világosabban, mint felül.

Mérléke: *H.* 14·5—15·2; *Sz.* 8·4—8·9; *F.* 6—6·5; *L.* 2·2—2·4; *Cs.* 1·1—1·3 cm.

Inkább Közép- és Dél-Európában él, észak felé Skandinávia déli részeinél nem terjed magasabbra. Kelet felé a 70° k. hossz.-on túl alig fordul elő. Angliában csak telente jelenik meg. Nálunk sziklás helyeken, a hegységben és síkban egyaránt előfordul. Sziklafalakat, várromokat s a városokban régi magas épületeket, tornyokat, téglavetőket választ tartózkodására. Itt mindig a legmagasabb pontokon — kéményeken, háztetők élén, tornyok kiszögellő párkányán — hallatja a hím egyszerű hangiesését, melynek bevezetője sajátos rekedtes, bizsergő hangokból áll, mintha a madár nem tudná kiszorítani torkán azt, a mit mondani akar, erre azonban hirtelen élénk *phü tyü tyi tyi tyi* vagy *hjü-é-hicsicsicsi* következik, a mit vígan, hangosan, emelkedve, s szótagról-szótagra gyorsabban ejt, mintegy örülve, hogy mégis eltudja fütyülni strófáját. Hivogatója *fít-fít-fít-dedede*.

Az országos közlénap szerint: *márczius 21-én* érkezik vissza hozánk. Megfigyeléseim szerint a vén hímek előbb érkeznek s később a tojók a fiatalabb hímekkel. Még április első hetében is tart vonulásuk s egy ízben Fehéregyházánál (Sopronm., a Fertőnél) a templom mögött fekvő hegyeken vörösbegyek és füzikék társaságában valami 20 db. költözködőt láttam. Néha egyes vén hímek át is telelnek, így Kőszegen 1886 december 4-én, 1887 január 7-én láttam egyet, mely a legnagyobb havazásban a vörös som bogyóit szedegette. Azontúl is több ízben akadt ilyen «itt rekedt», mely az enyhébb, napos órákban énekelgetett is. Velenczén 1887 november 23-án szintén találkoztam egy vén hímrel, mely az üvegház körül bogarászott. Általában azonban októberben javarészők elhagyja vidékeinket.

Fészket április második felében sziklahasadékokba, fali lyukakba, padlások zugaiba, épületpárkányok közeibe, tehát többnyire magasan rakja. Építésre száraz gyökereket, szálakat, szöröket, mohát, tollakat használ föl. Néhányszor elhagyott fecskéfészekben is láttam költetni. 5—6 fehér tojást tojik; néha azonba kissé zöldesbe játszó, sőt vörösesbarna finom pontozás nyomait mutató fészekaljak is kerülnek.

Tojásmérték: *H.* 18—20·3; *Sz.* 14—15 mm.

13 napig kotol. Juniában költ másodszor. E madár családi élete igen vonzó, minthogy maga is kedves jelenség. Hiszen félig-meddig házi barátunk, mely nap-nap után ott csicsereg a kéményen, minek füstjéhez

az ő sötét, szürke, kormos tollazata annyira illik. Korán, pitymallatkor kezd már énekét, kitart az elfoglalt helyen, csak farkát billegeti néha. Az énekszünetek között holmi rovarkát fog, utána vetvén magát, mint valami légykapó vagy leszáll a földre, felesípi a prédát és sietve foglalja el kilátásos magasabb ülőhelyét. Szerelme leküzdhetetlen meleg érzelmeit néha úgy nyilvánítja párjának, hogy szárnyait kiterpesztve meglapul előtte. Az ugrádozásban, futkosásban csak oly ügyes, mint a levegőben, mert gyors repülő s hirtelen kanyarodásokhoz, surranásokhoz — ha nem nagy távolságokról van szó — kitűnően ért. Messzebbre inkább kigyódzva, szökkenésszerűen száll.

Tápláléka rovarokból, légyfélékből, apró pillékből, álczákból, pókokból, hernyókból, kukaczkokból, férgekből s szükség esetén bogyókból áll; tehát megérdemli pártfogásunkat.

A KERTI ROZSDAFARKU.

Ruticilla phoenicurus (L.) 1758.

XXXII. tábla.

[*Motacilla phoenicurus* L. — *Sylvia phoenicurus* LATH. — *Ficedula phoenicurus* BOIE. — *Ruticilla sylvestris*, *arborea*, *hortensis* BRHM. — *Luscinia phoenicurus* SUND. — *Lusciola phoenicurus* KEYS. & BLAS. — *Rut. phoenicura* BP. — *Erithacus phoenicurus* DEGL.]

Népies nevei: l. előbbi fajnál, melytől nem különböztetik meg.

Jegyei: kisebb mint előbbi; 2-ik evezője leginkább a 6-ikkal egyezik, többnyire valamivel hosszabb, a 3—4—5 a szárny leghosszabb tolla; szárnyfedői rozsdásak.

Leirása. *Öreg hím:* homloka és szemöldöke fehér; felül hamuszürke, a szárnyon nincs fehér folt s az evezők feketésbarnák, barnás szegélylyel; álla, pofái és torka fekete (*téli tollazatban* a torok fekete tollai szürkésen szegélyezettek); begye, melle és az alsó test oldalai, úgy farcsíkja, farka, farkfedői, — a középső barna tollakat kivéve — élénk rozsdavörösek; hasa, alsó farkfedői halavány rozsdásfehéresek; csőre és lábai feketék; szemei sötétbarnák. A *tojó* torka és melle elmosódott szennyes rozsdásfehér; hasa szürkésfehér; felül barnásszürke. A *fiatalok* szárnya és farka olyan, mint az öregeké; felső részeik barnásszürke alapon feketésen harántsavosak és sárgászöldfehéren pettyezettek, torkuk és nyakuk eleje rozsdásba hajló sárgásfehér, feketén foltozott; hasuk szeny-

nyesfehéres, feketésbarnán foltozott, a hasoldalak rozsdásba hajlók. *Igen vén tojók* majdnem oly színezetűek, mint a hímek.

Mértéke: *H.* 13·4—13·9; *Sz.* 7·5—8; *F.* 5·3—6; *L.* 2·1—2·3; *Cs.* 1·2—1·3 cm.

Közép- és Dél-Európában közönséges, de majdnem a Sarkkörig terjed, tehát északabbra, mint az előbbi. Ázsia szomszédos részeiben a Jeniszei folyamig találták. Görögországban, Kis-Ázsiában, Kaukaszban egy hozzá közel álló faj vagy fajta helyettesíti (*Rut. mesoleuca*), melynek szárnyán fehér folt látszik.

E nálunk gyakori, s kertekben, gyümölcsösökben, előhegyekben, ligetekben — a hol odvas fákat, szőlőházikókat talál — mindenütt számos madár, az országos középnap szerint: *április 6—7-én* érkezik meg telelő helyeiről: Afrikából, Palesztinából. A hímek pár nappal mindig megelőzik a tojókat. Szokásaiban, mozdulataiban az előbbi fajtól alig különbözik, legföljebb, hogy fákon szívesebben s legtöbbet tartózkodik, noha épületeken is látjuk néha; de inkább alacsonyan, mint a magasban. Éneke változatosabb, szép, tisztán esengő strófa; többször más madárhangokat is utánoz. Hívogatója *hüid-dödödö; hüid, hüid-tök tök tök, fűjt-tk-tk-tk, tk-tk*.

Április végén, május első felében költ. Fészket fali lyukakba, faodvakba, kisebb kerti hajlékok, szőlőházikok padlására, tetőzet réseibe nem valami szilárdan rakja, belseje azonban sima, csinos. Száraz levelek, moha, gyökerecskék, növényyszálak, tollak, szőrök, gyapju szokott a fészek anyaga lenni, melylyel a kiválasztott üreget melegen kitölti. 5—6 tojásból álló fészekalj a rendes, ritkán akad hét tojásból álló is. Tojásai zöldeskékek s 13 nap alatt fakadnak meg. (XL. tábla).

Tojásmérték: *H.* 17·5—19·5; *Sz.* 13·5—14·6 mm.

A kirepült fiókákat perezig se hagyják el s folyton aggodalmasan kíséretik, etetik, féltésöket szüntelen hangzó ketyegetésekkel és messze hallatszó *hüid*-del árulván el. Egy-egy kireptetett fészekalj az egész vidéket megelékníti, mert a különben is mozgékony, ügyes, szép madarak nyugtalansága ekkor annyira felcsigázódik, hogy mindent elfelejtenek az aprósággal szemben. Juniában költenek másodszor s szeptemberben távoznak tőlünk.*

Élélme rovarokból, légyfélékből, bogarakból, hernyókból, álczákból.

* Az a mít dr. MADARÁSZ a Zeitschr. f. d. ges. Orn. 1884. 119. lapon ír róla, hogy márczius elején jön s októberben megy el, sőt át is telel, nem erre a fajra, hanem a *házi rozsdafarkúra* tartozik.

rovarpetékből s ősszel mellesleg bogyókból áll. Hasznos, kertjeinket diszító, kedves dalu madár létére számot tarthat barátságunkra. Szívesen fészkel a költő ládikákban (L. I. köt. 54. kép), főleg ha nyílásuk meg lehetős nagy; könnyen megtelepíthetjük tehát házunk táján.

159. NEM:

VÖRÖSBEGY.

Erithacus Cuv. 1800.

Alakjukra a rigókhöz hasonlítanak, csak hogy sokkal kisebbek, fülemile nagyságúak. Az ivarok színezete alig különbözik, a fiatalok azonban szintoly pettyezetettek mint a rigók és rozsdarfarkúak. Életmódjuk a fülemiléhez s némileg szintén a rigókra is emlékeztet. Fészköket szabadon, bokrokba s nem odvakba rakják, tojásaik nem zöldesek, s nem is egyszínűek.

A VÖRÖSBEGY.

Erithacus rubecula (L.) 1758.

XXXVII. tábla.

[*Motacilla rubecula* L. — *Sylvia rubecula* Scop. — *Dandalus rubecula* Boie. — *Rubecula pinetorum*, *septentrionalis* Brhm. — *Rub. ruficularis* Landb. — *Rub. familiaris* Blyth. — *Lusciola rubecula* Keys. & Blas. — *Luscinia rubecula* Sundv.]

Népies nevei: csipkemedár (Földi J.).

Jegyei: egész felső teste szürkés olajbarna; a nagy szárnyfedők hegye rozsdásbarna; homlok, pofák, torok, begy, mell rozsdás narancs-sárgák, oldalt hamvasszürkén szegve; hasa fehér, oldalt szürkésbarna árnyalattal; a szárny és fark sötétebb mint a hát, utóbbi egyszínű; csőre sötétbarna, az alsó káva töve világosabb; lábai barnák; nagy szemei feketésbarnák. A *tojó* lábai valamivel világosabbak s nagy szárnyfedőinek hegyén a világosabb foltocskák némi szárnycsíokban folynak össze. A *fiatalok* felül olajbarnás alapszínen agyagsárgán, torkukon és begyükön pedig sárgásbarna alapszínen olajbarnásan pettyezettek; *tavaszzal* a *tojóhoz* hasonlítanak.

Mértéke: *H.* 14—15; *Sz.* 6·8—7·3; *F.* 5·4—5·9; *L.* 2·4—2·6; *Cs.* 1·15—1·3 cm.

Egész Európában költ. A Sarkkörön túl azonban csak esetlegesen kerül. Kelet felé az Ural hegységen, Kaspi-tengeren túl nem fordul elő. Spanyolországban ritka s délen, úgy keleten általában nem oly közönséges, mint nyugaton. Perzsiában az *Erith. rub. hyrcanus* BLANF. helyettesíti, melynek csőre hosszabb s színezete rozsdásabb (a mell, begy rozsdás narancssárga színezete kiterjedtebb). Még más fajtákat is különböztetnek meg; így például a hegységben előforduló nagyobb, erősebb termetűeket (*Erith. rub. major* PRAZ.). Sűrű, tüskés helyeket, melyek egyes fákkal váltakoznak, bozótos, nedves alju erdőket, vágásokat — melyben magfák vannak — leginkább kedvel s a hol ilyen viszonyokat talál, hazánkban is — a síkban vagy hegységben — mindenütt közönséges fészkelő. Költözködés közben azonban éppen nem válogatós, mert kertekben, házak táján minden valamire való bokorban, mezőkön, utak mentén tenyésző bozótokban, vadrózsákon, galagonyákon s kivált vágásokban láthatjuk. Egyes napokon csak úgy hemzseg tőlük az erdő; minden cserjén halljuk hivatató *czekerekikkik* vagy *czekerekkekek* hangjukat s megfigyelhetjük, hogy 4—5-en együtt tartva, bokorról bokorra szálldosva utaznak, habár igazában nagyobb távolságokat éjjel, repülve tesznek meg. Tavaszi megérkezésök az országos középnap szerint: *márczius 20—21-ére* esik, általában a szalonkákkal egyidejűleg vonulnak. Gyengébb teleket egyesek nálunk töltik.

Tavaszkodáskor hajnalban és esténként kiülnek valami bokor hegyére, fiatalabb fák tetejére vagy magasabb, kihajló ágára s kedves, füttyülő, csicsergő, trillaszerű részletekkel váltakozó énekökkel köszöntik az ébredő természetet. Valami bús és mégis reményt keltő alaphangulat jellemzi ezt az éneket, mely a rigó dalával együtt az első madárének a téli álmából felébredt erdőben. A kis énekes többnyire sokáig egy helyen, vagy legalább is egy bokron üldögélve dalolgat s előadása, daczára az egyszerű, folyton ismétlődő strófáknak, bizonyos tekintetben hymnusszerű, ünnepélyes komolyságú. Meghat, mert érezzük keresetlenségét, s azt a varázsát, hogy a mesterkéletlen hangok igazán szívből fakadnak. S ha a madár természetét, szokását is ismerjük, úgy azt is be kell vallanunk, hogy lényével összhangban állanak. Egyszerű, takaros, esinos, tiszta külseje nem csal s szeme, ez az okos, ragyogó kis csillag, nála igazán «a lélek tükre»: kiolvashatjuk belőle egész lényét, melyet kedélyesség, bizalmasság, vonzó kedvesség jellemez. Napközben idejét az árnyas, sötét helyeken tölti, a hová nagy ritkán téved csak napsugár. De azért nem komor, magában élő, rideg, mert a félrevonulás nála inkább szerénység. Ha virág volna, csak ibolya lehetne, mely szintén meghuzódik, nem keresi a

feltűnést, de ha reábukkanunk, becsét csak annál inkább méltányoljuk s elgyönyörködünk illatában. A vörösbegy is, mikor otthona környékén megzavarjuk s kiérezi, hogy irányában nem vagyunk ellenséges indulattal, elénk száll, farkát felvetve, szárnyait alácsüngesztve, odamutatja szép rozsdás és fehér mellényét, értelmes szemeivel kacsintgat maga köré s bókoltat: maga a napsugár az erdő homályában. Mondják róla ugyan, hogy rokonaival többször összetűz, veszekedő; no de ez alig vethet reá árnyékot, mert a féltékenység az igazi szerelem nyomában kel s csak boldog otthon táján fakad az az éberség, mely idegen betolakodókkal összekülömbözteti. Késő ősszel és télen az itt rekedtek és szükségét gyakorta szenvedők annyira bíznak az emberek jóságában, hogy betekintenek a pitvarhoz is, a sövényen lesnek valami enni való után, sőt az ablakra szállnak; ekkor azután a fásult szívet is könnyörületre indítja a madárka viselkedése.

Április közepén és végén költ. Tüskés, füves helyeken — közel a földszinéhez — korhadó tuskókra, gyökerek közé, hangás, gazos, mohás bozótokba rakják fészkeket, melynek burka száraz levelekből, zöld mohából, finom gyökérszálakból, csészéje pedig még finomabb gyökérszálakból, szőrökből készül. Néha egyes tollak, gypju is található az építő anyag közt. Jól elrejtett fészkek fölé mindig bizonyos védő tetőzet borul s ha a hely alkalmatlan volta nem nyújt ilyet, maguk építik azt. 4—6, ritkán 7 tojása sárgásfehér vagy kissé zöldesbe hajló fehér alapszinen, halvány rozsdássárgásan foltozott, elmosódva pettyezett; néha alig látszó, halvány ibolyásba hajló foltok is akadnak a többiek közt. (XL. tábla).

Tojásmérték: H. 18·2—20; Sz. 14—15 mm.

A kotlás körülbelül két hétig tart s három hét alatt a fiókák szárnyra szabadulnak, úgy hogy az öregek június elején másodszor is család-alapításhoz láthatnak.

Élete java idejét a föld szintjén, a bokrok aljaiban töltve, az itt élő csúszómászó rovarokat fogdossa s nem annyira repülőket kapkod. Herényokat, férgeket, kukaczkokat, pókokat, nemkülönben a nedves csaltban rejtőzködő bábokat, apró csigákat, sőt gilisztákat is eszik, valamint ősszel különféle bogyókat. Az áttelelők is a papsapka, bodza, fagyal, vörössom stb. terméséből tengődnek. Ha azonban kisüt a nap s a csendes időben enged a fagy: megolvad az ő szomorúságuk s a zuzmarás mindenségen megtörő verőfényben hangicsálni kezdenek. Érzik, hogy nem reménytelen a sorsuk s beköszönt majd a kikelet, mikor a szerelem boldogsága el fogja felejtetni szenvedéseiket, sinylődésüket. Addig is hintsünk neki eleséget, könnyítsünk terhén; tavasszal és nyáron majd

meghálálja gondoskodásunkat énekével, hasznos működésével. Könnyen hitelezhetünk neki, jó kamatokat fizet.

160. NEM:

KÉKBEGY.

Cyanecula Brhm. 1828.

Alakjukra a vörösbegyhez hasonlók; ivar szerint azonban különböző színűek s a hímeket gyönyörű kék begy jellemzi; a fark azonban mindkét ivarnál, tőfelén rozsdavörös, hegye sötétbarna. Életmódjuk is sokban emlékeztet a vörösbegyekre, csak hogy ők a nádszélekben, fűzfás mocsaras helyeken, tóságokon játszik azt a szerepet, a mit a vörösbegy az erdő aljzatban, bokrokban. Tojásaik halavány zöldeskékek. Kiváló énekesek, sőt hangutánzóok.

A KÉKBEGY.

Cyanecula suecica (L.) 1758.*

XXXVIII. tábla.

[*Sylvia cyanecula* MEY. & WOLF. — *Cyanecula leucoicyana* BRHM. — *Erithacus cyanecula* SEEB. — *Cyanecula gibraltarensis* O. GAILL. — *Erith. cyanus* REHW. — *Erith. cyaneculus* (WOLF) FRIVALD.]

Nálunk élő fajtája a *déli kékbegy* — *Cyanecula suecica cyanecula* (MEY. & WOLF) 1810.

Jegyei: körülbelül fülemile nagyságú; középső két farktolla egy színű sötétbarna, a többinek tőfele rozsdavörös, hegye feketésbarna; 3—4—5-ik evező a szárny leghosszabb tolla, a 2-ik a 6-ikkal leginkább egyezik; az öregek felül sötétes földszínű barnák, a homlok és a fejtető oldalai feketések; szemöldöksávolyuk rozsdásba hajló fehér; a has barnás-szürkésfehér, különösen az oldalakon, legfehérebb a középen. A *hím nyári tollazatban*: álla, torka, nyakeleje ragyogó lazurkék, mely rajzolatot a begyen egy fekete, egy keskeny fehér s végre egy széles rozsdavörös

* LINNÉ «*suecica*» faji nevet — több ornithologussal megegyezően — én is a kékbegy alakjának egész körére értem és vonatkoztatom. A fajták nevét pedig azokét használom, kik először különböztették tüzetesen.



$\frac{2}{3}$

KÉKBEGY

CYANECULA CYANECULA (WOLF)

ROZSDÁS CSALANCSÚCS

PRATINCOLA RUBETRA (L)



szalag szegélyezi, a kék folt közepén fehér folt; *ősszel*: a torok agyagsárgás vagy rozsdásfehér, oldalt feketésbarna összefolyó foltozással s a szem alatt kékesfehéresen szegett tollakkal; a begyen a kékes, fekete és rozsdás színezet meg van ugyan, de a tollak fehéres szegésűek; a *tojó* begyfoltja nem kék, hanem agyagsárgás alapszínű, oldalt és alul feketésbarna foltozással szegélyezve (igen vén példányoknál az alsó szegés kék foltozású); a *fiatalok* feketésbarna alapszínen rozsdássárgán pettyezettek, a torkuk fehéres. Csőr barnásfekete; lábak barnák; szemei sötétbarnák.

Mértéke: *H.* 13·4—13·8; *Sz.* 7·5—7·7; *F.* 5·8—6·2; *L.* 2·5—2·7; *Cs.* 1·2—1·4 cm.

Valamivel kisebb termetű s a torok kékségében rozsdavörös foltot viselő fajtája az *északi kékbegy* — *Cyanecula suecica caerulecula* (PALL.) L. 1811. — *Erithacus caeruleculus* (PALL.) FRIVALD. — *Lusciola suecica* KEYS. & BLAS.] — a magas északon a Sarkkör tájain, Skandináviától Észak-Oroszországon és Szibérián át Kamcsatkáig, a Tundrákban költ. Költözködéskor nálunk is megjelenik, de igen ritkán. A Velencei tónál 1890 szeptember 21-én lőttem.

Ezen kívül megkülönböztetik némely ornithologusok az egészen kék-torkú, folt nélkül való példányokat (*wolfi* BRHM.) s azokat, melyeknél a fehér foltban még egy kisebb rozsdavörös foltocska is van (*dichrosterna* CAB., *orientalis* BRHM.). Ezeket az alakokat is lőttem hazánkban, még pedig az előbbi 1889 május 28-án a Fertőnél, utóbbit 1888 április 16-án Dinnyésen (Velencei tó). Fajták-e ezek vagy csupán egyéni eltérések? hosszú volna itt fejtegetni. Láttam példányokat, melyeknek egészen kék torok foltjuk volt, csak a tollakat megemelve látszott a fehér középfoltocska, viszont a Fertőnél ejtett példánynál nyoma sem volt e fehérségnek. Az, hogy némely fehér csillagos példányok torka késő vénségökben teljesen megkékül, nem egészen elfogadható vélelem, mert éppen a fertői példány — s egyéb más országokban lövöttek is — kisebb termetű volt, mint a rendes fehér csillagosak (körülbelül akkorák, mint az északi, vörös csillagos kékbegy); s azonkívül a fertőinek torka tengerkék, farktollai pedig felerészben rozsdavörösek, fele részben feketebarnák voltak, ellenben a rendes fehér csillagúaknál a rozsdavörös szín a farktollak $\frac{2}{3}$ -át fogja el. A fehér csillagban vörös foltocskával bíró példányokat BREHM és CABANIS keleti fajtának tartják, egy cseh bűvár ellenben azt hiszi, hogy az az északi vöröscsillagú és a középeurópai fehér csillagú fajták kereszteződéséből származó korcs; lovag TSCHUSI végre annak a nézetének ad kifejezést, hogy ez utóbbi alak, mely nálunk ritka, az északi vöröscsillagos

fajtának átszinülési stádiuma. A kékbegyek torkának kéksége ugyanis csak márcziusban, mikor még nincsenek nálunk, telelő helyeiken — tehát délen — kapja meg tisztaságát és kiszínülését. Néha azonban megesisik, hogy egyes elkésettek még ebben az átmeneti színezetben jönnek vissza Európába s vonulnak át nálunk. A Dinnyésen lőtt példány április 16-án került s Tromsőben — Norvégiában — lőttem egy példányt (1891 július 2-án), melynek nagy *rozsdavörös csillaga* — habár keskenyen — *fehéren volt szegélyezve*. Ez némileg ellent látszik mondani Tschusi feltevésének, valószínű azonban, hogy ez közbülső alak, mely azt is bizonyíthatja, hogy az átmenet a vörös- és fehércsillagos között megvan s ezért nem különfajok azok, mint némely ornithologusok vélik, hanem egy törzsnek hajtásai, fajtái.

Mint már említettem, hazánkban csupán a fehércsillagos kékbegy költ s tóságaink szélső nádasait, bokros, füzes helyeit, mocsárterületeken levő csatornák mentét, csapások környékét, szóval vizes helyek szélső sűrűségeit lakja. Közöséges a Velencei tónál, Fertőnél, Balatonnál, a Mezőség tavain, a Csallóközben, az Al-Dunánál, Sárréten, Drávafoknál stb. Tavaszi megérkezésének országos középnapja: *április 4—5*. Nemesak, hogy legszebb madaraink közé tartozik, éneke is kiváló s némileg az énekes nádi poszáta (*Acr. palustris*) szólásához hasonlít, különösen abban, hogy ő is utánozza más madarak énekét. Mindig megkülönböztethető azonban e két, sokszor ugyanazon területen élő madárfaj éneke, mert az utóbbi folyékonyan, tisztábban énekel, ellenben a kékbegy strófái szaggatottabbak, gyakran sajátságos, halk, surrogó trillákat hallat, majd meg olyan változatokat, melyek úgy hangzanak, mintha két hangon egyszerre énekelne. Lágy, olvadó részleteket, csengő füttyökkel élénkít s a környezetében szóló madarak énekét ügyesen szövi a magáéba, s mintegy egyénisége szerint átdolgozva tolmácsolja. Azonkívül ének közben viselkedése is különbözik az énekes nádi poszátaétól. A kékbegy külső hatásra is számítt; nem vonul mindig a sűrűség mélyébe, hanem felszáll valami nádcsóvára, nádkéve rakásra vagy a tópart «Öntéseire», sőt a táviró drótra is, szárnyait lecsüngeszti, szép rozsdavörös farkát legyező alakra terpeszti s minden hangját annyira átérzi, hogy mozdulatai, egész lénye vissz sugározzák ihletét. Énekelve felszáll a magasba s eleresztett szárnynyal, szétterpesztett farkkal ereszkedik vissza a nádba.

Az előadása tehát teljes összehangzásban áll énekének értékével s kevés madarunk van, mely ebben versenyezhetne vele. Rendkívüli mozgékonyság, eleven, friss kedélyesség jellemzi. Majd a nád alján egérgyorsan futkos, hol meg felugrik valami nádszáhra, egyenes tartással

hegyeskedve, mutogatja magát, hogy a legközelebbi pillanatban odább surranjon. Sebesen, kisebb ívonalakban, néha mintegy a levegőben ugrálva repül. Igen szeret a nád szélére, alacsony gázos rétekre kiszállni, de ha felverjük, alacsonyan a föld fölött repülve, azonnal visszamenekszik — mintegy beledobva magát — a fűzesbe vagy nádba. Itt azután már nehezen bírjuk újból megtalálni, mert bujkálva siet odább, jól elrejtőzködik s nem szívesen kap szárnyra. A tojók egyáltalán ritkán kerülnek szem elé, elvonultabban élnek. Egyéb nádi madarakat nem sokba vesz, de magaszőrűeket sem tűr meg otthona táján s a hím szemesen őrzi fészke táját. Fészket csomóba rakott nádkévék aljába, feltöltött gázos csatorna partokon, lápok szélén, buczkás nádtörmelékes helyeken, fűzfatuskók tövében, gyökerek között a földre vagy sűrű ágak, gázok, növények, nád szemetjére, közel a föld színéhez építi s néha már április végén vagy inkább május elején 5—6 halaványzöld tojáshozat tojik, melyek néha szürkésbe, kékesbe hajlanak, többnyire egyszínűek, csak ritkán egyes barnás pettyezéssel is rajzoltak.

Tojásmérték: H. 17—20; Sz. 14—15 mm.

Juniusban a legtöbb pár másodszor is költ.

Különféle vizi rovarokat, bogarakat, álcákat, apró gilisztákat, kukacokat, pilléket eszik. Repülő rovarokat, legyeket, szunyogokat szintén gyakran elkap. Falánk, folytonosan jó étvágyú madárka s azért tartózkodási helyén a sok mindenféle emberileg haszontalan és kellemetlen állatok korlátozásában tevékeny osztályrésze van. Szépsége, éneke és ártatlansága révén bizvást megnyerheti az ember barátságát.

161. NEM:

FÜLEMILE.

Luscinia Brhm. 1828.

A legtökéletesebb madarak. Alakjuk csak olyan arányos, mint a rigóké és az éneklők utóbbi nemeihez tartozó fajoké, énekek pedig a legkiválóbb. Színezetük egyszerű, szegényes, rajzolat nélkül való barnás, szürkésfehéres, rozsdás; fiókáik azonban pettyezettek. Az első evező elcsenevészedett, a 2-ik hosszabb a 6-iknál. A földön vagy közel a föld színéhez rakják fészkeket s olajbarnás, egyszínű tojásokat raknak.

A KIS FÜLEMILE.

Luscinia luscinia (L.) 1758.

XXXVI. tábla.

[*Motacilla luscinia* L. — *Daulias luscinia* Boie. — *Sylvia luscinia* Scop. — *Luscinia peregrina*, Oken Brhm. — *Philomela luscinia* Selby. — *Luscinia vera* Gray. — *Lusciola luscinia* Keys. & Blas. — *Erithacus luscinia* Degl.]

Népies nevei: filemile.

Jegyei: körülbelül verébnagyságú; 1-ső (kicsiny) evezője valamivel hosszabb mint a nagy evezők fedő tollai, a 2-ik rövidebb a 4-iknél, a 3-ik a szárny leghosszabb tolla; felül rozsdásbarna; farka rozsdaszínű; alsó teste szennyesfehér, a begy és hasoldalak szürkés sárgásbarnásan árnyaltak; az evezők belső széle sötétbarna, külső széle rozsdásbarna; az alsó farkfedők rozsdás szennyesfehérek; csőre barna, az alsó káva töfele barnás hússzínű; lábai barnás hússzínűek; szemei barnák. A tojót alig lehet a hűntől megkülönböztetni. A fiatalok felül sötét szürkésbarnák s világos rozsdasárgán, alul sárgásbarnák, sötétbarnán pettyezettek.

Mértéke: H. 15·2—16·5; Sz. 8·1—8·7; F. 6·3—6·7; L. 2·5—2·6; Cs. 1·2—1·3 cm.

Mindazok a tulajdonságok, melyek révén a madár annyira közel férközött az ember érzelm világához s megnyerte a világ urának rokonszenvét, jobban mint bármicsoda más állat: a fülemilében vannak legharmonikusabban megtestesülve. Igazán királyi madár ő előkelő egyszerűségében, nemes tartásával, fürge, de mindig megkülönböztetett mozdulataival, könnyed sebes reptével s a mi a legfőbb: elragadó, utánozhatatlan dalával. A fülemile dala nemcsak mint madárének, de mint ökéletes zenei mű is páratlan; szymfonia, a minőt csupán egy BEETHOVEN költött.

Találón jellemzi madarunkat PETŐFI «A három madár» című költeményében:

«A második madár egy csalogány:
Elrejtve él a lombok alkonyán,
Nem látja más ottan s mást ő se lát,
Kis fészke néki az egész világ,
Ebben dalolgat s ha dalolni kezd,
Elfojt az alkony mindennémű neszt,
Hogy meg ne háborítsa énekét,
Hogy gyönyörködjék a föld és az ég,

Gyönyörködjék e dalban, a minő
 Hozzánk csak legszebb álmainkban jó,
 A melynek minden hangja eltemet
 Egy bánatot és szül egy örömet,
 Mert mindenik hang egy szent szerelem —
 Ez a csalogány szíved, kedvesem!»

Emberemlékezet óta a lángzó indulatok, forró szerelem énekese, költője a fülemile s hogy csak az, arra minden nép egyhangú felfogása tanúság. Nemcsak PETŐFI, többi költőink is magasztalással telve írnak róla, az «édes ajkú» madárról, a melynek elbájoló dalában annyi tűz, epedés és vágy, harag és béke, féltés és bátorság, édes kedveskedés és nyugtalan türelmetlenség, szilaj öröm és bús panasz, szerénység és büszkeség, remény és a lemondás keserősége mesteri változatokban cseng felénk. Ő az első énekes a madarak nagy karában; a többi mind csak vele, mellette énekel, de egyik sem tud rajta túltenni, mert csattogása uralkodik az egész környéken, minden más hang fölött.

Jól mondja TOMPA:

«Lombok árnya rejti a kis fülmilét;
 Annyi bú dalában, mégis mennyi éd'!
 Izli, félti, vallja a szerelmet ő,
 Mindez énekéből olyan érthető.»

A pacsirta, rigó s a többiek megszólalása csak sejteti, a fülemile pedig ünnepli a tavaszt és a már megindult, felkavart érzelmeket, a megnyilatkozott életet tolmácsolja. A természet zenejének bevezetését amazok adják elő, neki a főrészt marad. A tavaszt csak azért énekl meg, mert szerelme ebbe az időszakba esik.

Ezért írja VÖRÖSMARTY:

«Midőn a napnak engedend a föld,
 És áthevül és lészen ifju zöld;
 Midőn előjön a kis csalogány
 S édes dalától fölzeng a magány.»

TOMPA reámutat legkedvesebb tartózkodási helyére:

«Hadd csattogjon a ligetnek
 Édes ajkú fülmiléje.»

s nem hagyhatja el jelzőjét, mert hiszen az annyira oda tartozik, a mint a huszárhoz a «lóra termettség», sőt beolvad a fogalomba s maga a

fülemile az édes, bűvölő ének kifejezőjévé válik. Mindnyájan értjük, mikor a «nemzet csalogányáról» van szó s nem kell megmagyarázni, mit tesz az «fülemile ajkú», «igazi fülemile» stb.

Hogy mennyire hatalmaskodik e madáron a hang, a költészet, akkor értjük leginkább, mikor csendes éjjel, a szelid holdvilágnál is halljuk fáradhatatlan szavát. Szúnyokál a mindenség, a többi madár pihen, csak a homály és sötétség állatai repkednek, járnak zsákmány után: a fülemile azonban viraszt, mert hevesen lüktet kis szíve. A szerelem annyira elfogja, hogy egész valója dalban olvad fel s nem elég nagy, izzó szenvedélyének elmondására a nappal . . . énekel, énekel éjszakán, éjfélkor, a míg csak vigaszt nem talál. A kisebb szivűek — mert a fülemilék sem mind egyformák — azonban az álom idején hallgatnak.

Költőink is tudnak éjszakai énekléséről s tudják, hogy hajnalban és estefelé legesattogóbb, leginkább dalos kedvű. PL. VÖRÖSMARTY:

«De feljő az ormokon a szelid hold
Csillag seregével az égbe mosolyg

— — — — —
Szép álmokat énekel a csalogány.»

Vagy a 17. század elején verselgető BENICZKY PÉTER:

«Fülemile ágon
Függ, csak kicsiny szálon,
Álom reá ne érjen ;
Addig szól s énekel,
Míg a tajték vérrel
Kicsi száján eredjen.»

Példázás ez nagy szenvedélyeire is.

Vagy a nép száján is élő dal:

«Szépen szól a fülemile kis madár
Éjjel-nappal hallom dadogását ;
Csak előben vigasztalom magamat,
De hátulról látom csalatásomat.»

Vagy TÓTH KÁLMÁN:

«Piros kis szád beszélése
A hajnalban, a hajnalban
Fülemile éneklése.»

Hogy az ő szerelméhez mocskok nem férhet, az is kicsillan népünk

felfogásából, mert madarunk a tiszta szerelem szymboluma. PETŐFI ezért mondhatja:

«S hejh! a *kakas hamis* madár,
Untalan más fészekre jár;
Pedig én kakas nem vagyok,
Hanem *fülemile* vagyok:
Egy a fészkem, egy a párom,
Egyért élek a világon.»

S a népdalban is a fülemilével példázva fejezi ki a legény tiszta szerelmét;

«Oh! hogy fülemile
Madar nem lehetek,
Kis kertedben rózsám
Fészket nem verhetek.»

Szerelmi bánatában is a fülemile érzelmét vonatkoztatja a magáéra:

«Fülemile nem hiába kesereg,
Fáj a szívnek, ha megcsalja, kit szeret.»

VÖRÖSMARTY hangutánzóan adja énekének bekezdőjét is:

«*Száj, száj, száj,*
Be szép rózsaszáj
Ez a leányszáj,
Fülemile danol benne»

Ugyancsak hangját festette SZIRMAY uram, már közel 100 év előtt, ebben a pentameterben:

«Gyűj, gyűji, gyűji csak, fűtyre tanitalak itt».

Dalával ki versenyezhetne, mikor még PETŐFI is kérdi:

«A természet pompás színpadán
A primadonna a kis fülmile:
Ki volna, énekesnők! köztetek
Merész versenyre kelni ő vele?»

Csak a magyar legény felelhet erre így:

«Beh szépen énekle
Az a fülemile;
De az én Örzsikém
Szebben énekelne!»

Néha a fülemile mint a kesergő szerelem postása is szerepel népünk felfogásában, pl. ebben a népdalban:

«Odajött egy fülemile dalolni,
Hozott nekem körme között levelet
A' van benne, hogy a rózsám nem szeret.»

Valamint az emberiség is Európában fejlődött legmagasabb fokra — nem szükség az okokra utalni: miért? — úgy az énekesek énekese is szorosan vett értelemben földrészünk tipikus madara. Igaz, hogy az Ujvilág emberisége is hatalmasan, sőt rohamosabban, szintén felkapott a civilizáció kiváló magaslatára — de hát az is Európából eredt — s nekik is megvan a maguk «bűlbülje» (Mimus polyglottus), egy rigófaj, melynek szava, művészete azonban mégis csak olyan típusú, mint maguk az amerikaiak s nem homályosítja el a mi fülemiléinket. Habár, mint mondtam, madarunk Európa különössége, mégis nem mindenütt fordul elő, mert kivált a mérsékelt és déli részeken gyakori, sőt itt is inkább a nyugatiakon, mint a keletieken. Portugálban, Spanyol-, Francia-, Olasz-, Németországban, Ausztriában közönséges, felterjed Anglia déli felébe, Dániába. Itt azonban, úgy Németország északkeleti részeiben (Pomerania) már sok helyt a testvérfajjal, a nagy fülemilével keveredve él, sőt az utóbbi egészen uralkodik. Keletfelé általában a Visztula szabja meg előfordulásának határvonalát. Oroszországban azonban a déli területeken, szintűgy Palesztinában is előkerül. Afrika északi tartományaiban szintén költ. Nálunk minden alkalmas helyen gyakori, csak a Királyhágón túl ritkaság, mert ott a következő faj, a nagy fülemile a közönséges. Nem a szálas, vén, világos aljú erdőkben telepszik meg, nem is száraz helyeken, hanem ligetes, berkes, sűrű bokrozatokban bővelkedő, friss vizek közelébe eső területeken. Völgyek lankás oldalait, melyek folyóvíz partját határolják, angol kerteket, ligeteket legszívesebben választja otthonául; a hegységbe nem szokott nagyobb magasságra hatolni, inkább a középhegységben, síkságon él.

Megérkezésének országos középnapja: *április 18.* A hímek pár nappal a tojók előtt jönnek vissza s egyenként vagy pár tagból álló szakadozott társaságban, éjjel utaznak. A régi otthonhoz, a régi bokorhoz hűségesen megtérnek s bizonyos, hogy pl. kertünkben mindig azok a példányok vagy azok ivadéakai fészkelnek, melyek ott látták meg a napvilágot. Ezt világosan bizonyítja énekek jellege, mely úgyszólván terület szerint változik; némely helyen pl. csak kitűnő énekeseket hallunk, máshol meg rosszabb éneklők vannak; igen, mert nemzedék nemzedéktől tanul. Legtüzesebben, fáradhatatlanul a párosodás szakában hangzik dalolásuk. A vetélytársak valóságos hangversenyeken mérik össze képességeiket, melyben a győzöt a családi boldogság jutalmazza. A levert fél

elvonul s a közelben keres magának párt, esetleg újra versenyre kél más vetélykedőkkel s most tán szerencsésebb; de ha még ekkor sem nyert meghallgatást s udvarlásaival megint csak felsült, meddő marad. Ez is a természeti kiválás törvénye szerint történik.

Éneklés közben rendszerint valamelyik bokor oldalágán, vagy közép-magas fácskán ül, de nem igen mutogatja magát, inkább elrejtve marad. Szárnyait, farkát könnyedén lecsüggeszti, csak fejét emeli kissé föl s kidagasztott torokkal művészkedik. Egész teste megremeg, de nem fárad el az aránytalanul nagy, minden ízében mesteri erőmegfeszítésben; azért, mert igazi művész. Hogy dalát a német irodalom szavakba foglalta s egész versengés támadt az ornithologusok közt: ki tudná jobban kifejezni? csak érintem. Én nem kísértem meg utánozni; emberi nyelven és hangszeren nem lehet azt visszaadni. Különben is ki ne ismerné csattogását?! Ha gyanupörrel él, s nem tartja környezetét egész biztosnak, hirtelen elhallgat, lerepül a sűrűbe s *fíd-korr*, *fi-korrr* szólást hallat. A földön ügyesen futkos, ugrál s idejének legnagyobb részét a levelek közt keresgélve s általában a bokrok alacsony szintjén tölti el. A hol tudja, hogy szívesen látják: nem igen félénk, noha nem is valami bizalmas; a hol azonban nem éppen jóindulat fogadja: ott vigyázó és óvatosan kerüli a nyíltabb helyeket. Gyorsan, surranva repül, de nem nagy távolságokra s fészke táját, melyhez egész odaadással ragaszkodik, alig hagyja el, legfőljebb egyik bokorrészlettől a másikig száll. Idegen fülemilét sem tűr otthona körül, hanem mindenkor elűzi onnét; hiszen a ki úgy szeret, mint ő, annál a féltékenység majdnem természetes.

A párok viszonya tiszta, mintája lehet a hűséges együttélésnek. Fészkeket a földön vagy közel a földszinéhez, sűrű aljzatban, sötét helyen, bokrok, élő sövény, kerítés, fiatal ághajtások tövébe, különösen oly helyeken rakják, hol a talajon száraz csalt, régi levelek fekszenek. A fészek burkát is a régi, fonyadt levelek, ellenben mély, sima csészéjét száraz fűszálak, növény szárak, gyökerecskék, esetleg szörök is jellemzik. Májusban 4—5, ritkán 6 tojást tojik, melyek alapszíne olajbarna vagy olajzöld. Előbbi változat rendszeren egyszínű, az utóbbi pedig olajbarnásan és szürkésbarnásan felhőzött, úgy azonban, hogy a foltozás az alapszínbe mintegy beolvad s a tojások egyszínűnek látszanak. (XL. tábla).

Tojásmérték: H. 20·8—22; Sz. 15·7—16·8 mm.

A kotlás 14 napig tart s ugyanannyi idő alatt a fiókák megerősödnek, majd kirepülnek s úgy, mint a fiatal rigók, egy ideig a földön futkosva, a bozótok rejtekében bujkálva várják ételthordó szülőiket. Színezetök sok mindenféle lappangó ellenség ellen megvédi őket mert szem

legyen ám, mely a korhadó levelek vagy növényyszárak közt meglapuló fülemilét meglátja. Különösen ha felülről vagy hátulról nézzük, alig vagyunk képesek őt a talajon észrevenni; oldalvást azonban könnyebben feltűnik s fényes, feketés szeme lesz árulójává. A legtöbb pár évenként csak egyszer költ, de ha fészkelésében zavartatás érte, tojásai elpusztultak, akkor újból neki fog a családalapításnak.

Juliusban már nem hallunk fülemileszót; csendes, hangtalan lesz a táj, a hol nem régen még mindenfelől hangzott csattogásuk. Vedlenek, visszavonultan cserélnek a kopott köntös helyébe újat, hogy friss tollazatban indulhassanak a nagy útra.

Élelme apró rovarokból, hangyákból, pókokból s különösen álcázakból, bábokból, kukaczkokból férgekbe áll, vagyis azokból az alsóbbrendű állatokból, miket főleg a földön szedegethet össze. Később azután a bogyókat is kóstolgatja s a bodzabogyót csemege gyanánt falatozza.

De mikor a bogyókra kap, akkor már mozgolódik, útra készül. Ősz felé jár az idő; régen hallottuk utolsó énekét, szinte elfelejtjük, hogy még nálunk időzik. Szeptember első felében végleg elbúcsúznak tőlünk, miután már augusztus végén kezdték az útrakelest. Ha gazdaságunknak csupán csak kárt tenne és érezhetőleg megrövidítene, még akkor is oltalmazni kellene őt; hiszen csak bér volna az gyönyörű énekéért. Így azonban, mikor ingyen jutunk hozzá, sőt bizonyos tekintetben a rovarok korlátozásával még hasznot is szerez, nemcsak azt érdemli, hogy ne bántsuk, hanem egyenesen hogy áldozunk reá s igyekezzünk őt megtartani, a hol előfordul, alkalmas helyek nyújtásával pedig minél szélesebben elterjeszteni.

Mi volna a liget fülemile nélkül, mik volnának kies völgyeink az ő szava nélkül? Ősszel, mikor «nem csattog a cserje vad bogán», érezzük a némaságot s akkor önkénytelen minden jobban érző emberszív ugyanúgy vágyódik utána, mint VÖRÖSMARTY:

«Elhervad a virág, fák koszorúi lehulltak,
Sárga levélkéken nyargal az őszi vihar.
A csalogány hallgat. Hol erő, mely visszaidézné
Lengő bokrait és mennyei hangulatát?!»

A NAGY FÜLEMILE.

Luscinia philomela (BECHST.) 1795.

[*Motacilla philomela* BECHST. — *Mot. aëdon* PALL. — *Sylvia philomela* BECHST. — *Philomela major* BP. — *Lusciola philomela* KEYS. & BLAS. — *Erithacus philomela* DEGL. — *Daulias philomela* DRESS.]

Népies nevei: magyar fülemile; ligeti fülemile; lengyel fülemile; fekete fülemile; barna fülemile.

Jegyei: jóval nagyobb előbbinél, a kettő között az arány körülbelül olyan, mint a házi és erdei veréb közt; felül színezete sötét olajbarna s nem rozsdás, még farka sem, legfőljebb a farktollak és evezők széle; alul barnásszürke; a has közepe és a torok fehéres, a begyen barnás szürke felhőzés; alsó farkfedői rozsdás szennyes fehérek, némi szürkés foltozással (néha a nélkül); leginkább megkülönbözteti a kis fülemilétől sötétebb, kevésbé rozsdás színezetén és nagyságán kívül, szárnyalkata, mert 1-ső (kicsiny) evezője jóval rövidebb, mint a nagy evezők fedőtolla s 2-ik evezője hosszabb a 4-iknél.*

Mértéke: *H.* 15·3—16·8; *Sz.* 8·6—9; *F.* 6·3—7; *L.* 2·6—2·8; *Cs.* 1·2—1·35 cm.

A nagy fülemile inkább keleti madár s Lengyelországban, Közép-Oroszországban, Kaukázusban, Perzsia északi felében, Turkesztánban fordul elő. Európában legészakibb tanyái Dánia egyes területein (Seeland, Bornholm), Dél-Svédhonban, Szent-Pétervár vidékén, Németország északkeleti részein vannak; keletfelé azután Szibériába terjed. Leginkább folyók, folyamok ligeteiben s általában vizek környékén, füzesekben, egeresekben s nedves, buján tenyésző bokrok közt szeret tartózkodni. Nálunk a Királyhágón túl igen közönséges, ellenben a Királyhágón innen a kis fülemile az uralkodó faj. Leggyakoribb még a Duna-ligetekben. Mint az előbbi, úgy ő is, nemcsak színezetét termetét, hanem még énekét tekintve is változékony**; általában a kettő igen közel álló faj,

* Vannak azonban példányok, melyek bizonyos átmenetet mutatnak a kis fülemile s a tipikus nagy fülemile közt. Ilyen a BREHM-féle *hybrida*. A magyar példányok közt is találtam *L. philomela*-kat, melyek termetre a *L. luscinia*-tól nem különböznek s 2-ik evezőjük = a 4-ikkel egyenlő, sőt valamivel rövidebb.

** E szerint különböztették meg a magyar fajtát (*Luscinia philomela eximia* BRHM.) és az ennél nagyobb lengyel fajtát (*Lusc. phil. major* BRHM.) s még másokat, melyeket hol a rendes fülemiléhez, hol a nagy fülemiléhez vonnak. (*L. hafizi* SEV.; *L. böhmi* RCHW., előbbi Perzsiában, utóbbi Afrikában él.)

ha nem egyetlen faj két fajtája, mint azt már a mult században is néhány előkelő természetbuvár gondolta. Életmódjuk is hasonlított, úgy fészkek és tojásaik is.

Tojásmérték: *H.* 21—22·2; *Sz.* 15·6—17 mm.

Éneköket összehasonlítva, azt mondhatnám, a kis fülemile dala úgy áll a nagy fülemilééhez, mint a női hang a férfihanghoz. Nem kevésbé szépen dalol mint amaz; csak hogy mélyebben, erőteljesebben s bizonyos rigószerű, rövidebb, komoly rhythmusban, csattogóbban, nem oly édesen, érzelmösen, inkább érczesen. Strófáját nem kezdi úgy, mint a kis fülemile az ismert *fhű-fhí-fhí-fhí-fhí* stb. egytagú, emelkedő bevezetéssel, hanem kéttagúan, mint pl. *avid-avid-avid* vagy *fi-lip, fi-lip, u-gyitt, u-gyitt* stb.

Tápláléka is körülbelül az előbbiével megegyezik, s így jelentősége is.

Amaz az énekesek királynéja, ő a királya.

PETŐFI egyik versében a bokrot «szentegyházhoz» hasonlítja, melyben a fülemile a pap s fészke az oltár. Nem tudom, a kis vagy a nagy fülemilét értette-e ő? Ez utóvégre is mindegy.

De a mit nagy költőnk mondott a fülemile érdekében, azt én is ismétlem nemcsak az ő, hanem minden más hasznos énekes madár érdekében:

«Hadd dicsérje, *ne bántsá*, éneklésével az Istent,
A természetet, a szent közös édes anyát.»





4.



9.



12.



6.



3.



8.



11.



2.



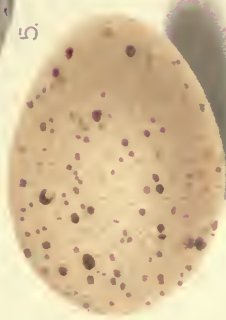
10.



1.

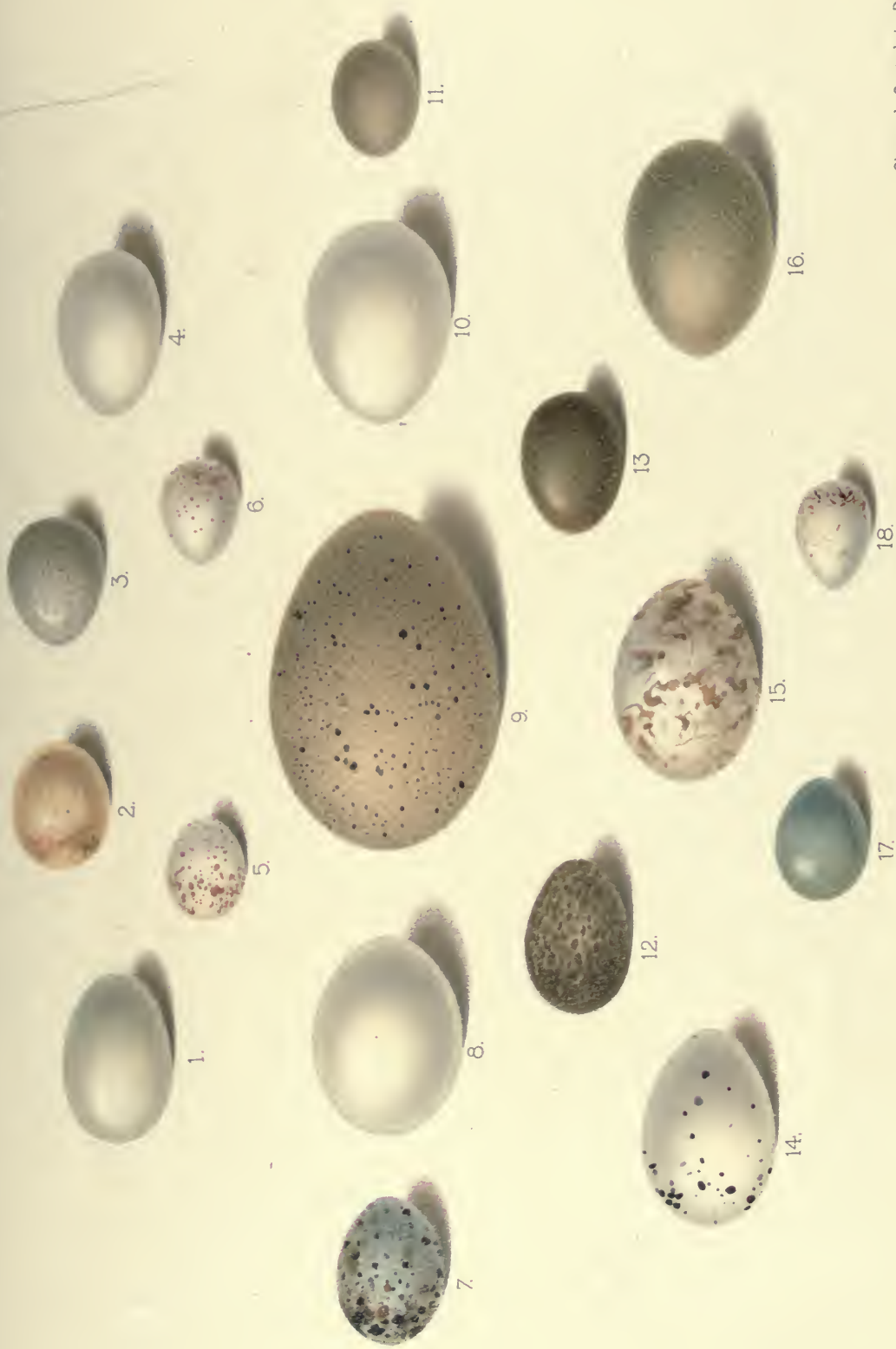


5.



7.







PÓTLÁSOK ÉS MEGJEGYZÉSEK.

Könyvem nyomtatása, a színes táblák sokszorítása huzamosabb időt vett igénybe s így az ezen időszak alatt honi madárfaunánkra tartozó újabb kutatások eredményeit a szövegben már figyelembe nem vehettem, azért e helyen kívánok róluk röviden megemlékezni.

I-ső könyvhez.

A «Forrás munkák» sorából kimaradt s a 182-ik oldalon a megfelelő helyen beiktatandó:

- DUBOIS, A. Faune illustrée Vertébrés de la Belgique. (Oiseaux). — Bruxelles, 1876—1893. 4°. IV. vol.
— Histoire populaire des animaux utiles de la Belgique. — U. o. 1889.
— Les Animaux nuisibles de la Belgique (Vertébrés). — U. o. 1893.
— Tableau synoptique des oiseaux insectivores. — U. o.

II-ik könyvhez.

DOLMÁNYOS HOJSZA.

Procellaria haesitata (KÜHL.) 34. l.

A Gömör megyében 1870-ben Dolinkán lövött példányt először 1884-ben határozták meg, idézett néven. (The Ibis. 1884. 202. l.) Legújabbán — tehát 29 év után — SHARPE, a British Museum világhírű őre, újból megvizsgálván e madarat, azt mondja, hogy inkább *Oestrelata incerta* (SCHLEG.) [Bull. Brit. Orn. Club LIX. Januáriusi füzet 1899], mely a londoni muzeumban három példányban van meg s hazája az Atlanti-oczeán déli része, a Jóreménység foka táján lévő tengerek. Az is bebizonyult, hogy a gömöri példány valószínűleg bőrből készült s nem hazánk területén lövetett. Ezt különben a madár tartózkodási helye — 32° d. szél. — is méltán valószínűvé teszi. Könyvem szerzésekor nevezett madarat nem találtam a Nemzeti Muzeumban, — akkortájt küldte fel dr. MADARÁSZ

Londonba — s így nem vehetvén szemügyre, én is *Procellaria haesitata* néven soroltam föl, mint a melyen BREHM: Thierleben-jében, FRIVALDSZKY: «Aves Hungariæ» című művében, dr. MADARÁSZNAK a II-ik nemzetközi ornithol. kongresszus alkalmával rendezett madárkiállításra vonatkozó «Magyarázó»-jában, valamint SHARPE 1897-ben megjelent «A Hand-Book to the Birds of Great-Britain» című művében is szerepel.

KENTI CSÉR.

Sterna cantiaca GM. 1788.

[*Sterna striata* L. S. GM. — *Sterna canescens* MEY. & WOLF. — *Thalasseus cantiacus* BOIE. — *Sterna columbina* SCHRANCK. — *Actochelidon cantiaca* KAUP.]

Ez a faj könyvem nyomtatása idejében került elő magyar területen, azért az 56-ik lapon leírt Lócsér (*Sterna caspia*) után beiktatandó.

Jegyei: csókanagyságú, csakhogy karesubb, könnyebb termetű, hosszabb szárnyú; az *öregek* lába és 4·5 cm.-nél hosszabb csőre fekete, utóbbinak hegye sárga. *Nyáron* az *öregek* főszíne fehér, csak a fejtetőt elfogó s a tarkón túl érő — itt hegyes rajzolatban végződő — folt fekete; a hát és szárny halavány ezüstszerű; a szárny alja fehér; az evezők külső széle világos hamvasszürke, belső széle fehér, a fehér evezőszárak belső részen sötétszürke — a tollak hosszában futó — rajzolat; *téli tollazatban* a fej fehér, a szem előtt fekete folt, a fejbúb és tarkó feketén hosszantfoltos, kivált utóbbi sűrűbben. A *fiatalok* feje feketésen és szennyesfehéren pikkelyesen rajzolt, háta fehér, minden toll sárgásbarnán szegett és feketésbarnán foltos, sötét cikázottan rajzolt, farka fehér és fekete haránt foltokkal és sávokkal tarkított; a csőr szaruszínű, az alsó káva töve sárgás. Az *öregek* szeme sötétbarna, a *fiataloké* világosabb.

Mértéke: H. 39·5—42; Sz. 29—32; F. 12—17·5; L. 2·4—2·6; CS. 5·3—5·7 cm. (Külf. péld.)

Előfordul az Atlanti- és Északi-tengerek partjain az Orkney-szigetektől délre, azután a Fekete- és Kaspi-tengernél. Télen a Vörös tengernél, Perzsa-öbölben, sőt a Dél-Afrikát határoló tengereken is találták. Amerika keleti részeiben New-Englandtól Brit-Honduraszig tartózkodik, de Floridánál északabbra nem költ. Az Északi tenger szigetségein mint fészkelő — különösen a Németországhoz tartozókon — újabb időben megfogyott. Krisztiansandtól Hamburgig terjedő tengeri utamon csak egy-két darabot láttam. Nálunk 1899 ápr. 17-én BARČA a flumei kikötő táján látott néhány darabot s közülök április 20-án három darabot lőtt is, melyekből kettő a

zágrábi muzeumba, egy pedig TSCHUSI VIKTOR lovag gyűjteményébe (Hallein) került. TSCHUSI lovag, a ki szíves volt velem ez adatokat közölni, betekintés czéljából BARAČ levelét is mellékelte, mely szerint ez a madár évek óta nem mutatkozott a Quarneróban s most is csak pár napig időzött itt — még pedig határozottan magyar területen; erős DK-i széllel jelent meg, de már április 22-én ismét eltűnt.

DÉLI FEHÉRHÁTÚ FAKOPÁNC.

Dendrocopus leuconotus lilfordi SHARPE & DRESS. 1871.

A közönséges fehérhátú fakopáncs (484. l.) déli fajtáját, melynek fehér háta feketén harántsávós, fejebúbja élénkebb piros, alsó teste sárgásan is árnyalt, a zágrábi muzeum Horvát-Szlavonország területéről két példányban szerezte meg. Előfordul az egész Balkán félszigeten.

VIZIRIGÓ.

Cinclus cinclus (L.) 694. l.

Felfogásom szerint LINNÉ (Syst. nat. 1758. X. kiad. 168. l.) *Sturnus cinclus* néven valószínűleg a sötéthasú északi fajtát írta le. Leírása azonban «pectore albo, corpore nigro» nem elég szabatos, azért azt hiszem, helyesebb a tőle eredő nevet faji névnek venni s vele a vizirigók egész alakkörét jelölni. Így azután az északi fajta a BREHM-től eredő «melanogaster» (1821) subspecifikus nevet kapja. BECHSTEIN, *Cinclus aquaticus* (Orn. Taschenb. 1802. 206. l.) néven ismertetett madara «schwärzlich, mit weisser Brust und Vorderhals» szintén határozatlan leírás, noha e nevet a középeurópai vizirigókra szokták használni, mely szinezetre az északi és déli fajta (*albicollis* VIEILL. 1816) között álló alak. Szerintem a rozsdáshasú vizirigókra az «*albicollis*» név alkalmazandó. Ha azonban a subtilis különbségeket mind figyelembe vesszük, ám megkülönböztethetjük az északi-, közép- és dél-európai stb. vizirigót, sőt még más fajtákat is. Hazánkban én egészen «rozsdáshasú» példányokat legalább annyit láttam, mint félig barna-, félig rozsdáshasúakat; ezek a «középeurópaiak» (reájuk az «*aquaticus*» név volt szokásban). Dr. REICHENOW azt hiszi (J. f. Orn. 1899. 418. l.), hogy az «*albicollis*» nem annyira déli, mint inkább nyugoti alak — Svájc, Nyugati-Alpok — a *Cinclus cinclus* pedig keleti — Keleti Alpok, Balkán —; nézetét én, éppen mivel a

rozsdáshasúak nálunk is gyakoriak — még Erdélyből is van lovag Tschusi gyűjteményében — nem osztthatom, hanem tüzetesebb vizsgálatok megejtéséig, az itt elmondottakhoz tartom magamat.

DALOS POSZÁTA.

Sylvia orphea TEMM. 711. l.

Ez a madár eddig csak a magyar tengerpart vidékéről volt ismeretes. 1899 július 23-án azonban Bocsár községből (Nagy-Becskerek mellett) DÖRNER ISTVÁN küldött egy példányt LENDL A. dr. præparatoriumába, ki a M. O. K. útján alkalmat nyújtott e madár megtekintésére. Sajnos, annyira romlott állapotban volt, hogy már csak borszeszben lehetett megőrizni.



SZÓ-MAGYARÁZATOK.

A szöveg közt több helyt előforduló szokatlan vagy a nép szájáról vett kevésbbé ismert kifejezések értelmezése.

Aggottas nád. A mult évi vagy még régebbi sárgán maradt nádra mondja a velencei halász; néha «*tavali*» jelző is járja. A Fertőn is így mondják vagy egyszerűen csak *aggottast*, *aggost* használnak.

Bakucs. Az alacsony növésű leveles *Scirpus*-fajok neve a Fertőnél.

Békanyál. Characeák, fonálszerű, néha a tó nagy részeit elfogó vizinövények neve a Velencei tavon.

Csepőtés. Alacsony bokros-gazos helyek (Vas megye) főleg a mezőn.

Csillagsás. A zombékok tetején csillagszerű üstökben növény *Carex*-féle növény.

Csörmelékes. Gazos helyek a mocsárban, nádban.

Csuhí vagy *csuhú.* *Scirpus lacustris* neve a Velencei tavon és Fertőn. Ha nagyobb részletekben nő, erre *csuhis* vagy *csuhús* járja. A Fertőn ezeket — főleg a sűrűbbeket — *nádcsuhúnak* mondják.

Csuportozik. Csoportosul vagy összeverődik a vizivad, mikor ősszel útra készül (Velence). Más a *csuproz*, ezt egy dinnyési halász a szerkők (*Hydrochelidon*) fészekrakására mondta.

Elpilledt vagy *pilledt.* Bágyadtra mondják Sopronmegyében. Velenczén *libbedt*.

Erőszakos idő. Szeles, barátságtalan időre mondják Velenczén.

Felberren. A robajló szárnyecsapással, lármával hirtelen felkelő madárra mondják; néha *felrobog*.

Fellázong. Nagy csapat madárnak egyszerre való felemelkedése, különösen ha azután össze-vissza repkednek. A Velencei tónál főleg a sirálycsapatok felkelésekor mondják.

Felugrik a gém, mikor a nádságból hirtelen kiemelkedik. Néha a «*felrúgja magát*» kifejezést is használják a halászok.

Fenék. Nagyobb homorodás a síkságon, melyben tavasszal a víz összegyülemlik s tócsát alkot. Szikes talajon «székfenék»; «széktó», ha víz is van benne. Kisebb, pár □ méter nagyságú homorodásokat, melyekben a víz megszokott állni, Sopronmegyében (pl. Chernelházán) *linkónak* hívják.

Förmeteg, förmeteges. (Velence). Zivatar, förgeteg; zivataros, förgeteges.

Forrázó meleg. (Fertő vidéke). Nagy hőség.

Fűrészlevelű sás. *Stratiotes aloides* vizinövény neve a «Hanyaságban».

Gólya förgeteg. A gólyák megérkezése táján, márczius utolsó harmadában, beköszönteni szokott, rövid ideig tartó rossz időre mondják, melyet hirtelen szélrohamok, havazás, hideg jellemez. Vas megyében hallottam.

Hanyzsíkos. Rövid náddal, vizinövényekkel benőtt, nem igen mély vizű helyek. Velenczén és Dinnyésen hallottam. Ide tartoznak: *hany*, *hanyság*, *hanyságos* (Sopronm.).

Harmatos a víz. A fertői halász mondja, mikor szélesendes időben hajnalonként harmat száll s a víz felszínén vékony hideg réteg keletkezik.

Kapu. Két nádrészlet között levő nem igen széles, de nem is szűk szoros. Velenczén járja.

Kevejeg (Velence). Össze-vissza csapkodva repdes. «Kevejegnek a halászmadarak». Néha a «*forrnak*» is járja.

Kódog, kódorog (Velence). Bolyong, ide-oda jár, mintegy czéltalanul. «Kódognak, bojognak a ludak».

Kopolya (Dinnyés, Fehérm.). Kisebb, részben nádas, sásos vizállás, mely egymagában fekszik a sikon s körülötte szántóföldek vannak.

Lengeteges, lengéses. Ritka nádasrészletek a Velencei tavon. «Oda szállt a récze a lengésesbe» vagy «lengetegesbe», «lenge nádba».

Megfakad a tojás (Hegykő, Sopronm.). Kikel.

Megforrott a víz (Fertő vidéke) mikor nagy hőség után egészen átmelegedett.

Mosolygó (Fertő). Kis homokzátony, mely körül a víz rendesen ránczokat vet, játszik s így mosolygásra emlékeztet. «A halászmadarak szeretnek a «mosolygókön» keresgélni.»

Öntés (Fertő). Szemetes nádtörmelék, melyet a szél és hullámok a partra vetnek s mely ott összehalmozódva lerakodik.

Poros a levegő (Fertő). Szép meleg időben, mikor párás, fátyolos. Erre a poros-ságra vonatkozik, a mit az angol «the haze»-nek mond.

Pöngő jég (Velence). Gyengébb fagy után keletkező vékony jégréteg.

Rígya. Zsombékos, ritkás, de ladikkal nehezen járható buczkás, nádbokros, nagyobb részletek a Velencei tavon. Ha összefüggő nádságban némely helyek ilyenek, akkor erre azt mondják: «rígyás».

Sisák (Fertő). Levéltelen alacsonyabb növéssű Scirpus-fajok neve a Fertőnél.

Suhás (Alföld). Alacsonyabb, sűrű füzes részletek.

Torz. Lekaszált, a víz színéig érő kefeszerű nádság.

Vadludhát felhő (Alföld). A vadlúd hátának rajzolatához és színezetéhez hasonló felhőzet.

Zajog, zajgás (Velence). A vizimadarak lármázására mondják a halászok. «Zajognak, kajdásznak a ludak.» «Ide hallatszik a halászmadarak zajgása».



MAGYAR TÁRGY- ÉS NÉVMUTATÓ.

A.

Ács-sneff II. 214.
 Alakoskodás I. 68.
 Albinismus I. 71.
 Alkafélék II. 12.
 Alka II. 13.
 Állkapocs mechanismusa I. 61.
 Álmosmadár II. 505.
 Álomfilkó II. 505.
 Amoeba I. 76.
 Aquila-folyóirat I. 174.
 Aranyáruló II. 625.
 Aranybegy II. 573.
 Aranymáj II. 573.
 Aranymál rigó II. 574.
 Aranymálé II. 573.
 Aranymályú II. 573.
 Aranymálíró II. 573.
 Árvízhozómadár II. 58.
 Ásólud II. 120.
 — vörös II. 120.
 — büttykös II. 121.
 Átszinülés I. 75.
 Avigeographia I. 160.

B.

Babcock C. A. inditványa I. 139.
 Babona I. 5.
 Babuta II. 498.
 Babutka II. 498.
 Babuka II. 498.
 Babucska II. 498.
 Bábaszarka II. 536.
 Bagolyfélék II. 437.

Bagoly, csikorgó II. 447.
 — fejes II. 447.
 — erdei II. 447.
 — gurgulya II. 453.
 — gyöngy II. 456.
 — macska II. 446, 447.
 — mezei II. 443.
 — hó II. 450.
 — karvaly II. 450.
 — nagy II. 438.
 — nagy füles II. 438.
 — nádi II. 443.
 — törpe II. 455.
 — urali II. 446.
 — alakoskodása I. 68.
 — pusztítás I. 137.
 — kunyhó I. 154.
 Bagolyföcske II. 505.
 Bagolyszemű sneff II. 163.
 Bakesó II. 286.
 — fehér II. 294.
 — vászonhátu II. 294.
 Bankafélék II. 498.
 Banka II. 498.
 — búbos II. 498.
 — bóbás II. 498.
 — bűdös II. 498.
 — sáros II. 498.
 Báránybégető II. 214.
 Báránysneff II. 214.
 Barátfülemile II. 214.
 Barátkeselyű II. 369.
 Barátczinege hegyi II. 677.
 — közönséges II. 677.
 Barázdácsa II. 648.
 Batla I. 60. II. 269.

Bazsar II. 585.
 Bébicz II. 158.
 Belek I. 66.
 Benekecske II. 214.
 Bese II. 400.
 Bibicz II. 157.
 Billegetőfélék II. 642.
 Billegető II. 674.
 — barázda II. 648.
 — kucsmás II. 655.
 — mezei II. 654.
 — sárga II. 651.
 Biológiai jegyek I. 166.
 Bird day I. 139.
 Biztonság I. 67.
 Borpintyőke II. 594, 595.
 Bódorka II. 20.
 Bölömbika II. 288.
 — kis II. 291.
 Bubucska II. 498.
 Bubutka II. 498.
 Budoga II. 498.
 Bugybóka II. 498.
 Buhú II. 438.
 Bugár II. 95.
 Bujár, csiesiri II. 27.
 — dunai II. 25.
 — füttyülő II. 27.
 — gombóc II. 29.
 — kis II. 27, 29.
 — öklöm II. 29.
 — vörös II. 25.
 Bujkálófélék 694.
 Bujkálók 694.
 Bukás I. 54.
 Bukó, nagy II. 83.

Bukó, kis II. 87.
 — örvös II. 86.
 Bukófélék II. 82.
 Bukóréczék I. 55. II. 93.
 Butykás-kató II. 632.
 Búvárok II. 12.
 Buvár II. 14.
 — jeges II. 17.
 — északi II. 18.
 — sarki II. 15.
 — zöldfejű II. 83.
 Búvárécze II. 83.
 Bűdös madár II. 70.
 Bűtykösrécze II. 88.

C.

Chlorochroismus I. 71.
 Csacskamadár II. 577.
 Csádészó II. 708.
 Csakli II. 558.
 Csaláncsapó II. 708.
 Csaláncsattogató II. 698.
 Csaláncsúcs II. 763.
 — rozsdástorkú II. 763.
 — cigány II. 765.
 Csapatsneff II. 188.
 Császárfajd II. 364.
 Császármadár II. 364.
 Cséjja II. 58, 65.
 Csélla II. 58, 65.
 Csérta II. 58, 65.
 Csérek I. 50. II. 55.
 Csér II. 56.
 — ló II. 56.
 — kaczagó II. 57.
 — kenti II. 788.
 — küszvágó II. 58.
 — kis II. 61.
 — sarki II. 59.
 — cigány II. 65.
 Cseresznyemadár II. 591.
 Csettegető II. 542.
 Csézike II. 607.
 Csicsimémadár II. 595.
 Csicsiri II. 623.

Csicsörke II. 611.
 Csigaforogató II. 139.
 Csikós II. 389.
 Csilla II. 58.
 Csille II. 58.
 Csilling II. 58.
 Csilp-Csalp. II. 778.
 Csipkemaár II. 771.
 Csiviszviszmadár II. 196.
 Csiz II. 607.
 Csizik II. 607.
 Csizike II. 607.
 Csonttollúak II. 527.
 Csonttollú madár II. 527, 528.
 Csontváz I. 39.
 Csóka II. 558.
 — havasi II. 572.
 — zöld II. 501.
 — sz.ri II. 501.
 Csóvanka II. 708.
 Csöröcsirr II. 151.
 Csuk II. 698.
 Csuli II. 585.
 Csurdé II. 623.
 Csuszká I. 53, 145. II. 661.
 Csuvik II. 453.
 — kis II. 455.
 — gatyás II. 451.
 Csücsörke II. 194.
 Csücsörgő II. 623.
 Csüllő II. 53.
 — háromujjú II. 53.
 Czakó II. 276.
 Czankó II. 191.
 — billegető II. 196.
 — erdei II. 195.
 — füstös II. 200.
 — pajzsos II. 188.
 — réti II. 194.
 — szürke II. 193.
 — tavi II. 192.
 — vöröslábú II. 198.
 Czankócsirke II. 151.
 Czankók I. 60. II. 173.
 Czájzli II. 607.
 Czerkó II. 58, 65.
 Czibebek II. 609.
 Czigánysneff II. 195.
 Czincze II. 664.
 Czinegefélék II. 660.
 Czinegék II. 663.
 — bába II. 683.
 — barátfejű II. 676.
 — barát II. 676.
 — bóbítás II. 681.
 — bóbás II. 681.
 — búbos II. 681.
 — dorongfarkú II. 683.
 — farkos II. 683.
 — fenyves II. 674.
 — feketefejű II. 676.
 — függő II. 689.
 — gyászos II. 676.
 — hamvas II. 679.
 — hosszúfarkú II. 683.
 — kék I. 12. II. 680.
 — kutyafejű II. 676.
 — kontyos II. 681.
 — lazúr II. 679.
 — molnár II. 680.
 — nádi II. 686.
 — papfejű II. 676.
 — rudas II. 683.
 — sárgacsőrű II. 686.
 — szakállas II. 686.
 — szeg II. 663.
 — szén II. 663.
 — szürke II. 676.
 — szövő II. 688.
 — tökmag II. 663.
 — csapatok munkája I. 106.
 Czinegéknek való fészkelő
 ládika I. 144.
 Czinke I. Czinege.

D.

Darázsölyv II. 395, 396.
 Darú I. 60, 170. II. 233, 234.
 — pártás II. 242.

Darufélék II. 233.
 Deres, nagy II. 83.
 — kis II. 87.
 Dongóméhek és réti lóhere I. 107.
 Dögkeselyű II. 374.
 Dögműnyhó I. 155.
 Dróthurkok I. 159.
 Dudu, lepeses II. 498.
 Dunnarécze II. 90.
 Duplasneff II. 213.
 Dutka II. 498.

E.

Egerészölyv II. 404.
 Egérjárás I. 118.
 Egynejség I. 82.
 Elsőbbség törvénye I. 7.
 Emésztő szervek I. 64.
 Éneklés I. 79.
 Éneklő készülék I. 77.
 Éneklők II. 511.
 Epehólyag I. 66.
 Erdei kakas II. 356.
 Érzékszervek I. 29.
 Esősnéff II. 198.
 Eszterág II. 276.
 Esztrág II. 276.
 Etetőhelyek I. 150.
 Erythrismus I. 72.
 Evezőlábúak II. 69.

F.

Fácán II. 334, 335.
 — halavány II. 335.
 — hosszúfarkú II. 337.
 — király II. 337.
 — örvös II. 335.
 — tarka II. 337.
 Fácánfélék II. 334.
 Fácánok II. 334.
 Fácánsneff II. 188.
 Fajd II. 356.
 — császár II. 364.
 — hó II. 366.

Fajd, közép II. 361.
 — nyír II. 361.
 — siket II. 356.
 Fajdfélék II. 355.
 Fajdkakas I. 65. II. 356.
 — kis II. 361.
 Fakopogató II. 473.
 Fakopogtató II. 473.
 Fakopácsoló II. 473.
 Fakopáncs II. 473.
 — nagy II. 473.
 — fehérhátú II. 484, 789.
 — közép II. 485.
 — kis II. 486.
 Fakókeselyű II. 370, 371.
 Fakúsz I. 61. II. 658.
 Fakutya II. 291.
 Famászó II. 658.
 Fásítás I. 149.
 Fatetű II. 658.
 Favágó II. 473.
 Feeske I. 49.
 — bagoly II. 508.
 — czifra II. 516.
 — éjji II. 505.
 — eső II. 508.
 — fali II. 508.
 — felhő II. 508.
 — fehérmellű II. 514.
 — füstí II. 516.
 — házi II. 514.
 — hanyi II. 508.
 — hegyi II. 508.
 — gatyás II. 514.
 — isten II. 516.
 — kalapács II. 508.
 — kaszás II. 508.
 — kazári II. 508.
 — kéményi II. 516.
 — kőszáli II. 508.
 — lármás II. 514.
 — lábatlan II. 508.
 — lápi II. 65.
 — marti II. 512.
 — molnár II. 514.

Feeske, nagy fekete II. 508.
 — parti II. 512.
 — partika II. 512.
 — rácz II. 508.
 — sarlós II. 508,
 — tarka II. 516.
 — toronyi II. 508.
 — vijjogó II. 508.
 — visító II. 508.
 — villás II. 516.
 — villásfarkú II. 516.
 — vires II. 516.
 — vörös II. 516.
 Feeskefélék II. 512.
 Feeskesneff II. 195.
 Fegyverszerű szervek I. 67.
 Fehérség I. 71.
 Feketefolt II.
 Feketeség I. 72.
 Feketesneff II. 200, 269.
 Fenyérfutó II. 176.
 Fenyőrigó I. 139.
 Fenyőmadár II. 528.
 Fenyves II. 746.
 Fenyvesmadár II. 746.
 Fenyvesrigó II. 746.
 Fészekhagyók I. 92.
 Fészeklakók I. 92.
 Fészektelepek I. 89.
 Fészkelés I. 82.
 — biztosítása I. 148.
 — előmozdítása I. 142.
 Fészkelő ládikák I. 143.
 Fészkek építési módja I. 82.
 Figemadár II. 689.
 Findza II. 759.
 Fiókák I. 92.
 Fogascsóruék II. 82.
 Foglyó II. 338.
 Foglyok II. 337.
 Fogoj II. 338.
 Fogoly I. 49. II. 338.
 — fajtai II. 339.
 — szirti II. 345.
 — vándor II. 339.

Fogolyfélék II. 337.
 Fogókészülékek I. 156.
 Fókasneff II. 188.
 Fosgém II. 306.
 — fehér II. 308.
 Föcske I. Fecske
 Fövénnyefő II. 151.
 Fövénysneff II. 196.
 Furkófejűsneff II. 163.
 Futás I. 52.
 Futók II. 138.
 Futómadár II. 141.
 Fügőmadár II. 689.
 Fülemile II. 777.
 — barát II. 712. ~
 — barna II. 785. +
 — fekete II. 785. +
 — kerti II. 705.
 — kis II. 778.
 — lengyel II. 785. +
 — ligeti II. 785. +
 — magyar II. 785. +
 — nagy II. 785. +
 — pap II. 712. ~
 Fülesbagoly II. 440.
 — nagy II. 438.
 — erdei II. 441.
 — réti II. 443.
 Fülesbaglyok II. 438.
 Füleskuvik II. 444, 445.
 Fülespacsirta II. 641.
 — havasi II. 641.
 Fűrészibe II. 338.
 Für II. 347.
 Fürj I. 50. II. 347.
 Fürgy II. 347.
 Fürjpusztítás I. 136.
 Füstfarkú II. 767.
 Füttyölő II. 151.
 — sneff II. 195, 198.
 — — nagy II. 193, 200.
 Füzőmadár II. 738.
 Füzike II. 734.
 — sisegő II. 735.
 — fitisz II. 736.

Füzike, csilp-csalp II. 738.
 — Bonelli-é II. 737.

G.

Gábor II. 536.
 Gáborján, szarka II. 536.
 — vasfejű II. 542.
 Gagó II. 276.
 Galamb II. 316.
 — himodi II. 558.
 — kék II. 320.
 — parlagi II. 320.
 — örvös II. 323.
 — őrmös II. 323.
 — székhács II. 323.
 — szirti II. 316.
 Galambász II. 387.
 Galambfélék II. 316.
 Galambsneff II. 188.
 Galléros sas II. 369.
 Gallérossneff II. 188.
 Ganajmadár II. 498.
 Gara II. 387.
 Gatyáscsúvik II. 451.
 — ölyv II. 409.
 — fecske II. 514.
 Gébics I. 51, 61, 116. II. 536.
 — csettegető II. 542.
 — karó II. 765.
 — koszorús II. 542.
 — nagy II. 537.
 — őr II. 537.
 — tövisszűrő II. 542.
 — vörösfű II. 540.
 Gébicsék II. 536.
 Gébicsfélék II. 535.
 Gébicz II. 158.
 Gelicze II. 326.
 Gém I. 11, 52. II. 294.
 — barna II. 306.
 — bika II. 288.
 — darú II. 297.
 — dobos II. 288.
 — éjji II. 286.
 — fos II. 306.

Gém, fosó II. 297, 306.
 — fehér II. 308.
 — faszka II. 291.
 — kis II. 291.
 — kalanas II. 272.
 — kanalas II. 272.
 — kalánorrú II. 272.
 — kék II. 297.
 — maeska II. 294.
 — muszka II. 288.
 — nádi II. 291.
 — pásztor II. 296.
 — pocz II. 291.
 — puja II. 291.
 — selyem II. 294.
 — szürke II. 297.
 — üstökös II. 294.
 — vas II. 297, 306.
 — vaszka II. 291.
 — vasfejű II. 286.
 — vörös II. 306.
 Gémfélék II. 285.
 Gémvas I. 156.
 Gerle II. 325, 326.
 — gyomortartalma I. 14.
 Gerlicze II. 326.
 Geze II. 732.
 Gili II. 326.
 Gilimadár II. 326.
 Gilicze II. 326.
 Gimpli II. 616.
 Gócza II. 101.
 Goda II. 202.
 — kis II. 202.
 — nagy II. 203.
 Godák I. 60.
 Godaszalonka II. 203.
 Gólya II. 274.
 — barna II. 274.
 — erdei II. 274.
 — fehér II. 276.
 — fekete II. 274.
 — házi II. 276.
 — széki II. 170.
 Gólyasneff II. 170.

Gólyatöcs I. 54. II. 170.
 Gólyafélék II. 274.
 Gólyalábú töcs II. 170.
 Gombosorrú sneff II. 203.
 Gójzer II. 205.
 Gődény I. 59, 119. II. 77.
 — borzas II. 80.
 — kis II. 80.
 — rózsás II. 77.
 Gődényfélék II. 76.
 Gölicze II. 326.
 Gönczögéger II. 83.
 Görice II. 326.
 Görlicze II. 326.
 Göröngysneff II. 148.
 Góte II. 70.
 Gréli II. 599.
 Grifmadár II. 371.
 Gujzer II. 205.
 Gulipán I. 54, 60. II. 168.
 Guvat II. 244.
 — vizi II. 244.
 Guvatfélék II. 243.
 Gyagya II. 602.
 Gyomor I. 65.
 — tartalmak I. 13, 113.
 Gyöngybaglyok II. 456.
 Gyöngyakuk II. 460.
 Gyöngyér II. 129.
 Gyöngyvér II. 129.
 — lile II. 171.
 Gyöp II. 616.
 Gyöpi madár II. 151.
 Gyurgyalag I. 58. II. 496.
 Gyurgyalagfélék II. 495.

H.

Hajnalmadár I. 54. II. 656.
 Hajóorrú sneff II. 168.
 Halálmadár II. 453.
 Halászká II. 58.
 Halászcser II. 58.
 Halászfecske II. 58.
 Halászmadar II. 493.
 — kis II. 58.

Halászmadar, őszi II. 42.
 — nagy II. 43.
 — dunai II. 43.
 — kis fekete II. 65.
 Halászsas II. 397, 400.
 Halfarkas II. 35.
 — ékfarkú II. 38.
 — nagy II. 35.
 — nyilfarkú II. 37.
 — szélesfarkú II. 36.
 Hallás I. 30.
 Halványság I. 71.
 Hantmadár I. 69. II. 758, 759.
 — feketetorku II. 761.
 — feketefülű II. 762.
 Hattyú II. 135.
 — bütykös II. 137.
 — kis II. 135.
 — énekes II. 136.
 — vad II. 136.
 — szelid II. 137.
 — puposorrú II. 137.
 — néma II. 137.
 Hattyúfélék II. 134.
 Harangoeska II. 599.
 Haris II. 246.
 Harkályok I. 51, 53, 105.
 — nyelvkészüléke I. 63.
 Harkályok gazdasági jelentősége II. 477.
 Harkály II. 471.
 — szürke II. 488.
 — fekete II. 472.
 — háromujjú II. 487.
 — zöld II. 489.
 — tarka I. Fakopáncs
 — vas II. 472.

Harkályfélék II. 468.
 Hars II. 246.
 Harsmadár II. 246.
 Havasi csókák II. 572.
 Héják II. 379.
 Héja II. 387.
 — galambfogó II. 432.
 — verebésző II. 389.

Héja, fehér II. 381.
 Héjakosár I. 158.
 Héjjamadár II. 387.
 Hejjő II. 387.
 Helyváltoztatás I. 52.
 Herék I. 77.
 Herjoka II. 436.
 Hóbagoly II. 450.
 Hóda II. 257.
 Hófajd II. 366.
 Hógalamb II. 43.
 Hojsza II. 33, 205.
 — dolmányos II. 34, 787.
 Hojszafélék II. 31.
 Holló II. 545.
 Homoksneff II. 163.
 Horokály II. 472.
 Hósármány II. 622.
 Hosszúszárnyúak II. 31.
 Höcsik II. 487.
 — nagyobb II. 485.
 — kis II. 486.
 — háromujjú II. 487.
 Höcsök II. 485.
 Hősbibicz II. 188.
 Hujtó II. 205.
 Húrosmadár II. 752.
 Huszársas II. 404.

I.

Ibisz II. 269.
 — egyiptomi II. 270.
 Ibiszfélék II. 268.
 Izlelés I. 30.
 Izomzat I. 44, 73.

J.

Jégmadár I. 58. II. 493.
 Jégmadarak II. 493.
 Jégmadárfélék II. 492.
 Jött-ment madár II. 577.
 Juhászka II. 151.
 Juhászlegény II. 109.

K.

- Kaba II. 436.
 Kabakgém II. 291.
 Kabasólyom II. 436.
 Kacsá I. Récze
 Kajtárok I. 82.
 Kákabíró II. 291.
 Kakata II. 286.
 Kakesó II. 286.
 Kakuk I. 17, 68, 108. II. 460.
 — gyöngy II. 460.
 Kakukfélék II. 459.
 Kanalasgém II. 272.
 Kanalasrécze II. 116.
 Kánya II. 392.
 — csibehordó II. 392.
 — barna II. 394.
 — berki II. 394.
 — fehér II. 381, 409.
 — fekete II. 549, 555.
 — fecskefarkú II. 392.
 — hegyesszárnýú II. 432.
 — mocsári II. 384.
 — nádi II. 384.
 — ősz II. 409.
 — parlagi II. 404.
 — sivó II. 404.
 — sikoltó II. 404.
 — szürke II. 549.
 — tarló II. 549.
 — tavi II. 384.
 — téli II. 409.
 — tikölő II. 387.
 — tyukhordó II. 387.
 — vas II. 501.
 — villás II. 392.
 — villásfarkú II. 392.
 — vörös II. 392.
 — zöld II. 501.
 Kányák II. 392.
 Kaparók II. 333.
 Kara II. 387.
 Kardorrúsné II. 168.
 Karókatona II. 70.
 Karókatona II. 69.
 — nagy II. 70.
 — kis II. 75.
 — üstökös II. 74.
 Karókatonafélék II. 69.
 Karógébics II. 765.
 Károly II. 389.
 Karóvas I. 157.
 Karul II. 389.
 Karvaly II. 389.
 — vizi II. 36.
 Kaszaorrú sné II. 168.
 Kataludja II. 39.
 Kecskefejő I. 58. II. 504, 505.
 Kecskefejőfélék II. 504.
 Kecskeszopó II. 505.
 Kékbecs II. 774.
 Kelecseny II. 429.
 Kendelicze II. 605.
 Kendelike II. 605.
 Kendericze II. 605.
 Kenderike II. 605.
 — téli II. 605.
 Kenderikék I. 99.
 Kendermagos sné II. 200.
 Kerecseny II. 429.
 Keresztesörű I. 62, 110, 115. II. 618.
 — nagy II. 618.
 — rózsásszárnýú II. 621.
 — szalagos II. 620.
 Keresztorrú madár II. 618.
 Kerra II. 387.
 Keselyű II. 369.
 — barát II. 369.
 — barna II. 369.
 — csuklyás II. 369.
 — dög II. 374.
 — fakó II. 371.
 — fehérfejű II. 371.
 — fehérnyakú II. 371.
 — gyapjasnyakú II. 371.
 — kéknýakú II. 369.
 — kopaszfejű II. 371.
 — meztelen nyakú II. 371.
 Keselyű, szöke II. 371.
 Kétkés II. 246.
 Kigýászölyv II. 402.
 Királyka I. 12. II. 691.
 — sárgafejű II. 692.
 — tüzesfejű II. 691.
 Királykák II. 691.
 Kis bika II. 291.
 Kiszvágó II. 58.
 Kűszvágó II. 58.
 Klébiecz II. 158.
 Klikovicz II. 594.
 Kloaka II. 66.
 Kócsag, fattyú II. 313.
 — galamb II. 294.
 — hajás II. 294.
 — kis II. 313.
 — lovas II. 308.
 — lábas II. 308.
 — nemes II. 308.
 — nagy II. 308.
 — páva II. 308.
 — sárga II. 294.
 — sárgakendős II. 294.
 — török II. 308.
 Kócsag alakoskodása I. 69.
 Kolcsag II. 308.
 Kongresszus, ornithológiai
 I. 140, 141.
 Kondor I. 32.
 Kontyos madárka II. 632.
 Koponya I. 38, 62.
 Koszta II. 276.
 Kotlófolt I. 36.
 Kotrófecske II. 512.
 Kótyag II. 308.
 Kőforgató I. 60, II. 140.
 Kölesmadár II. 623.
 Költés I. 81, 92.
 Költözködés I. 165.
 Kövirigó II. 755.
 — kék II. 757.
 Középfajd II. 361.
 Krédling II. 599.
 Kukóka II. 460.

Kukuk II. 460.
 Kulicz II. 205.
 Kurhéja II. 387.
 Kúszás I. 53.
 Kúszók II. 459.
 Kuvik I. 10., II. 452, 453.
 — füles II. 444.
 — törpe II. 455.
 Küllő II. 488.
 — szürke II. 488.
 — sár II. 489.
 — zöld II. 489.
 Külü II. 488, 489.
 Kűnesicsmadár II. 664.
 Kvakvarju II. 286.
 Kvakker II. 286.

L.

Lábesontok I. 43.
 Lábujjak I. 57.
 Látás I. 28.
 Leánykamadár II. 529.
 Légykapó II. 529.
 — kis II. 533.
 — kormos II. 531.
 — örvös II. 532.
 — szürke II. 529.
 Légykapók I. 11, 146, II. 529.
 Légykapófélék II. 527.
 Lélekzőszervek I. 45.
 Lépkedők II. 268.
 Lépkedés I. 52.
 Léprigó I. 102. II. 749.
 Libocz II. 158.
 Libucz II. 158.
 Lile II. 146.
 — arany II. 148.
 — bagolyfejű II. 163.
 — gyönyvér II. 171.
 — havasi II. 149.
 — kis II. 154.
 — pettyes II. 148.
 — parti II. 151.
 — reznek II. 163.

Lile, széki II. 152.
 — túzok II. 163.
 — ujjas II. 146.
 Lilék I. 60.
 Lilefélék II. 138.
 Lilik II. 129.
 — amerikai II. 129.
 — izlandi II. 129.
 — kis II. 130.
 Lipinka madár II. 648.
 Lório II. 573.
 Lotyósneff II. 203.
 Lőrike II. 599.
 Lúd, ásó II. 120.
 — apácza II. 122.
 — hókás vad II. 129.
 — kis vad II. 129.
 — lazsnak II. 131.
 — lengyel II. 129.
 — márcziusi II. 125.
 — mezei II. 132.
 — nagy vad II. 125.
 — nyári II. 125.
 — örvös II. 123.
 — őszi II. 131.
 — piros lábú II. 132.
 — szürke II. 125.
 — téli II. 131.
 — tengeri II. 122.
 — töke II. 125.
 — vetési II. 131.
 Lúdfélék II. 119.
 Lunda II. 13.

M.

Macskabagoly II. 446.
 Macskabaglyok II. 446.
 Madarak æstetikai jelentősége I. 94, 130.
 — állatterjesztése és korlátozása I. 105, 117.
 — és állattenyésztés I. 124.
 — bogyófogyasztása I. 102.
 — és a divat I. 136, 142.
 — és erdészeti I. 125.

Madarak ellenségeinek pusztítása I. 152.
 — étvágya I. 98.
 — elterjedése Magyarországon I. 163.
 — mint egészségügyi közeg I. 113.
 — fogása I. 131.
 — és a gyümölcsstermesztés I. 125.
 — és halászat I. 119, 125.
 — ellen való védekezés I. 152, 153.
 — költőzködése I. 165.
 — mozgása I. 31.
 — méhpusztítása I. 121.
 — napja I. 139.
 — és a nők I. 142.
 — és a növények I. 99, 114.
 — pusztítása I. 131, 135, 137, 138.
 — és a rovarok I. 120.
 — elnevezése II. 6.
 — színezete I. 70.
 — tartózkodási helyei I. 163.
 — és a kertészet I. 126.
 — és a mezőgazdaság I. 126.
 — és a szőlőtermesztés I. 126.
 — és a vadászat I. 127.
 Madár agyvelő I. 28.
 — csontváz I. 38.
 — csőr I. 22, 58.
 — fajok száma I. 160.
 — fark I. 25.
 — fej I. 23.
 — fészkek I. 82.
 — földrajz I. 160.
 — fül I. 30.
 — láb I. 25, 52, 57.
 — lép I. 66.
 — máj I. 66.
 — nyak I. 23.
 — nyelv I. 30, 62.
 — szárny I. 23.

Madár szem I. 28.
 — sziv I. 66.
 — törzs I. 23.
 — védelem I. 128.
 Magevők csőre I. 61.
 Magnyító II. 591.
 Magtörő I. 63, 100, II. 569.
 Magyarországmadárföldrajza I. 164.
 Mák szaporodása I. 96.
 Málinkó II. 573.
 — arany II. 573.
 Málinkófélék II. 573.
 Mászófélek II. 656.
 Mátyás II. 565.
 Matyimadár II. 565.
 Medenceösv csontjai I. 43.
 Megymagtörő II. 591.
 Megyvági I. 61, II. 591.
 Mellesont I. 40.
 Melanismus I. 72.
 Mérgezés I. 155.
 Mértékek II. 10.
 Mezőgazd. és mezőrendőri törvény I. 141.
 Mimikri I. 68.
 Mocsári szalonka II. 214.
 — nagy II. 213.
 — kis II. 218.
 — közép II. 214.
 Mogyorótyúk II. 364.
 Molnársneff II. 195.
 Mórsneff II. 213, 214.
 Mozgás I. 46, 52, 54.
 Muszkagém II. 288.
 Muszkarécze II. 83.

N.

Nagyfejű gábor II. 542.
 Nagy fehér sneff II. 168.
 — kakas II. 356.
 Nádi bika II. 288.
 — czinege II. 686.
 — csibe II. 250, 251.
 — gém II. 291.

Nádi rigó II. 715.
 — tyúk II. 250.
 — veréb II. 717.
 Nádi poszáta II. 715.
 — cserregő II. 717.
 — énekes II. 719.
 Nádmászó II. 291.
 Nikovics II. 594.
 Nomenklatura II. 6.
 Növények szaporodása I. 96.
 Nyaktekeres I. 69, II. 468, 469.
 Nyaktekeresek II. 468.
 Nyilfarkú része II. 117, 118.
 Nyelv I. 62.
 Nyomorék II. 708.

O. és Ó.

Oláhpap II. 286.
 Olasz konvenczió I. 141.
 Ornithologiai kongresszus I. 140.
 Ökörbika II. 288.
 Ökörszem II. 698.
 Ómadár II. 246.
 Ölv II. 404.
 — II. 404.
 Ölyv II. 404.
 — egerész II. 404.
 — fehér farkú II. 408.
 — gatyás II. 409.
 — kigyász II. 402.
 — vizi II. 384.
 Ölyvek II. 402.
 Örv II. 384, 404.
 Örgébics II. 537.
 — nagy II. 537.
 — kis II. 539.
 Őszapó II. 683.
 Őszkánya II. 409.

P.

Pacsirta I. 50, II. 632.
 — búbos II. 632.
 — Chernel-é II. 633.

Pacsirta, dalos II. 635.
 — erdei II. 633.
 — fehérszárnyú II. 635.
 — földi II. 759.
 — füles II. 641.
 — havasi II. 641.
 — kontyos II. 632.
 — mezei II. 635.
 — szántó II. 635.
 Pacsirtafélék II. 631.
 Pácán II. 335.
 Pajzsmadár II. 188.
 Pajzsos czankó II. 188.
 Panni II. 291.
 — fehér II. 291.
 Papagály I. 57.
 Papfülemile II. 712.
 Paprikasneff II. 181.
 Parlagisneff II. 163.
 Partisneff II. 181.
 Parti szalonka II. 182.
 Partfutó II. 179.
 — izlandi II. 180.
 — havasi II. 182.
 — sarlós II. 181.
 — Schinzé II. 183.
 — Temmincké II. 187.
 — tengeri II. 179.
 Partfutók I. 60.
 Pásztorgém II. 296.
 Pásztormadár II. 576, 577.
 Patakisneff II. 196.
 Patkányvas I. 156.
 Pelikán II. 77.
 Pellikány II. 77.
 Petefészek I. 77.
 Pinty II. 593.
 — árva II. 595.
 — egér II. 607.
 — erdei II. 595.
 — fenyő II. 594.
 — havasi II. 593.
 — siró II. 595.
 — szemeti II. 595.
 — vasorrú II. 591.

Pintyek I. 99, II. 584.
 Pintyfélék II. 584.
 Pintyőke II. 595.
 Pipis II. 642.
 — erdei II. 644.
 — havasi II. 642.
 — parlagi II. 643.
 — réti II. 646.
 — rozsdástorkú II. 645.
 Pipiske II. 632.
 Pirip II. 585.
 Pirók II. 613, 616.
 — karmazsin II. 615.
 — nagy II. 614.
 — rózsás II. 614.
 Pirolábú sneff II. 198.
 — — nagy II. 200.
 Pisitnek II. 632.
 Pityer, búbos II. 632.
 — szántó II. 635.
 Pitypalaty II. 347.
 Poczgém I. 68, II. 291.
 Pólicz II. 205.
 Pólincz II. 206.
 Póling I. 60, II. 205.
 — kis II. 211.
 — nagy II. 205.
 — vékonyesőrű II. 210.
 Poszáta II. 705.
 — barátka II. 712.
 — dalos II. 711, 790.
 — habos II. 705.
 — kis II. 710.
 — kucsmás II. 714.
 — kerti II. 707.
 — karvaly II. 705.
 — mezei II. 708.
 — nádi II. 715.
 Poszáták II. 701.
 Poszátafélék II. 701.
 Pörgecsőrű sneff II. 168.
 Pulykasneff II. 269.
 Pusztai tyúk II. 262, 263.
 Pusztai tyúkfélék II. 262.

R.

Ragadozók II. 368.
 — vedlése I. 75.
 — csőre I. 61.
 Ragadozó madarak I. 54
 Ráró I. 11, 57, II. 397.
 Récze II. 101.
 — apró II. 115.
 — barát II. 95.
 — bébiez II. 94.
 — bunkófejű II. 95.
 — buksi II. 98.
 — bukó II. 93.
 — bujár II. 98.
 — bagó II. 97.
 — bukdácsoló II. 97.
 — butaorru II. 116.
 — búbos II. 94.
 — bőjti II. 113.
 — bóbitás II. 94.
 — bikafejű II. 89.
 — buksi fejű II. 89.
 — bugár II. 98.
 — csörgő II. 113, 115.
 — czigány II. 97.
 — csukoládé II. 97.
 — deres II. 98.
 — dunai II. 101.
 — dunna II. 91.
 — ezres II. 115.
 — fűtyülő II. 109.
 — fűrészorrú II. 83.
 — füstös II. 92.
 — fekete II. 91, 92.
 — fogas II. 116.
 — fecske II. 115.
 — fecskés II. 118.
 — fecskefarkú II. 118.
 — fehérfejű II. 89.
 — fehérszemű II. 97.
 — fáczánfarkú II. 118.
 — fige II. 115.
 — gémnyakú II. 118.
 — hamvas II. 95.

Récze, hápogó II. 108.
 — hegyi II. 93.
 — jeges II. 98, 100.
 — kanalas II. 116.
 — kalánas II. 116.
 — kanyáros II. 116.
 — kalánorrú II. 116.
 — kanálorrú II. 116.
 — kercze II. 98.
 — kendermagos II. 108.
 — kontyos II. 94.
 — kis fekete II. 89.
 — kergő II. 108.
 — kékorrrú II. 89.
 — kékcsoőrű II. 89.
 — lármás II. 98.
 — makk II. 113.
 — márványos II. 112.
 — muér II. 97.
 — nyársfarkú II. 118.
 — nyilfarkú II. 117, 118.
 — nagy II. 101.
 — orsófarkú II. 118.
 — öreg II. 101.
 — öreg hegyes II. 118.
 — parti II. 115.
 — pergő II. 113, 115.
 — púposorrú II. 89.
 — sápagó II. 108.
 — sivó II. 115.
 — sipos II. 109.
 — sipuló II. 109.
 — sarlós II. 111.
 — tarajos II. 94.
 — tükrös II. 108.
 — török II. 95, 120.
 — téglá II. 120.
 — telelő II. 113.
 — tőkés II. 101.
 — trifkó II. 115.
 — töke II. 101.
 — törzsök II. 101.
 — üstökös II. 96.
 — veszekedő II. 115.
 — villás II. 118.

Récze, vörös II. 95.
 — vörösfejű II. 95.
 — zöldfejű II. 101.
 Réczék I. 59.
 Réczefélék II. 88.
 Remicz II. 689.
 Remizek I. 149.
 Rendszer II. 1.
 Repülés I. 46.
 Rétiheja II. 379.
 — barna II. 384.
 — fakó II. 380.
 — hamvas II. 379.
 — fehér II.
 Rétisas II. 399, 400.
 Rétisneff II. 198.
 Reznek II. 231.
 Rezege tűzok II. 231.
 Reznek tűzok II. 231.
 Rigó I. 52. II. 740.
 — aranymál II. 573.
 — cserregő II. 749.
 — csipegő II. 751.
 — dalos II. 752.
 — énekes II. 752.
 — fenyő II. 746.
 — fekete II. 742.
 — húros II. 752.
 — halász II. 694.
 — kendermagos II. 749.
 — kövi II. 755.
 — kék II. 757.
 — lép II. 749.
 — nádi II. 715.
 — Naumanné II. 745.
 — nyári II. 752.
 — örvös II. 749.
 — rózsza II. 577.
 — sárga II. 573.
 — szőke II. 749.
 — szikla II. 755.
 — szőlő II. 751.
 — tekerményes II. 752.
 — vizi II. 694, 789.
 Rigók II. 740.

Rovarevők csőre I. 61.
 Rózsarigó II. 577.
 Rozsdafarkú II. 766.
 — kerti II. 769.
 — házi II. 767.
 Rueza I. Récze.
 Rúdszmadár II. 561.
 Rüttyű II. 599.

S.

Sárcsa II. 257.
 Sárcza II. 257.
 Sárgarigó II. 573.
 Sárga velyhe II. 573.
 Sárküllő II. 489.
 Sárgyóka II. 651.
 Sárjáró II. 177, 178.
 Sarkantyús sármány II. 622.
 Sarlós fecske I. 52. II. 507, 508.
 — havasi II. 510.
 Sarlósfecskefélék II. 507.
 Sármadár II. 151.
 Sármány II. 623.
 — bajszos II. 628.
 — czitrom II. 625.
 — hó II. 622.
 — kucsmás II. 624.
 — kerti II. 625, 628.
 — kövi II. 628.
 — nádi II. 630.
 — ostoba II. 628.
 — pirokesőrű II. 630.
 — sarkantyús II. 622.
 — sövény II. 627.
 Sármandli II. 625.
 Sármánykó II. 625.
 Sármánytű II. 625.
 Sármályú II. 625.
 Sármlinkó II. 573.
 Sármarigó II. 573.
 Sármányok I. 61, 99, II. 621.
 Sárszalonka I. 51. II. 212.
 — kis II. 218.
 — közép II. 214.

Sárszalonka, nagy II. 213.
 Sártyúk II. 214.
 Sas II. 410.
 — békászó II. 417.
 — bérczi II. 410.
 — galléros II. 369.
 — halász II. 397.
 — halvágó II. 397.
 — határ II. 415.
 — huszár II. 404.
 — keleti II. 408.
 — kőszáli II. 410.
 — mocsári II. 384.
 — nádi II. 384.
 — parlagi II. 410, 415.
 — pusztai II. 415.
 — réti II. 399.
 — sárga II. 410.
 — szirti II. 410.
 — tavi II. 400.
 — törpe II. 420.
 Saska II. 269.
 Sászmadár II. 577.
 Saskeselyű II. 376.
 — szakállas II. 376.
 Saskeselyűfélék II. 375.
 Selymeg II. 528.
 Selyemfarkú II. 528.
 Seregély I. 9, 58, 145, II. 579, 580.
 — rózsaszínű II. 577.
 — tarka II. 577.
 — vándor II. 577.
 — vizi II. 694.
 Seregélyfélék II. 576.
 Serege II. 580.
 Seregje II. 580.
 Seregé II. 580.
 Seregél II. 580.
 Seregény II. 580.
 Seregil II. 580.
 Siketfajd II. 356.
 — szibériai II. 357.
 Sirály I. 35, 49, II. 39.
 — danka I. 12, II. 42.

Sirály, ezüstös II. 39.

— héring II. 40.

— kaczagó II. 43.

— kéklábú II. 42.

— kis II. 52.

— ló II. 39.

— lószemű II. 39.

— nevető II. 42.

— szerecsen II. 51.

— vihar II. 42.

Sirályfélék II. 34.

Sitke II. 720.

— csikosfejű II. 726.

— foltos II. 724.

— fülemile II. 721.

Sólyom II. 429.

— Feldeggé II. 430, 431.

— kaba II. 436.

— kerecseny II. 429.

— kis II. 434.

— téli II. 434.

— törpe II. 434.

— vándor II. 432.

Sólyomfélék II. 378.

Sólymok II. 422.

Sordéj II. 623.

Sordély II. 623.

Sorgya II. 65.

Sorja II. 65.

Sórós II. 269.

Sörje II. 65.

Sövénybujó II. 708.

Stiglincz II. 609.

Stiglicz, cigány II. 765.

— fekete II. 765.

Strucz I. 52.

Surgy II. 623.

Surj II. 623.

Surranók II. 504.

Süvöltő II. 615, 616.

Süvöltyű II. 616.

Süvötyő II. 616.

Süvöltő II. 616.

Szacskó II. 257.

Szaglász I. 30.

Szajkó II. 565.

— árva II. 501.

— északi II. 568.

— fenyő II. 569.

— havasi II. 569.

— mogyoró II. 569.

— mogyorótörő II. 569.

— tengeri II. 501.

Szajkók II. 564.

Szalagosszárnyú sneff II. 198.

Szalakóta I. 140, II. 500.

Szalakoták II. 500.

Szalakotafélék II. 500.

Szalonka II. 200.

— erdei I. 54, 68, II. 200.

— mocsári II. 214.

— szőr II. 218.

Szalonkák II. 212.

Szalonkafélék II. 167.

Szántóka II. 635.

Szaporodás I. 77.

Szárcsa I. 55, II. 256, 257.

— szakállas II. 20.

Szarka II. 561.

— apró piros II. 577.

— bojtorján II. 536.

— gábor II. 536.

— bibőke II. 536.

— széki II. 170.

— földi II. 759.

— király II. 536.

— csettegető II. 536.

— kergető II. 536.

— cserregő II. 537.

Szárnycsontok I. 42.

Székács II. 323.

Székicsér II. 142.

Széki gólya II. 170.

Széki szarka II. 170.

Széki sneff II. 182.

Szélkiáltó II. 205.

— nagy II. 205.

— vékonycsőrű II. 210.

— kis II. 211.

Szentirás I. 131.

Szerkő II. 63.

— fattyú II. 63.

— fehérszárnyú II. 64.

— kormos II. 65.

Szerkő II. 65.

Szerkők I. 55.

Szikicsire II. 142.

Sziklamászó II. 656.

Szincsere I. 75.

Szinezet I. 70.

Szirti fogoly II. 345.

Szolgabíró II. 573.

Szógabíró II. 573.

Szőke sneff II. 182.

Szóri szarka II. 536.

Szörsszalonka II. 218.

Szövő czinege II. 688.

Szunyogok I. 107.

Szürke gém II. 297.

Szürkebegy II. 702.

— erdei II. 703.

— havasi II. 702.

T.

Tachina-legyek I. 11.

Talpas tyúk II. 264.

Tapintás I. 30.

Táplálék megragadására való eszközök I. 56.

— megszerzése I. 28.

Tartózkodási helyek biztosítása I. 143.

Tehénfejő II. 505.

Telelő helyek I. 173.

Tengelicz II. 609.

Tiglincz II. 609.

Tikhódas II. 257.

Tiszai sneff II. 196.

Tojás I. 90.

— mérése II. 11.

Tollazat I. 31.

— tisztítása I. 76.

Tomolygó II. 70.

Többnejűség I. 82.

Többférjűség I. 82.
 Töcsér II. 206.
 Töcsmadár II. 170, 206.
 Töcsmadarak II. 168.
 Töcs-töcs II. 206.
 Töklincz II. 609.
 Törökveréb II. 542.
 Török I. 159.
 Törvény, madárvédelmi I. 141.
 Törzscsontok I. 39.
 Turbékolók II. 315.
 Turulmadár II. 390.
 Tutueska II. 211.
 Túzi II. 227.
 Túzok I. 52, II. 226, 227.
 — lile II. 163.
 — kis II. 231.
 — reznek II. 231.
 — rezege II. 231.
 — sneff II. 163.
 — törpe II. 231.
 Túzokfélék II. 226.
 Tücsökmadár I. 69, II. 727.
 — berki II. 729.
 — réti II. 727.
 — nádi II. 730.
 Tüskebujkáló II. 698.
 Tyúk, hörsöglábú II. 264.
 — pusztai II. 263.
 — tatár II. 264.
 — talpas II. 264.
 — ürgelábú II. 264.
 — űgar I. 60, II. 163.
 Tyúkfélék csőre I. 60.
 — vedlése I. 74.
 Tyütyüke II. 194.

U.

Ugartyúk I. 60, II. 163.
 Ujtó II. 205.
 Uszás I. 54.
 Uszó sneff II. 173.
 Üldögélők II. 492.
 Ülü II. 404.
 Ülyü II. 404.

V.

Vadgalamb I. 147, II. 320.
 — nagy II. 323.
 Vadgelicze II. 326.
 Vadkakas II. 356.
 Vadlúd II. 115.
 Vadvápa II. 356.
 Vadpóka II. 227.
 Vadászati törvény I. 141.
 Vakkánya II. 286.
 Vakvarjú II. 286.
 Vállöv csontjai I. 40.
 Vándorfogoly II. 339.
 Varju II. 545, 549.
 — dolmányos I. 9, II. 549.
 — fekete II. 549.
 — hamvas. 549.
 — kálomista. 549.
 — kalangya II. 501.
 — kék II. 501.
 — ködmenes II. 549.
 — ködmenhátú II. 549.
 — szürdolmányos II. 549.
 — szürke II. 541.
 — tarka II. 549.
 — teleki II. 555.
 — pápista II. 555.
 — vetési II. 555.
 — vas II. 501.
 Varjak II. 544.
 Varjufélék II. 544.
 Varjuvas I. 156.
 Varnyú II. 549.
 Vasfejű gábor II. 542.
 — gáborján II. 542.
 Vagáborján II. 542.
 Vagém II. 297, 306.
 Vasmadár II. 501.
 Vasorrú II. 591.
 Védekezés a kártékony ma-
 darak ellen I. 153.
 Védelemre való szervek I. 67.
 Vedlés I. 73.
 Véhtagok csontjai I. 42, 43.

Vércse I. 50, 60, II. 422.
 — fehérkőrmű II. 425.
 — fekete II. 436.
 — kék I. 10, II. 426.
 — hamvas II. 426.
 — pala II. 426.
 — papagály II. 426.
 — szürke II. 426.
 — szakállas II. 436.
 — vörös II. 423.
 — vöröslábú II. 426.
 Veréb I. 52, 99, 115, 121, II.
 584.
 — berki II. 585.
 — házi II. 585.
 — kosorrú II. 591.
 — köröszlős II. 755.
 — magános II. 758.
 — mezei II. 590.
 — nádi II. 717.
 — török II. 542.
 Verebésző II. 389.
 Vérérek I. 66.
 Veszekedő sneff II. 188.
 Vészmadár II. 32.
 — bukdosó II. 32.
 — szürke II. 33.
 Vezető madarak I. 72.
 Villásfecske II. 516.
 Villáskánya II. 392.
 Virese II. 423.
 Vízicsibe II. 249.
 — pettyes II. 250.
 — kis II. 251.
 — törpe II. 253.
 Vízicsirke II. 250.
 Vízibika II. 288.
 Vízibornyú II. 288.
 Vizigalamb II. 43.
 Vízikirály II. 493.
 Vízirigó I. 137, II. 694, 789.
 Vízisneff II. 193.
 Vízityúk I. 54, II. 254.
 Víztafosó I. 55, II. 173,
 174.

Vonyósneff II. 203.
 Vöcsök I. 50, 55, 65, II. 19.
 — apró II. 29.
 — bóbitás II. 21.
 — búbos II. 21.
 — buvár II. 25.
 — dáré II. 21.
 — feketenyakú II. 27.
 — füles II. 26.
 — kis II. 29.
 — király II. 21.
 — nagy II. 21.
 — vörösnnyakú II. 25.

Vöcsökfélék II. 14.
 Vörösbegy II. 616, 771.
 Vörösfarczinkó II. 767.
 Vörösfarkú II. 767.
 Vörösgém II. 306.
 Vörösödés I. 72.

Z.

Zajgó II. 565.
 Zódi II. 599.
 Zöldi II. 599.
 Zöldike II. 599.
 Zsezse II. 601.

Zsezsé, barna II. 603.
 — kis szürke II. 601.
 — hosszúcsőrű II. 603.
 — nyiri II. 602.
 — szürke II. 601.
 Zsezsék II. 5.
 Zsezsemadár II. 602.
 Zsidómadár II. 269.
 Zsirmirigy I. 55.
 Zsolna II. 489.
 Zsóna II. 489.
 Zuza I. 65.



LATIN MADÁRNÉV-MUTATÓ.

(A II-ik KÖNYVHÖZ.)

A.

Acanthis cabaret 603.
 — *canescens* 601.
 — *cannabina* 605.
 — *carduelis* 609.
 — *flavirostris* 605.
 — *holboelli* 603.
 — *hornemanni* 601.
 — — *exilipes* 601.
 — *linaria* 602.
 — *spinus* 607.
Accentor 702.
 — *alpinus* 702.
 — *collaris* 702.
 — *modularis* 703.
Accipiter 389.
 — *astur* 387.
 — *brevipes* 390.
 — *buteo* 404.
 — *circus* 384.
 — *ferox* 408.
 — *haliaetus* 397.
 — *hypoleucus* 402.
 — *lacetarius* 396.
 — *macrourus* 380.
 — *milvus* 392.
 — *nisus* 389.
 — *palumbarius* 387.
 — *regalis* 394.
 — *variabilis* 381.
Accipitrinæ 379.
Acridotheres roseus 577.
Acrocephalus 715.

Acrocephalus arundinaceus
 715, 717.
 — — *minor* 716.
 — *aquaticus* 726.
 — *fluvialis* 729.
 — *locustella* 727.
 — *luscinioides* 730.
 — *melanopogon* 721.
 — *nævia* 727.
 — *palustris* 719.
 — — *horticulus* 719.
 — *phragmitis* 724.
 — *schœnobæus* 724.
 — *streperus* 717.
 — *turdoides* 715.
Actitis cinclus 196.
 — *glareola* 194.
 — *hypoleucus* 196.
 — *ochropus* 195.
 — *stagnalis* 196.
Actodromas minuta 186.
 — *temmincki* 187.
Actochelidon canctiaca 788.
Adamaster hæsitata 34, 787.
Adophoneus nisorius 705.
 — *orpheus* 711.
Aegiothus canescens 601.
 — — *canescens* 601.
 — — *exilipes* 601.
Aegiothus exilipes 601.
 — *fuscescens* 602.
 — *hornemanni* 601.
 — *linaria exilipes* 601.
 — *linarius* 602.

Aegithalus 683.
Aegithalus caudatus 683.
 — — *polonicus* 689.
 — — *roseus* 684.
 — — *sibirica* 684.
 — — *tephronatus* 684.
 — — *vagans* 684.
 — — *irbii* 684.
 — *biarmicus* 686.
 — *pendulinus* 689.
 — — *caspius* (*castaneus*).
 689.
Aegolius brachiotus 443.
 — *otus* 441.
 — *scandiacus* 450.
 — *tengmalmi* 451.
 — *ulula* 450.
Aegialitis albifrons 152.
 — *albigularis* 152.
 — *alexandrina* 152.
 — *cantianus* 152.
 — *dubia* 154.
 — *hiaticola* 151.
Aegialites curonicus 154.
 — *fluvialis* 154.
 — *hiaticula* 151.
 — *hiaticuloides* 151.
 — *minor* 154.
Aegiophilus cantianus 152.
Aesalon aesalon 434.
Aestrelata diabolica 34, 786.
 — *hæsitata* 34, 786.
Agrodoma campestris 643.
Alauda 632.

Alauda alpestris 641.— *arborea* 633, 644.— — *cherneli* 633.— *arvensis* 635.— *campestris* 643.— *cristata* 632.— *flava* 641.— *leucoptera* 635.— *matutina* 632.— *mosellana* 643.— *nemorosa* 633.— *nivalis* 641.— *pratensis* 646.— *sibirica* 635.— *spinoletta* 642.— *trivialis* 644.— *undata* 632.*Alaudidæ* 631.*Alca* 13.— *balthica* 13.— *glacialis* 13.— *impennis* 13.— *pica* 13.— *minor* 13.— *torda* 13.— *unisulcata* 13.*Alcedinidæ* 492.*Alcedinæ* 493.*Alcedo* 493.— *advena* 493.— *hispidus* 493.— *ispida* 493.— — *bengalensis* 494.*Alcidæ* 12.*Aluco aluco* 447.— *flammeus* 456.*Ampelinæ* 527.*Ampelis* 527.— *garrulus* 528.*Anas* 101.— *acuta* 118.— *africana* 97.— *albifrons* 129.— *alexandrina* 108.— *alandica* 118.*Anas angustirostris* 112.— *arctica* 94.— *anser* 125.— *atra* 92.— *berniola* 123.— *boscas* 101.— *brachyrhynchus* 100.— *casarca* 120.— *caudata* 118.— *caudacuta* 118.— *cornuta* 121.— *circia* 113.— *cinerea* 92, 108.— *clangula* 98.— *crecca* 115.— *cygnus* 136.— *colymbis* 94.— *cristata* 94.— *clypeata* 116.— *damiatica* 121.— *drepanopterus* 111.— *erythrocephala* 95.— *falcaria* 111.— *falcata* 111.— *fabalis* 131.— *ferina* 95.— *frenata* 93.— *fuliginosa* 92.— *fuligula* 94.— *fusca* 92.— *fistularis* 109.— *glacialis* 100.— *glaucion* 98.— *gmellini* 97.— *humeralis* 113.— *hyemalis* 100.— *javana* 111.— *javanensis* 111.— *kekuschka* 108.— *kogolka* 109.— *latirostra* 94.— *leucotis* 94.— *leucocephalus* 89.— *leucophthalmus* 97.— *leucopsis* 122.*Anas longicauda* 118.— *marmorata* 112.— *mersa* 89.— *melanura* 109.— *mexicana* 116.— *nigra* 92.— *notata* 94.— *nyroca* 97.— *olor* 137.— *penelope* 109.— *platyrhynchus* 116.— *querquedula* 113.— *rubens* 115.— *ruficollis* 95.— *rutila* 120.— *rufina* 96.— *scandiacca* 94.— *segetum* 131.— *sparmanni* 118.— *subterranea* 121.— *strepera* 108.— *tadorna* 121.— *torquata* 123.— *tzitzihua* 118.*Anatidæ* 88.*Ancylochilus subarquatus*

181.

Anorthura troglodytes 698.*Anser* 124.— *albifrons* 129.— — *gambeli* 129.— — *finmarchicus* 130.— — *intermedius* 129.— *anser* 125.— *berniola* 122.— *brachyrhyncha* 132.— *brenta* 123.— *brevirostris* 130, 132.— *bruchii* 130.— *casarca* 120.— *cinereus* 125.— *cygnus* 137.— *erythropus* 130.— *fabalis* 131.— — *arvensis* 132.

- Anser fab. brachyrynchus* 132. *Aquila fulva* 411.
 — *frontalis* 129. — *fusca* 418.
 — *leucopsis* 122. — *heliaca* 415.
 — *minutus* 130. — *imperialis* 415.
 — *obscurus* 132. — *lagopus* 409.
 — *pallipes* 129. — *leucamphomna* 402.
 — *palustris* 125. — *longicaudata* 420.
 — *phoenicopus* 132. — *maculata* 417.
 — *rubrirostris* 125. — *melanaëtus* 415.
 — *segetum* 131. — *minuta* 420.
 — *serrirostris* 132. — *mogilnik* 415.
 — *sylvestris* 125. — *nævia* 419.
 — *Temminckii* 130. — *nipalensis* 419.
 — *torquatus* 123. — *nobilis* 410.
Anseridæ 119. — *orientalis* 418.
Anthropoides grus 234. — *pallasii* 418.
 — *virgo* 242. — *pennata* 420.
Anthus 642. — *piscatrix* 397.
 — *alpinus* 642. — *pomarina* 419.
 — *aquaticus* 642. — *regia* 410.
 — *arboreus* 644. — *regalis* 410.
 — *campestris* 643. — *unicolor* 418.
 — *cervinus* 645. — *variabilis* 396.
 — *montanus* 642. *Aranus aquaticus* 244.
 — *palustris* 646. *Archibuteo* 409.
 — *pratensis* 646. — *alticeps* 409.
 — *ruficollis* 645. — *lagopus* 409.
 — *rufogularis* 645. — *planiceps* 409.
 — *rufescens* 643. *Ardea* 294.
 — *rufus* 643. — *æquinoctialis* 296.
 — *sepiarius* 646. — *alba* 308.
 — *spinoletta* 642. — *audax* 294.
 — *spipoletta* 642. — *bubulcus* 296.
 — *tristis* 646. — *caspia* 306.
 — *trivialis* 644. — *castanea* 294.
Apternus tridactylus 487. — *chrysopelargus* 274.
Apus murarius 508. — *ciconia* 276.
Aquatilis cinclus 694. — *cineracea* 297.
Aquila 410. — *cinerea* 297.
 — *amurensis* 419. — *comata* 294.
 — *bifasciata* 418. — *coromandelica* 296.
 — *brachydactyla* 402. — *deaurata* 294.
 — *chrysaëtus* 410. — *egretta* 308.
 — *clanga* 418. — *egrettoides* 308.
 — *daphanea* 410. — *elegans* 313.
- Ardea garzetta* 313.
 — *grus* 234.
 — *ibis* 296.
 — *kwakwa* 286.
 — *leucophæa* 297.
 — *lucida* 296.
 — *maculata* 286.
 — *marsigli* 294.
 — *melanorhynchus* 308.
 — *minuta* 291.
 — *nigra* 274.
 — *nivea* 313.
 — *orientalis* 313.
 — *pumila* 294.
 — *purpurata* 306.
 — *purpurascens* 306.
 — *purpurea* 306.
 — *ralloides* 294.
 — *rufa* 306.
 — *ruficapilla* 296.
 — *russata* 296.
 — *shenana* 297.
 — *squajotta* 294.
 — *stellaris* 288.
 — *variegata* 306.
 — *virgo* 242.
 — *vulgaris* 297.
 — *xanthodactyla* 313.
 — *xanthopoda* 313.
Ardeidæ 285.
Ardeola minuta 291.
 — *pusillus* 291.
 — *ralloides* 294.
Ardetta 291.
 — *minuta* 48, 291.
Arenaria 140.
 — *cinerea* 140.
 — *calidris* 176.
 — *grisea* 176.
 — *interpres* 140.
 — *vulgaris* 176.
Arquatella maritima 179.
Ascolopax gallinago 214.
 — *gallinula* 218.
 — *major* 213.

Asio 440.

— accipitrinus 443.

— ægoliu 443.

— brachyotus 443.

— otus 441.

— scops 445.

Astur 387.

— gallinarum 387.

— nisus 389.

— palumbarius 387.

Athene noctua 453.

— passerina 455.

Aythya ferina 95.

— fuligula 94.

— islandica 93.

— leucophthalmos 97.

— marila 93.

— nyroca 97.

— rufina 96.

B.

Balbusardus haliæetus 397.

Bernicla brenta 123.

— collaris 123.

— leucocephala 89.

— leucopsis 122.

— torquata 123.

Biziura leucocephala 89.

Bombicilla bohémica 528.

— garrula 528.

Bombiciphora poliocœlia
528.

Bonasa 364.

— betulina 364.

— bonasia 364.

— — lagopus 365.

— — sylvestris 365.

— rupestris 364.

Boscis rosea 577.

Boschas acuta 118.

— circia 113.

— crecca 114.

Botaurus 288.

— arundinaceus 288.

— comatus 294.

Botaurus lacustris 288.

— minutus 291.

— pusillus 291.

Brachylophus viridis 489.

Brachyotus accipitrinus 443.

— palustris 443.

Branta 122.

— albifrons 129.

— bernicla 123.

— leucopsis 122.

— rufina 96.

Bubo 438.

— athenensis 438.

— bubo 438.

— — turkomannus 438.

— europæus 438.

— germanicus 438.

— ignavus 438.

— maximus 438.

— microcephalus 438.

— otus 441.

— scops 445.

Buboninæ 438.

Bubulcus ibis 296.

Bucephala clangula 98.

Budytes atricapillus 652.

— borealis 652.

— campestris 652, 554.

— cinereocapilla 652.

— flava 651.

— flavus taivanus 652.

— melanocephalus 655.

— — viridis 652.

— neglectus 654.

— nigricapilla 655.

— Rayi 654.

Buphagus catarrhactes 35.

Buphus bubulcus 296.

— castaneus 294.

— comatus 294.

— ralloides 294.

— russatus 296.

Buscarla cia 629.

Butaëtus lagopus 409.

— leucurus 408.

Butaëtus pennatus 420.

Butalis grisola 529.

— montana 529.

— pinetorum 529.

Buteo 404.

— æriginosus 384.

— albidus 404.

— buteo 404.

— — zimmemmannæ 405.

— — desertorum 405.

— — cirtensis 405.

— — vulpinus 405.

— — tachardus 405.

— communis 404.

— eximius 408.

— fuscus 404.

— ferox 408.

— medius 404.

— mutans 404.

— lagopus 409.

— leucurus 408.

— pectoralis 408.

— vulgaris 404.

Buteoninæ 402.

Butor minutus 291.

— stellaris 288.

C.

Caccabis 345.

— chukar 346.

— græca 346.

— saxatilis 345.

Calamodus 720.

— aquaticus 726.

— — cariceti 726.

— melanopogon 721.

— schœnobænus 724.

Calamodyta arundinacea 715.

— boeticula 717.

— melanopogon 721.

— palustris 719.

— strepera 717.

Calamoherbe arundinacea
717.

— aquatica 726.

- Calamoherpe melanopogon* 721.
 — *palustris* 719.
 — *phragmitis* 724.
 — *salicaria* 717.
 — *turdoides* 715.
Calamophilus barbatus 686.
 — *hiarmicus* 686.
Calandrella leucoptera 635.
Calcarius 622.
 — *nivalis* 622.
Callichen ruficeps 96.
 — *rufinus* 96.
Calidris 176.
 — *americana* 176.
 — *arenaria* 176.
 — *grisea* 176.
 — *Mülleri* 176.
 — *nigellus* 176.
 — *rubidus* 176.
 — *tringoides* 176.
Cancerophagus minuta 291.
Cannabina 601.
 — *cannabina* 605.
 — — *fringillirostris* 606.
 — *flavirostris* 605.
 — *hornemanni* 601.
 — *exilipes* 601.
 — *linaria* 602.
 — — *rufescens* 603.
 — — *holboelli* 603.
 — *montium* 605.
 — *sanguinea* 605.
Canutus cinereus 180.
 — *islandicus* 180.
 — *rufescens* 180.
Caprimulgidae 504.
Caprimulgus 504.
 — *europæus* 505.
 — *maculatus* 505.
 — *punctatus* 505.
 — *vulgaris* 505.
Carbo arboreus 70.
 — *brachyrhynchus* 70.
 — *cormoranus* 70.
Carbo cristatus 74.
 — *glacialis* 70.
 — *graculus* 74.
 — *humilirostris* 70.
 — *major* 70.
 — *pygmæus* 75.
 — *subcormoranus* 70.
Carbonarius martius 472.
Carduelis 608.
 — *aurata* 609.
 — *carduelis* 609.
 — — *albigularis* 609.
 — — *major* 609.
 — *elegans* 609.
 — *germanica* 609.
 — *septentrionalis* 609.
 — *spinus* 607.
Caricicola aquatica 726.
 — *phragmitis* 724.
Carine noctua 453.
Carpodacus enucleator 614.
 — *erythrinus* 615.
 — *roseus* 614.
Casarea rutila 120.
Catarrhactes vulgaris 35.
Catarracta fusca 35.
Cathartes perenopterus 374.
Cecropis rustica 516.
Cerchneis 422.
 — *cenchrus* 425.
 — *naumanni* 425.
 — *tinnunculus* 423.
 — — *japonicus* 423.
Cephus arcticus 15.
 — *vespertinus* 426.
 — — *amurensis* 427.
 — *torquatus* 17.
Certhia 658.
 — *familiaris* 658.
 — — *brachydactyla* 658.
 — *muraria* 656.
Certhiidae 656.
Charadriidae 138.
Charadrius 146.
Charadrius albifrons 152.
 — *alexandrinus* 152.
 — *anglus* 149.
 — *apicarius* 148.
 — *apricarius* 146.
 — *aureus* 148.
 — *auratus* 148.
 — *calidris* 176.
 — *campestris* 148.
 — *cantianus* 152.
 — *curonicus* 154.
 — *cinclus* 140.
 — *corira* 141.
 — *dubius* 154.
 — *fluviatilis* 154.
 — *fulvipes* 154.
 — *gallicus* 141.
 — *gavia* 158.
 — *helveticus* 146.
 — *hiaticula* 151, 154.
 — *hiaticola* 151.
 — — *major* 152.
 — *hiaticuloides* 154.
 — *Homeyeri* 151.
 — *himantopus* 170.
 — *hypomelanus* 146.
 — *hypomelas* 146.
 — *intermedius* 154.
 — *interpres* 140.
 — *littoralis* 152.
 — *longirostris* 146.
 — *minor* 154.
 — *morinellus* 149.
 — *nævus* 146.
 — *oedienemus* 163.
 — *pardela* 163.
 — *pluvialis* 148.
 — *philippinus* 154.
 — *pusillus* 154.
 — *pygmæus* 154.
 — *rubidus* 176.
 — *scolopax* 163.
 — *sibiricus* 149.
 — *subtridactylus* 146.
 — *squatarola* 146.

- Charadrius tartaricus* 149.
 — *vanellus* 158.
 — *zonatus* 154.
Chauliodus strepera 108.
Chaulelasmus americanus 108.
 — *cinereus* 108.
 — *streperus* 108.
Cheimonea tridaetyla 53.
Chelidon fenestrarum 514.
 — *tectorum* 514.
 — *urbica* 514.
Chelidonaria 514.
 — *urbica* 514.
Chenalopex casarca 120.
 — *berniola* 123.
Chionospiza nivalis 593.
Chloris 599. (*Ligurinus*)
 — *chloris* 599.
 — *chrysoptera* 599.
 — *flavigaster* 599.
 — *hortensis* 599.
 — *vulgaris* 599.
Chloropicus viridis 489.
Chlorospiza chloris 599.
Chroicocephalus capistratus 42.
 — *minutus* 52.
 — *pileatus* 43.
 — *ridibundus* 42.
Chrysomitris 607.
 — *cannabina* 605.
 — *carduelis* 609.
 — *flavirostris* 609.
 — *linaria* 602.
 — *spinus* 607.
Ciconia 274.
 — *alba* 276.
 — *albescens* 276.
 — *candida* 276.
 — *ciconia* 276.
 — *major* 276.
 — *nigra* 274.
 — *nivea* 276.
Ciconiidae 274.
Cinclus 694.
 — *aquaticus* 694, 789.
 — *cinclus* 694, 789.
 — — *albicollis* 695, 789.
 — — *melanogaster* 695, 789.
 — — *septentrionalis* 695.
 — *europæus* 674.
 — *interpretes* 140.
 — *morinellus* 140.
 — *torquatus* 182.
Cipnotomus anglorum 32.
Circaëtus 402.
 — *anguium* 402.
 — *brachydactylus* 402.
 — *gallicus* 402.
 — *hypoleucus* 408.
 — *meridionalis* 402.
Circus 379.
 — *ærginosus* 384.
 — — *unicolor* 385.
 — *cineraceus* 379.
 — *cinerascens* 379.
 — *cinereus* 381.
 — *cyaneus* 381.
 — *dalmatinus* 380.
 — *gallinarius* 381.
 — *maerurus* 380.
 — *pallidus* 380.
 — *pratorum* 380.
 — *pygargus* 379, 380.
 — *spilonotus* 385.
 — *Swainsonii* 380.
Citrinella cirrus 627.
Clangula clangula 98.
 — *chrysophthalma* 98.
 — *glaucion* 98.
 — *glacialis* 100.
Clivicola 512.
 — *europæa* 512.
 — *riparia* 512.
Clupeilarus fuscus 40.
Coccothraustes 591.
 — *atriularis* 591.
 — *canadensis* 614.
 — *chloris* 599.
Coccothraustes coccothraustes 591.
 — *deformis* 591.
 — *europæus* 591.
 — *vulgaris* 591.
Colæus 558.
 — *arborea* 558.
 — *monedula* 558.
 — — *collaris* 558.
 — — *spermolegus* 558.
 — *turrium* 558.
Columba 316.
 — *arborea* 320.
 — *cavorum* 320.
 — *livia* 316.
 — *œnas* 320.
 — *palumbus* 323.
 — *pinetorum* 323.
 — *rupicola* 316.
 — *saxatilis* 316.
 — *torquata* 323.
 — *turtur* 326.
Columbidæ 316.
Colymbus 19.
 — *arcticus* 15.
 — *atrogularis* 17.
 — *auritus* 26, 27.
 — *borealis* 18.
 — *caspicus* 26.
 — *cornutus* 19, 26.
 — *cristatus* 19, 27.
 — *cucullatus* 25.
 — *duplicatus* 27.
 — *glacialis* 17.
 — *griseigena* 25.
 — *hebridicus* 29.
 — *hyemalis* 17.
 — *ignotus* 15.
 — *imber* 17.
 — *leucopus* 15.
 — *longirostris* 25.
 — *lumme* 18.
 — *maximus* 17.
 — *minor* 29.
 — *minutus* 29.

- Colymbus naevius* 25.
 — *obscurus* 26.
 — *parotis* 25.
 — *parvus* 29.
 — *pyrenaicus* 29.
 — *rubricollis* 25.
 — *rufogularis* 18.
 — *septentrionalis* 18.
 — *stellaris* 18.
 — *striatus* 18.
 — *suberistatus* 25.
 — *torquatus* 17.
 — *urinator* 20.
 — *vulgaris* 25.
Colymbidae 14.
Copsichus torquatus 741.
Coracias 501.
 — *galbula* 573.
 — *garrula* 501.
 — *loquax* 501.
 — *oriolus* 573.
 — *planiceps* 501.
Coraciidae 500.
Coraciinae 500.
Corone cornix 549.
 — *corone* 549.
Corvidae 544.
Corvinæ 544.
Corvus 545.
 — *advena* 555.
 — *agricola* 555.
 — *agrorum* 555.
 — *caryocatactes* 569.
 — *cinereus* 549.
 — *clericus* 545.
 — *corax* 545.
 — *cornix* 549.
 — *corone* 549.
 — *faröensis* 545.
 — *frugilegus* 555.
 — *glandarius* 565.
 — *granorum* 555.
 — *hiemalis* 549.
 — *infaustus* 568.
 — *littoralis* 545.
Corvus lugubris 545.
 — *maximus* 545.
 — *monedula* 558.
 — *nobilis* 545.
 — *nucifraga* 569.
 — *pica* 561.
 — *pyrrhocorax* 572.
 — *russicus* 568.
 — *rusticus* 561.
 — *sibiricus* 568.
 — *subcornix* 549.
 — *subcorone* 549.
 — *sylvestris* 545.
 — *vociferus* 545.
Cotile riparia 512.
Coturnix 347.
 — *communis* 347.
 — *coturnix* 347.
 — *dactylisonans* 327.
Cotyle fluviatilis 512.
 — *microrhynchus* 512.
 — *riparia* 512.
Corys arborea 633.
Corythus enucleator 614.
Crex 246.
 — *alticeps* 246.
 — *Bailloni* 253.
 — *chloropus* 254.
 — *crex* 246.
 — *herbarum* 246.
 — *parva* 251.
 — *porzana* 250.
 — *pratensis* 246.
 — *pusilla* 251.
 — *pygmæa* 253.
Crimonessa glacialis 100.
Critophaga miliaria 623.
Crithagra serinus 611.
Crucirostra abietina 618.
 — *bifasciata* 620.
 — *leucoptera* 620.
Ctinorhynchus streperus 108.
Cyanecula 774.
 — *leucocyana* 774.
Cyanecula dichrosterna 775.
 — *orientalis* 775.
 — *gibraltarensis* 774.
 — *succica* 774.
 — *cœrulecula* 774.
 — *cyaneula* 774.
 — *wolfi* 775.
Cyanistes cœruleus 680.
 — *cyaneus* 679.
 — *elegans* 679.
 — *salicarius* 680.
 — *violaceus* 680.
Cyanopterus circia 113.
Cygnidae 134.
Cygnus 135.
 — *cygnus* 136.
 — *gibbus* 137.
 — *melanorhinus* 135.
 — *melanorhynchus* 136.
 — *musicus* 136.
 — *minor* 135.
 — *olor* 137.
 — *sibilus* 137.
Cynchramus schœnobæus 630.
 — *septentrionalis* 630.
 — *stagnatilis* 630.
Cypselus alpina 510.
 — *apus* 508.
 — *melba* 510.
 — *murarius* 508.
Cuculidae 459.
Cuculinae 460.
Cuculus 460.
 — *borealis* 460.
 — *canorus* 460.
 — *hepaticus* 461.
 — *cinereus* 460.
Cursor europæus 141.
 — *isabellinus* 141.
Cursores 138.
Cursorius 141.
 — *brachydactylus* 141.
 — *europæus* 141.
 — *gallicus* 141.

Cursorius isabellinus 141.

— pallidus 141.

Curruca atricapilla 712.

— cinerea 708.

— dumetorum 710.

— garrula 710.

— grisea 707.

— hortensis 707.

— molaria 710.

— nigra 712.

— nisoria 705.

— pileata 712.

— rufa 738.

— undulata 705.

D.

Dædalion fringillarius 389.

Dafila 117.

— acuta 118.

— caudacuta 118.

— longicauda 118.

— marmorata 112.

Dandalus rubecula 771.

Daulias lusciniæ 778.

— philomela 785.

Dendrocoptes medius 485.

Dendrocopus 473.

— leuconotus 484.

— — lilfordi 484, 789.

— — cirris 484.

— major 473.

— — cissa 474.

— — pœlzami 474.

— medius 485.

— — Set. Johanni 485.

— minor 486.

Dendrofalco subbuteo 438.

Dendromas leuconotus 484.

Dryocopus 471.

— martius 471.

Dryospiza serinus 611.

Dytes auritus 26, 27.

— cornutus 26.

E.

Egretta alba 308.

— comata 294.

— garzetta 313.

— Lindermeyeri 313.

— melanorhyncha 308.

Emberiza 623.

— arundinacea 630.

— barbata 629.

— badensis 628.

— calandra 623.

— — minor 624.

— chlorocephala 628.

— cia 629.

— cirrus 627.

— citrinella 625.

— delicata 628.

— eleathorax 627.

— granativora 624.

— glacialis 622.

— hordei 629.

— hortulana 628.

— luctuosa 531.

— lotharingica 629.

— major 625.

— miliaria 623.

— melanocephala 624.

— montana 622.

— mœlbyensis 628.

— mustelina 622.

— nivalis 622.

— pyrrhuloides 630.

— schoenichus 630.

— — intermedius 630.

— sylvestris 625.

Emberizinæ 621.

Enneoctonus collaris 542.

— minor 538.

— rufus 540.

Ephialtes scops 445.

Epilais hortensis 705.

Erimistura leucocephala 89.

Erismatura 88.

— leucocephala 89.

Erismatura mersa 89.

Erithacus 771.

— cœruleculus 775.

— cyaneculus 774.

— cyanus 774.

— cyanecula 774.

— lusciniæ 778.

— philomela 785.

— phœnicurus 769.

— rubecula 771.

— — hyrcanus 772.

— — major 772.

— tithys 767.

Erodias garzetta 313.

Erolia varia 181.

— variegata 181.

Eudromias elegans 152.

— montana 149.

— morinellus 149.

— stolidus 149.

Eudytes arcticus 15.

— glacialis 17.

— septentrionalis 18.

Eunetta falcata 111.

Euspiza melanocephala 624.

Erythroscelus fuscus 208.

— ocellatus 208.

Erythropus rufipes 426.

— vespertinus 426.

Erythrospiza rosea 614.

Erythrosteria parva 533.

Erythrothorax rubrifrons
615.

F.

Falcinellus cuvieri 181.

— falcinellus 269.

— igneus 269.

— longirostris 181.

— pigmæus 181.

— varius 181.

Falco 429.

— abietinus 432.

— ærginosus 384.

— æsalon 434.

- Falco alaudarius* 423.
 — *albicilla* 400.
 — *albus* 404.
 — *albicaudus* 400.
 — *alphanet* 431.
 — *anatum* 432.
 — *apivorus* 396.
 — *arundinaceus* 384, 397.
 — *ater* 394.
 — *barbatus* 376.
 — *barletta* 436.
 — *biarmicus* 431.
 — *buteo* 404.
 — *cæsius* 434.
 — *cenchrus* 425.
 — *chrysaëtus* 410.
 — *cinerarius* 379.
 — *clanga* 418.
 — *communis* 432.
 — *cornicum* 432.
 — *cyanopus* 429.
 — *cyaneus* 381.
 — *feldeggi* 431.
 — *ferox* 408.
 — *fusco-ater* 394.
 — *gallicus* 402.
 — *gallinarius* 387.
 — *glaucoptis* 404.
 — *griseus* 381.
 — *haliaëtus* 397.
 — *imperialis* 415.
 — *incertus* 387.
 — *lagopus* 409.
 — *lanarius* 429.
 — *lanarius* 429.
 — *leucopsis* 402.
 — *lithofalco* 434.
 — *marginatus* 387.
 — *magnus* 376.
 — *macrurus* 380.
 — *melanaëtus* 415.
 — *merillus* 434.
 — *migrans* 394.
 — *milvus* 392.
 — *naumanni* 425.
- Falco nisus* 389.
 — *pallidus* 380.
 — *palumbarius* 387.
 — *pennatus* 420.
 — *pojana* 404.
 — *poliorhynchus* 396.
 — *peregrinus* 432.
 — *punicus* 433.
 — *pygargus* 379, 381.
 — *regulus* 434.
 — *rubens* 431.
 — *rufinus* 408.
 — *rufus* 384, 426.
 — *rufipes* 426.
 — *sacer* 429.
 — *stellaris* 431.
 — *strigiceps* 381.
 — *subbuteo* 436.
 — *tinnunculoides* 425.
 — *tinnunculus* 423.
 — *vespertinus* 426.
- Falconidæ* 378.
Falconinæ 422.
Fedoa melanura 203.
 — *Meyeri* 202.
 — *ædienemus* 163.
 — *pectoralis* 202.
- Ficedula atricapilla* 531.
 — *collaris* 532.
 — *fitis* 736.
 — *hypolais* 732.
 — *phoenicurus* 769.
 — *rufa* 738.
 — *sibilatrix* 735.
 — *trochilus* 736.
 — *vitiflora* 759.
- Fratercula arctica* 13.
Fregilus pyrrhacorax 572.
- Fringilla* 593.
 — *alpestris* 595.
 — *borealis* 601.
 — *campestris* 590.
 — *carduelis* 609.
 — *cannabina* 605.
 — *cœlebs* 595.
- Fringilla spodiogenys* 596.
 — *coccothraustes* 591.
 — *chloris* 599.
 — *domestica* 585.
 — *enucleator* 614.
 — *flavirostris* 605.
 — *flammea* 594.
 — *gularis*
 — *hortensis* 595.
 — *linaria* 602.
 — — *alnorum* 603.
 — — *canescens* 601.
 — — *magnirostris* 603.
 — *linota* 605.
 — *minima* 603.
 — *montana* 590.
 — *montifringilla* 594.
 — *montium* 605.
 — *nivalis* 593.
 — — *alpicola* 593.
 — *nobilis* 595.
 — *pyrrhula* 616.
 — *rosea* 614.
 — *saxatilis* 593.
 — *schœniclus* 630.
 — *septentrionalis* 594.
 — *serinus* 611.
 — *spinus* 607.
- Fringillidæ* 584.
Fringillinæ 584.
Fruticola rubetra 763.
 — *rubicola* 765.
- Fulica* 256.
 — *æthiops* 257.
 — *atra* 257.
 — *atrata* 257.
 — *atterima* 257.
 — *chloropus* 254.
 — *cinereicollis* 257.
 — *fusca* 254.
 — *leuconyx* 257.
 — *platyuros* 257.
- Fuligula* 93.
 — *clangula* 98.
 — *cristata* 94.

Fuligula ferina 95.
 — *fuligula* 94.
 — *fusca* 92.
 — *gesneri* 92.
 — *glacialis* 100.
 — *homeyeri* 95.
 — *hyemalis* 100.
 — *islandica* 92.
 — *leucophthalma* 97.
 — *marmorata* 112.
 — *marila* 93.
 — *nigra* 92.
 — *nyroca* 97.
 — *patagiata* 94.
 — *rufina* 96.
Fulix cristatus 94.
 — *marila* 93.

G.

Galerida cristata 632.
Galerita cristata 632.
 — *musica* 633.
 — *nemorosa* 633.
Gallinago 212.
 — *brachypus* 214.
 — *brehmii* 215.
 — *burka* 214.
 — *cœlestis* 214.
 — *dupla* 213.
 — *færøensis* 214.
 — *gallinago* 214.
 — *gallinaria* 214.
 — *gallinula* 218.
 — *hyemalis* 213.
 — *lacustris* 214.
 — *major* 213.
 — *media* 214.
 — *minima* 218.
 — *migratoria* 214.
 — *Montagui* 213.
 — *petényii* 214.
 — *sabinei* 215.
 — *septentrionalis* 214.
 — *scolopacina* 214.
Gallinula 254.

Gallinula Bailloni 253.
 — *chloropus* 254.
 — *crex* 246.
 — *leucothorax* 250.
 — *maculata* 250.
 — *minuta* 151.
 — *porzana* 250.
 — *pusilla* 251.
 — *pygmæa* 253.
Gambetta calidris 198.
Garrulinae 564.
Garrulus 565.
 — *caryocatactes* 569.
Garrulus germanicus 565.
 — *glandarius* 565.
 — *infaustus* 568.
 — *robustus* 565.
 — *tænius* 565.
 — *garzetta egretta* 313.
Gavia 14.
 — *arcticus* 15.
 — *balticus* 18.
 — *capistrata* 43.
 — *cana* 42.
 — *glacialis* 17.
 — *hiberna* 53.
 — *macrorhynchus* 16.
 — *melanocephala* 51.
 — *minuta* 52.
 — *septentrionalis* 18.
 — *tridactyla* 53.
Gecinus canus 488.
 — *frondium* 489.
 — *pinetorum* 489.
 — *virescens* 489.
 — *viridis* 489.
Gelichelidon anglica 57.
Gelochelidon anglica 57.
 — *agraria* 57.
 — *balthica* 57.
 — *meridionalis* 57.
 — *palustris* 57.
 — *velox* 57.
Gennaja sacer 429.
Glandarius pictus 565.

Glareola 142.
 — *austriaca* 142, 143.
 — *nævia* 143.
 — *Nordmanni* 143.
 — *pratincta* 142, 143.
 — — *melanoptera* 143.
 — *senegalensis* 142, 143.
 — *torquata* 142, 143.
Glaucidium 452.
 — *glauca* 453.
 — *meridionalis* 453.
 — *noctuum* 453.
 — *passerinum* 455.
Glaucopterix pallidus 380.
Glaucion clangula 98.
Glottis albicollis 193.
 — *canescens* 193.
 — *chloropus* 193.
 — *fistulans* 193.
 — *grisea* 193.
 — *nebularius* 193.
 — *natans* 193.
 — *nivigula* 193.
 — *stagnatilis* 192.
Glycispina hortulana 628.
Gracula rosea 577.
Graculus cristatus 74.
 — *linnei* 74.
 — *pygmæus* 75.
Gressores 268.
Gruidæ 233.
Grus 233.
 — *cinerea* 234.
 — *cineracea* 234.
 — *communis* 234.
 — *grus* 234.
 — *numidica* 242.
 — *vulgaris* 234.
Guinetta hypoleuca 196.
Gypaëtidae 375.
Gypaëtus 376.
 — *altaicus* 376.
 — *barbatus* 376.
 — — *occidentalis* 377.
 — — *nudipes* 377.

Gypaëtus orientalis 377.
— *grandis* 376.

Gyps 370.

— *cinereus* 369.

— *fulvus* 371.

— — *occidentalis* 371.

Gyrantes 314.

H.

Hæmatopus 139.

— *balthicus* 139.

— *orientalis* 139.

— *ostrilegus* 139.

Haliaëtus 399.

— *albicillus* 400.

— *borealis* 400.

Haliæus carbo 70.

— *cormoranus* 70.

— *cristatus* 74.

— *graculus* 74.

— *pygmæus* 75.

Harelda glacialis 100.

Helopus caspius 56.

Helodromas ochropus 195.

Herodias alba 308.

— *candida* 308.

— *egretta* 308.

— *garzetta* 313.

— *jubata* 313.

Heteroclitus tataricus 264.

Hiaticula amuletta 151.

— *arabs* 151.

— *cantiana* 152.

— *elegans* 152.

— *minor* 154.

Hierofalco feldeggii 431.

— *peregrinus* 432.

— *sacer* 429.

Himantopodinae 168.

Himantopus 170.

— *atropterus* 170.

— *albicollis* 170.

— *avocetta* 168.

— *autumnalis* 170.

— *brevipes* 170.

Himantopus candidus 170.

— *europæus* 170.

— *himantopus* 170.

— *longipes* 170.

— *minor* 170.

— *melanocephalus* 170.

— *melanopterus* 170.

— *plinii* 170.

— *rufipes* 170.

— *vulgaris* 170.

Hiraëtus pennatus 420.

Hirundinidæ 512.

Hirundo 516.

— *alpina* 510.

— *apus* 508.

— *cinerea* 512.

— *domestica* 516.

— *lagopoda* 514.

— *melba* 510.

— *pratincta* 142.

— *riparia* 512.

— *rustica* 516.

— — *cahirica* 516.

— — *gutturalis* 516.

— — *pagorum* 516.

— *urbica* 514.

Hortulanus arundinaceus
630.

— *nivalis* 622.

Hydrobata cinclus 694.

Hydrocecopris hirundo 58.

Hydrochelidon 63.

— *delalandi* 63.

— *fissipes* 65.

— *fluviatilis* 63.

— *hybrida* 63.

— *indica* 63.

— *leucogenys* 63.

— *leucopareis* 63.

— *leucoptera* 64.

— *nigra* 65.

— *nilotica* 63.

— *similis* 63.

Hydrocolæus minutus 52.

Hydrocorax carbo 70.

Hydrocorax cristatus 74.

— *pygmæus* 75.

Hydropogone caspia 56.

Hylæspiza cia 629.

Hypolais 732.

— *hortensis* 732.

— *hypolais* 732.

— *icterina* 732.

— *philomela* 732.

— *salicaria* 732.

— *vulgaris* 732.

Hypotriorchis æsalon 434.

— *subbuteo* 436.

Hypsibates himantopus 170.

I és J.

Ibidæ 268.

Ibis 269.

— *æthiopica* 270.

— *castanea* 269.

— *cuprea* 269.

— *falcinellus* 269.

— *igneus* 269.

— *peregrina* 269.

— *religiosa* 270.

Iliornis stagnatilis 192.

Insessores 492.

Jerax fringillarius 389.

Jynginæ 468.

Jynx 468.

— *arborea* 469.

— *punctata* 469.

— *torquilla* 469.

L.

Lagopus alpinus 366.

— *mutus* 366.

Lamellirostres 82.

Laniidæ 535.

Laniinæ 536.

Lanius 536.

— *auriculatus* 540.

— *collurio* 542.

— *excubitor* 536.

— — *homeyeri* 537.

Lanius excub. leucopterus 537.

— — *major* 537.

— — *sibiricus* 537.

— *dumetorum* 542.

— *garrulus* 528.

— *glandarius* 565.

— *infaustus* 568.

— *italicus* 538.

— *longipennis* 538.

— *minor* 538.

— *melanotis* 540.

— *nigrifrons* 538.

— *pomeranus* 540.

— *ruficeps* 540.

— *rufus* 540.

— *rutilus* 540.

— *senator* 540.

— — *rutilans* 541.

— *spinitorques* 542.

— *vigil* 538.

Laridæ 34.

Larinæ 35.

Laroides americanus 39.

— *argentatus* 39, 40.

— *argentaceus* 39.

— *argenteus* 39.

— *argentatoides* 39.

— *canus* 40.

— *major* 39.

— *minor* 53.

— *rissa* 53.

— *tridactylus* 53.

Laropis anglica 57.

Larus 39.

— *albicans* 58.

— *atricilla* 42.

— *atricolloides* 52.

• — *argentatus* 52.

— — *cacchinans* 40.

— — *michachellesi* 40.

— *argenteus* 39.

— *brachyrhynchus* 53.

— *bruneicephalus* 42.

— *catarrhactes* 35.

Larus canus 42.

— *canescens* 42.

— *capistratus* 42.

— *cinereus* 40, 42.

— *citrirostris* 42.

— *crepidatus* 38.

— *cyanopus* 42.

— *cynorhynchus* 42.

— *erythropus* 4.

— *fissipes* 65.

— *flavipes* 40.

— *fuscus* 39.

— — *affinis* 41.

— *glaucus* 39.

— *heinei* 42.

— *hybernus* 42.

— *kamtsatkensis* 42.

— *merulinus* 65.

— *melanocephalus* 52.

— *minutus* 52.

— *nævius* 42.

— *nigrotis* 52.

— *parasiticus* 37.

— *procellosus* 42.

— *pygmæus* 52.

— *ridibundus* 42.

— *rissa* 53.

Leimoniptera pratensis 646.

Lestris buffoni 37.

— *catarrhactes* 35.

— *cephus* 37.

— *crepidata* 37.

— *longicaudatus* 37.

— *parasiticus* 38.

— *parasitica* 38.

— *pomarina* 36.

— *pomathorina* 36.

— *richardsoni* 38.

— *skua* 35.

Leuchybris nictæa 450.

Leucus fuscus 40.

Ligurinus chloris 599.

Limicola 177.

— *platyrhyncha* 178.

— *pygmæa* 178.

Limnocryptes gallinulla 218.

Limosa 202.

— *ægocephala* 203.

— *brachyptera* 203.

— *ferruginea* 202.

— *fusca* 200.

— *glottis* 193.

— *hardwicki* 188.

— *islandica* 203.

— *lapponica* 202.

— *limosa* 203.

— *meyeri* 202.

— *melanura* 203.

— *minuta* 186.

— *rufa* 202.

— *temmincki* 187.

— *totanus* 187.

Linaria agrorum 602.

— *alnorum* 603.

— — *magnirostris* 603.

— *betularum* 602.

— *brunnescens* 603.

— *borealis* 602.

— *canescens* 602.

— *chloris* 599.

— *cannabina* 605.

— *minor* 603.

— *montana* 605.

— *sibirica* 601.

Linota cannabina 605.

— *flavirostris* 605.

— *hornemanni* 601.

— *linaria* 602.

— *rufescens* 603.

Lithofalco æsalon 434.

Lobipes hyperboreus 174.

Locustella 727.

— *cicada* 729.

— *fluviatilis* 729.

— *locustella* 727.

— *luscinioides* 730.

— *nævica* 727.

— *strepitans* 729.

Longipennes 31.

Lophæthya griseigena 25.

- Lophaithya* l. *Colymbus* 20, *Machetes planiceps* 188.
 25, 26, 27. — *pugnax* 188.
Lophophanes cristatus 681. *Mareca fistularis* 109.
Loxia 618. — *penelope* 109.
 — *bifasciata* 620. *Marila frenata* 93.
 — — *rubrifasciata* 621. *Marmaronetta angustirostris* 112.
 — *chloris* 599. *Mecistura caudata* 683.
 — *curvirostra* 618. — *pinetorum* 683.
 — *pytiopsittacus* 618. *Megalestris catarractes* 35.
 — *coccothraustes* 591. — *catarrhactes* 35.
 — *enucleator* 614. *Melagavia melanocephala* 51.
 — *erythrina* 615. *Melanitta fusca* 92.
 — *europæa* 618. — *megaurus* 92.
 — *pyrrhula* 616. — *nigripes* 92.
 — *psittacea* 614. *Melanocorypha sibirica* 635.
 — *rubicilla* 616. *Melanopelargus niger* 274.
 — *serinus* 611. *Melisophilus nigricapillus* 714.
 — *tænioptera* 620. *Merganser albellus* 87.
Lullula arborea 633. — *castor* 83.
Luscinia 777. — *gulo* 83.
 — *böلمي* 785. — *merganser* 83.
 — *hafizi* 785. — *niger* 86.
 — *hybrida* 785. — *rayi* 83.
 — *luscinia* 778. — *serrata* 86.
 — *peregrina* 778. — *serrator* 86.
 — *philomela* 785. — *stellatus* 87.
 — — *eximia* 785. *Mergellus albellus* 87.
 — — *major* 785. *Mergidæ* 82.
 — *phoenicurus* 769. *Mergoides rufina* 96.
 — *rubecula* 771. *Mergus* 83.
 — *tithys* 767. — *æthiops* 83.
 — *vera* 778. — *albellus* 87.
Lusciniamelanopogon 721. — *albulus* 87.
Lusciola luscinia 778. — *americanus* 84.
 — *philomela* 785. — *glacialis* 87.
 — *phoenicurus* 769. — *imperialis* 86.
 — *rubecula* 771. — *leucomelas* 86.
 — *suecica* 775. — *merganser* 83.
 — *thitys* 767. — *minutus* 87.
Lycus monedula 559. — *niger* 86.
Lyrurus tetrix 361. — *orientalis* 83.
 — *pannonicus* 87.
 — *rancedula* 83.
- Mergus rubricapilla* 83.
 — *serrator* 86.
 — *serratus* 86.
 — *squamatus* 83.
Meropidæ 495.
Merops 496.
 — *apiaster* 496.
 — *hungariæ* 496.
Merula coerulea 757.
 — *collaris* 741.
 — *major* 742.
 — *merula* 742.
 — *pinetorum* 742.
 — *rosea* 577.
 — *torquata* 741.
 — *truncorum* 742.
 — *vulgaris* 742.
Microcarbo melanognathus 75.
 — *niger* 75.
 — *pygmæus* 75.
Micropodidæ 507.
Micropteryx passerinum 455.
Micropus 507.
 — *apus* 508.
 — *melba* 510.
 — *murarius* 510.
 — *murinus* 510.
 — *pellinensis* 510.
Miliaria europæa 623.
 — *miliaria* 623.
 — *septentrionalis* 623.
 — *valida* 623.
Milvinæ 392.
Milvus 392.
 — *ætoliæ* 394.
 — *ater* 394.
 — *ictinus* 392.
 — *korschun* 394.
 — *migrans* 394.
 — *milvus* 392.
 — *regalis* 392.
 — *ruber* 392.
 — *vulgaris* 392.
Monticola 755.

M.

- Monticola cyana* 757.
 — *philippensis* 757, 758.
 — *saxatilis* 755.
 — *solitaria* 757.
Montifringilla nivalis 593.
Morinella collaris 140.
Morinellus anglicanus 149.
 — *sibiricus* 149.
Motacilla 647.
 — *acredula* 738.
 — *alba* 648.
 — *aëdon* 785.
 — *alpina* 702.
 — *atricapilla* 655, 712.
 — *atricapillus* 712.
 — *atrata* 767.
 — *aquatica* 726.
 — *boarula* 650.
 — *campestris* 652, 654.
 — *chrysogastra* 651.
 — *cervina* 645.
 — *cinclus* 694.
 — *curruca* 710.
 — *dumetorum* 708.
 — *feldeggii* 652, 655.
 — *flava* 651, 654.
 — — *cinereicapilla* 652.
 — — *cinereocapilla* 652.
 — — *beema* 653.
 — — *dalmatica* 652.
 — — *taivana* 652.
 — — *borealis* 652.
 — — *anglica* 654.
 — — *Rayi* 654.
 — — *flavicapilla* 654.
 — — *flavifrons* 654.
 — *flaveola* 654.
 — *hortensis* 707.
 — *hypolais* 732.
 — *Kaleniczenkii* 655.
 — *lugubris* 648.
 — *luscini* 778.
 — *melanocephala* 652, 655, 714.
Motacilla paradoxa 655.
 — *melanotis* 652.
 — *melanope* 650.
 — *modularis* 703.
 — *nævia* 727.
 — *nigricapilla* 652.
 — *nisoria* 705.
 — *oenanthe* 759.
 — *philomela* 785.
 — *phoenicurus* 769.
 — *regulus* 692.
 — *rubetra* 763.
 — *rubecula* 771.
 — *rubicola* 765.
 — *schoenobæus* 724.
 — *sibilatrix* 735.
 — *stapazina* 761.
 — *sylvia* 708.
 — *sulphurea* 650.
 — *titys* 767.
 — *trochilus* 736.
 — *trogodytes* 698.
 — *viridis* 652.
Motacillidæ 642.
Muscicapa 529.
 — *albicollis* 532.
 — *albifrons* 532.
 — *atricapilla* 531.
 — *collaris* 532.
 — *grisola* 529.
 — *luctuosa* 531.
 — *laïs* 533.
 — *melanoptera* 532.
 — *minuta* 533.
 — *muscipeta* 531.
 — *nigra* 531.
 — *parva* 533.
 — *rubecula* 533.
 — *rufogularis* 533.
 — *streptophora* 532.
Muscicapidæ 527.
Muscicapinæ 529.
Mystacinus arundinaceus 686.
 — *biarmicus* 686.
Mystacinus dentatus 686.
 — *russicus* 686.
 N.
Nectris cinerea 33.
 — *Kuhlii* 33.
 — *macrorhyncha* 33.
 — *puffinus* 33.
Neophron 374.
 — *percnopterus* 374.
Netta rufina 96.
Nettion crecca 115.
Nisaëtus pennatus 420.
Nisus communis 389.
 — *elegans* 389.
 — *fringillarius* 389.
Noctua nisoria 450.
 — *noctua* 453.
 — *nyctea* 450.
 — *veterum* 453.
Nomadites roseus 577.
Nucifraga 569.
 — *caryocatactes* 569.
 — — *brachyrhynchus* 570.
 — — *crassirostris* 570.
 — — *pachyrhynchus* 570.
 — — *relicta* 570.
 — — *platyrhynchus* 570.
 — — *tenuirostris* 570.
 — — *leptorhynchus* 570.
 — *guttata* 569.
Numenius 205.
 — *arcuatus* 205.
 — *assimilis* 205.
 — *arquatus* 205.
 — *arquatula* 205.
 — *castaneus* 269.
 — *ferrugineus* 181.
 — *hæsitatus* 211.
 — *igneus* 269.
 — *islandicus* 211.
 — *lineatus* 205.
 — *longirostris* 205.
 — *macrorhynchus* 181.
 — *maior* 205.

Numenius medius 205.
 — melanorhynchus 211.
 — minor 211.
 — nasicus 205.
 — orientalis 205.
 — phaeopus 211.
 — rufescens 205.
 — subarcuata 181.
 — syngenicus 210.
 — tenuirostris 205, 210.
 — variabilis 182.
 — viridis 269.

Nyctala 451.

— richardsoni 452.

— tengmalmi 451.

Nyctale tengmalmi 451.

Nyctea 450.

— nivea 450.

— scandiaca 450.

— ulula 450.

Nycterodius nycticorax 286.

Nyctiardea europæa 286.

Nycticorax 286.

— ardeola 286.

— badius 286.

— europæus 286.

— gardeni 286.

— griseus 286.

— meridionalis 286.

— nævius 286.

— nycticorax 286.

— orientalis

Nyroca ferina 95.

— ferruginea 97.

— fuligula 94.

— leucophthalmus 97.

— marila 92.

— nyroca 97.

— obsoleta 97.

O.

Oedemia 92.

— fusca 92.

— megapus 92.

— nigra 92.

Oedienemus 163.

— arenarius 163.

— Bellonii 163.

— crepitans 163.

— desertorum 163.

— europæus 163.

— griseus 163.

— oedienemus 163.

— indicus 164.

Oestrelata hæsitata 34, 787.

— incerta 787.

Oidemia fusca 92.

— gibbera 92.

— nigra 92.

Olor ferus 136.

— minor 135.

Onocrotalus phoenix 77.

Orites caudata 683.

— caudatus 683.

— nivalis 593.

Oriolidæ 573.

Oriolus 573.

— galbula 573.

— oriolus 573.

Ortygion coturnix 347.

Ortygometra 249.

— auricularis 253.

— crex 246.

— marueta 250.

— minuta 251.

— parva 251.

— porzana 250.

— pusilla 253.

— — intermedia 253.

— pygmæa 253.

Oscines 511.

Ostralega europæa 139.

— pica 139.

Ostralegus hæmatopus 139.

— vulgaris 139.

Otis 226.

— barbatus 227.

— major 227.

— tarda 227.

— tetrax 231.

Otitidæ 226.

Otocorys 641.

— alpestris 641.

— — penicillata 642.

Otodytes auritus 27.

Otus asio 441.

— brachyotus 443.

— europæus 441.

— sylvestris 441.

— verus 441.

— vulgaris 441.

P.

Pagonetta glacialis 100.

Pallasia leucoptera 635.

Pallenura sulphurea 650.

Palumbus excelsus 323.

— torquatus 323.

Pandion 397.

— alticeps 397.

— fluviatilis 397.

— haliaëtus 397.

— ichtyaëtus 397.

— planiceps 397.

Panurus 686.

— biarmicus 686.

— barbatus 686.

Parinæ 663.

Paroides caudatus 683.

— pinetorum 683.

Parus 663.

— abietinum 674.

— ater 674.

— — brittanicus 675.

— — cypriotes 675.

— — ledouci 675.

— — pekinensis 675.

— barbatus 686.

— biarmicus 686.

— bomicilla 528.

— carbonarius 674.

— caudatus 683.

— coeruleus 680.

— coeruleanus 680.

— coerulescens 680.

- Parus cristatus* 681.
 — *cyaneus* 679.
 — *cyanus* 679.
 — *cyanotus* 664.
 — *fringillago* 664.
 — *fruticeti* 677.
 — *intercedens* 664.
 — *knjásceik* 679.
 — *longicaudus* 683.
 — *lugubris* 679.
 — *major* 664.
 — *mitratus* 681.
 — *narbonensis* 689.
 — *paluster* 677.
 — *palustris* 676.
 — — *communis* 677.
 — — *montanus* 677.
 — *perniciosus* 664.
 — *pinetorum* 674.
 — *pendulinus* 689.
 — *polonicus* 689.
 — *robustus* 664.
 — *russicus* 686.
 — *sæbyensis* 679.
Passer 584.
 — *cannabina* 605.
 — *cisalpina* 585.
 — *domesticus* 585.
 — *hispaniolensis* 585.
 — *italiæ* 585.
 — *montanina* 590.
 — *montanus* 590.
 — *papaverina* 605.
 — *roseus* 614.
 — *salicicola* 585.
Passerina nivalis 622.
Pastor 576.
 — *roseus* 577.
Pavoncella 188.
 — *pugnax* 188.
Pecuarius roseus 577.
Pelecanidæ 76.
Pelecanus 77.
 — *carbo* 70.
 — *crispus* 80.
Pelecanus cristatus 74.
 — *Brehmii* 77.
 — *graculus* 74.
 — *longirostris* 77.
 — *minimus* 32.
 — *minor* 80.
 — *roseus* 80.
 — *onocrotalus* 77.
 — *pygmæus* 75.
Pelidna alpina 182.
 — *cinclus* 182.
 — *macrorhynchus* 181.
 — *maritima* 179.
 — *minuta* 186.
 — *platyrhyncha* 178.
 — *pusilla* 186.
 — *subarcuata* 181.
 — *temmincki* 187.
 — *variabilis* 182.
Pelodes leucopareia 63.
Pendulinus macrourus 689.
 — *medius* 689.
Penthestes lugubris 679.
Perdicidæ 337.
Perdicinæ 337.
Perdix 338.
 — *cinerea* 338.
 — *coturnix* 347.
 — *perdix* 338.
 — — *barbata* 339.
 — — *damascena* 339.
 — — *daurica* 339.
 — — *hodgsoniæ* 339.
 — — *minor* 339.
 — — *montana* 339.
 — *rupestris* 345.
 — *saxatilis* 345.
 — *vulgaris* 338.
Periparus ater 664.
Perisoreus infaustus 568.
Peristera orientalis 326.
 — *rufidorsalis* 326.
 — *senegalensis* 326.
 — *tenera* 326.
 — *turtur* 326.
Pernis 395.
 — *apium* 396.
 — *apivorus* 396.
 — — *ptilonorhynchus* 396.
 — *communis* 396.
 — *vesparum* 396.
Petrocichla cyana 757.
Petrocincla saxatilis 755.
Petrodroma muraria 656.
Petrophila cyanea 757.
 — *saxatilis* 755.
Phæopus minor 211.
 — *vulgaris* 211.
Phalacrocoracidæ 69.
Phalacrocorax 69.
 — *arboreus* 70.
 — *brachyrhynchus* 70.
 — *brachyuros* 74.
 — *carbo* 70.
 — *cristatus* 74.
 — *glacialis* 70.
 — *graculus* 74.
 — — *croaticus* 74.
 — — *desmerasti* 74.
 — *humilirostris* 70.
 — *medius* 70.
 — *minor* 74.
 — *pumilio* 75.
 — *pygmæus* 75.
 — *sinensis* 70.
 — *subcormoranus* 70.
Phalaridium Bailloni 253.
 — *pusillum* 251.
Phalaropus 173.
 — *angustirostris* 174.
 — *cinereus* 174.
 — *cinerascens* 174.
 — *fuscus* 174.
 — *hyperboreus* 174.
 — *lobatus* 174.
 — *ruficollis* 174.
 — *vulgaris* 174.
Phasianidæ 334.
Phasianinæ 334.
Phasianus 334.

- Phasianus colchicus* 335.
 — — *torquatus* 335.
 — — *subalbidus* 335.
 — *marginatus* 335.
 — *reevesi* 337.
 — *varius* 335.
 — *versicolor* 337.
 — *vulgaris* 335.
Phasianurus acutus 118.
Philacantha nisoria 705.
Phileremos alpesstris 641.
 — *sibirica* 635.
Philolimnos gallinula 218.
Philomachus pugnax 188.
Philomela atricapilla 712.
 — *luscini* 778.
 — *major* 785.
 — *orphea* 711, 790.
Phoneus rufus 540.
Phoyx purpurea 396.
Phyllopneuste hippolais 738.
 — *rufa* 738.
 — *sibilatrix* 735.
 — *sylvicola* 735.
 — *trochilus* 736.
Phylloscopus 734.
 — *acredula* 738.
 — *bonelli* 737.
 — *collybista* 738.
 — *fitis* 736.
 — *minor* 738.
 — *rufus* 738.
 — *sibilator* 734.
 — *sibilatrix* 734.
 — *trochilus* 736.
Pica 561.
 — *caudata* 561.
 — *europæa* 561.
 — *germanica* 561.
 — *pica* 561.
 — — *leucoptera* 561.
 — *rustica* 561.
 — *septentrionalis* 561.
 — *vulgaris* 561.
Picidae 468.
Picinæ 471.
Picoides 487.
 — *tridactylus* 487.
 — — *alpinus* 487.
 — — *crissoleucus* 487.
 — — *septentrionalis* 487.
Piculus pusillus 486.
Picus 488.
 — *caniceps* 488.
 — *canus* 488.
 — *chloris* 488.
 — *cyaneodus* 485.
 — *hirsutus* 487.
 — *jynx* 469.
 — *leuconotus* 484.
 — *major* 473.
 — *martius* 472.
 — *medius* 485.
 — *minor* 486.
 — *norvegicus* 488.
 — *pipra* 473.
 — *roseiventris* 485.
 — *tridactylus* 487.
 — *viridicanus* 488.
 — *viridis* 489.
 — — *sharpii* 490.
Pinicola 613.
 — *enucleator* 614.
 — *erythrina* 615.
 — *rosea* 614.
Pipastes trivialis 644.
Pipripicus medius 485.
Pisorhina 444.
 — *scops* 445.
 — — *taczanowskii* 445.
Platalea 272.
 — *leucerodia* 272.
 — *leucerodius* 272.
 — *nivea* 272.
 — *pyrrhops* 272.
Platypus ferinus 95.
 — *fuligulus* 94.
 — *fuscus* 92.
 — *leucocephalus* 89.
 — *marilus* 93.
Plectrophanes fringillioides 593.
 — *nivalis* 622.
Plectrophenax nivalis 622.
Plegadis 269.
 — *falcinellus* 269.
Pluvialis apricarius 148.
 — *squatarola* 146.
 — *varius* 146.
Pnigohierax lanarius 429.
Podethya subcristata 25.
Podiceps ambiguus 27.
 — *arcticus* 27.
 — *bicornis* 27.
 — *canogularis* 25.
 — *cristatus* 20.
 — *cornutus* 26.
 — *fluviatilis* 29.
 — *griseigena* 25.
 — *infuscata* 21.
 — *longirostris* 20.
 — *minor* 29.
 — *mitratus* 20.
 — *nigricollis* 27.
 — *noctivagus* 29.
 — *orientalis* 27.
 — *patagiatus* 20.
 — *pallidus* 29.
 — *pygmæus* 29.
 — *recurvirostris* 27.
 — *rubricollis* 25.
 — *slavus* 26.
 — *subcristatus* 25.
 — *tricolor* 29.
Podicipes auritus 26.
 — *cristatus* 20.
 — *fluviatilis* 29.
 — *griseigena* 25.
Poecile atra 664.
 — *fruticeti* 677.
 — *lugens* 679.
 — *lugubris* 679.
 — *murina* 677.
 — *musicus* 677.
 — *palustris* 677.

Poecile sordida 677.
 — *subpalustris* 677.
 — *stagnatilis* 677.
Poecilia palustris 677.
 — *salicaria* 677.
Poikilis lugubris 679.
 — *palustris* 679.
Porzana bailloni 259.
 — *intermedia* 259.
 — *maruetta* 250.
 — *parva* 251.
 — *porzana* 250.
Potamoedus fluviatilis 729.
 — *luscinioides* 730.
Praticola rubetra 763.
Pratincola 763.
 — *glareola* 142.
 — *pallasi* 143.
 — *rubetra* 763.
 — *rubicola* 765.
 — — *hemprichi* 766.
Procellaria 33.
 — *diabolica* 34, 787.
 — *hasita* 34, 787.
 — *hæsitata* 34, 787.
 — *incerta* 787.
 — *meridionalis* 34, 787.
 — *puffinus* 32.
 — *rubritarsa* 34, 787.
 — *serrirostris* 34.
Procellariidæ 31.
Procoptus auritus 27.
Pterocles 262.
 — *exustus* 263.
 — *senegalensis* 263.
 — *syrrhaptēs* 264.
Pteroclidæ 262.
Pteroclorus exustus 263.
Pterocyana querquedula 113.
Ptynx uralense 446.
Pseudaëtus clanga 418.
 — — *nævius* 419.
Puffinus 32.
 — *anglorum* 32.
 — *kuhli* 33.

Puffinus puffinus 32.
 — — *yelkouanus* 32.
Pygargus ærginosus 384.
 — *dispar* 381.
 — *rufus* 384.
Pyrgita campestris 590.
 — *domestica* 585.
 — *montana* 590.
Pyrophthalma melanocephala 714.
Pyrhocoracinæ 572.
Pyrhocorax 572.
 — *alpinus* 572.
 — *forsythi* 572.
 — *montanus* 572.
 — *pyrrhocorax* 572.
Pyrrhula 615.
 — *enucleator* 614.
 — *erythrina* 615.
 — *germanica* 616.
 — *minor* 616.
 — *pyrrhula* 616.
 — — *coccinea* 616.
 — — *europæa* 616.
 — — *major* 616.
 — *pileata* 616.
 — *rosea* 614.
 — *serinus* 611.
 — *vulgaris* 616.
Pyrrhulorhyncha palustris 630.

Q.

Querquedula acuta 118.
 — *angustirostris* 112.
 — *caudacuta* 118.
 — *circia* 113.
 — *crecca* 115.
 — *creccoides* 115.
 — *falcata* 111.
 — *humeralis* 113.
 — *glaucopterus* 113.
 — *subcrecca* 115.
 — *scapularis* 113.
 — *strepera* 108.
 — *querquedula* 113.

R.

Rallidæ 243.
Rallus 244.
 — *aquaticus* 244.
 — *chloropus* 254.
 — *crex* 246.
 — *germanicus* 244.
 — *intermedius* 253.
Rallus minor 244.
 — *minutus* 251.
 — *parvus* 251.
 — *porzana* 250.
 — *sericeus* 244.
Raptatores 368.
Rasores 333.
Recurvirostra 168.
 — *avocetta* 168.
 — *europæa* 168.
 — *fissipes* 168.
 — *helebi* 168.
 — *tephroleuca* 168.
Regulinæ 691.
Regulus 691.
 — *auricapillus* 692.
 — *cristatus* 692.
 — *crocecephalus* 692.
 — *flavicapillus* 692.
 — *fitis* 736.
 — *ignicapillus* 691.
 — *mystaceus* 691.
 — *nilsonii* 691.
 — *pyrocephalus* 691.
 — *regulus* 692.
 — *vulgaris* 692.
Remiza 688,
 — *pendulina* 689.
 — — *caspia* (castanea) 689.
Rhyacophilus glareola 194.
Rhynchophilus affinis 194.
 — *glareola* 194.
Rhynchaspis brachyrhynchus 116.
 — *clypeata* 116.
 — *macrorhynchus* 116.

- Rhynchaspis platyrhynchus* 116.
 — *platyuros* 116.
 — *pomarinus* 116.
 — *spathulata* 116.
Rissa 53.
 — *brünnichi* 53.
 — *cinerea* 53.
 — *nivea* 53.
 — *tridactyla* 53.
Rubecula familiaris 771.
 — *pinetorum* 771.
 — *rufigularis* 771.
 — *septentrionalis* 771.
Rusticola europæa 220.
 — *sylvestris* 220.
 — *vulgaris* 220.
Ruticilla 766.
 — *arborea* 769.
 — *hortensis* 769.
 — *ochruros* 767.
 — *paradoxus* 767.
 — *phœnicurus* 769.
 — *sylvestris* 769.
 — *titis* 767.
 — — *cairei* 767.
 — *titys* 767.
 S.
Salicaria fluviatilis 729.
 — *locustella* 727.
 — *luscinioides* 730.
 — *melanopogon* 721.
 — *palustris* 719.
 — *phragmitis* 724.
 — *turdoides* 715.
Saxicola 758.
 — *albicollis* 762.
 — *aurita* 762.
 — — *amphileuca* 762.
 — *montana* 755.
 — *rubetra* 763.
 — *rubicola* 765.
 — *rufa* 761.
 — *rufescens* 762.
Saxicola occidentalis 761.
 — *œnanthe* 759.
 — *stapazina* 761.
 — — *stapazina* 761.
 — — *melanoleuca* 761.
Scansores 459.
Schoeniclus minuta 186.
 — *subarquatus* 181.
 — *variabilis* 182.
Schoenicola arundinacea 630.
Schoenicola schoeniclus 630.
Scolopacidæ 167.
Scolopacinæ 212.
Scolopax 220.
 — *africana* 181.
 — *arquata* 205.
 — *belgica* 203.
 — *calidris* 198.
 — *canescens* 193.
 — *cantabridgiensis* 200.
 — *detharlingii* 181.
 — *fusca* 200.
 — *gallinaria* 214.
 — *gallinula* 218.
 — *gallinago* 214.
 — *lapponica* 202.
 — *leucocephala* 202.
 — *limosa* 203.
 — *madagascariensis* 205.
 — *maculata* 200.
 — *major* 213, 220.
 — *media* 213, 214.
 — *obscura* 244.
 — *palludosa* 213.
 — *palustris* 213.
 — *peregrina* 214.
 — *phæopus* 211.
 — *pygmæa* 181.
 — *pinetorum* 221.
 — *rusticula* 220.
 — — *sylvestris* 221.
 — *solitaria* 213.
 — *subarquata* 181.
 — *totanus* 198.
Scotæus nycticorax 286.
Scotiaptex uralensis 446.
Scops aldrovandi 445.
 — *ephialtes* 445.
 — *europæus* 445.
 — *giu* 445.
Serinus 611.
 — *hortulanus* 611.
 — *luteolus* 611.
 — *meridionalis* 611.
 — *serinus* 611.
Sibilator locustella 727.
Siphia parva 533.
Somateria 90.
 — *borealis* 91.
 — *mollissima* 91.
Spatula 116.
 — *clypeata* 116.
Spinus linarius 602.
 — *viridis* 607.
Spizaëtus milvoides 420.
Squatarola australis 146.
 — *cinerea* 146.
 — *grisea* 146.
 — *helvetica* 146.
 — *melanogaster* 146.
 — *rynchomega* 146.
 — *varia* 146.
Stagnicola chloropus 254.
Sterna cinerea 338.
Steganopodes 69.
Stercorarius 35.
 — *catarrhactes* 36.
 — *crepidatus* 38.
 — *longicauda* 37.
 — *parasiticus* 37.
 — *pomarinus* 36.
 — *pomotorhinus* 36.
 — *richardsoni* 38.
Sterna 56.
 — *affinis* 57.
 — *anglica* 57.
 — *aranea* 57.
 — *blasii* 58.
 — *caspia* 56.
 — *canescens* 788.

- Sterna chelidon* 58.
 — *columbina* 788.
 — *delamotti* 63.
 — *fissipes* 65.
 — *fluvialis* 58.
 — *gouldi* 62.
 — *hirundo* 58.
 — *leucogenys* 63.
 — *leucopareia* 63.
 — *leucoptera* 64.
 — *macrotarsa* 57.
 — *macroptera* 58.
 — *macrura* 59.
 — *major* 56.
 — *metopoleucos* 62.
 — *megarrhynchus* 56.
 — *minuta* 61.
 — *nigra* 65.
 — *nilotica* 57.
 — *obscura* 42.
 — *pomarina* 58.
 — *risoria* 57.
 — *striata* 788.
 — *tschegrava* 56.
Sterninæ 55.
Sternula danica 62.
 — *danubialis* 62.
 — *fissipes* 62.
 — *meridionalis* 62.
 — *minuta* 62.
 — *pomarina* 62.
Stoparola cinerea 708.
 — *curruca* 710.
Streptopelia borealis 140.
 — *collaris* 140.
 — *interpres* 140.
 — *littoralis* 140.
Strigiceps cyaneus 381.
 — *cineraceus* 379.
 — *desertorum* 380.
 — *nigripennis* 381.
 — *pallens* 381.
 — *pallidus* 380.
 — *pygargus* 381.
Strigidae 437.
Striginæ 456.
Strisores 504.
Strix 456.
 — *acadica* 455.
 — *accipitrina* 443.
 — *alba* 456.
 — *aluco* 447.
 — *arctica* 450.
 — *austriaca* 447.
 — *brachyotus* 443.
 — *bubo* 438.
 — *candida* 450.
 — *carniolica* 445.
 — *dasypus* 451.
 — *doliata* 450.
 — *erminea* 450.
 — *flammea* 456.
 — — *meridionalis* 457.
 — *guttata* 456.
 — *giu* 445.
 — *liturata* 446.
 — *macrocephala* 446.
 — *macroura* 446.
 — *mortifera* 453.
 — *nisoria* 450.
 — *nivea* 450.
 — *noctua* 453.
 — *nyctea* 450.
 — *otus* 441.
 — *palustris* 443.
 — *passerina* 453, 455.
 — *perlata* 456.
 — *pusilla* 455.
 — *pulchella* 445.
 — *pygmæa* 455.
 — *scandiaca* 450.
 — *scops* 445.
 — *sylvestris* 447.
 — *tengmalmi* 451.
 — *ulula* 450.
 — *uralense* 446.
 — *zorca* 445.
Sturnidæ 576.
Sturnus 579.
 — *cinclus* 694.
Sturnus collaris 702.
 — *domesticus* 580.
 — *guttatus* 580.
 — *montanus* 702.
 — *nitens* 580.
 — *roseus* 577.
 — *sylvestris* 580.
 — *varius* 580.
 — *vulgaris* 580.
 — — *intermedius* 580.
 — — *menzbieri* 580.
 — — *sophiæ* 580.
 — — *unicolor* 580.
Surnia funerea 450.
 — *noctua* 453.
 — *nyctea* 450.
 — *passerina* 455.
 — *ulula* 450.
Sylbeocyclus europæus 29.
 — *minor* 29.
Sylochelidon balthica 56.
 — *caspia* 56.
 — *melanotis* 56.
 — *schillingi* 56.
 — *strenuus* 56.
Sylvia 705.
 — *abietina* 738.
 — *ædonia* 707.
 — *atricapilla* 712.
 — *aquatica* 726.
 — *cinerea* 708.
 — *collybita* 738.
 — *curruca* 710.
 — — *affinis* 710.
 — *cyaneula* 774.
 — *ficedula* 531.
 — *fitis* 736.
 — *flavicola* 735.
 — *fluvialis* 729.
 — *fruticeti* 708.
 — *garrula* 710.
 — *grisea* 711.
 — *hortensis* 707.
 — *hypolais* 732.
 — *ignicapilla* 691.

Sylvia iliaca 751.
 — *locustella* 727.
 — *luscini* 778.
 — *luscinioides* 730.
 — *melanocephala* 714.
 — *melanopogon* 721.
 — *merula* 742.
 — *modularis* 703.
 — *musica* 752.
 — *muscipeta* 765.
 — *nemorosa* 738.
 — *nisoria* 705.
 — *œnanthe* 759.
 — *orphea* 711.
 — *orpheus* 711.
 — *palustris* 719.
 — *philomela* 785.
 — *phœnicurus* 763.
 — *phragmitis* 724.
 — *pilaris* 746.
 — *regulus* 692.
 — *rubetra* 763.
 — *rubecula* 771.
 — *rubicula* 765.
 — *rufa* 708, 738.
 — *salicaria* 707.
 — *saxatilis* 755.
 — *sibilatrix* 735.
 — *simplex* 707.
 — *solitaria* 757.
 — *strepera* 717.
 — *sylvia* 708.
 — *sylvicola* 735.
 — *tithys* 767.
 — *torquata* 741.
 — *trochilus* 736.
 — *turdella* 715.
 — *turdina* 715.
 — *turdoides* 715.
 — *viscivora* 749.
Sylviidæ 701.
Sylviinæ 701.
Syrniinæ 446.
Syrnium 446.
 — *aluco* 447.

Syrnium al. stridulum 447.
 — — *rufa* 447.
 — — *ululans* 447.
 — *uralense* 446.
Syrnhaptēs 264.
 — *heteroclitā* 264.
 — *paradoxus* 264.

T.

Tachybaptēs fluvialis 29.
Tachydromus europæus 141.
Tadorna 120.
 — *Belloni* 121.
 — *casarca* 120.
 — *cornuta* 121.
 — *familiaris* 121.
 — *gibbera* 121.
 — *littoralis* 121.
 — *maritima* 121.
 — *rubra* 120.
 — *rutila* 120.
 — *tadorna* 121.
 — *vulpanser* 121.
Tanagra melanipectera 624.
Tantalus falcinellus 269.
 — *igneus* 269.
 — *viridis* 269.
Telmatias brachyptera 213.
 — *gallinago* 314.
 — *gallinula* 318.
 — *major* 213.
 — *nisoria* 213.
 — *uliginosa* 213.
Tetrao 356.
 — *betulinus* 364.
 — *bonasia* 364.
 — *bonasa* 364.
 — *canus* 364.
 — *coturnix* 347.
 — *crassirostris* 356.
 — *eremita* 356.
 — *ericeus* 361.
 — *hybridus* 361.
 — *intermedius* 361.
 — *kamtschaticus* 357.

Tetrao major 356.
 — *medius* 361.
 — *paradoxus* 264.
 — *perdix* 338.
 — *peregrinus* 361.
 — *sachalinensis* 357.
 — *taczanowskii* 357.
 — *tetrix* 361.
 — *uralensis* 357.
 — *urogalloides* 357.
 — *urogallus* 356.
 — *urogallo-tetrix* 361.
 — *vulgaris* 356.
Tetraonidæ 355.
Tetrax campestris 231.
 — *tetrax* 231.
Thalasseus anglicus 57.
 — *caspius* 56.
 — *cantiacus* 788.
 — *imperator* 56.
Thalassites melanotis 56.
Tharrhaleus modularis 703.
Thremnophilus roseus 577.
Threnetria acheta 730.
 — *gryllina* 729.
 — *locustella* 727.
Tichodroma 656.
 — *alpina* 656.
 — *muraria* 656.
 — *phœnicoptera* 656.
Timeliidæ 694.
Tinnunculus alaudarius 423.
 — *cenchris* 425.
 — *tinnunculus* 423.
 — *vespertinus* 426.
Totantinæ 173.
Totanus 191.
 — *ægocephalus* 203.
 — *affinis* 194.
 — *calidris* 198.
 — *chloropus* 193.
 — *fistulans* 193.
 — *fuscus* 200.
 — *glareola* 194.
 — *glottis* 193.

- Totanus glottoides 193.
 — gregarius 202.
 — grallatoris 194.
 — græcus 198.
 — hypoleucus 196.
 — indica 188.
 — Kuhlîi 194.
 — Lathamî 192.
 — leucophæus 202.
 — leucurus 195.
 — limosa 203.
 — littoralis 198.
 — longipes 200.
 — maculatus 200.
 — maritimus 179.
 — melanurus 203.
 — meridionalis 198.
 — natans 200.
 — nævius 198.
 — nebularius 193.
 — ochropus 195.
 — palustris 194.
 — pugnax 188.
 — rayi 200.
 — rivalis 195.
 — rufus 202.
 — stagnatilis 192.
 — striatus 198.
 — sylvestris 194.
 — tenuirostris 192.
 — totanus 198.
 Trachelonetta acuta 118.
 Tringa 179.
 — alpina 182.
 — — pacifica 183.
 — — schinzi 183.
 — arenaria 176.
 — arquatella 179.
 — atra 200.
 — canutus 180.
 — calidris 198.
 — cinclus 182.
 — — minor 182.
 — damascensis 186.
 — eloroides 178.
 Tringa equestris 188.
 — falcinella 181.
 — ferruginea 180.
 — fusca 174.
 — gambetta 198.
 — gregaria 202.
 — grenovicensis 188.
 — grisea 180.
 — guinetta 192.
 — glareola 194.
 — Hartlaubi 178.
 — helvetica 146.
 — hyperborea 174.
 — hypoleucus 196.
 — interpret 140.
 — islandica 180, 181.
 — leucoptera 196.
 — littorea 188, 194.
 — littoralis 179.
 — lobata 174.
 — lomatina 180.
 — maritima 179.
 — minuta 186.
 — — minutilla 186.
 — — ruficollis 186.
 — nævia 180.
 — nigricans 179.
 — ochropus 195.
 — platyrhyncha 178.
 — pugnax 188.
 — pusilla 186.
 — pygmæa 178.
 — rufescens 188.
 — striata 179, 198.
 — squatarola 146.
 — subarcuata 181.
 — temmincki 186, 187.
 — totanus 200.
 — torquata 182.
 — tridactyla 176.
 — vanellus 158.
 — varia 182.
 — variabilis 182.
 — variegata 188.
 Tringoides hypoleucus 196.
 Triorches fluvialis 397.
 Trochilus minor 738.
 Troglodytes 698.
 — europæus 698.
 — domesticus 698.
 — parvulus 698.
 — sylvestris 698.
 — troglodytes 698.
 — — borealis 699.
 — vulgaris 698.
 Troglodytinæ 694.
 Trypanacorax frugilegus 555.
 — prædatorius 555.
 Turdinæ 740.
 Turdus 740.
 — arundinaceus 715.
 — cinclus 694.
 — cyanus 757.
 — iliacus 751.
 — junes 715.
 — juniperorum 746.
 — major 749.
 — merula 742.
 — — major 743.
 — musicus 752.
 — naumanni 745.
 — pilaris 746.
 — roseus 577.
 — saxatilis 755.
 — solitarius 757.
 — torquatus 741.
 — — alpestris 741.
 — viscivorus 749.
 Turtur 325.
 — auritus 326.
 — communis 326.
 — migratorius 326.
 — turtur 326.
 — vulgaris 326.
 U.
 Ulula aluco 447.
 — flammea 456.
 — uralensis 446.

Undina mersa 89.
 Upupidæ 498.
 Upupa 498.
 — bifasciata 498.
 — epops 498.
 — vulgaris 498.
 Urinatores 12.
 Urinator arcticus 15.
 — glacialis 17.
 — septentrionalis 18.
 Urogallus major 356.
 Utamania torda 13.

V.

Vanellus 157.
 — bicornis 158.
 — capella 158.
 — gavia 158.
 — griseus 146.
 — helveticus 146.
 — melanogaster 146.
 — squatarola 146.
 — vanellus 158.
 — varius 146, 158.

Vanellus vulgaris 158.
 Vitiflora cinerea 759.
 — rufa 761.
 — septentrionalis 759.
 Viralva indica 63.
 — leucopareia 63.
 — leucoptera 64.
 — nigra 65.
 Vulpanser rutila 120.
 Vultur 369.
 — albicilla 400.
 — albicollis 371.
 — albus 374.
 — arrianus 369.
 — barbatus 376.
 — barbarus 376.
 — cinereus 369.
 — fulvus 371.
 — — occidentalis 371.
 — leucocephalus 374, 376.
 — melanocephalus 376.
 — meleagris 374.
 — monachus 369.
 — niger 369.

Vultur percnopterus 374.
 — persicus 371.
 — vulgaris 371.
 Vulturidæ 369.

X.

Xanthornus caucasicus 624.
 Xema caniceps 51.
 — capistratus 42.
 — melanocephalum 51.
 — minutum 52.
 — pileatum 42.
 — ridibundus 42.
 Xylocopus minor 486.

Y.

Yunx torquilla 469.

Z.

Zapornia minuta 251.
 — parva 251.
 — porzana 250.
 — pygmæa 253.



JAVÍTÁSOK.

I-ső könyvben.

- IV. lap 9. sor felülről: *el zmények* helyett *előzmények*.
28. „ 7. „ alulról: *tapintás* „ *izlelés*.
32. „ 8. „ „ *űsző* „ *tűsző*.
34. „ 2. „ felülről: *11. kép* „ *10. kép*.
60. „ 8. „ „ *utolsó szó: ne* „ *nem*.
61. „ 20. „ „ *magokat* „ *magvakat*.
62. „ a 33. kép magyarázatához: *a b* az alsó állkapocs lehúzója.
62. „ 4. sor alulról: *34. kép* helyett *34. kép XI. tábla*.
63. „ 12. „ „ *terítő* „ *térítő*.
65. „ 10. „ felülről: *megfelel* „ *megfelelő*.
77. „ 16. „ „ *bogyócska* „ *bogyócskák*.
77. „ 16. „ „ *része* „ *részei*.
77. „ 18. „ „ *széke* „ *szike*.
106. „ 8. „ „ *Padion* „ *Pandion*.
127. „ 9. „ alulról: *költ* „ *költő*.
131. „ 16. „ felülről: *érezzük* „ *élvezzük*.
141. „ 13. „ „ *fogalma* „ *fogalmából*.
142. „ 7. „ „ *megterm* „ *megtermi*.
158. „ 3. „ alulról: *karósavak* „ *karóvasak*.
170. „ 19. „ felülről: *epültek* „ *repültek*.
171. „ 14. „ „ *követik* „ *követi*.
174. „ 11. „ „ *Homeyfr* „ *Homeyer*.
175. „ 10. „ alulról: *tá* „ *táj*.
181. „ 11. „ után: *Glogau, 1867*.
183. „ 18. „ alulról: *1895* „ *1885*.
183. „ 15. „ „ *Mannel* „ *Manuel*.

X. tábla. A tábla szövegében változtatandó így:

„5. Pettyes lile„

„11. Nagy fakopáncs„.

II-ik könyvben.

39. lap 15. sor alulról: (*Brünn*) helyett *Brünn*.
51. „ 18. „ felülről: (*Natt*) „ *Natt*.
52. „ 15. „ „ (*Pall*) „ *Pall*.
75. „ 15. „ „ (*Gm.*) 1788. „ (*Pall*) 1773.
97. „ 14. „ alulról: *Nyroca ferruginea Sh. & Dress.* helyett *Nyr. ferruginea Gm.*
97. „ 13. „ „ *Flemm.* helyett *Sharp. & Dress.*
111. „ 7. „ felülről: *Anasj avana* „ *Anas javana*.
124. „ 1. „ alulról: *érk.* „ *évk.*

137. lap 6. sor alulról *tengereknél* helyett *tengernél*.
 158. " az utolsó népies név: *gébicz* " *gibicz*.
 181. " 10. sor felülről: *Dethardingü* " *Detharlingü*.
 181. " 12. " " *Ancylocheilus* " *Ancylochilus*.
 239. " 15. " alulról: *szólnak* " *szólanak*.
 294. " az *üstökös gém* latin nevei közt utolsó sor: *llyricus* helyett *illyricus*.
 296. " 2. " felülről: (*Sav.*) helyett *Sav.*
 316. " 10. " alulról: *Bonn. 1790.* " *Gm. 1788.*
 335. " 4. " felülről: (*L.*) " *L.*
 348. " 13. " " *űj* " *fűj*.
 372. " 10. " " *rajszerűen* " *rajszerűen*.
 418. " közepén *apírorus* helyett *apívorus*.
 431. " 5. sor alulról: *félszigelen* helyett *félszigeten*.
 443. " 6. " " *elejlés* " *elejtés*.
 445. " 2. " felülről: *Pisohrina* " *Pisorhina*.
 455. " 11. " " *pas-serinum* " *passerinum*.
 464. " 9. " " *a b a* " *abba*.
 464. " 2. " alulról: *éleskednek* " *élősködnek*.
 473. " 16. " " *L.* " (*L.*)
 479. " 2. " " *nézhet* " *nézheti*.
 484. " 18. " " *1805* " *1802*.
 487. " 10. " felülről: *háromujjú harkály* helyett *háromujjú hősik*.
 487. " 21. " " *trydactylus* " *tridactylus*.
 568. " 8. " alulról: *Garulus* " *Garrulus*.
 570. " 2., 8. " felülről: *mogyorósajkó* " *magtörő*.
 580. " 3. " " *sylvestrius* " *sylvestris*.
 599. " 2. " " *Ligurinus Kaup. 1829.* " *Chloris Cuv. 1800.*
 599. " 5. " " *Ligurinus chloris Koch* a synonymák közé sorozandó, helyébe jön *Chloris chloris* (*L.*) 1758.
 618. " 13. " " *pytiopsittacus* helyett *pityopsittacus*.
 676. " 12. " " XVIII. tábla " XXVIII. tábla.
 680. " 14. " alulról: XVII. " " XXVII. "



~~120~~

358

③

473





**PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POOL**

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY
